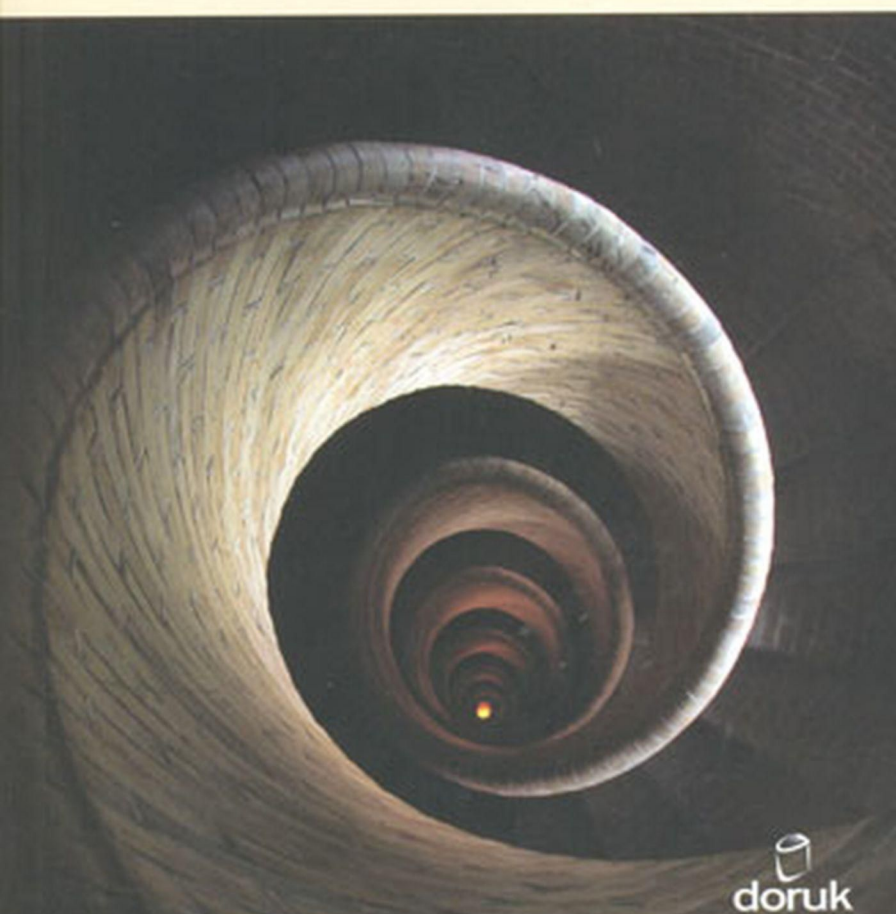
ZİHİN KAVRAMI

Gilbert RYLE

doruk

ZİHİN KAVRAMI

GILBERT RYLE

DORUK YAYIMCILIK / Felsefe
Zihin Kavramı

Özgün Adı:
The Concept of Mind

Yazar:
Gilbert Ryle

Çeviren:
Sara Çelik

Yayıma Hazırlayan:
Anıl Ceren Altunkanat

Kapak ve Sayfa Tasarımı:
Cafer Çakmak

Türkçe yayın hakkı Onk Ajans aracılığıyla
Routledge / Taylor & Francis Group'tan alınmıştır © Doruk Yayımcılık 2011
Tüm hakları saklıdır. İzinsiz alıntı yapılamaz.

ISBN: 978-975-553-548-7

Baskı: Kasım 2011

Baskı Cilt
Barış Matbaa-Mücellit
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi
C. Blok. No: 291 Topkapı / İstanbul
Tel: (0212) 674 85 28

doruk

Himaye-i Etfal Sokak No: 6/2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 514 61 57 - (0212) 514 61 58
e-posta: izdusumyay@gmail.com
www.dorukyayinlari.com

ZİHİN KAVRAMI

GILBERT RYLE

İngilizceden çeviren:
Prof. Dr. Sara Çelik

doruk

Gilbert Ryle: 1900 yılında İngiltere'de doğan Ryle, 1924'te Christ Church College, Oxford'a, okutman olarak atandı ve 1968'deki emekliliğine dek, tüm akademik kariyeri boyunca burada görev yaptı. 6 Ekim 1976 tarihinde North Yorkshire'ın Whitby kasabasında öldü. Başlıca çalışmaları zihin ve dil felsefesi alanlarındadır.

İÇİNDEKİLER

Ryle'ı Tekrar Düşünmek / Julia Tanney 11

GİRİŞ 71

I. DESCARTES'IN SÖYLENCESİ 75
1. Resmi Öğreti 75
2. Resmi Öğretinin Saçmalığı 81
3. Kategori Yanlışlığının Kaynağı 85
4. Tarihsel Not 91

II. NASIL'I BİLMEK, NE'Yİ BİLMEK 93
1. Önsöz 93
2. Zekâ ve Us 93
3. Nasıl'ı Bilmek, Ne'yi Bilmek 96
4. Ussal Söylencenin Güdüleri 102
5. "Kafamın İçinde" 107
6. Nasıl'ı Bilmenin Olumlu Açıklanışı 113
7. Alışkanlıklara Karşı Zekâ Kapasiteleri 115
8. Zekânın Kullanılması 119
9. Anlama ve Yanlış Anlama 127
10. Tekbencilik 139

III. İSTENÇ 141
1. Önsöz 141
2. İstençler Söylencesi 142
3. İstençli ve İstençsiz Arasındaki Ayrım 150
4. İstenç Özgürlüğü 158
5. Mekanizm Canavarı 159

IV. HEYECAN 169
1. Önsöz 169
2. Eğilimlere Karşı Duygular 170
3. Ajitasyonlara Karşı Eğilimler 182
4. Ruhsal Durumlar 190
5. Ajitasyonlar ve Duygular 198
6. Hoşlanmak ve İstemek 202
7. Güdülere İlişkin Ölçütler 206
8. Eylemlerin Sebepleri ve Nedenleri 210
9. Sonuç 212

V. YATKINLIKLAR VE OLGULAR 215
1. Önsöz 215
2. Yatkınlıksal Önermelerin Mantığı 217
3. Zihinsel Kapasiteler ve Yönelimler 227
4. Zihinsel Olgular 240
5. Başarılar 258

VI. ÖZBİLGİSİ 265
1. Önsöz 265
2. Bilinç 268
3. İçebakış 277
4. Ayrıcalıklı Giriş Olmaksızın Özbilgisi 283
5. Hazırlıksız Konuşma ile Açıklama 301
6. Öz 308
7. 'Ben'in Sistematik Ele Geçmezliği 320

VII. DUYUM VE GÖZLEM 325
1. Önsöz 325
2. Duyumlar 328
3. Duyu Verisi Kuramı 340
4. Duyum ve Gözlem 356
5. Fenomenalizm 373
6. Düşünceler 380

VIII. İMGELEM 387
1. Önsöz 387
2. Hayal Etmek / Resmetmek ve Görmek 388
3. Özel Durum Resimleri Kuramı 391
4. İmgelemek 402
5. Yapar gibi Görünmek 405
6. Yapar Gibi Görünmek,
Fantezi Üretmek ve İmgelemek 413
7. Bellek 424

IX. US 435
1. Önsöz 435
2. Usun Sınır Çizgisi 436
3. Kuramların Oluşturulması,
Kazanılması ve Kullanılışı 443
4. Bilgibilimsel Terimlerin Uygulanışı
ve Yanlış Uygulanışı 452
5. Söyleme ve Öğretme 475
6. Usun Önderliği 481
7. Bilgibilim 485

X. PSİKOLOJİ 489
1. Psikolojinin Programı 489
2. Davranışçılık 499

Dizin 505

RYLE'I TEKRAR DÜŞÜNMEK

Zihin Kavramı'nın Eleştirel Tartışması

Julia Tanney

I. GİRİŞ

1949'da yayımlanan Gilbert Ryle'ın *Zihin Kavramı* büyük bir beğeni toplarken genel bir akıl karışıklığına da yol açtı. Eleştirmenleri tarafından, eğer zihin felsefesi gündemini belirlemezse, en azından, yakın gelecekte bu konuda kafa kurcalayacak bir kitap olacağı öngörülmüştü. Şimdi, ilk basımından atmış yıl sonra, kitabın mirasını daha iyi değerlendirecek durumdayız. Ryle'ın her ne kadar felsefe başlıklarında geniş bir yelpazede felsefi çıkmazlara odaklanmış bir dizi dersleri içeren yayımı bulunsa da (özellikle felsefe tarihinde –bilhassa Platon– ve dil felsefesinde), en bilinen ve en önemli eseri *Zihin Kavramı*'dır. Çalışmalarında, Ryle'ın iki büyük görevi yerine getirdiği düşünülür. İlki, Kartezyen ikiliğinin tabutuna son çiviyi çakmış görünür. İkincisi, kendisinin de öngördüğü, ikiliğin yerine önerip savunduğu *felsefi* (ve bazen *analitik*) *davranışçılık* öğretisidir. Kimi zaman, gündelik söylemde, analitik olarak bilinen filozof Ryle –Wittgenstein ve takipçileriyle aynı anda anıldığında bile– farklı, bir şekilde kendine has (ve karakterize edilmesi zor) bir felsefi patikada değerlendirilir.

Ryle'ı ikilik tözünü ortadan kaldırmasıyla ve davranışçılığın yolunu açmasıyla değerlendirmek, onun başarısını hafife almak olur. Zihin felsefesi üzerine çalışan neredeyse hiç kimse Ryle'in kitabında tanımladığı ('makinedeki hayalet miti' olarak dalga geçtiği) görüşü "resmi öğreti" olarak değerlendirmez. Yaygın olarak inanılır ki, felsefi davranışçılığın kabuğu çoktan soyulup çöpe atılmış, çekirdeğine de işlevselciliğin felsefi öğretisince el konmuştur. Birçok biçimiyle işlevselcilik, günümüz zihin felsefesinde büyük ölçüde kabul görmüştür (bilişsel bilimlerde, altta yatan varsayımların en iyi felsefi artikülasyonu [eklemlemesi] olarak ilgi çekmektedir). İşlevselciliğin, zihinsel olanın davranışsal dışavurumla ya da (uyarana ya da verilmiş olana) tepkiyle önemli ölçüde bağlantılı olduğu anlayışı (sıklıkla Ryle'a atfedilerek) kabul edilirken, zihinsel olanın 'gerçekliğini', davranışçılığın 'eleyici' (eliminativist) ya da 'kurgucu' (fictionalist) eğilimlerinden koruyan bir görüş olduğu düşünülür. Makul cömertlikte bir değerlendirmeye göre, Ryle'ın en iyi dersleri, problematik olan bir kenara bırakıldığında, uzun bir süre özümsenmiştir. Eğer 1930'ların ve 1940'ların çağdaş zihin felsefesinde Ortodoksluğu tehdit eden değerlendirmeler hâlâ ortalığı karıştırıyorsa bunun sebepleri Wittgenstein ve takipçilerinin çalışmalarında aranmalıdır; Ryle'da değil.

Az önce taslağı verilen görüşün, her ne kadar yaygın da olsa, Ryle'in çalışmasının temelden yanlış anlaşılmasını temsil ettiği iddiasındayım. İlk olarak, resmi öğreti kendi ontolojik görüşlerinden sadece birinde geçersizdir: töz ikiliği pek tabii reddedilmiş olabilir fakat mahiyet ikiliği (property dualism) kendine hâlâ bir kısım çağdaş savunucu çeker. Gerçekten de, hem indirgeyici, hem de indirgeyici olmayan fizyolojistler kökleri sıkı sıkıya resmi öğretinin toprağından filizlenmiş metafizik bir sarmaşığa dolanırlar. Fizik dünyada zihinsel olana yer bulma, zihinsel olanın gelişi güzel gücüne alışma ve bilin-

cin fenomenal hallerini açıklama sorunu günümüz zihin felsefesinin yaşayan sorunlarıdır. Çünkü öğretinin ontolojik, epistemolojik ve semantik varsayımlarının bazı kombinasyonlarını paylaşırlar. Bu yüzden, Ryle'ın pek anlaşılamamış zihin-beden sorunu 'çözümlemesini' yeniden ele alma zamanı gelmiştir.

İkinci ve önemli bir nokta ise, Ryle'ın felsefi bir davranışçı olmamasıdır – en azından öğretinin bugün bilinen haliyle ilişkilendirilen hiçbir temel düşünceye dâhil olmamıştır. Ryle'ın felsefe anlayışıyla kafası karışan bir kimsenin, bu görüşle daha da kafası karışabilir. Eğer biri onu 'analitik felsefeci' olarak nitelendirirse ve felsefenin biricik amacının (pratikte olmasa bile en azından ideallerde ulaşılabilen) tanımsal analiz olduğunu düşünürse, (en azından birçok anlamı arasında) davranışçılıkla ilişki kurması zor olacaktır. Fakat Ryle, bu anlamda analitik filozof değildi ve onun felsefi soruşturmadaki doğru yöntem algısını, görüşleri sayesinde çoğumuzun onlardan miras kalan analitik gelenekle iş yaptığımız erken dönem Moore ve Russell'ınkinden uzak tutmak önemlidir. Üçüncü nokta budur. Çünkü Ryle geleneksel olarak - durağan nesneler ve kurallar olarak; anlatımları kulanmaya mantıksal olarak öncül, ve böylelikle açıklama için kullanılabilecek, olanın kavranışı olarak - yorumlandıklarından, anlamlara (kavramlara ve önermelere) inanmaz. Gerçekten de Ryle'ın felsefe anlayışı Wittgenstein'ınkinden temelde farklı değildir. Ryle, 1932 gibi erken bir dönemde, geç dönem Wittgenstein'ın basılı eserlerini önden biçimlendirecek olan felsefi bir gündem yayımlamıştır; Ryle'ın bulduğu, birçok anlatımda yapıların ailesi olarak beliren 'anlamın / önemin esnekliği (elasticity of significance)' ve 'anlamın büklümleri (inflections of meaning)', az ya da çok ilintili olarak, Wittgenstein tarafından fark edildi. Ve Ryle'ın 'ussal kahraman'a karşı saldırışı, Wittgenstein'ın, ilgi çekici çeşitli felsefi başarıların ve yeteneklerin açıklanmasındaki kurallar için, uygun-yüce-olmayan-yer'i anlamadaki kaygısını paylaşır. Witt-

genstein'in bazı korunmaları, belki de Wittgenstein'ın kendisi[1], Ryle'ın çalışmasını karşısına alsa da, Ryle'ı anlamanın en iyi yolu onu görmektir, Wittgenstein'ın ayak izleri takip edilecek olmasa da felsefi arazide paralel bir yol izlenmelidir. Ya da ben böyle düşünüyorum.

Zihin Kavramı, 1940'ların sonunda, Ryle'ın 1920'lerde (soyut olarak) savunduğu bir felsefi programı açıklamak ya da sahnelemek için yazıldı ve Ryle, zihin üzerine 1970'lerin başına kadar yazmaya devam etti. Ardından gelen, en iyi çözümleme, Ryle'ın çalışmasının bir yorumu değil, daha çok benim eleştirel yorumum gibi, Ryle'ın bütün projesinin nasıl hâlâ günümüze uygun olduğu ve savunulabileceğidir.

II. RESMİ ÖĞRETİ VE GÜNÜMÜZDEKİ GEÇERLİLİĞİ

Ryle'ın *Zihin Kavramı*'nda hedef aldığı belirgin olarak 'resmi öğreti' dediği şeydir ve zihinsel olanın mekanik olanın çeşitliliğinden daha karmaşık olamayacağı Descartesçi görüşle birlikte, en azından Descartes'in takdiriyle bilimsel keşfin Galileocu yönteminin uzayın her alanını kaplayan bütün mekanik açıklamalarla uyuşmasıyla, sonuçlanır. Her açıdan "iki-dünya" ile sonuçlanan görüş hakkıyla Descartes'e atfedilsin ya da edilmesin, Ryle sayesinde, benzer bir görüş, Anglo-Amerikan felsefesinde Kartezyenizm olarak bilinmeye başlandı. Bu görüşün farklı ontolojik, epistemolojik ve semantik bağlantıları vardır.

Ontolojik bağlantı

Görüşün ontolojik kolu, şeylerin, bir şekilde birlikte kullanılan, beden ve zihin olmak üzere iki farklı türü olduğu görüşüdür. Uzayda varolan, mekanik ya da fizik yasalara tabidir ve

(1) Bir yandan mektuplarında Ryle'ın çalışmasını hafife almış gibi görünür. (*Ludwig Wittgenstein. Cambridge Letters*, B. McGuinnedd and G.H Von Wright, eds (Blackwell, Oxford, 1995), 284): Diğer yandan, Ryle'ın kuzenine göre, Ryle'ı onun çalışmalarını anlayan iki filozoftan biri olarak alıntıda bulunmuştur. Monk, R. *Ludwig Witgenstein: The Duty of Genius* (Londra, Vintage, 1991), 436.

diğeri uzayda olmayandır, bu yasalara tabii değildir. Ve buna rağmen zihin ve beden birbirlerini etkilerler.

> Zihnin istediği bacakların, kolların ve dilin hükmetmesidir; kulağa ve göze etki edenlerin, zihnin idrak ettikleriyle alakası vardır; yüz ekşitmeler ve gülüşler zihnin hallerine ihanet eder ve bedensel kınamalar, öyle umulur ki, ahlâki düzelmelere yol açar.[2]

Zihnin ve bedenin bir şekilde kökten farklı ya da ayrı, fakat yine de etkileşim halinde bulunması, bizi *zihin-beden* sorunu olarak bilinen felsefi bilmeceye götürür.

Günümüz zihin felsefecileri için zihin-beden sorunu, artık zihnin bağımsız bir töz olarak yorumlanmasını gerektirmez. Fakat zihinsel ve fiziksel özellikler arasındaki ilişkiyi çözmek bazı filozoflar için acil bir konudur.

> 1970'ler ve 80'lerden bugüne kadar zihin-beden sorunu (bizim zihin-beden sorunumuz) temelde fiziksel olan bir dünyada zihne bir yer bulma sorunuydu. Geçen on yıllarda zihin-beden sorunu üzerinde çalışanların çoğunun paylaştığı konu, zihinsel olanın prensipli bir fizik şema içerisinde düzenlenecek (aynı zamanda, zihinsel yaratıklar olarak doğamızda değer verdiğimiz ya da özel bulduğumuz değerleri kaybetmeden onun ayırt edici oluşunu koruyacak) bir yol bulmak olmuştur.[3]

Bugün zihin-beden sorunu sıklıkla kararsız bir üçleme biçiminde ele alınıyor. Zihinsel olanla ve bedensel olan farklıdır; zihinsel olaylarda ya da durumlarda nedensel etkililik durumu vardır (fiziksel ya da diğer zihinsel olaylar ya da durumlarla nedensel olarak etkileşirler), fizik ise nedensel olarak kapalı bir sistemdir (olayların nedensel açıklamaları tamamen fizik

---

(2) *Zihin Kavramı*.

(3) Jaegwon Kim, *Mind in a Physical World - An Essay on the Mind-Body Problem and Mental Causation* (A Bradford Book, MIT Yayınları, Cambridge, MA, 2000) s. 2.

diliyle tarif edilebilir). Bu iki ifadeden herhangi birinin kabulü üçüncünün reddedilişini gerektirir gibi görünür. Buna rağmen, her ifade kendi içinde doğru görünmektedir. Zihin-beden sorununa birçok çözüm sunulmuştur; çoğu büyük ölçüde monistik, fiziksel bir ontoloji içerisinde, zihinsel bir fark yaratacak şekilde, ilk görüşün tekrardan kurulmasına kalkışmıştır. Fizikçilikle küçük bir bağı bulunan işlevselcilik, bugün en çok kabul gören görüştür, fakat zihin-beden sorununu çözümleyişi hâlâ bir açıklık gerektirir.[4]

Kimileri, Ryle'in resmi öğretiye karşı olan fikirlerinin bir yandan yeşerip olgunlaşmış olan ikilik tözünden vazgeçip yine de fizik dünyada zihinsel olana nasıl yer buldukları hayret uyandıran kimselere uygun olup olmadığını merak edebilir. Nihayetinde, resmi öğretinin kendi terimleriyle bile, fiziksel olanla zihinsel olan arasındaki farklar sadece *şeyin* ve *malzeme*'nin *(thing* and *stuff)* kategorileri içerisindeki yaygın çerçevelerin farkları değil, Ryle'a göre, *niteliğin, durumun, sürecin, değişimin, nedenin* ve *sonucun* farklarıydı. Zihinler sadece şeylerin düşüncesi olarak değil, bedensel olandan farklı türden şeyler olarak düşünülüyordu; zihinsel süreçler de nedensel ve sonuçlar olarak, 'fakat bedensel hareketlerden farklı türden nedenler ve sonuçlar olarak', düşünülüyordu.[5] Zihinler, hem makineler gibi hem de onlardan oldukça farklı bir biçimde, nedensel sürecin fazladan merkezleri olarak gösteriliyordu. Ryle'a göre resmi öğreti, para-mekanik bir hipotezle ilgilidir. Bugün, zihinsel süreçler, belki de bilgisayara özgü cihazlardaki sembol işlemler gibi, ya da onlardan tamamen farklı olarak, nedensel süreçlerin özel emirleri olarak düşünülüyor.[6] Nedensel bağlantılar içinde rol alması gereken zihinsel özellikler bir

(4) Bkz, Kim, a.e, net terimlerle sorunun ne olduğunu ve soruna çözüm olarak fizikçiliğin bir çeşidini (işlevsel-indirgemeci) savunduğu kısım.

(5) *Zihin Kavramı.*

(6) Önemli bir fark, bilgisayarlarda anlamları üzerine atanmış işlem tuşları bulunur, zihinsel sembollerin (ya da betimlemelerin) de, doğaları gereği, kendi anlamlarını üzerlerinde taşıdığı düşünülür.

şekilde fiziksel özelliklerden bağımsız, fakat kendindeki (nedensel) açıklayıcı bir zihinsel role uygunluktan yeterince farklı olarak düşünülmüştür. Bu, para-mekanik hipotezin yeni bir şekli midir?

Böyle bir para-mekanik varsayım, resmi doktrinin tam da merkezinde bulunuyordu, diyor Ryle, ve ekliyor:

> Ve o, en başından beri zihinlerin nasıl etkilediklerini ve bedenler tarafından nasıl etki altında bırakıldıklarını açıklamanın en büyük kuramsal zorluğu olarak gösterilmiştir. Nasıl olur da, isteme gibi zihinsel bir işlem dilin hareketi gibi uzamsal bir hareketin nedeni olabilir? Nasıl olur da optik sinirlerdeki fiziksel bir değişim zihnin bir ışık çakmasını algılayışını tümden değiştirebilir?[7]

Büyük ölçüde fizik bir şemanın en azından minimal gereksinimlerinin kabulüyle,[8] 'akıl sır ermez' nedenselliğe dair sorun artık bir tehdit değildir – en asından eğer 'akıl sır ermez' olanın fizik dünyaya sürüklenmemiş bilinçli gizemli eylemleri tanımladığı düşünülürse. Fakat yine de, nedensel açıklamalarının tamamen fizik diliyle açıklanabilir olduğu bir dünyada zihinsel olanın nasıl bir fark yaratacağı konusunda büyük bir kuramsal zorluk hissedilir. Zihinsel nedenselliğin sorunu Descartes'in sorunuyla aynı olmayabilir ama yine de bir yandan zihinsel özelliklerin *nedensel* bir fark yaratmak zorunda olduğu konusunda ısrar edenlerin, diğer yandan fiziğin kapalı bir sistem olduğunu düşünenlerin devraldığı bir sorundur. Zihin-beden etkileşiminin ikilik tözü için sorun olması gibi zihinsel nedensellik de fizikselliğin (indirgeyici olan ya da olmayan) birçok yönüyle hâlâ yüzleşen bir sorundur.[9]

---

(7) *Zihin Kavramı*.

(8) Kim, fizikselliğin minimalist bir biçiminin, zihinsel özelliklerin bazı bağlarının fiziksel olanları kuşatacağını savunur.

(9) Bkz. Kim, aynı eser, s. 29-30.

Böylece, resmi öğretinin iki ontolojik durumu –zihinsel olana fizik dünyada yer bulmak ve zihinsel nedensellik sorunu– bugün hâlâ hayattadır.

Epistemolojik ve semantik bağlantı

Eğer resmi öğretinin ontolojik bağlantıları zihin-beden sorununa yol açıyorsa, bu öğretinin epistemolojik vaatleri farklı bir bilmeceyi doğurur. Geleneksel görüşe göre, bedensel işlemler dışsaldır ve gözlemciler tarafından tanıklık edilebilirler fakat zihinsel işlemler özeldir, metafora göre (zihinsel işlemlerin hiçbir yere yerleştirilemez olmasından dolayı) 'içseldir'. Zihinsel işlemlerin ya da olayların, resmi görüşe göre, özel bir tiyatroda sahne almaları beklenir. Böyle olaylar onlara iç gözlem yeteneğiyle ya da bilincinin 'fosforluluğuyla', sahip olan tarafından doğrudan bilinir. Bu görüşe göre, kişi, düzeltilemezdir – kendi zihinsel durumlarının beyanları başkaları tarafından düzeltilemez –ve yanılmazdır– kişi, içinde bulunduğu durumun hangi durum olduğu hakkında yanılamaz.[10] Diğerleri, bedenin hareketinden çıkan 'karmaşık ve narin sonuçlar' olarak, sadece dolaylı yoldan bilebilirler.

Ryle'ı bir şimdilik kenara bırakıp sadece resmi öğreti açısından neyin anlamlı olup olmadığını düşünmek yerinde olacaktır. Şüphesiz, bu resmin doğru olduğuna dair belli zihinsel fenomenler vardır. Bir kimsenin sessizce kendi kendine mırıldandığını söylemesini ya da önceki gece gördüğü rüyayı anlatmasını düşünün. Böyle söylemleri, anlatımları (kafadaki konuşmalar, rüyalar) ve *ilgili oldukları* şeyleri reddetmek zor olduğu gibi bu olayların olup olmadığına bağlı olarak özneyi karakteri konusunda 'saygı uyandıran' ve 'adam olmaz' yapacak (normal şartlarda) türden bir gizliliği reddetmek de zor ola-

(10) Büyük bir sapmadan öte, önemsiz bir değişim gibi kendi "zihinsel gözümün" gördüğüne dâhil olmayan, (Freud'un belirtmiş olduğu gibi) bazı zihinsel durumlar olabileceğinin kabulünü Ryle, resmi öğretinin temel çerçevesinden çıkarır.

caktır. Ryle, her ne kadar mırıldanma ya da rüya görme gibi olayları reddetmese de –gerçekten de tartışmalarında sıkça bunlardan bahseder– *Zihin Kavramı*'nda (sonrasında da) onların varlığını olabildiğince en aza indirmiş ya da hafife almış görünür. Ben, daha sonra böyle olayların zihnin akılcı bir yanıyla bilinebileceğini –aslında bilinmek zorunda olduklarını– savunacağım, ama Ryle'ın tavrını anlamak için, resmi öğretinin bu tip zihinsel olayların varlığını sadece onaylamadığını değil, onları tüm 'zihinsel durumların' ya da 'zihinsel olayların' paradigması olarak aldığını fark etmek önemlidir (bu açıklamaların, bütün [ya da çoğu] zihinsel ifadelerin kabul gören referansları için genel yer tutucular olarak kabul gördüğü yerlerde). Bu, resmi öğretinin tüm zihinsel fenomenleri böyle hayali, ya da bugünlerde kimilerinin söylediği gibi bilinçli (ve duruma göre bilinçsiz) 'deneyimler'e indirgemesidir. Başkalarının düzeltmesiyle korunan ve böylece özel bir yetkiye dayandırılanlar, sadece hayal ettikleriniz hakkında söylediklerinizden ya da rüyalarınızın konusundan ibaret değildir; algılarınız ve duygularınız hakkında söylediklerinizve hatta inançlarınız, tutkularınız, korkularınız, umutlarınız, istekleriniz, eğilimleriniz ve karakter özellikleriniz hakkında belirttikleriniz de bu işleme tabidir.[11]

Fakat eğer tüm zihinsel fenomenler rüya görme ya da birinin 'kafasındaki' seslerin ve renklerin hayal edilmesi olaylarına benzetilirse, bu, o kişinin zihin sahibi olduğu düşünülmesi "diğerlerinin doğru zihinsel eşliklere sahip olduğunu nasıl söyleyebiliriz" sorununu doğurur. Bu görüşe göre, diğerlerinin zihin sahibi gibi davranmaları ama bu özellik yüzünden eylemlerine eşlik eden doğru bilinçli 'deneyimler'in hiçbirine sahip olmamaları mümkündür. Belki de, bu yaratıkların otomatik

(11) Burada, Ryle'ın, resmi öğretinin beyanlarımızı ya da özel bir gözlemin konu edilmesi gibi olayların ya da hayali varlıkların algısını yanlış yorumladığı eleştirisini bir kenara bırakıyorum.

olup olmağını merak etmenin anlamlı olduğunu düşünen Descartes'e daha yakın bir konumdayızdır. Felsefi bilineceye götüren resmi öğretinin epistemolojik bağlantıları *diğer zihinler sorunu* olarak bilinir.

Diğer zihinler sorunu, dilin çalışma biçimiyle ilgili verilmiş belirli kabullerden bile daha ciddi zorluklardan meydana gelmiştir. Resmi öğretinin savunucuları zihinsel söylevin -ve Ryle, 'zihinsel bağlantı fiilleri' diye adlandırdıklarıyla yakından ilgilidir- bu öğretinin metafizik ve epistemolojik yükünü taşıdığı görüşünü savunurlar.

> Günlük yaşantımızda olan insanların zekâlarını, karakterlerini ve üst seviyede performanslarını beraberinde tanımladığımız fiiller, isimler ve sıfatların, kendi gizli tarihlerindeki özel olaylara işaret edecek şekilde ya da meydana gelecek böyle olayların gidişatını gösterecek şekilde yorumlanmaları gerekir.[12]

Resmi öğretinin semantiğini vurgulamak, zihinsel ifadelerin, ifade edilen isim gibi sözcüklerin tek tek belirlenimi anlamına gelir ya da "Jones kasabadaki en pahalı evi satın aldı" cümlesinin anlamındakine benzer bir şekilde "Jones"un "kasabadaki en pahalı ev" olan mülkü edinmesi gibi parçaları belirtir. Bu epistemolojik bağlantıya göre eğer zihinsel sözcüklerin tamamı bir şeyi adlandırmıyorsa, yargıda bulunacak bir durumda olması için sadece öznenin kendinde olan bir şeyleri adlandırması gerekir. Önceki gece rüyasında Schippirke cinsi bir köpek ve Egyptian Mau cinsi bir kedi gördüğünü ancak öznenin kendisinin yargılayabileceği gibi, resmi öğretiye göre, siyah bir şey gördüğü yargısında bulunabilecek tek kişi de öznenin kendisidir, çünkü yargının gerçek eylemi / nesnesi özün içinde olan bir şeydir ya da sadece o özneye açık olan bir şey gibidir. Ama şimdi, eğer bu özel eylem / nesne (siyah görmek)

(12) *Zihin Kavramı*.

"siyah görüyor" anlamını verecek şekilde işlerse bir kimsenin bununla kastettiği ile başka birinin bununla kastettiği, birbirinden ayrılır. Hatta, eğer iki kişinin siyah şeyleri görmek hakkında konuşmalarında belirgin farklılıklar bulunuyorsa, yine böyle ayrım vardır. Ve bu yüzden, bir kimsenin "siyah ... görüyor" ifadesiyle kastettiği ile başka birinin bununla kastettiği, kimsenin asla ayırt etmediği kadar farklı olabilir.

Eğer resmi öğretinin semantik yanı, duyu dağarcığına kısıtlanmış olsaydı, özel sözcük-anlamları sadece küçük bir zihin kavramları sınıfının sorunu olurdu. Fakat resmi öğreti, tüm zihinsel fenomenleri aslında özel bilinç olayları olarak gördüğü için, özel sözcük-anlamları sorunu, tüm zihinsel söylemi etkilemeye yetecek kötülükte bulaşıcı bir hastalığa dönüştü.[13] Böylece, resmi öğretinin semantik donanımları –zihinsel koşulların, öğretinin epistemolojik yanlarının bize gizli olduğunu söylediği fenomenleri adlandırma işlevi görüşü– doğrudan zihinsel fenomenlerin *(gerekli) özel diller tehdidi* olarak bilinen felsefi bilmeceye yol açar. "Ağrım var", "kaşınıyorum", "siyah bir köpek gördüm", "mağazaya girme niyetindeyim" ve "kedinin aç olduğuna inanıyorum" gibi cümleler, (kısmen) sadece benim tarafımdan bilinebilecek anlamlar taşıyabilir. Sizin tarafınızdan yapılan böyle açıklamalar sadece sizin tarafınızdan (kısmen) bilinebilecek bir şey ifade eder. O zaman şimdi, iletişim kurmaya yeltendiğim kişinin (bir otomasyonun aksine) bir insan olup olmadığını bilmekle kalmıyorum, muhatabımın, hatta belki de benimle ilk olarak iletişim kurmaya niyetlenen kişinin söylediklerinin çoğunu anladığımı söyleyemem.

Diğer zihinler sorunu, zihin-beden sorunu daha büyük bir kitleyi cezbetmeden önce, 1950'lerdeki zihin felsefesindeki

(13) Bilinmelidir ki, eğer algı nesneleri ve yargılama, zihnin hayalleriyle (Lockecu ideallar ve temsiller diyelim) analoji üzerine kurulsaydı, öğretinin altında yatan dilin işleviyle ilgili olan varsayım sadece zihinsel dilin zorunlu özel oluşuna değil, tüm dillerin gerekli özel oluşuna ve sonunda idealizme ve solipsizme dayanır.

tartışmalarının merkezinde bulunuyordu. Diğer zihinler sorunu şudur: eğer resmi öğretinin belirli yanları geçerliyse ve zihinler sadece özel olarak bilinebilecek olaylardan oluşuyorsa, o zaman diğer zihinlerin var olduğunu (kesin olarak) bildiğimiz iddiasını tekrar düşünmeliyiz. Zamanındaki görüş, bunun kabul edilemez bir sonuç olduğu yönündeydi, bu yüzden felsefeciler diğer zihinlerin bilgisinin en azından nasıl haklı gösterilebileceği işine giriştiler. Fakat artık merkezde olmamasına karşın, diğer zihinler sorunu resmi öğretinin epistemolojik ve semantik yanlarını miras alan güncel 'fenomenal bilinçlilik' tartışmasının arka planında gizli bir şekilde bulunmaktadır. Örneğin bir insanın renkleri sistematik olarak başkalarına göre tersine çevrilmiş bir renk spektrumuna göre gördüğünü ve bu yüzden yeşil şeyleri tanımlarken 'yeşil' kelimesini kullanmasına rağmen 'gerçekten kırmızıyı gördüğünü' düşünün. Ya da davranış ikizlerimiz olup bilinçli deneyimleri olmayan, bu yüzden de aslında bilinçli olmayan, duyumları, duyguları ya da başka zihinsel durumları bulunmayan 'zombiler'i düşünün. İki (sözde) ihtimal de, davranışçılık ve işlevselcilik gibi bilince dayalı deneyimlerin fenomenal yanlarını reddeden zihin kuramları ile ilgili bir sorunu temsil etmesi için düşünülmüştür.[14] Belli ki, bu belirli tartışmaları çevreleyen literatür, diğer zihinler sorunuyla, veya bir zombiyle ya da asla başından beri bilinemez bir özellik olarak ters renk spektrumuna sahip biriyle karşılaştığımızı nasıl bilebiliriz sorunuyla ilgili değildir. (Şaşırtıcı ve kokutucudur ki bu durum, artık kabul edilemez değildir.) Fakat resmi öğretinin semantik / epistemolojik yanları, sadece özel olarak bilinebilecek zihinsel olayların varlığını gerektiren düşünce deneyimlerinde yaşamını sürdürür ve dahası

(14) Temelde, fiziksel ve fenomenal özelliklerin arasındaki ilişkinin nasıl gösterileceği, açık olmayan fizyolojizm gibi ilgisiz kuramların bir sorunu olarak da önerilmiştir. Bkz Thomas Nagel'in, "What's It like to be a Bat?" *Philosophical Rewiev*, sayı 83, 1974, s. 434-50.

bu olayları, zihinsel açıklama anlamlarının özüne ait parçalar olarak inşa eder.[15]

Ryle'ın resmi öğretiyi eleştirmesi, onun semantik sonuçlarındaki bir saçmalığa dikkat çekmesiyle başlar. Eğer zihinsel davranış fiilleri "anlaşılmaz" nedenleri ayırt ederse, bu fiilleri kullandığımız gibi ele alamayız, öyleyse –bu fiilleri günlük hayatta büyük bir yetersizlikle kullandığımız– zihinsel fenomenler kuramıyla ilgili bir terslik var demektir. Resmi öğretiye göre,

> Bir kimse, bilen, inanan ya da bir şeyi tahmin eden, umut eden, çekinen, bir şeye niyetlenen ya da kaçınan, şunu tasarlayan ya da şundan keyif alan olarak tanımlandığında, bu fiillerin, onun (bize karşı) buğulu gizli bilincindeki belirli değişimlerin oluşumunu gerçekleştirmesi beklenir.[16]

Ryle'ın bu görüşe getirdiği eleştiri şöyledir, eğer görüş doğruysa, bu bilinç bulanıklılığına ancak imtiyazlı bir giriş, bu zihinsel-davranış fiillerinin doğru ya da yanlış kullanıldığına dair özgün delil oluşturabilir. "Bir kimse, izleyici olsun, öğretmen, eleştirmen, biyografi yazarı ya da arkadaş olsun, asla kendi yorumlarının bir hakikat kırıntısı bile taşımadığına emin olamaz". Üstelik,

> bunun sebebine gelince, aslında hepimiz böyle yorumların nasıl yapılacağını biliyoruz, yorumlar kafa karıştırıcı ya da yanlış bir hal almaya başladığında genel bir doğruluğa uydurup düzeltilir; ki felsefeciler bunu kendi doğa kuramlarını ve zihnin yerini oluştururken gerekli gördüler. Zihinsel davranış kavramlarının düzenli ve işlevsel olarak kullanıldığını fark edince, haklı olarak mantık coğrafyalarını düzeltmeye yönel-

(15) Tartışmanın devamı için makalemi inceleyebilirsiniz, "On the Conceptual, Psychological, and Moral Status of Zombies, Swamp-Beings, and Other 'Behaviourly Indistinguishable' Creatures", *Philosophy and Phenomenological Research*, sayı LXIX, No1, Temmuz 2004, s. 173-86.

(16) *Zihin Kavramı*.

> diler. Fakat resmi olarak önerilen mantık coğrafyasının, diğer insanların zihinlerini açıklamakta ve kurallara bağlamakta kullandığımız bu zihinsel-davranış kavramlarının, artık düzenli ya da işlevsel olarak kullanılamamasına yol açar.[17]

Örneğin büyük ölçüde kabul görmüş olan özgür, akla dayalı eylemle salt davranışın otomatik parçaları arasındaki farkın bir çeşit açıklaması olarak zihinsel bir mekanizmanın varsayımı ele alırsak, bu görüş şunu varsayacaktır,

> O kişi, prensip olarak, onların bazı ifadelerinin, maddesel olmadığı kabul edilen nedenlerine asla ulaşamadığından diğer insan bedenlerini konu eden ifadelerin akılcı olanları ile akıl dışı olanları arasındaki farkı asla anlayamaz.[18]

Ryle'ın buradaki hedefi doğrultusunda, 'İstenç' gibi gizemli işlemlerin ve azaltılmamış fenomenal ya da 'deneysel' özelliklerin kolaylıkla görülebilmelerine rağmen –çünkü böyle fenomenlerin fizik bir şema içerisinde nasıl yer aldığını görmek zordur– doğası her ne olursa olsun, gizli nedenlere başvuran herhangi bir görüş, onun eleştirisinin tutsağı olur. Bunun nedeni, *aslında*, bir kimsenin maddi ya da fiziksel olması (temelde) beklenen nedenlere ulaşamadığı durumlarda aynı eleştiriye maruz kalmasıdır.

Bu noktanın geliştirilmesi için, örneğin yalın bir işlevselcilikle geliştirilmiş metafizik görüşü ele alalım: zihinsel özelliklerin ikinci elden, fiziksel gerçekleşmelerin, yani işlevsel özelliklerin ilk elden anlaşıldığı öğretiyi. Bu görüşe göre zihinsel özellikler, duyusal girdiler, davranışsal çıktılar ve diğer iç durumlar aracılığıyla oluşmuştur ve temel olarak ya da tanımı gereği (belirlenmemiş olmasına rağmen) bazı birinci derece temel alanlar tarafından gerçekleştirilen veya oynanan, bu ikinci

(17) A.g.e.
(18) A.g.e.

derece işlevsel ya da nedensel role bağlıdırlar.[19] İşlevselciliğe göre, nedensel rol oynayan şey, bu nedensel rol oynayanın doğasının keşif işi bilime aitken (ve oynadığı nedensel rolün *türü*), zihinsel göstergelerin anlamı hakkında sözde bir gerçeklik taşır.[20] Davranışın kabul edilen nedenleri her ne kadar artık "hayaletvâri" olarak düşünülmese de, bu güncel görüşteki başkalarının bilinçlerinin (bize) gizli akışları, resmi görüşe tabidir. Duyusal girdilerle davranışsal çıktılar arasındaki nedensel aracılar gibi, acıda olduğu gibi başkalarıyla ilgili açıklamalarımızın arkasında yatan "gerçekleştirenler" kuramı, ya da haberleri izlemeyi istemek veya programın başlama saatinin geldiğine inanmak pratikte gizli kalır. Böylece bu tanımlar, en iyi durumda, ancak gözlenebilen davranış rastlantısal bir etkiyken yapılan zihinsel bir açıklamadaki hipotezler ya da iyi tahminler olabilir. En kötüsü de böyle tanımlamalardaki yalın açıklamanın altında yatanın (fiziksel olduğu varsayılan) gerçeğe işaret etmesidir. Fakat zihinsel eylemlerdeki tüm atıflarımızı iyi tahminler ya da hipotezler olarak veya daha büyük bir tatmin için yalın açıklamalar olarak görmek için fiziksel açıklamanın onların genel anlamda, kuramsal olmayan pratik alışkanlıklardaki açıklayıcı rolünü zayıflatması gerekir.

Ryle'ın tartışmasının özeti, günlük aklıselim eylemlerimizde kullandığımız zihinsel kavramlara ait olduğu iddia edilen dayanakların doğasının, kendi ana fikrini yağmalama tehdidi olmadan, bu işleyişte bir gizem sağlayamayacağı ile ilgili kuramlardır.

---

(19) İşlevselciliğin fizyolojist çeşitleri bu nedensel rolün potansiyel sahibi olarak sadece fiziksel özelliklerin görülmesi gerektiğini savunur (ve kimi fiziksel özellik, bazı neden rollerin gerçekleştiricisi olsun ya da olmasın, özünde diğer özelliklerin kendi nedensel / nomolojik ilişkilerine dayanır; büyük ölçüde mikroorganizmanın mikrofizik özellikler olarak düşünülmüştür). Bkz. Kim, aynı eser s. 23.

(20) Sıklıkla bir gen kavramıyla birlikte bir analoji gösterilir. Bir gen, tanım olarak, aileden çocuğa kalıtımsal özelliklerin aktarılmasında nedensel rol oynayan bir şeydir. DNA molekülü, bizim gibi biyolojik organizmalarda bu nedensel rolü oynar. Öyleyse, gen kavramı, tanımı gereği, mutlak bir rol oynar; ama DNA molekülünün bu rolü oynayışı olasılıklı ve deneysel bir olaydır.

"İnsanlar makinelerden nasıl ayrılır?" sorusu sırf yeni nedensel hipotez tanıtılmadan önce zihinsel-davranış kavramlarını nasıl kullanacağını herkesin zaten biliyor olması yüzünden ortaya çıktı. Bu nedensel hipotez bu yüzden böyle uygulamalarda kullanılan ölçütün kaynağı olamadı.[21]

Felsefeciler, zihinsel kavramların uygulamasında kullanılan ölçüt kaynağı olarak yapılanacak 'nedensel hipotezler' fikrinde başarısızlığa uğrayacak zihinsel fenomenlerin doğası hakkındaki kuramların geliştirilmesiyle ilgilendiler. Onlar, bu kavramların dayanaklarının doğası hakkında –zihinsel– iddialarda bulunuyormuş gibi görünmeyi tercih ederler. Bu yerinde cevabın zorluğu tam da Ryle'ın meydan okuduğu şey olan –doğası deneysel araştırmaya açık öğelere ya da özelliklere karşılık gelen bilindik zihinsel kavramlar– bilimsel / metafizik gerçekçiliktir. En azından şu açık olmalıdır ki, kuramlar ne varsayarsa varsaysın bu ölçütlerle ilişkili olmalıdır; yoksa *görmekle, inanmakla* ya da zihinsel kavramları kullanarak ifade ettiğimiz başka sıradan fenomenlerle ilgili oldukları nasıl söylenebilir?[22] Biz zihinsel kavramların günlük kullanımdaki uygulanışının birçok ölçütüyle, böyle kavramlara sözde dayanak olan kuramsal hipotezler arasındaki ilişkiyi –bu ilişki ölçütle çelişirken– nasıl olur da açıklayabiliriz?[23]

Sonucu bu kavramların sıradan kullanımlarıyla çelişse bile, kendi bilimsel amaçları için, psikolojide ya da bilişsel bilimlerdeki empirik hipotezlerin sağduyulu zihinsel kavramlarıyla uyum içinde olmasına izin verilmesini öne süren felsefeciler

(21) *Zihin Kavramı.*

(22) "Ölçüt"le, sadece ilgili kavramın belirli bir uygulanışındaki, (ve bunlar şartlara bağlıdır ve değişkendir) düzeltilmesindeki, karşı çıkılmasındaki ve savunulmasındaki değerlendirmelerin veya nedenlerin çeşitlerini kastediyorum.

(23) Kuramları zihinselliğe gerekenden fazla kısıtlama yükleyen felsefeciler için sorun çok daha kötüdür: zihinsel özelliklerle fiziksel özellikler arasındaki tıpatıp aynılıklar, ya da sözde temsiller gerektiren özel bir tarih ya da evrim gibi.

vardır.[24] Bilişsel bilimlerle ilgili çalışmaların felsefecilere zihnin ya da zihinsel özelliklerin doğasıyla ilgili 'kurucu' bir tarih sağlayacağını savunan felsefeciler de vardır ve bu felsefecilerin bazıları, dikkate değer indirgemeler sağlayan bu kuramların –bütün günlük düşünmeye uyum sağlamadan da– uyabileceğini düşünür; bazı durumlarda bunlar sağduyuyu, naif yargıyı düzenleyebilir.[25] Öyleyse, zihinsel davranışların günlük kullanımlarıyla bunların herhangi bir gözden geçirilmiş kullanımı arasındaki bağlantı hâlâ tazeliğini korumaktadır. Ve bu yüzden, Ryle'ın bu kavramların nasıl kullanıldığına dair hatırlatmaları, bu kullanımlarımızı savunurken ya da açıklarken normal olarak başvurduklarımız ve onlara ihtiyaç duyma nedenlerimiz, atmış yıl önce olduğu gibi hâlâ önemlidir. Onların kullanımı –böyle zihinsel kavram figürlerindeki açıklamaların mantık coğrafyasının haritada gösterilmesi– üzerine yapılan bu araştırma, sonunda, onların kabul edilen dayanaklarının doğası hakkında önerilen kuramın tersini söyler.

III. DAVRANIŞÇILIK

Ryle, açık konuşmak gerekirse, böyle bir nitelemenin doğru olmayacağının ipuçlarını vermiş olsa da, *Zihin Kavramı*'nın son bölümünde, kitabının genel eğiliminin davranışçı gibi damgalanmakla –zararsız bir şekilde– sınırlandırıldığını kabul eder. Atmış yıldır o, yaygın olarak, felsefi (bazen *analitik*) *davranışçılığın* babası olarak bilinir. O zaman, eğer bu lakap yersizse, bunun nedenini ve bu ısrarcı ve yanlış yoruma neyin sebep olduğunu görmek önemlidir. A.J. Ayer kitap üzerine bir eleştirisinde, *Zihin Kavramı*'nın birçok sayfasında, Ryle'ın tam olarak

(24) Analoji: suyun ve H_2O'nun tanımı bilimsel amaçlar için yapılır ve sıradan insanların "su" terimini kullanışının kısıtlanması gerekmez.

(25) Örneğin David Papineau, bu uyarıyı "Doubtful Intuitions", *Mind and Language* cilt 11, no 1 Mart 1996, s. 132'de yapmıştır.

yaptığı şeyin bir çeşit davranışçılığı savunduğunu düşünen biriyle fikir birliği yapmak olduğunu belirtiyor.[26]

> Bu kitabın başından sonuna kadar savunulmuştur ki, insanları zihinsel dayanaklarla karakterize ettiğimizde, ziyaret etmekten mahrum bırakıldığımız bilinç bulutlarında oluşan herhangi bir hayaletvari işleme karşı testedilemez müdahalelerde bulunmuyoruz: İnsanların genel davranışlarının parçalarını nasıl yönettiğini açıklıyoruz. [...] [27]

> Bu zihinler teorisine yapılan radikal itiraz bunların neyle ilgili olduğunu bilmelidir. Çünkü zihinsel olaylar tanım gereği bilinçseldir, ya da metaforik olarak kendine-açıktır, yani olaylar diye bir şey yoktur; bir ikinci-durum dünyasında gerçekleşen oluşumlar yoktur, böyle bir durum ve böyle bir dünya olmadığından, sonuç olarak kendimizi böyle bir dünyanın yaşayanları olarak tanıtacak özel kiplere ihtiyacımız da yoktur. [...] [28]

> Bir kimsenin zihni hakkında konuşmak birçok yönden eleştirilmiştir. Özel olayların ikincil bir sahnelenmesinden değil, o kimsenin biricik yaşantısındaki bazı düzenlemiş olayların belirli yollarından bahsediyoruz. Onun yaşantısı, içinde çeşitli şeylerin yer aldığı çifte olaylar zinciri değildir: bir olaylar konsantrasyonudur, büyük ölçüde uygulamanın içine ya da yasal ve yasal benzeri önermelerin farklı mantıksal çeşitlerinin uygulamalara uygunluğuna dâhil olan bazı ve diğer sınıflar arası farklılıklardır... O zaman, bir kimseyle kendi zihni arasındaki ilişki hakkındaki sorular, tıpkı bir insanın vücuduyla zihni arasındaki ilişkiler gibi manasız sorunlardır. Bu sorular "Avam Kamarası ile İngiliz Anayasası arasında hangi işlemler gerçekleşmektedir?" sorusuyla aynı manasızlığı taşır. [...] [29]

---

(26) Ryle, "An Honest Ghost?", *A collection of Critical Essays*, editorler: Oscar P. Wood ve George Pitcher, (Garden City, New York, Doubleday), 1970 ve (London, MacMillan), 1971.
(27) *Zihin Kavramı*.
(28) A.g.e.
(29) A.g.e.

> Belirli bir eylem için bir güdünün (motive) itham edilmesi, şahit olunmamış bir olay için nedensel bir çıkarım değil, yasalılıkta benzer bir önerme altındaki olay önermesinin kapsanmasıdır [...] [30]

> ... bilinç ve içgözlem, sözde nesneleri mitler olduğundan, resmi olarak açıklandıkları gibi olamazlar [...] [31]

> ... resmetme, görüntüleme ya da "görme" kavramı uygun ve kullanışlıdır... Kullanılışı bizim düşündüğümüz varoluşu ya da geçici olarak askıya alınmış resimlerin bulunduğu bir galerinin varoluşunu gerektirmez [...] [32]

Ayer, davranışçı bir programın başarılı olması için, zihinsel konuşmanın bir iç yaşantıya dayanacak herhangi bir referansı saf dışı bırakacak bir şekilde formüle edilebileceğinin gösterilmesi gerektiğini söylemeye devam ediyor. Ve buna rağmen, *Zihin Kavramı*, böyle referanslarla doludur. Örneğin "Günlük düşünmelerimizin büyük kısmı, genellikle görsel betimlemelerin sinematografik bir gösterisi eşliğinde, iç monologlarla ya da sessiz iç konuşmalarla bağlantılı haldedir" [33] dediğinde ya da "aleni ya da gizli olsun, hayali olarak ya da seslendirilmiş olarak işlesin, yüksek sesle söylenmiş ya da birinin kafasının içindeki sözler olsun, tuval üzerine yapılmış ya da zihnin gözünde olan bir resim olsun" [34] gibi bilgileri deneyimlerken Ryle, zihinsel bir iç yaşantıyı kabul eder. Öyleyse, Ryle'ın varmak istediği nokta nedir?

Bu soruyu yanıtlamak için, Ryle'ın zihinsel söylemi konumlandırma projesiyle Viyana çevresi pozitivistlerinin ilgisini

(30) A.g.e.
(31) A.g.e.
(32) A.g.e.
(33) A.g.e. Gerçi, daha sonra (8. Bölümde) bunun belirli yorumuna karşı uyarıda bulunur.
(34) A.g.e., s. 46.

(çok kısa süreliğine) üzerine çeken mantıksal davranışçılığı karşılaştırmak faydalı olabilir. Carnap, Neurath ve Hempel gibi felsefeciler, doğa bilimleri ile zihin, toplum ya da kültür arasında prensipte bir "kaçınılmaz bölünme"yle ilgili olan, zamanın egemen görüşünü reddetmeye meraklıydı.[35] Zamanın görüşüne göre, doğa bilimleri tanımlama ve nedenselliğe dayalı açıklamanın birlikteliği ile üzerinde çalışılabilen konularla doluyken kültür, toplum ve zihin "empatik içgörü", "içgözlem" ve anlamlı yapıların kavranması için gereken diğer araçları gerektiren konularla, anlamlandırmalarla doluydu. Pozitivistlerin amacı "bilimin tüm dalları tek ve aynı doğanın prensibi içindedir" görüşünü savunmaktı (yani, "bölünmez bilim" olarak söylenen fiziğin dalları).[36] Onların görüşüne göre, doğa bilimleriyle sosyal bilimler arasındaki fark, özünde semantik olmayan tek bir alan varlığı sorununa ve semantik yüklü başka bir varlık sorununa değil, metodoloji ve ilgi farklarına dayanır. Pozitivistlere göre psikoloji sosyoloji bilimine (tarihi, kültürel ve ekonomik süreçlerin bilimina) aittir ve kendi söylemleri anlamlı olduğu kadarıyla, bu onun, "fizikçilik" olduğunu gösterir. Mantıksal davranışçılığın ilk zamanlarında, bu durum, özel bilimin anlamlı söylemlerinin, psikolojik kavramlar içermeyip fizik kavramları içeren söylemlere, anlam kaybı olmadan dönüştürülebileceği anlamına geldi.

Mantıksal davranışçılara göre, bizim bir söylemin doğru olup olmadığını söylememiz, o söylemin anlamını bildiğimizi gösterir. Ya da bir söylemin anlamı onun doğrulama yöntemidir.[37] Tıpkı "bu saat iyi çalışıyor" cümlesi saatin mekanizmasıyla ilgili söylemlerin, bu mekanizmanın saatin üzerindekilerle, on-

(35) Bkz Hempel'in "The Logical Analysis of Psychology" tekrar basım Ned Block, *Readings in Philosophy and Pyschology*, sayı 1, (Harvard University Yayınları, Cambridge, MA, 1980)

(36) A.g.e., s. 21.

(37) Ryle'ın doğrulamacılık eleştirisi için bkz: "Unverifiability by Me" (ilk olarak 1936'da yayımlandı). *Collected Papers Volume 2*'de basıldı (Routledge, Abingdon, 2009), 126-136 ve 300-306.

ların da sayılarla ve tüm bunların da gezegenlerin hareketleriyle olan ilişkisinin kısaltması olduğu gibi "Paul'un dişi ağrıyor" cümlesi gibi psikolojik söylemler de, cümleyi doğrulamak (ya da yanlışlamak) için kullanılabilecek, psikolojik koşullardan arınmış fizikselci (doğalcı) söylemler takımının benzer bir kısaltmasıdır. Anlamlı olan herhangi bir psikolojik söylem onu doğrulayabilecek ya da yanlışlayabilecek fizikselci söylemin bir kısaltmasıdır ve bu sayede (bir takım) bu tip söylemlere dönüştürülebilir haldedir. Zihinsel yapılar, meşru kullanımlarında, sadece fizikselci söylemlerde kısaltmalar olarak ortaya çıkarlar.

Ryle'ın görüşü, standart bir biçimde, bu öğretinin daha zayıf ya da "daha yumuşak" bir çeşidi olarak karakterize edilmiştir. Bu standart yoruma göre Ryle'ın görüşü, zihinsel terimler içeren söylemler, anlam kaybı olmadan, bireyin çeşitli şartlarda ne yapacağı ile ilgili olarak istek kipine ait (subjunctive) koşullara uygun hale dönüştürülebilir. O zaman Ryle'ın, (bu durumda) zihinsel söylemlerden davranışsal söylemlere doğru bir meyil analizi önerdiği düşünülür. Ryle'ın genellikle, açıklamalarını failin (şartlara göre) saf fiziksel davranış olarak –iskeletle ya da kasla ilgili tanımlar diyelim– ne yaptığıyla sınırlamadığı ve gol atmak ya da borç ödemek gibi tamamen bedensel eylemlerden konuşmasına mutlu olduğu, kabul edilir.[38] Fakat Ryle'a atfedilen "ılıman" davranışçılık hâlâ zihinsel söylemlerden kendilerini failin (her ne kadar alakalı eylem tanımlarına bağlı olsa da) farklı şartlar altında yapacağı şey olarak tanımlayan istek kipi koşulları gibi yapılandıran bir dizi yatkınlık söylemlerine giden bir inceleme peşindedir. Bu "ılıman" davranışçılık bile, zihinsel söz dağarcığı ya da bu söylemler,

(38) Şu da genellikle kabul edilir: kaslara dayalı davranış olarak atfedilen eylemleri inceleme projesine son verilmiştir, çünkü diyelim ki, (borç ödemek gibi) bir eylemde alakalı olabilecek çok sayıda farklı fiziksel davranış olacaktır ve aynı fiziksel davranışlar farklı eylem-tanımlara imkân verecektir.

eylemlerin açıklamalarını içlerinde barındırmaya izinli olsalar bile davranışsal söylemlere dönüştürülemez ve incelenemez olduğundan, çuvallamaya mahkûmdur. Sunulan tek bir dönüştürme, koşullardaki ufak değişiklikle bozguna uğrayabileceğinden, koşullar ve mümkün eylemler listesi sonsuz olacaktır ve herhangi bir vakadaki bozguncu koşul, failin zihnindeki olayların bir dayanağıyla, böylece dolaylı analizin dönüşmesiyle ilgili olabilir. Özetle, Ryle'ın standart yorumu kendini, en azından indirgeyici tutkuları sonuçsuz kalan indirgeyici davranışçılığın zayıflatılmış bir formunu önerir şekilde inşa eder.[39]

Fakat Ryle'ın birçok zihinsel kavramın yatkınlık doğasını göstermeye meraklı olduğu doğru olsa da, onun, zihinsel ifadelerin açık analizini istek kipi koşulları dizisi göre yapan açık bir inceleme programı önerdiğini söylemek yanlış olur.[40] Zihinsel ifadelerle, bunları açmakta kullanabildiğimiz hipotetik ve yarı hipotetik ifadeler arasındaki ilişki, açık incelemenin gerektirdiğinden farklıdır.

Ryle'ın davranışçı programın bu çeşidini takip etmediğinin (sıkça eleştirilen) bazı kanıtları *Zihin Kavramı*'nda eğilimlerin tartışıldığı bölümlerde görülebilir. Ryle'a göre, basit eğilimler açıklanırken, bir camın kırılganlığı ya da bir kişinin sigara alışkanlığı gibi, eğilim özelliklerine dolaylı olarak nakledilen atıflardaki hipotetik ifadeleri açımlamak, bunlar "tek-yönlü" eğilimler, "neredeyse tek biçimli gerçekleşmeler olduğundan" kolaydır.[41] Fakat ona göre, böyle basit modellerin değerlendirme çalışmaları hatalı varsayımlara yol açabilir. Birçok eğilim-kav-

(39) Daha ayrıntılı bir tartışma açısından Ryle'ın eğilimler hakkındaki sözde "anti-gerçekçiliği" (belli zihinsel ifadelerin altta yatan durumları gösterdiğini reddetmesi) ve böyle durumlara karşı görevi gereği yaptığı itiraz, davranışın zihinsel nedenleri olarak yapılanacaktır, tıpkı (bağlantılı olarak) açıklayıcı biçimde amaçsız zihinsel eylemler icra eden Ryle'ın sözde davranışçılığına yapılan itiraz gibi.

(40) Ryle'ın, zihinsel ifadelerin açık analizini *genelde* istek kipi koşulları dizisine göre yapan açık bir inceleme programı önerdiğini söylemek de yanlış olur.

(41) *Zihin Kavramı*.

ramını açmak kolay değildir çünkü belirlenebilir kavramlardır: geniş belki de sınırsız çeşitlilik biçimlerinde gerçekleştirilirler.

> Bir nesne sert olarak nitelendirildiğine onun sadece deformasyona dayanıklı olduğunu kastetmiş olmayız, örneğin bir yere vurulduğunda yüksek bir ses çıkarmasını, eğer o nesneyle keskin bir temas yaşarsak canımızı acıtabileceğini, esnek nesneleri zıplatabileceğini ve bunlar gibi sonsuz şeyi kastetmiş olabiliriz. Eğer tüm bu nakledilenleri bir sürü hayvanını tanımlar gibi açmak istersek, sonsuz bir farklı hipotetik ifade serisi üretmemiz gerekir.[42]

Ryle, ilgilendiği, insanların "yüksek-sınıf" eğilimlerinin genellikle tek yönlü olmadığını, ama sonsuz olarak heterojen olanların eğilim alıştırmasının tek yönlü olduğunu söyleme devam ediyor.

> Jane Austen *Aşk ve Gurur*'un kadın kahramanını karakterize eden özel bir gurur türü göstermek istemişti; kendi eylemlerini, sözcüklerini, düşüncelerini ve hislerini binlerce değişik durumda sergiledi. Jane Austen'in "Benim kadın kahramanıma ait gurur sadece böyle durumlar ortaya çıktığında kendini gösteren bir eğilimdi" demiş olmasındaki gibi standart eylem ya da etki diye bir şey yoktur.[43]

Ryle, yukarıda belirtilen bölümlerde, ılımlı davranışçılığı alt edebilecek her noktayı kabul eder. O, eğilime dair bir eylem, açılırken yapılan açıklamaların sonsuza kadar uzayabileceğini kabul eder (sınırsız sayıdaki biçim çeşitliliği yüzünden, reddetmemelidir ki, zihinsel bir kavramdan diğerine yapılan bir yükleme, açık uçlu bir durumlar zincirinde yok sayılabilir) ve gururun tarifinin, örneğin sadece eylemleri ve sözcükleri

(42) A.g.e.
(43) A.g.e.

değil düşünce ve hisleri de içereceğini savunur. Bu, tek başına, Ryle'ın "çok yönlü" eğilimler tartışmasının açıklanmasına dair her hangi bir eğilimi, onu zihinsel söylemlerin çevrilebilirliği hakkındaki bir teze sevk ederek ya da daha da zayıf bir fikir olarak zihinsel ifadeleri ile bunların (eylemi kapsayan) davranışsal ifadeleri arasında karşılıklı bir mantıksal gereklilik olduğu fikrine doğru köreltecektir.

Ryle, *Zihin Kavramı*'nda, "vardır"ın farklı kullanım ifadeleri için, aynı cümle içinde *"zihin vardır"* ve *"beden vardır"*ı birleştirirken ya da ayırırken bir çeşit mantık hatası yapıldığı konusunda ısrar eder. Zihnin aslında bedenin kendisi olacağı, zihinsel işlemlerin aslında fiziksel işlemler olduğu, zihinsel özelliklerin adeta davranış şekilleri olduğu ve bu zihinsel konuşmanın fiziksel konuşmanın bir kısaltması olduğu gibi düşünceler, bu hataya düşmenin nedenleridir.

> ... zihinsel durumların ve işlemlerin fiziksel durumlara ve işlemlere "indirgenmesi", "Orada ya zihinler vardır ya da bedenler (ama ikisi bir arada olamaz)" ayrıştırmasının haklılığını varsayar. "Ya eldivenin sol elini ve sağ elini satın aldı ya da bir çift eldiven aldı (ama ikisini de almış olamaz)" gibi bir şey denmiş olur.[44]

Ne, Ayer'in doğru bir şekilde belirttiği gibi, Ryle'in zihinsel işlemlerin "gerçekliğini" reddettiğine dair herhangi bir işaret vardır, ne de Ryle onlarla ilgili davranışçılığın çeşitli biçimlerinde sıklıkla iddia edildiği gibi kurgusalcı (fictionalist) ya da araçsalcı (instrumentalist) bir görüştedir. Buna karşılık, Ryle, kitabın birinci bölümünün ilk satırlarında kendisinin şu yönde anlaşılmaması için okuyucuyu uyarır: zihinsel işlemler hakkında uzun bölümlemeler ve şaka yapmak, diyor Ryle, buna iki örnektir. Dahası, Ryle'a davranışçı demek, sadece onun fel-

(44) *Zihin Kavramı*.

sefedeki "izm"leri reddedişi[45] açısından değil onun felsefeyi "dilemmaların ayrışması" olarak görmesi açısından da haksızlık olur.[46]

Öyleyse, eğer sahneyi mantıksal davranışçılığın hafifletilmiş bir çeşidi için hazırlamayacaksak, Ryle'ın eğilimler tartışmasını nasıl ele alacağız? Ayer, makalesinde şöyle bir yanıt önermiştir:

> Bir kimsenin zihinsel bir eylemi sağladığı söylendiğinde, birçok büyük evrede, onun hakkında söylenen sadece, belki de hiçbir şekilde, bazı iç eylemleri sürdürdüğünden öte, belirli bir davranış şeklini gösterdiği ya da göstermeye meyilli olduğudur. Bu, zekânın atfedilmesine, amaçların güdüsüne, gönüllü eylemlere, duygulara, hallere ve düşüncelere açıkça ifade edildiklerinde, uygulanabilir.
>
> Bu tez diğerinden [zihin hakkında konuşmanın davranış hakkında konuşmaya çevrilebilirliğinden] daha zayıftır, burada iç süreçlerin tamamının dışında bir şey yapılmaz. Yapılan şey onların rolünü azaltmaktır. Bir kimse akıllıca davranınca, hareketleri bazı iç planlamalar tarafından öncelenmiş ya da onlara eşlik edilmiş olabilir, bu mümkündür, fakat cümlenin çoktan "kafamın içinde" saptamış olması zorunlu değildir. Hatta hiçbir iç süreç olmadan da söylemim, hâlâ düşüncelerimin ifadesi olarak kalacaktır. İsteme durumunda ise Ryle, istemenin dayandırıldığından daha derin eylemler olduğunu reddeden daha güçlü bir çizgide durur; fakat –burada yine karşımıza çıkan– onun temel noktası, eğer böyle irade eylemleri oluşsa bile; onların oluşmaları bir eylemi, zorunlu olarak, gönüllü bir eylem haline getirmez. Zaten, bu eylemlerin kendilerinin gönüllü olup olmadığı sorusu, bir anlama yol açaca-

(45) "Taking Sides in Philosophy" (ilk basım 1937), *Collected Papers* Sayı 2, s. 160-177
(46) *Dilemmas*, The Tarner Lectures (Cambridge University Press, 1954).

ğından zorunluluklarının kabulü sonsuz bir geriye gidişe yol açar.[47]

Bu öneriyi takip etmek, benim görüşüme göre, Ryle'ı, bize örneğin birinin karakteri ya da zekası hakkındaki anlaşmazlıkları nasıl çözdüğümüzü hatırlatarak resmi öğretiye (ontolojik, epistemolojik ve semantik vaatleri ile birlikte) karşı çıkıyor gibi görmektir. Büyük sayıda örnekte, zihinsel davranış eylemlerinde bulunduğumuzda böyle uygulamalardaki anlaşmazlıkları çözmek için bir yol buluyoruz. Eğer bir kimseyi bir şeye inanan ya da bir şeyi isteyen biri olarak karakterize etmeme itiraz edilirse, belirli özelliklerimi (ve şartların niteliklerini) savunurken o kimsenin ne dediğine ve ne yaptığına açıklık getiririm. Fakat zihinsel ifadelerin atıflarını bu şekilde savunmamıza ya da onlara meydan okumamıza sebep gösterdiğimiz deneyimlerimiz, eğer öğreti doğruysa, tam bir baskı altına alınacaktır.

Ryle, bize ne yaptığımızı hatırlattığından, işin doğrusu, bir kimsenin gururlu olup olmadığı ya da acı çekip çekmediği hakkındaki anlaşmazlıkları çözme yoluna sahip olmak, bir kavramın doğrulanamazsa anlamsız olduğunu söylemekten çok daha zayıftır; ya da zihinsel ifadelerin uygulanışı bile tüm olaylarda kullandığımız anlaşmazlık çözme yolunu gerektirir. Birçok olayda, anlaşmaya erişme yöntemlerimiz (her zaman başarıyı garantilemeseler de) için bir kavram olduğunu göstermek aslında önemli bir noktaya işaret eder: Bu, diyelim ki prensipte bilinemez olan kibir, acı gibi durumlar için ya da pratikte, kavramın her durumda doğru bir şekilde kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili teoriler için geçerlidir. Bu, resmi öğreti için sorundu ve son bölümde belirttiğim gibi, bazı çağdaş savunucuları açısından hâlâ bir sorun olmaya devam ediyor.

Düşünme üzerine olan sonraki yazılarında, Ryle'ın belirgin ilgisi *çiftleyicilere* (duplicationist) karşı *indirgeyicileri* (reduc-

(47) Aynı eser, 67-68.

tionist) uğraştıran çıkmazın formu üzerineydi.[48] Bu, savaş çığlığı "Yalnızca..." olanla "Dahası..." olan arasındaki karşıtlıktır. Her ne kadar bu olayda çözümlemenin gerektirdiğinin bir kısmı, diğerlerinde olduğu gibi, iki tarafın da diğer tarafın ne olmadığını görmesi ve diğer tarafın nasıl hatalara düştüğünün eleştirilmesi açısından nasıl takdir topladığının bir açıklaması olsa da, Ryle için çıkmazdan çıkış yolu, (Wittgenstein için olduğu gibi) bu iki boynuzu da reddetmekten, yani herhangi birinin tarafında olmamaktan geçer.

Davranışçılığın çekiciliği, temel olarak bilinmez olayların dayanak olmasıyla ve böylece zihinsel ifadelerin anlamsızlığıyla ilgilenmediğinden kaynaklanır ve o, bizim bu zihinsel durumların yerine getirilmesini savunurken ya da düzeltirken, büyük bir kitle tarafından kabul görerek, mükemmel gözlenebilirlikteki kritere işaret eder. Davranışçılığın sorunu, neyin davranış neyin gözlemlenebilir sayılacağı konusunda çok sığ bir görüşe sahip olmasıdır. Kartezyenciliğin çekiciliği onun, gerçekten aynı davranan yaratıklar arasındaki elzem farklılıkları davranışçının tanımlamasına uygun bir bakış açısına sahip olmasındadır. Kartezyenciliğin sorunu ise, bu farklılıkları anlaşılmazın ve gizli nedenlerin varlığını varsayarak hesaplamaya kalkışmasıdır.

Ryle, görüşlerini zamanla törpülemiştir fakat onu, indirgeyicilerin yaptığı gibi, zihinsel ya da semantik nosyonların tasfiye edileceği fizikçi bir dünya görüşünden endişe duyan biri olarak görmek yanıltıcı olur. Dahası, onun *Zihin Kavramı*'ndaki önemli başarısı, günlük yaşantımızda sorun etmediğimiz

(48) Ya da Ryle, Platoncu ya da Descartesci'ların karşısına Ockhamcıları ya da yükseltmecilerin karşısına indirgeyicileri koyar. Ryle'ın kendisi, *Zihin Kavramı*'nda Rodin'in Düşünen Adam'ını örnek göstermesinde olduğu gibi düşünme nosyonunu araştırılmamış bir halde bırakmıştır ve sonraki çalışmalarında Düşünen Adam'ın "Davranışçılığın kategori çığırtkanlığı" ya da "Descartesçiliğin kategori çığırtkanlığı" yapmaktan başka bir şey olmadığı konusunu aydınlatmayı görev bilmiştir. Bakınız: Ryle, "Adverbal Verbs and Verbs of Thinking", *On Thinking* içinde, editör K. Kolenda (Oxford, Basil Blackwell, 1979) s. 17-32.

durum ve koşulların biçimlerine cevap veren zengin zihinsel ifadelerin nasıl uygulandığını bize göstererek, Kartezyen (çiftleyici ya da enflasyonist) görüşü açıklığa kavuşturmak olmuştur. Fakat indirgeyicilerden farklı olarak Ryle, sırası geldiğinde, görmede olduğu gibi neyin hesaba katılacağı konusunu es geçmez. Örneğin hakem, bir oyuncunun gol attığını, görmenin tam anlamıyla görür ama oyunun kurallarını hiç bilmeyen daha keskin gözlere sahip bir kişi ise böyle bir şeyi görmez. Eğer bir kimse, "görme"nin sadece bu iki bireyin ortaklığına yüklenebileceği konusunda ısrar ederse; ya da bu hakemin, daha keskin gören adamın göremediğini sözcük anlamıyla görme yetisine sahip değilse, o zaman, o kimse "görmeyi", Kartezyenciliğin kavrayacağı şekilde ele almaya indirgemiştir.

> İndirmeyicimiz, gözlemlenebilir olan her şeyin temelindeki Kartezyen ve Platoncu aşırılıkları sıradan bir şekilde kınamaya başlamıştır. Fakat şimdi sıra ona geldiğinde gözleme eyleminin kendisini yalnız ve yalnız incecik asgariliğe indirger. Kendi indirgeyicisini indirger... Deneycinin bu incecikliği bizi aşkınsalcının savurganlığına doğru yumuşatmamalı. Yine de, şut atmayla gol atma ya da sadece kollarını kullanmayla kollarını kullanmaya itaat gösterme arasındaki farkı iyi bir biçimde bilmesine rağmen, yine de bu farkları gizli farklar olarak ele almaya devam eder. Akılla ya da kaslarla ilgili farklar deneyciler tarafından gereksiz görülmek istenmediğinden onlar, hakemin ve çavuşun algı gücünü aşan akla yatkın olmayan ve kaslarla ilgili olmayan farklar olarak görülür.[49]

Kartezyeni ve Platoncuyu alt etme ve bize, zihinsel ifadelerin, uygulamanın mükemmel standartlarına sahip olduğunun hatırlatılması girişiminde Ryle, gözlemlenebilir üstünde durur. Bu, onun sadece gizli olanla (ve iç gözlemde gözlemlenebilir

(49) "Thinking and Saying", *On Thinking*'in içinden, s. 84.

olanla) değil üçüncü bir gözlemcinin bakış açısında neyin gizli kaldığıyla olan savaşının bir parçasıdır. Fakat gözlemlenebilir olana odaklanırken Ryle, gözlemlenebileni birbirini izleyen "kaslara ilişkin davranışlarına" indirgeyen bir tutum sergilememiştir. Ryle'ı "ılımlı" davranışçı olarak atfedenler en azından şu konuda haklıydılar: bizi Kartezyen'e karşı güvenle koruması için hatırlattıkları, onun sonradan "karmaşık basamaklar" olarak adlandıracaklarından çok daha yukarıda olarak tanımlayacağı vergi ödemek ya da gol atmak gibi ve yine sonradan "değişmez" ya da "*per se*" eylemler olarak adlandıracağı çek defterine numaralar yazmak ya da iki direk arasına şut çekmek gibi eylemlere açık başvuru içerir.

Şüphesiz, Ryle'ın (onu davranışçı bir cahil olarak gösteren) erken dönem eleştirileri , onun özel oluşmalar krallığını (rüyaların ve hayal kurmaların paradigma olayları olduğu) tekrar gündeme getirecek bazı fenomenlere işaret etmişti. Fakat Ayer, bu çeşit bir hayaletin dost bir hayalet olduğundan şüphelenir: yani sadece (Ayer'in ileri sürdüğü gibi) özel bir tiyatro sahnesini yöneten fenomenler yüzünden değil, kimsenin onların böyle bir özel durumda olduklarını söyleyemeyeceği düşüncesinden.[50] Ryle şöyle der:

> Bir kimsenin duyusal hayal etmeleri başkası tarafından duyulmadığı sürece (ya da ... sahipleri tarafından da) düşüncemizi, konuşan sözcükler yerine duysal sözcük-şekillerle yönetmemizdeki teknik hile gerçekten de düşünmemizin gizliliğini güvence altına alır.[51]

Belirtmek istediğim, belirli olayların özel oluşu tüm olaylara yansımadığı sürece bunun "dürüst bir hayalet" olduğudur ve böylece diğer zihinler sorununa yol açan resmi öğretinin

(50) Ryle, aslında rüyalar görmede ve notaları hayal etmede gördüğümüz ve duyduğumuz bulanık bir şey bulunduğunu reddetmek ister (dahası, sahte-katil sahneye konduğunda, gerçekten katledilenle ilgili bulanık bir durum söz konusudur).
(51) *Zihin Kavramı*.

epistemolojik getirileri bir tehdit oluşturmaz. Bu çeşit bir gizlilik resmi öğretinin semantik sonuçlarına eşlik etmez. Rüyalarımıza ve hayallerimize eşik eden bu gizlilik, çok sayıdaki olayda zihinsel ifadeleri kullanma hakkımızı savunmak için gözlemlenebilir fenomenleri kullanma hakkımızı elimizden almaz:

> Bu gizlilik hayaletvari bulanık-dünyanın farzedilen olaylarına atfedilmiş bir gizlilik değildir. O ancak kafamdaki sesleri ve zihnimin gözünden gördüğüm şeyleri karakterize eden uygun bir gizliliktir.[52]

Gerçekten düşünmek, hayal etmek, rüya görmek, zihnini boşaltmak, hesaplamak, çözmek, planlamak ya da prova yapmak gibi, yapıp yapmadığını yalnızca failin kendisinin söyleyebileceği olaylar olacaktır. Fakat yapıp yapmadığı hakkında sadece o kişinin söyleyebileceği bilindik ya da diğer şeylerdeki gizlilik, diğer zihinler sorunu ve özel dillerin zorunluluğu sorunu gibi felsefi muammaların gizliliğiyle aynı türden bir gizlilik değildir. Aksine, bir kimsenin gizli rüyalarını ve duygularını açıklama yeteneği, koşulları belirlenmiş bir dil ve doğru kullanılmaları için ortak bir kriter gerektirir.

IV. KATEGORİ HATALARI, KURALLAR VE ANLAM

Kategori hataları

Ryle, erken döneminde, geri kalan felsefi kariyerinde yakasını bırakmayacak (Wittgenstein'ın da yakasını bırakmayan), birçok düzeltmeden geçmiş, yazılı bir gündem belirledi.[53] Diğer

(52) A.g.e.

(53) 'Systematicly Misleading Expressions' (tekrar basım, *Collected Papers* Sayı 2, s. 41-65) ilk olarak 1932'de basıldığı J. O Urmson tarafından (1967) *Routledge Encyclopedia*'da not edilmiş. Ryle başlığı için eklenen, bu erken dönem makalesinin önemi: "bu ilk çalışma, bitirilmemiş bir çalışma olmasına rağmen, Wittgenstein'ın bağımsız çalışmasına vesile olan benzer bir felsefe görüşü biçimidir ve sıklıkla, Wittgenstein'ın ilk olarak önermiş olduğu söylenen çalışmadır." Ryle, Gilbert, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*'de, Paul Edwards, 1967 baskısı.

cümlelerle gramatikal olarak benzer olan belli cümleler, yanıltmaya meyillidir. O, bu cümlelerin, onları mükemmel uygunlukta ve herhangi bir aldatılma tehlikesinden uzak bir biçimde, onları sarf eden sıradan bir adamın yanıltıcılığından farklı olduğunu iddia eder. Onlar daha çok, felsefi bir havada, bu çeşit cümlelerin mantıksal biçimini soyutlamaya ve genellemeye başlayan bir kimse için potansiyel olarak zarar vericidir.

Tractatus'un teorik araçlarının bazılarıyla oynayarak Ryle, kaydettiklerini açıkça iddia ettikleri ilişki durumları açısından uygunsuz olan gramatik veya sintaksik [cümlenin düzenlenişiyle ilgili] biçimlerde ima edilen cümlelerden bahsederken bu noktayı erkenden koyar.[54] Sonraki çalışmada bir olayın gramatik olarak uygun kayıt edilmesi fikri konunun dışında kalır ve biz de hazmı daha kolay olan, diğerleriyle yapay bir gramatik benzerlik paylaşan (eğer bir kimse ilk anlatımın mantıksal biçimini ikinci anlatımınkine benzeştirmişse) belirli durumların yanılgısına müsait olduğu fikriyle kalırız. Bunun nedeni, "sözde gramatik kesinlikler" aynı olsa bile denetleme adına, açıklamaların mantıksal biçiminin çok farklı bir okuması gerektirmesidir.[55]

İfadeler, keşfedilebilecek çeşitli mantıksal bağlarla diğer ifadelerle ilişki içindedir ve bir kimse, bir ifadenin mantıksal seyrinin, sınırlı bir takım benzer parçalara indirgeneceğini "olmayacak" olarak bilse bile, bu ifadenin daha uzak mantıksal bağlantılarıyla o kimsenin şaşırabileceği de doğrudur. Genelde in-

(54) "Systemetically Misleading Expressions", s. 43-44.

(55) "Philosophic Argments" adlı eserde Ryle, mantıksal biçim fikrini şöyle ayrıntılandırır:

> Her ifade, bizim burada belirli "mantıksal güçler" olarak adlandıracaklarımıza sahiptir, yani, bir ifade başka bir ifadelerle, keşfedilebilecek çeşitli mantıksal bağlarla ilişki içindedir. Bu, sonuçlar ve bu sonuçların diğerlerine bağlanması şeklinde devam eder. Bunun kanıtı, açığa çıkmamış hipotezlerin olasılığını güçlendirir ya da zayıflatır. Dahası, verilen bir ifadeden çıkan mantıksal güçler için tanımlanamaz çeşitte, kendi analojik güçleri ya da genellikle gösterildiği gibi aynı mantıksal biçime sahip olması açısından, başka ifade bulmak ya da icat etmek her zaman mümkündür (s. 207).

sanlar, kullandıkları ifadelerin tüm mantıksal güçlerinin tam bir algısına sahip olamazlar.[56]

Birçok farklı ifadenin bazı (ifadesel olmayan) ortak bileşenleri olabilir. Buna uygun olarak Ryle bize, çok tehlikeli olsa da, bu ortak özelliği soyutlamamızı ve bunu bir "kavram" ya da bir "fikir" olarak adlandırmamızı söyler. İleride daha detaylı biçimde göreceğimiz gibi, bu tehlikelidir, çünkü kavramlar veya fikirler, mantıksal spekülasyonun ilk zamanlarındaki gibi, en azından bir ifadenin içerdiği (içermesi beklenen) uygun parçalardan ya da alt birimlerden birliğinden oluşabilir. Ve sırası geldiğinde bu yorumlama, insanları, mantık kurallarının ifadeler arasındaki ilişkilere hükmettiği konusunda onları yanıltır fakat onları oluşturan kavramlar üzerine çok az bilgi verir ya da hiç vermez. Bu Ryle için hatadır. Kavramlar, ortak etmenleri oldukları ifade ailelerinden yapılan soyutlamalardır ve kavramlardan ya da fikirlerden bahsettiğimizde, birbirine şu ortak etmen açısından benzeyen ifadeler ailesinin bir özetinden bahsederiz: "Fikirler hakkındaki beyanlar, ifade aileleri hakkındaki genel beyanlardır".[57] Ve tıpkı ifadeleri kavrayışımızda olduğu gibi, tam olmayan bir kavrayış için de, en azından kısmi ya da çok kısıtlı bir benzer parçalar takımını yeterli bir biçimde kullanırız: "Şimdiye kadar bu fikirler çerçevesinde denenmemiş herhangi bir uygulamada kafa karışıklığı ya da paradoks riski her zaman bulunacaktır."[58]

Kavramlar ve ifadeler gramatik görüntülerinde kendi mantıksal biçimlerini barındırmadıklarından, felsefecinin, belli türden cümlelerin mantıksal biçimiyle ilgili soyutlama ve genelleme girişiminde gramer yüzeyi atlayacağı olasılığı devam eder. Bir başkası yerine o mantık türünün varlığı olarak çıka-

(56) "Philosophical Arguments", s. 208.
(57) "Philosophical Arguments", s. 209.
(58) "Philosophical Arguments", s. 210.

rılıp yorumlanan yanıltıcı açıklamada inandırıcılığı olmayan şeyler, karşıtlıklar ve geri çekilmeler yaratarak bu hatayı filozofa göstermek ve böylece onu –yapılandırıldığı için– saçma ve anlamsız olarak aktarmak Ryle türünden bir filozofun işidir.

Örnekler ne olabilir? 'Dakik olmamak ayıptır' cümlesinin 'Jones azarı hak etti' cümlesine gramatik olarak benzediği gerçeği bir filozofu da etkileyerek yanlışlıkla buna inandırmış olabilir. Çünkü ikinci cümle, özne kısmında (uygun) bir bireyin ya da nesnenin ismini barındırır, ilk cümlenin özne kısmında ise farklı türden bir nesnenin ismi bulunur. 'Dakik olmamak' gibi soyut bir isim böylece bir nesneye işaret ediyormuş gibi yanlış çözümlenmiştir. Fakat evrensel olanlar önerilen ya da suçlanan türden şeyler olmadığı sürece 'Dakik olmamak', bir evrensel olarak ele alındığında, ne ayıptır ne de övülen evrensel bir erdemdir. 'Dakik olmamak ayıptır' ifadesi, 'Jones azarı hak etti', 'Smith dakik değil', 'toplantı zamanında yapılmadı' ve 'Dakik olmadıkları için suçlanacakları gibi, Jones, Smith toplantıya geciken kim varsa ayıplanmaya da layıktır' cümlelerinde olduğu gibi, ifadeler üzerinden genellemeler ya da soyutlamalar yapar. Aslında bir evrenselin (bir toplantıdan başka) bir şey için suçlanabileceği doğru değildir.[59] Ryle, "hastaneye gitme düşüncesi" gibi betimleyici-benzeri ifadeyi, "John hastaneye gitme fikrinden nefret eder" cümlesini aldıkları anlamda ele alan felsefeciler tarafından "hastaneye gitme düşüncesi" ifadesinin dayanaklarının bulunduğu dünyada tek bir nesne oldu-

(59) Böyle bir hatayı kim yapmış olabilir? Ryle, (Temel - Substantial) biçimler teorisini duyurduğu ilk zamanlarda bize, bunu yapanın Platon'un Genç Sokrates'i olduğunu söylüyor. 1939'da Parmenides'le ilgili yazısında Ryle, Platon'un (en azından) Formların parçacıkların (uygun kavramların) mantıksal türlerinden farklı olduğunu bulmasının değerlendirilmesi gerektiğini tartışmıştır. Bu yüzden Platon'un "Parmenides"teki görüşleri, bizim tarafımızdan Aristoteles'in kategorilerinin, Kant'ın biçimsel ve biçimsel olmayan kavram ayrımlarının, Russell'in türler teorisinin ve Wittgenstein'in ve Carnap'ın mantıksal sintaks [cümle ve yapısı] teorilerinin bulunduğu kümenin içinde sınıflandırılmalı. (Platon'un "Parmenides"i, s. 36, *Collected Papers Volume I*, tekrar basım. [Routledge, Abington, 2009], 1-46)

ğunu savunmak için benzer hataların yapıldığını söyler.[60] Felsefeciler bu hatayı yapınca ideaları, kavrayışların düşüncelerin ve yargıların çözümlenişiyle "Lockeçu demonoji"yi, tıpkı ataları kadar hazır bir şekilde temel formlara ya da çocukların Kuzey Kutbu'na inandıkları gibi kabul ederler.[61] Bu son bölümde Ryle'a göre, (felsefenin görevi ve yöntemlerinin düzgün bir biçimde açıklanması konusunda olduğu gibi) sadece dil felsefecilerini değil diğer felsefecileri de yanıltma eğiliminde olan Fiili "ne anlama geldiği"ne nominalize etmek kaydıyla benzer hatalar yapıldığını görürüz.

Ryle'ın felsefi bir sorunun hangi sorularla oluşturulup çözüldüğü üzerine yazıları onu 1920'lerde ve 30'larda meşgul etti. *Zihin Kavramı*, şu "uzun metodolojik konuşmadan" –ihtiyaç duyulan "gerçekten işleyen bir yöntem örneği"dir– sonra yazıldı.[62] Kitabın adı her ne kadar *Zihin Kavramı* olarak konulmuş olsa da Ryle, bize sonraki makalelerinde kitabın,

> *bilmek, öğrenmek, keşfetmek, hayal etmek, yapar gibi görünmek, umut etmek, istemek, depresyonda hissetmek, acı hissetmek, çözülmek, gönüllü yapmak, kasıtlı yapmak, sezmek, hatırlamak* gibi belirli zihinsel kavram çeşitlerine bir örnek olduğunu söyler.[63]

---

(60) "Systemically Misleading Expressions", adlı eser, s. 58.

(61) Ya da şu satırları düşünün:
"Sayılar sonsuzdur" ve "Zaman bir milyon yıl önce başladı". İkisi de dilbilimsel olarak düzgün ifadelerdir fakat ikincisi hiçbir şey ifade etmez. İlki eğer çözümlenmişse [bir yolla çözümlenip başka bir yolla çözümlenmemişse] anlamsızdır. Eğer "sayıların zamansal şeyler olmadığı" yönünde özetlenip çözümlenmişse ya da daha iyisi, böyle numaralara özgü söylemlerin zaman kipleriyle fiillere nesne olacak şekilde belirgin ifadelere yol açmayacağı belirtilmişse söylenenler doğrudur ve önemlidir. Fakat eğer... Sayıların kaplumbağalar gibi, çok uzun bir süre yaşadığı ve aslında ne kadar yaşlansalar da ölemeyecekleri şeklinde bir çözümleme yapılırsa saçma olur. "Philosophical Arguments", s. 213.

(62) "Autobiographical", Ryle'ın "*A Collection of Essays*", eserinde Oscar P. Wood ve Geroge Pitcher baskısı. s. 12.

(63) "Phenomenology versus 'The Concept of Mind' ", 188 (ilk olarak 1962'de yayımlandı ve *Collected Papers Volume* I'de, s. 186-204)

Kitap, zihin felsefecilerinin, özellikle de başlangıç noktalarını, resmi öğreti tarafından önerilen "insan hayatının ikiyüzlülüğü rivayeti " olarak alanların, "zihinsel davranış eylemlerinin" mantıksal biçimini incelerken yapmaya meyilli oldukları "tür hatalarına" ya da "kategori yanlışlıklarına" odaklanmıştır. Ryle, kitaptaki çalışmalarını kavramın sadece kendisiyle değil "bir örümcek ağının içeriden çalışan kavramlarının tüm tehditleriyle" yürütmüştür.[64]

Ryle, *Zihin Kavramı*'nda, Kavramsal olarak benzerlerinin ("kavranabilir" anlamında) hak etmediği takdiri hak eden (başarı gibi), belirli hareketler ya da performansları ayırt etmeyi dileyen zihin felsefecileri ya da epistemologlar tarafından tipik olarak yapılan belirli bir hataya odaklanır. Hata, başarıya ya da takdir hak eden performansa kavranamaz özellikte bazı ekler yapılmasını gerektirir.[65] Sonra, bu hataya, ek özelliği özel bir zihinsel eşlik ve kendine yönelik teorik işlemler olarak ele alan resmi öğreti gözünden bakmalıyız. Fakat önce genel hatayı –hatanın apaçık olduğu bağlamda– kendi özümseyişimi ele alalım.

Bir topun kaleye atıldığını düşünün. Topun yörüngesi, vuruşun şekli ve oluşturduğu açı, topa vurulan herhangi iki durumda aynı olabilirken, bu iki durumun nedensel etkileri tamamen farklı olabilir. Bir durumda, kayda değer hiçbir şey olmazken diğer durumda çeşitli sonuçlar gelişebilir: stadyumun neredeyse yarısı çığlıklar atıp, alkışlayıp havalara uçabilir, ... bir şehirde büyük bir şenliğe ve çeşitli kasabalarda daha küçük kutlamalara neden olabilir, ... para da, bu şekilde, çok karmaşık bir şekilde dağılır (fakat golü atan eskisinden daha zengindir).

---

(64) A.g.e., s. 196.

(65) Bu hata, muhtemelen "düşünme", "akıl yürütme" ya da "tartışmaya açma" etkin yüklemleri gibi zihinsel bir kavrama karşılık gelen açıklamaların eylemleri ("düşünceli", "akılcı", "tartışmaya açık") nitelemek için sıfat ya da zarf benzeri biçimlerde kullanılan açıklamalarla benzetilmesinden doğar. İkinci durumda, büsbütün olmamakla birlikte, bunların ifade edilmeleri için, anlaşılabilir oluşumun gizli olanı işaret ettiği, hatalı olarak varsayılır.

Şimdi iki durum arasındaki nedensel farklılıklar üzerine araştırma yapmak isteyen "Marslı bir antropolog" olduğunu varsayalım. Kendine "Nasıl oluyor da vuruş, top ve kale, bu değişik nedensel etkileri belirliyor?" diye sorar. Aslına bakarsak, çıplak gözle bakıldığında hiçbir şekilde belirlemiyor. Bu yüzden Marslı, topa, kaleye ve hatta vuruşu yapana el koyup onları daha yakından incelemek için laboratuarına götürür.

Marstaki ekipmanları ne kadar üstün olursa olsun Marslının bunları laboratuarında inceleyerek bir sonuca ulaşamayacağını herkes bilir. Ya da alakalı fonksiyonel yahut fiziksel özellikler bulamadığında, aradığı farkın, vuruşun, topun ya da kalenin o ya da bu durumdaki mistik, bulanık, fiziksel olmayan durumlarına bağlı bir özellik olduğu anlamını çıkaramaz.

Marslının hatası şudur: farka yol açanı bulmak için yanlış yere bakmaktadır. Topun kaleye atıldığı iki durum arasında gerçekten de bir fark vardır ve bu fark farklı etkilere yol açar. Durumlardan birindeki fark skorlara yansıyan bir gol olması (ve maçın kazanılması), diğerinde ise bunun olmamasıdır. Üstelik bir golün kaydedilmesi ve kaydedilen belirli bir golün (normal şartlarda) maçın kazanılması demek olması topa, kaleye ya da şutu çekene daha yakından bakarak anlaşılabilecek bir şey değildir. Fakat fark, topun ya da diğerlerinin saf işlevsel ya da mikro-fiziksel özelliklerine bağlı olmaması farkın mistik ya da bulanık bir olay ya da daha fazla açıklanamayan bir yalınlık olduğu anlamına gelmez. Futbolda kazanacak golü atmanın ne olduğu, futbol gibi rekabetçi bir spora meyil eden biri tarafından düşünülür.

Şu ana kadar, herkes kabul etmelidir ki, hayali Marslımız, iki durumda topun kaleye gidişindeki farkı açıklamak için yanlış yere bakarak bariz bir hata yapmaktadır. Fakat Ryle'a göre, fail, zekâ, akılcılık, kavrayış, görmek, inanmak adına ele aldıkları *bilişsel mekanizmalara* eğilirken felsefeciler de (daha az belli olan) benzer bir hata yapar. Bir düşünün: Eğer demir bir paranın fiziksel özelliklerine tamamen satın alma gücü açı-

sından bakarsanız Marslının futbol konusunda yaptığına benzer bir hata yaparsınız. Kredi kartı, ticari olarak ekonomik işlemlerde oynadığı karmaşık rolüne göre, manyetik bandı ve bilgi yüklü çipi açısından çok daha ilginç bir nesnedir. Kredi kartını istediğiniz kadar karmaşıklaştırın görevini yerine getirdiği banka kurumlarına ve ekonomik çevreye reklam etmeden satın alma gücünü açıklayamazsınız. İnsan beyni, her yönden, dünyadaki en karmaşık ve en olağanüstü şeydir. Fakat uzaylı antropolog gibi, söz konusu olan ilk faili takip eden akılcı ve bilişsel güçlere sahip bir faili açıklayan bilişsel psikologun kafası da –insan beyninin karmaşıklığı katlanarak ne kadar büyürse büyüsün- yanlış tarafa bakmaktadır.[66]

Ryle'a göre, felsefecilerin çalışmak için ilgi duydukları "doğal" fenomenler, çok katmanlı olarak ele alınması gereken fail, akılcılık, kavrayış, anlam gibi daha genişletilebilecek kavramlardaki karmaşık uygulamalardır.[67] Felsefecilerin ilgisini çeken normatif eylemlerin kışkırtıcı bir özelliği, böyle dil oyunlarındaki "parçalı oyunların" ya da "sayaçların" –genelde– kendilerini yansıtan failler olmalarıdır. Aynı şekilde, her parçasının kendi hareketlerinden sorumlu faillere bölünmesi satrancı belirgin bir şekilde daha karmaşık bir hale getireceği gibi kavrayış, anlam ve benzeri kavramlardaki eylemlerin, bizim, yani teorileştiren seyircilerin aynı zamanda kendilerini teorileştirenler olduğumuz doğrultusunda, "parçalı oyunlar" ya da "sayaçlar" gibi gerçeklerle daha karmaşık hale gelecektir.[68]

---

(66) Daniel Dennett, buna katılmaz ve (bence yanılarak) insan beyninin karmaşıklığının tek başına bir fark yaratmayacağını ve Ryle'ın "beynin insanların yapmak istediği şeyi nasıl yaptırdığı" konusundaki sessizliğinin önemli felsefi sorunları yanıtsız bıraktığını savunur. Bakınız: Penguin Classics baskısı giriş bölümü, *Zihin Kavramı*, Gilbert Ryle (Penguin, 2000) adlı eser, xiii.

(67) Bu uygulamalar, gelenekselliği içersin diye doğal alana izin verilip bulanık olan dışlandığında futbol oyunu kadar doğaldır. Futbolda gol atmak, genel yorumda fizik kanunlarını delmez (J.K Rowling'in hayal ettiği Quidditch maçları dışında). Fakat (genel yorumda) fizik kanunlarından topun kaleye atılmasından öte bir golün kaydedilmesi hakkında bir şey söylemesini beklemek, akılcı doğalcılık adına hata olur.

(68) Ryle'ın çalışmasının daha ayrıntılı bir değerlendirmesini onun "kendini bilme" tartışmalarında bulabilirsiniz.

Ryle, bu şekilde belirtmese de, gizli süreçlerin görünümlerini belirlemek üzere, zihinsel eylem kavramlarını oluştururken mantıksal ya da kategorik hata yapmaya yönlendirildiğimiz görünmektedir.

Kurallar

Daha önce, Ryle'ın tözdeki ya da Kartezyen ikilikteki birçok zorluğu sıklıkla gösterdiği düşünülür. O, geniş ölçüde, makinedeki hayaletin şeytan çıkarıcısı olarak kabul görmüştür. Fakat, bence, *Zihin Kavramı*'ndaki tartışmalar daha derindeki işlemleri göstermek amacıyla bütün (ya da bütüne yakın) zihinsel ifadeleri ele alan herhangi bir açıklama için zorluklar öne sürer: ilgili özellikler gizliyse ikinci derece olanlar işlevsel, birinci derece olanlar ise fiziksel zorluklardır. Ryle'ın hedefi, sadece Kartezyen düşünce tarafından hipnotize edilen zihinsel işlevlerin gizemliliği ya da bulanıklılığı değil, onların özlerine ilişkin gizlilik durumlarıydı. Zihinsel işlemleri ele alma pratiğimiz, zihinsel durumlarımızı "hakikat yapan" şeyleri sadece bilincin (bizim için) bilinmez bir akıntı içinde değil onları (bizim için) bilinmez bir hesaplamalar ya da nörolojik olaylar serisi içindeki ögeler olarak gören görüşe göre tamamen bir gizem olarak kalacaktır. Fakat bu, Ryle'ın yıkıcı planının sadece bir parçasıdır. Diğer parça, resmi öğretinin belirli bir dalıyla yükselen –"ussalcı efsane" olarak adlandırdığı– mantıksal saçmalıkları göstermek içindir. Bu, yukarıda gösterilen, algısal olarak ("algısallığın bir yanıyla") diğerleriyle benzer olan belirgin performansları ayıranın bazı algısal olmayan özelliklerin eklemesi olduğunu savunan olan, hata türünü içerir. Resmi öğreti, bu özelliği özel bir zihinsel eşlik olarak yorumlar.[69] Res-

(69) Modern yorumda, bu özellik en azından (sırasıyla, bireylerin mikro-fiziksel özelliklerine dayandığı büyük ölçüde savunulduğu gibi) fiziksel özelliklere (tıpatıp ya da gerçekleştirilmiş olarak) bağlanmış özel bir zihinsel özelliğe dönüşür. Bkz. Kim, a.g.e.

mi öğretinin bu yorumunu kabul eden ussalcı efsane, ussal ya da akılcı davranışın böyle gizli eşlikler gerektiren bazı teorik işlemlerle ele alınabileceğini ya da açıklanabileceğini söyler. Eğer bu bir hataysa, sadece felsefenin çeşitli alt kolları bağlamında değil, disiplinlerin ortak çalışması açısından da büyük bir hata yapılmaktadır.[70]

Düşünün: bedensel bir hareketi hissedilmez bir hareketten ("hissedilmezlik" anlamında) ayıran, birinin yönelimsel olup diğerinin olmaması gerçeğidir; birinin failin sonucu olması, diğerinin olmamasıdır; birinin nedenlerin sonucu olması, diğerinin olmamasıdır. Ussalcı yorumda bu fark, davranış konusunda nedensel bir rol oynayıp algısal olmayan bir zihinsel özelliğin (bir "eğilim", "isteme" ya da "akıl yürütme") oluşumundan kaynaklanır. Benzer olarak, bir kimsenin ses çıkarmasıyla bir papağanın fonetik benzerlikte bir ses çıkarması arasındaki fark, ilk durumda, "anlamın" zihinsel bir eylem ekidir. Duyma eylemleri ile dinleme eylemleri arasındaki fark da "anlamanın" zihinsel eşliğine dayanır. Durumlar dizisinden yapılan çıkarımların farklı olmaları birinin mantık kurallarının etkisi altında yapılmasından, diğer çıkarımın ise bu etki altında yapılmamasından kaynaklanır. Zeki ya da incelikli bir performansın acemi ya da patavatsız performanstan farklı olması bazı zihinsel eylemlerin zeki, incelikli oluşundan, bazılarınınsa acemi ya da patavatsız oluşundan kaynaklanır. Bu örnekler böyle devam eder.

---

(70) Fodor, davranışı psikolojik mekanizmaların altını çizerek açıklamaya çalışma eğilimi hakkında şöyle diyor:

Eğer bu hataysa, başım dertte demektir. Tartışmamın yaygın kabulü olarak, her ne kadar empirik olarak sıklıkla geçersiz çıksalar da, böyle açıklamalar prensipte metodolojik olarak hatasızdır. *The Language of Thought* (Harvard University Press, Cambridge Massachusets, 1975), s. 5.

Ryle'ın Fodor'un eleştirisini değerlenmesi için benim *La Philosophie d'Oxford au 20ème Siècle: Approches du Sens Commun*, editör Ambroise ve S. Laugier (Hildesheim: Olms) içinde yer alan "Ryle's Regress and the Philosophy of Cognitive Science" makaleme bakınız.

Zekâ, akılcılık, faillik, anlam ya da anlayış gibi durumlar için gereken yorum, Ryle'a göre, bir açıdan matematiğin ve doğa biliminin insan eşliklerinin standartlarını belirmemesinde kendini bulur. Benzerlikten etkilenerek, bir kimse bunun, insanın ussal mükemmelliğinin bir parçası olan teorileştirme kapasitesi olarak görebilir,

> hakikatlerin bilgisine erişme kapasitesi bir zihnin özelliğinin tanımı olduğu fikri. İnsanın diğer güçleri, eğer sadece bir şekilde doğru ifadelerin zekice kavranmasıyla yönetildikleri gösterilebilmişlerse, zihinsel olarak sınıflandırılabilirdi. Akılcı olmak hakikatlerin ve aralarındaki bağların kabul edilmesiydi. Akılcı davranmak ise, böylece, bir kimsenin, birinin hayatı sürdürme hakkındaki hakikatlerinin kavrayış şekli tarafından kontrol edilen, teorik olmayan eğilimlerine sahip olmaktı.[71]

Ryle'ın (genel yorumda) yeteneklerin önceki teorik işlemler açısından açıklanabileceği kabulü karşısındaki yorum stratejisi (ilgili hakikatlerin kavranışını gerektiren), varsayımın mantıksal bir geri gitmeye nasıl yol açtığını göstermek içindir. Akılcı davranışlar, genelde operasyonların kendileri akıllı olan ya da akıllı olmayan olabildiklerinden, bu teorik operasyonların sahne arkasında farz edilmesiyle açıklanır. Akıllı davranışın her zaman önceye dayanan teorik işlemler gerektirdiği varsayımı teorik işlemlerin sürekli olarak geriye gidişini gösterir. Bu yüzden, birtakım akıllı davranışın önceki teorik işlemlerin dışavurumu olmadığını görmek gerekir.

Fakat o zaman başarılı bir performansı başarısız olandan, eğer ilk durumda, ilgili hareketlerdeki bir kuralın algılanışından ya da "bilişsel farkındalığından" etkilendiğini, ikinci durumda ise bunlardan etkilenmediğini söylemeyerek, nasıl ayırt edeceğiz? Ryle'ın sorduğu gibi:

---

(71) *Zihin Kavramı*.

Şaka yapmayı ve yapılan şakayı beğenmeyi, gramatik konuşmayı, satranç oynamayı, balık tutmayı ya da tartışmayı bilen insanları tanımlamamız neleri içerir? Bunun bir anlamı şudur: Bu insanlar bu eylemleri gerçekleştirirken, onları iyi bir şekilde yapmaya çalışırlar; yani, doğru, etkili ya da başarılı bir şekilde. Performansları belirli standartlara uyar ya da belirli kriterleri yerine getirir. Fakat bu yeterli değildir. İyi kurulmuş saat dakiktir ve iyi eğitilmiş bir sirk foku kusursuzca gösterisini yapar; yine de biz onlara "zeki" demeyiz. Bu sıfatı kendi davranışlarından sorumlu olan kimseler için kullanırız. Zeki olmak sadece kriterlere uymak değil, onları uygulamaktır; birinin eylemlerini düzenlemektir, sadece iyi düzenlenmiş olmak değil. Bir kişinin eylemi, böyle başarıların tekrarı ve devamı için, diğerleri ve sonrasına örnek olsun diye itinalı ya da becerikli olarak tanımlanabilir. Eleştirel eyleminde, her şeyin doğru yapılması için kriter belirler.[72]

Basit bir açıklamayla, bir eylemin, failinin onu yapmakta olduğunu düşündüğü için zeki bir eylem olduğu söylenerek belirtilmek istenen ortaya konmuş oluyor. Fakat ussalcı, bunu failin kendi eylemini gerçekleştiren türe ilişkin zeki bir zihinsel işlemi yerine getirdiği zaman yorumlar. Bugün, ussalcının davranışı hâlâ şöyledir: tartışmanın ya da teorileştirmenin belirgin bir eylem olamayacağı kabul edilmesine rağmen en azından uygun bir işlemin gizlice ya da örtülü olarak meydana geldiğini kabul etmeye kalkışır.[73]

Bir düşünün, örneğin bir dili anlama ve konuşma yeteneğini öğrenmeye çalışanlar için, nasıl bir kendini aldatma duru-

(72) *Zihin Kavramı.*

(73) Karşılaştırmak için: bir fail başka şeylerden değil belirli nedenlere göre eylemde bulunur; bu nedenler onun eylemiyle sonuçlanır. Nedenler burada zihinsel durumlar olarak yorumlanır ve tetikleyici olaylar (ya da gerçekleştirilen ya da kanıt olan, ya da bağlı olunan) bazı fiziksel durumlar (muhtemelen nörofizyolojik) ya da başka şeyler olarak düşünülür. Bakınız: Donald Davidson'un "Actions, Reasons, and Causes" - *Essays on Actions and Events* (Clarendon Press, Oxford, 1980), s. 3-19.

mu vardır. Dilin kendisinin düşünce ürünü olmadığını ve bir dilin konuşulmasıyla ilgili bu kabiliyetin açıkça bir şeylerin nasıl ifade edildiğini ya da ne anlama geldiğini bilen konuşanlar ya da anlayanlar gerektirmeyen, pratik bir beceri olduğunu düşünelim. En azından bir felsefecinin dili açıkladığı şekilde:

> İç –zihinsel– yaşantımla, dahası anlamamdaki davranışsal olmayan bileşenle ilgili bir şey olduğunu düşünmemde, bu başarılı performansları açıklayan, tekrarlanan bir yanılgı vardır... Demek istediğimiz, bir ifadenin anlamı için, o dilin uzman bir konuşmacısının anlayışının dayanağını gösteririz... [ve] anlam hakkındaki bir sezgisel inanılıştaki, dikkat çekici bir süreklilikte ve yüksek ölçüde soyut bir düşünce, bir ifadenin doğru kullanımını belirleyen bir kural tarafından verilen anlamıdır... Anlamanın yeterli bir koşulu ise bu kuralın açık bir varsayımıdır... ya da anlamlı her ifade için onu anlamaya, ona hâkim olmaya yetecek bilginin kullanımını belirleyecek bir kural vardır.[74]

Ryle'ın (kavramların ve ifadelerin) anlam nosyonunu nasıl oluşturduğunu açıklayacağından ve sonrasında bu bilginin bize, Ryle'ın bir filozof olarak kendi görevini nasıl üstlendiğini göstereceğinden, bir dili konuşup anlama örneği üzerine daha ayrıntılı yaklaşmak, bir kimsenin, birinin diğerinden bağımsız olduğu ve birinin diğerinin öncelikli açıklaması olduğu iki görüş tarafından aklının çelinebileceğini anlamamıza yardım edecektir.

İşte bir akıl yürütme yolu. Eğer bir kimse bir ifade karşısında gereğini yapamaz ve ona tepki veremezse hepimiz onun bu açıklamanın anlamını bilmiyor olabileceğini düşünürüz. Bunu söylemek basmakalıptır ama bir kimse ifadenin gereğini, eğer

(74) Mark de Bretton, *Ways of Mearing – An Introduction to Philosophy of Language*, ikinci basım (A Bradford Book, MIT Press, Cambridge, MA and London) 217, 218.

onun anlamını biliyorsa yerine getirir. Aslında, bazen bir kimse bir ifadenin gereğini yapsa ya da onu anlamış gibi tepki gösterse bile daha fazla kanıta ihtiyaç duyabiliriz. Bazen onun yanıtıyla tatmin olduğumuz gerçeği, bizi altta yatan bu yollardan biriyle ya da birkaçıyla cevap verme kabiliyetini ya da ifadenin doğru kullanılıp kullanılmadığını düşünmeye iter.[75] Buna rağmen, bir kimse bir ifadeyi rastlantı eseri ya da kazayla düzgün bir şekilde kullanmış ve doğru bir tepki vermiş olabileceğinden bir ifadenin anlamını bilmenin tam tamına onu kullanmak, gereğini yapmak olduğunu söyleyecek durumda değilmişiz gibi görünüyor ve böyle durumlarda o kimseyi ifadeyi anlamış olarak görmek istemeyiz. Öyleyse, ifadenin anlamını anlamak bir şey, onu doğru kullanmak ise başka bir şeymiş gibi görünüyor. Eğer öyleyse, o zaman bir ifadenin anlamını anlamak ifadeyi doğru kullanma yeteneğinin güçlü bir açıklamasının parçası olabilir. Bir ifadeyi anlamak ya da anlamını bilmek, bu durumda onun –ifadenin herhangi bir alt açılımına gelişigüzel (ya da sadece küçük bir ihtimal sonucu) bağlı olan kimsenin– kendi başarısı olacaktır.

Bir dili konuşma yeteneğini de içeren, akılcı yeteneklerin genelde nasıl açıklandığını gösteren bu tablo, Ryle'ın ilk makalelerinde[76] ve Wittgenstein'ın kurallar tartışmasında[77] sorun olarak görülmüştür.

---

(75) Platts'dan yapılan alıntıda olduğu gibi, yukarıda, sadece ussalcı efsanenin tartışmalı çeşitleri olarak görüldüğü yakın zamandaki tartışmalarda, teorisyenin yanıtlayabileceği soruyu konuşmacının yanıtlayamayacağı kabul edilir. Böylece, anlamları açıklayacak olan teorik bir yapıya sahip olmak, konuşmacıya onun anladığını açıklamaya yetecek gizli bir bilgi olarak (kendi ulaşımına kapalı bir halde) atfedilir. Daha fazla tartışma ve referans için çalışmama bakınız: "Playing the Rule-Following the Game", *Philosophy*, vol. 75, no 292 (2000), 203-224, özellikle 14 numaralı not.

(76) Özellikle "Knowing How and Knowing That" (ilk basımı 1946, tekrar basımı *Collected Papers Volume* 2, 222-235 içinde, ve belirgin olarak *Zihin Kavramı*'nın ikinci bölümü); "Why Are the Calculuses of Logic and Arithmetic Applicaple to Reality?" (ilk basımı 1946; *Collected Papers Volume* 2, 244-260 içinde tekrar basım): ve "If, So and Because" (ilk basımı 1950'de; *Collected Papaers Volume* 2, 435-446, içinde tekrar basım).

(77) *Philosophical Investigations*, G.E.M Anscombe çevirisi (Blackwell, Oxford, 1953), özellikle özellikle s. 143-155 ve 179-202. Tartışma için yakında çıkacak olan

O kimseyi performansı açısından değerlendirdiğimiz durumlara yakından baktığımızda sıklıkla o kimsenin (ancak) bazı kriterleri yerine getirmiş olmasının yeterli olduğunu görürüz.[78] Sadece o kimsenin belirli kriterlerini yerine getirmesine değil kriterler ya da kurallar tarafından yönetilmesine de ihtiyaç duyduğumuz durumlara yakından bakarsak, ikinci durumun aslında, sadece bizim bazen (ama en önemlisi her zaman olmaması) o kimsenin performansı için sorumlu tuttuğumuz durum olmasını istediğimiz, ayrı bir beceri olduğunu görürüz. Bir kimsenin kriterlere kendi performansının başarılı olmasını sağlamak için başvurmasına ihtiyaç duyması, bir kimsenin trenle seyahat etme hakkını göstermek için bir bilet ibraz etmesi gerekmesine benzer.[79] Aslında bu bazen gerekse de, biletin kendi başına, tren seyahatinin açıklanmasında oynadığı rol ile pistonların, manivelaların ve vagonların oynadığı rolü aynı seviyede düşünmek bir kategori hatası olurdu. Öyleyse, eylemin açıklanmasında, örneğin nedenlerin rol almasını bedenin hareketlerini açıklarken iç süreçlerin rol almasıyla aynı seviyede görmek, ya da dilin açıklanmasında anlamların ya da kavrayışların rol almasıyla açıklamalarda ya da seslendirmelerdeki iç süreçlerin aynı şekilde rol aldığını düşünmek de kategori hatası olacaktır. Fakat bu tip kategori hataları, anlamayı da içeren zihinsel fenomenleri nedensel olaylar olarak yorumlayanlar tarafından yapılır görünmektedir.[80]

çalışmama bakınız: "Real Rules", *Synthese* (Crispin Wright'ın çalışmasına adanan özel basım, editör D Pritchard ve J. Kallestrup).

(78) Gerçekten de, bu, failin çeşitli durumlarda ne yapacağıyla ilgili belirli zekâ-yükleyici cümleleri çeşitli hipotetik ve yarı hipotetik cümlelere açmanın amacıydı: yani, bu kullanımlarda, ilgili kriterlerin o kimsenin belirttiği ve (şartlara göre) nasıl davrandığı ile belirlendiği ve süreci gizleyecek bir içeriğe başvurmanın gereksiz olacağı gösterilecekti.

(79) "If, So, and Because", a.g.e., 251-253.

(80) İç süreçlerin içerik taşıdıkları fikrini (neredeyse) savunacak niteleyiciye ihtiyaç vardır. Aslında, kategori hatası zihinsel beyanların bizim iç, semantik ya da temsili içerikleriyle nedensel-etkili (muhtemelen tabandan) fiziksel olaylar olduğu fikriyle kendi zirvesine ulaşır.

Bu yoldan çıkarmaya nasıl karşı koyacağımızın bir yolu olarak, böyle bir tablonun çok daha az dikkat çekici olduğu daha az tartışmalı bir konuyu ele almak faydalı olacaktır. Ryle, bu çekimi yıkmak için birtakım analojiler kullanmıştır ama ben yine de hikâyeyi (Ryle'dan aldığım bir örneği ve geç Witgenstein'dan bazı ipuçlarını kullanarak) kendi yolumdan anlatmayı deneyeceğim.[81]

Yeni evlenmiş olan ünlü şef Jamie Oliver'ın şu itirafını ele alalım:[82]

> Eşim bir şeyler pişirirken apaçık yanlışlar yapardı. Ben de bunu ona söylerdim ve hemen sinirlenirdi. Bu durumda, yalan söylemek denilen yeni tekniği geliştirdim. Hiç denemiş miydiniz?

Ryle'ın, Oliver'ların evliliğine nasıl burnumuzu sokabileceğimizi düşündürerek kuralların rolünü anlamamızı istediğini düşünebiliriz. Jamie yetenekli bir şef, mucit ve birçok değişik ve leziz yemeklerin uyarlayıcısıdır. Bu yeteneğinin bir kısmını babasının barında, sonrasında da Londra'da bulunan bazı iyi restoranlarda çıraklıkta edinmiştir. Gerçeğin tersine, Jamie'nin başarılı bir yemek için neyin gerektiğini anlatmakta ya da bir yemeğin başarılı olup olmadığını söylemekte pek iyi olmadığını düşünelim; yani iyi bir öğretmen olmadığını.

Bir de şunu düşünelim, düşünce-deneyine adına, Bayan Oliver –Jules– eşi kadar güzel yemek yapmayı çok istiyor. Fakat ne böyle bir eğitim almış, ne de buna yeteneği var. Ona yardım etmenin bir yolu, Jamie'nin iyi yaptıklarını, yemek yapma yeteneği olmayan birinin kolayca anlayabileceği bir prosedüre dönüştürmek olacaktır. İyi takip edilirse, yemeğin yapılışını olanaklı hale getiren tarifler veren yemek kitaplarının amacı da

(81) Bakınız: "Knowing How and Knowing That", "If, So, and Because", a.g.e., ve *Philosophical Investigations*.

(82) *Independent*'ten alıntılanmıştır. (16 Ekim 2004).

budur. Jamie'nin iyi yaptığı şey hakkında iyi bir konuşmacı ya da konu özeti verebilecek –doğru hareketi gösterip yanlışları dışarıda bırakacak– en iyi aşçı olmadığını kabul ettiğimizden, buradaki tabloya Jamie'nin iyi yaptıklarını, başka insanların takip edip yapabilmeleri için tarife döken bir teorisyenle ya da bir yemek yazarını ekleyelim.

Gerçek hayatta, Jamie Oliver, yemek yazarına verdiğim rolü oynamaya yetkindir ama hikâyeyi bu rolün onun lezzetli yemekleri yaratan ya da adapte eden rolünden farklı olduğunu göstermek için bu şekilde kurguladım. Bu ikinci rol, pratikle, denemelerle ve yol göstermelerle onun öğretmenlerinden edinilmiştir. Doğrudur, başkalarının tariflerini izleyerek öğrenmiş olabilir ama şu açıktır ki, bu şekilde öğrenmeye mecbur değildi. Aslında Jamie, okuma yazma bilmeyebilirdi, gerçekten de, konuşulan dili anlamayıp öğretmenlerini taklit ederek becerisini kazanabilir, sonra da taklidin ötesine geçip kendi yemeklerini tasarlayabilirdi. Jamie, Jules'un yapmak istediğini iyi bir şekilde yapıyor ve bu sıralı-nedensel düşünce deneyine göre, Jules'e öğretmek amacıyla birinin –bir yemek yazarının– çıkıp, Jules'un (ve diğerlerinin) takip etmesi için, Jamie'nin başarılı adımlarını dönüştürmesi gerektiği düşünürüz.

Dikkat edilmesi gereken ilk nokta, bir tarifi izlemenin getirdiği fazladan görevi de üstlendiğinden, Jules'in yemek yapmayı öğrenirken yaptığıyla Jamie'nin yaptıklarının çok farklı olduğudur. Kocası için gerekmeyecek birçok ustalık becerisi gerektirecektir. Örneğin, tariflerin yazıldığı sözcükleri ve şemaları okumayı bilmesi, hali hazırdaki durumda tarifin belirttiklerini yerine getirmesi gerekecektir. Muhtemelen, örneğin kocası belirli bir içeriği ölçmeyip sadece göz kararı söylese bile, ölçü tekniği gibi ek tekniklere de hâkim olması gerekecektir. Tarif, tuzu undan sonra ama sıvı harçtan önce konmasını söylemişse, Jules bunları bir eylem dizisine çevirmek zorunda kalacaktır.

İkinci nokta ise tariflerin genel olmasıdır: sonsuz sayıdaki insanların okuması için yazılmışlardır. Belirli yetenekleri var-

saymak zorundadırlar. Görüldüğü gibi, okuma yeteneğine, elde olanların tarifin istediklerine uygun olduğunu görebilme yeteneğine sahip olmaları ve genel önerilerin uygun zamanda, eylemlerle takip edilmesi varsayılır. Fakat böyle olunca, tarifler, normal olarak özellikle yemek yapmakla ilgili diğer yetenekleri de varsayacaktır. Bazıları yumurtayı katı ya da yumuşak çırpma yeteneğini, kimi de bir tarifi takip ederken bir işlem sonucu oluşacak yardımcı içeriklerin ustalığını varsayacaktır (daha fazla açıklama gerektirmeyen bu tariflerde kavanozundan almanız beklenmeyen mayonez ya da holandez sosu eklemeniz gerekir). Diğerleri hâlâ normalde takip eden kurallara bağlı olmayan kazançların yeteneğini varsayar. Tarif takipçisinin, örneğin sıvı içeriği eklemek için, ne kadar beklemesi gerektiği ya da toprak kabı mutfağın neresinde bulacağı ya da dökme demir tencerenin toprak tencereden daha iyi olduğu pek söylenmez.

Jules'ün kocası kadar lezzetli yemekler yapmayı başarıp başarmaması kısmen tarifleri uygulaması için gereken becerilere sahip olup olmamasına bağlıdır. Bu becerilerin bir kısmı kocası için gerekli değilken bazıları ise kocası gerekli ama (genel ve bu genelin belirli takipçileri için olduklarından) onu işine yaramayacak becerilerdir.

Artık açıkça görülmelidir ki, Jamie'nin yemek yaparken asla'ları ve olmazsa olmaz'ları (Ryle'ın açıklamalarının iki kullanılış tipi) Jules'in kuralları takip ederken ya da (tarifin belirttiği) görevleri yerine getirirken umduklarından çok farklıdır. Bunlar her ne kadar, Jules'in durumuyla ilgili olsa da –tarifi izlerse iyi yemek çıkarması beklenir– tarifi izlemek onun başarılı bir yemek çıkarmasını, gördüğümüz nedenlerden dolayı, garantilemez. Kurallar onları nasıl takip edeceğinizi söylemez (bunun için başka kurallara ihtiyaç vardır); fakat bu ikinci elden kurallar da, ondan sonra gelecek üçüncü elden kurallar da kendi ustalıklarını garantilemezler ve bu böyle devam eder. Eğer Jules kuralları yanlış bir şekilde takip etseydi, tahminen

iyi bir yemek çıkarma şansı daha az olurdu; gerçi tarifi yanlış bir şekilde takip edip yine de başarılı olabilir (ve bu, performansının değerlendirilmesi için kuralları takip etme zorunluluğu fikrini ya da yine bu yüzden başarılı olarak nitelendirilmesi fikrini çürütür). Jules'in kocası kadar iyi yemek yapabilme varsayımında bile, ve bu başarı bir parça tarifleri izlemesiyle açıklansa da, bunlar onun başarısını açıklamada yeterli olmayacaktır. Gördüğümüz gibi, tarif takip etmek birçok beceriyle ilgilidir ve tarifler bu becerileri yönetmez.

Yemek yapmak ve tarif takip etmek konusunda bunlar yeterince açıktır. Fakat konuyu mantığa, dile, anlama ya da eyleme çevirdiğimizde, felsefeciler başarı için takip edilmesi gereken kuralların –bu nosyonun açık uygulaması olduğu durumlarla– kendi (ayrı) kriterleri ile ilgili çeşitli becerilerle bağlantılı olduğunu unutmaya ya da göz ardı etmeye eğilimdirler. Bunu göz ardı ederek, filozoflar alıştırma ve egzersiz (asla ya da olmazsa olmaz bilgisi) gerektiren becerilerin tariflerin ya da kuralların bilgisine indirgenebileceğini ve tariflerin veya kuralların bu bilgisinin yeteneğin bilişsel bir açıklamasını oluşturduğunu savunurlar. Ve burada, teorisyenin, atılan adımın neden başarılı olduğu hakkında söyledikleri (çünkü bir kurala bağlanmıştır) hatalı bir biçimde bir prosedür gibi ya da adımı atan kimse tarafından yürütülen bir işlem olarak yorumlanır (okuyup anlamak ve kuralları takip etmek). Farklı açıklamaların ihtimalini anlayamayan ussalcı, normatif bir "çünkü"yü nedensel bir "çünkü"ye dönüştürür. İki farklı türden açıklama birleştirilmiştir. İlki, bazı aktivite ya da işleri yöneten performans kurallar içinde kodlanmış standartlar ya da normlara başvurularak verilen bir açıklamadır. İkincisi de kendilerinin içinde bulundukları nedensel ilişkilere ya da doğa kanunlarına başvurularak verilen bir açıklamadır.[83]

(83) Daha fazla tartışma için çalışmama bakınız: "Ryle's Regress and the Philosophy of Cognitive Science".

Bazen kendi performanslarından uzak duran ve "teorisyenin" dilinden konuşan kendini-yansıtan faillere ihtiyaç duyarız. Bazen tarifler doğrultusunda neler yaptıklarını açıklayabilecek şeflere, ne demek istediklerini anlatabilecek konuşmacılara ve neden öyle davrandığının nedenlerini bize anlatabilecek akılcı faillere ihtiyaç duyarız. Ne her zaman buna ihtiyaç duyarız ne de bize verilenlerin hesabını her zaman kabul ederiz. Fakat ussalcının hatası, gerekmeyen durumlarda bile ilgili işlemleri ya da altta yatan nedenleri dönüştürüp başarılı yemek tabaklarını, anlamlı söylemleri ve akılcı eylemleri açıklamaktır.[84]

Bunun bir kuralın (ta da yemek tarifinin) takibi nosyonuna bakınca görülebilen bir hata olması, kural takibini tamamen ortadan kaldırıp bunu açık bir durum yapan diğer özelliklerde açık bir katılımı olan bir bağlamdan alınmıştır. Jamie'nin, yemekleri sadece tariflere bakarak yapmasını önerdiğimizi düşünün (böyle bir şeyi onun yemek yapma yeteneğinin bilişsel bir açıklaması olduğunu kabul edersek). Jamie'nin Jules gibi kasti olarak ya da açık açık tariflere bakmadığı aşikârdır. Fakat tartışmanın gidişatına göre, Jamie tariflerin bilgisine kendinden sahiptir ve onları ne yaptığının farkında olmadan otomatik olarak yerine getiriyordur.

Bu kabulün gerekli olmadığı, buna verilecek bir yanıttır; gerçekten de hikâye, Jamie'nin alıştırma ve eğitim esnasında yaptıklarına açıklık getirecek şekilde anlatılmıştır.

Jamie'nin yemeklerini oluştururken tarifleri takip ettiğini varsayan ikinci varsayıma yanıt ise bunun bize ilk elden tariflerin nereden geldiği bilgisini verememesi olacaktır; en azından biz Jamie'nin bilinçsiz bir şekilde farafalleli savoy lahana-

(84) Gerek duyulan durumlarda bile, bizi eylemin ilk-elden kurallarını kavramaktan alıkoyan mekanik bilişsel bir hesap, (ilk elden) kurallarla ilgili olan farklı yetenekleri ve bazen kendini yansıtan failleri gerektiren çalışmaları açıklamayacaktır. Görmüş olduğumuz gibi, bu, kendi standartları (ikinci elden) içinde farklı bir yetenektir.

sının, İtalyan salamının, kekik ve mozarellanın tariflerde nasıl kullanılacağını seziyor ya da anlıyor olduğu fikrini ya da bir iç miras olarak bu bilgiyle doğmuş olduğu fikrini yararsız bir fikir olarak görmek istediğimiz sürece. Düşünce-deneyine göre, şöyle bir açıklama vardır: Jamie'nin yemek yaparken yapıp ettikleri birinci sıradadır; tarif ise ikinci sırada gelir. Zaten, tarifler Jamie'nin yaptıklarının soyutlamasıdır ama umulduğu üzere, başka yemekler yaratmak için atacağı adımların da soyutlaması olacaktır. Jamie'nin attığı diğer adımlar, tarifleri oluştururken yemek tarifi yazarı tarafından saf dışı bırakılmıştır. Bir tarifin amacı Jamie'nin bir tabağı oluştururken yaptığı her şeyi kaydetmek değildir: amaç, onu en doğrudan ve en genel olarak uygulanabilir prosedüre indirgemektir ki diğerleri istenen yemeği yapabilmek için temel alabilsinler.

Jamie'nin tarifleri örtük bir şekilde takip etmesinin onun yemek yapabilme becerisini açıklamasını kabul etmesindeki en önemli zorluğu, Jules'in ikinci elden ustalaşmak zorunda olduğu şeyleri (varsayılması ya da öğrenilmesi gereken ilgili yetkinlikleri) ortadan kaldırıyor olmasıdır. Jamie için, onun kurallı, örtük olarak takip ettiği hipotezini feshetmek için tuzak hazırlayacak ya da üzerinde çalışılacak, ilgili bir yetkinlik yoktur. Jules, tarifi yanlış okumuş, doğru okumuş ama yanlış uygulamış, okumuş, doğru uygulamış ama başka yeteneklerin (hangi tepsinin kullanılacağını ya da bir fırının önceden ısıtılmasının ne kadar süreceğini bilmek) noksanlığından başarısız olabilir. Ayrıca Jules tarifi doğru bir şekilde izlese bile tarifin kötü olmasından dolayı (tarifi yazanın önemli adımları soyutlamada hata yapmasından ya da Jules'in bu adımları yanlış yollardan gerçekleştirmesi vs. yüzünden) başarısız olabilir. Görünmez ya da gizli bir şekilde kural-izleme durumunun konuya dâhil oluşu bu hataların imkânını yok eder. Fakat eğer Jules'in yapması olası olan bu hatalar Jamie için olası değilse, ikisinin (biri açıkça, diğeri örtük olarak) kural takip ettiği analojisi yıkılır. Birinin kuralların gereğini anladığı durumda kuralların anlaşı-

lamaması olasılığı bulunur; ve birinin kuralları doğru bir şekilde takip ettiği bir durum varsa, bu sefer de onların doğru takip edilmemesi olasılığı bulunur.

Bir tarifi ya da kuralları takip etmek kendi standartlarıyla ilgilidir. Ryle'ın indirgemeleri, nedenselcilik, düşüncesellik ya da akılcılığın, tartışmanın ya da teorileştirme standartlarının, daha yüksek aktiviteler için, bunların yönettiği iddia edilen düşük aktiviteler kadar rol aldığı gerçeğini gün yüzüne çıkarmıştır. Bu aktiviteleri otomatik işlemler olarak yorumlayanlar –onları mekanikleştirenler diyelim isterseniz– bu ikinci elden hataların ve yeterliliklerin (hâlâ daha yüksek kurallar tarafından teşhis edilebilen) olasılığının bizim birinci elden normatif uygulamalarımızı şekillendiren –şekillendirdiğinde– kurallara uyma mantığımızın önemli bir parçası olduğunu unuturlar.

Anlam

Ryle'ın mantık ve felsefe tarihini ele alışına göre, Husserl, Meinong, Frege, Bradley, Pierce, Moore ve Russell, Hume'un ve Mill'in çağrışımcı ve fikir-psikolojisine karşı isyanlarında ve mantığın psikolojiden azat edilmesinde benzer tavırdadır. Anlamın nosyonu, diyor Ryle, düşünmenin öznelci teorilerinden kaçış yollarıydı. Ve neredeyse hepsinin anlam hakkında, kavramlar ve önermeler hakkında olduğu gibi Platoncu bir yorumu vardı; "sanki felsefenin bu kavramsal sorgulamaları bazı süper-nesnelerin süper-denetimleri olarak sonlandırılmıştır; sanki kavramsal sorgulamalar süper-görünür sorgulamalarmış gibi" diye konuştular.[85]

> Moore'un sıradan uygulaması ve Russell'in sık görülen uygulaması örneğin, Husserl ve Meinong'un felsefenin ve mantığın kendi çalışmasının ne olduğunu genel şartlarda güzelce gösterdiğini, yani anlamlar krallığının üçüncüsünü keşfetmeyi

---

[85] Phenomenology and "the Concept of Mind", a.g.e., s. 187.

örneklemiştir. Böylece felsefe, kendi hayatını sürdürme hakkı kazandı; ne zihin bilimi statüsüne itibarsız bir talip gibi, ne de demode teolojinin emekliye ayrılmış bir hizmetçisi olarak. O, büyük etkiyle Platonculaştırılmış, özel bir türden gerçekler tarlasından sorumlu oldu.[86]

Ryle "Jones hastaneye gitme fikrinden nefret ederdi" gibi açıklamalarda, fikirler hakkında yanlış bir görüşe neden olabileceğinden, bir tehlike olduğu düşünmesi gibi, anlamlar hakkında konuşmada da bir tehlike bulunduğunu düşünmüştür. Her ne kadar felsefeciler, üzerinde çalıştıklarını kavramlar (sözcük-anlamlar) ve önermeler (cümle-anlamlar) olarak açıklasa da, bu açıklamayla yanlış yola sapmamak önemlidir. Bir ifadenin anlamı kendi tarafından ya da herhangi bir şeyin adayı olarak gösterilen bir öz değildir; o, belirli bir kavramın belirli bir açıklamayla gösterilmesini amaçlayan bir hatayla ilgilidir: sanki eşitlik fikri tam olarak "eşitlik" sözcüğünün anlamını anlatabilirmiş gibi.[87] Ryle için, "kavramlar bir yerlerde görkemli bir izolasyonda kristalleşmiş halde duran şeyler değildir".[88]

"X'in anlamı, Y'nin anlamıdır" formunun açıklamalarıyla hepimiz yanlış yönlendirilmiş de değiliz. Fakat, benzetmeli-açıklayıcı ifadeler kullandığımızda, "X'in anlamı Y'nin anlamıyla aynıdır" ya da "X'in anlamının ne olduğu şüphelidir" gibi, yolumuz yanlışlıkla referans verdiğimiz yeni tuhaf nesneye sapabilir. Ryle, kavramların, ideaların, terimlerin, yargıların, kapsam ve benzerleriyle ilgili tüm yanlış öğretileri şu yanılgıdan meydana geldiğini göstermek için konuyu geneller:

---

(86) "The Theory of Meaning", 370 (ilk baskı 1957 ve tekrar basım *Collected Papers Volume* 2, 363-385).

(87) Philosophical Arguments, a.g.e., s. 215.

(88) "Phenomenology versus the 'Concept of Mind'", a.g.e., s. 192. Wittgenstein'la karşılaştırmak için: "Kristal saflık (mantığın) önyargısı sadece bizim tüm deneyimlerimizce ortadan kaldırılabilir... Mantık felsefesi cümleleri ve sözcükleri tam da bizim günlük yaşantımızda kullandığımız anlamlarında kullanır..." *Philosophical Investigations*, s. 108.

> "X kelimesinin anlamı (ibare ya da cümle)" gibi ifadelerde de "bizim köy polisimiz futbolu sever" tanımlayıcı ifadesinde, bahsedilen [polise karşılık gelen] kimseye gerçekten referans verdiği gibi bir referans olmalıdır.[89]

İfadelerin, nesnelere karşılık gelene kadar anlamlı olmaları fikri reddedilmelidir. Gerçekten de bazı ifadeler önemli olduklarından (çeşitli açılardan) ifade edilirler. Bir ifadenin anlamını öğrenmek onunla ne yapılacağını öğrenmektir; daha önce hiç karşılaşılmamış bir nesneyi öğrenmekten ziyade biraz matkap kullanmayı öğrenmek gibidir.[90]

Bir ifadenin anlamı, Ryle için, onunla, doğru ya da yanlış, ne söylendiğidir, ne sorulduğu, ne komut verildiği, ne önerildiği ya da diğer söyleme çeşitleri gibi. "Anlamın" bu –normal– anlamında:

> Bir sözcük ya da ibare gibi, bir alt-açıklamanın olası anlamı, savlar, sorular, komutlar ve gerisi gibi işlevsel bir etkendir. Deyişlere bağımlı bir koldur. Mümkün anlatımların, sorguların, tanıtımların vs. fark edilebilir bir genel noktasıdır.[91]

Anlamlara bu yoldan bakmak, sözcüklerin ve ifadelerin anlamlarının tüm söylemlerin tartışılmasından önce anlaşılabileceği (öğrenilebileceği, sınıflandırılabileceği ya da tartışılabileceği) konusundaki doğal kabulü tersine çevirir.

> Sözcük-anlamlar, atomların molekülleri oluşturması ya da sözcüklerin okunması açısından harflerin alfabeyi oluşturması gibi, cümle-anlamları oluşturmazlar fakat kendisiyle vuruş yapılan ya da yapılmış olabilecek tenis raketleri gibidir.[92]

---

(89) "Systematically Misleading Expressions", a.g.e., s. 59.
(90) "Theory of Meaning", a.g.e., s. 379.
(91) A.g.e., s. 372.
(92) A.g.e.

Ussalcı efsaneye göre, çeşitli akılcı yetenekler, konuşmacının bu yeteneği yöneten varsayıma dayalı bilgisine atıfta bulunularak açıklanır ki belirli durumlarda bilgi bundan sonra kullanılır. Bir dili konuşmak ve anlama yeteneğinin ne olduğunu söyleyen ussal açıklama, kabaca, konuşmacının sonradan belirli ifadeler ve alt-ifadeleri oluşturmak ya da onlara uygulamak için kullandığı kavramların ya da sözcük-anlamlarının bilişsel bir kavrayışına sahip olduğudur. Dille ilgili olan şeyler hakkındaki bu kaba bilgi, felsefeciye kendinin de tanımlayabileceği şöyle, belirli bir sorun bahşeder: ifade edildikleri (biçimsel) uygulamalardan ya da dil-oyunlarında kendilerini "görkemli izolasyonda kristalleştirmiş" nesneler olarak ele alan kelime-anlamlarının ya da kavramların çalışılması.[93]

Eğer yukarıdaki tarif tartışması, bu kaba tablo hakkında bazı şeylerin yanlış olduğuna bizi ikna ederse ve bir dili anlayıp konuşma yeteneğinin, Wittgenstein'ın dediği gibi "katı kurallara bağlı bir hesabı yönetmeye" dayalı olmadığına karar verirsek, felsefecilerin kavramlarından geriye ne kalır? Kavramların ya da sözcük-anlamların kavranması, bir kimsenin böyle kavramların şekillendirdiği ifadeleri anlama yeteneğinin bilişsel açıklanmasının bir parçası olarak kabul ediliyordu. Açıklamanın bu biçiminin dışına çıkıldığında, felsefenin kendine ait nesnesini kaybetmesine yol açarız. Eğer kavramlar onlara orijinal olarak atfedilen rolün gereğini (yapamadıklarından) yerine getirmezlerse analitik felsefeci neyi analiz eder?

Ryle, Wittgenstein'ın *Tractatus*'unu dil felsefesinin büyük bir bölümünü miras aldığı Millian'ın iki yıkıcı kabulünü (her sözcüğün bir şeye isim verdiği ve sözcüğün anlamının kendi adı oluşu) ters çevirmek için kullanır. Wittgenstein için, bir ifadenin anlamı, onunla gerçekleştirilen bir kullanım tarzıdır:

(93) Bu kavrayış (felsefi tartışmalarda duyulan) yorumlarda şöyle yer alır: "Ben kimsenin böyle [böyle kavramların fark edilebilir bir etken olduğu] ifadeleri doğru kullanıp kullanılmadığıyla değil, kavramlarla, kavramların kendisiyle ilgileniyorum."

bir dili konuşurken bir sözcüğü kullanmak, satranç oynarken atı kullanmak gibidir. Fakat kuralların açıklanması ussalcıyı devirmek için yeterli değildir. Görmüş olduğumuz gibi, bir kimse, bir kural-kitabının bilgisine dâhil olacak bir kavramı anlamak için ustalaşabilir. Bir satranç atını kullanmanın satrancın kurallarına bağlı olduğu konusunda hemfikir olmak o kimseyi mutlu edebilir (gol atmanın futbol kurallarına bağlılığı); aynı şekilde, sözcükleri kullanmak da gramatik ve semantik kurallara bağlılığı gerektirir. Fakat tıpkı ussalcının satranç oyuncusunun yeteneklerini onun satranç kurallarına ait varsaydığı bilgiyi kabul ederek açıklayabileceği gibi, dil ustalığını da konuşmacının anlam vs gibi, anlamaya ve kullanmaya yetecek, bir teori bilgisini varsayarak açıklar.[94]

Ryle, geç dönem Wittgenstein gibi, dilin (anlamlar) bu şekilde düşünülmesini tamamen reddetmiş ve böylece bununla bağlantılı olarak, felsefenin görevinin de bu şekilde düşünülmesine karşı çıkmıştır. Wittgenstein'ın kavramlar arasında akraba benzerlikleri tartışması, bir kez anlaşıldıklarında ya da kavrandıklarında kullanılması doğru olan tüm durumlarda ifadenin kullanımını belirleyen kuralların bir özeti olduğu fikrinden vazgeçmeye yol açar.[95] Örneğin, "oyun" genel isminin kul-

(94) Teorisyenler, teorinin kelime dağarcığını paylaşan diğer kimselere, o kimseyi soruna hâkim olarak değerlendirmek için, o kimsenin öznesinin eylemlerinin standartları nasıl karşıladığını açıklayabilir. Ussalcı hata, (benim anladığım açıdan) yoluna devam eden öznenin kendi sonuçlarını ölçebilmesi için bu teori tarafından temsil edileni bir şekilde kendi başına kullanmış olarak kabul etmesidir (açıkça değilse de kesin olarak, ya da üstü kapalı bir şekilde). Hata, bizim bazen o kimsenin bize ne olduğunu söyleyebileceği bir nesneye ihtiyaç duymamızdan kaynaklanır. İstenilen ölçülere uymak için yaptıklarını açıklamak üzere, bazen kendi kendine teorisyenin rolünü oynayabilir. Fakat (yine) bunu yaparken (açıkça) iki aktiviteye, aktivitelerin kendi standartlarında, dâhil olur.

(95) Başka bir deyişle, birçok farklı nesne için aynı genel terimi kullanmamızı kabul ederken, bu isimle bildiğimiz nesnelerde bir akrabalık benzerliği gördüğümüzden, Wittgenstein, sadece bir evrenseller teorisi değil, ifadeyi doğru kullanmamızı sağlayacak, kavradığımız bir şeyler olduğu fikrini de reddeder. Onun akrabalık benzerliği nosyonu birçok şeyi tek bir açıklama altında makul kılıp onları toplama niyetinde yeni bir teori değildir (ya da bir kimse şunu sorabilir: bireysel durumda sandalyelere "sandalyeler" dediğimde akraba benzerliği ne anlama gelir?). Bu durum, böyle bir cevabın verilebilecek olmasını saf dışı bırakmaktır.

lanılması için önceden belirlenmiş kurallar yoktur. Sözcüğü birçok aktivite için kullanırız çünkü bazı şeyleri, göze çarpan birçok açıdan birbirine benzetiriz ve onları birlikte gruplarız. Bu gerçeğin hiçbir felsefi alt açıklaması ya da gerekçelendirmesi yoktur. Ryle, ifadelerimize en çok eşlik eden "semantik belirsizlik", "anlamın esnekliği" ya da "anlam yansımaları"na vurgu yapar.[96] Bu, onları "rapor", "durağan" ya da "banka" gibi "kelime oyunları" ya da belirsiz ifadeler yapmaz. Fakat o, bir söylemde kullanılan ifadenin mantıksal davranışının, aynı ifadenin başka bir söylemde kullanıldığında geçerli olamayacağı anlamına gelir.[97] "Verilmiş bir sözcük, farklı bağlamlarda, farklı mantık tiplerinin ve bu yüzden farklı mantıksal güçlerin sonsuz çeşitliliğine dair fikirler sunar".[98]

Size daha önce düşünce-deneyinde tanıttığım teorisyen başarılı yemeklerin oluşturulmasında yapılan, soyutlanabilir çeşitli adımlar olan tarifleri ya da pişirme kurallarını birleştirmeye meraklıydı: O, teoriyi (ya da tarifi) oluştururken, listelenmiş içeriği sağlayan ve onları gerektiği gibi hazırlayan ve sonrasında onları karıştırıp pişirecek özel yetenekli bir şefin görevini devralacak birini varsayar. Ryle türündeki kavram felsefecileri, öncelikle, söylemlere bağlı bulunan özellikler olan, olası iddialar, sorular, yargılar ve devamı gibi bir dizinin işlevsel bir etkeni (ya da fark edilebilir ortak noktası) olarak yorumlanan sözcük anlamlarıyla ilgilenmişlerdir. Tıpkı tarif yazarının tariflerini içerikleri, ölçüleri, karışımları ve ısıtmayı birçok olası (başarılı) yemek içerisinde oynamalar yaparak elde etmesi gibi, felsefecideki kavramların mantık coğrafyası haritası da bu

(96) Örnek olarak, bakınız, "Philosophical Arguments", s. 214.

(97) Ve varsayıma dayalı olarak, biçimsel mantıkçının da mutlaka Ryle'ın şu önerisine neden katılması gerektiğini gösterir:
Önermelerin mantık iskeletlerini açığa çıkarmak bu önermelerin mantıksal gücünü mantıkçıyı onları düşünmekten muaf tutan bazı hilelerle, açığa çıkarmaz. En fazla onların keşfettiklerinin özet bir formülasyonudur. ("Philosophical Arguments", s. 208.)

(98) A.g.e., s. 215.

kavramların insanların onları kullanımdaki ustalığının söylemlerini (sadece tanımlarını değil) şekillendiren kavramlarda birçok yolu irdeler. Yemek tarifi yazarı gibi, filozof-haritacı da kendi felsefi haritasını takip edeceklerin birçok yeteneğini varsayacaktır.

Yerel bir köylü, köyünün yolunu kolaylıkla bulur ama yolun pusula yönleriyle ve metre cinsinden ölçülmüş uzaklıkları onun kafasını karıştıracaktır: ki bunlar için haritacıya ihtiyaç vardır. Düşünce-deneyimizdeki şef, lezzetli yemekler yapmayı biliyordur fakat yaptığını soyutlama, genelleme ve idealize etme yeteneğinden yoksundur; bir yemek tarifi yazarı bu yüzden gereklidir. Biz de sınırlandırılmış sayıdaki rota setlerinden azalttığımız ifadelerle iş görebiliriz fakat alışıldık ve naif bir şekilde itimat edip kullandığımız ifadelerin tüm "çıkarım zincirlerini" asla bilemeyeceğiz; bir felsefe haritacısı da bu yüzden gereklidir.

> İnsanların kullandıkları önermeleri anlaması kusursuz olmadığından, onların bu önermelerin tüm mantıksal güçlerini anlamadıkları ve asla anlamayacak olmaları bakımından ideaları ya da kavramları kavrayışları mecburen eksik olacaktır. Bu idealarla bugüne kadar denememiş bir uygulama esnasında karışıklık ya da çıkmazla karşılaşılma riski her zaman vardır.[99]

O kimse, kendi mantık coğrafyası haritasını, güncel ve olası söylemleri kendi dağarcığı olarak kullanarak bu yolla oluşturduğu sürece, Ryle türündeki kavram felsefecileri onun Platoncu kuzenlerinden uzak tutmaktadır. Farklı dillere ait iki cümle, deyimler, yazarlar ya da tarihler aynı şeyi söylüyor olabilir; böyle olduğunda, söyledikleri bu şeyin türlü söylenişlerinin soyutlamaları olarak değerlendirilebilir. Fakat bu, bir şehir hakkında söylenenlerin karşılık geldiklerinin, birçok tabelanın

(99) "Philosophical Arguments", a.g.e., s. 208.

işaret ettiği zaman karşılık gelenler olduğu anlamına gelmez.[100] Kavramlar ya da idealar, Rylecı felsefeciye göre, söylemlerimizin (çifte) soyutlamasıdır; Jamie'nin yemek yapma ya da yerel bir köylünün kendi yolunu bulma yeteneğinin bilişsel (para-mekanik) bir açıklamasını şekillendiren tariflerden ya da haritalardan öte, bu söylemlerin bilişsel (para-mekanik) bir açıklamasının bir parçası değildir.

"Analiz" tarafından önerilen projeden farklı olarak, haritacı-gibi-olan-felsefeci, kavramların mantık coğrafyasının özet bir görüntüsünü çıkarmalı; bu parçalı yaklaşımın tersini gerektirir. Amaç, bu ya da şu fikrin yerini tespit etmek değil, "aynı ya da bitişik alanlara ait fikirlerin bir galaksisine ait tüm çapraz kerterizlerini belirlemektir".[101]

Filozof-haritacının oluşturduğu bir "kavramların mantık coğrafyası haritası" ne işe yarar? Tam da Ryle'ın *Zihin Kavramı*'nda örneklediği türden bir girişim. Denenmemiş uygulamalar esnasında kafa karışıklığına ya da çıkmaza düşme riski her zaman vardır - belki de somut idealarla olmasa da soyut olanlarla. Ryle, Wittgenstein gibi, bize kendi ifadelerimizi soyutlama ve teorileştirme girişimlerimizde, sanki bir kategori yerine başka bir kategoriye aitmiş gibi olan bir fikirle iş gördüğümüzde, "gramatik ilk intibalar" tarafından yanlış yönlendirilmekten ya da "izinsiz tür değişiklikleri" gerçekleştirmekten nasıl kaçınmamız gerektiğini göstermeye çalışır. Ryle'ın kullandığı indirgeme iddiaları, bizim ifadelerimizde tanımladığımız ideaları ya da ayrıştırılabilir etkenleri soyutlama, genelleme ve teorileştirmeye dair ilk çabalarımızın "felsefi yapıbozum testleri" olarak şekillenir. Bu aynı zamanda felsefecilerin bir fikirle sanki belirli bir kategoriye aitmiş gibi iş görmemizi açıkça tavsiye

(100) "Kategoriler", 182, (ilk baskı 1938, yeniden basım *Collected Papers* Sayı 2, s. 178-193).
(101) "Abstractions", 444, (ilk baskı 1962, yeniden basım *Collected Papers* Sayı 2, s. 435-445).

eden teorilerine uygulanan bir yapıbozum-testidir. Ryle, haritacı rolündeki felsefecinin yeni olgular keşfetmediği ya da aramadığı, felsefecinin yeni bir ışık yaktığı ama yeni bir bilgi vermediği konusunda Wittgenstein'la hemfikirdir. "Ve yaktığı ışık, tartışmalarının çetinliğinde mevcuttur".[102] Kategori hatalarının teşhis ve tedavisi sadece bizim ideaların gerçek (safça beklenilenin aksine) mantıksal güçlerini anlamamızı sağlamamalı, felsefi açmazların çözümü için de zemin hazırlamalıdır. Bu nedenle, *Zihin Kavramı*, zihinsel kavramlarımızın mantık coğrafyasının haritasını çıkarmakla kalmaz, zihin-beden sorununun, diğer zihinler sorununun ve özel diller sorununun çözüm yolunu da işaret eder.[103]

JULIA TANNEY
University of Kent
Çeviren: Avşar Keçeli

(102) "Taking Sides in Philosophy", a.g.e., s. 173.

(103) Faydalı önerileri için John Flower, Edward Harcourt, Bruno Ambrosie, Richard Norman ve David Wiggins'e teşekkür ederim. Bu projenin çalışmaları Kent Universitesi araştırma izni ve Arts an Research Council ödülü ile finanse edilmiştir. Bu önsözün bir versiyonu B. Ambroise tarafından Fransızcaya çevrilmiş ve yayımlanmıştır: "Ume Cartoraphie des Concepts Mentaux", a Critical Introduction to (the republication of) Gilbert Ryle's *La Notion d'Esprit* (*The Concept of Mind*), 2005, Payot, Paris, s. 7-70.

GİRİŞ

Bu kitap, bazı söylenemeyen noktalar kalsa da zihin öğretisi olarak betimlenebilecek olan bir çalışmayı ortaya koymaktadır. Ancak kitabın zihinler üzerine yeni bilgiler verdiği de söylenemez. Biz, zaten zihinlerle ilgili zengin bir bilgiye sahibiz; üstelik bu bilgi ne filozofların öğretilerinden türetilmiş, ne de onların öğretileriyle altüst olmuş bir bilgidir. Bu kitabı oluşturan felsefi kanıtlamalar, zihinlere ilişkin bilgimizi arttırmakla değil, zaten sahip olduğumuz bilginin mantıksal coğrafyasını düzeltmekle ilgilidir.

Öğretmenler ve araştırmacılar, yargıçlar ve eleştirmenler, tarihçiler ve romancılar, itirafçılar ve subaylar, işçiler, işverenler ve ortaklar, anne-babalar, sevgililer, arkadaşlar ve düşmanlar, kendileriyle iş yapmak zorunda oldukları bireylerin us ve karakter niteliklerine ilişkin günlük soruları nasıl oluşturacaklarını oldukça iyi bilirler. Onlar bu kişilerin eylem ve işlemlerini övebilir, gelişmelerini beğenebilir, sözcüklerini ve eylemlerini anlayabilir, güdülerini ayırt edebilir ve şakalarını algılayabilirler. Eğer yanlışa düşerlerse, bu yanlışı nasıl düzelteceklerini bilirler. Dahası, ilgili oldukları kişilerin zihinlerine, ör-

neğin, öğretme, cezalandırma, rüşvet verme, alay etme ve telkinde bulunma gibi yollarla kasten, isteyerek etki edebilirler ve bu şekilde ortaya çıkan sonuçların ışığında onların davranışlarını değiştirebilirler.

Hem başkalarının zihinlerini betimleme hem de onları yönlendirme işinde, bu kişiler zihinsel güçlerin ve işlemlerin kavramlarını daha az ya da daha çok yeterlilikle kullanırlar. Onlar, "dikkatli", "aptal", "mantıklı", "dahi", "dikkatsiz", "zeki", "kibirli", "yöntemli", "saf dil", "nüktedan", "öz-kontrollü" gibi ve daha yüzlerce zihinsel davranış sıfatını somut durumlara nasıl uygulayacaklarını öğrenmişlerdir.

Bununla birlikte, böyle kavramların nasıl uygulanacağını bilmek bir şeydir, onları birbirleriyle ve başka çeşitten kavramlarla nasıl ilişki içine sokacağını bilmek bir başka şeydir. Pek çok insan bu kavramlarla anlamlı konuşabilir ama onlar hakkında anlamlı konuşmayı başaramaz; onlar kullanım yoluyla bu kavramlarla, her nasılsa bilinen alanlar içinde nasıl işlem yapılacağını bilebilirler ama, onların kullanımını yöneten mantıksal düzenlemeleri bilemez ve belirtemezler. Böylece kendi bölgelerindeki yolları bilen ama onun haritasını yapamayan ve değerlendiremeyen kişilere benzerler.

Nasıl kullanılacağını oldukça iyi bildiğimiz kavramların belirli amaçlar için mantıksal capraz anlam yüklenişlerini belirlemek zorunludur. Zihinlerin durumları, işlemleri, güçleri ile ilgili kavramlar üzerine, bu işlemi gerçekleştirme çabası, daima filozofların görevinin büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Bilgi öğretileri, mantık, etik, politika öğretileri ve estetik onların araştırmalarının bu alandaki ürünleridir. Bu araştırmaların bazıları dikkate değer alansal ilerlemeler yapmıştır. Ama doğa bilimi döneminin üç yüz yılı boyunca, birlikte ele alınan zihinsel güç ve işlemlerin kavramlarının içinde yer aldığı mantıksal kategorilerin yanlış bir şekilde seçilmiş olduğu konusu, bu kitabın tezinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Descar-

tes, ana felsefi miraslarından biri olarak, konunun kıtasal coğrafyasını çarpıtmaya devam eden bir söylence bıraktı.

Kuşkusuz, bir söylence peri masalı değildir. Bir kategoriye ait olan olguların bir başka kategoriye uygun olan terimler içinde sunulmuş olmasıdır. Bir söylenceyi yıkmak, ek olarak olguları da yadsımak demek değildir ama onların yerini yeniden-belirlemektir. İşte benim yapmaya çalıştığım şey budur.

Kavramların mantıksal coğrafyasını belirlemek, onların içinde yer aldığı önermelerin mantığını gün ışığına çıkarmaktır; yani onların hangi önermelerle uyuşum içinde olduğunu, hangileriyle olmadığını, onlardan hangi önermelerin çıktığını ve onların hangi önermelerden sonuç olarak çıktığını göstermek gerekir. Bir kavramın ait olduğu mantıksal tip ya da kategori, kendisiyle işlem yapmanın mantıksal olarak yasal olduğu yollar dizişidir. Bu kitapta kullanılan anahtar kanıtlamalar, bundan dolayı, zihinsel güç ve süreçlerin kavramlarıyla yapılan belirli türden işlemlerin neden mantık kurallarını bozduğunu gösterme niyetindedir. Hem Descartesçı söylence tarafından üstü kapalı olarak önerilen işlemleri yadsımak, hem de araştırma konusu olan kavramların hangi mantıksal tipler içinde olmaları gerektiğini göstermek için *reductio ad absurdum* ["olmaza indirgeme"] kanıtlamalarını kullanmaya çalışıyorum. Bununla birlikte, özellikle yumuşatmanın ve yakınlaştırmanın uygun olduğu zamanlarda, daha yumuşak türden kanıtlamaları kullanmanın gereksiz olmadığını düşündüm. Felsefe, kategori disiplinleri aracılığıyla kategori alışkanlıklarının yerine geçen şeydir ve eğer uygun çeşitten ikna etmelerle kökleşmiş ussal alışkanlıkları terk etmenin acıları dindirilebilirse, onlar sert kanıtlamaları desteklemezler ama onlara direnmeyi zayıflatırlar.

Bazı okuyucular bu kitaptaki ses tonunun aşırı derecede tartışmacı olduğunu düşünebilirler. Benim sergilediğime karşı olan iddiaların, beni kurban haline getiren en sıcak iddialar ol-

duğunu bilmek, belki onları rahatlatabilir. Öncelikle benim kendi sistemimi bazı düzensizliklerden kurtarmaya çalışıyorum. Yalnızca ikincil amaç olarak, öteki teorisyenlerin ortada duran hastalığı tanımasına ve benim ilacımdan şifa bulmalarına yardımcı olmayı umut etmek istiyorum.

I

DESCARTES'IN SÖYLENCESİ

1. RESMİ ÖĞRETİ

Zihinlerin doğası ve yeri ile ilgili, salt teorisyenler arasında değil, sıradan insanlar arasında da son derecede yaygın ve bu nedenle resmi öğreti olarak betimlenmesi uygun bir kuram vardır. Küçük bir azınlık dışında, pek çok filozof, psikolojist ve dindar öğretmen, öğretinin önemli kuramsal güçlükler içerdiğini görmelerine karşın, temel ilkeler bakımından öğretinin yapısında kökten düzeltmelere gidilmeksizin, bu güçlüklerin üstesinden gelinebileceğini varsaymışlardır. Burada, öğretinin temel ilkelerinin dayanaksız olduğu ve onlar hakkında hiçbir spekülasyona başvurmadığımız zaman, zihinler hakkında düşündüğümüz şeyle çok yakından bağlantılı olan bir beden gerçeği ile çatışma halinde bulunduğu kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Büyük ölçüde Descartes'ten gelen resmi öğreti şöyle bir şeydir; doğuştan zekâ geriliği olanların ve bebeklerin oluşturduğu kuşkulu istisnalar bir tarafa bırakılırsa, her insanın hem bir bedeni, hem de bir zihni vardır. Bazıları şöyle söylemeyi tercih edebilir; her insan hem bir beden hem de bir zihindir. Bir insanın bedeni ve zihni birlikte iş görür, ama bedenin ölümün-

den sonra da insanın zihin var olmaya ve etkinlikte bulunmaya devam edebilir.

İnsan bedenleri uzayda yer alır ve uzaydaki tüm diğer bedenleri de yöneten mekanik yasalara tabidirler. Bedensel süreçler ve durumlar dış gözlemciler tarafından incelenebilir. Öyle ki bir insanın bedensel yaşamı, hayvanların, sürüngenlerin yaşamı gibi ve hatta ağaçların, kristallerin ve gezegenlerin varoluş süreçleri gibi çok doğal ve sıradan bir olaydır.

Buna karşılık zihinler uzayda yer almazlar. Onların etkinlikleri mekanik yasaların konusu değildir. Bir zihnin çalışmaları diğer gözlemciler tarafından gözlemlenemez; onun kariyeri özeldir. Sadece ben kendi zihnimin süreçlerine ve durumlarına doğrudan dikkat eder ve karışabilirim. Bundan dolayı bir kişi birbirine paralel iki tarih boyunca yaşar; birisi bedeninde ve bedenine olanların tarihi, ötekisi de zihinde ve zihnine olanların tarihi. Birincisi genel, ikincisi özel tarihtir. Birinci tarihteki olaylar fizik doğada yer alan olaylardır. İkinci tarihteki olaylar ise zihinsel dünyada yer alan olaylardır.

Bir kişinin kendi özel tarihinin süreçlerinin tümünü mü yoksa ya da sadece bir bölümünü mü doğrudan gözleyip gözleyemediği konusu tartışmalıdır. Ama resmi öğretiye göre, birey, bu süreçlerin hiç olmazsa bir bölümünün doğrudan doğruya ve yadsınamaz bir şekilde farkındadır. O, bilinç, öz-bilinç ve içebakış yoluyla, zihninin şu andaki durum ve etkinliklerinden doğrudan doğruya ve aracısız olarak haberdar olmaktadır. O, fiziksel dünyada birbirini izleyen ve birlikte yer alan olaylar hakkında az ya da çok bazı belirsizliklere sahip olabilir ama zihninde şu anda yer alan olayların en küçük bir parçasıyla ilgili olarak bile herhangi bir belirsizliğe sahip değildir.

Onun bu, iki yaşam ve iki dünyaya bölünüşünü, bedeni de dâhil olmak üzere fiziksel dünyaya ait olan şeylerin ve olayların dışsal olduğunu, zihninin çalışmalarının ise içsel olduğunu söyleyerek ifade etmek bir alışkanlık olmuştur. Bu dışsal ve içsel arasındaki karşıtlık, kuşkusuz bir benzetme olarak görül-

melidir. Çünkü uzayda yer almayan zihinler uzaysal olarak içeride bulunan herhangi bir şey biçiminde betimlenemezler ve onların içinde de uzaysal olarak herhangi bir şeyin yer aldığı tarzında düşünülemezler. Ama bu iyi niyetten saparak şu soruyu sormak doğaldır: Bir insanın derisinin dışında, metrelerce, kilometrelerce uzaklıktaki fiziksel etkenler ya da uyarıcılar nasıl oluyor da kafatasımızın içinde zihinsel oluşumlara neden olabiliyorlar? Ya da nasıl oluyor da kafamızın içinde gerçekleşen kararlar, bizim kol ve bacaklarımızın devinimlerine yol açabilmektedir?

Bu "içsel" ve "dışsal" anlatımlarını mecazi anlatımlar olarak kabul etsek bile, yine de, bir insanın zihninin ve bedeninin birbirini nasıl etkilediği konusu kuramsal güçlüklerle dolu, ürkütücü bir konudur. Zihnin istediği şeyi, bacaklar, kollar ve dil uygulamaktadır; kulağı ya da dili etkileyen şeyin, zihnin algıladığı şeyle ilgisi vardır. Yüzü ekşitmeler ya da gülümsemeler zihin durumlarını ele vermektedir ve bedeni cezalandırmalar ise öyle umut edilir ki, ahlaksal bir gelişmeye yol açmaktadır. Ama özel tarihin olayları ile genel tarihin olayları arasındaki olgusal etkileşimler gizemli kalmaya devam etmektedir; çünkü tanım gereği bir seride yer alan olaylar ötekine de ait olamamaktadır. Bu etkileşim ne sadece bireyin içsel yaşamının otobiyografisini teşkil eden olaylar arasında gösterilebilir, ne de salt gözlemlenebilen dışsal davranışların biyografisi içinde rapor edilebilir. Bu etkileşimler ne salt içebakışla gözlemlenebilir, ne de laboratuar deneyimleri ile araştırılabilir. Bu etkileşim öyle bir kuramsal güçlük içermektedir ki, durmadan fizyolojistten psikolojiste, psikolojistten fizyolojiste atılan bir top oyununa benzemektedir.

İnsan bireyinin iki yaşantıya bölündüğü ile ilgili, bu kısmen metaforik saptamanın altında görünüşte çok daha derin bir felsefi varsayım bulunmaktadır: Buna göre evrende iki çeşit varlık ya da durum yer almaktadır; varolan ya da olgulaşan bir şey, fiziksel varlık durumunda ya da zihinsel varlık durumun-

da olabilir. Tıpkı bir madalyonun iki yüzü gibi. Tıpkı ya baş olma ya da kuyruk olma gibi. Ya da canlı varlıkların ya erkek ya da dişi olmaları gibi. Buna göre bir kısım varoluş fiziksel varoluştur, bir kısım varoluş zihinsel varoluştur. Fiziksel varlığa sahip olan bir şeyin uzayda ve zamanda var olması zorunlu bir özelliktir; zihinsel varlığa sahip olan bir şeyin ise, zamanda var olması ama uzayda var olmaması zorunlu bir özelliktir. Fiziksel varlığa sahip olan şey maddeden oluşmuştur ya da maddenin bir işlevidir; zihinsel varlığa sahip olan bir şey ise, bilinçten ibarettir ya da bilincin bir işlevidir.

Böylece zihin ve madde arasında kutuplaşmış bir karşıtlık vardır. Bu karşıtlık sık sık şu şekilde dile getirilir: Maddesel nesneler "uzay" olarak bilinen ortak duyuya açık bir alanda yer alırlar. Uzayın bir parçasında bulunan bir beden, uzayın başka bir parçasında yer alan bir bedenle ve bu bedene etki eden olaylarla mekanik olarak ilişkilidir. Ama zihinsel olaylar, 'zihinler' diye adlandırılan, birbirinden koparılmış alanlarda var olurlar. Bu yüzden aralarında belki telepati olabilir, ama bir zihinde olan biten şeyle, bir diğer zihinde olan biten şey arasında doğrudan bir "nedensel bağ" bulunamaz. Salt, fiziksel dünya aracılığıyla bir insanın zihni, bir diğer insanın zihninde bir farklılık yaratabilir. Her birimizin zihni kendi alanında ve kendi içkin yaşamında, hayaletimsi bir Robinson Crusoe yaşamı sürmektedir. İnsanlar öteki insanların vücudunu görebilir, işitebilir ve sarsabilir, ama insanlar öteki insanların zihinlerinin çalışmalarına karşı, umarsız bir şekilde, sağır ve etkisizdirler.

Bir zihnin çalışmalarından ne tür bir bilgi elde edilebilir? Bir kez, resmi öğretiye göre bir birey kendi zihninin çalışmalarının imgesel denebilecek türden, doğrudan, aracısız bilgisine sahiptir. Zihinsel durumlar ve süreçler, (normal olarak) bilinç durumları ve süreçleridir ve onları aydınlatan bilinç, onların illüzyonlar olmadığını hiçbir kuşkuya açık kapı bırakmaksızın ortaya koyar. Bir bireyin şu andaki düşünmeleri, duyguları ve istekleri, onun algılamaları, anımsamaları ve imgelemeleri, iç-

yapısı bakımından 'fosforludur'; onların varlığı ve doğası, kaçınılmaz olarak bunların sahibi için aldatıcı değildir. İçsel yaşam, onun içinde akıp giden şeylerin farkında olunamayacağını öne sürmenin anlamsız olacağı türden bir bilinç ırmağıdır.

Ancak son zamanlarda Freud tarafından öne sürülen görüş, bu ırmağa bağlı, sahibinden kaçıp gizlenen çok ince kanalların varlığını gösterir gibidir. İnsanlar varoluşunu şiddetle yadsıdıkları uyarımlar tarafından harekete geçirebilmektedirler; düşüncelerinin bazıları açık seçik farkında oldukları düşüncelerden ayrılır; gerçekleştirmeyi istediklerini sandıkları düşüncelerin bazıları da gerçekte istemedikleri düşüncelerdir. Onlar bu durumda düpedüz, kendi kendilerinin ikiyüzlülüğü tarafından aldatılmaktadır ve resmi öğretinin patentine sahip olduğu, kendi zihinsel yaşamlarının olguları üzerine bilgi sahibi olmaları başarısından bu şekilde alıkonmuş olmaktadırlar. Ancak resmi öğretinin yandaşları, normal koşullar içindeki bir kişinin, kendi zihninin şu andaki durum ve çalışmalarını, doğrudan doğruya olduğu gibi (aslına uygun olarak) kavraması gerektiğini iddia etme eğilimindedirler.

Bilinçliliğin şu andaki bu yasal verilerinin anında yakalanabilir olmasının da ötesinde, bir bireyin zaman zaman özel çeşitten bir algı türünü gerçekleştirebileceği de genellikle kabul edilir; bu algı türünün adı içsel algı ya da içebakış'tır. Birey şu anda, zihninde neler olup bittiğine (optik-olmayan anlamda) bir "bakış" atabilir. O sadece görme duyusuyla bir çiçeği görüp incelemez, ya da işitme duyusuyla bir şarkının notalarını dinleyip birbirinden ayırt etmez, ama aynı zamanda, zihinsel ve içebakışsal olarak, herhangi bir duyu organına başvurmaksızın, içsel yaşamının akıp giden süreçlerini de izleyebilir. Bu kendi kendini-gözlemlemenin aynı zamanda yanılgıdan, bulanıklıktan ve kuşkudan da arınmış olduğu genellikle kabul edilir; bir zihnin onun kendi zihinsel olgularıyla ilgili raporları, fiziksel dünyanın olguları ile ilgili olarak ortaya koyduğu raporlarla karşılaştırıldığında, en üst düzeyden bir kesinliğe sahip-

tir; duyu-algıları hatalı ve bulanık olabilir ama bilinçlilik ve içebakış hatalı olamaz.

Öte yandan bir kişi, bir başka kişinin içsel yaşamının olaylarına herhangi türden doğrudan bir giriş yapamaz. O, öteki kişinin gözlemlenebilen bedensel davranışlarından, onun zihinsel durumları ile ilgili kendi zihinsel durum ve davranışları ile benzeştirerek, sorunsal çıkarımlar ortaya koymaktan daha iyisini yapamaz. Bir zihnin çalışmalarına doğrudan giriş, o zihnin kendisi için bir ayrıcalıktır; böyle bir ayrıcalıklı girişin olmadığı yerde bir zihnin çalışmaları herhangi birisi için kaçınılmaz olarak gizli kalır. Çünkü bedensel devinimler birbirine benziyor ise, bunlarla birlikte giden zihinsel çalışmalar da, aynı şekilde birbirine benzer olmalıdır, şeklindeki varsayımsal çıkarımlar gözlemle doğrulanma olanağından uzak kalmaktadır. Bundan dolayı resmi öğretiden yana olan bir kişinin, öğretiye göre kabul edilen öncüllerden çıkan bir sonuca karşı durması gerçekten çok zor görünmektedir. Kendisininkinden başka zihinlerin var olduğuna inanmak için hiç de iyi bir nedeni yoktur. Öteki insan bedenlerinin, kendisininkine benzemeyen zihinlere koşulmuş olarak var olduğuna inanmayı tercih etse bile, onların bireysel karakterlerini, onların maruz kaldığı ya da yaptığı şeyleri keşfedebileceğini iddia etmeye hakkı olmayacaktır. Mutlak yalnızlık, ruhun kaçınılmaz kaderi olarak görünmektedir. Bu durumda sadece bedenler birbiriyle buluşabilir.

Bu genel şemanın zorunlu bir sonucu olarak, zihinsel güçler ve işlemlerle ilgili, bizim günlük kavramlarımızı oluşturmanın özel bir yolu, ister istemez belirlenmiş görünmektedir. Günlük yaşamda insanların zekâlarını, karakterlerini, üst düzeyden performanslarını betimlemek için kullandığımız fiiller, isimler ve sıfatlar onların gizli tarihlerindeki özel süreçlere işaret eden şeyler olarak oluşmuş olmalıdırlar. Bir kişi, bir şey bilen, inanan, umut eden, bir şey tahmin eden, endişelenen, niyet eden, bir şeyi yapmaktan kaçınan, bir şeyi tasarımlayan, memnun olan, gibi ifadelerle betimlendiği zaman, bu fiillerin,

onun gizli bilinç ırmağındaki özel değişimlerin ortaya çıkışına işaret ettikleri kabul edilmektedir. Salt doğrudan farkında olma ya da içebakış yoluyla bu ırmağa onun kendi ayrıcalıklı girişi, bu zihinsel davranış kavramlarının doğru ya da doğru olmayan bir şekilde uygulandıklarına otantik bir tanıklık sağlayabilir. Öğretmen, eleştirmen, biyografi yazarı ya da arkadaş olarak yukarıdan bakan birisi, yaptığı değerlendirmelerin herhangi bir gerçeklik izi taşıdığı konusunda kendisine asla garanti veremez. Çünkü aslında bu tür yorumları nasıl yaptığımızı çok iyi bildiğimiz, onları genel bir doğruluk inancıyla oluşturduğumuz ve onları yanlış ya da bulanık gördüğümüzde düzeltmeye çalıştığımız için, filozoflar zihinlerin doğası ve yeri ile ilgili kendi öğretilerini oluşturmayı gerekli görmüşlerdir. Zihinsel davranış kavramlarını düzenli ve etkili bir biçimde kullandıklarına inandıkları için de onların mantıksal coğrafyasını tam olarak belirlediklerini öngörmüşlerdir. Ancak, resmi öğretide öne sürülen mantıksal coğrafya, bizim öteki insanların zihinlerini betimlememiz ya da yorumlamamız için bu zihinsel-davranış kavramlarını etkili olarak kullanmamıza uygun görünmemektedir.

2. RESMİ ÖĞRETİNİN SAÇMALIĞI

Özet olarak resmi öğreti böyleydi. Ondan bilinçli bir iğneleyicilikle sık sık "Makinedeki Hayalet Dogması" olarak söz edeceğim. Onun salt ayrıntılarda değil, temeldeki ilkesi bakımından da, tümüyle yanlış olduğunu kanıtlayabileceğimi umuyorum. O, yalnızca özel yanlışlıkları bir araya getiriyor değildir; kendisi başlı başına özel türden büyük bir yanlışlıktır. Bu öğreti zihinsel yaşamın olgularını gerçekte olmaları gerekenin dışında, bir başka mantıksal tip ya da kategoride (ya da tipler ya da kategoriler dizisinde) yer alıyormuş gibi göstermektedir. Bu kuram bundan dolayı salt bir filozofun söylencesidir. Bu söylenceyi yıkmaya çalışırken, büyük bir olasılıkla, insanların zi-

hmsel yaşamlarına ilişkin iyi-bilinen olguları yadsıyor gibi görüleceğim. Ancak benim buradaki temel sorunum –üstelik bu da bir bahane olarak görülecektir ama– zihinsel davranış kavramlarının mantığını düzeltmekten daha fazla bir şey yapmak değildir.

Öncelikle "kategori yanlışlığı" deyimiyle ne demek istediğimi açmam gerekir. Bunu bir dizi örnekle yapacağım.

Oxford ya da Cambridge'i ilk kez ziyaret eden bir yabancıya, sırasıyla, kolejler, kütüphaneler, oyun alanları, müzeler, bilimsel araştırma merkezleri ve yönetim birimleri gösterilir. Bunun üzerine o, "peki ama üniversite nerede?" diye sorar. "Kolej üyelerinin bulundukları, yöneticilerin çalıştıkları, bilim insanlarının araştırma yaptıkları yerleri gördüm ama sizin üniversite üyelerinizin bulundukları ve çalıştıkları üniversiteyi henüz görebilmiş değilim." O zaman ona, üniversitenin görmüş bulunduğu, laboratuar ve kolejlere benzer şekilde, görülmeden kalmış bir başka alt düzeyden kurum olmadığı açıklanır: Üniversite zaten görmüş olduğu şeylerin tümünün düzenleniş şeklinden başka bir şey değildir. Onlar görüldüğü, onların birlikte düzenlenişi anlaşıldığı zaman, üniversite de görülmüş olur. Onu hatası Hıristiyan Kilisesi, Bodleian Kütüphanesi, Ashmolean Müzesi ve Üniversite hakkında aynı şekilde konuşmanın doğru olduğu önyargısından kaynaklanmaktadır ve bu şekilde konuşunca, sanki 'Üniversite' de sözü edilen birimlerin içinde yer aldığı sınıfın bir başka üyesi imiş gibi kabul edilmektedir. O hatalı bir şekilde, öteki kurumların ait olduğu kategoriye Üniversiteyi de yerleştirmektedir.

Aynı hata bir tümenin resmigeçidini izleyen bir çocuk tarafından da yapılabilir: Ona şu geçenlerin taburlar, şunların bataryalar, şunların da süvari birlikleri olduğu işaret edilir. Ama o, hâlâ tümen ne zaman geçecek diye sorar. Çünkü o, tümeni de gördüğü ünitelere kısmen benzeyen, kısmen de onlardan ayrılan ama aynen onlar gibi bir ünite olarak düşünmektedir. Ona, tabur batarya ve süvari birliklerinin geçişini izle-

mekle, bir tümenin resmigeçidini de izlemiş olacağı söylenemek, hatası gösterilmiş olur.

Bir başka örnek de şudur: Kriket oyununu ilk kez izleyen bir yabancı top atan, topa vuran oyuncuların, dış meydan oyuncularının, hakemlerin ve skorcuların görevlerinin ne olduğunu öğrenir ama sonunda şöyle konuşur: "Sahada takım ruhunun etkin elemanı diyebileceğimiz hiç kimse yok. Topu atan ve topa vuran, topu toplayan oyuncuları görüyorum ancak görevi, takım ruhunu gerçekleştirmek olan kişiyi göremiyorum." Bu durumda ona öncelikle, yanlış tipte bir şey aradığı açıklanmalıdır. "Takım ruhu" tüm öteki özel görevleri tamamlayan bir başka kriket işlemi değildir. O, kabaca, gerçekleştirilen özel görevlerin, canlı ve istekli bir şekilde yapılmasıdır. Ancak bir görevi istekle, canlı yapmak iki görev gerçekleştirmek demek değildir. Kuşkusuz takım ruhunu sergilemek, topu atmak ya da yakalamakla aynı şey değildir. Ama top atıcı önce topu atar ve sonra takım ruhunu sergiler ya da dış meydan oyuncusu herhangi bir anda ya topu yakalar ya da takım ruhunu gerçekleştirir şeklinde ifade edilebilecek türden bir üçüncü görev değildir.

Kategori yanlışlıklarının bu özellikleri, dikkat etmemiz gereken beylik bir özelliğe sahiptirler. Bu yanlışlıklar "üniversite", "tümen" "takım ruhu" kavramlarının nasıl kullanılacağını bilmeyen kişiler tarafından yapılır. Onların sorunu sözlükteki bazı terimleri kullanmaktaki beceriksizliklerinden kaynaklanmaktadır.

Kuramsal olarak ilginç kategori yanlışlıkları, kavramları, en azından aşina oldukları durumlarda uygulama konusunda ustalaşmış kişiler tarafından yapılmaktadır. Ancak soyut düşünmede onlar, bu kavramları ait olmadıkları mantıksal tiplere yerleştirdiklerinden dolayı elbette sorumludurlar. Bu türden yanlışlığın bir örneği şu olabilir: Bir politika öğrencisi, İngiliz, Fransız ve Amerikan anayasaları arasındaki temel farklılıkları öğrenmiştir. Ayrıca Hükümet, Parlamento ve çeşitli Bakanlık-

lar ile Hâkimler Heyeti ve İngiliz Kilisesi arasındaki ayrımları ve bağlantıları öğrenmiştir. Ama ek olarak İngiliz Kilisesi, İçişleri Bakanlığı ve İngiliz Anayasası arasındaki bağlantıları sorduğu zaman, ortaya sıkıcı bir durum çıkmaktadır. Çünkü İngiliz Kilisesi ve İçişleri Bakanlığı somut kuruluşlardır. Buna karşılık "İngiliz Anayasası" aynı anlamda bir başka kuruluş değildir. Böylece Kilise ile İçişleri Bakanlığı arasında onaylanabilen ya da yadsınabilen kuruluşlar arası ilişkiler, İngiliz Anayasası ile bu kuruluşlardan birisi arasında aynı tarzda onaylanamaz ya da yadsınamaz; İngiliz Anayasası, İçişleri Bakanlığı ve İngiliz Kilisesi ile aynı mantıksal kategoride yer alacak bir terim değildir. Kısmen benzer bir şekilde, John Doe, Richard Roe'nun bir akrabası, bir arkadaşı, bir düşmanı ya da ona tümüyle yabancı biri olabilir. Ama bu ilişkilerin hiçbiri, onunla Ortalama Vergi Yükümlüsü arasında olamaz. O, çeşitli tartışmalarda Ortalama Vergi Yükümlüsü hakkında nasıl anlamlı bir şekilde konuşabileceğini bilebilir. Ancak caddede Richard Roe ile karşılaştığı şekilde, niçin onunla da karşılaşamayacağı söylendiğinde kendisi oldukça şaşkınlığa düşmektedir.

Burada ana konumuz bakımından şuna dikkat etmek uygun olur: Politika öğrencisi, İngiliz Anayasası'nı öteki kuruluşların bir benzeri olarak düşünmeye devam etmektedir; bu nedenle onu, gizemli bir şekilde gizli bir kuruluş olarak betimleme eğilimi gösterecektir. Yine John Doe, Ortalama Vergi Yükümlüsünü, sıradan bir yurttaş gibi düşünmeye devam etmektedir. Bu nedenle onu, her yerde olan ancak hiç bir yerde bulunamayan bir hayalet gibi, adeta cisimsiz biri olarak düşünmeye devam edecektir.

Benim yıkıcı amacım, çifte yaşam öyküsünün kaynağını, böyle kökten kategori yanlışlıklarının oluşturduğunu göstermektedir. Bir bireyin, bir makinenin içine, gizemli bir biçimde yerleşmiş bir hayalet olarak sunulması, işte böyle bir kanıtlamadan türemektedir. Eğer bu çıkarım doğru kabul edilirse, bir bireyin düşünmesi, duygulanması ve amaçlı eylemleri, sadece

fizik, kimya ve fizyolojinin terimleri içinde kalarak betimlenemeyecektir. Bundan dolayı onlar, ikinci nüsha deyimlerle betimlenmelidirler. Eğer insan bedeni karmaşık-yapıda-düzenlenmiş bir bütün ise, aynı şekilde insan zihni de bir başka karmaşık-yapıda-düzenlenmiş bir bütün olmalıdır. Sadece her birisi farklı çeşitten bir maddeden ve farklı bir yapıda oluşmuştur ve yine maddenin herhangi bir çeşidi gibi, insan bedeni de bir nedenler ve etkiler alanıdır. Aynı şekilde zihin de bir başka nedenler ve etkiler alanı olmalıdır; bunlar (Tanrı esirgesin) mekanik nedenler ve etkiler olamazlar.

3. KATEGORİ YANLIŞLIĞININ KAYNAĞI

Descartesçı kategori-yanlışlığı olarak kanıtlamaya çalışacağım şeyin başlıca ussalcı kaynaklarından birisi şu şekilde açıklanabilir: Galileo kendi bilimsel keşif yöntemlerinin, uzaydaki tüm varlıkları içine alan mekanik bir öğreti sağlamaya uygun olduğunu gösterince, Descartes kendisini çatışan iki güdünün etkisi altında buldu. Bilimsel yanı da ağır basan bir kişi olarak, mekaniğin açıklamalarını onaylamamak elinden gelmezdi, ama dinsel ve ahlaksal yönleri de güçlü bir kişi olarak Hobbes'un yaptığı gibi, büyük bir cesaret gerektiren "insan doğası bir saatin çalışmasından salt bir karmaşıklık derecesi ile ayrılır," yargısını da rahatça öne süremiyordu. Zihinsel olan mekanik olanın sadece bir türü olamazdı.

O ve onu izleyen filozoflar doğal olarak ama hatalı bir şekilde kendilerini şöyle bir kaçış yolunda buldular. Mademki zihinsel davranış sözcükleri, mekanik süreçlerin ortaya çıkışını anlatmak için kullanılamazlar; şu halde onlar mekanik-olmayan süreçlerin varlığını ifade etmek için oluşturulmuş olmalılar; çünkü mekanik yasalar uzaydaki devinimleri, uzaydaki daha başka devinimlerin etkileri olarak açıklar. Öteki yasalar da zihinlerin uzaysal olmayan bazı çalışmalarını, yine zihinlerin uzaysal olmayan öteki çalışmalarının etkileri olarak açıklama-

lıdır. Zeki olarak betimlediğimiz insan davranışları ile zeki olmayan biçiminde betimlediğimiz insan davranışları arasındaki fark, onların nedenleri arasındaki bir fark olmalıdır; böylece insanın kol ve bacaklarının bazı devinimleri mekanik nedenlerin etkileri olurken; bazıları ise mekanik-olmayan nedenlerin etkileri olmalılar; bazıları madde parçacıklarının devinimlerinden ortaya çıkarken, bazıları zihnin çalışmalarından oluşmaktadır.

Fiziksel ve zihinsel arasındaki farklar, böylece "şey", "madde", "sıfat", "süreç", "değişme", "neden ve etki" kategorilerinin bilinen çatıları içindeki değişiklikler olarak gösterildi. Zihinler, "şey"dirler ama bedenlerden farklı türden şeydirler; zihinsel süreçler "neden ve etkidirler" ama bedensel devinimlerden farklı çeşitten neden ve etkidirler ve bu şekilde devam eder. Yabancının Üniversiteyi, bir koleje kısmen benzeyen ama ondan oldukça da farklı fazladan bir bina olarak düşünmesi gibi, mekanizmi yadsıyanlar da zihinleri makinelere benzeyen ancak dikkate değer bir şekilde onlardan farklı olan nedensel süreçlerin ekstra merkezleri olarak sundular. Onların kuramı para-mekanik bir varsayım olarak ortaya çıktı.

Öğretinin kalbini oluşturan bu iddiadan, zihinlerin bedeni nasıl etkilediğini ve ondan nasıl etkilendiğini açıklama işinin, büyük kuramsal bir güçlük olarak karşımıza çıktığını, daha işin başında olgusal olarak göstermek mümkündür. İstemek gibi zihinsel bir süreç, nasıl olur da, dilin devinimleri gibi uzaysal devinimlere yol açabilir? Optik sinirdeki fiziksel bir değişimin etkileri arasında ışık dalgalanması şeklinde bir zihinsel algı nasıl yer alabilir? Bu can sıkıcı bilmece, Descartes'ın kendi zihin öğretisini dosdoğru iteklediği mantıksal bir bataklık olarak karşımıza çıkar. Bu onun ve Galileo'nun kendi mekanizmlerini kurdukları benin-aynılığı bataklığıdır. Yine de farkında olmaksızın mekaniğin gramerine sarılarak, tümüyle tersyüz edilmiş bir sözlük içinde zihinleri betimlemekle felaketi önlemeye çalışmıştır. Zihnin çalışmaları bedenler için ve-

rilen özel betimlemelerin salt olumsuzları ile betimlenmelidir; onlar uzayda değildir; onlar uzaysal yer değiştirmeler değildir; onlar maddenin değişimleri değildir, onlara dış-gözlemle ulaşılamaz. Onlar işleyen saatin vuruşları değildir; onlar tam da saat-işleyişi-olmayanın vuruşlarıdır.

Bu sunuluş şekliyle, zihinler sadece makinelere koşulmuş hayaletler değil, kendileri de hayaletimsi makinelerdir. İnsan bedeni bir motor olmasına karşın hiç de sıradan bir motor değildir. Çünkü onun içinde onun bazı çalışmalarını yöneten, başka bir motor vardır. Bu içsel yönetici motor, son derece özel türden bir motordur. O görülemez, işitilemez, hiçbir şekle ve ağırlığa sahip değildir. Onun devinimleri ve uyduğu yasalar, sıradan motor mühendisleri tarafından bilinemez.

Böylece ikinci büyük bilmece ahlak alanında kendini gösterir. Kurama göre mademki zihinler de bedenlerin bulunduğu aynı kategoriye aittirler ve mademki bedenler mekanik yasalar tarafından sıkı bir şekilde yönetilmektedir pek çok kuramcıya göre bundan çıkan sonuç şudur: Zihinler de benzer şekilde mekanik-olmayan yasalar tarafından yine sıkı bir şekilde yönetilmekte olmalıdırlar. Fiziksel dünya belirlenmiş bir sistemdir. Böylece zihinsel dünya da belirlenmiş bir dizge olmalıdır. Bedenler maruz kaldıkları değişimleri değiştiremezler; böylece zihinler de kendileri için belirlenmiş olan değişimler çizgisini değiştiremezler. Bundan dolayı, "sorumluluk", "seçim", "erdem" ve "erdemsizlik" kavramları uzlaşmacı bir çözüm bulunmadıkça uygulanamaz kavramlar olarak kalacaktır; ancak uzlaşmacı çözüm, fiziksel süreçleri yöneten yasalara benzemeksizin zihinsel süreçleri yöneten yasaların, katı yasalar olmaktan çok, uygun-olma sıfatını taşıyan yasalar olduğu söylenerek sağlanabilir. Şu halde istencin özgürlüğü sorunu, zihinlerin, mekanistik kategorilerden türetilen terimlerle betimlenmesi gerektiği varsayımı ile "daha üst düzeyden insan davranışı mekanik davranışın bir parçası olamaz" şeklindeki bilginin nasıl uzlaştırılacağı sorunudur.

Argümanın tümüyle bozuk-kurgulu olduğuna dikkat edilmemiş olması, tarihsel bir merak oluşturmaktadır. Herhangi bir aklı başında insanın ussal ve ussal-olmayan konuşmalar ya da amaçlı ve otomatik davranışlar arasındaki farkların zaten ayırtında olduğunu bazı kuramcılar haklı olarak dile getirmiştir. Aksi takdirde geride mekanizmden kurtarılacak hiçbir şey kalmazdı. Çünkü verilen açıklama, bir kişinin, ilkece, öteki bedenlerden yayılan ussal ve ussal-olmayan söz söylemeler arasındaki farkı asla bilemeyeceğini varsaymaktadır. Çünkü o, bir kişinin bazı konuşmalarının, öngörülmüş, maddesel olmayan nedenlerine hiçbir şekilde giriş yapamaz. Kendi kendisinin kuşkulu örneğini bir tarafa bırakacak olursak, o, hiçbir şekilde bir insan ile bir robot arasındaki farkı ortaya koyamayacaktır. Örneğin şu da kabul edilebilir: Geri zekâlı ya da akıl hastası olarak sınıflanan kişilerin içsel yaşamlarının da tıpkı akıllı olarak sınıflanan kişilerinki gibi olması pekâlâ mümkündür. Belki sadece onların dışa yansıyan davranışları düş kırıklığı yaratmaktadır. Yani belki geri zekâlılar gerçekten geri zekâlı değil, akıl hastaları da gerçekten akıl hastası değildir. Belki de aklıbaşında diye sınıflanan kişilerden bazıları gerçekte geri zekâlıdır. Öğretiye göre dış gözlemciler başkalarının açık davranışları ile onların zihinsel güç ve süreçleri arasında nasıl bir bağıntı kuracaklarını asla bilemezler ve böylece kendilerinin zihinsel davranış kavramlarını, öteki insanlara uygulamalarının, doğru mu yoksa yanlış mı olup olmadığını da bilemezler, hatta akla yatkın bir sanıda bile bulunamazlar. O zaman bir kişinin aklı başındalığını ya da mantıksal değişmezliğini o kişinin kendi kendisi için bile ilan etmesi, tehlikeli ve hatta olanaksız olurdu, çünkü kendi edimlerini öteki insanlarınkilerle karşılaştırmaktan alıkonmuş durumdadır. Kısaca bizim insanları ve onların edimlerini zeki, sakınımlı, erdemli ya da aptal, ikiyüzlü ve korkak gibi nitelemelerimiz asla yapılmamalıdır. O zaman da böyle tanı koymalara bir temel sağlamak için, özel bir nedensel varsayım oluşturma sorunu hiçbir şekilde gündeme

gelmemelidir. "İnsanlar makinelerden nasıl ayrılır?" sorusu bu yeni nedensel varsayım öne sürülmeden önce ortaya konmuştur ve buna bağlı olarak insanlar zihinsel davranış kavramlarının nasıl uygulanacağını zaten biliyordu. Bundan dolayı, bu nedensel varsayım, bu uygulamalarda kullanılan ölçütün kaynağı olamazdı. Üstelik elimizde bulunan bu ölçütleri herhangi bir derecede geliştirecek nedensel bir varsayım da sağlayamazdı. Biz her şeye karşın, iyi aritmetiği kötüsünden, politik davranışı apolitik olandan, verimli imgeleri verimsiz olanlarından ayırabiliyoruz. Descartes'ın kendisi de, bu ölçütlerin uygulanabilirliğinin mekanik nedensellik ilkesi ile nasıl uyuştuğunu irdelemeden önce de sonra da bu tür durumları ayırt edebiliyordu.

Descartes sorusunun mantığında hataya düşmüştü: "Hangi ölçütle zeki davranış zeki-olmayandan olgusal olarak ayırt edilebilir?" sorusunu sormak yerine, "var olan şu mekanik nedensellik ilkesi, bize zeki davranış ile zeki-olmayan davranış arasındaki ayrımı söyleyemez, o zaman daha başka hangi nedensel ilke bize bu ayrımı sağlayabilir?" diye sormuştur. O, sorunu mekanik bir sorun olarak değil, mekaniğin kopyası bir sorun olarak algılamış ve ona göre kotarmıştır. Doğallıkla bu sorunun çözümü içinde rol üstlenmek de, sık sık olduğu gibi yine psikolojiye düşmüştür.

İki terim aynı kategoriye ait oldukları zaman onları birlikte evetleme önermeleri içinde ele almak uygun olur. Sözgelimi bir müşteri bir sol-el eldiveni ve bir sağ-el eldiveni satın aldığını söyleyebilir ama bir sol-el eldiveni, bir sağ-el eldiveni ve bir çift eldiven satın aldığını söyleyemez. "O eve sel gibi gözyaşları ve tahtırevan içinde geldi" ifadesi ayrı tipten terimlerin birlikte evetlemesinin saçmalığı üzerine kurulmuş, iyi bilinen bir şakadır. Bu birlikte-evetlemenin şu anlatımı da aynı şekilde gülünçtür. "O, eve ya sel gibi gözyaşları içinde ya da tahtırevan içinde geldi." İşte Makinedeki Hayalet Kuramı da aynı yanlışlığı yapmaktadır. O hem bedenlerin hem de zihinlerin

var olduğunu öne sürer; yani fiziksel süreçler var olur ve zihinsel süreçler var olur. Bedensel devinimlerin mekanik nedenleri vardır ve zihinsel nedenleri vardır. Bu ve öteki analojik birlikte evetlemelerin saçma olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Ama kanıtlamanın, haklı olarak, birlikte evetlenen önermelerin her birinin kendilerinin de saçma olduğunu, kanıtlamayacağına da dikkat edilmelidir. Örneğin zihinsel süreçlerin olgulaştığını yadsımayacağım. Bölme işlemi yapmak zihinsel bir süreçtir ve şaka yapmak da... Ama "zihinsel süreçlerin olgulaşması" deyiminin "fiziksel süreçlerin olgulaşması" ile aynı türden bir şey olduğunu da söylemeyeceğim. İşte bundan dolayı bu ikisini birleştirmek ya da ayırmak hiçbir anlam taşımaz.

Eğer benim kanıtlamam başarılı olursa bunu bazı ilginç sonuçlar izleyecektir. İlkin Zihin ile Madde arasındaki şu kutsanmış karşıtlık ortadan kalkacaktır. Ama bu yine, her ikisi de eşit düzeyde kutsanmış olan, ya zihnin madde tarafından özümsenmesi, ya da maddenin zihin tarafından özümsenmesi şeklinde değil, oldukça farklı bir biçimde olacaktır. Tıpkı "onun eve sel gibi gözyaşları içinde gelmesi" ve "onun eve tahtırevan içinde gelmesi" ifadelerinin karşıtlığında olduğu gibi, bu ikisinin aralarındaki görünen zıtlığın da gereksiz ya da uygunsuz olduğu gösterilecektir. Zihin ve madde arasında kutupsal bir karşıtlığın bulunduğu inancı, onların aynı mantıksal kategorinin terimleri olduğu inancıdır.

Ayrıca hem idealizmin, hem de materyalizmin gene uygun bir şekilde sorulmayan bir sorunun yanıtları olduğu da gösterilmeye çalışılacaktır. Maddesel dünyanın zihinsel durum ve süreçlere "indirgenmesi" ve yine zihinsel durum ve süreçlerin, fiziksel durum ve süreçlere "indirgenmesi", "ya zihinler vardır ya da bedenler vardır (ama ikisi birden olamaz)" ayrık önermesinin geçerliliğini öngörmekten kaynaklanmaktadır. Tıpkı şu ifadede olduğu gibi, "O ya bir sol-el ve sağ-el eldivenleri aldı ya da bir çift eldiven aldı (ama ikisi birden doğru olamaz)".

Anlatımın mantıksal bir tonunda zihinlerin var olduğunu söylemek, başka bir mantıksal tonunda da bedenlerin var olduğunu söylemek gerçekten uygun olur. Ama bu anlatımlar, varlığın iki farklı türünü dile getirmiş olmaz. Çünkü varlık "renkli" ya da "cinsiyetli" gibi genel bir terim değildir. Bunlar varoluşun iki farklı algısını dile getirirler; tıpkı "yükselmek" teriminin "metcezir yükseliyor", "umutlar yükseliyor", "ortalama insan ömrü yükseliyor" ifadelerinde farklı anlamlar taşıması gibi. Bir adam şu anda üç şeyin yükseldiğini –yani metcezir, umutlar ve ortalama insan ömrü– söylerse çok kötü bir şaka yapıyor olarak düşünülebilir. Yine "asal sayılar ve çarşamhalar ve sıradan fikirler ve donanmalar vardır" diyerek iyi ya da kötü bir şaka yapılabilir; aynı şekilde "zihinlerin ve bedenlerin var olduğu" söylenerek de yapılabilir. Bundan sonraki bölümlerde, resmi öğretinin, kendisinden çıkan sonuçların mantıksal olarak anlamsız olduğunu göstermek suretiyle, pek çok kategori yanlışlığı üzerine oturtulmuş olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Bu anlamsızlıkların sergilenmesi, zihinsel davranış kavramlarının doğru mantığının su yüzüne çıkarılmasında yapıcı bir etki sağlayacaktır.

4. TARİHSEL NOT

Resmi öğretinin salt Descartes'ın kuramlarından türediğini ve hatta on yedinci yüzyıl mekaniğinin sonuçlarıyla ilgili çok daha yaygın bir endişeden kaynaklandığım söylemek doğru olmaz. Skolâstik ve Reformasyon teolojisi, çağın sıradan insanları, filozofları ve rahipleri kadar, bilim adamlarının da beynini yıkamıştı. Stoik-Augustinusçu istenç öğretileri, Kalvenist günah ve inayet kuramlarında içerilmeye devam ediyordu; usun Platoncu ve Aristotelesçi öğretileri, Ortodoksçu ruhun ölümsüzlüğü kuramlarını şekillendirmişti. Descartes, ruhun zaten süregelen teolojik kuramlarını Galileocu yeni anlatım biçimi içinde yeniden dizgeleştiriyordu. Teologların öne sürdüğü bi-

lincin mahremiyeti, filozofların iddia atiği bilincin mahremiyetine dönüştü. Böylece ilahi takdir umacısı, belirlenimcilik umacısı olarak yeniden ortaya çıktı.

Yine iki dünya söylencesinin kuramsal olarak iyi olmadığını söylemek de doğru olmaz. Söylenceler sık sık onlar henüz yeni iken, pek çok kuramsal iyi'ye büyük ölçüde hizmet ederler. Para-mekanik söylenceler tarafından yapılan bir iyilik, o sırada süregelen para-politik söylenceleri kısmen emekliye ayırmış olmasıdır. Zihinler ve onların yetileri, politik yöneticiler ve onların yardımcıları benzetmeleriyle öteden beri betimlenegelmiştir. Bunun için yönetmek, itaat etmek, birlikte çalışmak ve başkaldırmak gibi terimler kullanılmıştır. Onlar etik ve bazı bilgibilimsel tartışmalarda yaşamıştır ve hâlâ da yaşamaya devam etmektedir. Fizikte gizli güçlerin yeni söylencesi son nedenlerin eski söylencesi üstünde bilimsel bir gelişme teşkil ederken, aynı şekilde antropolojik ve psikolojik kuramda gizli edimlerin, itilimlerin ve uyarıcıların yeni söylencesi de, saygıların, emretmelerin ve itaatsizliklerin eski söylencesi üstünde yeni bir gelişme olarak yer aldı.

II

NASIL'I BİLMEK, NE'Yİ BİLMEK

1. ÖNSÖZ

Bu bölümde, zihinsel niteliklerini kullanan insanları betimlerken, onların açık davranış ve sözlerinin gerisindeki gizli süreçlere değil, düpedüz bu açık davranış ve sözlerin kendilerine başvurmak gerektiğini göstermeye çalışacağım. Kuşkusuz dalgınlıkla yapılan bir eylemi betimlemekle, dikkatle ya da ustalıkla bir amaç olarak ortaya konan, fizyolojik olarak aynı yapıdaki bir eylemi betimlemek arasında araştırmamız bakımından ciddi farklılıklar vardır. Ancak betimlemedeki bu tür farklılıklar açık eyleme, gizli bir ön-dayanak oluşturan gölge bir eylemin varlığını ya da yokluğunu öngörmez, sadece belirli türden, deneylenebilen, açıklayıcı onaylayıcı, önermelerin varlığını ya da yokluğunu içerir.

2. ZEKÂ VE US

Öncelikle incelemek için seçeceğim zihinsel-davranış kavramları, zekâ soyadı altında toplanan kavramlar ailesine ait olacaklardır. Bu aileden oldukça belirleyici olan bazı sıfatlar şunlardır: "zeki", "dikkatli", "yöntemli", "keşfedici", "önlemli", "gö-

zü açık", "mantıklı", "nükteli", "gözlemci", "eleştirici", "deneyci", "anlayışlı", "hünerli", "adaletli", "vicdanlı" gibi. Bir insan zekâca yetersiz olduğu zaman ise "aptal" olarak, ya da daha belirleyici bir şekilde, "alık", "budala", "dikkatsiz", "dağınık", "ağır", "mantıksız", "basit", "akılsız", "bilgisiz", "basiretsiz" gibi sıfatlarla nitelenme yoluna gidilir.

Daha işin başında aptallık ile bilgisizliğin aynı şey ya aynı türden olmadığına dikkat etmek çok büyük bir önem taşımaktadır. Budalalıkla, iyi bilgi taşıyıcı olma arasında bir uyuşmazlık yoktur. Bir kişinin olayları açıklamak için, anlayışı yeterli olmadığı halde, kanıt toplamak için iyi koku alan bir burnu olabilir.

Zeki olmak ile bilgi sahibi olmak arasındaki ayrımı ortaya koymanın önemi, sıradan insanlar kadar filozofların büyük bir kısmının da, zihinsel davranışın özü olarak, ussal işlemleri gösterme eğiliminde olmalarından kaynaklanmaktadır. Böylece geri kalan tüm öteki zihinsel davranış kavramlarını, bilgi, bilme kavramlarının çerçevesi içinde kalarak tanımlamaya çalışırlar. Yani onlara göre, zihinlerin birincil işlemi sorulara verilecek yanıtları bulmaktır; öteki işlemler ise sadece kabul edilen doğrulukların ve bu doğrululuklardan sapmaların uygulamalarından ibarettir. Ölümsüzlüğün ruhun kuramsallaştıran kısmı için saklandığına yönelik Yunan düşüncesi, Hıristiyanlık tarafından gözden düşürülmüş, ama yok edilmemiştir.

Us ya da kişilerin ussal güç ve edimlerinden söz ettiğimiz zaman, kuram oluşturmaya yarayan çok özel bir işlem sınıfını göz önüne almış oluyoruz. Bu işlemlerin amacı, önermelerin ya da olguların doğru bilgisidir. Matematik ve doğa bilimleri insan usunun model kurgularıdır. İlkçağ kuramcıları, kuramsal bilim ve disiplinlerin temellerini oluşturma konusunda kafa patlatmışlar, bu bilimlerin büyümesine yardımcı olmuş ve tanıklık etmişlerdir. Onlarda böyle bir kuram geliştirme kapasitesi insanın hayvana, uygar insanın barbara ve hatta ilahi usun insan usuna olan üstünlüğü şeklinde zaten vardı. Onlar

böylece doğruların bilgisine sahip olma kapasitesi, insan usunun dağarını tanımlar fikrini miras bıraktılar. Öteki insansal güçleri, doğru önermelerin us yoluyla kavranışına herhangi bir katkı sağladıkları gösterilebilirse ancak o zaman zihinsel olarak sınıflanma hakkına sahip olurlar. Ussal olmak, doğrulukları ve onlar arasındaki bağlantıları tanımak ve bilebilmektir. Ussal bir şekilde davranmak da birisinin, kuramsal olmayan eylemlerini, yaşama ilkesi ile ilgili doğrulukların algılanması aracılığıyla kontrol edebilmesidir.

Oysa bu bölümün ana tezi, doğrudan doğruya zihin niteliklerini gösteren pek çok etkinlik olduğunu ama bunların ne kendilerinin ussal işlemler olduğunu ne de ussal işlemlerin etkileri olduğunu göstermektir. Zekice uygulama, kuramın üvey çocuğu değildir. Tersine kuram oluşturma da tüm öteki zihinsel işlemler arasında yer alan bir uygulamadır ve o da zekice ya da aptalca olabilir.

Doğrulukları zekâ terimleri içinde kavramak yerine, zekâyı doğrulukların kavranışı terimleri içinde tanımlamaya çalışan ussalcı kuramın, neden böyle bir yol tuttuğunu daha işin başında açıklayarak düzeltmenin bir başka önemli nedeni de şudur: Kuram oluşturma, tüm insanların normal olarak sessizlik içinde gerçekleştirmeye çalıştıkları bir etkinliktir. Onlar oluşmurduktan kuramları tümcelerle ifade ederler. Ama çoğu zaman bu tümceleri yüksek sesle dile getiremezler. Kendi kendilerine, içlerinden, sessiz olarak ifade ederler. Ya da düşüncelerini diyagramlar ve resimler halinde formüle ederler. Ama bunları daima kâğıt üzerinde düzenlemeyebilirler. Bunları "kendi zihinlerinin gözleriyle görürler". Bizim çoğumuzun günlük düşünceleri içsel monolog ya da sessiz konuşmalar halinde gerçekleşir. Genellikle bunlara görsel imgelerin içsel-sinematograf bir gösterisi de eşlik eder.

Sessizlik içinde kendi kendine konuşmanın bu hilesi, hiçbir çaba harcamaksızın kolayca sağlanan bir şey değildir; onu edinmemizin uygun koşulu, daha önceden yüksek sesle, zeki-

ce konuşmayı öğrenmiş olmamıza ve öteki insanların bu şekilde konuşmasını işitmiş ve anlamış olmamıza bağlıdır. Düşünmelerimizi kendimize saklamak karmaşık bir kazanılmışlıktır. Ortaçağ'a gelinceye dek insanlar ses çıkarmadan okumayı öğrenebilmiş değillerdi. Aynı şekilde bir çocuk da önce yüksek sesle okumayı öğrenir; ondan sonra sessiz okumaya geçer. Yine önce yüksek sesle gevezelik ederken, daha sonra kendi kendine, içten verip-veriştirmeyi öğrenir. Ancak pek çok kuramcı, bizlerin sessizlik içinde düşünmeyi öğrenmiş olmamızı, düşüncenin temel özelliği sanmışlardır. Platon, düşünme esnasında ruh kendi kendisiyle konuşmaktadır, der. Ama sessizlik çoğu zaman uygun olmasına karşın, bir alıcıya doğru konuşmanın sınırı olarak hiç de özsel bir şey değildir.

"Kuram oluşturma zihinlerin birincil etkinliğidir", "kuram oluşturma özsel olarak, özel, sessiz ve içsel bir işlemdir" şeklindeki bu iki kabulün birleşimi, makinedeki hayalet dogmasının ana dayanaklarından birisi olarak karşımıza çıkarılır. İnsanlar zihinlerini, gizli düşüncelerini ortaya koydukları 'yer'le özdeşleştirme eğilimi gösterirler ve hatta onları kendimize saklamanın özel hilesini nasıl ortaya koyduğumuzu düşünmek yerine, düşüncelerimizi nasıl oluşturduğumuz ile ilgili özel bir gizem bulunduğuna inanmaya başlarlar.

3. NASIL'I BİLMEK, NE'Yİ BİLMEK

Bir kişi "zeki", "aptal", "basiretli", "basiretsiz" gibi zekâ sıfatlarından biri ya da öteki ile nitelendiği zaman bu niteleme, onun bu ya da şu doğruluğun bilgisine sahip olduğunu ya da sahip olmadığını içermez; ancak belirli türden şeyleri yapabilme yeteneğini ya da yeteneksizliğini anlatır.

Kuramcılar, genelde, kuramlarının kaynağını, yapısını ve geçerliliğini araştırma görevine kendilerini o denli kaptırmışlar ki "birisi görevlerini nasıl yapması gerektiğini nasıl bilebilir" sorusunun yanıtını, bunların çoğunun hemen hemen hiç bil

mediğini düşünmekten kendimizi alamayız. Oysa günlük yaşamda tam tersine, biz insanların bir işi yapmadaki uzmanlıkları ile, onların bilgi dağarındaki bilgilerden çok daha fazla ilgiliyizdir. Gerçekten onların entelektüel üstünlükleri ve yetersizlikleri ile ilgilendiğimiz zaman bile, biz onların bilgi stokları ile, bu bilgilerin kendilerini keşfetme kapasiteleri ve onları ortaya çıkarıp düzenleme yetenekleriyle ilgilendiğimizden daha az ilgiliyizdir. Biz sık sık, birisinin bir konu ile ilgili bilgisizliğine üzülürüz. Oysa bu bilgisizlik onun aptallığının bir sonucu olabilir.

Nasıl'ı bilme ile ne'yi bilme arasında belirli uzaklaşmalar olduğu kadar, bazı paralellikler de vardır. Biz bir bilgiyi öğrenmek kadar, bir müzik aletini çalmayı öğrenmekten de söz ederiz; belirli bir yerde Romalıların kamp kurduğunu keşfetmek kadar, ağaçların nasıl aşılanacağını keşfetmekten de söz edebiliriz. Almanca "bıçak"ın "messer" demek olduğunu unutmaktan söz ettiğimiz kadar, bir gemici düğümünün nasıl bağlanacağını unuttuğumuzdan da söz edebiliriz. Bir şeyin olup olmadığı kadar, nasıl olduğunu [yapıldığını] da merak ederiz.

Öte yandan biz, bir kişinin nasıl inandığından, nasıl düşündüğünden asla söz etmeyiz; ve birisinin bir önermeyi kabul etmesinin nedenlerini ya da temellerini sormak uygun olduğu halde, aynı soru birisinin iskambil oynamadaki ya da yatırım yapmadaki becerisi ile ilgili olarak pek sorulmaz.

İnsanların şaka yapmayı, gramere uygun konuşmayı, satranç oynamayı, balık tutmayı ya da savunma yapmayı nasıl bildiği ile ilgili açıklamalarımız neyi içerir? Bu sorunun yanıtı büyük ölçüde şöyledir: Onlar bu işlemleri gerçekleştirirken, bunları iyi, doğru bir şekilde, ya da etkili bir şekilde, ya da başarılı bir şekilde yapmaya çalışırlar, onların performansları belirli standartlara ya da belirli bir ölçüte uygunluk taşır. Ama bu da yeterli değildir. Ayarlanmış saat, zamanı doğru gösterir; iyi alıştırma yapmış sirk hayvanı hünerlerini kusursuzca ortaya koyar; ancak biz onlara henüz "zeki" diyemeyiz. Biz bu başlığı

edimlerinden sorumlu olan kişiler için kullanırız. Zeki olmak salt ölçüte uygun olanı yapmak değildir; ama aynı zamanda onu geliştirerek uygulamaktır; birinin eylemlerini düzenlemesi sadece, iyi düzenlenmiş olması anlamına gelmez; bir bireyin edimi, eğer o işlemlerde hatalarını görmeye ve düzeltmeye ve başarılarını geliştirerek tekrarlamaya hazır ise ancak o zaman ustalıklı ya da dikkatli olarak betimlenmeye hak kazanır. O yapılması gerekenleri doğru bir şekilde yapmaya çalışırken, ölçütü eleştirel bir şekilde uygulamaktadır.

Şu halde bir eylemin zekâyı sergilediğini söyleyebilmemiz, ancak ve ancak kişinin yaptığı işi, onu yaparken düşünüyor olmasına bağlıdır ve yaptığı şeyi düşünme öyle bir şeydir ki, eğer ne yapıyor olduğunu düşünmeseydi, eylemi bu denli iyi yapamayacaktı. İşte bu nokta, bazen, ussalcı söylencenin lehinde bir kanıt olarak gösterilir. Bu söylencenin şampiyonları, zeki edim kuralların bilgisini ya da ölçütün uygulanışını içerir varsayımını kanıt göstererek "nasıl'ı bilmeyi, ne'yi bilmenin" içinde eritmeye çalışırlar. Bundan şu sonuç çıkar: Zeki olarak karakterize edilen işlem bu kuralların ya da ölçütün ussal bilinişi tarafından sonuç olarak ortaya konmuş olur. Yani kişi önce, bir şeyin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili belirli önermeleri ('maksim', 'emir' ya da 'düzenleyici önermeler') içsel bir süreç olarak, kendi kendisine ifade etmektedir; ancak ondan sonra, performansını bu kuralların bilgisine uygun olarak gerçekleştirebilir. O uygulamaya geçmeden önce kendi kendisine vaaz vermelidir; şef yemeği pişirmeden önce onun tertibini içinden ezbere okumalıdır. Kahramanımız boğulmakta olan kişiyi kurtarmak için denize atlamadan önce bu konudaki uygun ahlaksal emri kendi içsel kulağına fısıldamalıdır; satranç oyuncusu, doğru ve hünerli hamleleri yapmadan önce, oyunun tüm geçerli kurallarını ve taktik bilgilerini, kafasının içinden hızla geçirmelidir. Bu söylenceye göre "yapılan şeyi düşünerek" bir şeyi yapmak, daima iki şey yapmaktır; yani önce belirli uygun önermeleri ya da reçeteleri düşünmek, daha sonra önermelerin

ya da reçetelerin emrettiği şeyi uygulamak. Kuşkusuz davranışta bulunmadan önce, biz çoğunlukla salt düşünmeyiz ama tam da eylemin gerektirdiği şeyi düşünürüz. Satranç oyuncusunun harekete geçmeden önce atılımlarını planladığı bazı anlara gereksinimi olabilir. Ancak "tüm zeki edimin, uygun önermelerin düşünülmesi tarafından yönlendirilmeye gereksinimi olduğu" genel savı anlamsız bir kısır döngüye dönüşür. O, hatır için kabul edilse bile, çoğu zaman, gereksinim duyulan bu düşünme o denli hızlıdır ki kişi tarafından pek belirtilmeyen bir tarzda gerçekleşmiş olur. Şu halde ussalcı öğretinin anlamsız olduğunu ve bir edimi "zeki" diye nitelediğimiz zaman, ortada düşünme ve uygulama şeklinde ikili bir işlemin bulunmadığını kanıtlamaya çalışacağım.

Öncelikle şunu belirtelim: İçinde zekânın yer aldığı pek çok işlem sınıfı vardır ama bunların kuralları ya ölçütleri formüle edilmiş değildir. Nükteci kişi, şakalarını ortaya koymak için başvurduğu kuralları söylemesi istendiği zaman yanıt veremeyecektir; o, iyi şakaların nasıl yapılacağını, kötü olanlardan nasıl sakınılacağını çok iyi bilir ama onlar için bize ya da kendine bir reçete veremez. Böylece, nükteci uygulama, kuramının bir emireri olmaktan çıkar. Estetik beğeninin, dokunsal algının ve buluş tekniğinin kanonları, aynı şekilde, bu ayrıcalıkların zekice uygulanmasına bir engel oluşturmaksızın, ortaya konulmamış olarak kalır.

Doğru düşünmenin kuralları ilk kez Aristoteles tarafından belirlenmişti. Ancak insanlar, onun derslerini öğrenmeden önce de, hataları nasıl ortaya çıkaracaklarını ve onlardan nasıl sakınacaklarını gayet iyi biliyorlardı. Aristoteles'ten önce de sonra da insanlar doğallıkla, onun kurallarına içsel bir başvuru yapmaksızın, usavurmalarını yönlendirmekte, yönetmekte ve yine bu usavurmalardan önce herhangi bir plan yapmamaktadırlar. Gerçekten eğer düşünmeden önce ne düşüneceklerini planlamış olsalardı, asla düşünemezlerdi; çünkü bu planlamanın kendisi planlanmamış-olan olmalıydı.

Etkili uygulama kendisinin kuramından daha önce gelir. Çünkü Aristoteles de diğerleri gibi kendini bazen zekice bazen aptalca akıl yürütürken bulmuştur. Ve yine Izaak Walton kendini ve diğerlerini bazen etkili bir şekilde bazen de etkisiz bir şekilde balık avlarken bulmuştur. Oysa her ikisi de, sanatlarının kurallarını ya da reçetelerini öğrencilerine verebilmişlerdi. Bundan dolayı, insanlar için nasıl uygulamada bulunacakları ile ilgili bazı önermeleri ortaya koymadıkları zaman bile, bazı işlemleri zekice uygulamaları olanaklıdır. Bazı zeki edimler, onların içinde uygulanan kuralların, herhangi bir önce gelen kabulü tarafından denetlenmemektedirler.

Ussalcı söylenceye son karşı çıkış işte budur. Önermelerin kabulü, kendisi daha az ya da daha çok zeki olabilen, daha az ya da daha çok aptalca olabilen bir işlemin uygulanışıdır. Ama eğer zekice uygulanan herhangi bir uygulama için daha önceki kuramsal işlem önce yerine getirilmelidir diye ısrar edilirse o zaman içine düşülen döngüyü kırmak mantıksal bir olanaksızlık haline gelir.

Bu geriye gidişin ortaya çıktığı bazı dikkat çeken noktaları ele alalım: Söylenceye göre bir kişi her ne zaman zekice herhangi bir şey yapsa, bu, pratik soruna uygun kabul edilen düzenleyici bir önermenin bir başka içsel eylemi tarafından başlatılmakta ve yönlendirilmektedir. Peki, ama varolan binlercesi içinde bir kuralın uygun olduğunu kişiye düşündüren şey nedir? Niye kahramanımız, kendisini bir yemek pişirme reçetesini ya da mantık kuralını aklına getirirken bulmasın? Belki o, bunu yapar. Ama o zaman onun ussal ilerleyişi anlamlı değil, aptalca olur. Ötekiler arasında zekice düşünme nasıl davranmaktır? Uygun olanı çekip çıkarmak ve uygun olmayanı öngörmemek... O zaman şöyle söyleyebiliriz: Kahramanımız zeki olmak için nasıl davranılacağı ile ilgili düşünmelerinde ilkin, nasıl en iyi düşünüleceğini düşünmelidir. Oysa bu geri gidişin sonsuzluğu, uygunluk ölçütünün uygulanışının, bu ölçü-

tü düşünmenin bir sürecinin ortaya çıkmasını içermediğini kanıtlamış olur.

İkinci olarak, ussal bir şekilde davranıldığını farz edelim. Önce böyle davranmak için, nedeni iyice zihnimde tartmalıyım; benim eylemimin denk düşeceği özel duruma, kuralın uygun bir uygulamasını nasıl gerçekleştireceğim? Çünkü kural ya da ölçüt kaçınılmaz olarak bir genelliğin ifadesidir; o, özel işlemlerin her ayrıntısına uygun düşecek özellikleri cisimleştirmez. Bir kez daha açıkça ifade etmek gerekirse, aptal değil zeki olmalıyım. Ama bu zekânın kendisi herhangi bir genel ilkenin ussal kabulünün bir ürünü olamaz. Bir asker sadece Clausewitz'in stratejik ilkelerini onaylamakla dirayetli bir general olamaz; aynı zamanda onları uygulamakta da uzman olmalıdır. Kuralların nasıl uygulanacağını bilmek bunların kabulüne geri götürülemez ya da onların kabulünden türetilemez.

Oldukça genel bir anlatımla, ussalcı söylence tarafından ortaya konan anlamsız sav şöyle özetlenebilir: Zekâ başlığı altında nitelenen herhangi bir edim, ne yapılacağını planlayan daha önceki içsel, ussal bir işlemden gelmelidir. Ama ne yapılacağını planlayan böyle bir sürece geri gidersek, o zaman eğer aptalsak planımız da aptalca olacak, eğer zeki isek planımız da zekice olacaktır. Ayrıca zekice plan yapıp aptalca uygulamak da mümkündür. Yani kurallarımızla pratiğimizde alay edebiliriz. Bundan dolayı bizim ussal planlama sürecimiz zekâ ile ilgili başlığını, plan yapmayı planlayan bir başka içsel süreçten elde etmelidir. Böyle geriye gidiş bitimsizdir; bu da teoriyi anlamsızlığa indirger yani bir operasyon için zeki olmak, daha önceki ussal bir işlem tarafından yönlendirilmelidir yaklaşımı anlamsızlığa geri götürülmüş olur. Zeki olanı aptalca işlemlerden ayırt eden şey onların başlangıçtaki mirası değil, sadece onların uygulanış şeklidir. Bu, pratik edimler için olduğu kadar ussal edimler için de geçerlidir. "Zeki olmak", "ussal olmak" terimleri içinde ya da "nasılı bilmek", "neyi bilmek" terimleri içinde kalarak tanımlanamaz; "ne yapıyor olduğumu

düşünmek", "hem yaptığımı düşünmek, hem de onu yapıyor olmak" gibi ikili bir işlem değildir. Ben bir şeyi zeki bir şekilde yaparken, yani yaptığım şeyi düşünerek yaparken iki değil, tek bir şey yapıyorum; benim edimim özel birtakım öncüllere değil, özel bir iş görme sürecine ya da tarzına sahiptir.

4. USSALCI SÖYLENCENİN GÜDÜLERİ

Niye insanlar günlük deneyimleri bakımından bu tarzda düşünmeye bu denli güçlü bir şekilde sürükleniyorlar? Yani niye onlara göre, bir işlemin zekice uygulanışı, yapmak ve düşünmek şeklinde iki süreci içeriyor? Bu sorunun yanıtı kısmen şöyledir; onlar bir kez makinedeki hayalet dogmasını benimsemişlerdir. Mademki yapmak (uygulamak) açık, kassal bir eylemdir o zaman, o, salt fiziksel bir süreç olarak karşımıza çıkar; "fiziksel" ve "zihinsel" arasındaki antitezin iddiasına göre, kassal bir iş görme zihinsel bir işlem olamaz. Bundan dolayı, "hünerli", "marifetli" ya da "nükteli" gibi bir nitelemeyi kazanmak, makinede değil ama hayalette ortaya çıkan bir başka kopya davranıştan gelmelidir. Çünkü "hünerli", "marifetli", "nükteli" kesinlikle zihinsel sıfatlardır.

Böylece biz açık bir davranışın bir parçasını nükteli, zarif olarak karakterize ettiğimiz zaman, salt gözlemlediğimiz kassal devinimleri göz önüne almıyoruz: Bir papağan aynı durumda, aynı nükteli tepkiyi gösterebilir ama biz onun o davranışı espri duygusu ile yaptığına inanmayız, yine kaba saba birisi de zeki adamın yaptığı şeyi aynen, dış görünüş olarak yapabilir; ancak biz yine de onun zeki olduğunu düşünmeyiz. Oysa bir ve aynı sözel konuşma nükteci tarafından ortaya konan bir nükte örneğidir. Bir papağandan gelen salt bir sözel gürültü bizim zekâ atfedemeyeceğimiz bir şeydir. Şu halde biz işittiğimiz şeye değil, işitmediğimiz bir şeye zekâ atfediyoruz. Öyle ise işitilen ve görülen bir eylemi zeki yapan oysa başka bir görülen ve işitilen eylemi zekice diye nitelemeyi önleyen şey nedir, di-

ye sorulsa bizim yatkın olacağımız yanıt; "birincisi zekânın gerçek egzersizi olan başka bir işitilmeyen ve görülmeyen eyleme dayanır", şeklinde olacaktır. Ama nükteli, incelikli eylem ile, bu şekilde-olmayan eylem arasında görülebilir ve işitilebilir bir fark olmayabileceğini öngörmek, bir önceki tümcede dile getirilebildiği gibi, bu farkın fazladan, gizli eylemlerin edimleri tarafından oluşturulduğunun zorunluluğu anlamına gelmez.

Palyaçonun zekiliği sekerek yürüyüşünde, taklalarında sergilenir. O tıpkı kaba, hantal bir adamın yürüdüğü gibi sarsak sarsak ve yuvarlanır gibi yürür; ancak o, bu sarsaklıkları ve yuvarlanmaları, taklaları bir amaç uğruna yapar; pek çok provadan sonra, çocukların ve insanların karşısına çıkar ve kendisine de hiçbir şekilde zarar vermez. Gözlemciler onun beceriksiz görünmedeki "maharetini" alkışlarlar. Ama onların alkışladığı şey, onun kafasının içinde gerçekleştirilen fazladan, gizli bir edim değildir. Onların hayran kaldığı onun görülebilir edimidir. Ama onlar ona herhangi bir gizli, içsel nedenin etkisi olduğu için değil, bir hünerin uygulanışı olduğu için hayran kalırlar. Oysa bir "hüner", "maharet" bir eylem değildir. Bundan dolayı o ne gözlemlenebilen ne de gözlemlenemeyen bir şeydir. Bir edimi bir maharetin egzersizi olarak kabul etmek gerçekten onu, bir kamera tarafından kaydedilemeyen bir etkenin ışığında algılamak demektir. Ancak bir edimde olgunlaşan bir maharetin, hünerin, bir kamera tarafından sadece o olarak kaydedilememesi, onu gizli ya da hayaletimsi bir oluşum olmasını gerektirmez. Ama o, hiçbir şekilde bir olgu da değildir. O bir yatkınlık (disposition) ya da yatkınlıklar karmaşıklığıdır. Bir yatkınlık ise, görülen ya da görülemeyen, kaydedilen ya da kaydedilemeyen olarak nitelenirse, yanlış bir mantıksal kategoriye oturtulmuş olur. Tıpkı "yüksek sesle konuşma alışkanlığının" kendisinin yüksek ya da hafif olmaması gibi. "Yüksek" ve "hafif" terimleri nitelenebilen türden terimler değildir. Yine "baş ağrısı beklentisinin" kendisinin de karşı durulur ya da karşı durulamaz olmaması gibi. Böylece açık ya da içkin işlem-

lerde olgunlaşan maharetler, hoşlanmalar ve eğilimlerin kendileri açık ya da gizli, gözlemlenebilir ya da gözlemlenemez değildirler. Zihnin geleneksel öğretisi yatkınlık ve olgulaşma-oluşma arasındaki tip ayrımını yanlış ele almış ve onları söylencesel çatallaşma içinde "gözlemlenemeyen zihinsel nedenler" ile "gözlemlenebilen zihinsel etkiler" olarak kategorilendirilmiştir.

Palyaçonun beceriksizce, seke seke yürümeleri ve taklaları onun zihninin çalışmalarıdır. Çünkü bunlar onun şakalarıdır; ama görsel olarak hantal bir adamın aynı görünümdeki beceriksizce, sarsakça yürümeleri bu adamın zihninin çalışmaları değildir. Çünkü o bir amaç uğruna sarsakça yürümüyor. Bir amaç için yürümek hem bedensel hem de zihinsel bir süreçtir ama biri yürüme amacı süreci öteki de onun etkisi olarak yürüme süreci olan iki süreç de değildir. Eski söylence kolay ölmüyor. Biz halen palyaçonun maskaralıklarının, onu seyredenlerin ruhsal durumlarını değerlendirişini, zekâsını, yargı gücünü ve dikkatini sergilediğine kanıt olarak göstermeye eğilimliyiz. Palyaçonun kafasının içinde ikinci-nüsha bir performans oluşuyor. Eğer o yaptığı şeyi düşünüyor ise, onun boyalı yüzünün arkasında, gözlemleyebildiğimiz bedensel eğilip bükülmeleri başlatan, denetleyen, ama kendisini gözlemleyemediğimiz, düşünsel gölge bir edim gerçekleşiyor olmalıdır. Kuşkusuz düşünceleri düşünme, zihnin temel etkinliğidir ve yine kuşkusuz ki düşünme süreci görülemeyen ve işitilemeyen bir süreçtir. Böylece palyaçonun görülen ve işitilen edimi, nasıl olur da onun zihinsel edimi olabilir?

Bu karşı çıkışa bir bakıma hak vermek için sözel bir itirafta bulunmak zorunludur: Son zamanlarda "zihinsel" ve "zihin" sözcüklerinin özel anlamdaki bazı kullanımları oldukça yaygınlık kazanmış durumdadır. Biz "zihinsel aritmetikten" ve "zihin okuma"dan ve "zihnin içinde" devam eden hesaplaşmalardan söz ediyoruz; kuşkusuz bu bağlamlarda "zihinsel" gözlemlenemez bir şeydir. Bir çocuğun "zihinsel aritmetik" yaptı-

ğından söz edilir; o, işlem yaptığı nümerik sembolleri deftere yazmak ya da yüksek sesle işlemek yerine, onları kendi kendine içinden ele alarak sessiz bir monolog şeklinde işlemlerini yürütüyor. Ve buna da "zihinsel aritmetik" deniyor. Aynı şekilde bir kişinin bir diğerinin "zihnini okuduğu" söylenir; öyle ki zihin okuyan kişi, ötekinin görsel ve işitsel imgelerle kendi kendine ne konuştuğunu ve söylediğini, doğru bir şekilde betimleyebilirse, işte onun, o zaman zihin okuduğu söylenir. Zihinsel ve zihin terimlerinin bu özel kullanımları kolayca görülmektedir. Ancak yüksek sesle ya da kâğıt üzerinde hesap yapan bir çocuk da doğru olarak düşünebilir, adımlarını sistematik olarak düzenleyebilir; onun hesaplamaları özel olmak yerine kamusal ortamda yönetildiği için dikkatli, ussal bir işlem olmaktan daha az bir şey değildir. Bundan dolayı onun edimi 'zihinsel'in normal anlamında, zihinsel bir yetinin bir egzersizidir.

Oysa bir kişi her şeyden önce dudakları kapalı, elleri cebinde hesap yapmaya başladı diye, katıksız bir düşünme dizini ortaya koymuş olmaz. Dudakların kapalı olması, düşünmenin tanımının bir parçası değildir. Bir insan yüksek sesle ya da alçak sesle yeteri kadar göze çarpan dudak hareketleri yaparak düşünebilir; ses çıkarmadan da düşünebilir ve bu dudak hareketleri, bir dudak okuyucusu tarafından okunabilir; ya da çoğumuzun yaptığı gibi, çocukluktan bu yana öğrendiğimiz üzere, hiçbir dudak devinimi yapmaksızın tümüyle sessizlik içinde düşünebiliriz. Farklar çabukluk ve kolaylık bakımından, sosyal ve kişisel uygunluk farklarıdır. Bu kişilerin, gerçekleştirilen ussal işlemlerin tutarlılık, inandırıcılık ve uygunluk bakımından bir yazarın tercihi olarak onları dolmakaleme göre kalemlerle ya da sıradan mürekkebe göre görünmeyen mürekkeple ifade etmesinden daha fazla olarak farklarını belirtmeye gerek[illegible]imi yoktur. Sağır ve dilsiz bir adam el-kol işaretleriyle konuşur. Belki düşüncelerini kendisine saklamak istediği zaman

bu işaretleri ellerini arkasında ya da masanın altında tutarak yapabilir. Gerçek şu ki, bu işaretlerin bir Paul Pry tarafından gözlemlenmiş olması bizi ya da bu gözlemi yapanı onun düşünmediğini söylemeye götürmez.

'Birisinin kafasının içinde' yapılan bir şeye işaret etmesi anlamında "zihinsel" ve "zihin" terimlerinin bu sözel kullanımı makinedeki hayalet dogması için bir kanıt olarak kullanılamaz. O dogmanın yol açtığı kötü bir etki dışında hiçbir şey değildir. Düşüncelerimizi konuşulan sözcükler yerine, onların işitsel-sözcük imgeleri içinde yönetebilmemiz yolundaki bu teknik hile, gerçekten, düşüncelerimizi kendimize saklama güvenliği sağlamaktadır, çünkü bir kişinin işitsel imgelemeleri bir başkası tarafından (ya da göreceğimiz gibi onların sahibi tarafından) görülemez ya da işitilemez. Ama bu "kendimize saklama" olgusu, hayaletimsi gölge bir dünyanın postülalaştırılmış süreçlerine atfedilen bir saklama da değildir. O, salt, kafamın içinde akıp giden sesleri ve zihnimin gözleriyle gördüğüm şeyleri karakterize eden uygun bir gizlilik yeridir.

Üstelik şu da bir gerçek ki, bir kişi kafasının içinde kendi kendine bir şeyler söyleyebilir ama bu onun düşündüğünü göstermez. O, hezeyanlı bir şekilde sayıklayabilir ya da tıpkı yüksek sesle konuşurken yaptığı gibi içsel bir konuşma içinde birtakım tekerlemeler tekrarlayabilir. Anlamlı konuşma ile sayıklama arasındaki ayrım ya da birisinin söylediği şeyi düşünmesi ile sadece söylemesi arasındaki ayrım yüksek sesle konuşma ile içinden konuşma arasındaki ayrıma benzer bir ayrımdır. Bir konuşma edimini ussal bir egzersiz yapan şey, onu genel ya da özel yapan şeye bağımlı değildir. Kalem ve kâğıtla yapılan aritmetik, zihinsel aritmetikten daha zekice olabilir. Bir palyaçonun ortada görülen maskaralık ve taklaları, zihninin gözleriyle gördüğü, zihninin kol ve bacaklarıyla hissettiği maskaralık ve taklalardan daha zekice olabilir. Eğer böyle maskaralıkların, imgelemelerin ortaya çıktığı bir süreç varsa...

5. "KAFAMIN İÇİNDE"

Günlük kullandığımız dilin deyimlerinden biri olan "kafamın içinde" terimiyle ilgili, burada birkaç söz söylememiz uygun olacaktır. "Zihinsel aritmetik" yaptığım zaman, olası ki, kâğıt üzerinde değil de "kafamın içinde" sahip olduğum sayılarla işlem yapmakta olduğumdan söz ediyorum. Kolay öğrenilen bir müzik parçasını ya da sözel bir reklamı dinlediğim zaman, daha sonra olası ki "kafamın içinde" akıp giden melodiye ya da reklam sözüne halen sahip olduğumu söyleyerek kendimi betimliyorum. Yine "kafamın içinde" İngiliz krallarını sayabilirim, anagram çözebilirim ve nükteli şiirler oluşturabilirim. Tüm bu durumlarda; niye bu anlatımın uygun ve etkili bir benzetme olduğunu hissediyoruz? Çünkü bu benzetme kesinlikle uygundur. Kafamın içinde bir melodi akıp giderken, odalar arasındaki duvara kulağımı dayadığım zaman komşumun boğuk boğuk ıslık çalmalarını işittiğim şekilde, bir operatörün kafatasının içine gömülü bir orkestrayı ortaya çıkaracağını, ya da bir doktorun kafatasıma stetoskopunu koyarak içeride sarıp sarmalanmış bir müzik parçasını dinleyeceğini hiç kimse düşünmez.

Bazen beyinler ile ussal süreçler arasındaki ilişkilere değgin kuramlardan bu deyimin türetildiği öne sürülür. Yine olasıdır ki "bir problemi çözmek için birisinin beynini patlatması" gibi anlatımları da böyle kuramlardan türetiyoruz. Oysa hiç kimse 'usunun içinde' çözülmüş bir anagrama sahip olduğu ile övünmez. Bazen bir çocuk onun üzerinde usunu kullanmamasına karşın, kafasının içinde yaptığı kolay bir aritmetik hesaplamayı söylemeye hazır olduğunu iddia edebilir. Ve yine birisinin kafasının içinde akıp giden bir melodiye sahip olması için, hiçbir ussal çabaya ve dirayete gerek yoktur: Tersine kâğıt ve kalemle yapılan aritmetik kafasının içinde yapılmamasına karşın usunu son derece yorabilir.

Öncelikle, kafamızın içinde yer aldığını söylemenin bize doğal geldiğini düşündüğümüz imgesel sesler söz konusu ola-

bilir. Bu imgelenmiş gürültüler, öncelikle bizim hem söylediğimizi hem de işittiğimizi imgelediğimiz şeylerdir. Bunlar, kendimin kendime söylediğimi imgelediğim sözlerdir ve öncelikle uzamsal bir stüdyoda gerçekleştiğini düşündüğüm kendimin kendime ıslık çalarak ya da mırıldanarak söylediğimi hayal ettiğim şarkılardır. Şu halde küçük bir zorlama ile "kafamın içinde" deyimi bazı insanlar tarafından, bazen tüm imgelenen seslere yaygınlaştırılır ve hatta gördüğümü imgelediğim şeylerin betimlenmesine de aktarılır. Ama bu noktaya daha sonra geri döneceğiz.

O halde, kendi kendimize birtakım sözleri söylediğimizi, bazı melodileri mırıldandığımızı imgelediğimiz zaman, ya da başkalarının söylediği ve bizim dinlediğimiz konuşmaları ve şarkıları "kafamızın içinde" imgelediğimiz zaman, bizde olup-biten şey nedir? Bir kez, bu deyim zorunlulukla olumsuz bir işleve sahiptir. Trenin tekerlekleri gürültü çıkardığı zaman, kafamın içinde 'Rule Britannia' akmaya başlarsa tekerlek gürültüleri, yanımda oturan yolcular tarafından duyulabilir ama benim 'Rule Britannia'm duyulmaz. Ritmik takırtı bütün vagonu doldurur ama benim söz konusu şarkım, şu kompartımanı ya da onun bir parçasını bile doldurmaz. Böylece bir başka kompartımanı değil, sadece benimkini, benim bir parçamı doldurduğunu söylemek uygun olacaktır. Takırtı gürültüleri, kaynağını tekerleklerden alır. 'Rule Britannia'm kaynağını benim içimdeki herhangi bir orkestradan almaz. Böylece onun kaynağının benim içimde olduğunu söylemekle, bu olumsuz olguyu ifade etmek akıl-karıştırıcı olmaktadır. Ama bu kendi başına, 'Rule Britannia'nın niçin boğazımın, göğsümün ya da midemin içinde değil de, kafamın içinde akıp gittiğini söyleyerek doğal bir metafor yaptığım olgusunu açıklayamaz.

Söylediğin sözcükleri ya da bir banttan çalınan melodileri işittiğim zaman, seslerin hangi yönden geldiği ve onların kaynağının benden ne kadar uzakta olduğu konusunda, bazen yanlış da olsa, genellikle bir fikre sahip olurum. Ama benim

kendi kendime yüksek sesle söylediğim sözcükleri, mırıldandığım melodileri, kendi kendime çıkardığım sesleri, nefes alıp vermeleri işittiğim zaman durum oldukça farklıdır. Çünkü burada bana herhangi bir uzaklıkta ve yönde bulunan bir kaynaktan gelen gürültülerle ilgili olabilen herhangi bir sorun söz konusu değildir. Dahası, kulaklarımı kapamak suretiyle senin sesini ve banttaki melodiyi yok etmeme ya da boğmama karşın, bu eylem, durdurmak bir yana, kendi sesimin rezonansını ve yüksekliğini daha da artırır. Benim kendi konuşmalarım, aksırmak, öksürmek, yürek çarpıntısı gibi gürültüler az ya da çok devinimli bir kaynaktan gelen hava titreşimli gürültüler değildir, onlardan bazıları hava titreşimli gürültüler gibi işitilseler bile, onlar benim kafamın içinde oluşurlar ve yine kafam aracılığıyla işitilirler. Eğer öksürmek gibi çok titreşimli gürültüler yaparsam, tıpkı elimdeki diyapozon titreşimlerini hissettiğim gibi kafamın içindeki titreşimleri hissedebilirim.

Şimdi bu gürültüler sözcük anlamıyla ve metafor olmaksızın kafamın içindedirler. Bunlar doktor stetoskopu ile işitilebilen gerçek kafaiçi gürültüleridir. Ama öğrencinin sayıları kâğıt üzerine yazarak değil de kafasının içinde zihinsel aritmetik yaptığını söylediğimiz zaman bu deyimi, sözcük anlamı ile değil bu sözcük anlamından ödünç alınmış olarak metaforik anlamda kullanmış oluyoruz. Bu durumda çocuk sayıları kendi öksürüğünü kafasının içinde gerçekten işittiği gibi işitmiyor. Eğer o ıslık çalarsa ya da yüksek sesle bir çığlık atarsa ve eğer kulaklarını da kapatmışsa, o kendini yarı yarıya sağır edebilir ya da kulaklarında çınlama oluşabilir. Ama eğer zihinsel aritmetik yapıyorsa, kendi kendine pek keskin bir sesle rakamları bağırsa bile sağır olma gibi bir tehlike söz konusu değildir. O, aslında hiçbir keskin ses çıkaramaz da işitemez de. Çünkü o sadece kendisinin keskin sesler çıkardığını ve işittiğini imgelemektedir ve imgesel bir acı haykırış gerçek bir haykırış değildir ve fısıltı ile söylenen bir söz de değildir. Ama o rakamlarını kafasının içinde olan şeyler olarak betimler, tıpkı benim

'Rule Britannia'yı kafamın içinde duyduğumu betimlediğim gibi. Çünkü işitme-kaynaklı ürünün imgesinin canlı gibi olması olgusunu, ifade etmenin en etkili yolu budur. "Kafamın içinde" deyimi tırnak içinde anlaşılması anlamındadır, tıpkı "görmek" fiilinin, kırk yıl önce olmasına karşın, şimdi kazayı "görüyorum" ifadesindeki kullanışı gibi. Kendi kendimize yaptığımızı imgelediğimiz şeyleri eğer gerçekten yapıyor olsaydık, yani kendi kendimize söylediğimiz ya da mırıldandığımız şeyleri işitiyor olsaydık o zaman bu gürültüler, deyimin sözcük anlamında bizim kafamızın içinde olurdu. Ancak, biz gürültüleri üretmediğimiz ve işitmediğimize göre, ama sadece kendi kendimize böyle olduğunu imgelediğimize göre, kendi kendimize imgelediğimiz sayıların ve melodilerin "kafamızın içinde" olduğunu söylediğimiz zaman, biz onu sözcük anlamında alınamayan şeyleri ifade etmek için oluşturulmuş bir anlatım tarzı içinde kullanmış oluyoruz.

"Kafamın içinde" deyiminin uygulanışını yaygınlaştırmaya doğru bir eğilim olduğunu söylemiştim; bu deyim sadece kendi oluşturduğum imgelenen sesleri değil, kafada-doğan gürültüleri ve ayrıca genel anlamda imgelenen sesleri ve hatta imgelenen tüm görünümleri anlatıyordu. Sanırım bu eğilimden, eğer düşünmemde haklı isem, şu bilinen beylik sonuçlar çıkar. Özellikle tüm baş duyumları ele alındığında ya bize doğal bir kepenkler dizisi bahşedilmiştir ya da biz kolayca yapay bir set ortaya koyabiliriz. Şöyle ki biz gözkapaklarımızla ya da ellerimizle gözlerimizi kapatarak görünümü yok edebiliriz; dudaklarımız dilimizi alıkoyabilir; parmaklarımızla kulaklarımızı ve burun deliklerimizi kapatabiliriz. Böylece bizim için, görmek, işitmek, tatmak ve koklamakla ilgili olarak ne varsa tümünü de bu saydığımız kepenkleri kapatarak, dışlayabiliriz. Ama zihnimin gözüyle gördüğüm şeyleri gözlerimi kapadığım zaman dışlayamam. Gerçekten bazen onları, olgusal olarak yaptığım zamankinden daha da canlı olarak "görürüm". Dün yolda olan kazanın korkunç görünümünü yok etmek için, belki gözlerimi

daha da kuvvetle açmam gerekebilir. Şu halde imgesel ve gerçek görünümler arasındaki fark belirtilirken gerçek olan objelerin, bu kepenklerin uzağında olduğu, imgesel olanların ise bu kepenklerin içinde olduğu vurgulanabilir; gerçek olan nesneler bizim kafamızın dışındadır; gerçek olmayanlar ise içindedir. Ama bu noktayı biraz daha açmak yararlı olacaktır.

Görme ve işitme uzaklık duyumlarıdır; buna karşılık dokunma, tatma ve koklama değildir yani, biz "görmek", "işitmek", "seyretmek", "dinlemek", "gözetlemek", "istemeyerek duymak" ve benzeri fiilleri günlük kullanımları ile ele aldığımız zaman, görüldüğünü ve işitildiğini söylediğimiz şeyler bizden belirli bir uzaklıkta olan şeylerdir. Biz güney yönünden gelen bir treni işitiriz ve gökyüzündeki bir gezegeni gözlemleriz. Ama burada "gözümüzün önünde" noktacıkların uçuştuğunu söylediğimiz zaman bir güçlük doğar. Çünkü görülmesine karşın onlar orada yoktur. Ama belirli bir uzaklıktan, tadılan ve dokunulan şeylerden söz etmeyiz. Eğer bize bir nesnenin hangi yönde ve uzaklıkta olduğu sorulursa, "bir koklayayım" ya da "tadayım" şeklinde yanıt veremeyiz. Kuşkusuz biz dokunarak ya da devim-duyumsal olarak bir keşifte bulunabiliriz. Ancak bu yolla elektrik düğmesinin nerede olduğunu bulduğumuz zaman, bizim bulduğumuz yer parmak uçlarımızın bulunduğu yerdir. Tutulan bir obje elimizin olduğu yerdedir, ama görülen ve işitilen objeler, gözümüzün ve kulağımızın yakınında olsalar bile genelde bizim uzağımızdadırlar.

Bir şey gerçekten görülen ya da işitilen bir şey değilse ve yalnızca imgesel olarak görülüyor ve işitiliyorsa durum farklıdır: onların metaforik yakınlıklarına dayanarak uzaklığı kabul etmeyiz; onlar orada değil buradadır; kepenklerin dışında gerçek değil, kepenklerin içinde ve gerçek-dışıdırlar; dışsal bir olgusallıkları yoktur ama içsel bir fantezileri vardır. Dokunduğumuzu, kokladığımızı, tattığımızı imgelediğimiz şeyleri betimlemek için dil oyunlarına gereksinimimiz yoktur. Gemideki bir yolcu ayaklarının ve bacaklarının altındaki güvertenin yal-

paladığını hisseder ve kıyıya çıktığı zaman, hâlâ bacaklarının ve ayaklarının altındaki kaldırımın sallandığını "hisseder" ama devinimle ilgili bir duyum olarak bu imgesel bacak duyumlarını, yolda değil, bacaklarında bir sallanma olduğunu söyleyerek bir illüzyon olarak gösterme yoluna gitmez. Çünkü hissettiği sallanma, gemide iken bacaklarında hissettiği ile aynıdır.

Bundan dolayı "kafamın içinde" deyimini, öncelikle kendi kendimize oluşturduğumuz çok canlı imgesel sesleri anlatan, ikinci olarak da her türlü imgesel sesleri ve görünümleri dile getiren çok etkili ve uygun bir metafor olarak öneriyorum, çünkü bu durumlarda, metaforik yakınlık savıyla, imgeselliğin temel özelliği olarak mesafenin yadsınması söz konusudur. Bu yakınlık ise yukarıda da söylendiği gibi görme ve işitme organlarının kendilerine değil, onların kepeneklerinin kapalı olduğu yere yakınlık anlamındadır. İnsanların bazen "zihinsel" terimini, "imgesel"in eşanlamlısı olarak kullanmaları ilginç bir dilsel özelliktir.

Ama bu noktanın filoloji bakımından doğru olup olmadığı, benim genel değerlendirmem bakımından bir önem taşımamaktadır. Önemli olan şey, bizim dikkatimizi "kafamızın içinde" dediğimiz şeylere, yani imgesel sözlere, melodilere ve görünümlere yöneltmemizdir. İnsanlar "zihnimde" deyimini kullandıkları zaman, genellikle "kafanın içinde" benzetmesiyle ifade edilen şeyi çok daha sofistike bir anlatımla dile getirme yolu tutarlar. Ama bu "zihin içinde" deyiminden vazgeçilebilir ve vazgeçilmelidir de... Çünkü onun kullanımı, kullanan kişilerde, zihinlerin; içinde oturanların özel-fantastik varlıklar olduğu, gizemli "yerler" şeklinde düşünülmesi alışkanlığını yaratmaktadır. Bu kitabın görevinin bir bölümü, zihnin niteliklerinin sergilenmesinin, birkaç olay bir yana, deyimin günlük anlamında "kafanın içinde" yer almadığını ve bu deyimin öyle özel üstünlüğüne sahip olmadığını göstermektedir.

6. NASIL'I BİLMENİN OLUMLU AÇIKLANIŞI

Umarım şu ana dek, uygulamada zekânın sergilenişinin, birincisi kuralları düşünme, ikincisi de onları uygulama olarak birbirine koşullu iki işlem şeklinde analiz edilmemesi gerektiğini gösterebilmişimdir. Ayrıca kuramcıları bu çözümlemeye bağlanma eğilimine götüren güdülerin bazılarını da incelemiş bulunuyoruz.

Ama eğer zekice iş görmek iki değil, bir tek şey yapmak ise ve yine eğer zekice davranmak, performansın kendisinde ölçütü uygulamak ise, o zaman geriye bizim "maharetli", "dirayetli", "nükteli" ya da "mantıklı" diye nitelediğimiz operasyonları bu etkenin nasıl karakterize ettiğini göstermek kalmaktadır. Çünkü maharetle yapılan bir eylem ile, katı bir alışkanlıkla ya da kör bir itki ile ya da dalgınlıkla yapılan bir eylem arasında görsel ya da işitsel farklılıkların bulunmasına bir gerek yoktur: Bir papağan, birisi, kendisinden bu sonucun çıktığı öncülleri söyler söylemez, derhal "Sokrates ölümlüdür" diye cıyaklayabilir. Bir çocuk kriket düşündüğü sırada, bir çarpma işlemine ezbere, düşünmeksizin doğru yanıtı verebilir; aynı yanıtı bir başka çocuk, yaptığı şey üzerinde düşünerek verebilir. Bu durumda biz papağanı "mantıklı" olarak niteleyemeyiz; ezbere sonuç veren çocuğu da problemi çözmüş olarak tanımlayamayız.

Satranç oynamayı öğrenmeye yeni başlayan bir çocuğu ele alalım: Açıktır ki henüz oyunun kurallarını duymadan önce, rastlantısal olarak atı ile kuralların izin verdiği bir hamle yapabilir. Onun kurallara uyan bir hamle yapması olgusu bu hamle ile ilgili kuralı bildiğini göstermez. Onu izleyen kişi de, bu hamleyi rastlantısal olarak mı yoksa kuralların bilgisi dâhilinde mi yaptığı ile ilgili olarak gözle görülen bir veriyi keşfedecek güçte değildir. Bununla birlikte, çocuk artık oyunu tam olarak öğrenmeye başlamıştır; bu öğrenme onun kurallar üzerine kesin bilgileri almasını da içerir. O, olasılıkla onları ezberler ve gereksinim olduğunda onları anımsamaya hazır duruma

gelir. İlk birkaç oyun esnasında, olasılıkla, bu kuralları yüksek sesle ya da kafasının içinde tekrarlayacaktır; bu kuralların şimdi ya da sonra, şu ya da bu özel duruma nasıl uygulanması gerektiğini soracaktır. Ama çok geçmeden üzerinde hiç düşünmeksizin bu kuralları gözetir hale gelecektir. İzin verilen hamleleri yapacak, yasak olanlardan kaçınacaktır; hasmı kuralları çiğnediği zaman dikkatini çekecek ve karşı duracaktır. Bundan böyle bu kuralları kendi kendine tekrarlama, ezberden okuma gereksinimi yoktur. İzin verilenleri yapmak, yasak olanlardan sakınmak onun ikinci doğası haline gelmiştir. Bu aşamada daha önceki kuralları ezberden okuma yeteneğini de kaybetmeye başlar. Bir başka acemiye öğretmesi istendiğinde, kuralları nasıl ifade edeceğini unutmuş olabilir ve sadece doğru hamleleri yaparak ve aceminin yanlış hamlelerini durdurarak, nasıl oynanacağını gösterme yoluna gidebilir.

Ama bir çocuğun kuralları hiç okumadan ya da duymadan da satranç öğrenmesi oldukça olanaklıdır. Diğer insanların yaptığı hamleleri izleyerek ve onların hangi hamlelerinin onaylanıp, hangilerinin geri çevrildiğine dikkat ederek oyunu doğru bir şekilde oynamayı pratik yoldan öğrenmiş olacaktır; oysa henüz hamleleri "doğru" ya da "yanlış" olarak tanımlamaya yol açan kuralları ortaya koyabilecek durumda değildir. Biz, hepimiz, gramerin ve mantığın temel kuralları da dâhil, her türlü kuralı bu şekilde öğreniriz. Biz nasılı, gerçekten eleştiri ve örnek aracılığıyla doğrusunu gördüğümüz uygulamalarla öğreniriz ve çoğunlukla kuramsal derslerden pek yardım almayız.

Dikkat edilmelidir ki, eğer bir çocuğun yaptığı tek şey, sadece kuralları doğru olarak ezberden söylemek ise, onun nasıl oynanacağını bildiği söylenemez. Onun, gerekli olan hamleleri yapabilmesi zorunludur. Ama kuralları henüz ezbere söyleyemese bile eğer izin verilen hamleleri normal olarak yapabiliyorsa; yasak olanlardan kaçınıyorsa ve rakibi yasak olanları yaptığında protesto edebiliyorsa, onun "nasıl oynanacağını bildiği" söylenebilir. Onun nasılı bilmesi öncelikle yaptığı ya da

kabul ettiği hamlelerde ve sakındığı ya da veto ettiği hamlelerde kendini gösterir. Kuralları gözettiği sürece, biz onları formüle edememesiyle ilgilenmeyiz. Kafasının içinde ya da dilinde ne yaptığı değil, uygulamalarıyla kuralları bilip bilmediğini gösterecek olan satranç tahtası üzerinde ne yaptığı önemlidir. Aynı şekilde, yabancı bir öğrenci, bir İngiliz çocuğu kadar, gramatikal İngilizceyi nasıl konuşacağını bilmeyebilir. Çünkü onun tüm yaptığı İngiliz gramerinin kuramını öğrenmek olmuştur.

7. ALIŞKANLIKLARA KARŞI ZEKÂ KAPASİTELERİ

Kuralları uygulama yeteneği pratiğin ürünüdür. Bundan dolayı uzmanlık ve maharetlerin salt alışkanlıklar olduğunu kanıtlama eğilimi göze çarpar. Onlar kuşkusuz ikinci doğadır ya da kazanılmış yatkınlıklardır. Ama bundan, onların salt alışkanlıklar olduğu sonucu çıkmaz. Alışkanlıklar, ikincil doğanın bir türüdür ama tek türü değildir. Tüm ikincil doğa kazanılmışlıklarının salt alışkanlıklar olduğu ile ilgili beylik iddia, bizim önümüzdeki araştırma için yaşamsal önem taşıyan ayrımları yok eden bir yaklaşımdır.

Çarpma problemlerinin doğru çözümlerini ezberden verme yeteneği, onları hesap yaparak çözümleme yeteneğinden, önemli ve belirgin noktalarda ayrılır. Salt ya da kör bir alışkanlıkla bir şey yapan birisinden söz ettiğimiz zaman, onun, yaptığı şey üzerinde düşünmeksizin, otomatik olarak o işi yaptığını anlatmak isteriz. O, dikkati, uyanıklığı ya da eleştiriyi uygulamamaktadır. Emekleme çağından sonra, biz, kaldırımlarda, attığımız adımları düşünmeksizin yürürüz. Ama karanlıkta, sert rüzgâr altında, buzlarla kaplı kayalar üzerinde yürüyen bir dağcı, bacaklarını kör bir alışkanlıkla hareket ettirmez. O yapmakta olduğu şeyi düşünür, ani / acil durumlar için hazırdır; enerjisini azar azar kullanır, denetleme ve deneyler yapar; kısacası belirli bir maharet ve yargılama derecesinde yürür. Eğer

bir hata yaparsa, onu tekrarlamamaya yönelir ve eğer yeni bir etkili teknik bulursa onu kullanmaya devam etme ve geliştirme eğilimi gösterir. O, bir taraftan yürürken bir taraftan da böyle koşullarda nasıl yürüneceğini kendi kendisine öğretmeye devam eder. Salt alışkanlık pratiklerinin özü bir edimin daha öncekilere bir yanıt oluşturmasıdır. Oysa zekice pratiklerin özü, bir edimin daha öncekiler aracılığıyla değiştirilmiş olmasıdır. Burada kişi halen öğrenmeyi sürdürmektedir.

Alışkanlıklar ve zekâ kapasiteleri arasındaki bu ayrım, ikinci doğanın bu iki türünü öğrenmek için kullanılan yöntemler arasındaki paralel ayrıma başvurarak örneklenebilir. Biz alışkanlıkları alıştırmalarla kazanırız ama zekâ kapasitelerini eğitim görmek suretiyle elde ederiz. Alıştırma (ya da koşullanma), tekrarlamaların üst üste gelmesinden ibarettir. Acemi er silahları kullanmasını çok sayıda aynı devinimi tekrarlayarak öğrenir. Küçük çocuk alfabeyi ve çarpım tablosunu aynı tarzda öğrenir. Pratikler, öğrenci, yanıtlarını otomatik hale getirinceye ve onları sanki uykusunda yapar hale gelinceye dek öğrenilmiş sayılmaz. Öte yandan eğitim/yetiştirme pek çok katı alıştırma ile somutlaşmasına karşın alıştırmalardan ibaret değildir. O, öğrencinin kendi yargı gücünün örneği ve eleştirisiyle harekete geçirilmiş olmayı içerir. Öğrenci ne yapıyor olduğunu düşünerek, nasıl yapacağını öğrenir. Böylece gerçekleştirdiği her uygulama, ona nasıl daha iyi yapacağını öğreten yeni bir derstir. Silahları doğru şekilde kullanmak için sadece alıştırma yapan asker, harita okumada ve iz sürmede uzmanlaşabilmesi için, özel eğitim almak zorundadır. Alıştırma zekâdan uzaklaşır, özel eğitim ve yetişme ise onu geliştirir. Askerin 'uykusunda' haritaları okumasını bekleyemeyiz.

Alışkanlıklar ile zekâ kapasiteleri arasında çok önemli bir ayrım daha vardır; bu nokta bizim yatkınlıksal kavramların mantığı hakkında, genel olarak, birkaç söz söylememizi zorunlu hale getirmektedir.

Biz bir cam bardağı "kırılabilir", bir şekeri "eriyebilir" olarak betimlediğimiz zaman yatkınlıksal kavramlar kullanmış oluyoruz. Yani onların mantıksal gücüne değinmiş oluyoruz. Bir bardağın kırılabilirliği, onun verilen bir zamanda olgusal olarak parçalanmış olması gerçeğinden ibaret değildir. Onun kırılabilir olduğunu söylemek, eğer o zorlanırsa ya da ona vurulursa, parçalarına ayrılacağını ya da ayrılmış olacağını söylemek demektir. Şekerin eriyebilir olduğunu söylemek, eğer suya konursa eriyeceğini ya da erimiş olacağını söylemek demektir.

Bir nesneye yatkınlıksal bir özellik atfeden bir önerme, onu belirli bir yasa altında tutan bir başka önerme ile bağlılık içindedir. Yatkınlıksal bir özelliğe sahip olmak özel bir durum içinde bulunmak ya da özel bir değişime maruz kalmak demek değildir; özel bir koşul gerçekleştiğinde, özel bir durumda olmaya ya da özel bir değişime uğramaya bağımlı ya da eğilimli olmak demektir. Aynı şey, karakter nitelikleri dediğimiz, özel, insansal yatkınlıklar ile ilgili olarak da doğrudur. Benim sigara içme alışkanlığında olmam, bu ya da şu anda sigara içiyor olmamı gerektirmez; o benim, yemediğim, uyumadığım, ders vermediğim ve cenaze merasiminde olmadığım zamanlardaki, sigara içmeye karşı süregelen bir eğilimimi gösterir. Yatkınlıkları tartışmada, bir başlangıç olarak, cam bardağın kırılabilirliği, bir adamın sigara içme alışkanlığı gibi, en basit örnekler üzerinde açıklama yapmak yararlı olacaktır. Çünkü bu yatkınlıkları betimleme içinde, yatkınlıksal özellikleri dile getiren, koşullu önermeleri ele almak doğal olur. Kırılır olmak, şu şu koşullarda, parçalara ayrılmaya uygun ya da bağımlı olmaktır, bir sigara tiryakisi olmak, şu şu koşullarda, piposuna tütün doldurup onu yakıp, içine çekmeye bağımlı ya da yatkın olmaktır. Bunlar, basit tek yönlü yatkınlıklardır, hemen hemen tek tip olgulaşmaları vardır.

Ama yatkınlıkların böyle basit modellerini incelemenin pratiği başlangıç için yararlı olmasına karşın bir sonraki aşama

için yanlış sanılara yol açabilir. Olgusallaşmaları çok geniş ve belki de sınırsız bir tarz çeşitliliği gösteren daha pek çok yatkınlık vardır; pek çok yatkınlık kavramı belirlenebilir kavramlardır. Bir obje katı olarak betimlendiği zaman, biz onun salt biçim bozulmalarına karşı durduğunu anlatmak istemeyiz; ama aynı zamanda, örneğin, eğer bir yere çarparsa keskin bir ses çıkaracağını, eğer biz ona sert bir şekilde temas edersek bize acı vereceğini, elastiki objelerin ona çarpınca geri sıçrayacağını ve bu şekilde sınırsız şeyler olabileceğini anlatmış oluyoruz. Eğer biz sürü halinde yaşayan bir hayvanın bu yönüyle ilgili özelliklerini betimlemeye kalkışsak, farklı koşullu önermelerin sonsuz bir serisini ortaya koymak zorunda kalırdık.

Bu araştırmanın büyük ölçüde ilgili olduğu insanların daha üst düzeyden yatkınlıklarına gelirsek, genelde bunlar tek-yönlü yatkınlıklar değildir; ama gerçekleşmeleri sonsuz sayıda heterojenlikler gösteren yatkınlıklardır.

Jane Austen, *Pride and Prejudice* adlı yapıtının kadın kahramanını niteleyen özel çeşitten gururu sergilemek istediği zaman, kahramanının, binlerce farklı durumlardaki eylemlerini, sözcüklerini, düşüncelerini ve duygularını göz önüne sürmek zorunda kalmıştı. Jane Austen'ın "her ne zaman şu çeşitten bir durum ortaya çıkarsa, benim kahramanımın göstermeye eğilimli olduğu gurur çeşidi işte budur" diyebileceği bir tek standart eylem ya da karşı-eylem tipi yoktur.

Bilgibilimciler sık sık, yatkınlıkların tek tip olgulaşmaya sahip olduğu kanısına saplanırlar. Örneğin onlar, "bilmek" ve "inanmak" fiillerini ele aldıkları zaman, genellikle yatkınlıksal kullanımda, bu bilişsel yatkınlıkların olgusallaştığı, tek-uygulamalı ussal süreçlerin ortaya çıkması gerektiğini iddia ederler. Onlar, tecrübenin tanıklığı ile de adeta alay ederek, örneğin, dünyanın yuvarlak olduğuna inanan bir insanın, zaman zaman bir güven duygusuyla "dünya yuvarlaktır" önermesini içsel olarak yeniden-ifade etmek ya da hüküm olarak çıkarmak demek olan tek tip bir bilme sürecine gitmesi gerektiğini postü-

lalaştırırlar. Gerçekte tabii ki insanlar önermeler üzerinde bu tarzda bir ısrar göstermezler, eğer onlar böyle davransalar ve biz de böyle yaptıklarını bilsek bile, biz yine de dünyanın yuvarlak olduğuna inandıkları hususunda tatmin olmazdık, ancak eğer onların bunun gibi daha pek çok şeyi söylediğini, yaptığını, imgelediğini, çıkarımda bulunduğunu görürsek, onların dünyanın yuvarlak olduğuna inandıkları konusunda ikna olabiliriz; hatta özgün önerme üzerinde içsel olarak asla vurgulama yapmadıklarını düşünmek için çok iyi nedenlerimiz olsa bile... Bununla birlikte, bir buz patencisi, bize ya da kendi kendisine sık sık ve kuvvetle buzun dayanacağını iddia etse bile, eğer o gölün kenarından ayrılmazsa, yanından uzaklaşan çocukları çağırırsa, gözlerini cankurtaran kemerlerinden ayırmazsa, ve sürekli olarak eğer buz kırılırsa neler olabileceği üzerine tahminlerde bulunursa, bu konudaki kuşkularını göstermiş olur.

8. ZEKÂNIN KULLANILMASI

Birisinin ediminin zekice olup olmadığını yargılamak için, söylendiği gibi, belirli bir tarzda, edimin ötesine bakmak gerekir. Çünkü rastlantısal olarak ya da 'mekanik' olarak, bir geri zekâlı, bir uyurgezer, panik içinde bir kişi, hezeyan halinde bir kişi ve hatta bir papağan tarafından yapılmayacak olan açık ya da gizli hiçbir edim olamaz. Ancak edimin kendisinin ötesine baktığımızda, kişinin içsel yaşamının varsayılan gizli bir evresinde ortaya çıkan gizli ikinci-nüsha bir edimi merakla araştırmaya çalışmıyoruz. Bu edimin olgunlaşmasına yol açan yeteneklerini ve yönelimlerini kastediyoruz. Bizim araştırmamız nedenlere (özellikle de hep gizli nedenler düşünülür) değil, kapasitelere, maharetlere, alışkanlıklara, yeteneklere ve yönelimlere doğrudur. Örneğin nişan tahtasının tam ortasını vuran bir askeri ele alalım: Bu iş bir şans eseri miydi, yoksa bir maharetin ürünü müydü? Eğer bir ustalığın ürünü ise, tekrar, ni-

şangâhın tam ortasını ya da çok yakınını vurması gerekir; eğer rüzgâr sertleşse, uzunluk değişse ve hedefi kımıldasa bile sonuç değişmemelidir, ya da onun ikinci atışı kavarana ise, üçüncü, dördüncü ve beşinci atışlarda çok büyük bir olasılıkla nişangâhın gözüne gözüne yaklaşacaktır. O genellikle, tetiği çekmeden önce nefes alışverişini kontrol eder, ne kadar kırılma payı ayıracağı, rüzgârın etkisini hesaba katması gibi konularda arkadaşına tavsiyelerde bulunabilecek durumdadır. Atıcılık maharetlerin bir bütünlüğüdür (kompleksidir). Ve nişangâhın gözünü kazara mı, yoksa gerçek bir ustalığa dayanarak mı vurduğu sorusu; bu ustalığa sahip olup olmadığı, eğer sahip ise, atışlarını yaparken bu ustalığı kullanıp kullanmadığı yani atışlarını, özenle, kendi kendini kontrol ederek koşullara dikkat ederek, öğrendiklerini düşünerek yapıp yapmadığı sorusudur.

Nişangâhın gözünü vurmasının bir rastlantı mı yoksa iyi bir atış mı olup olmadığına karar vermek için bizim ve hatta atıcının kendisinin bu tek başarı ile yetinmeyip daha pek çok atışı dikkate almamız gerekir. Yani onun daha sonraki atışlarını ve geçmişte kalanları hesaba katmak, açıklamalarını, özürlerini, arkadaşına yaptığı açıklamaları ve daha pek çok ipuçlarını dikkate almak zorundayız. Bir insanın nasıl atış yaptığını bilmenin bir tek işareti yoktur. Makul bir kuşkunun ötesinde onun "nasıl atış yapmayı" bildiği konusunda, genellikle birbirinden farklı edimler toplamına gereksinim vardır. Nişan tahtasının gözünü, şanslı olduğundan mı yoksa yeteri kadar başarılı olduğundan mı vurup vurmadığına ancak bu şekilde karar verebiliriz.

Bir sarhoş satranç tahtasında hasmının şampiyonluk planını altüst edecek bir hamle yapabilir. Gözlemciler bunun zekâya değil şansa dayandığına emindirler. Çünkü onun öteki hamleleri kuralları bozmakta ve hamleler arasında hiçbir taktik ilişki bulunmamaktadır. Eğer taktik durum yeniden ortaya çıkacak olsa, olasılıkla aynı hamleyi tekrarlayamayacaktır.

Eğer benzer bir durumda bir başka oyuncu tarafından böyle bir hamle yapılsa takdir edemeyecek, şahıyla yaptığı bir savunmayı ne diye öyle oynadığını açıklayamayacaktır.

Buradaki sorun hayaletimsi birtakım süreçlerin ortaya çıkması ya da çıkmaması değildir; "yapabilirdi", "yapacaktı" tarzındaki belirli birtakım önermelerin ya da onların belirli, birtakım özel uygulamalarının doğruluğu ya da yanlışlığı sorunudur. Çünkü kabaca söylenirse; zihin deneylenemez birtakım kategorik önermelerin toplamının konusu değil; ama deneylenebilir koşullu ve yarı-koşullu önermelerin toplamının konusudur. Normal bir insanla bir geri zekâlı arasındaki ayrım, geri zekâlı salt bir insan iken normal insan gerçekten iki insandır şeklindeki bir ayrım değildir; normal insan pek çok şeyi yapabilirken geri zekâlı yapamaz şeklindeki bir ayrımdır. "Yapabilmek" ve "yapamamak" olgu sözcükleri değil, tarz gösteren sözcüklerdir. Doğaldır ki, ayık oyuncular ve sarhoş tarafından yapılan hamleleri betimlerken ya da aklı başında kişiler ve geri zekâlılar tarafından olgusal olarak söylenen sözleri betimlerken, biz sadece "yapabilirdi", "yapacaktı" anlatımlarını değil "yaptı", "yapmadı" anlatımlarını da kullanmak zorundayız. Sarhoşun hamlesi düşünülmeden dikkatsizce yapıldı ve aklı başında insan söylediği şeye dikkat ediyordu. "O, onu dikkatsizce yaptı" ve "O, onu bir amaç olarak yaptı" anlatımları arasında, olgular ve yatkınlıklar bakımından gerçekten çok önemli bir fark vardır.

Şu halde nasıl'ı bilmek bir yatkınlıktır ama bir refleks ya da alışkanlık gibi tek-yönlü bir yatkınlık değildir. Onun dışlaşmaları kuralların ya da yasaların ya da ölçütün uygulanışının ortaya çıkışıdır. Ama onlar, kuramsal olarak kuralların söylenmesi ve sonra onların uygulanmaya konması şeklinde birbiri ardına koşulmuş ikili işlemler değildir. Dahası, onların ortaya konuşu, açık ya da kapalı olabilir; gerçekten yapılan şeyler ya da imgelenen şeyler olabilirler, yüksek sesle söylenen sözcükler ya da kafamızın içinde duyduğumuz sözcükler olabilirler,

tuval üzerine boyanan resimler ya da zihnimizin gözüyle gördüğümüz resimler ya da onlar bu ikisinin karışımı da olabilir.

Bu noktalar, bir kişi zekice bir savunma yaptığı zaman neler olduğunu betimlemek suretiyle bağlantılı olarak gösterilebilir. Bu örneği seçmemizde de özel bir amaç vardır. Çünkü insanın ussallığı ile ilgili öyle çok şey öne sürülmüştür ki insanların "ussal" demekle büyük ölçüde, "bağlantılı bir şekilde savunmayı başarabilme"yi anladıkları da bilinen bir gerçektir.

Bir kez, savunmacının kendi kendine imgesel bir mahkemede ya da yüksek sesle gerçek bir mahkemede savunma yaptığını düşünüp düşünmememiz önemli bir ayrım yaratmaz. Kanıtlamada kendisiyle hüküm verilen ölçüt, güçlü, açık, bağlantılı ve iyi düzenlenmiş ise sessiz olması, yüksek sesle ya da yazılı olarak sunulması işin özü bakımından fazla fark etmez. Sessiz savunma, rölatif olarak hızlı, sosyal olarak müdahale edilemez ve gizli olması bakımından, pratik avantajlara sahiptir; işitilebilir ve yazılı savunma dinleyenlerin ya da okuyanların eleştirilerine açık olduğu için daha az savruk olma avantajına sahiptir. Ama usun aynı nitelikleri her ikisinde de olgulaşmaktadır.

İkinci olarak, onun savunmasında ezbere söylediği, herkesçe de bilinen bazı kısımlar olmasına karşın, yine de belgelemenin büyük bir bölümü daha önce değil, o sırada oluşturulmuş olacaktır. Yeni itirazları karşılaması gerekecektir; yeni belgeyi yorumlaması, durumun gerektirdiği öğeler arasında daha önce kurmamış olduğu bağlantılar kurması gerekecektir. Kısacası değişiklikler yapmak zorundadır; değişiklik yaptığı yerde ise alışkanlıkla iş görmemektedir. Eskimiş yöntemleri tekrarlamamak zorundadır. Şu anda yaptığı şeyi şu anda düşünüyor olması, daha önce hazırladıklarına başvurmaksızın da iş görebildiğini gösterir; ama aynı zamanda savunmasının karanlık kalmış yönlerini de yeniden yorumlamaya hazırdır, ayrıca çok anlamlılıklara karşı uyanıktır, kolay kaçamak çıkarımlarına güvenmemeye dikkat eder, karşı çıkışları önlemeye hazır durum-

ladır ve düşünmesinin genel akışını, onu nihai amacına götürecek doğrultuda yeniden düzenlemede son derece istençlidir. Daha önce de söylendiği gibi, bu sözcüklerin ("hazır", "tetikte" "dikkatli", "araştırıcı", "dirençli" gibi) tümü, yarı-yatkınlıksal, yarı-süreçsel sözcüklerdir. Onlar ne eşzamanlı ortaya çıkan fazladan, içsel operasyonları ne de ihtiyaç doğduğunda ortaya çıkacak salt kapasite ve yönelimleri simgelerler, ama bu ikisi arasında bir şeydirler. Dikkatli sürücü ortaya çıkabilecek sayısız olasılıkların tümünü olgusal olarak imgeleyemez ya da planlayamaz; ayrıca eğer onlardan biri ile karşılaşırsa, onu tam olarak anlayacak ve onunla baş edebilecek kadar yetenekli de olamaz. Kaçan eşeği önceden görmemişse bile buna hazırlıksız değildir de. Böyle kazalarla başa çıkabilmek için onun hazır oluşu, gerçekleştireceği işlemlerde kendini gösterir. Üstelik henüz ortada kritik bir durum yokken de kontrolü elde bulundurup bulundurmamasında kendisini gösterir. Zekâsını kullanan kişinin gerçekleştirdiği işlemlerin tüm yönlerini dikkate alırsak, onun en temelli özelliği mantıksal düşünmesidir; yani o, mantık hatalarından kaçınır, iş gördüğü durumda uygun geçerli kanıt ve çıkarımları üretir, tartışma stratejisine, profesyonel üsluba olduğu kadar mantık kurallarına da dikkat eder. Ama olasıdır ki, o bu kurallara düşünmeksizin uyar, kendi kendine ya da mahkemede Aristoteles'in kurallarını anımsamaz. O, Aristoteles'in de böyle pratiklerden kuramlaştırdığı bu kuralları kendi pratiğinde uygular. Yöntembilimin kurallarını düşünmeksizin doğru bir yöntemle uslamlamada bulunur; uyduğu kurallar artık onun düşünme yolu olmuştur. Onlar, düşüncelerini kareler içine aldığı kırmızı renkli serlevhalar değildir. Tek kelimeyle, işlemini etkili bir şekilde gerçekleştirir ve etkili iş görmek ise iki işlem gerçekleştirmek demek değildir. Belirli bir tarzda ya da belirli bir prosedür içinde bir tek işlem gerçekleştirmektir. İşte bu işlem tarzının betimlenmesi, "uyanık-hazır", "dikkatli", "eleştirel", "dâhiyane", "mantıksal" gibi

yarı-yatkınlıksal, yarı-süreçsel niteleme terimleri içinde olmak zorundadır.

Zekice savunmanın doğruluğunun ne anlama geldiği, uygun değişikliklerle, öteki zekice operasyonların da doğruluğu anlamına gelir. Boksör, cerrah, şair ve tüccar, kendi özel görevlerinin uygulanışında kendi özel ölçütlerini uygularlar, çünkü onlar doğru bir şekilde iş görmeye çalışmaktadırlar, eğer onlar, zeki, hünerli, canlı, kurnaz olarak niteleniyorlarsa özel görevleri için düşündükleri kurallardan dolayı değil, ama ortaya koydukları bu uygulamaların kendilerinden ötürüdür. Bir boksör oynamadan önce manevralarını planlasın ya da planlamasın onun bokstaki zekâsına nasıl dövüştüğü değerlendirilerek karar verilir. Eğer ringin Hamlet'i ise, belki de parlak bir kuramcı ya da eleştirici olmasına karşın, adi bir dövüşçü olarak küçümsenecektir. Dövüşteki zekâ darbelerle ilgili önermelerin onaylanmasında ya da yadsınmasında değil, darbe indirme ve darbeleri savuşturmada sergilenir. Aynı şekilde usavurmadaki başarı da mantıkçıların formüllerini sözel olarak ifade etmede değil, geçerli kanıtları oluşturmada ve mantık hatalarından kaçınmada kendini gösterir. Yine aynı şekilde bir operatör-doktorun maharetli görevi, diliyle söylediği tıbbi gerçeklerle değil, elleriyle gerçekleştirdiği doğru eylemlerle anlaşılır.

Tüm bunların anlamı, ussal işlemlerin değerini yadsımak ya da azaltmak değildir, ama sadece zekice uygulamanın ortaya konuşunun, ek olarak ussal uygulamaların ortaya konuşunu da içerdiğini kabul etmemektedir. Daha sonra (IX. Bölümde) gösterileceği gibi, sofistike olmayan maharetleri öğrenme bile belirli bir ussal kapasite gerektirir. Zorunlulukların öğretilmesiyle uygunluk içinde bir şeyler yapabilme yeteneği bu öğretilenleri anlamayı da zorunlu kılar. Öyleyse bazı önermeler bu uzmanlıklardan birini elde etmenin bir koşuludur. Ama bundan, bu uzmanlıkların uygulamasının, bu önermesel uzmanlığın uygulanması ile birlikte gitmesi gerektiği sonucu çıkmaz. Eğer onunla ilgili bana verilen dersleri anlamasaydım ke-

lebek yüzmeyi öğrenemezdim; ancak kelebek yüzdüğüm şu anda da bu önermeleri anımsamama gereksinim yoktur.

Tıp bilimi ile ilgili hiçbir şey bilmeyen ya da çok az bilen birisi iyi bir cerrah olamaz, ancak ameliyat etmedeki üstün başarı, tıp bilimi hakkındaki bilgileriyle aynı şey değildir. Üstelik onun basit bir ürünü de değildir. Cerrah gerçekten kitaplardan ya da kendi çıkarım ve gözlemlerinden pek çok doğru bilgi, temel hakikat öğrenmiş olmalıdır; ama aynı zamanda o, maharetinin büyük bir bölümünü de pratik aracılığıyla edinmiş olmalıdır. Kuralları pratiğe geçiren zekâ ile, kuralların ussal olarak kavranması ile anlatılan şey, özdeş değildir. Ders vermede iyi olan birisini, pratikte kötü olarak betimlersek, bunda herhangi bir çelişki ya da paradoks yoktur. Berbat bir anlatımda, hayran olunan kuralların formüle edildiği düşünce dolu ve özgün edebiyat eleştirileri bulunabilir, tersine en ahmakça kuramların parlak bir dille ifade edildiği yazılar da bulunabilir.

Bu bölümün ilgilendiği temel nokta, gerçekten dikkate değer önemdedir. Bu da makinedeki hayalet dogmasının altında yatan kategori yanlışlığına belirli bir açıdan yapılan hücumdur. Bu dogmaya bilinçsiz bir güven duyan kuramcılar ve sıradan insanlar, benzer şekilde, performansı "zeki", "uslu", "yöntemli", "dikkatli" diye niteleyen sıfatları, birisinin gizli bilinç ırmağında ortaya çıkan özel süreçlerin sinyalleri olarak kabul ederler; bu özel süreçler ise ortaya konan performansın, hayaletimsi, gizli nedenlerinden başkası değildir. Onlar açık davranışa genellikle yüklenen zekânın, gerçek taşıyıcısı olarak, içsel gölge bir performansı postülalaştırırlar ve bu şekilde açık eylemi zihinsel bir oluşumun etkisi olarak betimlerler, ancak burada bir başka soruyu önlemek için kısa keserler. O soru da şudur: Postülalaştırılan zihinsel oluşumları, zihinsel yetersizliğin değil de zekânın göstergeleri yapan şey nedir?

Bu dogmanın tüm savının tersine, bir kişinin zihninin çalışmalarını betimlerken gölgemsi işlemlerin ikinci bir dizisini betimlemediğimizi kanıtlamaya çalışıyorum. Onun bir tek olan

öyküsünün belirli süreçlerini betimliyoruz. Yani biz onun davranışının parçalarının gerçekleştirilme yollarını betimliyoruz. Onun davranışlarını "açıklamamızın" anlamı gizli nedenleri öne sürmek değil, onları, koşullu ya da yarı-koşullu önermelerin altında toplamaktır: Açıklama, "cam bardak kırıldı çünkü ona taş çarptı" şeklinde değildir; "taş çarptığı zaman cam bardak kırıldı, çünkü o kırılabilir bir özelliktedir" diyebileceğimiz oldukça farklı bir biçimdedir. Eğer yaptığı şey kişiye hakkıyla öğretilmiş ise, bizim beğendiğimiz işleri kişinin, kafasının içinde sessizce gerçekleştiriyor olması kuramda bir farklılık yaratmaz; ama kuşkusuz pratikte çok büyük bir fark yaratır; çünkü aday başarılı bir şekilde kendini saklarsa, sınavcı onun işlemlerini iyi değerlendiremez.

Ama bir insan yüksek sesle anlamlı bir şekilde konuştuğu, kravat bağladığı, hile yaptığı ya da taş yonttuğu zaman, gözlemlediğimiz bu eylemlerin kendileri, onun zekâyı içerecek bir şekilde yapmakta olduğu şeylerdir; bu arada fizikçinin ya da fizyolojistin, onun eylemlerini betimlediği kavramlar, bu eylemlerin mantığını, biçimini ya da tekniğini değerlendirmek için, öğretmen ve öğrencilerin kullandığı terimleri tüketici bir şekilde aktarmaz. O, bedensel ve zihinsel olarak etkindir; ama o, iki farklı "yerde" ve iki farklı motorla birbirine paralel olarak etkinlikte bulunan bir şey değildir. Bir tek etkinlik vardır, ama bu, açıklayıcı betimlemenin sadece bir çeşit olmasından daha fazlasına gereksinim gösteren karmaşık bir etkinliktir. Bir kuşun "güneye uçan" olarak ve "göçmen" olarak betimlenmesi arasında, her nasılsa aerodinamik ve fizyolojik açılardan bir fark yoktur ancak biyolojik bakımdan büyük bir fark vardır. Aynı şekilde, "gevezelik eden" bir adam ve "konuşan" bir adam betimlemeleri arasında da fiziksel ve fizyolojik açılardan hiçbir fark yoktur. Oysa aynı betimlemeler arasında retorik açısından, mantık açısından ortaya çıkan farklılıklar çok büyüktür.

Kuramcıların öne sürebileceği gibi, "zihin kendi yeridir" önermesi doğru değildir, çünkü zihin metaforik anlamda bile bir "yer" değildir. Tersine, satranç tahtası, platform, öğrencinin sırası, yargıcın kürsüsü, stüdyo ve futbol alanı kendi yerlerindedir. Bunlar insanların zekice ya da aptalca iş gördüğü ya da oyun oynadığı yerlerdir. "Zihin" etki edilemez bir perdenin arkasında iş gören ya da gülüp oynayan başka bir kişinin adı değildir; üzerinde iş yapılan, oyunlar oynanan başka bir "yerin" adı değildir ve yine kendisiyle iş yapılan ya da oyunlar oynanan başka bir araç-gerecin de adı değildir.

9. ANLAMA VE YANLIŞ ANLAMA

Bu çalışmada insanları zihinsel sıfatlarla karakterize ettiğimiz zaman, onların ziyaretten menedildiğimiz bilinç ırmaklarında ortaya çıkan herhangi türden hayaletimsi süreçlere deneyleneımez başvurular yapmadığımız artık görülmüş olmalıdır; yine şu da görülmüş olmalıdır ki, burada, insanların genel davranışının dikkat çekici sergilenme yollarını betimlemeye çalışıyoruz. Onların yaptığını, söylediğini, işittiğini gördüğüm şeyin, ötesine gittiğimiz doğrudur. Ama bu öteye gidiş, gizli nedenlere başvurma anlamında bir geriye gidiş değildir; öncelikle onların eylemlerinde dışlaşan güçleri, eğilimleri ortaya koyma anlamında bir öteye gidiştir. Ama bu noktanın açımlanmaya gereksinimi vardır.

Satranç oynamasını bilmeyen bir kişi yine de satranç karşılaşmalarını izleyebilir. Oyunu bilen arkadaşının görebildiği kadar açık bir şekilde o da yapılan hamleleri görür. Ama oyunu bilmeyen bir gözlemci, oyuncuların zekâsını ya da aptallığını değerlendiren arkadaşının yaptığı bu işi yapamaz. Bir işlemi sadece gözlemlemekle, gözlenen şeyi anlamak arasındaki bu fark nedir? Başka bir örnek; bir spikerin söylediği şeyi işitmekle, söylendiği işitilen şeyin anlamını kavramak arasındaki fark nedir?

Çifte yaşam söylencesinin yandaşları, satranç oyuncusunun hamlelerini anlamanın satranç tahtasında yapılan görülür hamlelerden onun özel sahnesinde yer alan gözlemlenemez işlemleri çıkarımlama olayı olduğunu söyleyerek, bu soruyu yanıtlama yolu tutacaklardır. Tren yolu sinyallerinin görünen devinimlerinden sinyal kulübesindeki manivelaların görünmeyen işleyişlerini çıkarımlama tarzında bir benzetme ile bu çıkarım sürecini bir parça olsun açıklamış olabiliriz. Ancak bu yanıt da tümüyle doyurucu değildir. Çünkü kurama göre, bir kişi ilkece bir başka kişinin zihnine konuk olamaz oysa sinyal odasına olabilir; açık devinimlerle onların gizli nedensel karşılıkları arasında zorunlu bir korelasyon kurmanın hiçbir yolu yok gibi görünmektedir. Sinyal kutusuna ilişkin analoji bu diğer yerde yıkılır: Manivelalarla sinyal kolları arasındaki bağlantılar kolayca keşfedilebilir. Makara ve dayanma noktası ile ilgili mekanik ilkeler, ısı ve basınç karşısındaki metallerin davranımları en azından özet olarak bilgimiz içinde olabilen şeylerdir. Sinyal kulübesi içindeki mekanizmin nasıl çalıştığını ve sinyal kulübesi dışındakinin nasıl çalıştığını, bu ikisinin nasıl bir mekanik bağlantı içinde olduğunu yeteri kadar bilebilirim. Ama zihnin kabul olunan çalışmalarını yöneten yasalarla ilgili olarak henüz hiç kimsenin yeterince şey bilmediğini makinedeki hayalet dogmasına inananlar öne sürmektedirler. Bunun sonucu olarak elin devinimleri ile zihnin çalışmaları arasında varsayılan etkileşimler de tümüyle gizemli kalmak zorundadır. Böylece zihinsel olgu ve fiziksel olgu arasındaki bu karşılıklı etkileşimler ne fiziğin bilinen yasalarına itaat ediyor, ne de psikolojinin henüz keşfedilen yasalarına boyun eğiyor olarak görülebilirler.

Bundan şu sonuç çıkar: Hiç kimse, bir başka kişinin yaptığı ya da söylediği bir şeyi en hafif şekliyle bile anlayamaz. Biz Öklid'in yazdığı sözcükleri okuyoruz; Napoleon'un yaptığı şeyleri biliyoruz, ama onların zihinlerinde neler olduğu ile ilgili en küçük bir fikrimiz bile yok. Bir satranç turnuvasının ya

da bir futbol maçı gözlemcisinin, oyuncuların düşündüğü şeyle ilgili en küçük bir işarete bile sahip oldukları söylenemez.

Ne var ki bu açıkça saçmadır. Satranç oynayabilen herhangi bir kişi öteki oyuncuların yaptığı şeyleri büyük ölçüde anlar ve geometrideki özet bir öğrenim, sıradan bir öğrencinin Öklid'in düşünme sistemini büyük ölçüde izlemesine fırsat verir. Üstelik bu anlama, henüz kurumsallaşmamış psikoloji yasalarını uzun uzadıya öğrenmiş olmayı da gerektirmez: Bir satranç oyuncusu tarafından yapılan hamleleri izlemek, sorunsal psikolojik tanıya benzeyen herhangi bir şey yapmak değildir. Gerçekten birisinin bir başkasının sözcüklerini, eylemlerini salt psikolojik yasalara göre nedensel çıkarımlar yapmak suretiyle anladığını varsayarsak bundan şu sonuç çıkar; eğer herhangi bir psikolojist bu yasaları keşfetmiş olsaydı, arkadaşlarına bu keşiflerini asla aktaramayacaktı. Çünkü hipotez gereği onlar (arkadaşları) onun sözcüklerinden düşüncelerine geçerek onlarla uygunluk içinde bir çıkarımda bulunmaksızın, onun açıklamalarını anlayamayacaklardı.

Gerçekten, hiç kimse, birisinin, su-kâhini'nin, suya batırdığı ince dalın seğirmesini algılayışından, suyun yeraltındaki gizli akışına değgin yaptığı kehanetine benzer bir şekilde, çıkarımlar yaparak bir başkasının yaptıklarını ve söylediklerini anladığını öne süren böyle bir görüşten mutluluk duyamaz. Bu nedenle zaman zaman şu destek verici düzeltme yapılmıştır. Mademki bir kişi kendi özel deneyimleri ile kendi açık eylemleri arasındaki ilişkiden doğrudan doğruya haberdardır, öteki insanların edimini onlar için de aynı ilişkiye işaret etmek suretiyle anlayabilir. Yine de anlama halen psikolojik kehanette bulunma durumundadır ama bu kehanet, kâhinin kendi içsel ve dışsal yaşantıları arasındaki korelasyonların doğrudan gözlemine dayanılarak yapılan andırışmalarla desteklenen bir kehanettir. Ama bu düzeltme de güçlüğü ortadan kaldırabilmiş olmuyor.

Oysa bir kişinin kendi edimlerini değerlendirmesi ile, başkalarının edimlerini değerlendirmesi arasında tarz olarak herhangi bir fark yoktur. Yalnız burada şunu da söyleyelim ki, bir kişi zihinsel-davranış kavramlarını kendi edimlerine yüklemede ayrıcalıklı bir bilgilenmeden haz duysa bile, onun öteki insanların zihinsel süreçleri ile ilgili, varsayımsal analojik çıkarımı tümüyle yanlış olabilir.

Eğer birisi çok sayıda tren yolu sinyalini ve sinyal kulübesini gözlemleyip incelerse, o zaman, yeni durumda gözlemlenmiş sinyal devinimlerinden, gözlemlenmemiş manivela devinimlerine doğru uygun bir çıkarım yapabilir. Ama o, salt bir tek sinyal kutusu incelemiş olsaydı ve bu alandaki çok sayıda şirketin standardizasyon yöntemleri ile ilgili hiçbir şey bilmeseydi, onun çıkarımı acınacak derecede zayıf olacaktı. Çünkü bir tek örnek üzerine kurulmuş geniş bir genelleme yapmaktadır. Ayrıca bir sinyal kolu görünüşü ve devinimleri bakımından bir diğerine sıkı sıkıya benzer, bu nedenle farklı sinyal kulübelerinde kurulmuş olan mekanizmalar arasındaki birbirine yakın benzerliğe dayanarak yapılan çıkarım belirli bir güç taşır. Ama insanların gözlemlenen görünümleri ve eylemleri dikkate değer biçimde birbirinden ayrılır, bu nedenle içsel süreçlerin, bir başkasınınkiyle sıkı sıkıya birleştirilmesi ile ilgili yükleyici açıklama kanıta olgusal bir karşıtlık gösterebilir.

Birisinin yapıp-etmelerini ve sözlerini anlamak bundan dolayı, gizli süreçlerin problematik bir kehaneti değildir. Çünkü böyle bir kehanet gerçekleşmez ya da gerçekleşemez, oysaki anlama olayı gerçekleşir. Doğaldır ki benim genel tezimin bir parçası, varsayılan gizli süreçlerin kendilerinin söylencesel olduklarıdır; postüla edilen tanıların objesi olarak hiçbir şey gerçekleşmez, ama şu andaki amaç için, "eğer böyle içsel durumlar ve işlemler var olsaydı, bir kişi, bir başkasının içsel yaşamındaki olaylarına değgin olası çıkarımlar yapmaya muktedir olamazdı" şeklinde bir kanıt göstermek yeterli olacaktır.

Eğer anlama, açık eylemlerin kabul edilen içsel yaşam habercilerini tahmin etmekten ya da çıkarımlamaktan başka bir şey değilse, nedir? Eğer bir psikoloji kuramı uzmanlığını ve onu uygulamayı gerektirmiyorsa, ne tür bir bilgiyi gerektirmektedir? Satranç oynamayı bilmeyen bir kişinin ötekilerin oyunlarını anlayarak izleyemeyeceğini gördük; İsveççe konuşamayan ya da okuyamayan bir kişi İsveççe konuşulan ve yazılanları anlayamaz; usavurma gücü zayıf olan bir kişi de başkalarının temellendirmelerini anlayarak izlemede ve akılda tutmada kötüdür. Anlama nasıl'ı bilmenin bir parçasıdır. Özel türden zekice uygulamaları anlamak için gereksinim duyulan bilgi, bu türden uygulamalardaki uzmanlığın belli bir derecesidir. Edebiyat eleştirisinde, deneysel uygulamada ya da nakış işlemede uzman olan bir kişi, en azından nasıl yazılacağını, nasıl deney yapılacağını ya da dikiş dikileceğini bilmelidir. Bu kişi kimya, nöroloji ya da ekonomi öğrenmiş olabileceği ya da olmayabileceği gibi, bazı psikoloji konularını da öğrenmiş olabilir ya da olmayabilir. Bu çalışmalar, belirli durumlarda eleştirmekte olduğu şeyi değerlendirirken ona yardımcı olabilir; ama tek zorunlu koşul, onun ele aldığı konuyu değerlendirme sanatı ya da prosedürü üstünde belirli bir uzmanlık taşımasıdır. Bir kişi için bir başkasının yaptığı şakaları anlamak demek, onun bir nükte duyumuna sahip olmasını gerektiren bir şeydir, bu özel çeşitten nükte duyumu şakaların gerçekleşmesini ve algılanmasını sağlar.

Elbette, bir işlemi zekice gerçekleştirmek onun gerçekleşmesinin zekice izlenmesi ile tam olarak aynı şey değildir. Uygulamacı gerçekleştiriyor, gözlemci sadece düşünerek yorumda bulunuyor. Ama uygulamacının gözlemlediği kurallar ve uyguladığı ölçütler, gözlemcinin alkış ve alaylarını yönetenlerle birdir. Platon felsefesini yorumlayan kişinin öyle fazla bir felsefi özgünlüğe sahip olmasına gerek yoktur. Ama eğer felsefi bir kanıtlamanın, gücünü anlamını ve güdüsünü değerlendiremezse yorumları önemsiz olacaktır. Eğer o, onları anlayarak

değerlendirebilirse, Platon'un nasıl yapmayı bildiği şeyi, kısmen o da nasıl yapmayı bilmiş olacaktır.

Eğer senin uygulamanı yargılamada uzman isem, o zaman onu gözlemlediğimde, ondaki yanlışlıkları ve karışıklıkları keşfetmekte uyanık ve başarılı olacağım ama sen de onu gerçekleştirirken aynı şekilde olacaksın; senin şans eseri elde edebileceğin avantajlara dikkat etmeye hazırım, ama sen de aynı şekilde hazırsın. İlerledikçe öğreneceksin, sen ilerledikçe ben de öğreneceğim. Zeki uygulamacı eleştirel bir şekilde uygular, zeki gözlemci de eleştirel bir tarzda uygulamayı izler. Kabaca söylemek gerekirse, uygulama ve anlama aynı etkinliğin ustalıklarının bilgisinin salt farklı düzeydeki gerçekleşmeleridir. Sen gemici düğümünün nasıl bağlandığı ile ilgili bilgini, sadece gemici düğümünü bağlama eyleminde değil, ama yanlışlarını düzeltmede, onu nasıl doğru bir şekilde bağlayacağını imgelemede, öğrenciler yetiştirmede, onların yaptığı yanlış ya da sarsak devinimleri eleştirmede, doğru devinimlerini alkışlamada, hatalı bir sonuçtan onu ortaya çıkaran yanılgıyı çıkarımlamada, gözlemlenen yanlışlardan çıkacak sonuçları öngörmede ve daha bunlar gibi pek çok şeyde gerçekleştirmiş olursun. 'Anlama' ve 'izleme' sözcükleri senin nasıl bilginin bu türden gerçekleştirilmelerini anlatırlar; örneğin, elinde herhangi bir sicim parçası olmaksızın da gerçekleştirebileceğin işlemleri içerir.

Gözlemcinin ya da okuyucunun yapılan ve yazılan şeyi izleme işi bu kişinin kendi içsel süreçlerinden, eylemleri yapan ya da yazıyı yazan kişilerin içsel süreçlerine geçişi sağlayan analojik çıkarımlar yapması demek olmadığına son olarak bir kez daha işaret etmiş olalım. Ayrıca onun kendisini yazanın yerine koyması da gerekmez. O sadece, yazanın, kendisinin yaptığı şeyi düşünmesi anlamına gelen bir çizgide yazarın ne yaptığını düşünüyor. Böylece gözlemci yazarın ortaya koyduğu şeyi bulmaya çalışıyor; yazar önden gidiyor gözlemci onu izliyor, ama onlar aynı yol üzerindeler. Ancak anlamanın bu

şekli, bize, bu benzer ruhlar arasında herhangi bir mistik, elektriklenmiş sempatiyi postülalaştırma cesaretini de vermez. İki satranç oyuncusunun kalpleri bir kalp gibi de çarpsa, eğer onlar hasım iseler, onların birbirinin oyununu izleme [anlama] yeteneği, kalp kapakçıklarının aynı anda açılıp kapanmalarına değil, satrançtaki uzmanlıklarına, oyuna gösterdikleri ilgiye, birbirlerinin oyun oynama yöntemlerini iyice tanımış olma başarılarına bağlıdır.

Bir uygulamayı değerlendirme kapasitesinin onu uygulama kapasitesi ile aynı tip içinde yer aldığı noktası daha önce ele alınan bir tartışmayı yansıtmaktadır. Bu da şudur; zekâ kapasiteleri tek-yönlü yatkınlıklar değildir, çok geniş bir çeşitlilik içinde, az ya da çok birbirlerinden farklı kullanımları / talimleri içeren yatkınlıklardır. Bununla birlikte iki ekleme daha yapalım: Birincisi, uygulama kapasitesi ve işlemi değerlendirme kapasitesi elbette, eleştirileri ya da açıklamaları formüle etme kapasitesini içermez. İyi eğitim görmüş bir denizci çocuk, hem karışık gemici düğümlerini bağlamayı bilir, hem de bir başkasının onları doğru olarak mı, yanlış olarak mı, ustaca mı yoksa beceriksizce mi bağladığını anlayabilir. Ve ikinci olarak, bir uygulamayı değerlendirme yeteneği onu gerçekleştirme yeteneği ile aynı uzmanlık derecesinde olmayı içermez; dehayı tanıma, deha olmayı gerektirmez ve iyi bir tiyatro eleştirmeni olma, bir aktör ya da oyun yazarı olmaktan farklı bir şey olmalıdır. Eğer işlemleri anlama ustalığı, onları gerçekleştirme ustalığını tümüyle gerektirseydi, o zaman öğretmenlerle öğrenciler olmazdı. Etkinlikler öğrencilere, onları yapanlardan ziyade, onların nasıl yapılacağını daha iyi bilen kişiler tarafından öğretilir. Öklid'in *Elementler*'i bir öğrenci için ne mühürlü ne de tümüyle açık bir kitaptır.

Anlamanın bu çeşidindeki bir özellik, bir tarihçinin, öğretmenin ya da edebiyat eleştirmeninin kendi konusuna giren sözcükleri ya da materyali nasıl anlayabildiğini göstermeye çalışan filozoflar tarafından yanlış uçtan ele alınmış ve açıklan-

maya çalışılmıştır. Makinedeki hayalet dogmasına soru sormadan bağlanan filozofların doğal olarak tarihi büyüklerin söz ve davranışlarını sanki onların olgusal duygu, düşünce ve eylemleri imiş gibi yorumlayan tarihçilerin hak arayışları karşısında kafaları karışmıştır. Çünkü eğer zihinler birbirine nüfuz edemiyorlarsa, tarihçiler kahramanlarının zihinlerine nasıl girebilirler? Çünkü eğer böyle bir giriş olanaksız ise, tüm öğretmenlerin, tarihçilerin ve eleştirmenlerin çabaları boşu boşunadır. Onlar işaretleri betimleyebilirler, ama bu işaretleri asla sonsuza dek mühürlü sinyal kulübesinin içindeki işlemlerin işaretleri olarak yorumlayamazlar.

Bu filozoflar kendi sahte bilmecelerinin aşağıdaki şu çözümünü öne sürerler. Senin zihninin ya da Platon'un zihninin çalışmalarını gözlemleyememekle birlikte, bu içkin çalışmaların salt dışa yansıyan 'anlatımları' olarak görebildiğim yazılı sözcükleri ve açık eylemleri gözlemleyebildiğim için, bir çaba göstererek ve pratik olarak, böyle işlemleri benim kendi özel tiyatromda bu eylemler ve sözcükler sanki doğal olarak gerçekleşiyormuş gibi, bunları kasten gerçekleştirebilirim. Böylece Platon'un eliyle yazılan tümcelerde ifade edilmiş olanları benim kendi özel düşüncelerim olarak düşünebilirim ve gerçekte ya da imgesel olarak senin yaptığını gözlediğim eylemleri benim kendi istencimin sonucu olarak gerçekleştirebilirim. Senin gibi davrandığım ya da Platon gibi yazdığım bir zihinsel çerçeveye kendimi sokabilirim, böylece sana ve ona, aynı zihinsel çerçeveyi atfedebilirim. Eğer bu atfetme doğruysa, o zaman, benim bu eylemleri ve sözcükleri üreten zihinsel çerçeve içinde olmama benzeyen şeyi bilmem dolayısıyla, Platon'un diyaloglarında yazdığı şeyin neye benzediğini, senin bir gemici düğümü bağlamanın nasıl bir şey olduğunu bilebilirim. Senin açık eylemlerini yeniden temsil etmekle senin özel deneyimlerini yeniden yaşarım. Moda olduğu üzere, Platon'un öğrencisi kendisini ikinci bir Platon olarak görür, onun diyaloglarını ye-

niden yazan bir kişi olur, ancak ve ancak bu şekilde, onun diyaloglarını anlamış olur.

Ne yazık ki Platon'un zihinsel süreçlerini taklit eden bu program tümüyle başarılı olamaz. Çünkü ben Platon'un yirminci yüzyıldaki bir İngiliz öğrencisiyim; Platon'un asla olamayacağı bir şey. Benim kültürüm, öğretmenliğim, dilim, alışkanlıklarım ve ilgilerim onunkilerden tümüyle farklıdır. İşte bunlar onun zihinsel çerçevesini taklit edişimin güvenilirliğini ve bundan dolayı benim onları anlama çabalarımın başarısını bozan şeylerdir. Yine de söylenebilir ki, bu çaba, içinde bulunulan koşul gereği, benim yapabileceğimin en iyisidir. Anlama kusursuz olmayabilir. Yalnızca gerçekten Platon olmakla, onu gerçekten anlayabilirdim.

Bu tarzdaki görüşlerin bazı yandaşları bu görüşe fazladan bir yardımda bulunurlar: Zihinler birbirlerine giriş yapamasalar ve ne yazık ki birbirlerini asla bilemeseler bile, bunların birbirleriyle uyum içinde, bir diyapazon gibi rezonans yaptıklarını söylemek olanaklıdır. Senin deneyimlerini sözcük anlamında paylaşamam ama deneyimlerimizin bazıları, onların böyle olduğunun farkında olmamamıza karşın, her nasılsa aynı telden çalarlar, yani birbirlerine katılırlar; en şanslı durumlarda, birbirleriyle aynı zamanda ve aynı tonda şarkı söyleyen mutlak sağır iki adama benzetilebiliriz. Ama kökenden yanlış olan bir kuramdaki böyle süslemeler üzerinde durmaya gereksinimimiz yoktur.

Çünkü bu kuram başka bir başarısız adımı yetkin bir mitolojik ikilem olarak ortaya koyar. Buna göre, anlama, birbirinden soyutlanmış hayaletlerin bilinmeyen işlemlerini yorumlamaktan ibaretse bu derde çareyi şu şekilde bulabilirim: anlamak istediğim kişininkilere benzeyen açık 'ifadeler'de doğal olarak dışarıya yansıyan benim kendi böyle hayaletimsi işlemlerimi yorumlamakla hemen hemen aynı işi senin için de yapmış olurum. Ama bu da bir başka uygun olmayan, enteresan iddiayı içerir; yani benzer açık yapıp-etmeler ve sözcüklerin

benzer içsel süreçlere karşılık olacağı savı, yine bu kuramın kendisine göre hiçbir şekilde deneylenemez. Oldukça uygun olmayan bir şekilde o şunu da iddia eder: Ne olduklarını yetkin bir biçimde değerlendirmem gereken belirli içsel süreçlere gidebileceğim olgusundan benim kendi bilinç ırmağımda devam eden herhangi bir şeyi yanlış yapılandıramam ya da onun tarafından şaşırtılamam. Kısacası, bu kuram, "anlama, sorunsal, nedensel kehanetten ibarettir" şeklinde ifade edilebileceğimiz ve zayıf bir analojik argümanla desteklenmiş bulunan kuramın bir çeşididir.

Burada kuramı tartışmaya değer kılan yön, anlamayı psikolojik tanıyla denkleştirmekten kısmen uzak durmasıdır; örneğin açık eylemden zihinsel süreçlere doğru giden nedensel yasaları psikolojistler tarafından henüz keşfedilmiş bulunan yasalarla uygunluk içinde ele almaktan sakınmaktadır; o, bu denkleştirmeden, tam hakikat olarak adlandırılamayan ama, doğruluğun sınırında bulunan bir sav öne sürerek sakınır. O, "insanların zihinlerinin nitelikleri onların açıkça söylediği ve yaptığı şeylerde yansıtılmış olur" varsayımını öne sürer. Böylece, tarihçiler ve öğretmenler yazınsal ve pratik etkinliklerin prosedürünü ve stilini incelerken doğru iz üzerindedirler. Ama kurama göre, onların kaçınılmaz kaderi, bu yolun, "zihinsel"i "fiziksel"den, "içsel olanı" "dışsal olan"dan ayıran uçurumda bitmesidir. Bu durumda kuramın yandaşları gördüler ki, insan etkinliklerinin tarz ve yöntemleri onların zihinlerinin çalışma yollarıdır ve zihinlerin çalışmaları olarak benimsenen gizli süreçlerin sadece kusurlu olan yansımaları değildir. Böylece onların ikilemi buharlaşmış olacaktır. İlkece yaptıkları ve yazdıkları konuları anlayabilecek olan tarihçiler ve öğretmenler otomatik olarak haklarını korumuş olacaklardır, onlar gölgeler üzerinde çalışan kişiler olamazlardı.

Açıkça görünen zekice uygulamalar zihinlerin çalışmalarının izleri değil, bu çalışmalardır. Boswell, nasıl yazdığını, konuştuğunu, yediğini, rahatsız olduğunu, öfkelendiğini betim-

lemekle Johnson'un zihnini betimlemiş oluyordu. Onun betimlemesi doğallıkla tam değildi, çünkü Johnson'un dikkatle kendisine sakladığı bazı düşünceleri vardı ve sadece Johnson'ın kaydedebileceği ve yine sadece James Joyce'un kaydetmiş olmayı isteyebileceği pek çok rüyaları, hülyaları ve sessiz konuşmaları vardı.

Anlama ile ilgili bu incelemeyi bitirmeden önce, anlama ve yanlış anlama üzerine birkaç söz ekleyelim:

Dikkat edilirse ne'yi bilmek kavramı ile nasıl'ı bilmek kavramları arasında belirli bir paralellik ve belirli bir paralel-olmayış bulunduğunu zaten açıklamıştık. Şimdi yeni bir paralel-olmayışa daha dikkat etmeliyiz. Biz asla bir kişinin bir olgu ya da hakikat hakkında kısmi bir bilgiye sahip olduğundan söz etmeyiz; sadece özel bir anlamda, bir bedenin bir parçasının, olguların bir parçasının, doğrulukların bir parçasının bilgisine sahip olabileceğinden söz ederiz. Bir çocuğun eğer bazılarını biliyor, bazılarını da bilmiyorsa İngiltere'nin eyaletleri hakkında kısmi bir bilgiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ama onun, bir İngiliz eyaleti olan Sussex'in parçalı bir bilgisine sahip olduğu söylenmemelidir. O, bu olguyu ya bilir ya da bilmez. Öte yandan, bir kişinin bir şeyi nasıl yapacağını kısmen bildiğinden söz etmek normal ve uygundur; örneğin sınırlı bir düzeyde özel bir ustalığa sahip olduğu söylenebilir. Sıradan bir satranç oyuncusu oyunu şöyle böyle bilir ama bir şampiyon, hâlâ öğrenecek çok şey olmasına karşın, oyunu çok daha yetkin olarak bilir.

Şimdi daha iyi görebileceğimiz gibi bu durum anlama ile ilgili olarak da böyledir. Sıradan bir satranç oyuncusu bir şampiyonun stratejisini ve taktiklerini kısmen izleyebilir. Belki pek çok incelemeden sonra şampiyon tarafından belirli özel maçlarda kullanılan yöntemleri tam olarak anlayabilir. Ama asla bütünüyle şampiyonun gelecek karşılaşmada nasıl bir mücadele vereceğini önceden tahmin edemez ve yine asla şampiyonun hamlelerini yorumlamada şampiyonun kendisinin yap-

tığı ve belki de onları açıklayabildiği gibi hızlı ve emin olamaz.

Nasıl'ı öğrenmek ve bir yeteneği geliştirmek, bir şeyi öğrenmeye ya da bilgi elde etmeye benzemez. Doğruluklar söylenebilir. İş yapma yolları sadece özel eğitim görerek kazanılır. Böylece özel eğitim görme aşamalı bir süreç iken, söyleme göreceli olarak anidir. Birisinin hangi anda bir doğruluğu öğrenmiş olduğunu sormak anlamlı olur, ama bir ustalığı hangi anda kazandığını sormak anlamlı olmaz. 'Kısmen yetişmiş olmak' anlamlı bir deyimidir. 'Kısmen bilgilenmiş olmak' değildir. Özel eğitim görerek yetişme eğitimi alanların henüz tam olarak becermedikleri ancak bu yetersizliğin uzun sürmeyeceği görevlerin peş peşe gerçekleştirilmesinin bir sanatıdır.

Yanlış-anlama kavramı genel kuramsal güçlükler ortaya koymaz. Bir kâğıt oyuncusunun taktikleri onun rakipleri tarafından yanlış anlaşıldığında onların tahmin ettikleri manevra, oyuncunun manevrası olarak vuku bulmasa bile, gerçekten oyunun olası bir manevrasıdır. Sadece oyunu bilen bir kişi, oyunu öngörülen manevranın gerçekleştirilmesinin bir parçası olarak yorumlayabilirdi. Yanlış-anlama nasıl'ı bilmenin bir yan ürünüdür. Sadece Rusça bilen bir kişi Rusça bir deyime yanlış anlam verebilir. Yanlışlıklar uzmanlıkların uygulamaları içinde kalır.

Yanlış-yorumlamalar daima gözlemcinin dikkatsizliğine ya da daha az uzman oluşuna bağlı değildir; onlar bazen işi yapanın ya da konuşmacının dikkatsizliğine bazen de kurnazlığına bağlıdır. Yine, bazen hüner ve dikkat uğruna her ikisi de gerçekleşir. Ama yapılan işlemler, konuşulan sözcükler olgusal olarak iki ya da daha fazla farklı girişimin öğeleri olabilirler. Bir gemici düğümünü bağlamak için yapılan ilk on hareket bir başka şeyi bağlamak için gereken ilk on hareketle özdeş olabilir ya da bir sonucu çıkarmak için uygun olan öncüllerin bir dizisi bir başka bilgiyi oluşturmaya uygun olanlarla özdeş olabilir. O halde gözlemcinin yanlış-yorumlaması zekice ve iyi temellendirilmiş olabilir. Dikkatsizliği yalnızca erken davranma-

sıyla ilgilidir. Sahte saldırıda bulunma bu olasılığı kötüye kullanma sanatıdır.

Yanlış-anlamanın mümkün olduğu yerde, anlamanın mümkün olduğu da açıktır. Gözlemlediğimiz işlemleri belki daima yanlış ele alıyoruz demek saçma olurdu. Çünkü doğru anlamayı öğrenmek bir yana, yanlış anlamayı öğrenme süreci bile bir öğrenme süreci gerektirir. Tartışmanın bir parçası olan yanlış-yorumlamalar ilkece düzeltilebilir.

10. TEKBENCİLİK

Çağdaş filozoflar öteki zihinlerle ilgili bilgimiz sorununa kendilerini büyük ölçüde vermiş görünüyorlar. Makinedeki hayalet doğmasına iyice yapışmış olarak, bir kişinin kendisinin dışında öteki zihinlerin var olduğuna inandığını garanti eden herhangi bir doyurucu mantıksal belgeyi keşfetmenin olanaksız olduğunu öne sürmektedirler. Senin bedeninin ne yaptığını gözlemleyebilirim ama zihninin ne yaptığını gözlemleyemem ve bedeninin yaptığı şeyden, zihninin yaptığı şeyi çıkarımlama savları tümüyle çökmektedir. Çünkü böyle çıkarımların öncülleri hem yetersiz hem de bilinemez niteliklidir.

Şimdi bu öngörülen güçlükten şöyle bir çıkış yolu bulabiliriz. Öteki insanların söylediği ve yaptığı şeyleri anlayan öteki zihinler olduğunu keşfedebilirim; senin söylediğin şeyin anlamını kavrarken, şakalarını nükteli bulurken, satranç manevralarının maskesini düşürürken, ortaya koyduğun kanıtlamaları izlerken, benim kanıtlamalarımdaki hataları söylediğini işitirken, senin zihninin çalışmalarını çıkarımlıyorum, böylece onları anlamış oluyorum. Doğaldır ki senin yaptığın gürültüleri salt işitmiyor, devinimlerini salt görmüyorum, ama bu işittiğim ve gördüğüm şeyleri anlıyorum. Ancak bu anlama gizli nedenleri çıkarımlamıyor. İşlemlerin nasıl yapıldığını değerlendiriyor. Hemen hemen tüm insanların (geri zekâlıların ve kundaktaki bebeklerin olmasa bile) zihinleri olduğunu keşfetmek,

onların belirli türden şeyleri yapmaya muktedir ve yatkın olduklarını keşfetmektir ve biz bunu onların yaptığı her türlü şeyi gözlemlemekle yapıyoruz. Gerçekten biz sadece öteki zihinlerin bulunduğunu keşfetmiyoruz, ayrıca insanların sahip olduğu karakter ve usun özel niteliklerini de keşfediyoruz. Aslında, John Doe'nun bir zihni vardır, bizi kendi zihnimizden daha başka zihinler de vardır gibi genel önermeleri öğrenmeden çok önce de bu spesifik özelliklerle tanışıklık kurarız; tıpkı taşların sert, süngerin yumuşak olduğunu, patateslerin soğuk ve devinimsiz olduğunu, kedi yavrularının sıcak ve devinimli olduğunu, yine kedi yavruları maddesel varlıklardır, madde vardır gibi önermeleri öğrenmeden çok önceleri öğrendiğimiz ve bildiğimiz gibi.

Kuşkusuz sadece seninle ilgili keşfedebileceğim bazı şeyler vardır, ya da en iyisi, senin tarafından bana söylenmiş bulunan şeyler vardır. Göz doktoru hastasına, sağ ve sol gözleriyle hangi harfleri gördüğünü ve ne kadar netlikte onları gördüğünü sormalıdır; doktor hastasına ağrısının nerede olduğunu ve ne tür bir ağrı olduğunu sormalıdır; ve psikanalizci hastasına onun rüyaları ve hülyalarıyla ilgili sormalıdır. Eğer sen içsel konuşmalarının ve öteki imgelemelerinin içeriğini açıklamasaydın, içinden söylediğin ya da imgelediğin şeylerin mahiyetini keşfetmenin daha başka güvenli bir yolunu bulamazdım. Ama duyumlarının ve imgelerinin saptanması, senin us gücünün ve karakterinin göründüğü tek alan değildir; belki sadece akıl hastaları için bu alanın küçük bir köşesinden biraz daha fazlası söz konusudur: Senin kapasitelerin, ilgilerin, hoşlandıkların, hoşlanmadıkların, yöntemlerin ve inançların ile ilgili bilmek istediklerimin pek çoğunu, açık yapıp etmelerin sırasında nasıl davrandığını gözlemleyerek ortaya çıkarabilirim; bu arada benim için en büyük ipucu senin söylediklerin ve yazdıklarındır. İmgesel konuşmaların da dâhil, imgelemelerini nasıl gerçekleştirdiğin sorusu, yardımcı bir sorudur.

III

İSTENÇ

1. ÖNSÖZ

Bu kitapta mantıksal yapılarını incelemekte olduğumuz zihinsel davranış kavramlarının pek çoğu, günlük yaşamdan tanıdığımız sıradan kavramlardır. Onları nasıl kullanacağımızı biliriz, öteki insanlar kullandığında da anlarız. Burada tartışma konusu olan nasıl kullanılacakları değil, ama nasıl sınıflanacakları ya da hangi kategoriler içine yerleştirilecekleridir.

Oysa istenç kavramı farklı bir durumdadır; onu günlük yaşamda nasıl kullanacağımızı bilmiyoruz. Çünkü bu kavrama günlük yaşamda pek başvurmuyoruz, dolayısıyla onu nasıl kullanacağımızı ve nasıl yanlış kullanmayacağımızı pratik yoluyla öğrenemiyoruz. İstenç yapay bir kavramdır. Onun nasıl kullanılacağını görebilmemiz için, belirli özelleşmiş kuramları incelememiz gerekmektedir. Kuşkusuz teknik bir terim olmasından, gayri meşru ya da yararsız bir kavram olduğu sonucu çıkmaz. 'İyonlaştırma' ve 'ofsayt' teknik terimlerdir ama her ikisi de meşru ve yararlıdır. 'Filojiston' ve 'hayvan ruhları' da teknik terimlerdi ama şimdi hiçbir işe yaramamaktadırlar.

İstenç kavramının bu sonuncuların bulunduğu türe ait olduğunu gösterebileceğimi umuyorum.

2. İSTENÇLER SÖYLENCESİ

Uzun bir süreden beri, zihnin çok önemli bir anlamda üç parçalı olduğu yani zihinsel süreçlerin sonul olarak üç türü bulunduğu, tartışmaya yer bırakmayan bir aksiyom olarak kabul ediliyordu. Zihin ya da sık sık ifade edildiği biçimiyle Ruh üç parçaya sahiptir. Bunlar Düşünme, Duygu ve İstençtir. Daha farklı bir anlatımla Zihin ya da Ruh, birbirine indirgenemeyen üç ayrı tarzda işlevde bulunur; bunlar bilişsel, duygusal ve istençsel tarzlardır. Bu geleneksel dogma sadece açık seçik olmaktan uzak değil, ama aynı zamanda öyle bir bulanıklık ve yanlış çıkarımlar yumağıdır ki en iyisi, onu herhangi bir biçimde yeniden moda yapmak girişiminden vazgeçmektir. Salt merak konusu kuramlardan birisi olarak ele alınması uygun olabilir.

Bununla birlikte bu bölümün asıl konusu zihnin bu sacayağı kuramını tartışmak değildir. Salt onun ayaklarından birini yıkıcı bir biçimde tartışmaya açmaktır. Umarım bu kuramda istenç diye betimlenen şeye karşılık gelen bir Fakülte, Kurum ya da tinsel bir Organ olduğu ve yine istençler olarak betimlenen şeylere karşılık gelen süreçlerin ya da işlemlerin var olduğu tezini yıkmayı başarabilirim. Ama öncelikle şu noktayı aydınlatmakta yarar vardır. Bu yadsıma, istençli ve istençsiz eylemler, güçlü ve zayıf istençli insanlar arasındaki bizim hepimizce bilinen ayrımları geçersiz kılmayacaktır. Tersine istençli, istençsiz, güçlü istençli, zayıf istençli kavramlarının ne anlama geldiğini, saçma bir varsayımın boyunduruğundan kurtararak, daha açık bir duruma getirecektir.

İstençler 'zihnin' içinde bulunan özel edimler ya da işlemler olarak koyutlanmışlardır. Bunlar aracılığıyla bir zihin düşüncelerini eyleme dönüştürür. Fiziksel dünyada varoluşa gelmesini istediğim bazı şeyleri düşünürüm ama bunları düşünmüş ve istemiş olmak işlemsel değildir. Bu nedenle bunların, bir adım daha ileri gidilerek işlemi başlatan zihinsel süreçlerin aracılığına gereksinimi vardır. Böylece bir şekilde benim kasla-

rımı eyleme götüren bir istenç ortaya koyarım. İşte salt böyle bir istenç ediminden bedensel bir devinim ortaya çıktığı zaman, elimin ya da dilimin yaptığından dolayı övülmeye ya da yerilmeye hak kazanabilirim.

Bu öyküyü neden yadsıdığım açıkça görülecektir. O, 'makinedeki hayalet söylencesi'nin kaçınılmaz bir uzantısıdır. Bu söylenceye göre, varoluşun belli bir türünü ortaya koyan durumlar ve süreçler vardır; bunlar zihinsel dediklerimizdir ve yine varoluşun bir başka türünü sergileyen durumlar ve süreçler vardır, bunlar da bedensel olarak nitelendirdiklerimizdir. Bunlardan birinde ortaya çıkan bir olay ötekinde ortaya çıkan bir olayla asla nümerik olarak özdeş değildir. Böylece bir kişinin silahın tetiğini istençli olarak çektiğini söylemek en azından bileşik bir önermeyi dile getirir; bu önerme içinde bir yandan fiziksel dünyada bir eylemin varoluşu ifade edilirken, öte yandan, zihinsel süreçte de bir başkasının varoluşu ifade edilmiş olur ve bu söylencenin pek çok versiyonuna göre ortada nedensel bir önerme vardır. Bu açıdan tetiği çekmek gibi bedensel bir eylem tetiği çekme istenci diyebileceğimiz zihinsel bir eylemin etkisi olarak ortaya çıkar.

Kurama göre bedenin çalışmaları uzayda yer alan maddenin devinimleridir. Bu devinimlerin nedenleri ya uzaydaki maddenin öteki nedenleridir, ya da insan olmanın ayrıcalıklı durumunda söz konusu olan bir başka türden [zihinsel] nedenlerdir. Sürekli olarak gizemli kalması gereken bazı birtakım yollarla, uzaydaki maddenin devinimleri arasında olmayan bu zihinsel iticiler kasların kasılmasına neden olurlar. İsteyerek tetiği çeken bir insanı betimlemek böyle bir zihinsel iticinin, onun parmağının kaslarında bir devinime neden olduğunu dile getirmektir. Böylece istençlerin dili zihnin para-mekanik kuramının dilidir. Eğer bir kuramcı sıkıntı duymaksızın 'istençler'den ya da 'istenç edimleri'nden söz ediyorsa 'zihin özel nedenlerin ikincil bir alanıdır' biçiminde özetlenebilen tüm dogmayı yemiş-yutmuş olduğunu göstermek için daha ileri bir

belgeye gereksinim yoktur. Onun zihinsel süreçlerin 'yansımaları' olarak bedensel süreçlerle bir karşılık gelme ilişkisinden söz edeceği öngörülebilir. Ayrıca hayaletimsi zihinsel bir sahnede sergilenen gölge bir tiyatronun fiziksel-olmayan olaylarını göstermek üzere genelde çoğul bir terim olarak kullanılan 'deneyimler'den kolayca söz edilebilir.

'Kendilerine zekâ yüklemleri yüklediğimiz açık açık ortada olan eylemler, istencin ikinci nüsha gizli işlemlerinin sonuçlarıdır' şeklinde ifade edilebilecek olan kurama yöneltilebilecek olan ilk karşı çıkış budur. Stoacılardan ve Aziz Augustinus'tan bu yana, kuramı onaylamak bir tarafa bırakılırsa, hiç kimse kendisinin ya da başkalarının davranışını bu anlatım tarzı içinde betimlemez. Sözgelimi, hiç kimse 'saat onda şu ya da bu istenç işi ile uğraştığını' ya da 'öğle üzeri beş tane kolay ve çabuk, iki tane de zor ve yavaş istenç ortaya koyduğunu' söylemez. Suçlanan bir kişi bir şeyi yaptığını ya da onu bir amaç için yaptığını kabul edebilir ya da yadsıyabilir ama hiçbir zaman için onun bir istençlik olayı olduğunu kabul etmez ya da yadsımaz. Yine hiçbir yargıç ya da jüri tetiği çekmeden önce bir istencin bulunduğu şeklindeki bir kanıt tarafından doyurulmuş olmaya gereksinim duymaz. Romancılar kahramanlarının eylemlerini, düşüncelerini, jest ve mimiklerini, özlemlerini, yapmacık tavırlarını, sıkıntı ve kaygılarını betimlerler; ama onların istençlerinden hiç söz etmezler. Çünkü bu konuda ne söyleyeceklerini bilemezler.

Onlar ne türden yüklemlerle betimlenebilir ki? Onlar ani ya da dereceli, güçlü ya da zayıf, zor ya da kolay, zevkli ya da tatsız olabilir mi? Onlar hızlandırılabilir, yavaşlatılabilir, kesintiye uğratılabilir ya da iptal edilebilir mi? Onları gerçekleştirmeyi öğrenmek için ders alabilir miyiz? Onlar yorgunluk verir mi ya da şaşırtır mı? Onları eşzamanlı olarak yapabilir miyim? Onları yapmayı hatırlayabilir miyim? Öteki şeyleri düşünürken ya da imgelerken bir taraftan da bunları yapabilir miyim? Alışkanlık haline gelirler mi? Onları nasıl yaptığımı unutabilir

miyim? Yapmadığım halde bir tane gerçekleştirdiğime ya da yaptığım halde yapmamış olduğuma yanlışlıkla inanabilir miyim? Çocuk dalış yapmak için hangi anda bir istenç oluşturmaya doğru gidiyor? Ayağını merdivene ilk ne zaman koyuyor? Ne zaman ilk derin nefesini alıyor? Ne zaman bir iki üç atla diye sayıyor ama atlamıyor? Atlamadan çok çok kısa bir süre önce mi? Onun bu sorulara yanıtı ne olabilirdi?

Öğretinin şampiyonları doğal olarak, her ne zaman gözlemlenebilir bir eylemi, niyetli, istençli, arzulanarak ya da övgüye değer gibi betimleniyorsa, orada istençlerin varlığının, üstü kapalı olarak belirtildiğini öne sürerler. Ayrıca istençler bilinç sürecinin bir türü olarak tanımlandığına göre bir kişi bir şeyi isteyerek yaptığı zaman, sadece onu yapmakla kalmaz aynı zamanda onu bilmek zorundadır diye iddia ederler. Böylece eğer sıradan insanlar kendi davranışlarının betimlenişinde istençlerinden söz etmede başarısız oluyorlarsa, bu onların içsel olayların betimlenişini açık olanlardan ayırt eden uygun bir söylem için yetiştirilmemiş olmalarına bağlıdır. Bununla birlikte, öğretinin bir şampiyonu, kendi kendisine ne kadar süre önce son istencini gerçekleştirdiğini, ya da 'Küçük Bayan Muffet'ı ezberinden okuyuşundan itibaren geriye doğru kaç tane istenç eylemi gerçekleştirdiğini sorduğu zaman, bu sorulara yanıt vermekte güçlüklerle karşılaştığını açığa vurmaya eğilimlidir; oysa onun savunduğu öğretiye göre böyle güçlükler olmamalıdır.

Eğer sıradan insanlar baş ağrısından ya da can sıkıntısı duygusundan daha sıklıkla, hatta sürekli olarak, bunları gerçekleştirdikleri halde, böyle eylemlerin ortaya çıkışını asla bildiremiyorlarsa, eğer sözcük dağarımız onların akademik adlandırılışlarından yoksun ise ve eğer onların sıklığı, devamlılığı ve gücü ile ilgili olarak en basit soruları bile nasıl oluşturacağımızı bilemiyorsak, o zaman onların varlığını ampirik temellerde öne süremeyeceğimiz sonucu doğal olarak çıkmış olur. Platon ve Aristoteles'in de davranışın kaynakları ve ruhun doğası ile ilgili sık sık ve özenle gerçekleştirdikleri tartışmalarda bunlardan

hiç söz etmemeleri, günlük yaşamın öteki uğraşları arasında onları ihmal etmeye ya da görmezden gelmeye değil, tarihsel verilerden anlaşıldığına göre, onların bu hayaletimsi uyarımları ilkeleştiren ya da keşfettiğini öne süren herhangi bir varsayımı bilmemeleri olgusuna bağlıdır.

İkinci karşı çıkış da şudur: Bir kişinin bir başka kişinin istençlerini asla gözlemleyemediği kabul edilen bir gerçektir. Kişi sadece gözlemlediği açık eylemden, öteki kişinin istencini bir sonuç olarak çıkarımlayabilir ve böylece, eğer açık eylemin istençli bir eylem olduğuna inanmak için herhangi iyi bir nedeni varsa, onun bir refleks ya da alışkanlık eylemi değil, istençli bir eylem olduğuna inanabilir. Ya da o birtakım dışsal nedenlerin bir sonucu da olabilir. Buna göre hiçbir yargıç, okul yöneticisi ya da anne baba, yargıladıkları eylemlerin övgüye mi yoksa yergiye mi layık olup olmadıklarını bilemezler. Çünkü eylemin istençliliğini tahmin etmekten daha iyisini yapamazlar. Kişi elinin yaptığı şeyi yapmadan önce bir istenç gerçekleştirdiğini itiraf etse bile, böyle bir itiraf da sorunu kökünden çözmez. Çünkü dille bir itirafın yapılması da bir başka açık kassal eylemdir. Burada merak uyandıran nokta şudur ki eylemlerimize değer biçmek için istençlere başvurulmasına karşın istençle ilgili açıklama yine de veri sağlamada başarısız kalmaktadır. Eğer başkalarının eylemlerine değer biçme kavramlarını uygulamak için, daha başka öncül temellere sahip değilsek, o eylemlerden istençlere doğru çıkarım yapmak için hiçbir şekilde nedenlerimiz olmazdı.

Kişinin kendisinin de herhangi bir açık eyleminin verilen bir istencin sonucu olduğunu bilebildiği iddia edilemezdi. Varsayalım ki o, ya bilincin yasal kabul edilen doğrudan verilerinden ya da içebakışın aracısız bulgularından yola çıkarak, tam da onu çekmeden önce, tetiği çekmek için bir istenç eylemi gerçekleştirdiğini kesinlikle bilebilseydi, yine de tetiği çekmenin, istemenin bir sonucu olduğunu kanıtlamaz. İstençlerle devinimler arasındaki bağ gizemli olarak kalır. Böylece bildiği

her şeye karşın, onun istenci, etki olarak daha başka bir devinime sahip olmuş olabilirdi ve tetiği çekmenin nedeni de başka bir olay olabilirdi.

Üçüncü olarak; istenç ile devinim arasındaki bağı bir gizem olarak kabul etme hususunu hemen yok etmeye çalışmak da uygun olmayabilir. Çünkü bu çözümlenemez değil, çözümlenebilir türden bir gizemdir. Tıpkı kanserin nedeni sorunu gibi, ama oldukça farklı türden bir şey. Zihinlerin tarihlerini oluşturmak için varsayılan süreçlerin, belirli bir varoluş tarzına sahip oldukları öne sürülür. Buna karşılık, bedenlerin tarihlerini oluşturanların da bir başka varoluş tarzına sahip oldukları düşünülür ve bu ikisi arasında herhangi bir köprü durumuna izin verilmez. Zihinler ve bedenler arasındaki işlemler, hiçbir bağlantının olamayacağı yerde, böyle bağlantılar içerir; bu durumda zihinler ve madde arasında herhangi nedensel işlemler olması gerektiği kabulü kuramın bir parçası ile çatışır, bir diğeri ile çatışmaz. Tüm söylencenin onları betimlediği biçimiyle, tüm söylencenin onları betimlediği biçimiyle eğer insan bedenlerinin zeki davranışının nedensel bir açıklaması olacaksa, zihinler var olmalıdır; ancak yine de söylencenin onları betimlediği biçimiyle, bedenlerin ait olduğu nedensel sistemin dışında tanımlanan bir varoluş ortamında yaşarlar.

Dördüncü olarak, istençlerin birincil işlevi, onların istemde bulunduğu edim için görevleri bedensel devinimleri başlatmak olduğu halde, uslamlama, eğer olacaksa, onların varoluşu için, istenç edimlerin sonucu olması gereken bazı zihinsel oluşumları gerektirir. İstençler eylemleri, istençli, azimli, övülmeye değer ve bayağı yapan şeyler olarak öngörülür. Ama bu türden yüklemler, sadece bedensel devinimlere değil, aynı zamanda kurama göre, zihinsel işlemlere de yüklenebilirler. Bir düşünür azimli bir biçimde akıl yürütebilir ya da zayıf bir biçimde hayal kurabilir. Hevesle nükteli bir şiir oluşturmaya çalışabilir ve cebir üzerine övgüye değer bir biçimde yoğunlaşabilir. O halde bazı zihinsel süreçler, öğretiye göre, istençlerden çıkabilir.

Bu durumda istençlerin kendileri nedir? Onlar zihnin istençli mi yoksa istençsiz edimleri midir? Açıkçası her iki yanıt da saçmalıklara yol açar. Eğer tetiği çekmemezlik edemiyorsam, benim tetiği çekmemi istençli olarak betimlemek saçma olurdu. Ama eğer benim tetiği çekme isteğim istençli ise, öğretinin öne sürdüğü biçimiyle, o zaman o da daha önceki bir istençten çıkmış olmalıdır; o da daha bir öncekinden gelmelidir, bu da böyle *ad infinitum* [sonsuza dek] sürüp gider. Bu güçlükten kurtulmak için istençlerin istençli ya da istençsiz olarak betimlenmemeleri gerektiği önerilmiştir. İstenç her iki yüklemi almak için de yanlış bir terimdir; eğer böyle ise bundan şu sonuç çıkar: 'erdemli' ve 'bayağı', 'iyi' ve 'kötü' gibi yüklemleri almak için yine de yanlış tipte bir terim olmalıdır. Böyle olunca da istenci sistemlerinin cankurtaran simidi olarak kullanan moralistlerin canı sıkılacaktır.

Kısaca o halde, istençler kuramı yanlış biçimde sorulan ve nedensel bir soru olan "bedensel bir devinimi istençli yapan nedir?" sorusuna kendini bağladığı için nedensel bir varsayımdır. Gerçekte bu varsayım, zihinsel davranış kavramları insan davranışına nasıl uygulanabilir sorusunu içeren genel varsayımın salt özel bir biçimidir. Çünkü bu soru davranışın nedenine ilişkin bir sorudur.

Öğretinin şampiyonları bu basit olguya dikkat etmiş olmalıydılar: onlar ve tüm öteki duyarlı insanlar, eylemlerin istençliliği ve istençsizliği, eylemi yapan insanın azimliliği ve azimli olmayışı üzerine eylemlerin gizli içsel itkileri ile ilgili bu varsayımı öğrenmeden önce de bu konuda sorulan soruların nasıl sorulabileceğini biliyorlardı. Onlar aslında etkili bir biçimde kullandıkları ölçütü tanımlayıp açıklayamadıklarını anlamış olabilirlerdi; ama üstü kapalı olarak geçerliliğini kabul etmiş bir durumda bu ölçüte vurdukları olayları para-mekanik bir modelin varsayımsal olguları ile bağlantılı kılmaya çalışıyorlardı. Oysa bu bağlantı bir yandan bilimsel olarak asla oluşturulamazdı; çünkü postülalaştırılan itkiler bilimsel gözlemden

gizlenebiliyordu ve öte yandan hiçbir pratik ve hatta kuramsal kullanımı olamazdı; çünkü eylemlerimizin değerlendirilmesinde yardımcı olamıyordu. Zaten bu da değerlendirme sistemimizin öngörülen bir geçerliliğine bağımlı idi. Oysa kuram bu değer verme kavramlarının mantığını da açıklayıp aydınlatamazdı; onun zekice kullanımı bu nedensel varsayımın keşfinin daha önceden gerçekleşmiş olmasını zorunlu kılıyordu.

İstençler öğretisine veda etmeden önce oldukça tanışık olduğumuz bazı otantik süreçleri, zaman zaman istençlerle yanlış olarak özdeşleştirildikleri için dikkate almamız uygun olacaktır.

İnsanlar sık sık, eylemin alternatif yollarını dikkate alarak, yaptıklarından kuşku duyarlar. Bu alternatif yollardan biri üzerinde karar verme süreci, bazen istenç ile anlatılmak istenen şey olarak ifade edilir. Ama bu özdeşleştirim, pek çok istençli eylem için uygun düşmeyecektir. Çünkü pek çok eylem duraksama koşullarından çıkmaz. Ve bundan dolayı kararsızlıkların ortaya konmasının sonuçları değildirler. Ayrıca şu da bilinen bir gerçektir ki, bir insan bir şeyi yapmayı seçebilir. Ama onu yapmadaki istenç zayıflığından dolayı başarısız olabilir. Çünkü seçimini yaptıktan sonra eylemin uygulamasını önleyen bazı koşullar doğmuş olabilir. Ama söz konusu kuram istençlerin eylem içinde başarısız bir sonuç olmasına izin vermemektedir. Aksi takdirde bazen istençli eylemler kotarılması olgusunun açıklanışı için daha ileri uygulamacı işlemleri öngörmek zorunda kalınırdı. Böylece alternatifler ve onlardan birisi için karar verme arasında düşünülen sürecin kendisi değer verme yüklemlerinin konusudur. Ama örneğin, bir seçme eylemi istençli olarak betimlenebilir. O zaman bu önerilen çözüm de bu kez kişinin seçebilmesi için daha önceki bir seçimin sonucu olmak zorundadır, o da daha öncekinin sonucu olmalıdır.

Aynı karşı çıkış, istençlerle daha başka böyle tanıdık-bildik süreçleri belirlemeyi yasaklar. Bir şeyi yapmaya zihnimizi ha-

zırlamamız ya da karar vermemiz, bir şeyi yapmak için cesaretimizi toplamamız ya da kendi kendimizi desteklememiz gereken durumlar vardır. Yataktan kalkmak ya da dışçiye gitmek için kendi kendimi cesaretlendirmem gerekebilir. Yumruklarımı sıkarak, dişlerimi gıcırdatarak bunu mutlaka yapmalısın şeklinde kendi kendimi yüreklendirmeye çalışabilirim. Ama yine de eski durumumda kalabilirim. Eğer eylem yapılmıyorsa, o zaman kurama göre onu yapma istenci de gerçekleşmemiş olarak kalmaktadır. Ayrıca kendi kendimizi yüreklendirme ve destekleme işlemleri de güvenilebilir ya da güvenilemez eylemler sınıfına dâhildirler. Böylece onlar da kurama göre, herhangi bir edimin güvenilebilir ya da güvenilemez oluşunun doğal koşulu olan özel öğeyi oluşturamazlar.

3. İSTENÇLİ VE İSTENÇSİZ ARASINDAKİ AYRIM

Sıradan halk, okul yöneticileri, anne-babalar ve öğretmenler, 'istençli' ve 'istençsiz' terimlerini eylemlere genellikle belli bir anlamda uygularken, felsefecilerin ise bunları daha başka bir tarzda uyguladıkları dikkati çekmektedir.

'İstençli' ve 'istençsiz' sözcükleri, genel kullanım olarak, birkaç esnek kullanımla birlikte, yapılmaması gereken eylemlere uygulanan sıfatlar olarak karşımıza çıkarlar. Biz birisinin eyleminin, salt onun kendi hatası olarak görüldüğü zaman, istençli olup olmadığını tartışırız. Örneğin eğer bir kişi istençli olarak yüksek sesle gülmek suretiyle bir gürültü yaparsa, bu onun suçudur ve bu nedenle suçlanır. Oysa tıpkı aksırmak gibi istençsiz olarak yaptığı konusunda bizi inandırabilirse, özrü kabul edilir ve suçlanmaz. Aynı şekilde günlük yaşamda birisi, sadece haklı ya da haksız olarak bir suçla suçlandığı zaman, sorumlulukla ilgili sorular sorarız. Bu bağlamda bir çocuğun camı kırdığı için sorumlu tutulup tutulmayacağını sormak anlamlı olacaktır. Ama ev ödevini zamanında bitirdiği için sorumlu tutulup tutulmayacağını sormak anlamlı olmayacaktır.

Çocuk için zor bir bölme işlemini doğru yapmasının suç olup olmadığını sormayız, çünkü bölmeyi doğru yapmak bir suç değildir. Ama eğer onu yanlış yaparsa, başarısızlığının kendi hatası olmadığı konusunda bizi inandırabilir. Çünkü böyle işlemlerin nasıl yapılacağı kendisine henüz öğretilmemiş olabilir.

O halde bu günlük kullanımında doyurucu ve hayranlık uyandıran eylemlerin istençli ya da istençsiz olup olmadığını tartışmak saçma olacaktır. Çünkü bu açıdan ne suçlanma ne de temize çıkma söz konusudur; biz ne bir suç eylemini itiraf ederiz ne de hafifletici nedenler öne süreriz; ne suçu kabul ederiz ne de reddederiz, çünkü suçlanmamışızdır.

Oysa filozoflar, eylemleri istençli ve istençsiz yapan şeyin ne olduğunu tartıştıkları zaman, sadece kınananları değil, övgüye değer olanları da istençli olarak betimleme eğilimindedirler; sadece birisinin hata oluşturan işlerini değil, aynı zamanda onun başarısı olan şeyleri de istençli olarak sınıflama yolu tutarlar. Günlük anlamında, 'istençli', 'istençsiz', 'sorumlu'nun kasıtlı olmayan uygulanımlarının altında yatan güdüler daha sonra ele alınacaktır. Şu an için çıkan genel sonuçları irdelemeye devam edelim: Sıradan kullanımında bir aksırığın istençsiz olduğunu söylemek, kişinin onu yapmamak elinden gelmezdi, kişi onu yapmayı önleyemezdi, demektir. Ama bir gülmenin istençli olduğunu söylemek kişinin onu yapmamak elindeydi demektir. (Bu gülmenin maksatlı olduğunu söylemek anlamına gelmez; biz amaç uğruna gülmeyiz.) Çocuk olgusal olarak yanlış yaptığı toplamayı doğru yapabilirdi; nasıl bir yol izleyeceğini biliyordu, ama yanlış bir yol izledi. Kasıtsız olarak yanlış bir düğüm atmasına karşın, gemici düğümü bağlamada ustalaşmış idi. Şu halde onun başarısızlığı kendi hatasıdır. Ama 'istençli' terimi geniş felsefi kullanımında ele alındığı zaman, yanlış olduğu kadar doğru, küçümsenenler kadar hayran olunan eylemler de istençli olarak betimlenmektedir. Günlük kullanımla benzeştirilirse bundan şu sonuç çıkar: Toplama işlemini doğru yapan çocuk aynı zamanda 'elinden

geleni yapabildi' şeklinde betimlenecektir. O halde şunu sormak uygun olabilir: Bilmeceyi çözmek elinden gelebilir miydi? Uygun sonucu çıkarmak elinden gelir miydi? Tam bir gemici düğümü atmak elinden gelebilir miydi? Şakanın özünü kavramayı becerebilir miydin? Bu çocuğa iyi davranmak elinden gelebilir miydi? Bununla birlikte hiç kimse bu sorulara yanıt veremezdi. Eğer birisinin yanlış toplama yapmaktan sakınabileceğini söylemek doğru olursa, onu doğru yapmaktan sakınabileceğini söylemek yanlış olurdu.

Çözüm basittir. Birisinin bir hata yapmaktan sakınabileceğini ya da onu öyle yanlış yapmanın onun kendi hatası olduğunu söylediğimiz zaman şunu demek isteriz: O doğrusunun nasıl yapılacağını biliyordu ya da işin nasıl yapılacağı konusunda ustalaşmış idi, ama bilgisini ya da ustalığını kullanamadı. Çaba göstermedi. Ama bir kişi doğru olanı yaptığı zaman, şunu söylemeyiz: "Yanlış olanın nasıl yapılacağını biliyordu ya da yanlış yapmakta usta idi." Çünkü yanlışlar yapmak ustalığın bir uygulanması değildir ve yine görevdeki aksaklıklar nasıl'ı bilmenin bir uygulanışı değildir; nasıl bilgisini uygulamada bir başarısızlıktır. 'Yapabilirdi'nin bir anlamında doğru toplama yapmış bulunan bir kişi için 'onu yanlış yapabilirdi' demek isteriz. Yani bu anlamda dikkatsiz olma sorumluluğundan muaf olmadığı anlatılmak istenir. Ama yapabilirdi'nin bir diğer anlamında "onu yanlış yapmayı başarabilir miydin?" diye sormak şu anlama gelir: "Bir yanlış hesaplama yapmak için yeteri kadar zeki miydin? İyi eğitim almış mıydın? Ve yeteri kadar dikkatini yoğunlaştırmış mıydın?" Ama bu da birisine dişlerinin fındıkla kırılacak kadar güçlü olup olmadığını sormak gibi aptalca bir soru olurdu.

İşte İstenç Özgürlüğü sorunu olarak bilinen, büyük ölçüde düzmece sorunların karışıklığı, kısmen 'istençli'nin bu bilinçsizce esnetilmiş kullanımından ve yine 'yapabilirdi', 'elinden gelebilirdi' terimlerinin farklı anlamlarının bu, sonuç olarak ortaya çıkan yanlış anlaşılmalarından türemektedir.

O halde birincil görev, 'istençli', 'istençsiz', 'elinden gelmezdi', 'kendi hatasıydı' gibi terimlerin, günlük ve dümdüz anlatımlarıyla ne denmek istendiğini aydınlatmaktır; çünkü bu ifadeler suç ve masumluk gibi somut sorunlarla ilgili karar verme işinde kullanılmaktadırlar.

Eğer bir çocuk gemici düğümünü olması gerektiği biçimde değil de acemice, gevşek bir biçimde atarsa, öncelikle, biz gemici düğümü bağlamayı bildiğini saptarsak ve sonra elinin bir dış zorlama ile alıkonmadığını saptarsak ve yine iş başında onu başarılı düğüm atmaktan alıkoyan daha başka şey ya da kişiler olmadığını ortaya çıkarırsak, o zaman bu durumun onun kendi hatası olduğunu kabul ederiz. Kendisine öğretilenleri pratiğe aktardığında, onları genellikle doğru kullandığını keşfetmekle, ya da başkalarının bağladığı düğümlerin doğru olup olmadığını anlayabildiğini ya da yapmış olduğu şeyden utanmış olduğunu ve başkalarının yardımı olmaksızın kendi kendisine işin doğrusunu yapabildiğini keşfetmekle, gemici düğümü atabilirdi, sonucuna varırız. Baskı altında, panik içinde, yüksek ateşle ya da duyarsız parmaklarla işini yapmadığı günlük araştırma yollarıyla keşfedilebilir; yeter ki son derece farklı olaylar yer almamış olsun. Çünkü böyle olaylar en azından çocuğun kendisi açısından olağanüstü ve ifade edilemez olurdu.

Buradaki ilk sorun, çocuğun bilinç ırmağında herhangi bir gizli olayın ortaya çıkışı ya da çıkmayışı ile ilgili olarak herhangi bir şey yapmamaya karar vermiş olmaktır; bundan sonra asıl sorun, gemici düğümünü nasıl attığı konusunda daha yüksek düzeyden bir uzmanlığa sahip olup olmadığı sorunudur. Bu aşamada biz onun fazladan genel ya da özel bir işlem yaptığını ya da yapmadığını araştırmıyoruz, ama sadece belirli bir zekâ kapasitesine sahip olup olmadığını ya da böyle bir kapasiteden yoksun olup olmadığını araştırıyoruz. Burada bizi doyuracak olan şey, özel bir kapalı neden-açık etki önermesinin doğruluk ya da yanlışlığının (ulaşılamaz) bilgisi değildir, ama karmaşık ve kısmen genel koşullu bir önermenin doğru-

luk ya da yanlışlığının (ulaşılabilir) bilgisidir. Kısaca görünen sahnenin arkasında ustaca ya da acemice bir gemici düğümü bağlayıp bağlamadığını saptamak değil, ama onun şu halatla gerçek bir gemici düğümü bağlayıp bağlamadığını ve eğer yaptığı işe daha fazla dikkat harcasaydı bu koşullarda iyi bir düğüm atabilir miydi, atamaz mıydı konusunu saptamaktır. Başarısızlık onun hatasıydı, çünkü gemici düğümü bağlamayı biliyordu ama yine de onu doğru bir şekilde bağlamadı.

Herkesin kişinin hatası olmayacağına karar vereceği bir başka davranışı örnek olarak alalım. Bir çocuğun okula geç geldiği ama yapılan araştırmada evden zamanında ayrıldığı, yolda oyalanmadığı ve her zamanki saatinde otobüsü yakaladığı ama otobüsün tekerleği patladığı için yolculuğunu zamanında tamamlayamadığı ortaya çıkmıştır. Çocuk yolunun geri kalan bölümünde alabildiğince hızlı koşmuş ama yine de okuluna geç kalmıştır. Açıktır ki çocuğun adımları ya onu normal olarak okuluna zamanında getirenlere eşit olacaktır ya da kazanın etkilerini gidermeye yönelik olarak daha büyük olacaktır. Yapabileceği daha başka bir şey olamazdı. Bu durumda öğretmeni ona bundan sonraki benzer durumlarda da aynı yolu izlemesini, yapılacak başka bir şey olmadığını söyler. Çünkü onun okula geç gelmesi yapabileceğini yapmadaki bir başarısızlığın sonucu değildir. O değiştirmeye gücünün yetmeyeceği bir olay tarafından önlenmiştir. İşte burada yine öğretmen, bir eylemi bireyin olanak ve kapasitelerine başvurarak yargılamaktadır. Yaptığından daha iyisini yapabilmesi olanaksız olduğundan özrü kabul edilir. Okula geç gelişinin istenç dışılığı ile ilgili sorunun tümü herhangi bir istenç olgusunun gerçekleştirilmesi ya da gerçekleştirilmemesi ile ilgili olarak çocuğa bilincin ya da içebakışın verilerini rapor etmesi istenmeksizin karar verilmiş olmasıdır.

Kişinin suçlanmasına yol açan eylemi, ister kendi kendine içten konuşma eylemleri, isterse daha başka sözlü ya da sözsüz imgelerle gerçekleştirilen işlemleri içersin, tüm bunlar hiçbir

fark yaratmaz. Zihinsel aritmetikteki bir atlama, yazarak yapılan aritmetik işlemindeki bir atlama kadar öğrencinin aynı temellerde yer alan hatasıdır; birbirine uyan renklerde zihninin gözüyle yapılan bir yanlışlık, kumaşçının tezgâhı üzerindeki uyumlu renklerde yapılan bir hata gibi aynı şekilde dikkatsizliğin ayıbına layık olur. Eğer kişi yaptığından daha iyisini yapabiliyor olsaydı, o zaman onu yapabildiğince kötü bir şekilde yapmak da elinden gelirdi.

'İstençli', 'istençsiz', 'sorumlu', 'benim hatam', 'yapabilirdi', 'elinden bir şey gelmezdi' gibi terimlerin günlük kullanımlarını incelemenin yanında, 'istenç çabası', 'istenç gücü', ve 'kararsız' gibi terimlerin de günlük anlamları üzerinde durmamız yararlı olacaktır. Bir insan ne zaman 'azimli bir şekilde davranıyor' olarak betimlenir? Zor, uzatmalı, hoşa gitmeyen görevlerin gerçekleştirilmesi sürecinde, çabasını bırakmama, dikkatini işinden başka yönlere çevirmeme, durumundan şikâyet etmeme, yorgunluk bitkinlik göstermeme, korkuları üzerinde çok fazla ya da sık sık düşünmeme eğiliminde ise, işte o zaman ona azimli diyebiliriz; görevden kaçınmaz ya da avucunun içinde tuttuğu şeyi düşürmez. Zayıf istençli bir kişi zihni ya da ilgisi kolayca başka yöne çekilen, cesareti kırılan, bir başka zamanın çok daha uygun olacağına kendi kendisini inandırmaya eğilimli ve görevi sürdürmekle ilgili nedenleri hiçbir zaman için güçlü olmayan bir kişidir. Azimli bir insan görevi tamamlamak için zihninde önsöz kabilinden rutin bir yapma sürecine asla başvurmaksızın, erteleme ya da başından atma yönelimlerine güçlü bir biçimde karşı durabilir; doğal olarak böyle bir kişi kendi kendisine ya da başkalarına karşı ettiği yeminleri gerçekleştirme istekliliği gösterecektir. Buna karşılık azimsiz-kararsız insan olasılıkla sık sık verdiği çok sayıda iyi kararları gerçekleştirmede başarısız olacaktır; amaca bağlılığındaki eksiklik eylemin çeşitli aşamalarındaki gevşekliğinde ve teslimiyetinde sergilenecektir. Ancak bu aşamaları tamamlamak

için önsöz kabilinden herhangi özel ya da genel birtakım girişimlerin ortaya konuşu söz konusu değildir.

İstenç gücü görevlere sımsıkı sarılmaktan ibaret sayılan işlemlere bir yönelimdir; yani yapılmaya başlanan işten caymama, dikkat ve ilgiyi başka yöne yöneltmeme durumudur. İstenç zayıflığı bu yönelime çok az sahip olmaktır. İçinde istenç gücü bulunan etkinlikler, hangi türden olursa olsun –yani ussal, elle yapılan, imgesel, yaratıcı ve yönetimsel– güç ve çaba kullanılan etkinliklerdir. İstenç gücü tek-yönlü bir yatkınlık değildir ya da öteki nedenler bakımından ifade edilirse, özel türden gizli işlemleri yürürlüğe koyan bir yatkınlık değildir.

Bir 'istenç çabası' dikkate değer şekilde büyük engeller ortaya çıktığı zaman ya da zıt eğilimler, dikkate değer biçimde güçlü olduğu zaman amaca tutunmanın, yapışmanın amaçtan vazgeçmemenin özel bir uygulanışı anlamına gelir. Böyle çabalar zorunlu olmamakla birlikte, bazı özel süreçlerle birlikte ortaya çıkabilirler; yani kendi kendisine güç ve cesaret verme, Tanrı'ya yalvarma gibi az çok yaygınlaşmış biçimlerde karşımıza çıkabilir; ama bu tür süreçler içinde kararsızlık ve korkunun kendini açığa koyduğu süreçler kadar öyle çok fazla değildir.

İstençlilik kavram ya da kavramlarını bitirmeden önce iki noktayı daha ele almak gerekli görünmektedir. (1) Biz sık sık istençli olarak yapılan şeyleri, zorlama altında, isteksiz olarak zorunlulukla yapılan şeylerin karşısına koyarız. Bazı askerler gönüllüdürler, bazıları ise silâhaltına alınmışlardır. Bazı denizciler denize isteyerek açılırlar, bazıları ise rüzgâr ve gelgitin etkisiyle açıklara sürüklenirler. Buradaki sorun suçlama ya da aklanma sorunu değildir: Askerin gönüllü mü yoksa celp altında mı askere gittiğini sorarken, biz böyle yapmayı arzu ettiği için mi katılıp katılmadığını ya da böyle yapmak zorunda olduğu için mi orduya katılıp katılmadığını soruyoruz. 'Bir şeyi yapmak zorunda olmak', 'istemiş olmasının hiçbir önemi olmadığını' gösterir. Gemicinin denize kendi isteğiyle mi açıldığını, yoksa sürüklendiğini mi sorduğumuz zaman, biz onun

bir amaç uğruna mı bu işi yaptığını ya da 'böyle olmasını istemediği halde, bu içinde bulunduğu durumda mı olduğunu' araştırmış oluyoruz. Evden gelen kötü haberler ya da sahil korumanın uyarısı onu durdurur muydu?

Bu anlamda istençsiz olan şey bir eylem olarak betimlenemez. Denize sürüklenmiş olmak ya da askere çağrılmış olmak, bir kişinin başına gelmiş olan, onun kendisinin yapmamış olduğu bir şeydir. Bu bağlamda istençli ve istençsiz arasındaki antitez, birisinin gevşek bir gemici düğümünü istençli mi yoksa istençsiz mi bağlayıp bağlamadığını ya da kaşlarını çatmasının istençli mi yoksa istençsiz mi olduğunu sorduğumuz zaman düşündüğümüz şeyden ayrılır. İstençsiz olarak kaşlarını çatan birisi, bir gemicinin denize sürüklenmek zorunda kalışı gibi, kaş çatmaya zorlanmamıştır, ayrıca dikkatsiz gemici de celp kâğıdının genci orduya katılmaya zorladığı anlamda, gevşek bir gemici düğümü atmak için hiçbir güç tarafından zorlanmamıştır. Kaşları çatma bir kişinin yaptığı bir şey olsa bile onun başına gelmemiştir. Böylece 'istençli mi ya da istençsiz mi?' sorusu 'kişi onu yaptı mı?' yoksa 'o, onun başına mı geldi?' anlamındadır. Bazen 'onu yaptı' ifadesinin anlamı 'yaptığı şeyi dikkatle mi yoksa dikkatsizce mi yaptı?' anlamındadır; ya da 'onu bir amaçla mı yoksa kasıtsız olarak mı ya da mekanik olarak ya da içgüdüsel olarak mı yaptı?' anlamındadır.

(2) Yine birisi bir şeyi istençli olarak yaptığı zaman, onu bir amaç uğruna yapıyor ya da yapmaya çalışıyor anlamına gelecektir; bu da onun eylemi, kuşkusuz zihnin bir niteliğini ya da niteliklerini yansıtıyor demektir. Çünkü o belirli bir derecede ve şu ya da bu şekilde yapmakta olduğu şeyi düşünmektedir. Bundan da şu çıkar ki eğer dilsel olarak donatımı tam ise, başarılmaya çalışılan şeyin ne olduğunu uzun boylu araştırmaksızın ya da yaklaşık olarak söyleyebilir. Ama V. Bölümde kanıtlanmış olacağı gibi istençliliğin bu anlamları sık sık iddia edildiği gibi çifte yaşam ile ilgili sonuçlara yol açmaz. Kasıtlı olarak kaş çatmak insanların gözleri önünde bir şey yapmak, bir

diğer şeyi de metaforik anlamda bir ikinci yerde yapmak demek değildir; ve yine bunlardan birisini kaş kasları ile yapmak, ötekini de vücutsal olmayan bir organla yapmak demek değildir. Özellikle önce vücutsal olmayan bir organla kaş çatmaya neden olan bir eylem gerçekleşiyor ve bunun sonucu olarak da bir insanın gözü önünde bir kaş çatma olayı meydana geliyor, diyemeyiz. 'Kasıtlı olarak kaşlarını çattı' önermesi, iki sürecin ortaya çıkışını rapor etmez; o sadece bir tek sürecin ortaya çıkışını bildirir ama her ikisi de fotoğraf olarak birbirinin benzeri olmasına karşın, 'istençsiz olarak kaşlarını çattı', önermesinin bildirdiğinden çok daha fazla nitelikte bir süreç bildirir.

4. İSTENÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

Bazı filozofların eylemlerin istençliliği ile ilgili tartışmalarında, 'istençli', 'istençsiz' ve 'sorumlu' terimleri, görünürdeki bu sapmaları sınırlayan bir anlamda değil de her türlü eylem biçimini kapsayan daha geniş bir kapsamda kullanılırlar; bu açıdan herhangi bir yetkinlik ya da kabul edilebilirlik ölçütleri ile lehte ve aleyhte yargı verilir. Bu bağlamda, bir kişi doğru bir işi istençli olarak yapan birisi ve yine doğru olmayan bir işi istençli olarak yapan birisi biçiminde betimlenmektedir ya da salt suçlamaya konu olan eylemleri için değil aynı zamanda ona hayranlık ve onur kazandıran eylemleri için de sorumlu tutulmaktadır. Yani burada 'istençli,' 'niyetli'nin eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır.

Bu esnek kullanımla iş gören filozoflar böyle davranmak için güçlü bir ussal güdüye sahip idiler. Onlar ya alkışlara ya da kınamalara uygun olan şeyler ve olayları, böyle nitelemeye uygun olmayanlardan ayırmak için bir terimler aygıtına gereksinim duydular. Ve yine hissettiler ki böyle bir aygıt olmaksızın Ruh dünyasına üyelik için gerekli olan üstünlükleri ifade etmek olanaksız olacaktır; o zaman da böyle bir araçtan yoksunluk vahşi doğa dünyasına sürgün edilmekten başka bir anlam taşımayacaktır.

Ruhun var olduğu yerde bir özel öğeyi keşfetmek isteyen bu ilginin ana kaynağı hazır demektir. Ruhun bulunmadığı yerde ise, mekanizm canavarı ile karşı karşıya kalma tehlikesi vardır. Fiziksel bilimlerin, dışsal dünyanın olaylarının ya da nesnelerinin, formülasyonları değer terimlerini vermeyen keşfedilebilir doğa yasaları tarafından katı bir biçimde yönetildiğini kanıtlamış olduğuna ya da kanıtlama yolunda olduğuna inanıldı. Bu olayların ortaya çıkışı, özellikleri ve süreçleri bütünüyle ölçümlenebilme terimleri içinde açıklandı ya da açıklanabilecekti; bundan dolayı onlar amaçsız güçler olarak kabul edildiler. Bu durumda değer kavramlarımızı kullanma hakkımızı kurtarmak için, onların gerçek kullanma alanı bu dışsal dünyadan daha başka bir yerde yatıyor olarak gösterilmek zorunda kalındı. Ölçümlenemez ama amaçlı güçlerin içsel bir dünyası bu alanda işe yarar olarak düşünüldü. Zaten var olan 'istençler,' içsel güçlerin gerekli görülen ürünleri olarak atanmış oldular. O zaman istençlerden üretilerek tanımlanan istençliliğin, olguları tinselleştiren ortak ve özel öğe olduğunu varsaymak doğaldı. Bilimsel önermeler ve değer önermeleri, birinciler dışsal dünya içinde yer alan olayların, ikinciler de içsel dünya içinde yer alan olayların betimlemeleri olarak kabul edilip birbirlerinden ayrılmış oldular – en azından psikolojistler, kendi iddialarının içsel dünya içinde yer alan olayların bilimsel betimlemeleri olduğunu ilan edinceye dek...

İnsan bireylerinin övgüye ya da yergiye layık olup olmadığı sorunu sonuç olarak istençlerin, etkiler olup olmadığı sorunu olarak yapılandırılmış oldu.

5. MEKANİZM CANAVARI

Her ne zaman yeni bir bilim ilk büyük başarılarını gerçekleştirse onun heyecanlı yandaşları daima, artık tüm sorunların bu bilimin sorun çözme yöntemlerinin kullanılmasıyla çözümlenebileceğine inanırlar. Bir zamanlar kuramcılar tüm dünyanın

geometrik biçimlerin oluşturduğu bir karmaşıklıktan başka bir şey olmadığını imgelediler. Bir başka zamanda ise dünya salt aritmetiğin önermeleri içinde betimlenebilir ve açıklanabilir duruma gelmişti. Kimyasal, elektriksel, Darwinci ve Freudcu kozmogoniler de parlak ama kısa süren dönemlerini yaşadılar. 'En sonunda' partizanlar daima şöyle söylerler: 'tüm güçlüklere bir çözüm bulabilir ya da en azından gösterebiliriz; bu da hiç kuşkusuz bilimsel bir çözümdür.

Kopernicus, Galileo, Newton ve Boyle tarafından başlatılan fiziksel bilimler, kozmogoni kuramcıları üzerinde onların kendi öncellerinden ve ardıllarından daha uzun süreli ve daha güçlü bir etki yarattılar. İnsanlar halen mekaniğin yasalarını, sadece bilimsel yasaların ideal tipleri olarak değil, bir anlamda doğanın sonul yasaları olarak görme eğilimindedirler. Onlar biyoloji, psikoloji ve sosyoloji yasalarının bir gün mekaniğin yasalarına indirgenebileceğini umut ederler ve ayrıca bundan korku da duyarlar. Gerçi ne tür bir etkileşimle bu indirgeme olanaklı olabilir, orası pek açık değildir.

Mekanizmden bir canavar olarak söz etmiş bulunuyorum. Kuramsal düşünceli insanların her şeyin mekanik yasalarla açıklanabilir duruma geleceğine ilişkin hissettikleri korku temelsiz görünüyor, bu nedenle, böyle bir olasılıktan söz etmek anlamsız olmaktadır. Çünkü fizikçiler, bir gün tüm fiziksel sorunlara yanıt bulmuş olabilirler ama tüm sorunlar fiziksel sorunlar değildir. Bulmuş oldukları ve bulacakları yasalar sözcüğün iğretilemeli bir anlamında meydana gelen her şeyi yönetir, ancak meydana gelecek olan her şeyi takdir edemez. Gerçekten onlar oluşacak herhangi bir şeyi oldurtamaz. Doğa yasaları buyruklar değildir.

Bir benzetme bu noktaya açıklık getirebilir: Satrançla ya da daha başka herhangi bir oyunla tanışıklığı olmayan, bilimsel olarak eğitilmiş bir gözlemciye hamleler arasındaki zaman aralığında satranç tahtasına bakmasına izin verilir. Henüz oyuncuların yaptığı hamleleri görmemektedir. Bir süre sonra belirli

düzenliliklere dikkat etmeye başlar. Bizim 'piyonlar' olarak bildiğimiz taşların bir defada bir kareden ötekine geçtiğini ve bu devinimi dümdüz öne doğru yaptıklarını görür, ancak bazı durumlarda çaprazlama hareket ettiklerinin de ayırtına varır. 'Filler' olarak bildiğimiz taşlar bir defada belirli sayıda kare üzerinden atlayabilmelerine karşın bu hareketi sadece çaprazlama yapabilmektedirler. 'Atlar' daima L devinimi yaparlar ve bu şekilde sürer gider. Pek çok incelemeden sonra, bu gözlemci satrancın tüm kurallarını keşfetmiş olacaktır: Oyuncuların bu alandaki bağımlılığını çok iyi anlamaktadır. "Yaptığın her hamle" demektedir, "Çiğnenmeyen kurallar tarafından yönetilir; ikinizden birisi elini bir piyon üzerine koyduğu anda, bu piyonla yapabileceği hamle, pek çok durum için kesin bir şekilde önceden deyilenebilir. Senin oyunun olarak adlandırabileceğimiz şeyin tüm akışında, insafsız zorunluluk, oyunu dikte eder. Katı kuralların biri ya da ötekisi tarafından yönetilmekte olduğu gösterilemeyen hiçbir şey onun içinde yer alamaz. Zekâ ya da amaçlılık için, içinde herhangi bir alan bırakılmamıştır. Duygudan yoksun bir zorunluluk oyunu dikte eder. Henüz keşfetmiş bulunduğum kurallarla gözlemlediğim her hamleyi açıklamak için henüz uzmanlaşmadığım doğrudur. Ama açıklanamaz hamlelerin var olduğunu kabul etmek bilimsellik dışı olurdu. Bundan dolayı, keşfetmeyi umduğum ve resmen başlamış bulunduğum açıklamaları, doyurucu bir şekilde tamamlayacak olan daha başka hamleler olmalıdır." Elbette oyuncular gülecek ve ona, her hamle kurallı olsa da hiçbirinin kurallarca önceden kararlaştırılmamış olduğunu söyleyeceklerdir. "Doğrudur, fille hamle yapmak üzere oyuna başladığımda, kesinlikle öndeyileyebilirsin ki, başladığım zamankiyle aynı renkteki bir kare üzerinde oyunum son bulacaktır. Bu kurallardan çıkarılabilir. Ama elimdeki fille hamle yapmaya kalkıştığımda, oyunun bu ya da şu aşamasında ne yapacağım onun içinde kaydedilmemiştir ya da kurallardan çıkarıla-

maz. Bizim için zekânın ya da aptallığın sergileneceği, ölçüp-biçmeye, seçim yapmaya dayanan pek çok seçenek vardır. Düzensiz olan hiçbir şey gerçekleşmeyecek olmasına karşın zekice ya da aptalca olan ve sürpriz oluşturacak olan pek çok şey ortaya çıkacaktır. Kurallar tüm oynanmış bulunan satranç oyunları için aynıdır; ama hemen hemen oynanmış bulunan her oyun, oyuncuların hiçbir yakın benzerlikle anımsayamayacakları bir sergileniş ortaya koymuştur. Kurallar değiştirilemez niteliktedir ama oyunlar tek tip değildir. Kurallar oyuncuların yapmaması gereken şeyleri belirler; onun dışında kalan her şeye, kötü taktik sonucu olsa bile izin verilmiştir.

"Oyunun senin tarafından keşfedilebilecek olan daha başka kuralları ve özel hamleler için bulmayı umut edebileceğin 'açıklamalar' yoktur; elbette özel hamleler keşfedebiliriz. Ama onlar kuralların terimleri içindeki açıklamalar değildir. Onlar oldukça farklı türden terimler içinde ifade edilebilirler, yani bunlar, oyuncunun taktik ilkeleri yorumlayışı ve uygulaması olarak ele alınabilecek olan şeylerdir. Bu açıklamayı neyin oluşturacağı ile ilgili kavramın çok yetersizdir. Bir hamleyi bir kuralın 'açıklaması' ile, aynı hamleyi bir taktik ilkenin açıklaması aynı şey değildir. Gerçi taktik bir ilkeye uyan her hamle aynı zamanda bir kurala da uyar. Taktik ilkelerin nasıl uygulanacağını bilmek, oyunun kurallarını bilmeyi içerir ve bu ilkelerin oyunun kurallarına 'indirgenebilir' olmasında da pek bir sorun yoktur."

Bu örnekleme fizik yasalarının satranç kurallarına çok fazla benzediğini telkin etme niyetinde değildir; çünkü doğanın akışı bir oyun değildir ve onun yasaları da insanların icatları ya da uzlaşımları değildir. Açıklamanın ortaya koymaya çalıştığı şey, bir ve aynı sürecin, söz gelimi, filin hareketinin bütünüyle, farklı tipteki iki ayrı ilke grubu ile uyuşum içinde olmasında hiçbir çelişki bulunmadığını göstermektedir ve üstelik biri ötekini öngörmesine karşın bu ilke grupları birbirlerine indirgenemezler.

Buradan hamlelerin oldukça farklı türden iki ayrı açıklaması olduğu sonucu çıkar, ama bunların birbirleriyle uyuşmazlık içinde bulundukları da söylenemez. Gerçekten taktik ilkelerin terimleri içindeki açıklama, satranç kuralları içindeki açıklamayı öngörür, ancak bu kurallardan çıkarımlanamaz. Bu nokta bir başka biçimde de anlatılabilir: Bir gözlemci 'niçin'in bir anlamında, şöyle sorabilir. Niçin fil daima, oyuna başladığı rengin karesi üzerinde bir hamleyi sona erdirir? Böyle bir soru satranç kuralları referans gösterilmek suretiyle yanıtlanabilir; kuşkusuz buna satranç tahtası ile ilgili kurallar da girer. O zaman 'niçin'in bir başka anlamında, şöyle sorulabilir: Niçin bir oyuncu, oyunun belli bir aşamasında fillerinden birini (başka bir taş değil) bir kareye doğru (bir başkasına değil) hareket ettirdi? Bu soru 'o oyuncunun şahını tehdit etmeyi durdurması için karşı tarafın vezirine karşı bir güç olarak kullandı' şeklinde yanıtlanabilirdi.

'Açıklama', 'yasa', 'kural', 'ilke', 'niçin', 'çünkü', 'neden', 'sebep', 'yönetme', 'zorunluluk' gibi sözcükler tipik olarak farklı anlam boyutlarına sahiptirler. Mekanizm şeytani bir güç olarak göründüğü için, bu terimlerin mekanik kuramlar içindeki kullanışlarının onların gerçek kullanımları olduğu öne sürüldü; tüm niçin soruları devinim yasaları terimleri içinde yanıtlanabilir. Gerçekte niçin sorularının bir türü belki bu türden bir terimler dizisi içinde yanıtlanabilir; ama bir başka türünün hiçbir sorusu salt bu tür terimler içinde yanıtlanamaz.

The Decline and Fall of the Roman Empire (Roma İmparatorluğunun Gerileyişi ve Yıkılışı) adlı yapıtında, Gibbon, asla bir kez bile İngiliz dili gramerinin kurallarını bozmadı: bu kurallar onun tüm yazısını yönetti, ama ne yazması gerektiğini ve hatta gerçekleştirdiği biçemi bile belirleyemediler; onlar salt belirli sözcükleri birleştirme yollarını yasalı hale getirdiler. Gibbon'un bu kuralları bilmesi ve onlara uyması sonucu, bir okuyucu özel bir tümcenin öznesinin çoğul bir ad olması olgusundan yola çıkarak, onun yükleminin de çoğul bir fiil olaca-

ğını öndeyileyebilir; onun öndeyileri daima doğru olacaktır, çünkü Gibbon'un kalemini katı bir alışkanlık içinde kullandığını bildiğimiz için telaşlanmamıza hiçbir neden yoktur. Gramer, okuyucuya fiilin çoğul bir fiil olması gerektiğini söyler ama hangi fiilin çoğul olacağını söyleyemez.

The Decline and Fall'dan alınacak bir pasaj, onun sözcük düzenlemelerinde gözlemlenebilecek olan gramer kuralları, biçem kuralları ve mantık kuralları bakımından araştırılabilir. Bu farklı türden ilkeler arasında hiçbir çatışma ya da yarışma yoktur. Tüm bir kaynak aynı materyale uygulanmıştır. Ve doğru öndeyiler için güvence sağlayabilir; ve niçin Gibbon, başka bir şeyi değil de bunu yazdı sorusunu yanıtlamak için bir gösterge olabilir.

Gramer kurallarının düz yazıdan biçem ya da mantığı dışlamamaları gibi, fiziksel bilimlerin keşifleri de dünyadan yaşamı, duyguyu, amacı ya da zekâyı dışlamazlar. Fiziksel bilimlerin keşifleri yaşam, duygu ya da amaç üzerine elbette hiçbir şey söylemezler, ama gramer kuralları da biçem ya da mantık üzerine hiçbir şey söylemez. Gramer kurallarının *The Decline and Fall*'a olduğu kadar, *Whitaker's Almanak*'a, Hume'un usavurmalarına olduğu kadar, Bayan Eddy'e uygulanması gibi, fizik yasaları da cansıza olduğu denli canlıya, zeki insanlara olduğu denli aptallara da uygulanır.

İmgelenen mekanistik dünya için gözde model; bilardo toplarının çarpma yoluyla devinimi birinden ötekine geçirmiş olduğu bir modele benzetilebilir. Çünkü bir bilardo oyunu, bize mekanik terimlerle betimlemenin, yeterli olmamakla birlikte, zorunlu olduğu olaylar serisinin en basit örneklerinden birisini sağlar. Kuşkusuz, topların ağırlık, biçim, esneklik ve devinimlerinin, masanın yapısı ve atmosfer koşullarının kesin bilgisinden, bilinen mekanik yasalara uygun olarak, topların bir anlık durumundan, onların sonraki durumunun ne olacağını ilkece çıkarımlamak olanaklıdır. Ama bundan oyunun akışının salt bu yasalara uygun olarak önerilebilir olduğu sonucu çık-

maz. Oyunun kuralları ve taktikleri üzerine bilgisi olmayan, oyuncuların ustalığı ve planlarından haberdar olmayan bir bilimsel tahminci, belki bir vuruşun başlayışından, bir sonraki vuruş yapılmadan önce topların alacağı sonul konumları tahmin edebilir; çünkü belki bunun gibi durumlara uygulayabileceği en iyi taktikleri bilir ve yine kendi ustalığı, dayanıklılığı, sabrı, zekâsı ve düşünceleri üzerine bildiği çok şey vardır.

Şuna dikkat edilmelidir ki, oyuncu istediği yere göndermede ustalık kazandıkça, topların hız arttırma ve hız kesmelerini yöneten mekanik ilkelerin yaklaşık bir bilgisine sahip olmalıdır. Niyet ve düşüncelerini nasıl gerçekleştireceği ile ilgili bilgisi, mekanik yasalarla ilgili bilgisi ile anlaşmazlık halinde değildir, tersine bu bilgiye bağımlıdır. Oyununa değer kavramlarını uygularken, onun tarafından toplara kazandırılan devinimlerin mekanik yasalar tarafından yönetilmeleri olgusundan hiç de rahatsız değiliz; çünkü eğer, *per imposibile* [olanaksız olarak] oyunun araçları rasgele davranmış olsaydı, asla hiçbir beceri oyunu ortaya çıkmazdı.

Doğa yasalarının zorunluluklar olarak değil ama çok yüksek yüzde oranlarını dile getiren önermeler olarak ifade edilen modern yorumu, bazen, doğa içinde dakiklik dışı bir öğeyi sağlıyor olarak iddia edilmiştir. Şimdi, nihayet, zaman zaman tanık olduğumuz gibi, 'değer kavramlarının tam olarak uygulanabildiği bazı durumları koruyarak da bilimsel olabiliriz', şeklinde dile getirilebilen görüş, bir eylemin bilimsel genellemelerin dışında kalmadıkça ondan yana ve ona karşı herhangi bir eleştiriye hak kazanamayacağını iddia eder. Ama bilardo kuralları ile yaptığından daha fazlasını fizik yasalarından hiçbir özel istem olarak istemez. Neden yapsın ki? Onlar onun elini zorlamazlar. Bazı ahlak filozofları tarafından ifade edilen, doğal bilimlerin ilerleyişinin, ilerleyişinin içinde ahlaksal erdemlerin ortaya çıkabileceği alanı yok edebileceği korkusu şöyle bir sava dayanır: Bir ve aynı olgunun hem mekanik yasalar hem de hem de ahlak ilkeleri tarafından yönetildiğini söy-

lemekte bir çelişki vardır. Oysa bu sav, bir golf oyuncusu aynı anda hem balistik yasalarına, hem golf kurallarına uyamaz hem de ustalık ve güzellikle oynayamaz, savı kadar temelsizdir. Her şeyin mekanik yasalarla yönetildiği yerde amaçlılık için pek çok yerin bulunması bir yana, eğer nesneler böyle yönetilmeselerdi, amaçlılık için hiçbir yer bulunamazdı. Öndeyi plan yapmanın zorunlu bir koşuludur.

Şu halde mekanizm salt bir canavardır ve biyoloji, antropoloji, sosyoloji, etik, mantık, estetik, politika, ekonomi ve tarihyazımı alanlarında pek çok özel kavram aydınlatılmayı beklerken, umutsuzca bir kurtarma harekâtına gereksinim yoktur; yani bu tür kavramların uygulanışını sıradan dünyanın dışına çıkarıp, varlığı kabul edilen bir başka dünyaya geri çekmeye ya da yerleştirmeye ve böylece 'Doğada var olanlar ve Doğaolmayanın içinde var olanlar' ayrımı yaratmaya hiçbir neden yoktur.

İnsanlar makine değildir; sürücüleri-hayalet olan makineler de değildir. Onlar insandır. Bazen anımsanması değer taşıyan bir totolojidir, bu. İnsanlar sık sık şöyle soruları sorarlar: "Zihnim gereksinim duyulan devinimleri elime nasıl yaptırıyor?", "zihnimin söylediği şeyi elime yaptıran nedir?" Bu türden sorular tümüyle bazı zincirleme süreçlerle ilgilidir: "Mermiyi tüfek namlusundan uçurtan şey nedir?" sorusu, fişek içindeki gazın genişlemesi şeklinde yanıtlanabilir. "Fişek içindeki gazı ısıtan ve fişeği patlatan nedir?" sorusu ise tüfek kapsülüne vurmaktır, şeklindeki bir bilgi ile yanıtlanabilir. "Benim tüfek tetiğini sıkıştırmam, fünyeye nasıl iğne vuruşu yaptırıyor?" sorusu ise tetik ve iğne arasındaki, yakalamalar, bırakmalar ve tellerle ilgili mekanizmi betimlemekle yanıtlanabilir. Böylece "Zihnim, parmağıma nasıl tüfek tetiğini sıkıştırma işini yaptırıyor?" diye sorulduğu zaman sorunun formu daha ileri bir zincirleme süreci öngörür; burada da halen daha yeni bir gerginlikler, salıvermeler ve ateş etmeleri gerçekleştiren, ama bu kez de 'zihinsel' olanlar söz konusudur. Ama bu kabul edilen

zincirleme süreçlerin ilk adımı olarak ne tür bir eylem ya da işleme geri gidilirse gidilsin, bireyin performansı, nişancının tetiği sıkıştırmasını, günlük yaşamda nasıl betimliyorsak, işte tıpkı o şekilde betimlenmek zorundadır. Yani biz basit bir şekilde "onu yaptı", deriz. Oysa "onun sebebi olan bir şeyi yaptı ya da oluşturdu" demeyiz.

Sonuç olarak, çok popüler bir yanılgıya karşı bir uyarıda bulunmak belki yararlı olabilir. Doğadaki her şeyin mekanik yasaların konusu olduğu biçimindeki kulaktan dolma bilgi, çoğunlukla insanların doğanın çok büyük bir makine olduğunu ya da makinelerin oluşturduğu bir yığın olduğunu söyleme eğiliminden doğar. Ama aslında doğada pek az makine vardır. Bizim görebileceğimiz makineler sadece insanların yaptığı saatler, yel değirmenleri ve türbinler gibi makinelerdir. Böyle makinelere az çok benzeyen pek az doğal sistem vardır. Bunlar da güneş sistemi gibi sistemlerdir. Bunlar kendi kendilerine devinirler ve sonsuz bir biçimde aynı devinim serilerini yinelerler. Onlar üretilmemiş az sayıda şeyler olarak tıpkı 'saat tik takları gibi' tek düze devinirler. Doğrudur; makineler yapmak için mekaniği bilmek ve uygulamak zorundayız. Ama makineleri icat etmek, cansız doğa içinde bulunan şeyleri kopya etmek değildir.

Şu düşünce paradoksal görünebilir; kendi kendini sürdüren Doğa içinde, kendini ayakta tutan rutin gözlem sistemlerinin örnekleri olarak, daha çok yaşayan organizmalara bakmalıyız. Göksel varlıkların devinimleri, bir tür 'saat' ortaya koydu. Daha sonra ortaya konan ise insan nabzı idi. Yerli çocukların arabaların demir atlar olduklarını düşünmelerine yol açan da ilkel bir animizm değildir. Doğa içinde onlara büyük ölçüde benzeyen çok az şey vardır. Çığlar ve bilardo oyunları mekanik yasaların konusudurlar; ama bunlar, makinelerin işleyişlerine hiç benzemezler.

IV

HEYECAN

1. ÖNSÖZ

Bu bölümde bazı heyecan ve duygu kavramlarını tartışacağım. Bu inceleme zorunludur, çünkü makinedeki hayalet dogmasının yandaşları, pek çok filozof ve psikolojistin, "heyecanlar içsel ve özel deneyimlerdir" biçimindeki uzlaşımsal görüşlerini, kendi yaklaşımlarını desteklemek için kanıt olarak gösterebilirler. Heyecanlar bilinç ırmağındaki çalkantılar olarak betimlenir; deneyimleyen kişinin bunları doğrudan doğruya göstermek için elinden hiçbir şey gelmez; bunlar dışsal tanıklıklara zorunlulukla gizlidir, çünkü genel fiziksel dünyada değil, ama senin ya da benim zihinsel dünyamızda yer alan oluşumlardır.

'Heyecan' sözcüğünün en az üç ya da dört farklı türden şeyi göstermek üzere kullanıldığını kanıtlamaya çalışacağım. Bunlar, 'eğilimler' ya da 'güdüler', 'ajitasyonlar' ya da 'çalkantılar' ve 'duygular'dır. Ajitasyonlar da dâhil, eğilimler ve ruhsal durumlar olgular değildir. Bundan dolayı açıkça ya da gizli olarak ortaya çıkmazlar. Onlar eylemler ya da durumlar değil, yönelimlerdir, bununla birlikte farklı türden yönelimlerdir ve onların farklılıkları önemlidir. Öte yandan duygular olgulardır. Ama insan davranışının betimlenişinde yer alırken, onlar-

dan söz etme biçimi standart kuramların yaklaşımından çok farklıdır. Güdülere hiç benzemeyen ama hastalıklara ya da hava durumlarına çok benzeyen ruhsal durumlar, olguları belirli bir biçimde bir araya toplayan zamansal koşullardır ama kendileri ekstra olgular değillerdir.

2. EĞİLİMLERE KARŞI DUYGULAR

'Duygular' terimiyle, insanların sık sık 'titreme', 'şiddetli sancı', 'kasılma-spazm', 'çarpıntı', 'burukluk', 'kaşıntı', 'üşüme', 'yanma', 'sıcak basması', bulantı', ' özlem duyma', 'kanı donma' ve 'şiddetli sarsılma' olarak betimledikleri şeylere işaret ediyorum. İnsanlar genellikle bir duygunun ortaya çıkışını bildirdikleri zaman, bunu şu tür deyimler içinde kullanırlar: bir 'acıma duygusu', bir 'sürpriz şoku,' bir 'önsezi ürpertisi' gibi.

Buradaki önemli dilsel olgu şudur; bazı özel duyguların adları aynı zamanda, bazı özel bedensel duyumların adları olarak da kullanılır. Eğer şimdi birisi bir ağrı hissettiğini söylerse, bunun pişmanlık ağrısı mı, yoksa bir romatizma ağrısı mı olduğunu sormak gerekecektir. Üstelik 'ağrı' almaşık bağlamlarda zorunlulukla aynı anlamda kullanılan bir sözcük değildir.

Ve yine deniz tutması bulantılarından söz ettiğimiz gibi, buna bir benzetme olarak, kavrayış bulantılarından da konuşulmaktadır. Biz bunları gerçek ya da imgesel, ani ya da uzatmalı, aralıklı ya da sürekli biçiminde nitelemeye hazırızdır. Bir adam vicdan acısından ya da parmağındaki bir acıdan irkilebilir. Ayrıca bazı durumlarda bunların yerini saptamaya da hazırızdır. Mide çukurundaki şu umutsuzluktan doğan kasılma duygusu ya da çene ve el kaslarındaki kızgınlıktan doğan kasılma duygusu gibi. Vücudun herhangi bir parçasında yerini saptamaya hazır olmadığımız duygular arasında gururdan ateş gibi olma vardır; tıpkı ateşi yükselen bedenin her tarafını ateş basması gibi, tüm vücudu kaplar görünmektedir.

James, duygularla bedensel duyumları çekinmeksizin özdeşleştirmiştir. Ama buradaki amaçlarımız bakımından beden-

sel duyumlardan konuşurken, duygulardan da konuştuğumuzu göstermek yeterlidir. Oysa duygulardan söz ettiğimiz zaman bedensel duyumlardan söz ediyor olmayabiliriz.

Öte yandan şu önemli olguya da hakkını vermek zorunludur: biz duyguları 'kavrayış bulantıları' ve 'gurur ateşinden yanmalar' gibi deyimlerle bildiririz. Yani biz gururdan doğan ateşi, vücudun ısısının yükselmesinden doğan ateşten ayırt ederiz. Bu bağlamda birisinin acımadan doğan bir kalp çarpıntısı hissettiğini söylemek oldukça uygun olmakla birlikte, onun çarpıntısının bir kalp vuruşu ya da vuruşlar serisi ile eş olmadığına işaret etmek zorundayım; ancak çarpıntı, sancı ve öteki duyguların bedensel duyumlar olduğunu kabul ederek onaylamaktan düş kırıklığına uğratıcı hiçbir sonuç çıkmayacaktır.

O halde, 'heyecan'ın bir anlamında, duygular heyecandır. Ama heyecanın oldukça farklı başka bir anlamı daha vardır. Buna göre kuramcılar, daha üst düzeyden davranışları açıklamaya yarayan güdüleri de heyecanlar olarak sınıflarlar. Bir adam kendini beğenmiş, saygılı, açgözlü, yurtsever ya da tembel olarak nitelendiği zaman, öyle bir açıklama verilmiş oluyor ki, kişinin davranışlarının imge ve düşüncelerinin nedeni, standart terminolojiye göre, kendini beğenmişlik, hürmetkârlık, açgözlülük, yurtseverlik ve tembellik olarak sıralanan heyecan türleri varmış gibi açıklanmaktadır. Böyle olunca da onlardan duygular olarak konuşulmaya başlanır.

Ama burada büyük bir mantıksal karışıklığın eşlik ettiği, büyük bir dilsel karışıklık vardır; birisi, 'kendini beğenmiş' ya da 'tembel' bir adam olarak nitelendiği zaman, 'kendini beğenmiş' ve 'tembel' sözcükleri onun karakterinde az ya da çok sürüp giden birtakım özelliklere işaret etmek için kullanılır. Bu kullanımda onun çocukluğundan beri kendini beğenmiş olduğu, ya da yarıyıl tatili boyunca tembellik ettiği söylenir. Onun kendini beğenmişliği ya da tembelliği yatkınlıksal özelliklerdir ve şu tür anlatımlarla ortaya konulabilir. "Her ne zaman belir-

li türden durumlar ortaya çıksa o, daima veya genellikle, kendisini önemli göstermeye çalışmıştır ya da çalışır" ya da "her ne zaman zor bir şeyi yapmakla yapmamak arasında bir seçimle yüz yüze gelse, o, güç olan şeyi yapmaktan kaçınmıştır." 'Her ne zaman' ile başlayan tümceler tekil olgu raporları değildirler. Bu şekilde kullanılan güdü sözcükleri yönelimlere ya da eğilimlere işaret ederler ve bundan dolayı duyguların ortaya çıkışını göstermezler. Onlar belirli türden genel koşullu önermelerin eliptik anlatımlarıdır ve kategorik öyküsel olayları ifade etme biçiminde oluşturulmazlar.

Bununla birlikte, güdü sözcüklerinin bu yatkınlıksal kullanımı yanında, buna paralel etkin bir kullanımı da olmalıdır, tarzında bir karşı çıkışta bulunulabilir: bir kişinin sözcüğün yatkınlıksal anlamında dakik olması için, onun özel koşullarda dakik olma eğilimini göstermesi gerekir ve özel bir randevu için dakik olduğunun söylenmesi yatkınlıksal bir anlam taşımaz. 'Dakik olma' burada etkin bir anlam taşır. "O randevularında zamanında bulunma eğilimini gösterir" anlatımı genel koşullu bir önermeyi yansıtır; onun doğruluğu, "bugünkü randevusuna tam zamanında geldi", türünden doğru kategorik önermelerin varoluşunu gerektirir. Böylece bir insan için, kendini beğenmiş ya da tembel olarak nitelenebilmek için, bu kişi, kendini beğenmişliğin ya da tembelliğin özel anlamda ortaya çıkan özel uygulamalarını gerçekleştirmelidir; bunlar da edimsel heyecanlar ya da duygular olacaktır.

Bu kanıtlama kuşkusuz bir şeyi ortaya koyar ama istenilen noktayı tam olarak belirtmez. Bir insanı kendini beğenmiş olarak betimlemek, onun özel bir eğilime konu olduğunu söylemek olarak doğrudur, ama bu eğilimin, uygulamalarının özel titreyişler ve sancıların kaydedilmesinden başka bir şey olmadığı iddiası doğru değildir. Tersine bir insanın kendini beğenmiş olduğunu duyduğumuzda, ilk planda onun belirli biçimlerde davranmasını bekleriz; yani, kendisi hakkında çok fazla konuşması, yüksek tabakaya bağlı oluşu, eleştirileri kabul et-

memesi, öne geçmenin yollarını araması, başkalarının erdemleri ile ilgili konuşmalardan kendini uzak tutması gibi. Aynı zamanda, kendi başarıları ile ilgili pembe rüyalara dalması, kendi ilerleyişi için planlar yapması gibi davranışlar da bekleriz. Önemli bir kişi onun adını unuttuğu zaman, keskin, batıcı bir duygu duyması doğaldır; rakiplerinin felaketlerini duyduğu zaman, içinin neşe ile dolduğunu, hafiflediğini hissettiğini tahmin ederiz. Ama kırılma ve neşe duyguları, övünmenin genel eylemlerinden ve hülyalara dalmanın özel eylemlerinden daha fazla olarak, doğrudan doğruya kendini beğenmişliği gösteren duygular değildir. Gerçekte kısaca görünen nedenlerden dolayı, onlar doğrudan olarak daha az mesaj verirler.

Bazı kuramcılar, kendini beğenmişliğin doğrudan uygulamalarından biri olarak bir övünme eyleminden söz etmenin, durum içindeki asıl öğeyi dışta bırakmak olduğunu söyleyerek, karşı çıkışta bulunacaklardır. Bir adamın övünme nedenini, onun kendini beğenmiş olduğunu söyleyerek açıkladığımız zaman, bir yatkınlığın bir olay olmadığını ve böylece bir neden oluşturmadığını unutmuş oluruz. Onun övünme nedeni, övünmeye başlamasına yol açan daha önceki bir olay olmalıdır. Bu edimsel dürtü yani kendini beğenmişlik dürtüsü ile övünmek için devinime geçirilmiş olmalıdır. Böylece kendini beğenmişliğin ani ve doğrudan edimselleştirmeleri özel kendini beğenmişlik uyarımlarıdır ve bunlar da duygulardır. Kendini beğenmiş adam, kendini beğenmişliğin özel duygularını göstermeye eğilimli olan adamdır; bu duygular onu övünmeye sürükler ya da zorlar ya da belki de övünmek isteyecek, dahası kendini beğenmişlikten yapıldığını söylediğimiz tüm öteki şeyleri de yapmak isteyecektir.

Dikkat edilirse bu uslamlama bir eylemi, belirli bir güdüden, bu örnekte kendini beğenmişlikten, dolayı yapılmış olarak kabul ettiği için nedensel bir açıklama vermektedir. Bu durumda o bir zihnin, bu örnekte bir övüngenin zihninin, özel nedenlerin bir alanı olduğunu öne sürmektedir; yani bir ken-

dini beğenmişlik duygusu, açıkça ortada olan bir övünmenin içsel nedeni olarak ele alınmış olmaktadır; belirli bir güdüden dolayı bir eylemi yapılmış olarak açıklamanın, "taş çarptığı için bardak kırıldı" demeye benzediğini, ama aslında bunun oldukça farklı bir önerme tipini ortaya koyduğunu kısaca kanıtlamaya çalışacağım: Buna göre taş ona çarptığı zaman bardak kırıldı çünkü o kırılabilir bir özellik taşımaktadır. Tıpkı kırılabilirliğin vurulduğu zaman parçalarına ayrılmış olmaktan daha başka anlık görünümleri olmaması gibi, kronik kendini beğenmişliğin anlık edimselleşmelerini belirlemek için, övünmek, başarıları ile ilgili hülyalara dalmak, başkalarının erdemleri üzerine konuşmalardan kaçınmak gibi şeylerden daha başka herhangi bir şey aramamıza gerek yoktur.

Ama bu kanıtlamayı açıklamadan önce, kendini beğenmiş bir insanın her durumda mağrur bir biçimde davrandığının yani kendini beğenmişliğin özel bir çarpıntısını ya da titreyişini deneyimlemesinin nasıl mantığa sığmaz bir görüş olduğunu göstermeye çalışacağım. Olayı oldukça dogmatik bir biçimde koyarsak, kendini beğenmiş bir adam asla kendini beğenmişlik hissetmez. Kuşkusuz işi bozulduğu zaman müthiş bir öfke hisseder ve umulmadık bir biçimde başarılı olduğu zaman da, büyük bir sevinç hisseder. Ama 'kendini beğenmişlik duygusu' diye adlandırabileceğimiz özel bir titreyiş ya da ağrı yoktur. Gerçekten eğer böyle anlaşılabilir özel bir duygu olsaydı ve kendini beğenmiş adam sürekli olarak onu deneyimleseydi, kendisinin nasıl kendini beğenmiş olduğunu fark eden son kişi olmak yerine ilk kişi olurdu.

Bir başka örnek ele alalım: Bir kişinin sembolik mantığa ilgisi vardır. Düzenli olarak konu ile ilgili kitapları ve makaleleri okumaktadır; tartışmakta, onunla ilgili sorunları çözmekte ve öteki alanlarla ilgili olan yazıları ihmal etmektedir. Burada karşı çıkmaya çalıştığımız görüşe göre, o bundan dolayı, sürekli olarak özel türden uyarımları deneyimlemektedir; yani sembolik mantıkla ilgilenme duygularını yaşamaktadır. Eğer

ilgisi çok güçlü ise, bu duygular da çok şiddetli ve sık sık olmalıdır. Bu durumda o, bize, bu duyguların kramp ağrıları gibi ani mi, yoksa baş ağrıları gibi süreli mi olup olmadıklarını, onların muhtelif zamanlarda birinin ötekini bir dakika mı yoksa bir saatte birkaç kez mi izleyip izlemediğini ve yine onları kafasının arkasında küçük bir yerde mi yoksa başının ön tarafında mı hissedip hissetmediğini söyleyebilmelidir. Ama açıktır ki böyle özel sorulara onun tek yanıtı, hobisine dikkat ettiği esnada kendi kendisini herhangi bir çarpıntı ya da bulantı hissederken yakalamadığı yolunda olacaktır. Çalışmaları kesintiye uğradığı zaman bir sinirlenme duygusu bildirebilir ve dalgınlığı yok olduğu zaman bir yükten kurtulmuş olma duygusu rapor edebilir Ama onun rapor edebileceği sembolik mantığa ilgi duymanın hiçbir özel duygusu yoktur. Heyecanlanmadan hobisini sürdürebildiği sürece, hiçbir biçimde rahatsızlık hissetmez.

Bununla birlikte, varsayalım ki böyle duygular her iki ya da yirmi dakikada bir aniden ortaya çıkmaktadır. Biz halen bu duygular arasındaki kesinti zamanlarında bile konusu üzerinde konuşabildiğini ve tartışabildiğini sanıyoruz ve doğru bir şekilde söyleyebiliriz ki, halen ona olan ilgisinden dolayı konu hakkında çalışabiliyor ve tartışabiliyor. Sadece bu nokta bile şu sonucu ortaya koyar ki, bir güdüden dolayı bir şeyi yapmak, onu yapma esnasında birtakım özel duygulardan uzak olma ile uyuşur.

Doğal olarak, güdülerle ilgili standart kuramlar, iç bulantıları, sancılar ve titremelerden öyle kaba bir biçimde konuşmazlar. Onlar daha ağırbaşlı bir söylemle isteklerden, uyarımlardan ve devinime getiricilerden söz ederler. Bu durumda isteme duyguları vardır, yani onlara verdiğimiz adlarla söylersek; 'özlem duymalar', 'yalvarmalar', ve 'şiddetli arzular' söz konusudur. Şu halde sorumuzu bu yolda koyarsak; sembolik mantığa ilgi duyar olmak, özel türden özlem duymalar, hasret çekmeler ve şiddetli arzu duyguları duymaya eğilimli ya da

yatkın olmakla eş değer midir? Ve ona duyulan ilgiden dolayı sembolik mantık üzerinde çalışmak, çalışmanın her bir parçası başlamadan önce böyle bir şiddetli arzulama duymayı içerir mi? Eğer olumlu yanıt verilirse o zaman şu soruya verilecek bir yanıt yoktur: Arzulamalar arasındaki kesinti anlarında öğrenci hangi güdüden dolayı konu üzerinde çalışır? Ve eğer onun ilgisinin güçlü olmasının anlamı, varsayılan duyguların sık sık keskin olmasının söylemesi ise bundan şu anlamsız sonuç çıkacaktır ki, bir adamın bir konuya daha güçlü bir biçimde ilgi göstermesi demek, dikkati ondan daha fazla olarak başka yöne çekilecek demektir. Çünkü bir duygu ya da duyumun 'keskin' olduğunu söylemek, ona dikkat etmemek zordur demektir ve bir duyguya dikkat etmek ise sembolik mantıktaki bir probleme dikkat etmekle aynı şey değildir.

Şu halde güdü sözcüklerinin duyguların adları olduğunu ya da güdülerin birtakım duyguları içerdiğini kanıtlamaya çalışan argümanın sonucunu geri çevirmeliyiz. Ama bu sonuç bakımından argümanla ilgili olarak yanlış olan neydi?

Bir olgunun 'açıklanmış' olduğu söylenen en az iki farklı anlamı vardır ve buna paralel olarak en az iki farklı anlamda, onun 'niçin' meydana geldiğini sorabiliriz ve yine oldukça farklı iki anlamda onun meydana geldiğini 'çünkü' durumun şöyle şöyle olduğunu söyleyebiliriz. Birinci anlam nedensel anlamdır: Bardağın niçin kırıldığını sormak, onun kırılmasına neyin neden olduğunu sormaktır; ve yine bu anlamda biz, bardağın kırılmasını ona bir taş çarptığını söylediğimiz zaman açıklamış oluruz. Açıklamada 'çünkü' ile başlayan yan tümcecik bir olayı rapor eder; yani bardağın kırılması sonucuna götüren neden olarak karşımıza çıkan olaydır bu.

Ama sık sık olup biten olaylara, 'açıklama'nın bir başka anlamında açıklamalar arar ve buluruz: Biz taş ona çarptığı zaman niçin bardağın paramparça olduğunu sorarız ve "bardak kırılabilir türden bir şey olduğu için kırıldı" yanıtını veririz. Oysa 'kırılabilirlik' yatkınlıksal bir sıfattır. Yani bardağı kırıla-

bilir olarak betimlemek, bardak ile ilgili, genel koşullu bir önerme öne sürmektir. Böylece bir taş çarptığında, kırılabilir olduğu için bardağın kırıldığını söylediğimiz zaman, buradaki 'çünkü' yan tümceciği bir olayı ya da bir nedeni rapor etmez; o, yasa-benzeri bir önermeyi dile getirir. İnsanlar çoğunlukla taş çarptığında bardağın kırılması olayına, neden gösterme bakımından da bu ikinci türden açıklamalara başvururlar.

Yasa-benzeri genel koşullu önerme nasıl iş görür? Böyle bir önermede biz kabaca, eğer taşla vurulursa ya da kanırılırsa, bardağın eğilip bükülmeyeceğini, erimeyeceğini ya da buharlaşmayacağını ama parçalarına ayrılmış olacağını anlatmak isteriz. Bardağın özel bir anda özel bir taş tarafından vurulduğu zaman parçalarına ayrılmış olduğu olgusunda birinci olay, yani taşın vurulması genel koşullu önermenin koşul kısmını gerçekleştirir ve ikincisi, yani bardağın parçalara ayrılması olgusu da, koşullunun ikinci yani sonuç kısmını gerçekleştirir.

İşte bu yol, özelleşmiş güdülerden ortaya çıkan eylemlerin açıklanışına uygulanabilir. "Niçin birisi belirli bir biçimde eylemde bulundu?" diye sorduğumuz zaman bu soruya ya onun bu şekilde eylemde bulunmasının nedenine doğru bir araştırma olabilir, ya da kişinin karakter özelliklerine doğru giden bir araştırma olabilir, yani böyle bir koşulda, bu tarzda eylemde bulunmasının bir açıklamasını verecektir. İşte güdülere başvurarak yapılan açıklamaların birinci tip açıklamaya değil, ikinci tip açıklamaya girdiğini burada göstermeye çalışacağımı sanıyorum. Yaptığı şeyle ilgili olarak bir güdüyü bildiren bir kişi, genel konuşma içinde, eylemi için bir 'neden' gösteriyor olarak görülebilir. Ama şuna dikkat edilmelidir ki insan eylemlerinin böyle açıklanışlarının çok çeşitleri vardır. Bir kas devinimi bir refleksle açıklanabilir, bir sigara içmek kökleşmiş bir alışkanlıkla, bir mektuba verilen bir yanıt ise bir güdü ile açıklanabilir. Refleksler, alışkanlıklar ve güdüler arasındaki bazı farklılıklar daha sonraki bir aşamada betimlenecektir.

Şu andaki konumuz ise şudur: "Kendini beğenmişliğinden dolayı övündü" önermesi, bir görüşe göre o, övündü; övünmesinin nedeni, kendini beğenmişliğin özel bir duygusunun ya da dürtüsünün onda ortaya çıkmış olmasıdır. Öteki görüşe göre ise önerme şu şekilde oluşturulmuş olmalıdır. "O, yabancıya övündü; her ne zaman başkalarının hayranlığını ve kıskançlığını elde etme şansı yakalarsa, bu hayranlık ve kıskançlığı doğuracağını düşündüğü her ne varsa onu yapar." Görüldüğü gibi buradaki anlatım ancak yasa-benzeri bir önermede dile gelmektedir.

Benim birinci uslamlamam böyle önermeler oluşturmanın ikinci yolu lehine olacaktır: çünkü hiç kimse, bir başkasının görünen eyleminin nedeninin, bir duygunun onda ortaya çıkışı olduğunu bilemezdi ve hatta usa-uygun bir olasılık olarak bile bilemezdi. Kişi, kendisi tam övünmeden önce şiddetli bir kendini beğenmişlik arzusu deneyimlediğini bildirse bile, başkalarının asla bildiremediği bu şeyi o rapor etse bile, bu arzunun eyleme neden olduğu ile ilgili çok zayıf bir kanıt olurdu, çünkü bildiğimiz kadarıyla, neden, öteki binlerce eşzamanlı oluşumdan her hangi birisi de olabilirdi. Bu görüşe göre güdülerle davranmak, herhangi bir doğrudan testin olanaksızlığı anlamına gelirdi ve hiçbir aklı başında kişi böyle bir dayanağa güven duymazdı. Bu, kuyu kazmanın yasak olduğu yerde su bulunduğu kehanetine benzer.

Bununla birlikte, gerçekte, biz öteki insanların güdülerini keşfederiz. Onları keşfetme süreci yanlışlıktan arınmış değildir ama bu yanlışlık düzeltilemez de değildir. Bu bir tümevarım sürecidir ya da ona benzer; bu süreç yasa-benzeri önermelerin oluşturulması ve onların özel eylemlerin 'neden'leri olarak uygulanmaları sonucuna götürür. Her bir durumda, oluşturulan şey belirli türden genel koşullu bir önermedir ya da böyle bir önerme sonuç olarak çıkar. Özel bir eylem için bir güdünün imlenmesi gözlemlenemeyen bir olayın nedensel bir çıkarımı değildir ama yasa-benzeri bir önerme tarafından bir oluntu

(episode) önermesinin kapsanmasıdır. Bundan dolayı, bu eylem ve tepkilerin refleksler ve alışkanlıklarla ya da bardağın parçalanmasının onun kırılabilirliğine referansla açıklanmasına benzer.

Bir kişinin kendi uzun süreli güdülerini keşfetme yolu, onun başkalarının güdülerini keşfetme yolu ile aynıdır. Onun için elde edilebilir olan bilginin niceliği ve niteliği iki araştırma biçiminde birbirinden ayrılır ama onun yapı taşları genelde aynı türdendir. Şurası bir gerçektir ki, kişi kendi geçmiş yapıp-etmeleri, düşünceleri, imgeleri ve duygularından oluşan bir kaynağa sahiptir; ve kendisi olgusal olarak gerçekleşmemiş görevlerle ve fırsatlarla yüz yüze gelmiş olarak imgeleyip birtakım deneyler düzenleyebilir. Böylelikle o, öteki insanların yönelimlerini değerlendirmek için yoksun bulunduğu veriler üzerine kendi sürüp giden eğilimlerinin değerlendirilmesini bir temel olarak alabilir. Öte yandan kendi eğilimlerini değerlendirişinde tarafsız olması olanaklı değildir. Ve böylece kendi eylem ve karşı eylemlerini öteki insanlarınkilerle karşılaştırmak için uygun bir konumda değildir. Genelde biz, zeki ve yansız bir gözlemcinin, bir kişinin alışkanlıkları, yetenekleri, zayıf yönleri kadar sürüp giden güdüleri için de o kişinin kendisine göre daha iyi bir yargıç olduğunu düşünürüz. İşte bu görüş, bir kişi kendi eylemlerinin kaynağına doğru ayrıcalıklı bir girişe sahiptir görüşünü temele alan kurama doğrudan doğruya karşıttır; sözde bu girişten dolayı, kişi hangi güdülere dayanarak bir eyleme yöneldiğini ve hangi güdüden dolayı özel bir eylemde bulunduğunu, hiç araştırmaksızın ya da bir çıkarımda bulunmaksızın keşfetme üstünlüğüne sahiptir.

Daha sonra göreceğimiz gibi (V. Bölüm), bir şeyi yapan ya da deneyimleyen bir kişi, yaptığı ya da deneyimlediği şeye dikkat ediyorsa, doğal olarak, bunlarla ilgili soruları çıkarımsız ya da araştırmaya başvurmaksızın yanıtlayabilir. Ama ona bu hazır yanıtları verdiren şey, çoğunlukla onun arkadaşlarına da

aynı hazır yanıtları verdirir. O, bir dedektif olmak zorunda değildir, ötekiler de.

Bu tezi destekleyen bir başka uslamlama da şudur; bir soruya yanıt veren kişi, belirli türden bir böceğin larvalarını bulmak için toprağı kazdığını söyleyebilir. Bu larvaları hangi hayvan ya da bitki topluluğunda, onların parazit olduğunu bulmak için araştırdığını söyleyebilir. Bunu da onların parazit olarak gösterildiği belirli ekolojik bir varsayımı test etmek için yaptığını söyleyebilir ve doğal ayıklanma ile ilgili belirli bir varsayımı kovuşturmak için de, bu varsayımı test etmek istediğini söyleyebilir. Her bir aşamadaki belirli araştırmaları sürdürme nedenini ya da güdüsünü açıklamaktadır ve açıkladıklarının her birini izleyen neden, kendisinden öncekinden daha yüksek bir genelleme düzeyini verir. O, bir ilgiyi bir diğerinin altında sınıflandırmaktadır; bir şekilde daha özel olan yasalar, daha genel yasaların altında sınıflandırılmaktadır. O, önceki ve daha önceki aşamaların kronolojik serisini kaydetmemektedir. Ama elbette eğer oldukça farklı türden sorulursa, o, bunu da yapabilir. Sözgelimi, bu sorunda öncelikle ilginizi hangisi uyandırdı ve şunda ne sebep oldu?

Tek başına alınan her eylem durumunda "O, hangi güdülerden dolayı yapıldı?" diye sormak doğal olur. Daima olasıdır ki, o, bir güdüden dolayı değil de bir alışkanlığın gücüyle yapılmış olabilir. Yaptığım ya da söylediğim bir şeyi, hemen hemen daima yanlış olmakla birlikte, tam bir dalgınlık içinde yaptığımı ya da söylediğimi ileri sürebilirim. Bir güdüden dolayı yapılan bir eylemin sergilenişi, onun alışkanlığa dayalı sergilenişinden farklıdır; ama bir sınıfa ait olan şeyler, yine bir başkasına da ait olabilirler. Şimdi bir eylemin bir alışkanlığın gücüyle yapıldığını söylemek, açıkça onu özel bir yatkınlığın açıkladığını da söylemek demek olacaktır. Hiç kimsenin 'alışkanlık'ın özel, içsel bir olay ya da olaylar sınıfının adı olduğunu düşüneceğine inanmıyorum. Bir eylemin bir alışkanlığın gücü ile mi yoksa içten gelerek mi yapılıp yapılmadığını sor-

mak, bundan dolayı, eylemin açıklanışının iki özelleşmiş yatkınlığa mı bağlı olduğunu sormaktır.

Nihayet kendisine dayanarak birisinin bir şey yaptığı bir dürtü ile ilgili tartışmada, hangi testlerle karar vermeye çalıştığımızı dikkate almalıyız; söz gelimi bir kişi, göreceli olarak mütevazı bir devlet memuriyeti için yurtseverlikten mi, yoksa askerlik görevinden muaf olma isteği ile mi çok iyi ücretli bir işi tepti? Belki ona sorarak işe başlayabiliriz; ama böyle bir konuda onun bize ya da kendi kendisine söylediği sözcükler çok olasıdır ki içtenlikli olmayacaktır. Tekrar deneyebiliriz; zorunlulukla başarısız olacağız diye bir şey yoktur. Sözcüklerinin, eylemlerinin ve sıkıntılarının, fiziksel olarak ürkek olduğu ve aynı kalıba girmekten kaçındığı varsayımı ile uyuşup uyuşmadığını ya da onun göreli olarak paraya karşı kayıtsız olduğu ve savaşı kazanmak için herhangi bir şeyi feda edebilir olduğu varsayımı ile onların uyuşup uyuşmadığını dikkate alarak araştırmayı yeniden rayına oturtmaya çalışmalıyız. Yani burada karakterindeki ilişkili özelliklerden kalkan bir tümevarımla iş görmeye çalışmalıyız. O halde tümevarımımızın sonuçlarını onun bireysel kararına uygularken; yani neden bunu yaptığını açıklarken, biz ona, bunu yaparken kaydedilmiş titreme, sancı ve çarpıntılarını anımsaması için baskı yapmıyoruz ve olasılıkla onların oluşumunu çıkarılmama gibi bir derdimiz de yoktur. Ve güdüleri araştırma altında olan bir kişinin sahip olduğu duygulara çok fazla dikkat yöneltmemenin özel bir nedeni vardır; biz biliriz ki, canlı ve şiddetli duygular aşırı duyarlılar tarafından hissedilir, oysaki bunların pozitif eylemleri, onların yurtseverliğinin kendi kendine karşı hoş görülü bir yalandan-inanma olduğunu oldukça açık bir şekilde gösterir; onların yürekleri memleketin kötü durumunun umutsuz olduğunu duydukları zaman usulen çarpar ama iştahları etkilenmemiş olarak kalır ve yaşamlarının sıradan akışı bozulmaz. Onların bir ordunun resmigeçidiyle göğüsleri kabarır, ama onlar kendileri bu resmigeçit içinde olmaktan kaçınırlar. Onlar daha çok tiyat-

ro izleyicisine ve roman okuyucusuna benzerler ve elbette gerçek sancılar, üzüntüler, titreme ve umutsuzluk çırpınışları, kızgınlık, neşe ve tiksinme hissederler ama bunların bir yalandan-inanma olduğunu tiyatro izleyicilerinin ve roman okurlarının anlayabilmesi gibi bir fark vardır ortada.

O halde belirli bir güdünün birisinin karakterindeki bir özellik olduğunu söylemek, onun belirli türden şeyleri yapmaya, belirli türden planlar oluşturmaya belirli türden hülyalara dalmaya ve kuşkusuz belirli durumlarda belirli duyguları hissetmeye eğilimli olduğunu söylemek demektir. Onun bir güdüden dolayı bir şeyi yaptığını söylemek, onun belirli özel koşullarında yapılan bu eylemin, onun yapmak için eğilimi olan türden bir şey olduğunu söylemektir. "O bunu yapardı" demektir.

3. AJİTASYONLARA KARŞI EĞİLİMLER

Eğilimlerden oldukça farklı olanlar zihin durumları ya da ruhsal durumlardır; böyle durumlardaki insanlar ajite olmuş, altüst olmuş, şaşırmış ya da yıkılmış olarak betimlenirler. Endişeli olmak, ürkmüş olmak, şok geçirmek, kışkırtılmış olmak, kaskatı hale gelmiş olmak, hayrete düşürülmüş, kuşku içinde, telaşlanmış ve öfkelenmiş olmak ajitasyonun bilinen türleridir. Onlar genelde şiddetin dereceleri olarak karakterize edilen altüst olmaların dereceleri ve karışıklıklardır. Onlardan herhangi birisini ele aldığımızda şunu söylemek anlamlı olur ki kişi mantıklı düşünemeyecek ya da eylemde bulunamayacak denli allak bullak olmuştur, bir söz söyleyemeyecek kadar ürkmüştür ve dikkatini toplayamayacak kadar heyecanlıdır. İnsanların sevinçten konuşamaz hale geldikleri ya da dehşetten donup kaldıkları söylendiği zaman, onlar, son derece şiddetli olarak betimlenen özel bir ajitasyon hali içindedirler.

Bu nokta zaten eğilimlerle ajitasyonlar arasındaki ayrımın bir bölümünü belirtmektedir. Bir kişinin sembolik mantığa

karşı olan ilgisinin, sembolik mantığa dikkatini yoğunlaştıramayacak denli, şiddetli olduğunu ya da birisinin ülkesi için çalışamayacak kadar yurtsever olduğunu söylemek saçma olurdu. Eğilimler rahatsızlıklar [karışıklıklar] değildir, böyle şiddetli ya da uysal rahatsızlıklar olamazlar. Başat güdüsü iyilikseverlik ya da kendini beğenmişlik olan bir adam iyilikseverlikten ya da kendini beğenmişlikten aklı başından gitmiş ya da altüst olmuş olarak betimlenemez; çünkü o hiçbir şekilde şaşırtılmamış ya da altüst olmamıştır. O bütünüyle tek-amaçlıdır. İyilikseverlik ya da kendini beğenmişlik tayfun ya da kasırga değildir.

'Zihni-dağılmış' ve 'ajitasyon' terimlerinin kendilerinin ifade ettiği gibi, bu koşullardaki insanlar tehlikeli bir metafor kullanılırsa çatışan güçlerin etkisi altındadırlar. Böyle çatışmaların iki radikal türü şunlardır: Bir eğilim bir başkasıyla çatıştığı zaman, ya da bir eğilime doğanın acımasız koşulları tarafından engel olunduğu zaman başlıca çatışma türleri karşımıza çıkar. Köy yaşamını isteyen ama kentte yaşamasını gerektiren bir konum içinde olmak isteyen bir adam, karşıt yönlerde eğilim göstermektedir. Yaşamak isteyen ve ölmekte olan bir adam, istediğini yapmak yönünden olgular tarafından önlenmektedir. Bu örnekler, ajitasyonların önemli bir özelliğini göstermektedir, onlar kendileri ajitasyon olmayan eğilimlerin varlığını gerektirmektedir. Tıpkı bir anaforun, kendileri anafor olmayan akıntıların varlığını gerektirmesi gibi. Bir anafor en az iki akıntının ya da bir akıntı ve bir kayanın var olmasını gerektiren bir karışım-koşuludur. Bir ajitasyon iki eğilimin ya da bir eğilim ve bir olgusal engelin var olmasını gerektirir. Keder bir tür ölüm tarafından engellenmiş olmanın etkisidir; boşlukta kalma bir tür korku ile umudun birbirine karışmasının etkisidir. Tutku ile yurtseverlik arasında parçalanmış olan kurban hem yurtsever hem de tutkulu olmalıdır.

Hume; Hutcheson'ı izleyerek eğilimler ve ajitasyonlar arasındaki bu ayrımdan kısmen haberdar idi, çünkü o, bazı 'tut-

kuların' özsel olarak sakin, bazılarının ise şiddetli olduğuna dikkat etmişti. O, sakin bir duygunun, şiddetli bir duyguyu 'alt edebileceğine' de dikkat etmişti. Ama onun 'sakin ve 'şiddetli' antitezi salt aynı türden şeyler arasındaki bir derece farkını telkin etmektedir. Gerçekte eğilimler ve ajitasyonlar, farklı türden şeylerdir. Ajitasyonlar şiddetli ya da sakin olabilirler, ama eğilimler her ikisi de olamaz. Eğilimler göreli olarak güçlü ya da zayıf olabilirler. Buradaki ayrım bir altüst olma ayrımı değildir; o işlevsellik derecesinin bir farklılığıdır; bu da farklılığın farklı bir türüdür. Hume, 'tutku' sözcüğünü en azından birbirinden farklı iki şey grubunu anlatmak üzere kullanmış oluyordu.

Bir adam çok haris birisi olmakla birlikte, aynı zamanda bahçecilik meraklısı olarak betimlendiği zaman, söylenmek istenenin bir bölümü, birinci güdünün, ikinciden daha güçlü olduğudur; şu anlamda ki onun içsel ve dışsal davranışının çok büyük bir bölümünün bahçecilikle uğraşmaya değil de zengin olmaya doğru yönlendirilmiş olmasıdır. Artı, hafif parasal bir kaybın söz konusu olduğu durumlar, bahçesine daha büyük bir oranla yansıyabilir; o, belki orkide yetiştirmekten vazgeçecek ve parasını koruyacaktır. Ama bundan daha fazlası söylenmiş oluyor. Bir adamın çok 'haris' olarak betimlenebilir olması için, bu eğilimin aynı şekilde her şeyden çok, ya da hemen hemen tüm öteki eğilimlerden üstün olması gerekir. Daha ziyade bahçeciliğe meraklı olarak betimlenmek, bu güdünün öteki eğilimlerinin pek çoğunu yönettiğini belirtir. Güdülerin güçleri ya bir diğer özelleşmiş güdü ile ya her bir öteki güdü ile ya da öteki güdülerin pek çoğu ile *vis-a-vis* [karşı karşıya olarak] onların göreceli anlamdaki güçleridir. Onlar kişinin dışsal ve içsel etkinliklerini ortaya koyma yolu tarafından kısmen belirlenmişlerdir ve bunun sadece özel bir durumu olarak, yine kısmen eğilimler arasındaki yarışmaların sonuçları tarafından belirlenebilirler; olaylar böyle yarışmaları beraberinde getirdiği zaman ve kişinin eğilim duyduğu her iki şeyi de

yapamadığı zaman bu durum söz konusu olur. Gerçekten onun güdülerinin şöyle ve şöyle güce sahip olduğunu söylemek, sadece, etkinliklerini şu şu yollarda dağıtmaya eğilimli olduğunu söylemektir.

Bazen özel bir güdü öylesine güçlüdür ki, her zaman ya da neredeyse her zaman tüm öteki güdüleri yönetimi altına alır. Hasis ya da aziz, belki de her şeyi feda edebilir, en çok değer verdiği şeyi bu kaybetmektense, yaşamını bile feda edebilir. Böyle bir adam eğer dünya olduğu gibi olmasaydı, asla ciddi bir şekilde ajite olmazdı ya da şaşkınlığa düşmezdi; çünkü başka hiçbir eğilim, kalbinin arzusuyla çatışacak ya da yarışacak denli ciddi bir şekilde ve yeterli derecede güçlü değildir. O, kendi kendisiyle asla kavgalı bir konumda olamazdı.

O halde 'heyecan', 'heyecanlı', 'uyarılmış' terimlerinin en popüler kullanımlarından birisi ajitasyonları ya da insanların zaman zaman içine düştüğü ya da sürüklendiği öteki ruhsal durumları betimlemektir. 'Son derece heyecanlı kişi' demekle genellikle sık sık şiddetli bir biçimde aklı başından gitmiştir tir tir titreyen ya da telaş içinde bir insan anlatılmak istenir. Eğer bu herhangi bir nedenle 'heyecan' teriminin ortalaması ya da asıl anlamı olarak seçilirse, o zaman güdüler ya da eğilimler, hiçbir biçimde heyecan değildir. Gururluluk bir heyecan olamaz, oysa hüsran olabilir. Sembolik mantığa ilgi duymak bir heyecan olamaz, oysaki öteki konulardan sıkılmış olmak olabilir. Ama 'heyecan' sözcüğünün anlam kaypaklıklarını budamaya çalışmanın bir nedeni yoksa o zaman, güdülerin, isterseniz heyecanlar olduğunu söyleyebilirsiniz, ama bu, ajitasyonların heyecan olduğu anlamda değildir.

'Endişeli', 'heyecanlanmış', 'utanmış' gibi sözcüklerin iki ayrı kullanın tarzı arasında ayrım yapmamız gereklidir. Bazen biz onları geçici ruhsal durumları anlatmak için kullanırız; birisinin birkaç dakika için sıkılmış olduğunu ya da bir saat boyunca endişeli olduğunu söylediğimiz zaman geçici bir ruhsal durum anlatılmaktadır. Bazen biz onları ruhsal durumlara yol

açan duyarlılıklar için kullanırız; birisinin övgü nedeniyle utanmış olduğunu söylediğimiz zamanki gibi. Çünkü bu durumda ne zaman övülse, utanır sıkılır, anlamı vardır. Benzer şekilde, 'romatizmalı' bazen bir 'romatizma nöbetine tutulma' bazen de bir 'romatizma nöbetine tutulmaya eğilimli olmak' anlamına gelebilir. Ve 'İrlanda yağmurludur,' şimdi orada çok miktarda yağmur bulunduğu ya da orada genellikle çok yağmur yağdığı anlamına gelebilir. Açıkçası özel ajitasyonlara duyarlılıklar, eğilimlerle aynı genel taban üzerinde yer alırlar; yani her ikisi de genel yönelimlerdir ve olgular değildirler. Bir savaşın patlak vereceği ile ilgili endişe ya da ölen bir arkadaş için duyulan derin üzüntü, bir kişiyi aylar boyu ya da yıllar boyu karakterize edebilir. Çünkü o, endişe içine düşmüş durumunu ya da derin üzüntü içinde olma durumunu sürdürebilir.

Bir kişinin, birisinin onu eleştirmesinden dolayı günlerce ya da aylarca canı sıkkın olduğunu söylemek, zamanın her anında huysuzca şeyler yapma ruhsal durumu içinde olduğunu, kızgın düşünceler taşıdığını ya da öfke duyguları gösterdiğini söylemek değildir. Çünkü o, aynı zamanda, aralıklı olarak bir şeyler yeme, görevini yapma ve oyunlarını oynama ruh durumları içinde de olmaktadır. Bunun anlamı, bu ruhsal durum içine düşme eğilimi içinde olduğudur. O, kendisini incitmiş olan adaletsizlik üzerinde durmamazlık edemeyeceği bir ruhsal durum içinde olmayı sürdürmektedir; zaman zaman kendisini doğrulama ve misillemeler yapma hülyalarına dalmaktan kendini alıkoyamamaktadır. Kendisini eleştirene övülmeye değer güdüler isnat etmeye ciddi olarak çalışamaz bile; ya da onun eleştirisinde herhangi bir noktayı kavrayamaz bile. İşte onun içine düştüğü ruhsal durumu sürdürdüğünü söylemek onu yatkınlıksal terimler içinde betimlemektir. Özel ruhsal durumlara duyarlılıklar kronik olduğu zaman karakter özellikleri haline gelmiş olurlar.

Ama birisinin özel bir zamanda, kısacık ya da uzunca bir süre için, belirli bir ruhsal durum içinde olduğunu söylediği-

mız zaman ne türden betimleme vermiş oluyoruz? Yanıtın bir kısmı bu bölümün dördüncü alt başlığı altında verilecektir. Burada şunu göstermek yeterlidir; ruhsal durumlar, hastalıklar ve hava durumları gibi göreceli olarak kısa süreli koşullar olmakla birlikte, onlar olayları belirlemezler; tersine, onlar belirlenmiş olaylar içinde ortaya çıkarlar.

Bir kişinin bir saat boyunca hazımsızlık çekmiş olması olgusundan hareketle, bir saat boyunca onun bir tek uzun ağrısı olduğu ya da kısa ağrıların bir serisine sahip olduğu söylenemez; belki de hiçbir ağrısı olmamıştır. Ve yine bundan onun kendisini hasta hissettiği, yiyeceğini elinin tersiyle ittiği ya da solgun göründüğü sonucu da çıkmaz. Eğer bunlardan biri ya da ötekisi ya da daha başka uygun olaylar meydana gelmişse yeterlidir. Hazımsızlık çekme koşulunun zorunlu ya da yeterli olan bir tek olgusu yoktur. Bundan dolayı 'hazımsızlık' bir tek olay demek değildir. Aynı şekilde asık suratlı ya da neşeli bir kişi belirli şeyleri söyleyebilir ya da söylemeyebilir. Belirli bir ses tonunda, belirli şekillerdeki jest ve mimiklerle konuşabilir ya da konuşmayabilir, belirli hülyalara sahip olabilir ya da olmayabilir, belirli duyguları yaşayabilir ya da yaşamayabilir. Somurtkan ya da neşeli olmak, bu ve bunlardan birini ya da daha başka uygun eylemleri ve tepkileri gerektirir; ama onlardan herhangi biri somurtkan ya da neşeli olmanın zorunlu ya da yeterli koşulu değildir. 'Somurtkanlık' ve 'neşelilik', bundan dolayı bir tek özel eylem ya da tepkinin adı değildir.

Somurtkan olmak, ne zaman belirli türden koşullar ortaya çıksa, kısmen bir belirsizlik derecesinde, şu ya da bu tarzda betimlenebilir olan eylem ya da tepkide bulunma ruhsal durumu içinde olmaktır. Bu göstermektedir ki, 'sakin' ve 'sevinçli' gibi ruhsal durum sözcükleri ve 'rahatsız olmuş', 'yurt özlemi çeken' gibi ajitasyon sözcükleri de dâhil olasılıklı davranışları gösterirler. Çok kısa bir an için bile utanç içinde kalmak ya da panik içinde olmak, bu an içinde donup kalmak, çığlık atmak

ya da bir tümceyi bitirmeyi başaramamak veya yangın çıkışının nerede olduğunu bulmamak olasılığını taşımaktadır.

Kuşkusuz, yeterli sayıda uygun olaylar olgusal olarak ortaya çıkmadıkça, bir kişi özel bir ruhsal durum içinde olarak betimlenmiş olamaz. "O, sinirlidir" ya da "o, alaycı bir ruhsal durum içindedir" dediğimizde, bu sadece "o, ... yapardı," "o, ... yapmazdı," biçiminde ifade edilemez. O olası davranışlardan söz etme olduğu kadar, olgusal davranışı da kastetmiş olur. O, eğer şöyle şöyle olursa neyin gerçekleşeceği, ya da "eğer şöyle şöyle olsaydı, ne gerçekleşmiş olacaktı" ile ilgili önsezilere izin veren şeyi ve olgusal olarak devam eden şeyi birbirleriyle iç içe olarak açıklar. Bu daha çok, çakıl taşı ona çarptığı zaman cam bardağın kırılmasına yetecek kadar kırılabilir olduğunu söylemeye benzemektedir.

Ama öteki ruhsal durumlar gibi, ajitasyonlar, olası davranış koşulları olmakla birlikte, onlar istençli olarak belirli tarzlarda davranmaya yol açan yönelimler değildir. Bir kadın şiddetli ıstıraptan ellerini ovuşturur; ama biz şiddetli ıstırabın onun ellerini ovuşturmasına yol açan bir güdü olduğunu söyleyemeyiz. Ne de canı sıkkın bir adamın hangi nedenle kızardığını, kekelediğini, kıpır kıpır kıvrandığını ya da yerinde duramadığını araştırırız. Şevkli bir yürüyüşçü, yürümek istediği için yürür. Ama şaşırmış bir insan istediği için ya da onları çatmaya niyet ederek kaşlarını çatmaz; oysaki bir aktör ya da mürai, şaşırmış görüntüsü vermek amacıyla niyet ettiği ya da ya da çatmak istediği için kaşlarını çatabilir. Bu farklılıkların nedeni basittir. Aklı başından gitmiş olmak, önünde içme suyu varken susamış olmaya benzemez; o, daha çok suyun yokluğunda ya da suyun pis olduğu durumda susamış olmaya benzer. Bu, bir şeyi yapamayacak durumda iken, onu yapmak istemek ya da onu yapmak isterken, aynı zamanda da yapmak istememektir. Burada belirli bir biçimde davranmak için bir eğilim, bu biçimde davranış üzerine engellenme ile iç içe geçmiştir. Ajite olmuş kişi ne yaptığını ya da ne düşündüğünü tartacak halde değil-

dir, davranışın paralize olması kadar, amaçsız ve kararsız davranışlar ajitasyonların semptomlarıdır; şaka yapmanın espri duygusunun bir semptomu değil, onun bir gerçekleşimi olması gibi.

O halde güdüler ajitasyonlar değildir. Hatta uysal ajitasyonlar bile değildir. Ajitasyonlar da güdüler değildir. Ama ajitasyonlar güdüleri öngörürler. Ya da daha çok bizim için güdülerin en ilginç türden olan davranış yönelimlerini öngörürler. Alışkanlıkların alışkanlıklarla çatışmaları ya da alışkanlıkların acımasız olgularla ya da alışkanlıkların güdülerle çatışmaları da yine ruhsal çalkantı koşullarıdır. Geçit resminde olan ya da herhangi bir kibrit çöpü bulamayan ya da uzun perhiz döneminde bulunan bir sigara tiryakisi bu kötü durum içindedir. Bununla birlikte, burada bir belirsizlik kaynağına yol açan dilsel bir sorun vardır. Bu da hem eğilimlere hem de ajitasyonlara işaret eden sözcüklerin bulunmasıdır; oysaki bazıları sadece ajitasyonlara işaret ederler. Ve yine bazıları da sadece eğilimlere işaret ederler. 'Huzursuz', 'endişeli', 'acı içinde', 'ürkmüş' gibi sözcükler daima ajitasyonları gösterirler. 'Balık tutmaya meraklı', 'bahçeciliğe hevesli', 'rahip olmaya eğilimli' gibi deyimler asla ajitasyonlara işaret etmezler. Ama 'aşk', 'istek', 'gururlu', 'sabırsız' gibi terimler ve daha bunlar gibi pek çoğu basit bir biçimde eğilimleri ve bazen de bu eğilimlere ve onların uygulanışlarının engellenmelerine bağlı olarak ortaya çıkan ajitasyonları anlatırlar. Sonuç olarak, 'çok büyük bir iştaha sahip' anlamındaki 'aç', genel olarak 'yiyor ya da her şeyi iştahla yer' demeye gelir; ama birisinin 'çalışmasına yoğunlaşamayacak denli aç' olması yukarıdaki anlamdan oldukça farklıdır; bu ikinci anlamındaki açlık, ıstıraptır ve onun ortaya çıkışı iştahlılık ile yemek yiyememenin birlikte varoluşunu gerektirir. Benzer şekilde bir çocuğun okulundan dolayı gururlu olması, okul takımında umulmadık bir şekilde kendisine yer verilmesinin gururunu sözcüklerle ifade edemez hale gelmesi anlamından farklıdır.

Olası bir yanlış anlamadan uzak kalmak için ajitasyonların tümünün de istenmez olmadığına işaret etmek gerekir. İnsanlar istençli olarak, balık avlama, kürek çekme, seyahat etme, çapraz bulmaca çözme dağa tırmanma ve espri yapma gibi uygulamalar içinde, kendi kendilerini kuşkulu durumda kalmaya, yorgunluğa, belirsizliğe, şaşkınlıktan küçük dilini yutmaya, korkuya ve sürprize konu yaparlar. Titreme, kendinden geçme, sürpriz, eğlenme ve ferahlamanın ajitasyonlar olduğu, birisinin tutarlı eylemde bulunamayacak, düşünemeyecek ve konuşamayacak denli fazla titrediğini, sevindiğini ve kendinden geçtiğini söyleyebilmemiz olgusu tarafından gösterilmiş olur. O halde biz bu durumdaki kişiyi, bir şeyi yapmak ya da elde etmek için 'uyanık-bilinçli' bir biçimde motive edilmiş olarak değil de 'heyecanlandırılarak' motive edilmiş biçimde betimliyoruz.

4. RUHSAL DURUMLAR

Biz genellikle insanları belirli zamanlarda, daha kısa ya da daha uzun periyodlar süresince belirli ruhsal durumlar içinde olarak betimleriz. Örneğin bir kişinin bunalımlı, mutlu, iletişimsiz ya da huzursuz olduğunu ve dakikalarca ya da günlerce böyle kalmış olduğunu söyleriz. Sadece kronikleşen bir ruhsal durum için karakter betimlemeleri olan sözcükler kullanırız. Birisi melankolik bir kişi olmamasına karşın bugün melankoli içinde olabilir.

Birisinin belirli bir ruhsal durum içinde olduğunu söylemekle, oldukça genel bir şey söylüyoruz. O, tüm zaman boyunca tek bir şeyi yapıyor ya da bir tek duyguya sahip oluyor değildir, ama kabaca birbirleriyle ilişkili bulunan şeylerin geniş bir çeşitliliğini söyleyecek, yapacak ve hissedecek bir zihinsel çerçeve içinde olduğunu söylemekteyiz. Uçarı bir ruhsal durum içinde olan bir kişi, her zamankinden daha fazla şakalar yapmaya, başkalarının şakalarından her zamankine göre

daha fazla zevk almaya, endişeli bir bakış açısı olmaksızın önemli iş konularını sonuca bağlamaya, aklını ve ruhunu çocuksu oyunlara yöneltmeye ve daha bunlara benzer sonsuz şeyler yapmaya yol açacak bir ruhsal durum içinde olmaktır.

Bir kişinin kısa süreli ruhsal durumu, onu olumlu bir biçimde etkileyen güdülerden farklı türden bir şeydir. Bir kişinin hırslı, bir partiye bağlı, insancıl ve entomolojiyle [böcek bilimi] ilgili olduğunu söyleyebiliriz ve tüm bu şeylerin hepsi belirli bir anlamda, aynı zamanda onda bulunmaktadır. Böyle eğilimler zamandaş olgular ya da durumlar değildir, çünkü onlar hiçbir şekilde olgular ya da durumlar değildir. Ama kişinin hem kariyerinde ilerleme, hem de partisine yardım etme gibi bir durum içinde olması söz konusu olursa, o, bunlardan birini öteki olmaksızın yapmak yerine, her ikisini de yapabilir.

Tersine ruhsal durumlar tekelcidir: Birisinin bir ruhsal durum içinde olduğunu söylemek, karmaşık ruhsal durumlar bir yana bırakılırsa, onun bir başka ruhsal durum içinde olmadığını söylemektir. Belirli biçimlerde eylemde ve karşı eylemde bulunacak bir ruhsal durum içinde olmak, aynı zamanda bir başka biçimde eylemde bulunmaya yol açan bir başka ruhsal durum içinde olmamaktır. Konuşkan bir ruhsal durum içinde olmak, okuyan, yazan ya da çim biçen bir ruhsal durum içinde olmamaktır. Biz hava durumları üzerine konuştuğumuz tarzda ve bazen bu alanın sözcüklerini ödünç alarak ruhsal durumlar üzerine konuşuruz ve bazen de hava durumu hakkında ruhsal durum dilinden ödünç alınmış terimlerle konuşuruz. Bunlar değişebilir olmadıkça biz, ruhsal durumlardan ve hava durumlarından söz edemeyiz. Eğer burası bugün sağanak yağışlı ise, o zaman şimdi burası, hafif yağmurlu değildir. Eğer John Doe dün akşam somurtkan idiyse, o zaman güleç yüzlü, kederli, huzurlu ya da arkadaş canlısı değildi. Artı bu yörede verilen bu sabahki hava durumu, bir şekilde komşu olan her bölgede bu türden bir farklılık yaparsa, aynı şekilde bir kişinin verilen bir periyod esnasındaki ruhsal durumu o esnadaki ey-

lem ve tepkilerinin tümünü ya da çok büyük bir bölümünü aynı renge boyar. İşi, oyunu, konuşması ve mimikleri, iştahı ve hülyaları tümüyle onun alınganlığını, coşkululuğunu ya da bunalımını yansıtır. Onlardan herhangi biri, tüm ötekiler için barometre gibi görev görür.

Ruhsal durum sözcükleri kısa süreli eğilim sözcükleridir, ama onlar güde sözcüklerinden, uygulanımlarının kısa bir süre içinde olması nedeniyle değil, ama aynı zamanda onların kullanımının bu kısa süre esnasında kişinin tüm düzenini 'nitelemek' üzere kullanılmaları nedeniyle de ayrılırlar. Geminin bütününün bir şekilde güneydoğuya doğru seyri sefer etmesi, yuvarlana yuvarlana gitmesi ya da titrek titrek gitmesi gibi, aynı şekilde, kişi bütünüyle sinirli, sakin ya da hüzünlüdür. Onun bunların her birine karşılık olan eğilimi tüm dünyayı tehdit edici, cana yakın ya da hüzün verici olarak betimlenecektir. Eğer o, neşeli ise, her şeyi her zamankinden daha neşe verici bulur ve eğer küskün ise, sadece patronunun ses tonu değil, kendi ayakkabı bağının bağlanışının bile ona adaletsiz görünmesi gibi, her şey ona haksızlık yapıyor olarak görünür.

Ruhsal durum sözcükleri çoğunlukla duyguların adları olarak sınıflandırılırlar. Ama eğer, 'duygu' sözcüğü herhangi bir kesinlikle kullanılırsa, bu sınıflama oldukça yanlış olur. Bir kişinin mutsuz ya da hoşnutsuz olduğunu söylemek, onun sık sık ya da sürekli olarak sızlanmaları ya da ezintileri olduğunu söylemek değildir. Gerçekten bunu bile söylemek değildir, çünkü biz kişinin böyle duygulara sahip olmadığını işittiğimizde önermemizi geri çekmemeli ve onlara sıklıkla ya da şiddetle sahip olduğunu, sadece söz olarak söylemesiyle, onun mutlu ya da mutsuz olmasından emin olmamalıydık. Onlar hazımsızlığın ya da zehirlenmenin belirtileri olabilirdi.

Duygular harfi harfine bir anlamda birkaç saniye içinde gelen ve giden ya da çoğalan ve azalan şeylerdir; onlar bıçak gibi saplanırlar ya da yakınmaya yol açarlar; biz onları tüm varlığımızda ya da özel bir parçamızda hissederiz. Kurban çimdik

acılarını duymaya devam ettiğini ya da onların sadece oldukça uzun aralarla geldiğini söyleyebilir. Hiç kimse mutluluğunu ya da hoşnutsuzluğunu böyle terimler içinde betimleyemezdi. Kişi kendini mutlu hissettiğini ya da mutsuz hissettiğini söyler, ama hissetmeye devam ettiğini ya da düzenli bir şekilde mutluluk ya da mutsuzluk hissettiğini söylemez. Eğer bir kişi bir azarlama üzerinde derinden derine düşünemeyecek kadar çok neşeliyse, daha başka hiçbir şeyi düşünemeyecek kadar şiddetli bir duyguya katlanmıyor, tersine alışılmış olarak yaptığı her şeyden ve düşündüğü her düşünceden azarlanma düşüncesi de dâhil çok daha fazla zevk alıyor. Genellikle yaptığı denli, yaptıkları üzerinde düşünmüyor.

Ruhsal durumları duygular olarak sınıflamanın ana güdüleri ikiye ayrılmış olarak görünüyor. (1) Kuramcılar, onları sacayağı sınıflamasının düşünce, istenç ve duygu ayaklarından birisine yerleştirmek için kendilerini zorunlu hissederler; ruhsal durumlar olarak ilk iki ayağın herhangi birine uygun olmayacağına göre onlar üçüncüye uygun olmalılardır. Bu güdü üzerinde zaman harcamaya gereksinimimiz yoktur. (2) Tembel, neşeli ya da bunalımlı bir ruhsal durum içinde olan bir kişi, tam bir deyişsel doğrulukla, "kendimi tembel hissediyorum" ya da "neşe hissetmeye başlıyorum" ya da "halen üzüntü hissediyorum" diyerek ruh durumunu ifade edebilir. Duyguların ortaya çıkışını rapor etmedikçe, böyle anlatımlar nasıl deyişsel olarak doğru olabilir? Eğer "bir sızlama hissediyorum" anlatımı bir sızlama duygusunu bildiriyorsa, "enerji hissediyorum" nasıl bir enerji duygusunun bildirilmesine yardımcı olabilir?

Ancak bu son örnek uslamlamamızı kısır döngü haline getirmeye başlar. Enerji açıktır ki bir duygu değildir. Benzer şekilde, eğer bir hasta, "hasta hissediyorum" ya da "daha iyi hissediyorum" derse, hiç kimse bundan dolayı hastalığı ya da iyileşmeyi duygu olarak sınıflamayacaktır. "kendisini aptal hissetti", "ağaca tırmanabileceğini hissetti", "baygınlık hissetti"

ifadeleri, 'hissetmek' fiilinin diğer kullanımlarıdır; ama bu kullanımlarda fiilin nesne tümleçleri duygu adları değildir.

'Hissetme'nin ruhsal durum sözcükleri ile birlikteliğine geri dönmeden önce, "bir kaşıntı hissettim" ve "hasta hissettim" gibi ifadeler arasındaki bazı farklılıkları dikkate almalıyız. Eğer bir insan bir kaşıntı hissederse, bir kaşıntısı vardır ve eğer bir kaşıntısı varsa, onu hisseder. Ama kendini hasta hissederse, hasta olmayabilir ve hasta ise kendini hasta hissetmeyebilir. Kuşkusuz bir kişinin hastalık duygusu, onun hasta olması bakımından bir tür kanıttır; ama bir kaşıntı hissetme –bir esintiyi hissetmenin, bir esintinin ortaya çıkışının bir kanıtı olmasından daha fazla– bir kaşıntıya sahip olmanın kanıtı değildir. 'Bir kaşıntı hissetme' ve 'esinti hissetme' ifadelerinde, 'kaşıntı' ve 'esinti' hissetmek ve esmek fiillerinin bitişik nesneleridir. Fiil ve onun nesne tümleci aynı şey için iki anlatım biçimidirler. "Bir düş düşledim", "bir soru sordum" fiil ve nesne tümleçlerinde olduğu gibi.

Ama 'hasta' ve 'ağaca tırmanabilme' hissetmek fiilinin bitişik nesne-tümleçleri değildir. Böylece, onlar 'kaşıntı'nın gramer bakımından duyguları göstermeye bağımlı olması gibi, gramer bakımından duyguları göstermeye zorunlu değildirler. Bir başka katıksız gramatik nokta aynı şeyi gösterir. "Bir kaşıntı hissediyorum" ya da "bir kaşıntım var" demekle dememek farksızdır. Ama '...ım var' tümcesi, 'hastalık', 'ağaca tırmanabilme', 'mutluluk', 'hoşnutsuzluk' terimleri ile tanımlanamazdı. Eğer uygun soyut adları getirerek, sözel paralelliği düzenlemeye çalışırsak, daha ileride bir uyuşmazlık ile karşılaşırız. "Mutluluk hissediyorum", "hastalık hissediyorum", "ağaca tırmanma yeteneği hissediyorum" anlatımları, eğer herhangi bir şey ifade ediyorlarsa, hiçbir şekilde "kendimi mutlu hissediyorum", "hasta hissediyorum", "ağaca tırmanabilecek gibi hissediyorum" anlatımlarıyla aynı şeyi ifade etmezler.

Öte yandan, '....hissediyorum' anlatımının çeşitli kullanımları arasındaki bu farklılıkların yanında, daha başka önemli çö-

zümlemeler de vardır. Eğer bir kişi bir kaşıntıya sahip olduğunu söylerse, biz ondan bir delil ya da oldukça emin olmasını istemeyiz. Bir kaşıntıyı bildirme, bir araştırmanın sonuçlarını ilan etmek değildir; bir kaşıntı dikkatli bir gözlemleme ile saptanacak ya da birtakım ipuçlarından çıkarımlanacak bir şey değildir; ne de biz, kaşıntı, çimdik acısı ve titreyiş hissettiklerini bilmek istediğimiz insanların gözlem güçlerini ve usa vurmalarını övmeye kalkışırız. Aynı şey ruhsal durum itirafları için de doğrudur. Eğer bir kişi "can sıkıntısı hissediyorum" ya da "üzüntü hissediyorum" derse, biz ondan bu konuda bir delil istemeyiz ya da emin olmasını talep etmeyiz. Bize ya da kendisine karşı onu yapmacık davranmakla suçlayabiliriz: ama gözlemlerinde dikkatsiz olmakla, çıkarımlarında aceleci olmakla suçlayamayız. Çünkü biz onun itirafının, gözlemlerin ya da sonuçların bir bildirimi olduğunu düşünmüyoruz. O, iyi ya da kötü, bir dedektif değildir. Hiçbir şey bir dedektifin, bir laborantın ya da bir tanı koyan doktorun uyanık ve sağgörülü ses tonuyla "üzüntü hissediyorum" dediğini duymak kadar büyük bir sürpriz olamazdı; gerçi bu ses tonu, "üzüntü hissediyorum" ve "o üzüntü hisseder" ile pekâlâ uygundur. Eğer açıklama görevini yapacak ise üzüntülü bir ses tonunda söylenmiş, bir duygudaşa açıklanmış olmalıdır, bir araştırmacıya rapor edilmiş değil. "Üzüntü hissediyorum"u açıklamak, bunalımın yapmaya uygun olduğu şeylerden birini, yani konuşulabilecek şeylerden birini yapmaktır. O, bilimsel öncül sağlamanın bir parçası değildir, ama konuşulabilir üzüntünün bir parçasıdır. Eğer kuşkulu isek, 'Gerçek mi, kurmaca mı?', 'doğru mu yanlış mı?', 'güvenilir mi değil mi?' şeklinde sormayışımızın, ama 'içtenlikli mi yoksa yapmacık mı?' diye sormamızın nedeni budur. Ruhsal durumların konuşulabilir açıklanışı dirayet değil, açıklık gerektirir. O, beynin içinden değil, yürekten gelir; keşif değil, istençli bir gizlenmeyiştir.

Kuşkusuz insanlar beyan ifadelerinin uygun bir biçimde nasıl kullanılacağını öğrenmelidirler ve bu dersleri çok iyi öğ-

renmeyebilirler. Onlar, bunları başkalarının ruhsal durumları ile ilgili günlük tartışmalardan ve roman, tiyatro gibi çok daha verimli kaynaklardan öğrenirler. Aynı kaynaklardan gerçek ses tonunda ve öteki gerçek dramatik eşlik-edicilerle birlikte yapmacık beyanlarda bulunarak, hem öteki insanları hem de kendi kendilerini nasıl aldatacaklarını öğrenirler.

Eğer şimdi bilgibilimcilerin, "bir kişi hangi ruhsal durum içinde olduğunu nasıl anlar?" sorusunu ortaya atarsak, ilgisiz gibi görünse de, biz bunu şöyle yanıtlayabiliriz. Eğer o, ruhsal durumunu hiç anlamıyorsa da, bizim onu anladığımız denli anlar. Görmüş olduğumuz gibi sıkıntılı olduğunu anladığından "sıkıntı hissediyorum" diye inlemez, tıpkı uykusu gelmiş adamın, uykusunun geldiğini esnediğinden anlamaması gibi. Daha çok her nasılsa, öteki şeyler arasında esnemeye devam ettiğini bularak, uykulu adamın uykulu olduğunu anlaması gibi; sıkılan adam öteki şeyler arasında canının sıkkın olduğunu "can sıkıntısı hissediyorum" ve "nasıl da canım sıkılıyor" diye asık suratlı bir şekilde söylediğini ortaya çıkarmakla anlamış olur. Böyle ağızdan kaçırılmış bir itiraf, ötekiler arasında oldukça güvenilir bir gösterge değildir; sadece o, ilk ve en iyi göstergedir, çünkü sözcüğe dökülmüştür ve bilinçli olarak söylenmiştir. Bunun anlamı, işitilmiş olmak ve anlaşılmış olmaktır. Bu iz sürme gerektirmez.

Bazı durumlarda, "kendimi neşeli hissediyorum" gibi ruhsal durum itirafları, "kendimi daha iyi hissediyorum" ya da "ağaca tırmanabileceğimi hissediyorum" gibi anlatımlara benzeyişlerine göre, "bir kaşıntı hissediyorum" gibi duyumların bildirilmelerine, çok daha yakından benzerler. "Bir kaşıntı hissediyorum ama kaşıntı olmayabilir' demenin saçma olması gibi, yine normal durumlarda, 'neşeli hissediyorum ama olmayabilir" demek de bir o kadar saçma olurdu. Ama "daha iyi hissediyorum ama belki de daha kötüyüm" ya da "ağaca tırmanabileceğimi hissediyorum ama belki de yapamayabilirim" demekte hiçbir saçmalık yoktur.

Bu ayrım bir başka biçimde ortaya konabilir: bazen "bir atı yiyebilecekmişim gibi hissediyorum" ya da "sanki vücut ısım normale dönmüş gibi hissediyorum" demek doğaldır. Ama şunları söylemek eğer doğal olsa bile az rastlanan bir şey olurdu; "sanki hüzün içinde olduğumu hissediyorum" ya da "sanki sıkıntılı olduğumu hissediyorum". Ama bunların içinde en az doğal olanı "sanki bir ağrım varmış gibi hissediyorum" demek olurdu. 'Hissetmek' fiilini niçin bu farklı biçimlerde kullandığımızı uzun uzadıya tartışmakla, öyle çok fazla bir şey elde edecek değiliz. Ve yine öteki tarzlarda kullanımlarının sayısı da fazladır. "Yatakta bir tümseklik hissettim", "üşüme hissettim", "çene adalelerimin sertleştiğini hissettim", "sanki oburluğum artıyormuş gibi hissettim", "başparmağımla çenemi hissettim", "boşu boşuna fazla çaba harcanabileceğini hissettim", "sanki önemli bir şey olacakmış gibi hissettim", "argümanın bir yerinde bir bozukluk hissettim", "kendimi büyük ölçüde vatanımda gibi hissettim", "onun öfkeli olduğu nu hissettim" gibi tümceler kurarız. Bu kullanımların pek çoğunda ortak olan özellik, konuşmacının daha fazla soru sorulmasını istememesidir. Onlar ya yanıtlanamaz ya da sorulamaz sorular olabilirler. Hissettiği şey bu tartışmayı sona erdirmenin gerektiğidir. Onun hissettiği şey tartışmayı kapatmak için yeterli olan şeydir. Onun gerçekten hissettiği şey, tartışmanın başlamaması gerektiğini göstermek için yeterli olan şeydir.

O halde ruhsal durumların adları, duyguların adları değildir. Ama özel bir ruhsal durum içinde olmak, ötekiler arasında, belirli türden koşullarda, belirli türden duyguları hissedecek bir ruhsal durum içinde olmaktır. Tembellik [ruhsal durumu] içinde olmak, tüm ötekiler arasında yapılması gereken işleri yaparken, eklem yerlerinden halsizlik duyumları almaya eğilimli olmak, şezlongda sallanırken yoğun gevşeme duyumları almak, oyun oynamak için enerjik duygular hissetmemek ve bu gibi benzer şeyleri hissetmek ya da hissetmemek demektir. Ama biz tembellik hissettiğimizi söylerken, öncelikle böy-

le duyguları düşünmüyoruz; gerçekte, aşırı keskin oldukları zamanlar hariç, nadiren bu türden duygulara öyle fazlaca dikkat yöneltiyoruz.

Ruhsal durumların adları heyecanların adları mıdır? Tek kabul edilebilir yanıt; bazı insanların kimi zaman 'heyecan' sözcüğünü kullandığı anlamda, tabii ki öyledir. Ama o zaman, bu anlamda heyecanın düşünmekten, hülyalara dalmaktan, bazı şeyleri istençli olarak yapmaktan, yüzünü ekşitmekten, sancı ve kaşıntılar hissetmekten ayrılabilecek bir şey olmadığını eklemeliyiz. Genellikle bizim 'canı sıkılmış olmak' dediğimiz anlamda bir heyecana sahip olmak, belirli türden düşünceleri düşünen, öteki türden olanları düşünmeyen, esneyen, kıkır kıkır gülmeyen, resmi bir kibarlık içinde konuşup, canlı bir şekilde konuşmayan, gevşeklik hisseden ve esneklik hissetmeyen bir ruhsal durum içinde olmaktır. Can sıkıntısı, onun kurbanının yaptığı ya da yaşadığı tüm şeylerin bir tek ayırt edilebilir yapıtaşı, görünüm ya da özelliği değildir. O daha çok bu bütünlüğün geçici bir anlatımıdır. O, bir tayfun, bir güneş ışını, bir sağanak ya da vücut ısısı yükselmesi gibi bir şey değil, sabah havası gibidir.

5. AJİTASYONLAR VE DUYGULAR

Bu bölümün daha önceki bir kısmında, bir gurur ateşi olarak ateşin ne anlama geldiğini ya da bir bulantının bir endişe bulantısı olarak ne demek olduğunu açıklamaya çalışma işini üstlenmiştim. Her nasılsa, çoğunlukla '....ağrısı' ya da '...ürpertisi' deyimini tamamlayan sözcüğün bir ajitasyon adı olduğuna dikkat etmekle konuya başlamak yararlı olacaktır. Şu anda duyguların, içsel olarak ajitasyonlara bağlantılı olduğunu ve eğilimlerin ajitasyonlardaki etkenler olduğu bir yana bırakılırsa, içsel olarak eğilimlerle bağlantılı olmadığını kanıtlayacağım. Ama yeni bir psikolojik varsayım kurmaya çalışmıyorum. Sadece ajitasyonların işaretleri olan, ama eğilimlerin gerçekle-

şimleri olmayan duyguları betimleyiş mantığımızın bir parçasını göstermeye çalışıyorum.

Her nasılsa duyguları göstermek için kullanılan pek çok sözcüğün, aynı zamanda bedensel duyumları da göstermek için kullanıldığını görmüş bulunuyoruz. Bir titreyiş bir sezinlemenin titreyişi olabilir ya da bedensel bir tükenişin titreyişi olabilir; bir adam ya sıkıntıdan ya da mide ağrısından kıvranabilir. Bir çocuk bazen boğazında hissettiği yumrunun bir üzüntünün mü yoksa bir hastalığın mı işareti olduğunu bilemeyebilir.

"Hangi ölçütlerle bazı duyguların 'sürpriz duyguları' ya da 'nefret duyguları' olarak sınırlarını çizebiliriz?" Bu türden özel sorularımızı dikkate almadan önce, daha önceki bir soruyu ele alalım: "Hangi ölçütlerle belirli bedensel duyumları, örneğin, diş ağrısı ıstırabı ya da mal de mer [deniz tutması] bulantısı olarak sınıflandırma yoluna gidiyoruz?" Gerçekten hangi ölçütlerle duyumları, 'içinde'nin bir anlamında, sağ dizimin içinde ya da mide çukurumun içinde olarak yerleştirme ya da yanlış yerleştirme yoluna gidiyoruz? Yanıt şudur; biz, hem duyumların yerini belirlemeyi, hem de normal olarak başkaları tarafından öğretilen derslerle güçlendirilmiş olan pratik bilgilere dayanarak, kabaca onların fizyolojik tanılarını vermeyi öğreniyoruz. Ağrı iğnenin battığını gördüğüm parmağımın içindedir; bu parmak, emerek ağrıyı hafifletmeye çalıştığım parmaktır. Aynı şekilde, hissettiğim ve midemde olduğunu belirttiğim şu çekilmez ağırlık, bir hazımsızlığın işareti olarak algılanmış olabilir; çünkü bir iştah kaybıyla ve kusma isteği göstermekle, belirli ilaçlarla ve sıcak su şişeleriyle hafifler görünmekle bağlantılıdır. Diş ağrısı ıstırabı gibi deyimler zaten nedensel hipotezleri belirtmektedir ve belirtilen hipotezler bazen yanlıştır. Yaralı bir asker, sağ bacağında bir romatizma ağrısı hissedebilir; oysa sağ bacağı yoktur ve 'romatizma' hissettiği ağrının yanlış tanısıdır.

Aynı şekilde bir kişi bir endişe ürpertisi ya da bir acıma duygusu ile dolu olduğunu söylediği zaman salt bir duyguyu rapor etmiyor, onun bir tanısını da veriyor; ama fizyolojik karmaşıklık terimleri içinde olmayan bir tanıdır bu. Bazı durumlarda onun tanısı hatalı olabilir. O, aslında korku sızısı olan bir şeye, pişmanlık sızısı tanısı koyabilir ve can sıkıntısına gömülme olarak ele aldığı, gerçekte aşağılık duygusunun yoğunluğu olabilir. Hazımsızlığa bile gerçekten endişe işareti olan bir duygu atfedebilir. Ya da fazla sigara içmekten kaynaklanan çarpıntı duygularını telaşlı oluşuna bağlayabilir. Planlanmış yaşamlarını yaşayan kişilere karşıt olarak, deneyimlenmemiş durumlar içinde olan kişilerde ve yetişkinlere göre çocuklarda, doğal olarak böyle yanlış tanılar daha çok görülür. Ama bizim bir duyumu, fizyolojik bir koşula mı, yoksa heyecansal bir koşula mı bağlayıp bağlamadığımız bakımından burada ele alınan nokta, bizim nedensel bir hipotez ortaya koyduğumuzdur. Ağrılar zaten 'romatizmalı' diye damgalanmış kişiye, kalp çarpıntıları da 'şefkatli' olarak mimlenmiş kişiye ulaşamıyor.

Yine, bir kişinin bir amaç uğruna bir duyguya ya da duyuma sahip olduğundan söz etmek ya da birisine ne için bir ağrıya sahip olduğunu sormak saçma olurdu. Bir duyumun ya da duygunun ortaya çıkışı daha çok, örneğin "elektrik akımı bana bir titreme duyumu verdi" ya da "siren sesi midemde, kıpır kıpır kıpırdanan bir duygu yarattı" şeklinde açıklanabilir. Ancak hiç kimse bir güdüyü bu titreyiş ya da kıpırdanış duygusuna geri götüremezdi. Bir başka deyişle, duygular hangi güdülere dayandıklarının sorulmasının normal olduğunu kabul ettiğimiz şeyler arasında değildir. Aynı şey, aynı nedenlerden dolayı, ajitasyonların öteki işaretleri için de doğrudur. Ne üzüntülerim ne de ürkmelerim, ne kıvranma duygularım, ne bedensel kıvranışlarım, ne iç rahatlığı duygularım ne de iç rahatlığından iç çekmelerim, bir nedene dayanarak yaptığım şeylerdir. Ne de sonuç olarak, zekice ve aptalca, başarılı bir şekilde ya da başarısızca, dikkatlice ya da dikkatsizce yaptığımı söyle-

yebileceğim şeylerdir. Onlar ne iyi bir şekilde yönetilmiştir ne de kötü bir şekilde yönetilmiştir. Onlar hiçbir biçimde yönetilmemişlerdir. Oysa bir aktörün ürkmeleri ve bir ikiyüzlünün iç çekmeleri iyi ya da kötü yönetilmiş olabilirler. Birisinin bir üzüntüye sahip olmak için çalıştığını söylemek anlamsız olurdu, oysa onun birisini üzüntülü olduğuna kandırmaya çalışmasını söylemek anlamsız olmazdı.

Bu nokta daha, yukarıda duyguların doğrudan basit eğilimlere ait olmadıklarını önermekte neden haklı olduğumuzu göstermiş olur. Bir eğilim, belirli türden bir yönelimdir ya da bir amaç uğruna belirli türden şeyleri yapmaya hazır olmaktır. Bu yüzden, bunlar, bu güdüye dayanarak yapılmış şeyler olarak betimlenebilir türdendir. Onlar 'bir güdü' diye adlandırdığımız yatkınlığın gerçekleşimleridir. Duygular güdülerden çıkmaz ve bu nedenle böyle eğilimlerin olası gerçekleşimleri arasında değildirler. Kendini beğenmiş olmak ya da sevecen olmak gibi bir güdü, ilk planda belirli özel duyguları deneyimlemek yatkınlığıdır, diyen şu pek yaygın kuram bundan dolayı saçmadır. Doğal olarak duygulara sahip olma yönelimleri vardır; baş dönmesi ve romatizmalı olma böyle yönelimlerdir. Ama bu türden yönelimleri öğütlerle düzeltmeye çalışmıyoruz.

Duyguların nedensel olarak ait oldukları şeyler, ajitasyonlardır; onlar tıpkı mide ağrılarının hazımsızlığın işaretleri olmaları tarzında, ajitasyonların işaretleridir. Kabaca, yaygın kuramın öne sürdüğü gibi, duyguları deneyimlediğimiz için ereksel olarak davranmıyoruz; duyguları deneyimliyoruz –irkiliyor ve ürperiyoruz– çünkü erekli olarak davranmaktan alıkonuluyoruz.

Konunun bu kısmını sona erdirmeden önce, şunu belirtmek önemli olabilir. Biz kendimizi salt ajite·eden koşullarda olduğumuzu imgeleyerek, katıksız ve keskin duygulara bırakırız. Roman okuyucuları ve tiyatro severler gerçek ağrılar ve gerçek kalp çekilmeleri hissederler, tıpkı gerçekten gözyaşı dökmeleri ve sahte-olmayan bir biçimde kaşlarını çatmaları gi-

bi. Ama onların üzüntüleri ve kızgınlıkları gerçekdışıdır. Onlar, sahiplerinin çikolata isteğine ya da konuşmalarında ses tonlarını değiştirmelerine etki etmezler. Aşırı duyarlılar öyle insanlar ki, ajitasyonlarının hayal ürünü oluşunun farkında olmaksızın kendilerini uyarılmış duygulara teslim ederler.

6. HOŞLANMAK VE İSTEMEK

'Haz' ve 'arzu' sözcükleri ahlak filozoflarının ve bazı psikoloji okullarının terminolojisinde büyük rol oynayan sözcüklerdir. Kullanımlarının varsayılan mantığı ve edimsel mantığı arasındaki ayrımların bazılarını kısaca belirtmek önemlidir.

Birincisi, 'haz' ve 'arzu'nun daima duygulara işaret etmek için kullanıldığı genellikle kabul edilmiş olarak görünür. Ve kuşkusuz 'haz' ve 'arzu' duyguları olarak betimlenebilecek duygular vardır. Bazı titreme, şok, şevklenme ve gıdıklanmalar, hoşlanma, sürpriz, iç rahatlığı ve eğlenme duygularıdır. Ve özlem duyma, şiddetli istek, sıkıntı çekme ve duyarlılık gösterme, istenilen ve özlenilen bir şeyin işaretleridir. Ama coşku, sürpriz, iç huzuru ve üzüntü durumları kendileri duygu değildirler; onlar ajitasyonlar ya da ruhsal durumlardır. Onlara belirtiler olarak çeşitli duygularla doğru ya da yanlış tanı konulabilir. Nasıl ki coşku ve üzüntü durumlarını bir çocuk hoplayıp zıplamalarıyla inleyip sızlanmalarıyla açığa koyar. Vatana duyulan özlem bir ajitasyon ve bir anlamda 'arzu' diye adlandırılabilecek olan şeydir. Ama o, sadece bir duygu ya da duygular serisi değildir. Bunları yaşamanın yanı sıra, yurt özlemi çeken kişi, yurdunu düşünmekten ve imgelemekten, henüz dönmeyip daha fazla kalmasını isteyen önerilere karşı durmaktan, genellikle düşkün olduğu eğlencelere bile tam ilgi gösterememekten kendisini alıkoyamaz. Eğer bu ve benzer yönelimler ortada yoksa kendisi ne türden duyguları bildirirse bildirsin, biz onu yurt özlemi çeken birisi olarak niteleyemeyiz.

'Haz,' o halde bazen, kıvanç, sevinç ve eğlenme gibi özel türden ruhsal durumları göstermek için kullanılmaktadır. Ve

ek olarak, çırpınma, yüz kızarması ve titreme gibi belirli duyguların betimlenişlerini tamamlamak için kullanılır. Ama bir kişinin golf oynamaya ya da teorem çözme gibi bir etkinliğe kendisini öylesine kaptırdığını ve işi bırakmaya ya da başka şey düşünmeye hiç niyeti olmadığını söylemek anlamında, onun, yaptığı işten 'haz aldığını' ya da onu yapmaktan 'hoşlandığını' söyleriz. Oysa bu durumda hiçbir şekilde şiddetle sarsılmış değildir ve bundan dolayı herhangi özel bir duyguyu ya da duyguları da yaşamamaktadır.

Kuşkusuz kendinden geçmiş golf oyuncusu, oyunun akışı sırasında çok sayıda titreme, coşku, heyecan ve kendi kendini beğenme duyguları yaşar. Ama böyle duyguların ortaya çıkışları arasında, oyunun periyodlarından haz duyup duymadığı sorulduğu zaman, açıktır ki haz duyduğu yanıtını verecektir. Çünkü o, oyunun bütününden hoşlanmıştır. Oyunun hiçbir anında onu bırakmak istememiştir; asla düşüncelerini ve konuşmasını oyunun olaylarından daha başka şeylere yöneltmemiştir. Oyuna yoğunlaşmaya çalışmak zorunda olmamıştır: yani böyle yapmak için kendi kendisine öğüt vermek ya da yalvarmak zorunda olmaksızın yaptığı işe yoğunlaşmıştır. Belki de daha başka bir şeye yoğunlaşmak için bir çaba harcaması gerekecekti.

Bu anlamda bir şeyi yapmaktan hoşlanmak; onu yapmayı istemek ve başka bir şey yapmayı istememek olarak, aynı şeyi dile getirmenin farklı yollarıdır. Ve tam da bu dilsel olgu, önemli bir noktayı anlatır. Bir özlem, bir titreme ve bir hararetlenme ile aynı şey değildir ve hatta benzer bile değildir. Ama birisinin yapmakta olduğu bir şeye yönelimi olması ve onu yapmamak için hiçbir yönelimi olmaması, farklı şekillerde anlamlandırılabilir; örneğin 'onu yapmaktan hoşlanıyor' olmasıyla 'yapmak istediği şeyi yapıyor' olması ve 'durmak istemiyor' olmasıyla açıklanabilir. O, dikkatin yöneltildiği eylemler ve tepkiler olarak, eylemde ve tepkide bulunmanın yerine getirilmiş bir yönelimidir.

O halde biz, 'haz'zın en az birbirinden farklı iki şeyi göstermek için kullanıldığını görürüz.

(1) Bir anlamında genellikle 'zevk almak' ve 'sevmek' fiillerinin yerine geçer. Birisinin toprağı kazmaktan hoşlandığını söylemek; hem toprağı kazıyor hem de bu kazma işleminin sonucu olarak ya da onunla birlikte ortaya çıkan daha başka bir şeyi yapıyor ya da deneyimliyor demek değildir; onun tüm kalbiyle kendini görevine vererek kazdığını, kazmayı isteyerek ve daha başka bir şeyi onun yerine yapmayı istemeyerek kazdığını söylemektir. Onun kazma işi onun hazzıdır ve hazzının bir aracı değildir.

(2) 'Haz'zın bir başka anlamında ise, sözcük 'memnun olma,' 'kendinden geçme', 'kapıp koyverme,' 'neşe ve sevinç' gibi sözcüklerle anlatılmaktadır. Bunlar ajitasyonlara işaret eden ruhsal durum sözcükleridir. 'Tutarlı olarak konuşmaktan öylesine memnun ki', 'sevinçten çılgına dönmüş' meşru anlatımlardır. Böyle ruhsal durumlarla bağlantılı olarak, çoğunlukla, 'haz titreyişi', haz ateşi' olarak betimlenen ve bunlar gibi belirli duygular var olur. Dikkat edilmelidir ki, bizi baştanbaşa kaplayan haz titremelerinden, kalplerimizi ısıtan haz ateşlerinden söz etmemize karşın, genel olarak hazlardan ve hazların bizi baştanbaşa kaplamasından ya da kalplerimizi ısıtmasından söz etmeyiz. Kuramcılar memnuniyeti ve hoşlanmayı duygularla sınıflama yönünden yeterince yanıltıcı olmuşlardır. Bu sınıflamanın yanlış yönlendirici olduğu şu olgularla gösterilir; (1) Toprağı kazmaktan hoşlanmak, hem kazmak hem de (hoş) bir duygu sahibi olmak değildir. (2) Memnuniyet, eğlenme vb. ruhsal durumlardır ve bu ruhsal durumlar duygular değildirler. Ve bu durum yine aşağıdaki düşüncelerle de gösterilebilir: Herhangi bir duyum ya da duygunun sahibinin, ona sahip olmaktan hoşlanıp hoşlanmadığını, onunla ilgili olarak şu ya da bu şekilde merek edip etmediğini sormak anlamlı olur. Duyumların ve duyguların pek çoğu ne hoşlanılır ne de hoşlanılmaz türdendir. Onlara dikkat etmek az rastlanan bir durum-

dur. Bu durum büyük ölçüde sızlanmalarda olduğu gibi titremelere, çırpınmalara ve hararetlenmelere uygulanır. Böylece bir kişinin hissettiği şey, tam olarak bir 'haz titreyişi' şeklinde ya da daha spesifik olarak bir 'eğlenme gıdıklanması' olarak betimlense bile, onun salt şakadan değil, şakanın kendisine verdiği gıdıklayıcı duygudan da hoşlanıp hoşlanmadığını sormak uygun bir soru olur. Ve onun, 'gıdıklanma duygusu oldukça rahatsız ediciydi ama şakanın kendisinden öyle çok hoşlandım ki' şeklindeki yanıtını duymak öyle çok şaşırtıcı olmayabilir; ya da derin üzüntüden ağlayan birisinden ağlamanın kendisinin az da olsa kabul edilebilir olduğunu duymak pek şaşırtıcı olmayabilir. Bu bölümün dördüncü alt başlığı altında ruhsal durumları duygular olarak gösteren yanlış-sınıflamanın iki ana güdüsünü tartışıyorum. 'Hoşlanma'yı, bir hissetme sözcüğü olarak sınıflayan güdüler, özdeş olmasalar da paraleldirler, çünkü hoşlanma bir ruhsal durum değildir. Birisi bir şeyden hoşlanmak için uygun ruhsal durumunda olabilir de olmayabilir de.

Geliştirilmeye gereksinim olmayan benzer düşünceler gösterir ki, 'hoşlanmama,' 'istememe' ve 'arzu etmeme'ler, ağrılara, kaşınmalara ve ezilmelere işaret etmezler. ('Midemde bir ağrım var' anlamındaki 'ağrı'nın 'haz'zın karşıtı olmadığından söz edilmelidir. Bu anlamda, bir ağrı genellikle sahip olmaktan hoşlanmadığımız özel çeşitten bir duyumdur.)

O halde hoşlanma ve hoşlanmama, sevinç ve keder, isteme ve iğrenme, sahip olanların gözlemlediği, yakındaki kişilerin gözlemleyemediği içsel olaylar değildir. Çünkü onlar olaylar değildir ve böylece gözlemlenebilen ya da gözlemlenemeyen türden şeyler değildir. Kuşkusuz bir kişi daima değil ama genellikle, bir şeyden hoşlanıp hoşlanmadığını ve şu anda nasıl bir ruhsal durum içinde olduğunu bir araştırma yapmaksızın söyleyebilir. Ama bu şekilde, onun arkadaşları, onun konuşmaları bakımından kendilerine açık olduğunu ve bir maske giymediğini ortaya koyabilirler mi? Eğer o, konuşma bakımın-

dan ne kendisine ne de onlara karşı açık değilse, her iki taraf da bu şeyleri bulup çıkarmak için araştırma yapmak zorunda kalacak ve ona göre, arkadaşları olasıdır ki daha da başarılı olacaktır.

7. GÜDÜLERE İLİŞKİN ÖLÇÜTLER

Kanıtlandığı üzere, belirli bir güdüden dolayı yapılan bir eylemi açıklamak, onun gizli bir nedenle bağlantılı olduğunu söylemek değil ama onu bir yönelim ya da bir davranış eğilimi altında açıklamaktır. Ama bu da yeterli değildir. Bir eylemi bir alışkanlığa, bir içgüdüye ya da bir reflekse bağlı olarak açıklamak, bu formül ile uyuşur. Oysaki biz, sözgelimi, kendini beğenmişlikle ya da başkalarını etkilemek için yapılan eylemleri, şu ya da bu türden otomatik eylemlerden ayırt ediyoruz. Burada kendilerine dayanarak, bir kişinin bir şeyi, bir alışkanlığın gücü ile değil de, özel bir güdüden dolayı yaptığına karar vermemizi sağlayan bazı ölçütleri belirtmeye çalışacağım. Ama bu iki sınıfın birinden ötekine bir ekvator gündüzünden bir ekvator gecesine geçilirmiş gibi geçileceği de sanılmasın. Onlar daha çok bir İngiltere gündüzünün, İngiltere gecesine dönüşmesi gibi birbirlerine dönüşürler. İyilikseverlik kibarlığa, düşünceliliğin alacakaranlığında ile dönüşür. Kibarlık da görgü kuralları aracılığı ile uygulamaya/talime dönüşür. Zeki bir askerin talimleri uysal bir askerinkinden oldukça farklıdır.

Alışkanlığın acımasız gücünden dolayı, birisinin belirli bir şekilde eylemde bulunduğunu söylediğimiz zaman, düşündüğümüz şeyin bir bölümü, onun benzer koşullar altında daima bu şekilde davrandığıdır. Öyle ki o yaptığı şeye dikkat etse de etmese de bu şekilde davranır; performansını düzeltmek ya da geliştirmek için dikkat etmez ya da bir çaba harcamaz ve yine eylem sona erdikten sonra onu yapmış olduğunun bile farkında olmayabilir. Böyle eylemler sık sık 'otomatik' terimiyle metaforik bir başlık altında verilirler. Otomatik alışkanlık çoğun-

lukla mekanik olarak tekrarlanan alıştırmalarla kazanılır ve sadece bir karşı-alıştırma ile bu alışkanlık yok edilebilir.

Ama biz, birisinin tutkudan ya da adalet güdüsünden dolayı belirli bir biçimde eylemde bulunduğunu söylediğimiz zaman, eylemin otomatik olduğunu yadsıdığımızı imlemiş oluruz. Özellikle, kişinin yaptığı şeyi belirli bir biçimde düşündüğünü, ona dikkat ettiğini ve yaptığı şeyi eğer düşünmemiş olsaydı bu şekilde eylemde bulunmamış olacağını imliyoruz. Ama 'yaptığı şeyi düşünme' ifadesinin gerçek gücü, bir şekilde tam olarak ele geçmez niteliktedir. Kuşkusuz alışkanlığın gücü ile merdivenleri ikişer ikişer atlayarak yukarıya çıkabilirim ve aynı zamanda bu şekilde davrandığıma da dikkat edebilirim ve hatta eylemin nasıl yapıldığını da düşünebilirim. Alışkanlığa ve reflekse dayalı kendi eylemlerimin bir gözlemcisi olabilirim ve hatta bunların otomatik olmaları ortadan kalkmaksızın, onlara tanı koyabilirim. Böyle alay edercesine bir dikkat bazen otomatizmi bozguna uğratmış olur.

Tersine güdülere dayanan eylemler halen çocuksu olabilir; şu anlamda ki, birey eylemini, ne yaptığı ve neden yaptığı açısından onu kendi kendisine anlatma işlemiyle birleştirmemiştir ya da birleştirememektedir. Gerçekten, kişi şu anda gerçekleştirdiği eylem üzerine, içsel ya da yüksek sesle yorumlarını yaparken bile, yorum yapmanın bu ikinci işlemi, genellikle kendi kendisi olarak naiftir. O, yorumları üzerine *ad infinitum* yorum yapıyor olamaz. Bir kişinin yaptığı şeyi düşünmesi anlamında, o eylemini, otomatik değil de bir güdüden dolayı yapılmış olarak sınıflandığı zaman, az ya da çok dikkatlice, eleştirel bir biçimde, süreklilik içinde ve erekli olarak yapıyor demektir. Bu zarf türünden sözcükler, planlayan ya da düşünen, çözümleyen ekstra oluşumların daha önceki ya da aynı andaki varlığına işaret etmez. Ama sadece yer alan eylemin kendisinin dalgınlıkla değil de olumlu anlamda belirli bir zihinsel çerçeve içinde yapıldığını gösterir. Bu zihinsel çerçevenin betimlenişi,

bu eylemin kendisinden daha başka bir olaydan söz etmek anlamına gelmez.

Kısaca güdülerden dolayı yapılan eylemlerin sınıfı, az ya da çok zeki olarak betimlenebilen eylemlerin sınıfı ile uyuşur. Bir güdüden dolayı yapılan herhangi bir eylem, göreceli anlamda zekice ya da aptalca olarak değerlendirilebilir. Alışkanlığın acımasız gücüyle yapılan eylemler, kuşkusuz birey, onu oluşturmada ya da ortadan kaldırmada aptallık ve zekilik gösterebilmesine karşın, zekice ya da aptalca şeklinde nitelenemezler.

Ama bu husus bir başka noktayı daha gündeme getirmektedir. Aynı güdüye dayanarak yapılan iki eylem farklı ustalık dereceleri sergileyebilir. Ve aynı ustalık derecesini sergileyen iki eylem farklı güdülerle yapılabilir. Kürek çekmeye düşkün olmak, onda yetkin olmayı ya da etkili olmayı içermez ve bu işte eşit derecede etkili olan iki kişiden biri, spor olsun diye kürek çekebilir; öteki de sağlık ya da ün uğruna bu işi yapabilir. Yani bir şeyler yapmamıza yarayan yetenekler, onları niçin yaptığımızın nedenlerini oluşturan güdüler ya da yönelimlerden farklı türden kişilik özellikleridir. Ve alışkanlığın gücü ile yapılan eylemleri, otomatik-olmayan eylemlerden, bu sonuncusunu, her ikisinin de uygulamaları olması olgusuyla ayırt ederiz. Büyük ölçüde zihni kullanmadan yapılan eylemler etkili olabilmelerine ya da karmaşık prosedürlere sahip olabilmelerine karşın, ne belirli bir yöntemle ne de belirli bir amaçla yapılırlar.

Özel bir güdüyü bir kişiye yüklediğimizde, yapmaya ya da oluşturmaya çalıştığı şey için yönelim gösterdiği türden şeyleri betimliyoruz; ona özel bir uzmanlık yüklediğimizde ise, kişinin bu çabalarda bulunurken kullandığı yöntemleri ve bu yöntemlerin etkililiğini betimliyoruz. Bu nokta amaçlarla teknikler arasındaki ayrımdır. Daha yerleşik bir deyim olarak, hedefler ve araçlar çoğunlukla yanıltıcı olmaktadır. Eğer birisi iğneleyici bir şaka yaparsa, onun performansı, adımlar ve varılan yer şeklinde iki aşamaya bölünemez. Oysa nefrete dayalı bir

yargı yine de yaratıcılıkla/maharetle verilen bir yargıdan ayırt edilebilir.

Aristoteles güdüler üzerine konuşurken, belirli türden yatkınlıklar üzerine konuştuğumuzu ve bunların, uzmanlıklardan farklı türden şeyler olduğunu anlamıştı. Şunu da anlamıştı ki, ustalığa benzemeyen bir güdü bir eğilimdir ve bu güdü üzerine şunu söylemek anlamlı olur: Belirli bir yaşam yürüyüşü boyunca, belirli bir insanda bu güdü ya çok güçlü ya çok zayıf ya da ne çok güçlü ne de çok zayıf olabilir. O, şunu telkin ediyor görünür ki, teknik olandan farklı olarak, eylemlerin erdemli ve erdemsiz olmaları bakımından yapılan etik değerlendirmede, biz bu eylemlerin kendilerine dayandırıldığı eğilimlerin, aşırı olan, tam uygun olan ya da yetersiz olan gücü üzerinde yorum yapıyoruz. Şimdi burada etik sorularla ya da etik soruların doğası ile ilgili sorularla ilgilenmiyoruz. Burada araştırmamızla ilişkili olan şey, Aristoteles tarafından önemli bir biçimde algılandığı üzere, eğilimlerin göreceli olan gücünün değişebilir olması olgusudur. Çevre değişiklikleri, arkadaşlıklar, sağlık ve yaş, dışsal eleştiriler ve örnekler, kişinin karakterinin bir yanını oluşturan eğilimler arasındaki güç dengesini tümüyle değiştirebilir. Ama bu denge ile ilgili olarak kişinin kendi ilgisi de onu değiştirebilir. Bir kişi kendisini dedikoduya çok düşkün olarak bulabilir; öteki insanların rahatı bakımından yeteri kadar hizmete hazır olmadığını fark edebilir ve gerekli olmamakla birlikte, zayıf olan birini güçlendirmek, güçlü yönelimlerinden bazılarını da geriletmek için ikinci düzeyde bir yönelim geliştirebilir. Salt akademik açıdan eleştirel değil de, uygulamada kendi karakterini düzeltici hale gelebilir. Kuşkusuz, onun birinci düzeyden güdülerini eğiterek oluşturduğu ikinci düzeyden bu yeni güdüsü artık basiretli ve ekonomik bir güdü olabilir. Hırslı bir otel sahibi yumuşaklık, düşüncelilik ve doğruluk yönünden kendisini, sadece gelirini arttırma isteğinden dolayı eğitebilir ve onun bu kendini düzeltme teknikleri, ideali daha yüce olan bir kişi tarafından uygulananlardan daha

etkili olabilir. Bununla birlikte, otel sahibinin durumunda, onun zengin olma arzusu göreceli gücü ötekilerle *vis-a-vis* geldiğinde eleştirilmeksizin ve değiştirilmeksizin bırakılmış olan bir güdüsü olabilirdi. Bu güdü onda gerekli olmamakla birlikte çok güçlü olabilir. Eğer böyle ise biz, ona 'karşı konulamaz' diyebiliriz ama henüz dirayetli diyemeyiz. Bu noktayı genelleştirirsek, birisinde bir güdünün son derece güçlü olduğunu söylemekle, anlatılmak istenen şeyin bir bölümü, kişinin, niyetli olarak farklı bir biçimde eylemde bulunmak suretiyle bu eğilimi zayıflatmak istemesine karşın, yine de onun bu güdüden dolayı eylemde bulunmaya eğilimli olmasıdır. Eğer bu güdülerin gücünü azaltmak için gerekli olan ciddi adımları atabilecek duruma asla gelemiyorsa onları azaltmak için ikinci düzeyden bir eğilime sahip olsa bile, o yine de bir nikotin bağımlısıdır ya da politik bir partinin kölesi durumundadır. Burada betimlenmiş olan şey çoğunlukla 'kendi kendini denetleme' diye adlandırılan şeyin bir parçasıdır ve genellikle bir 'dürtü' olarak yanlış adlandırılan şeyin karşı konulamaz ve bundan dolayı denetlenemez olduğu söylendiği zaman, onun çok güçlü olduğunu söylemek bir totoloji olur.

8. EYLEMLERİN SEBEPLERİ VE NEDENLERİ

Özelleşmiş bir güdü ya da eğilime dayanarak yapılan bir eylemi açıklamanın, bu eylemin özelleşmiş bir nedenin etkisi olarak betimlenmesi olmadığını kanıtlamış bulunuyorum. Güdüler olaylar değildir ve bundan dolayı nedenler sınıfına sokulmaları doğru değildir. Bir güdü anlatımının kapsamı yasa-benzeri bir tümcedir ve böyle bir tümce bir olayı rapor etmez.

Ama bir kişinin şu ve şu koşullarda, şu ve şu tarzlarda eylemde bulunmaya yatkın olması gerçeği tek başına onun özel bir anda özel bir şeyi yapmasını açıklamaz; bardağın kırılabilir olmasının onun saat 10'da kırılmış olmasını açıklayamaması gibi. Saat 10'da bir taşın çarpmış olmasının bardağın kırılması-

na neden olması gibi, bir eylemin belirli bir öncülü de kişinin eylemi ne zaman, nerede ve nasıl yapıyorsa öyle uygulamasına neden olur ya da koşulunu oluşturur. Örneğin bir adam kibarlığından dolayı yan masadaki adama tuzluğu verir; ama onun kibarlığı aynı genel türden daha binlerce kibarlık örneği uygulamasına neden olabileceği gibi, sadece tuzluk istenildiği zaman onu verme eğilimini anlatır. Böylece, "hangi sebeple tuzluğu verdi?" sorusunun yanı sıra oldukça farklı türden bir soru da şudur: "O anda yan masadaki kişiye tuzluğu vermesine yol açan şey neydi?" Bu sorunun yanıtı olasılıkla "komşusunun onu istediğini işitmiş olması" ya da "komşusunun gözleriyle tuzluğu masa üzerinde aradığına dikkat etmesi" ya da buna benzer bir biçimde olabilir.

İnsanların bir şeyler yapmalarına vesile ya da neden olan olay türlerine aşinayız. Eğer böyle olmasaydı, onlara istediğimiz şeyleri yaptıramazdık. Ve insanlar arasındaki sıradan alışverişler de gerçekleşemezdi. Müşteriler bir şey satın alamaz, subaylar emir veremezdi, arkadaşlar birbirleriyle konuşamaz ya da çocuklar oyun oynayamazdı, öteki insanlar ve kişilerin kendileri özel durumlarda ne yapacaklarını öğrenmedikçe tüm bu söylenenler gerçekleştirilemezdi.

Bu önemli sıradanlıklardan söz etmemizin iki nedeni vardır; birincisi bir eylemin bir dış nedene sahip olmasının onun bir güdüye de sahip olması ile çatışmayacağını göstermektir, ama zaten daha önce de betimlendiği üzere, koşullu önermenin koşul kısmında güdü dile getirilir. İkincisi, eylemlerin gizli ya da hayaletimsi nedenleri olduğunu artık işitmek istemediğimizi göstermektir, insanların özel zamanlarda özel tarzlarda gerçekleştirecekleri şeylerin, nasıl sıradan ve çoğunlukla herkese özgü olaylar olduğunu zaten biliyoruz.

Eğer makinedeki hayalet öğretisi doğru olsaydı, insanlar salt birbirlerine karşı mutlak bir gizemlilik içinde olmazlar, ama aynı zamanda mutlak olarak kolay kontrol edilemez du-

rumda olurlardı. Gerçekte onlar göreceli anlamda uysaldırlar ve onları anlamak göreceli olarak kolaydır.

9. SONUÇ

İnsanların davranışlarını, heyecanlarını referans göstererek açıkladığımız 'heyecan' teriminin birbirinden oldukça farklı iki anlamı vardır. Birinci anlamda kendilerine dayanarak az ya da çok zeki eylemlerin yapıldığı güdüleri ya da eğilimleri anlatıyoruz. İkinci anlama göre ise, bazı amaçsız devinimlerin belirti görevi gördüğü ajitasyonlar ya da altüst olmalar da dâhil ruhsal durumlara işaret ediyoruz. Bu iki anlamın hiçbirinde de açık davranışın bireyin bilinç ırmağında ortaya çıkan bir çalkantı ya da karışıklığın etkisi olduğunu öne sürmüyor ya da imlemiyoruz. 'Heyecan'nın üçüncü bir anlamında, ağrılar ve acı çekmeler de duygu ya da heyecanlardır, ama onlar, per accidens [istisnalar bir yana], kendilerine başvurarak davranışları açıkladığımız şeyler değildir. Onlar tanıları gerektiren; ama davranışın tanısı için gerekli olmayan şeylerdir. Uyarımların eylemlere sürükleyen duygular olarak betimlenmeleri paramekanik söylencelerdir. Bu demek değildir ki, insanlar hiçbir zaman için kısa süreli uyarımlarla eylemde bulunmazlar ama sadece planlı ya da plansız yapılan eylemlerin gizli nedenlerinin olduğu ile ilgili geleneksel öyküleri artık geveleyip durmamalıyız.

Sonuç olarak, insanların daha üst düzeyden davranışlarının betimlenişi, ilk iki anlamı içinde, heyecandan söz etmeyi gerektirse bile, bu söz etme gizli içsel durumları ya da çıkarım yapmaları gerektirmez. Benim tarafımdan senin ruhsal durumlarının keşfi, test edilemez nitelikteki bir su falına bakmaya hiç benzemez; bu kısmen senin alışkanlık, içgüdü ve reflekslerin üzerine yaptığım çıkarımlara dayanır. Ama uygun koşullarda senin eğilim ve ruhsal durumlarını bunlara göre daha doğrudan olarak keşfedebilirim. Beyanlarını, şaşkınlıklarını ve ses

tonunu işitir ve anlarım; jest ve bedensel davranışlarını görür ve anlarım. Ünlemler, ses tonu iletişim tarzları oldukları için hiçbir metaforik anlam taşımaksızın 'anladım-anlıyorum' diyebileceğimiz şeylerdir. Biz bunları yapmasını öğreniyoruz, ama gerçekten eğitimlerini alarak değil taklit etme yoluyla öğreniyoruz. Onları taklit etmekle nasıl yapmacık davranılacağını öğreniyoruz ve bir dereceye kadar bir maske takarak kendimizi açığa koymaktan nasıl sakınacağımızı da öğreniyoruz. Yabancıların anlamasını güçleştiren sadece onların sözcük dağarcığı değildir. Benim kendi güdü ve ruhsal durumlarımı keşfetmem de ilkece farklı değildir; kendi mimik ve jestlerimi görebilmem ya da ses tonumu işitebilmem için uygun bir yerde değilim. Güdüler ve ruhsal durumlar Ayrıcalıklı Girişin yapay formları olarak betimlenebilecek şeyler olarak, bilincin doğrudan verileri ya da içebakışın nesneleri arasında bulunabilecek türden şeyler değildir. Onlar alışkanlık ya da hastalıkların 'deneyimler' olmalarından daha fazla 'deneyimler' değildirler.

V

YATKINLIKLAR VE OLGULAR

1. ÖNSÖZ

İnsan davranışını betimlemek ve açıklamak için genellikle kullandığımız sözcüklerin bir bölümünün olayları değil yatkınlıkları gösterdiğini zaten kanıtlamış bulunuyorum. Birisinin bir şey bildiğini, bir şey olmayı istediğini söylemek onun özel bir anda bir şeyi yapma süreci içinde olduğunu ya da bir şeyleri yaşadığını söylemek demek değildir. Ama gereksinim doğduğu zaman, belli türden durumlarda belirli şeyleri yapmayı başaracağını ya da yapma eğilimi içinde olduğunu veya belirli şeyleri hissedeceğini söylemek anlamına gelir.

Bu, özü bakımından (neredeyse) sıradan gramerin çıplak gerçeğinden oldukça fazlasıdır. 'Bilmek', 'sahip olmak' ve 'istemek' gibi fiiller 'koşmak', 'uyanmak' ya da 'titremek' gibi fiillere benzer biçimde davranmazlar. Biz, "o, iki dakika için şunu şunu bildi, sonra durdu ve bir soluk alıp tekrar bilmeye başladı", "o derece derece bir rahip olmayı arzuluyor" ya da "o, şimdi bir bisiklet sahibi olmakla meşgul oluyor" demeyiz. Bizim bunları yatkınlıksal terimler içinde betimlememiz, sadece insanlara özgü bir şey değildir; biz böyle terimleri hayvanlar, böcekler, kristaller ve atomları betimlemek için de çoğunlukla

kullanıyoruz. Biz sürekli olarak şu anda olup-biten şeyler üzerine konuştuğumuz kadar, olup-biteceğine güvendiğimiz şeyler üzerine de konuşmak istiyoruz. Daima olayları rapor etmek kadar, onların açıklamalarını da vermek istiyoruz. Yine şu anda nesnelerde ne olup-bittiğini söylemek istediğimiz gibi, onlarla neler yapılabilir bunu da söylemek istiyoruz. Ayrıca bir sözcüğü sadece bir yatkınlık olarak sınıflamak, henüz onun bir süreç olarak kullanılmadığını söylemekten pek fazla bir şey söylememek anlamına gelir. Oldukça farklı türden pek çok yatkınlıksal sözcük vardır; hobiler alışkanlıklarla aynı türden şeyler değildir; bu ikisi de ustalıklardan, üslupçuluktan, modadan, fobiden ve uğraşlardan farklıdır. Yuva yapmak, tüylü olmaktan farklı türden bir özelliktir, elektrik iletkeni olmak, elastik olma özelliğinden farklı türden bir özelliktir.

Bununla birlikte kendileriyle, özellikle insan davranışını betimlediğimiz önemli kavramların pek çoğunun yatkınlıksal kavramlar olduğu olgusuna dikkatimizi yöneltmenin özel bir önemi vardır. Çünkü para-mekanik söylencenin bulanıklığı, insanların bu kavramların olgusal olarak kullanıldığı yolları görmezden gelmelerine ve onun yerine, bunları gizli nedenlerin ve etkilerin betimlemeleri içindeki öğeler olarak oluşturmalarına yol açmıştır. Bu yatkınlıksal sözcükleri içeren tümceler, test edilebilir, açık-koşullu ve benim anlatımımla yarı-koşullu önermelerin yerine, özel ve gözlemlenemez olguların kategorik raporları olarak yorumlandılar. 'Güç' terimini, gizli güç-kullanan bir etken şeklinde göstererek kullanan eski yanılgıdan fiziksel bilimlerde şimdi vazgeçilmiş bulunuyor, ama onun akrabaları pek çok zihin kuramında yaşamaya devam ediyor ve belki sadece biyolojide can çekişiyor.

Bu konuyla ilgili alan abartılmamalıdır. Özel olarak insan davranışını betimlemek için kullandığımız sözcük dağarcığı sadece yatkınlıksal sözcüklerden oluşmaz. Yargıç, öğretmen, roman yazarı, psikoloji bilgini ve sokaktaki adam, insanların bir işi nasıl yaptığını, nasıl eylemde bulunduğunu ya da karşı

tepkide bulunduğunu anlatırken süreçsel sözcüklerin çok geniş bir örgüsünü kullanmak zorundadır. Bu süreç sözcükleri, yatkınlıksal sözcüklerden daha az olmamak üzere çeşitli tipler oluştururlar ve bu farklı çeşitten tiplerin bazısına gösterilen ilgisizliğin, 'zihinsel olan'ı, 'hayaletimsi olan'la özdeşleştirmeyi hem beslediğini hem de onun tarafından beslendiğini görüyoruz. Daha sonra bu bölümde zihinsel epizodik sözcüklerin iki ana tipini tartışacağım. Daha başka bulunmadığını öne sürüyorum.

2. YATKINLIKSAL ÖNERMELERİN MANTIĞI

Bir ineğin geviş getirir olduğu ya da bir insanın bir sigara tiryakisi olduğu söylendiği zaman, ineğin şimdi geviş getirmekte olduğu ya da adamın şimdi bir sigara içmekte olduğu söylenilmiş olmuyor. Bir geviş getirici olmak zaman zaman geviş getirmeye yönelmektir ve bir sigara tiryakisi olmak da sigara içmek alışkanlığında olmak demektir.

Geviş getirmeye yönelim ve sigara içmek alışkanlığı, geviş getirme ve sigara içme süreçleri ortaya çıkmamış olsaydı var olamazdı. "O şimdi sigara içiyor" ile "o bir sigara tiryakisidir" önermeleri aynı türden şeyleri söylemiyorlar. Ama birinci türden önermeler zaman zaman doğru olmadıkça, ikinci türden önermeler doğru olamazdı. Bir sigara içmek deyimi hem olgusal kullanımlara hem de onlardan türetilen yönelimsel kullanımlara sahiptir. Ama bu daima böyledir demek değildir. Olguları rapor etmede kullanılmayan, pek çok yönelim ve kapasite bildiren deyişler vardır. Biz bir şeyin elastiki olduğunu söyleyebiliriz; ama hangi olgusal olayların bu özelliği gerçekleştirdiğini söylemek zorunda olduğumuz zaman dilin kullanımını değiştirmek zorunda kalırız. Objenin esnetildikten sonra toplandığını, büzüştükten sonra gerisin geri açıldığını ya da ani bir basınç karşısında zıpladığını söyleriz. 'Elastik olma'ya yanıt veren etkin bir fiil yoktur. 'Geviş getiriyor'un 'geviş geti-

ricidir'e yanıt oluşturduğu biçimde, 'elastik oluyor' diyemiyoruz. Bu paralel olmayışın nedeni araştırmamızın dışında değildir. Elastik bir objeden beklediğimiz türlü çeşit tepkiler vardır; oysa bize geviş getirici olarak betimlenen yaratıktan beklediğimiz kabaca salt bir çeşit davranış vardır. Aynı şekilde birisinin 'hırslı' olarak betimlenmesinden öndeyilenebilecek farklı eylem ve tepkilerin çok geniş bir dizisi söz konusudur; oysa yine kabaca birisinin sigara tiryakisi olarak betimlenmesinden öndeyilenebilecek bir tek çeşit eylem vardır. Kısaca, bazı yatkınlıksal sözcükler, son derece genel ve belirlenebilir iken, diğerleri de son derece özel ya da belirleyicidirler. Kendileriyle genel eğilimlerin, kapasite ve sorumlulukların farklı uygulamalarını rapor ettiğimiz fiiller, yatkınlıkları adlandırdığımız fiillerden ayrılma eğilimi gösterirler. Oysa son derece özel yatkınlıksal fiillere karşılık olan süreçsel fiiller bu yatkınlıksal fiillerle aynı kalma eğilimindedirler. Bir ekmekçi şimdi ekmek satıyor olabilir. Ama bir bakkal şimdi 'bakkal satıyor' diye betimlenemez; ama sadece 'şimdi şeker satıyor,' 'şimdi çay tartıyor' ya da 'şimdi tereyağı tartıyor' olarak betimlenebilir. Bu alanda bazı ara durumlar da vardır; bir doktorun şimdi birisine doktorluk yapmakla meşgul olduğunu söylemekten rahatsız olmayız, oysa bir avukatın şu an avukatlık yaptığından değil, ya bir savunmayı kaleme aldığından ya da bir müvekkilini savunduğundan söz ederiz.

'Bilmek', 'inanmak', 'umut etmek', 'zeki', 'onurlu' gibi yatkınlıksal sözcükler, belirlenebilir türden yatkınlıksal sözcüklerdir. Onlar bir tek türden şeyi değil, farklı türden çok çeşitli şeyi yapmaya yarayan yeteneklere, eğilimlere ve kapasitelere işaret ederler. 'Bilmek ve inanmak' fiillerinin çoğunlukla yatkınlıksal fiiller olarak kullanıldığının farkına varan kuramcılar bu noktaya dikkat etmeme, ama bilme ya da kavramaya karşılık olan eylemler ve inanmaya karşılık olan durumlar olması gerektiğini iddia etme eğilimindedirler. Ve bir kişi, bir başka kişinin böyle yanlış olarak postülalalaştırılmış eylemleri ger-

çekleştirmesini ve böyle durumlar içinde olmasını asla ortaya çıkaramaz düşüncesi nedeniyle, böyle eylem ve durumların kişinin gizli meskeni içine yerleştirilmekle, açıklanabilir olması uygun görülmüştür.

Aynı sav şu sonuca götürür: Avukat olmak bir meslek olduğuna göre, avukat olmanın profesyonel etkinlikleri ortaya çıkmalıdır ve bir avukat asla bir tek şeyi yaparken bulunamayacağına göre, tersine, savunma hazırlama, müvekkilleri savunma, imzaları inceleme gibi farklı türden pek çok şeyi yaptığına göre, onun avukat olmanın biricik profesyonel etkinliği, kapalı kapılar ardında ortaya koyduğu bir şey olmalıdır. Yatkınlıksal sözcükleri, süreçsel sözcükler olarak yapılandırma eğilimi ve yatkınlıksal kullanımı olan herhangi bir fiile karşılık süreçsel bir kullanım olmalıdır, şeklindeki bir diğer yönelim bir ve aynı söylencenin iki kaynağıdır. Ama onlar bu söylencenin tek kaynakları değildir.

Şimdi genel bir karşı çıkışı kısaca tartışmak zorunludur: Bu itiraz bazen kapasite, güdü, yeti ve eğilimler üzerine konuşmanın tüm programına yapılmıştır. Olanakların edimsel olarak hiçbir şey olmadıkları açık bir doğrulukmuş gibi öne sürülür. Dünya şu anda varolanın ve oluşmakta olanın üstünde ve ötesinde hiçbir şey içermez. Uyuyan bir adamın Fransızca okuyabileceğini, kuru bir şeker parçasının su içinde çözülebileceğini söylemek, derin dondurucuya konmuş bir sıfatla bir şey yapıyor gibi görünmektedir. Ama bir sıfat bir şeyi ya karakterize eder ya da etmez. O, depozit olarak gösterilemez. Ya da bir başka biçimde ifade edilirse, olumlu, bildiri kipinde bir tümce ya doğru ya da yanlış olmalıdır. Eğer o doğru ise, bir şeyin ya da bazı şeylerin belli bir niteliğe sahip olduğunu dile getirir; eğer o yanlış ise, o zaman onun konusu bu niteliğe sahip değildir. Ama bir önermenin doğru olması ve yanlış olması arasında bir başka yol yoktur; böylece bir önerme tarafından betimlenen öznenin bir niteliğe ya sahip olmak ya da olmamak tarzındaki ayrımlaştırılmayı atlatabileceği hiçbir yol yok gibi görünmek-

tedir. Bir saat, saat başını, ya saat başı olarak vurur, ya da saat başı olmayarak vurur. Ama o, saat başı doğru olabilir şeklinde vuramaz, ne de ya doğru ya da yanlış olabilir biçiminde vurabilir.

Şeker eriyebilir, ya da uyuyan kişi Fransızca konuşabilir, biçimindeki önermelerin belirli bir açıklanış tarzına bu geçerli bir itirazdır; çünkü bu açıklama bu türden önermeleri ekstra olayları dile getiren önermeler olarak ortaya koyar. Bu gerçekten eski fakülte kuramlarının bir hatası idi; çünkü bu kuramlar, yatkınlıksal sözcükleri, gizli etken ve nedenleri yani bir tür öte dünyada yer alan süreçleri ve varolan şeyleri gösterir olarak temellendirdiler. Ama 'olabilirdi', 'mümkündü', 'eğer....olsaydı' gibi sözcükleri içeren tümcelerin öte dünya olgularını rapor etmediği gerçeği, böyle önermelerin ortaya oyabilecekleri kendi gerçek görevlerinin yokluğunu gerektirmez. Olguları rapor etme görevi tümce görevlerinin çok geniş dizisi içinde salt bir tanesidir.

Herhangi bir kanıta gerek yoktur ki, ünlem, emir ve dilek tümceleri, bu tümcelerdeki öğelerin varlığını ya da nesnelerin varoluşunu belirtmekten daha çok diğer amaçlar için kullanılırlar. Ne yazık ki göstermek için belli bir argümana gereksinim vardır ki olguları rapor etmekten daha başka görevler için kullanılan pek çok bildiri kipinde (olumlu ve olumsuz) tümceler vardır; her doğru ya da yanlış önerme, sözü geçen olay ya da objeler dizisinin özel bir sıfata sahip olduğunu ya onaylar ya da yadsır şeklindeki bu mantığa sığmaz kabul, hâlâ yaşamaya devam etmektedir. Gerçekte bazı önermeler bu işi yapar ama pek çoğu yapmaz. Aritmetik, cebir, geometri, hukuk, felsefe, formel mantık ve ekonomi kuramlarına ilişkin kitaplar bu tür önermeleri çok az içerirler. Bu tür konulara 'soyut' dememizin nedeni de budur. Fizik, meteoroloji, bakteriyoloji ve karşılaştırmalı dilbilim kitapları bu tür önermeleri biraz daha fazla içerirler. Teknik broşürler, eleştiri yazıları, hutbeler, politik söylevler ve demiryolu rehberleri daha az ya da çok öğretici olabi-

lirler ama bize çok az tekil, kategorik, niteliksel ve ilişkisel doğruluklar öğretirler.

Olgu-bildirme görevinden daha başka görevlere sahip olan önerme türlerinin pek çoğunu bir tarafa bırakarak, dosdoğru yasa önermelerine geçelim: İnsanların kapasite, yeti ve eğilimlere sahip olduğundan söz eden iddialar kendileri yasa önermeleri olmamakla birlikte, yasa önermelerinin bazı nitelikleri tartışıldıktan sonra, en iyi bir biçimde anlaşılabilecek olan özelliklere sahiptir.

Yasalar, sık sık gramatik olarak karmaşık-olmayan bildiri tümcelerinde ifade edilirler, ama onlar aynı zamanda, 'her ne zaman şöyle şöyle olursa, o zaman böyle böyle olur' ya da 'eğer bir cisim dayanaksız bırakılırsa, şöyle şöyle bir hızla düşer' tarzındaki kalıpları içeren, koşullu önermelerde ifade edilebilirler. Biz bir koşullu önermeye, 'değişebilir' ya da 'açık' bir koşullu önerme olmadıkça yasa önermesi diyemeyiz: yani onun ön-bileşeni en azından, 'her ne', 'her ne zaman' gibi bir ifadeyi taşımak zorundadır. Bu özelliğinden dolayıdır ki içeriği onlardan söz etmemekle birlikte, bir yasa örneklere uygulanabilir. Eğer bir sarkacın nicelik olarak öteki sarkaçtan daha uzun olduğunu biliyorsam, daha kısa olan sarkaçtan uzunluğu ile orantılı olan bir sayısal değer olarak daha yavaş sallanacaktır. O zaman özel bir sarkaç, bir başka özel bir sarkaçtan üç inç daha uzun ise, onun ne kadar yavaş sallanacağını çıkarımlayabilirim. Yasayı bilme bu iki sarkacın bilinmiş olmasını içermez; yasanın içeriği onların varlığının rapor edilişini belirtmez. Öte yandan, yasayı bilme ve hatta anlama şunu bilmeyi içerir ki, ön-bileşeni gerçekleştiren özel olgular olabilirdi ve bundan dolayı yasanın arka-bileşeni de gerçekleşmiş olurdu. Özel olgu önermelerine uygulanacak olan yasa önermelerini kullanabilmeyi öğrenmeden önce, özel olgu önermelerini kullanabilmeyi öğrenmeliyiz. Yasa önermeleri farklı ve daha sofistike bir soylem düzeyine aittirler; onları doğrulayan olgu önermeleri daha alt düzeyde yer alırlar. Cebir önermeleri de aynı şekilde

kendilerini gerçekleyen aritmetik önermelerinden daha farklı bir düzeyinde bulunurlar.

Yasa önermeleri doğrudur ya da yanlıştır ama kendilerine uygulandıkları ya da uygulanacakları öngörülen olgu önermelerinin bildirdiği tarzda doğruluk ve yanlışlıkları ifade edemezler. Onlar farklı görevlere sahiptir. Burada can alıcı ayrım şu şekilde ortaya konabilir: Yasaları oluşturmaya çalışma konusunun en azından bir bölümü, özel olgulardan öteki özel olguların nasıl çıkarılacağının, özel olguların öteki bazı özel olguları referans göstererek nasıl açıklanabileceklerinin ve yine bazı özel olguların nasıl oluşturulacağının ya da önlenebileceğinin keşfedilmesi konusudur. Bir yasa, deyim yerinde ise bir çıkarım bileti (sezonluk bilet) olarak kullanılır; ona sahip olanlar olgusal önermelerin öne sürümünden hareketle öteki olgusal önermeleri öne sürme iznine sahip olmuş olurlar; ve yine verilen olguların açıklamalarını yapmak, var olan ya da olmakta olan üzerinde işlem yaparak, istenen olguları meydana getirme iznini kazanmış olurlar. Gerçekten eğer yaptığı tüm iş onu ezberlemekten ibaret ise, biz böyle bir öğrencinin bir yasayı öğrenmiş olduğunu kabul edemeyiz. Yine bir öğrencinin gramer kurallarını bildiğini, çarpma işlemini ya da satrancı bildiğini söyleyebilmemiz için, onun, bu kuralları somut işlemler içinde uygulamaya hazır ve bunu yapabilir durumda olması gerekir. Bu şekilde bir yasayı bilen olarak nitelenebilmesi için, bu yasayı kendisinden kalkarak özel olgu durumlarına doğru somut çıkarımlar yapmakta uygulayabilmesi, onları açıklayabilmesi ve belki de onları oluşturabilmesi ya da önleyebilmesi gerekir ve tüm bunlara hazır durumda olması gerekir. Bir yasayı öğretmek, en azından, *inter alia* [ötekiler arasında] özel olgu durumları ile birlikte teorik ya da pratik nasıl yeni şeyler yapılacağını öğretmektir.

Bazen önemle şu iddia edilir: Eğer belirli türden hastalıklardan belirli türden bakterilerin varlığını çıkarımlayabileceğimiz bir yasa keşfedersek, o zaman yeni bir varoluş keşfetmiş olu-

ruz. Yani böyle bakterilerle böyle hastalıklar arasında nedensel bir ilişki bulunmuş oluyor ve sonuç olarak şimdi, daha önce bilmediğimiz bir şeyi, sadece hasta kişilerle bakterilerin var olduğunu değil ama aynı zamanda onlar arasında görülmez ve dokunulamaz bir bağı biliyoruz. Üzerlerinde gidebilecekleri raylar olmadıkça trenlerin yolculuk yapamayacağı gibi, bakteriyolojistler asla gözlemlemeseler bile, bu gözlem objeleri arasında olgusal bir bağ var olmadıkça, hastalıkların klinik gözlemlerinden, bakterilerin mikroskobik gözlemlerinin öndeyisine atlayamazlardı.

Şimdi şu ünlü 'nedensel bağ' deyimini kullanmaya hiçbir itiraz yoktur. Bakteriyolojistler, bakteriler ve hastalar arasındaki nedensel bağları keşfederler, çünkü bu onların yasaları oluşturmasının ve kendilerine çıkarım bileti sağladıklarını söylemenin bir başka yoludur; böylece bu biletle hastalıklardan bakterileri çıkarımlamayı, bakterilerle ilgili iddialardan hastalıkları açıklayabilmeyi, bakterileri elimine ederek hastalıkları iyileştirmeyi ve önlemeyi başarabilirler. Ama bir yasanın keşfi, sanki bir üçüncü gözlemlenemeyen varlığın bulunması imiş gibi görülürse, basit bir şekilde açık-koşullu önermeleri kategorik önermeler olarak yorumlama alışkanlığının içine tekrar düşülmüş olur. Bu, sanki bir gramer kuralının fazladan ama seslendirilmeyen bir ad ya da fiil olduğunu söylemek ya da bir satranç kuralının bir tür fazladan ama görülmez bir satranç ustası olduğunu söylemek gibi bir şey olurdu. Bu, eski bir alışkanlığa, tüm tümce türlerinin aynı görevi –yani sözü geçen objeye bir yüklem yüklemek– yaptığını iddia etme alışkanlığına tekrar kapılmak olurdu.

'Çıkarım rayları' şeklindeki favori benzetme tam da bu yolda yanıltıcı olmaktadır. Tren yolu rayları tıpkı trenlerin var oldukları anlamında var olurlar ve biz tam da trenlerin var olduklarını keşfettiğimiz şekilde rayların var olduklarını keşfederiz. Trenlerin bir yerden bir yere gittikleri iddiası, iki yer arasında gözlemlenebilir bir raylar serisinin var olduğunu im-

lemiş olur. Böylece çıkarım raylarından söz etmek, hastalıklardan bakterilere çıkarım yapmanın, gerçekte hiçbir biçimde çıkarım olmadığını ama bir üçüncü varlığın betimlendiğini önermektedir; 'şöyle şöyle olduğu için bundan dolayı böyle böyledir' tarzında bir ifadeyi kanıtlamıyor ama 'bu gözlemlenen şöyle şöyle' ile 'şu gözlemlenen böyle böyle' arasında gözlemlenemeyen bir bağın var olduğunu rapor ediyor. Ama o zaman, eğer biz bu üçüncü gözlemlenemeyen varlığı postülalaştıran nedir diye sorarsak, verilecek tek yanıt; hastalıklardan yola çıkarak bakterileri kanıtlamamız için ruhsat görevi görmesidir. Çıkarımın yasallığı tüm zamanlar için öne sürülür. 'Bundan dolayı' ve 'eğer her ne....' tümcelerini, 'bu bir....dır' tümce kalıplarına indirger görünmekte olan gereksiz çaba, argümanlar ve öyküler arasındaki işlevsel ayrımları ortadan kaldıracaktır.Ama demiryolu biletlerinin şu acayip ikinci nüsha demiryolu yolculuklarına indirgenemeyeceği gibi ve yine demiryolu yolculuklarının da kendilerinden başlayıp kendilerinde bittiği istasyonların şu acayip fotokopilerine indirgenemeyeceği gibi; yasa önermeleri de onların izin verdiği çıkarımların ve açıklamaların ikinci nüshaları durumuna indirgenemezler; ve yine çıkarımlar ile açıklamalar olgusal önermelerin ikinci nüshaları olmaya indirgenemezler. Tümcenin olguları bildirme görevi, olgusal önermeden olgusal önermeye yapılan çıkarımı bildirme görevinden farklıdır. Bu ikisi de böyle kanıtlamalar için garanti verme görevinden farklıdırlar. Önce birinci görevle ilgili tümceleri kullanmayı öğrenmeliyiz; daha sonra ikinci görev için tümceleri kullanmayı öğrenebiliriz ve üçüncü görev için onları kullanmayı öğrenmeden önce, bu ilk iki görev için onları kullanmayı öğrenmiş olmamız gerekir. Kuşkusuz şu anda ele almakla ilgilenmeyeceğimiz daha pek çok tümce görevleri vardır. Örneğin bu sayfaları dolduran tümceler betimlenmiş olan görevlerden herhangi birine ait değildir.

Şimdi yatkınlıksal önermeleri incelemeye geri dönebiliriz. Yani ele alınan hayvan ya da insanın belirli bir kapasiteye, eği-

lime ya da yeteneğe sahip olduğunu ya da belirli bir yükümlülüğe konu olduğunu gösteren önermelere geçiyoruz. Açıktır ki böyle önermeler yasa değildir. Çünkü onlar özel nesnelerden ya da insanlardan söz ederler. Öte yandan onlar kısmen 'değişken' ya da 'açık' olmakla yasalara benzerler. Şu şeker parçasının eriyebilir olduğunu söylemek, eğer herhangi bir yerde, herhangi bir zamanda bir parça su içine batırılırsa onun çözülmüş olacağını söylemek demektir. Şu sırada uyuyan şu kişinin Fransızca bildiğini söylemek demek, eğer sözgelimi, eğer ona Fransızca bir adres ya da gazete gösterilirse, Fransızca olarak yanıt verebileceğini, gazeteyi doğru bir şekilde okuyabileceğini ya da kendi diline doğru bir şekilde çevirebileceğini söylemek demektir. Bu, kuşkusuz çok açıktır. Uyurken, dalgın, içkili ya da panik içinde iken onun tutarlı yanıtlar veremediğini, ya da son derece teknik makaleleri doğru olarak çeviremediğini gördüğümüz zaman, onun Fransızca bildiği ile ilgili yargımızı geri almıyoruz. Biz ondan genellikle Fransızcayı kullanma ve bazı şeyleri Fransızca olarak izleyebilme görevinden daha fazlasını beklemiyoruz. 'Fransızcayı bilmek' belirsiz bir anlatımdır ve pek çok amaç için belirsiz olma daha az yararlı değildir.

Şöyle bir inanç vardır; ele alınan bireyler hakkındaki yatkınlıksal önermeler, kendileri yasa olmadıkları halde, yasalardan tümdengelim yoluyla türetilirler. Öyle ki böyle yatkınlıksal önermeleri oluşturmayı öğrenmeden önce, belki bazı yasaları bulanık da olsa öğrenmiş olmamız gerekir. Ama genelde öğrenme süreci bir başka yolda gerçekleşir. Biz her şeyden önce, bireyler üzerine çok sayıda yatkınlıksal önerme, daha sonra böyle önermeler arasındaki genel bağlılıkları anlatan yasaları öğreniriz. Bazı bireylerin hem yumurtladığını hem de tüylü olduğunu keşfederiz; daha sonra tüylü olan herhangi bir bireyin yumurtlayıcı olduğunu öğreniriz.

Özel nesneler ve kişilerle ilgili yatkınlıksal önermeler de yasa önermelerine benzerler. Çünkü gerçekte onları aynı şekilde

kullanırız. Onlar, objelerin eylemleri, karşı-eylemleri ve durumları ile gerçeklenirler ya da onların bu yönlerine uygulanırlar. Onlar böyle eylemleri, karşı-eylemleri ve durumları öndeyilemek, açıklamak ve düzeltmek için izin veren çıkarım biletleridir.

Doğal olarak tüm doğru bildiri önermeleri ya varolanları betimler ya da olguları rapor ederler biçimindeki önyargının yandaşları, "bu tel elektrik geçirir" ya da "John Doe Fransızca bilir" gibi önermeleri de "bu tel elektrik geçiriyor", "John Doe Fransızca konuşuyor" biçiminde dile getirilen ve şu anda olup-biten olgularla ilgili önermelerin bulunduğu kategoride imiş gibi ele alıp yorumlarlar. Çünkü şu anda olup-biten bir şeyler bulunmadıkça ya da ne yazık ki sahnenin arkasında bir şeyler sürüp gitmedikçe önermeler nasıl doğru olabilirdi ki? Oysa onlar şunu kabul etmelidir; biz ilkin herhangi bir keşfedilmez türden olup-bitenlerin varlığını keşfetme zorunda olmaksızın da bir telin elektrik geçirdiğini ya da bir bireyin Fransızca bildiğini çoğu zaman biliriz. Ve ayrıca onlar şunu da kabul etmelidir ki bu gizli olup-bitenleri keşfetmenin kuramsal yararı sadece, bizim zaten yaptığımız ve çoğu zaman yapmak için yetkilendirildiğimizi bildiğimiz şeyleri öndeyilemek, açıklamak ve düzeltmek için bize yetki vermiş olmaktan ibarettir. Nihayet onlar şunu da kabul etmelidir ki, bu postülalaştırılmış süreçler, olsa olsa gözlemlenebilir eylem ve karşı-eylemleri, öndeyileyebilme, açıklayabilme ve düzeltebilme olgusundan kendi kendilerini çıkarımlayarak varoluş kazanan şeylerdir. Ama eğer onlar, üzerinde sıradan çıkarımların yapıldığı olgusal rayları gerektirirlerse, sıradan çıkarımların yasallığından yola çıkarak onları taşımak üzere postülalaştırılmış 'raylar'a doğru yaptıkları, kendi özel çıkarımlarını doğrulayabilmek için daha yeni olgusal 'raylar'ı sağlamak zorunda kalacaklardır. 'Raylar'ın böyle bir sonu olmayan hiyerarşisini postülalaştırma, ilk adım tarafından etkilenmiş olanları bile güçlükle etkileyebilirdi.

Yatkınlıksal önermeler ne gözlemlenmiş ya da gözlemlenebilir olgu durumlarıdır, ne de gözlemlenmemiş ya da gözlemlenemeyen olgu durumlarının raporlarıdır. Onlar olup-bitenleri aktarmazlar. Ama onların görevi olup-bitenlerin anlatılması ile çok yakından ilişkilidir. Çünkü eğer onlar doğru ise bu anlatılan olaylarla doğrulanırlar. "John Doe tam şu anda telefonda Fransızca konuşuyor" önermesi, "John Doe Fransızca bilir" ile öne sürülen şeyi doğrulamış olur ve John Doe'nun Fransızca bildiğini anlayan kişi için, onun Fransızca bir telgraf okumuş olmasını kanıtlayabilmesi için daha yeni bir bilete gereksinimi yoktur. "John Doe Fransızca bilir"i bilmek, bilete sahip olmuş olmaktır ve kendisine verilen bu telgrafı anlamasını beklemektir.

Şuna dikkat edilmelidir ki, yatkınlıksal önermelerin olayları anlatmadığını söylemekle, yatkınlıksal önermeler zaman çekimlerine sahip olabilir iddiasına izin vermek arasında hiçbir uyuşmazlık yoktur. "O bir yıl boyunca sigara tiryakisi idi" ve "lastik esnekliğini geçen yaz kaybetmeye başladı" tümceleri kesinlikle yasal yatkınlıksal önermelerdir; eğer bir bireyin bir şeyi bilmeyi sürdüreceği asla doğru olmasaydı, öğretme mesleği var olamazdı. Kısa-süreli ve süresiz çıkarım biletleri olabilir. Bir kriket kuralı sadece bir dönem için geçerli olabilir ve bir kıta iklimi bile yüzyıldan yüzyıla değişebilir.

3. ZİHİNSEL KAPASİTELER VE YÖNELİMLER

Nesneler, canlı varlıklar ve insanlar üzerine konuşmak için, hizmetimizde bulunan yatkınlıksal terimlerin sonsuz sayıda bir dizisi vardır. Bunlardan bazıları son derece birbirinden farklı olan şeylere uygulanabilir; örneğin bazı metal parçaları, bazı balıklar ve bazı insanlar 50 kilogram ağırlığında, elastik ve yanıcıdır ve tümü, eğer dayanaksız bırakılırsa, aynı şekilde hız arttırarak düşer. Öteki yatkınlıksal terimler sadece belirli türden şeylere uygulanabilirler. 'Kış uykusuna yatma' örneğin

doğru ya da yanlış olarak, sadece canlı varlıklara uygulanabilir. 'Tory' [İngiliz tutucu parti üyesi] sadece yine doğru ya da yanlış olarak sadece, geri zekâlı olmayan, çocuk olmayan ve barbar olmayan insanlara uygulanabilir. Bizim ilgimiz yatkınlıksal terimlerin belirli bir sınıfınadır; yani sadece insanları nitelemeye uygun olanları ele alıyoruz. Gerçekten ilgilendiğimiz sınıf insan davranışını niteleyenlerin tümü bakımından görüldüğünde daha da dardır. Çünkü sadece zekâ ve karakter niteliklerini sergileyen insan davranışının esnekliklerini karakterize etmeye uygun olanlarla ilgileniyoruz. Söz gelimi sadece insana özgü olarak ortaya çıkabilen reflekslerle ya da yine salt insan anatomisine özgü olarak ortaya çıkabilen fizyolojik donanımın bazı parçalarıyla ilgilenmiyoruz.

Kuşkusuz bu belirlemenin sınırları bulanıktır; bebekler gibi köpekler de yemek çanlarının çalınışına tepki göstermeye, emir sözcüklerine yanıt vermeye eğitilebilirler; maymunlar bazı araçları kullanmayı ve hatta oluşturmayı öğrenirler, kedi yavruları oyunbaz, papağanlar taklitçidir. İnsan davranışlarının bir bölümü ussal olduğu halde, hayvan davranışlarının içgüdüsel olduğunu söylemek istersek, önemli bir farka ya da farklar ailesine dikkati çekmemize karşın, bu kez de, bu durum sınırları oldukça bulanık olan bir farktır. Bir bebeğin içgüdüsel taklitçiliği, tam olarak ne zaman ussal bir aktör taklitçiliğine doğru gelişiyor? Hangi yaş gününde bir bebek yemek ziline bir köpek gibi tepki göstermeyi bırakıyor ve bir melek gibi tepki göstermeye başlıyor? Kentin varoşları ile kırsal kesim arasındaki sınır çizgisi tam olarak nerededir?

Bu kitap bir bütün olarak, kendileri aracılığıyla zihinler üzerine konuştuğumuz yatkınlıksal ya da olgusal belli başlı terimlerin mantıksal davranışları üzerine bir tartışma olduğu için, bu bölümde bizim seçtiğimiz bazı yatkınlıksal terimlerin kullanımları arasındaki birtakım genel ayrımları ele almak kesinlikle zorunludur. Ancak bu terimlerin ya da terim tiplerinin tümü tartışılmayacaktır.

Pek çok yatkınlıksal önerme, zorunluluk olmamakla birlikte 'yapabilir', 'yapabilirdi' ve 'başarabilir' terimlerinin yardımıyla ifade edilmiş olabilir. 'O bir yüzücüdür' önermesi, onun bir uzman olduğuna işaret etmediği zaman, onun sadece yüzebileceği anlamındadır. Ama '....ebilir' ve 'becerebilir' sözcükleri, aşağıdaki örneklerde göstermeye çalışacağımız gibi pek çok farklı biçimlerde kullanırlar. "Taşlar yüzebilir (çünkü süngertaşı yüzer)", "şu balık yüzebilir (çünkü şu anda çamurlu suda yatmasına karşın, sakat değildir)", "John Doe yüzebilir (çünkü yüzmeyi öğrenmiş ve unutmamış bulunuyor)", "Richard Roe yüzebilir (eğer öğrenmeye istekli ise)", "sen yüzebilirsin (sıkı çalıştığın takdirde)", "o yüzebilir (çünkü doktor yasağını kaldırdı)" ve bu biçimde sürüp gidebilir. Süngertaşı bir taş olup yüzemeyeceğinden dolayı, birinci örnek böyle bir çıkarım yapmaya izin olmadığını gösterir. İkinci örnek fiziksel bir engelin varoluşunu yadsımaktadır; sonuncusu disiplinle ilgili engelin ortadan kalktığını göstermektedir. Üçüncü, dördüncü ve beşinci önermeler kişisel nitelikler üzerine bilgi vermektedirler ve her biri farklı türden bilgi taşımaktadır.

'Başarabilir (able)' ve 'yapabilir (can)' terimlerinin bu farklı kullanımlarının farklı güçlerini göz önüne sermek için bazen 'tarz sözcükleri' diye adlandırdığımız '...ebilir (can),' meli-malı (must),' '..ebilir (may),' 'zorunludur,' 'zorunlu değildir,' 'zorunlu değil...değil' gibi sözcüklerin mantığı üzerine kısa bir inceleme uygun olacaktır. Bir şeyin olması gerektiği ya da zorunluluğu üzerine vurgu yapan bir önerme, bir 'çıkarım bileti' olarak adlandırdığım şey gibi bir işlev ortaya koyar. O, önermede belirtilmiş ya da belirtilmemiş olabilen bir şeyden, sorun olan nesnenin varoluşuna doğru çıkarım yapmaya izin verir. Önerme bir şeyin zorunlulukla var olmadığını ya da var olmayacağını dile getiriyorsa, bu durum onun var olmayış durumunu çıkarımlamaya doğru bir izin belgesi olarak görev yapar. Oysa bazen, o bir şeyin var olmadığını çıkarımlamak için böyle bir izin belgesini yadsımayı gerektirir ve biz genellikle onun var

olabileceğini ya da var olmasının olası olduğunu söylemekle bu yadsımayı dile getiririz. Bir şeyin var olabileceğini söylemek, onun var olmasını ya da var olmamasını gerektirmez. Ya da doğaldır ki var olmakla var olmamak arasında kuşkulu bir orta yerdedir; ama sadece nitelenmiş ya da nitelenmemiş bir başka şeyden onun var olmadığını çıkarılmamaya izin yoktur.

Bu genel açıklama, aynı şekilde, 'eğer-o halde' tümcelerini de kapsar. Bir 'eğer-o halde' tümcesi, hemen hemen daima modal bir ifadeyi içeren bir tümce tarafından açıklanabilir, ve vice versa [tersi de olanaklı]. Modal ve koşullu tümceler aynı güce sahiptirler. Sıradan bir 'eğer-o halde' tümcesi ele alalım. "Eğer merdivenin altından geçersem, gün içinde bir aksilik ile karşılaşacağım." Bunun çelişiğini konuşma dilinde nasıl ifade edeceğimizi düşünelim; koşul fiilini olumsuzlamayacak, sonuç fiilini olumsuzlayacak, ya da öncelikle her ikisini de olumsuzlayacak. Oysa üç operasyonun sonucu da batıl itikat önermeleri olurdu. Bu yapılabilir ancak yerinde ve konuşma diline uygun olmaz. "Hayır, eğer merdiven altından geçersem bir aksilikle karşılaşmam söz konusu değildir." Biz genellikle şu şekilde söyleyerek bu batıl-inancı yadsıyabiliriz. "Hayır merdiven altından geçebilirim ve bir aksilik ile karşılaşmam" ya da "Herhangi bir aksilik ile karşılaşmaksızın merdiven altından geçebilirdim." Ya da yadsımayı genelleştirerek, "Aksilikler zorunlu olarak merdiven altından geçen insanların başına gelmezler." Tersine özgün batıl-inanç önermemiz şöyle dile getirilebilirdi: "Gün boyunca bir aksilik ile karşılaşmaksızın merdiven altından geçemezdim." 'Eğer-o halde' anlatımları ve modal anlatımlar arasında biçim yönünden bir ayrım vardır.

Bununla birlikte, 'eğer', 'meli-malı' ve '...ebilir (yapabilir)' terimlerinin bu denkliğinin korunamayacağı daha başka kullanımlarının da bulunduğu unutulmamalıdır. 'Eğer' bazen 'olsa bile' anlamına da gelir. Vaatler, tehdit ve bahisler, çoğu zaman koşullu önermeler içinde ifade edilirler. '...e bilir' ve 'meli-malı' bazen, kuramsal olmayan izinlerin, emirlerin ve yasakların

araçları olarak kullanılır. Gerçekten çıkarım yapmaya izin verme ya da vermeme ile, diğer şeyleri yapmaya izin verme ya da vermeme arasında benzerlikler vardır, ama aynı zamanda büyük ayrımlar da vardır. Örneğin, biz doktorun, "hasta yatağından kalkmamalıdır, mektuplarını dikte ettirebilir, ama sigara içmemelidir" şeklindeki kuralını doğaldır ki doğru ya da yanlış olarak betimleme yolu tutmayız. Oysaki şu tür tümceleri doğru ya da yanlış olarak betimlemek oldukça doğaldır: "Bir tasım iki tümel öncüle sahip olmalıdır." "Balinalar zaman zaman su yüzüne çıkmaksızın yaşayamazlar." "Serbestçe düşen bir cisim hızını arttırmakta olmalıdır." "Merdiven altından geçen insanların gün içinde bir aksilikle karşılaşmalarına gerek yoktur." 'Meli-malı', 'olabilir', 'olmayabilir', terimlerinin etik kullanımları birbirleriyle akrabalığa sahiptir. Böyle sözcükleri taşıyan etik önermelerin doğruluğunu tartışmaya hazırız, ama böyle önermeleri oluşturma konusu insanların çıkarım yapmalarından daha çok, insan davranışlarının düzenlenmesi içindir. Bu durum hastalarına doktor tarafından verilen tedavi reçetesinden daha çok, tıp kitapları aracılığıyla verdiği tedavi açıklamalarına benzer. Etik önermeler *ad hominem* [kişiye yönelik] emirler ve kınamalardan ayrı olarak, bu emir ve kınamaların herhangi bir potansiyel sahibine söz söyleme hakkı veren ruhsatlar olarak görülmelidir; ama böyle emir ve kınamaların olgusal muhatabı olan kişiye değil. Çünkü bunlar kişisel eylembiletleri değil ama kişisel olmayan uyarma-biletleridir; bunlar emirler değil, emirler ve cezalarla güçlendirilen izin ruhsatları olarak yorumlanmalıdırlar.

Biz şimdi, modal tümcelerle yerine getirilen görev türlerinin bu genel tartışmasından, kişisel nitelikleri betimlemek için kullanılan birkaç çeşit 'yapabilme' tümceleri arasındaki belirli özel ayrımları dikkate almaya geri dönebiliriz.

John Doe'nin yüzebildiğini söylemek bir köpek yavrusunun yüzebildiğini söylemekten farklı bir şeydir. Çünkü bir köpek yavrusunun yüzebildiğini söylemek, ona asla yüzme öğretil-

memiştir ve yüzmede pratik yaptırılmamıştır demekle uyuşum içindedir. Oysaki bir kişinin yüzebildiğini söylemek, yüzmeyi öğrenmiş olduğunu ve unutmamış olduğunu ima eder. Öğretilmek suretiyle kapasite edinme kapasitesi sadece bir insana özgülük değildir. Bebeklere yürümelerinin ve kaşık kullanmalarının öğretilmesi gibi, bir köpek yavrusuna da bir şeyi istemesi öğretilebilir. Ama bazı tür öğrenmeler, pek çok insanın yüzmeyi öğrenme tarzları da dâhil, hem sözlü olarak öğretilenleri, hem de gösterilenleri anlamayı ve uygulamayı içerir; ve bazı şeyleri bu biçimde öğrenebilen bir yaratığın hiç duraksamasız bir zihne sahip olduğu onaylanır. Oysaki bir köpeğin ve bir bebeğin öğrenebilirliği, bu sertifika ile nitelenip nitelenmeyecekleri konusunda bizi kuşkuda bırakır.

Richard Roe'nin yüzebileceğini söylemek (çünkü o yüzme öğrenebilir), onun bu tür sözlü dersleri ve gösterimleri izleyip uygulamada yetenekli olduğunu söylemek demektir, henüz bu söylenenleri yapmaya başlamış olmasa bile. Bir geri zekâlı ile ilgili olarak önceden öne sürülen iddiayı aynen onunla ilgili olarak da öndeyilemek yanlış olurdu; çünkü, geri zekâlı su içinde umutsuzca çırpınıp durmaktadır; ona verilen derslerden sonra da yine su içinde umutsuzca çırpınıp duracaktır.

Senin yüzebileceğini (eğer çalışırsan) söylemek 'yapabilme'nin ilginç bir ara basamağını kullanmaktır. Oysaki John Doe şimdi yüzmeye çalışmak zorunda değildir ve Richard Roe henüz yüzemiyor ama bununla birlikte sıkı çalışıyor. Sen tüm zihnini göreve verdiğin zaman ne yaptığını ama sadece onu yaptığını biliyorsun. Dersleri ve gösterilenleri anlamış bulunuyorsun, ama onları uygulamak için halen kendi kendine tekrarlar yapmak zorundasın. Niyet ederek ve belki de zor ve tehlikeli pratik yoluyla dersleri uygulayarak öğrenme tarzı, zihni olan yaratıklara özgü olarak düşündüğümüz bir başka husustur. Bu husus karakter nitelikleriyle ilgilidir; bunlar bir köpek yavrusu tarafından sergilenenlerden farklı bir düzende niteliktedir. Gerçi bir köpek yavrusu da oyun oynarken bile cesaret

ve direnme gösterir: ama bir çırak kapasitelerini geliştirmek için, büyük bir dikkatle zor ve tehlikeli bir şeyi kendi kendine yapar. Eğer çalışırsa onun yüzebileceğini söylemek, bundan dolayı, hem verilen dersleri anlayabildiğini, hem de uygulamak için kendi kendine alıştırma yapabildiğini söylemek anlamına gelir.

'Yapabilmek' ve 'başarabilme'nin de başka pek çok kullanımını düşünmek zor değildir. John Doe çocukluğundan beri yüzebilmektedir, ama şimdi yeni stiller icat edebilir. 'İcat edebilir', 'öğrenmiş ve nasıl icat edeceğini unutmamıştır' anlamında değildir. Ne de 'yapabilir,' 'aksırabilir' de olduğu gibidir. Yine 'yapabilir,' "şampiyon yüzücüler hariç, herkesi yenebilir" tümcesinde; 'yüzebilir' ya da 'icat edebilir' ifadelerindeki aynı güce sahip değildir. O yarış atlarına uygulanan bir 'yapabilir'dir.

'Yapabilir'in bizim ana temamızla özel ilişkisi olan başka bir özelliği daha vardır: Biz sık sık bir insanın ya da bir gösteri hayvanının, onun doğru bir şekilde ya da iyi bir şekilde yapabildiği anlamında, bir şeyi yapabildiğini söyleriz. Bir çocuğun bir sözcüğü heceleyebildiğini söylemekle, onun sözcüklerin sadece bir toplamını verebildiğini, ama aynı zamanda doğru bir düzen içinde doğru toplamını verebildiğini imleriz. Onun başarılı bir gemici düğümü bağlayabildiğini söylemek, onun rasgele, bazen iyi bazen kötü bir düğüm attığını söylemek demek değildir. Her ne zaman sağlam bir gemici düğümüne gereksinim olursa, onun bu işi iyi başarabildiğini söylemektir. Sık sık kullandığımız gibi 'söyleyebilir' deyimini kullandığımız zaman, 'bilmek'in bir başka anlatımı olarak, biz söylemek terimiyle 'doğru olarak söyleyebilir' demek isteriz. Biz bir çocuk zamanı söyleyebilir dediğimiz zaman, içinde zaman geçen önermeleri değil, gün içinde her istenildiğinde, kolundaki saate bakarak zamanı düzenli olarak söyleyebildiğini anlatmak isteriz. Kendileriyle insanları ve bazen istemeyerek de olsa hayvanları betimlediğimiz performans fiillerinin pek çoğu, sadece

eylemlerin ortaya çıkışını değil, ama aynı zamanda uygun ya da doğru eylemlerin ortaya çıkışını anlatırlar. Onlar başarılara işaret ederler. 'Hecelemek', 'yakalamak', 'çözmek', 'bulmak', ' yenmek', 'iyileştirmek', 'sayı kazanmak', 'aldatmak', 'ikna etmek' ve 'ulaşmak' gibi fiiller sadece bazı performansların kotarılmış olduğunu değil, ama aynı zamanda bu kotarılma sırasında, kişi tarafından bir şeyin ortaya konulmuş, çıkarılmış olduğunu da ifade ederler. Onlar başarı fiilleridir. Ancak başarılar bazen şansa bağlıdırlar. Bir kriket oyuncusu dikkatsiz bir vuruşla bir sayı kazanabilir, ama biz, bir siyatiği iyileştirmek, bir anagram çözmek gibi, bir kişinin belirli türden bir şeyleri başardığını söylediğimiz zaman, şansın yardımı olmaksızın, akla uygun olarak sık sık başarısına güvenebileceğini kastederiz. O, normal koşullarda işin nasıl başarılabileceğini bilmektedir.

Biz yine, bunlara yanıt oluşturan, 'kaçırmak', 'yanlış hecelemek', 'düşürmek', 'kaybetmek', 'yanlış hesaplamak' ve 'yüzüne gözüne bulaştırmak' gibi başarısızlık fiillerini de kullanırız. Eğer birisi heceleyebiliyor ve hesap yapabiliyorsa, onun aynı zamanda yanlış hecelemesi ve yanlış hesap yapması olasılığı da önemli bir husustur. Ama 'heceleyebilir' ve 'hesap yapabilir'de ,'yapabilir'in anlamı, 'yanlış heceleyebilir' ve 'yanlış hesap yapabilir'deki anlamından oldukça farklıdır. Birincisi bir ustalıktır, ötekisi başka bir ustalık değil, ama bir olabilirliktir. Belirli amaçlar için 'yapabilir'in bu her iki anlamı arasındaki daha başka bir ayrıma da dikkat etmemiz zorunludur. Bu anlamda bir kişinin bir anagramı yanlış bir biçimde çözemeyeceğini, başarısız bir şekilde yarışı kazanmış olamayacağını, yararsız bir şekilde bir hazineyi bulamayacağını ve geçersiz bir biçimde bir kuramı kanıtlayamayacağını söylemek, doğru olmaktadır. Çünkü buradaki 'yapamaz' mantıksal bir yapamazdır. O insanların ustalıkları ve kapasiteleri ile ilgili olarak, hiçbir şey söylemez. Ama sadece, örneğin 'çözümü yanlış bulmak' deyimi kendi kendisiyle çelişen bir anlatımdır. Daha sonra göreceğiz ki bilgibilimcinin, gözlemin düzeltilemez bir türü olduğu ko-

nusu ile ilgili feryadı, bir anlamında, onun bir başarı fiili olduğuna dikkat etmede başarısız olmasından gelmektedir. Böylece bu anlam içinde yanlış gözlem terimi kendi kendisiyle çelişik olmaktadır; tıpkı 'geçersiz tanıt', 'başarısız iyileştirme' deyimlerinde olduğu gibi. Ama 'geçersiz çıkarım' ve 'başarısız tedavi' deyimleri mantıksal olarak izin verilebilir ifadelerdir; böylece 'yetersiz ya da başarısız gözlem' terimi de gözlemlemek bir 'bulma' fiili olarak değil de bir 'avlanma' fiili olarak kullanıldığı zaman izin verilebilir bir anlatımdır.

'Yapabilme' sözcüklerinin çok farklı tiplerinin var olduğunu göstermek için yeterince konuşmuş olduk. Bu sınıf içinde kapasite ve sorumluluk anlatımlarının da çok çeşitli tipleri olduğu ifade edildi. Bu kapasite ve sorumluluk anlatımlarının sadece bazıları insan varolanlarının betimlenişine özgüdür. Ama bunların bile çeşitli tipleri söz konusudur.

Yönelimler, kapasiteler ve olabilirliklerden farklıdır. 'Eğer...olsaydı,' 'yapabilseydi'den ayrılır. '...zaman, düzenli olarak...yapar,' 'yapabilir'den farklıdır. Kabaca 'yapabilir' demek, bir şeyin gerçekleşmeyeceği konusunda bir kesinlik yoktur demektir. Oysa 'yönelir,' ' sürdürür', 'eğilimlidir' demek, söz konusu şeyin olacak olması ya da olmuş olması olasılıklıdır demektir. Böylece 'bir şeye yönelir', 'yapabilir'i imler. Ama onun tarafından imlenmez. "Fido ay parladığı zaman havlamaya yönelir" tümcesi "eğer ay parlarsa Fido'nun sakin olduğu doğru değildir" tümcesinden daha fazlasını anlatır. İşitenin onun sessizliğine güvenmemesini ama aynı zamanda havlamasını beklemesini de telkin eder.

Ama yönelim tipleri de pek çoktur. Yazın Fido'nun (özel bir diyet uygulanamazsa) uyuz olmaya yönelimi, ay parladığı zaman havlamaya yönelimi ile aynı türden değildir. Bir kişinin oldukça düzenli aralarla göz kırpması, mahcup olduğu zaman göz kapaklarını titreterek açıp kapamasından farklı bir yönelim türüdür. Birincisini değil ama ikincisini yapmacıklık örneği olarak adlandırabiliriz.

Biz bazı davranış yönelimleri arasında, onlardan bazılarına 'salt alışkanlıklar', diğer bazılarına 'beğeniler', 'ilgiler', 'bağlılıklar', 'hobiler' ve yine bazılarına da 'işler ve uğraşlar' diyerek ayrım yapıyoruz. Sol ayaktan önce sağ ayağa çorap giymek salt bir alışkanlık olabilir. Hava ve iş koşulları izin verdiği zaman balığa çıkmak bir hobi, kamyon şoförlüğü yapmak ise bir iştir. Kuşkusuz düzenli davranışın, sınıflamakta kuşkuya düşeceğimiz sınır durumları üzerinde düşünmek kolaydır. Bazı insanların işleri onların hobileridir ve bazı insanların işleri ve hobileri onların salt alışkanlıklarıdır. Ama bizim için kavramların kendileri arasındaki ayrımlar oldukça açıktır. Katı bir alışkanlıkla yapılan bir eylem bir amaç uğruna yapılmayan bir şeydir ve yine böyle bir eylemi, onu yapmış olduktan sonra bile, kişinin rapor edebilmesine gerek olmayabilir; kişinin zihni böyle bir eylemi yaparken, başka bir konu üzerinde olabilir. Bireyin işinin bir parçası olarak yapılan eylemler salt bir alışkanlıkla yapılabilir. Ama işi bıraktığı zaman, bu eylemleri yapmayı da bırakır. Asker evde izinli iken, asker yürüyüşü yapmaz ama sadece asker yürüyüşü yapması gerektiğini bildiği zaman ya da yürümek zorunda olduğunu bildiği zaman asker yürüyüşü ile yürür. O üniformasını çıkarıp kendi giysilerini giydiği zaman, eski durumunu alır ve alışkanlığı yok olur.

Hobilerin, ilgilerin ve beğenilerin eylemleri 'haz için gerçekleştirilir' diyebiliriz. Ama bu tümce yanıltıcı olabilir, çünkü bu eylemlerin, onlara katılanların kârlı çıkacakları bir tür yatırım olduğu düşüncesiyle gerçekleştirildiklerini telkin eder. Oysa gerçek tersidir. Yani biz onları yapmaktan hoşlandığımız için ya da onları yapmayı istediğimiz için, bu şeyleri yaparız; onlarla suç ortaklığı eden bir şeyi istediğimiz ya da bundan hoşlandığımız için değil. Biz sermayemizle kâr payı elde etme umuduyla sürüklenmiş olarak ve dişe gelir masraflar yaparak yatırım yaparız. Eğer sermaye bağlamadan kâr elde etme şansı bize önerilseydi, masraf yapmaktan memnuniyetle kaçınırdık. Ama bir balık tutma meraklısı, balık tutma etkinliği olmaksı-

zın, yapılan bir haz önerisini anlamayacak ya da kabul etmeyecektir. Zevk aldığı için balık tutuyor, balık tutmanın getirisi olan bir şey için değil.

Birisinin şimdi, şu anda bir şeyden zevk aldığını ya da hoşlanmadığını söylemek, onun ona dikkat ettiğini içerir; işittiği müziğe dikkat harcamaksızın müziğin ona bir haz verdiğini söylemek çelişik olacaktır. Ama şunu söylemekte doğal olarak bir çelişki yoktur. Müzik dinliyordu ama ondan ne hoşlanıyordu, ne de hoşlanmıyordu. Ayrıca birisinin balık tutma meraklısı ya da heveslisi olduğunu söylemek sadece böyle yapmaya zorlanmadığı ya da mecbur olmadığı halde, oltasını nehrin kenarında durarak suya atmaya eğilimli olduğunu içermez, ama aynı zamanda zihnini ona vererek, ona yönelterek böyle davranmaya eğilimli olduğunu söylemektir. Yani bu kişi balık tutma ile ilgili hülyalara kendini kaptırmaya, konuyla ilgili kitaplara ve konuşmalara dalmaya eğilimlidir. Ama bu da öykünün tümü değildir. Eğer onu yapmaya zorunlu olmasaydı, böyle bir şeyi yapmayacak bile olsa, bilinçli bir muhabir vatandaşın sözlerini dikkatle dinleme eğilimi gösterir. O, görevi dışında bunu yapmaz. Bu saatlerde, belki de, kendini balık tutma işine vermiştir. Konuşmalara yoğunlaşmaya çalıştığı gibi, balık tutmaya yoğunlaşmaya çalışmak durumunda değildir. O, bu konuya çaba harcamaksızın yoğunlaşıyor. Bu 'hevesli olma'nın ne anlama geldiğinin çok büyük bir bölümünü oluşturur.

Alışkanlıklar, işler ve ilgiler yanında, daha üst düzeyden eğilimlerin pek çok daha başka türleri vardır. Bazı davranış düzenlilikleri, alınan resmi kararlara ya da politikalara, kişinin kendisini zorladığı bağlanmalar biçimindedir; bazıları kendisine başkaları tarafından aşılanmış dinlere ya da yasalara bağlılıktır. Tiryakilikler, tutkular, özel görevler, krala bağlılıklar, kendini vakfetmeler ve kronik kayıtsızlıklar, tümü de davranış yönelimleridir ama bunlar çok farklı türden yönelimlerdir.

Kapasiteler ve eğilimler arasındaki ya da ustalıklar ve yönelişler arasındaki bazı ayrımları açığa çıkarmak için iki örnekle-

me uygun olabilir. (a) hem maharetler hem de hevesler taklit edilebilirler, ama biz, 'şarlatan' ve 'sahtekâr' gibi kötüye kullanıcı isimleri birtakım işleri yapmayı başarabiliyormuş gibi görünen hilekârlar için kullanırız; buna karşılık ikiyüzlü sözcüğünü ise güdüleri ve alışkanlıkları taklit eden hilekârlar için kullanırız. (b) Bilgibilimciler, bilgi ve inanç arasındaki ayrım üzerine kendilerini ve okuyucularını şaşırtma eğilimindedirler. Onlardan bazıları bu ikisinin salt bir derece ayrımı ile birbirinden ayrılmaları gerektiğini önerirler. Bazıları bilme olayında iç gözlenebilir bir öğenin varlığı, inançta ise bunun yokluğu ile bunların birbirinden ayrıldığını öne sürerler; bazen de bunun tam tersi iddia edilir. Bu sıkıntının bir bölümü, onların 'bilmek' ve 'inanmak' terimlerinin olguları gösterdiğini sanmalarına bağlıdır; ama bunların her ikisi de yatkınlıksal fiiller olarak görüldükleri zaman bile, halen onların oldukça farklı türden yatkınlıksal fiiller oldukları görülmüş olmalıdır. 'Bilmek' bir kapasite fiilidir; nesneler üzerinde başarılı olduğu ya da doğru iş yaptığı biçiminde betimlenen kişiye işaret etmek için kullanılan özel türden bir kapasite fiilidir. Öte yandan 'inanmak' bir yönelim fiilidir; öyle bir fiil ki herhangi bir şeyin başarıldığını ya da doğru yapıldığını göstermez. İnanç şu tür sıfatlarla nitelenebilir; 'inatçı', 'duraksamalı', 'değişmez', 'fethedilemez', 'aptal', 'fanatik', 'tüm kalbiyle', 'tutkulu', 'çocuksu' gibi. Bu sıfatların bazıları ya da tümü şöyle adlara da uygundurlar; 'güven', 'bağlılık', 'yönelim', 'nefret', 'umut', 'alışkanlık', 'tiryakilik' ve 'coşkunluk' gibi. İnançlar alışkanlıklar gibi kökleşebilirler, yer değiştirebilirler ve bırakılabilirler; partizanlıklar, boşanma ve umutlarda olduğu gibi körleşebilir ve saplantılı olabilirler; nefretler ve fobiler gibi onaylanamaz türden olabilirler; moda ve eğlenceler gibi bulaşıcı olabilirler; bağlılıklar ve düşmanlıklar gibi hile ve oyunlarla teşvik edilebilirler. Bir kişi bir şeye inanması için zorlanabilir ya da ona yalvarılabilir ve bir inancı bırakmak için başarıyla ya da başarısız bir biçimde çalışabilir. Bazen bir kişi haklı olarak şöyle söyler: "Şöyle şöyle

inanmaktan kendimi alıkoyamıyorum." Ama bu söylemlerin hiçbiri ya da onların olumsuzları "bilme'ye uygulanamaz. Çünkü bilmek bir şeyi doğru olarak kazanmakla donatılmış olmaktır ve belirli tutumlar içinde eylemde bulunma ya da tepkide bulunma eğilimi taşımak değildir.

Kısaca, 'inanma' güdü sözcüklerinin de içinde yer aldığı aynı terimler ailesine dâhildir. Oysaki 'bilme' ustalık sözcüklerinin bulunduğu grup içinde yer alır. Böylece biz, bir kişinin bunu nasıl bildiğini, oysa, buna niçin inandığını sorarız. Biz bir kişinin kazık bağını nasıl bağladığını; niçin bir kazık bağı bağlamak istediğini ya da niçin daima acemice bir düğüm attığını sorarız. Ustalıklar yöntemlere, oysaki alışkanlıklar ve yönelimler kaynaklara sahiptir. Aynı tarzda insanları şeylere inandıranın, onlardan korkutanın ne olduğunu sorarız ama onların şeyleri bilmesini ya da başarmasını neyin sağladığını sormayız.

Kuşkusuz inanç ve bilgi (neyin bilgisi olduğu zaman), işi sert bir biçimde ele alırsak aynı alanda işlem yaparlar. Bilinenbilinmeyen olarak betimlenebilen türden şeyler, ayrıca inanılan-inanılmayan alarak da betimlenebilirler. Üretilebilen türden şeylerin, bir şekilde, aynı zamanda ihraç edilebilen türden şeyler olup olmamaları gibi. Buzun tehlikeli bir biçimde ince olduğuna inanan bir kişi, uyarılar yapar, uyanık bir biçimde kayar ve ısrarla sorulan sorulara aynı biçimde, ince olduğunu bilen bir kişi gibi yanıtlar verir ve onu bir olgu olarak bilip bilmediği sorulduğunda ve onu nasıl keşfettiği soruluncaya dek, kuşkuya yer vermeden böyle olduğunu dile getirebilir.

İnancın bilgiye benzediği, insanlara güvenmeye, nedenleri bulmaya heves etmeye, sigara bağımlısı olmaya benzemediği yani onun 'önermesel' olduğu söylenebilir. Ama bu yanlıştan da uzak olmamakla birlikte, çok dar bir yaklaşımdır. Kuşkusuz buzun tehlikeli derecede ince olduğuna inanmak, kendi kendisine ya da başkalarına onun ince olduğunu söylemek için duraksamasız olmaktır, öteki insanların bu sonuçla ilgili iddialarını kabul etmek, zıt olanlara karşı çıkmak ve ilk önermeler-

den sonuçlar çıkarmaktır ve bunlara benzer şeylerdir. Ama ayrıca ihtiyatlı bir biçimde kaymaya eğilimli olmaktır, korkudan tüyleri ürpermektir, olası felaketleri zihninden geçirmek ve öteki buz patencilerini uyarmaktır. O, sadece bazı kuramsal devinimleri yapmaktan ibaret olmayan, ama aynı zamanda, bazı imgesel ve uygulamalı devinimleri yapmayı da içeren ve yine belirli duygulara sahip olmayı da içeren bir yönelimdir. Ama bu şeyler ortak önermesel bir çengele birlikte asılırlar, 'ince buz' deyimi korkudan tüyleri ürperme, uyarma, endişeli olarak kayma, açıklamalar, çıkarımlar, onaylamalar ve itirazlar yapma tarzındaki betimlemeler içinde ortaya çıkar.

Buzun ince olduğunu bilen bir kişi ve yine onun ince mi yoksa kalın mı olup olmadığı ile ilgilenen bir kişi, kuşkusuz tüm bu yollar içinde eylemde bulunmaya ya da tepkide bulunmaya eğilim gösterecektir. Ama o, kenarda duruyor, çünkü buzun ince olduğunu biliyor, buzun ince olduğunu bildiği için kenarda durmak söyleminde, 'çünkü'nün oldukça farklı bir anlamını uygulamakta ya da açıklamanın oldukça farklı bir türü verilmiş olmaktadır. Buradaki 'çünkü', 'o, buzun ince olduğuna inandığı için kenarda duruyor diyerek anlatılan şeyden oldukça farklıdır.

4. ZİHİNSEL OLGULAR

Şimdi şununla meşgul olan, sık sık şunu yaşayan, bir etkinliğe birkaç dakika harcayan ya da bir sonucu elde etmek için yavaş ya da hızlı olan insanları betimlerken başvurduğumuz çok çeşitli yollar vardır. Böyle olayların önemli bir alt sınıfı, karakter ve us nitelikleri sergilerler. Daha başlangıçta dikkat etmeli ve söylenmelidir ki belirli insan eylemleri ve tepkileri karakter ve us niteliklerini dışlaştırır. Şanssız bir dilsel moda olarak, oldukça farklı bir anlatımla söylenirse zihinsel edimler ya da süreçler ortaya çıkarlar. Sonuncu anlatım geleneksel olarak iki dünya öyküsüne aittir. Öyle bir öykü ki, bazı şeyler 'fiziksel

dünya içinde' var olur ya da meydana gelir. Buna karşılık daha başka şeyler, yer sözcüğünü metaforik olarak ele alırsak, bu dünyada değil, bir başka yerde var olur ya da oluşurlar. Bu öyküyü yadsımak, anlaşılmaz sesler çıkarmakla, anlamlı bir biçimde konuşmak ya da seğirmekle, işaret vermek arasındaki bilinen ayrımı korumaya pekâlâ uygundur; herhangi bir derecede iki dünya öyküsünü kabul etmek ise bu ayrımı aydınlatamaz ya da pekiştiremez.

'Zihnini verme' gibi yararlı ama belirsiz bir başlık altında bir araya getirilebilen bir kavramlar dizisini incelemekle işe başlayacağım. Ya da onlar, tümü birbirine benzer bir biçimde 'dikkat kavramları' olarak betimlenebilirlerdi: 'Dikkat etmek', 'özen göstermek', 'kulak vermek', 'zihnini odaklamak', 'kendini tüm kalbiyle bir şeye vermek', 'yaptığı şeyi düşünmek', 'uyanıklık', 'ilgilenme', 'niyetlilik', 'inceleme' ve 'çalışmak' gibi kavramlara işaret ediyorum. 'Dalgınlık' bir deyimdir ve bazen insanların ne yaptıklarına ya da olup bitenlere dikkat etmeksizin, eylemde ya da tepkide bulundukları bir koşulun anlatımı olarak kullanılır. Biz ayrıca İngilizcede zihnini vermenin daha özel bir anlamına sahibiz; bu anlamda birisinin yediği şeye dikkat ettiğini söylemek, onun salt bu yediği şeye dikkat etmeyip, aynı zamanda ne yediğine de özel ilgi göstermesidir. Hoşlanmak ve hoşlanmamak, dikkat etmeyi gerektirir; ama dikkat etmek onları gerektirmez. Hoşlanmak ve hoşlanmamak zaten 'dikkat etme' ile ilişkili olan çok geniş bir fiiller sınıfına aittirler. Saçma olmaksızın, birisini dalgınlıkla derin düşünen, araştıran, deneyen, müzakere eden, planlayan, dinleyen ya da bir şeyin tadını iyi bulan biri olarak betimleyemezdik. Bir adam dalgınlıkla mırıldanabilir ya da yerinde kımıldanabilir, ama eğer hesap ya da inceleme yapıyorsa, yaptığı şeye dikkat harcadığını söylemek gereksiz olacaktır.

Zihnini vermek, türleri bakımından dereceli değişim gösterebilir. Bir sürücü bir arabayı büyük bir dikkatle sürebilir; makul bir dikkat ya da az bir dikkatle sürebilir ve bir öğrenci çok

ya da az yoğunlaşabilir. Bir kişi meşgul olduğu görevine tüm zihnini ya da zihninin bir bölümünü verip vermediğini daima söyleyemez. Bir şiiri belleğine yerleştirmeye çalışan bir çocuk, çok dikkat harcadığını düşünebilir, çünkü gözleri sayfaya yapışıp kalmıştır, kaşları çatık bir şekilde sözcükleri mırıldanmaktadır ve kulakları dünyaya tıkalıdır. Ama eğer, herhangi bir dalgınlık ya da ara verme olmamakla birlikte, o, halen şiiri ezberleyemiyor, onun ne ile ilgili olduğunu söyleyemiyor, arkadaşları tarafından hatalı ezberlenen versiyonlardaki yanlışların nerede olduğunu bulamıyorsa, onun iddiası öğretmen tarafından yadsınacaktır ve belki de kendi kendisi tarafından da geri alınacaktır.

Bilinç üzerine verilen bazı geleneksel açıklamalar en azından bir kısmıyla dikkat kavramlarını açıklama denemeleri olmuştur. Genellikle tümünde de ortak olan tek bir öğeyi ayırt ettiklerini öne sürmüşlerdir. Bu ortak öğe çoğunlukla, 'üzerinde düşünme' ya da 'üzerinde inceleme yapma' şeklinde betimlenmiştir; sanki bir gıdıklanmayı hissetmekle, ona dikkat etme arasındaki ayrım gibi. Burada bir gıdıklanma hissetmek ve bir paragrafı okumak, metaforik olarak iyi bir ışık altında ilgili kişinin gözleri önünde yer almak olgusundan ibarettirler. Ama dikkat etmek söz konusu olunca, bu bir tür muayene etme ya da gözden geçirme olduğu için, bunlar zaten dikkatin özel sergilenme yollarıdır. Çünkü bir kişi sözcük anlamında ya da metaforik anlamda, bir izleyici olarak betimlensin ya da betimlenmesin, dikkatli ya da dikkatsiz bir izleyici olup olmadığını, uyanık ya da sersem biri olup olmadığını sormak daima anlamlı olacaktır. Birisinin çit üzerindeki bir kuşu dikkatle seyrediyor olması, onun aynı zamanda, metaforik olarak, kendi seyretmesini 'seyrediyor' olmasını gerektirmez. Bir kişinin tüm zihnini çizim yapmakta olduğu kartona vermiş olması, bu kişinin ya iş üzerindeki parmaklarını seyrediyor olmasını ya da iş üzerinde bir başka şeyi seyrediyor olmasını gerektirmez. Dikkatle bir şeyi yapmak, uygulamacı bir performansı, bir ku-

ramlaştırma, araştırma, gözden geçirme ya da kavrama gibi bir etkinlikle birleştirmek demek değildir; aksi takdirde, 'dikkatle herhangi bir şey yapmak' dikkatle sonsuz sayıda şeyi yapmayı içerirdi.

Düşünüp taşınma deyimi içinde dikkati yanlış betimlemenin güdüleri, kısmen genel ussalcı gelenekten türer; buna göre kurumlaştırma zihinlerin özsel işlevidir ve metaforik olarak derin düşünme de kuramlaştırmanın özüdür. Ama daha ileri ve daha saygın bir güdü vardır. Oldukça doğrudur ki bir kişi, bir şeyi yapmakta ya da deneyimlemekte ise, yaptığı ya da deneyimlediği şeye dikkat ediyorsa, o zaman ne yapmakta olduğunu ya da neyi deneyimlediğini söyleyebilir (konuşma sanatını öğrendiği açıkça ortada ise); ve onu bir belge arayıp bulmak ister gibi, dikkatle araştırmaksızın, bazı çıkarımlar yapmaksızın ve ne söylemesi gerektiği hususunda anlık bile olsa duraksamaksızın söyleyebilir. O, zaten onun dilinin ucundadır ve onu duraksamasız ya da araştırmaksızın, tanıdık-bildik ya da açıkça ortada olan herhangi bir şeyi söylediği gibi söyler. Bizim ortalama açıklık modellerimiz, uygun ışık altında, avantajlı bakış açısından görülen tanıdık-bildik şeylerin alanından alındığı için, biz doğallıkla görmek gibi bir şeyden hareket etmiş olarak, çalışmaksızın ya da hiç duraksamasız nesneleri anlatmak için tüm yetileri betimlemekten hoşlanırız. Böylece biz dokundurmaları 'görmek'ten ve şakaları 'görmek'ten söz etmeyi severiz. Ama uygun koşullar altında tanıdık-bildik şeyleri görmeye yaptığımız bu referanslar açıklayıcı olabilmesine karşın, yine de bunlar tanıdık-bildiklik ve açıklık kavramlarını aydınlatmazlar.

Biraz sonra birisinin yapmış olduğu eylem ve tepkilerini söylemeye hazır oluşunun, nasıl onlara bir dikkat harcamış olmasını içerdiğini incelemeye başlayacağız. Burada işaret etmek zorunludur ki, birisinin eylem ve tepkileri ile ilgili sorulara yanıt vermeye hazır olması onlara gösterdiğimiz dikkati tüketemez. Dikkatle bir arabayı kullanmak, sürücünün, işlemleri ile

ilgili sorgulamaları karşılayabilmesi kadar, kaza risklerini de en aza indirger. Zihnimizi bir şeye yoğunlaştırmak, bizim sadece onlarla ilgili güvenilir raporlar vermemizi nitelemez ve dikkat yokluğu da tanıklık sandalyesinde şaşırtılmış olmaktan daha çok öteki şeyler tarafından ele verilir. Dikkat kavramı, per accideens [istisnalar bir yana] bilişsel bir kavram değildir. Araştırmalar da kendilerine dikkatimizi yönelttiğimiz biricik uğraşlar değildir.

Şimdi dikkat kavramlarının mantıksal davranış yapısı içindeki yeni bir özelliğe geçebiliriz: Bir kişi yürüdüğü bir sırada şarkı mırıldanırken, öncelikle birisini yarıda kesmeksizin, ötekini yarıda kesebileceği iki şey yapıyor. Ama söylediği ya da ıslıkla çaldığı şeye dikkat eden bir kişiden söz ettiğimiz zaman, onun öncelikle iki şey yaptığını söylemiyoruz. Bir kişi okumasını, ona dikkatini sürdürdüğü esnada kesemezdi; ya da dikkatini ona yönelttiği esnada arabasının kontrolünü elinden bırakamazdı; ama kuşkusuz okumaya devam eder ancak dikkatini kesebilir ya da arabayı sürmeye devam ederken dikkat etmeyi bırakabilir. Böyle 'okumak' ve 'dikkat etmek' ya da araba 'sürmek' ve 'dikkat etmek' gibi iki etkin fiil çifti kullanıldığı için, her ne zaman bu iki fiil haklı olarak kullanılırsa, iki zamandaş ve belki de birbirlerine yapışık sürecin iş başında olması gerektiğini önerebilir. Anımsamak yararlı olabilir ki, bir dikkat fiilinin yerinin, bir dikkat zarfı tarafından alınması oldukça deyişsel olabilir. Biz genellikle dikkatli okumaktan, dikkatli bir şekilde araba kullanmaktan, gayretli biçimde iş yapmaktan söz ederiz ve bu kullanım şöyle bir önerinin üstünlüğüne sahiptir; yapıldığı betimlenen şey, özel nitelikli bir tek operasyondur ve aralarında özel bir kablo bulunan ve farklı farklı 'yerlerde' gerçekleşen iki işlem yoktur.

O halde bu özel nitelik nedir? Yanıt oldukça şaşırtıcıdır, çünkü dikkat zarflarının kendilerine bağlandıkları etkin fiilleri niteleme yolları, öteki zarfların kendi fiillerini niteleme yollarından oldukça farklıdır. Bir at yavaş bir biçimde ya da hızlı

bir biçimde, sakince ya da sarsıntılı, dümdüz ya da zikzaklı koşuyor tarzında betimlenebilir. Basit bir gözlem ve hatta çekilmiş bir film, atın ne tarzda koştuğunu karar vermemizi sağlar. Ama bir adam dikkatle araba kullanıyor, yoğunlaşmış bir biçimde ıslık çalıyor ya da dalgın bir biçimde yemek yiyor tarzında betimlendiği zaman, onun etkinliğinin özel niteliği gözlemciden, kameradan ve diktafondan saklanır görünmektedir. Belki çatılmış kaşlar, bakışlarındaki ısrarcılık ve sabitlik dikkatin kanıtı olabilir; ama bunlar yapmacık ya da tümüyle alışkanlıksal olabilir. Onun zihnini görevine vermiş olarak betimlediğimiz herhangi bir durumda, zihnini verdiğini söylediğimiz şeyle meşgul olurken, sahip olduğu görünüm ve çıkardığı sesler, işte onun bu zihnini verme durumudur. Biz onun sadece sakin görünümü ve ifadeleriyle anlatılan şeye dikkatini verdiği sonucunu önermekten de vazgeçmemeliyiz. Ama eğer bu özel nitelik gözlemlenemez türden ise, ya operasyona atfedilen gizli bir refakatçi olmalıdır, ya da o, kişinin tümüyle yatkınlıksal bir niteliğidir diyebilme noktasına gelmiş görünüyoruz; yani yoğunlaşmış olarak ıslık çalmak, ya üyeleri ayrı 'yerlerde' ortaya çıkan ikili bir oluşumdur ya da yoğunlaşmayla yapılan bir şey olarak ıslık çalmayı betimleme, bir tek açık olguyu anlatır. Ve onun sahibi üzerine açık bir koşullu önermeyi ortaya koyar. İlk öneriyi kabul etmek iki dünya söylencesine yeniden sapmak olurdu. O ayrıca, dikkat etmenin, dikkat edildiği söylenen açık etkinlikten ayrı bir etkinlik olması gerektiği nedeniyle bizi özel bir güçlük içinde bırakırdı ve yürümeksizin şarkı mırıldanmanın devam edebilmesi gibi, niçin dikkat etmenin de kendi kendisine devam edemeyeceğini açıklamak olanaksız olurdu. Öte yandan yatkınlıksal açıklamayı kabul etmek açıkça şunu söylememizi sağlar. Bir kişi şimdi ıslık çalıyor olarak hakkıyla betimlenebilmesine karşın, o şimdi yoğunlaşıyor ya da dikkat ediyor şeklinde hakkıyla betimlenemez; ve böyle betimlemelerin meşru olduğunu biz oldukça iyi biliyoruz. Ama bu nokta daha yakından araştırılmalıdır.

Eğer biz, birisinin okumakta olduğu şeye dikkat edip etmediğini ortaya koymak istiyorsak, bu konuda genellikle onu, kısa bir süre sorguya çekmek suretiyle sorun hakkında karar vermeye hazır durumdayızdır. Eğer o bize konunun özü üzerine ya da o bölümde anlatılan üzerine herhangi bir şey söyleyemezse, eğer özgün bölümle çelişen bir diğer pasajda hiçbir anormallik bulamazsa ya da zaten bahsi geçmiş bir şey üzerine bilgilenmiş olmaktan şaşkınlığı ifade ederse, o zaman aradaki zamanda bir beyin sarsıntısı geçirmedikçe ya da şimdi aşırı heyecanlanmış veya uyku halinde olmadıkça, okuduğu şeye dikkat etmediğinden emin oluruz. Birisinin okuduğuna dikkat etmesi, bu tür birbirini izleyen testleri başarması için, hazırlanmış olmasını gerektirir. Aynı şekilde belirli türden kazalar ya da kazaya yakın kusurlar sürücünün dikkatle araba kullanmadığına bizi inandırır. Dikkat etmek belirli türden kazalar için hazırlanmış olmayı gerektirir.

Ama bu da öykünün tümü olamaz. Bir kez dikkat fiilleriyle beraber sınıflanmamakla birlikte, onlarla benzer yatkınlıksal özellikler taşıyan daha başka pek çok süreç fiilleri vardır. 'şimdi ölüyor', 'ayılıyor', 'zayıflıyor', 'şimdi hipnotize oluyor', 'anestezi altında', 'bağışıklık kazanmış' gibi ifadeler tümü vaka raporlarıdır ve onların doğruluğu, gelecekte doğru olacak olan bazı test edilebilir koşullu önermeleri gerektirir. Öte yandan birisinin iskemlesinin sertliğine ara ara dikkat etmesi gibi, şimdi söylediği şeye dikkat ediyor olarak betimlenmesine izin verilebilir ve ayrıca ona dikkat etmesi için emretmek ve rica etmek de uygun olur; oysaki bu türden şeyleri olasılıkla yapacağını ya da yapabileceğini emretmek uygun olmaz. Şunu da biliyoruz ki dikkatsiz bir okumaya göre, dikkatli bir biçimde okumak daha yorucu olabilir. Böylece, birisine böyle bir dikkat kavramı uygularken, kuşkusuz yatkınlıksal bir şey söylediğimiz esnada, yine hiç kuşkusuz süreçsel bir şey de söylüyoruz. Yaptığı şeyi özel bir zihinsel durum içinde yaptığını söylüyoruz ve zihinsel durumun özelleştirilmesinin, onun eylem-

ile ya da tepkide bulunmaya muktedir olduğu, hazır olduğu ya da büyük ölçüde başardığı şeklinde çok çeşitli yollarda bahsetmeyi gerektirdiği esnada, bu zihinsel durum içindeki eylemin kendisi saatle ölçülebilir bir olgudur.

Sorunu yeniden ifade edersek, çok yaygın olmasa bile, birbirinden oldukça farklı olan zihinsel çerçeveler içinde yapılan iki ya da daha fazla eylemin fotografik ve gramofonik olarak, istediğimiz kadar, benzer olması olasıdır. Piyanoda bir müzik parçası çalan kişi, bunu kendi zevki ya da dinleyiciyi memnun etmek için yapabilir; pratik ya da öğretme amaçlı yapabilir; baskı altında ya da bir başka piyanisti taklit ederek ya da çok dalgın bir biçimde ve mekanik olarak bu işi yapabilir. Böylece bu performanslar arasındaki bu ayrımlar daima fotografik ya da gramofonik olarak kaydedilemediği için, bunların ya salt sahibi tarafından incelenebilen bazı içsel eylem ve tepkilerin zamandaş, refakatçi oluşumlardan ibaret olduğunu söylemeye eğilimliyiz ya da farklı, açık koşullu önermelerin açık performanslarıyla açıklanabildiklerini söylemeye eğilimliyiz. Bir başka anlatımla, 'Home Sweet Home'u çalan bir piyanistin, nasıl çalınmış olabileceğinin bir gösterimi olarak betimlenişi bir öğe bakımından içsel bir karmaşıklığa sahiptir; bu öğe, onların gözlemlenen öğesi olarak aynı olmakla birlikte onun bir diğer piyanisti taklit ederek mi ' Home Sweet Home'u çalan birisi olarak betimlenip betimlenmemesini sağlar. Dış görünüş olarak, benzer oluşumların bu karmaşık betimlenişi, dıştan aynı içten farklı oluşumların birleşmeleri olarak mı ele alınmalıdır? Ya da onların ayrımları bir başka biçimde mi yapılaştırılmalıdır? Onlar farklı çıkarım şemalarını gerektirmekle, ikili olgu durumları mı yoksa tekil olgu durumları mıdır?

Gerçi ikincisi yanıtın kaçınılamaz bir parçasını sağlamasına karşın, her iki tercih de kabul edilebilir görünmüyor. Pek çok dikotomiler gibi, mantıkçıların ya kategorik ya hipotetik dikotomisi de ihtiyatla ele alınmayı gerektirir. Burada bizim, görevi tam da bu yönelimi durdurmak olan bir önerme grubu ile iş

görmemiz gerekmektedir. Dikotomilerle büyülenmiş olanları bir tarafa bırakırsak, şu düşüncede hiçbir sakınca yoktur. Bir önerme bazı görünümleriyle katı bir olgunun önermesi gibi olabilir ve öteki görünümleriyle çıkarım-bileti olarak görünebilir; ya da dokunulmaz üst-önermelerin birleştirilmiş bir montajı halinde olmaksızın, her şeyden önce öyküleyici, açıklayıcı ve koşullu olarak, öndeyisel olabilir. Bu nedenden dolayı, bir şeyin böyle olduğunu gösteren her sonuç önermeyi doğrulamak için, hem belirli olguların olmasını, hem de birinden ötekine bir çıkarım yapma lisansının bulunmasını gerektirir. Yoksa bir muhalif böyle bir önermenin bir parçasının doğru, ama öteki parçasının yanlış olduğunu söyleyebilir.

'Son treni kaçıracaktın' biçimindeki konuşma diline ait bir suçlama sadece sanığa treni kaçıracak olmak nedeniyle serzenişte bulunmuyor, ama aynı zamanda böyle yapmasının beklenilir olduğunu da dile getiriyor. Gerçekte onun yapmış olduğu hata, öndeyilenmiş olan şeylerden tam da birisidir. O tam da onun yaptığını yapacak olması gibi bir şeydir. Suçlama bir kısmıyla gerçekleşmiş açık hipotetik bir önermeyi ortaya koyar. O, bütünüyle gerçekleşemez ya da gerçeklenemezdi; çünkü öndeyilenebilir ki, eğer telefon kulübesine gitmiş olsaydı (belki gitmedi), aktarmaya zamanında yetişemeyecekti ve eğer bir mektup postalamayı kastetmiş olsaydı (ve belki de kastetmedi), son postayı kaçırmış olacaktı. 'Yaptığın şeyi yapmış olacaktın' biçimindeki önermelere 'yarı-koşullu' ya da 'melez-kategorik' önermeler diyorum. Sıradan bir biçimde kategorik önermelerden türetilmiş örneklerin pek çoğu melez-kategoriklerdir.

Buna karşılık olarak, birisinin yapmış olduğu şeye belirli bir dikkat harcayarak, bir şeyi yapmış olduğunu söylemek, birden ortaya çıkmış bulunan ama belki de çıkmayan birbirine benzer türden görev ve testlerin sadece herhangi birisi için hazır olduğunu söylemek demek değildir. Ama aynı zamanda kendisiyle olgusal olarak uğraştığı görev için hazır olduğunu

söylemektir. Eğer gerekseydi, olgusal olarak gerekmemiş olabilen pek çok şeyi yapabilecek zihinsel koşul ya da ruhsal durum içinde ve *ipso facto* [doğası gereği] en azından olgusal olarak gerektirilmiş bu bir tek şeyi yapacak bir ruhsal ya da zihinsel durum içinde idi. Böyle bir ruhsal durum içinde olarak, eğer gerektirilseydi, yapmış olmak için hiçbirini dile getirmediği daha pek çok şey kadar, yaptığı şeyi yapmış olabilirdi. Yaptığı şeye dikkat eden birisi olarak onun betimlenişi, daha ileri oluşumların koşullu öndeyisi kadar, büyük ölçüde olgusal bir oluşumun açıklayıcı raporudur.

Bu tipteki önermeler insanların daha üst düzeyden eylem ve tepkilerinin betimlenişlerine özgü değildir. Bir kesme şeker parçası 'erimekte olan' olarak betimlendiği zaman, 'eriyebilir olarak' betimlendiği zamankinden daha fazla olgusal bir şey olduğu söylenmektedir. Ama nemli olarak betimlendiği zamankinden daha yatkınlıksal bir şey söylenmiş oluyor. Bir kuş göç ediyor olarak betimlendiği zaman, bir göçmen olarak betimlendiğinden daha olgusal bir şey olduğu söyleniyor. Ama Afrika yönüne uçuyor olarak betimlendiği zamana göre daha yatkınlıksal bir şey olduğu söyleniyor. Verilen durumda, şeker parçası ve kuş olgusal olarak yaptığı şey kadar, eğer belirli özel koşullar geçerli olsaydı, olmayabilir olsa da, daha başka pek çok öteki şeyleri yapabilirdi.

Bir kuşu göç ediyor olarak betimlemek, onu Afrika yönünde uçuyor olarak betimlemekten daha büyük bir karmaşıklığa sahiptir, ama bu daha büyük karmaşıklık çok sayıda olayların öykülendirilişini içermez. Sadece sürmesi gereken bir tek şeye gereksinim vardır, yani özel bir anda güneye uçan bir kuşa gereksinim vardır. "O göç ediyor" çok fazla öykü anlatmaz ama "o güneye uçuyor" ile anlatılandan daha fazla öyküye gebedir. Ama ne denli öğretici olursa o denli yanlış olabilir.

Bu nokta 'çünkü'nün çok sıradan bir kullanımı ile ilişkilidir; bu daha önce ayırt edilmiş olan tüm kullanımlardan farklı olan bir şeydir. "Kuş güneye uçuyor" ve "kuş göç ediyor"

önermelerinin her ikisi de olgusal raporlardır. "Kuş niçin güneye uçuyor?" sorusu "çünkü o göç ediyor" demekle, oldukça yeterli bir biçimde yanıtlanabilirdi. Ancak göç etme süreci, güneye uçuyor olmaktan ayrı bir olgu değildir; böylece o kuşun güneye uçmasının nedeni değildir. Ve yine bir olay rapor ettiğine göre, "çünkü o göç ediyor" tümcesi "çünkü o bir göçmendir" tümcesinde söylenen şeyle aynı şeyi söylemiş olmaz. Biz, "o göç ediyor"un kısmen öyküsel ama aynı zamanda kısmen öndeyisel ve açıklayıcı terimler içinde bir uçma sürecini betimlediğini söylemeliyiz. O bir yasayı ifade etmez, ama o, yasaya döllenmiş terimler içinde bir olay betimliyor. 'Göç etmek' fiili biyolojik bir mesaj taşır, nasıl ki 'çözülmek' fiili de kimyasal bir mesaj taşımaktadır. "O göç ediyor", "o bir göçmendir" çıkarımına ruhsat verir ve yine bunun gibi, "o çözülüyor" da "o eriyebilir" çıkarımına ruhsat verir.

Böylece bir kişinin niçin bir kitabı okuduğu sorulduğu zaman, 'çünkü okuduğu şeye ilgi duyuyor' biçiminde yanıtlamak çoğunlukla doğru olur. Oysa kitabı okumaya ilgi duyuyor olmak, buradaki ilgi kitabı okumanın nedeni olacak şekilde, iki şey yapmak ya da yaşamak değildir. İlgi, 'göç etme'nin güneye uçmayı açıklaması gibi, aynı özel tarzda olmamakla birlikte, aynı genel tarz içinde okumayı açıklar.

Dikkat kavramları ile ilgili bir olguyu belirtmiştim, yani birisinin dikkat etmesini, ihtiyatla iş yapmasını, dikkatini harcamasını, sıkı çalışmasını vb emretmek ya da rica etmek uygun olur demiştim. Aynı şekilde bir kişinin kendi kendisine böyle davranmasını söylemesi de uygun olur. Ama açık olarak, birisi, bir kişiye sadece dikkatini harcamasını ya da dikkat etmesini emredemez. Çünkü uyulan ya da uyulmayan emir, dikkatle yapılmış şeyi niteleyen (bir şey) olarak anlaşılmalıdır. Bir öğrenci, bir düzeltmen ve bir göz doktorunun hastasının, bunların tümünün, söz gelimi bir paragrafı dikkatle okudukları söylenebilir. Öğrenci eğer harf hatalarına dikkat eder ama argümana dikkat etmezse, emirlere uymamış olacaktır. Düzeltmen

eğer argümana dikkat eder ama harf hatalarını ortaya çıkarmazsa ona verilen talimata uymamış olacaktır. Buna karşın, göz doktorunun hastası ne argümanın ne de harf hatalarının rapor edilmesi ile ilgilidir, ama sadece basılmış harflerin siyahlık ve grilik, yamukluk ve düzgünlük gibi yönleri ile ve bunları bulanık ya da net görüp görmediği ile ilgilidir. Açıktır ki bu söylenenler genel olarak dikkat etme bakımından doğrudur. Bir kişi salt olarak 'ilgi duyan', 'meşgul olan', 'çaba sarf eden' olarak betimlenemez. Örneğin o, ilgi duyarak rehberlik üzerine bir makale okumalı, balık tutmakla meşgul olmalıdır ya da ağaca çıkmak için çaba sarf etmelidir. 'Hoşlanmak' ve 'hoşlanmamak' aynı biçimde, 'yüzmek', 'Bach dinlemek', 'hiçbir şey yapmamak' gibi özel etkin bir fiilin ortacı ile bütünlenmek zorundadır.

Bir kişi, özel bir eylem ya da tepki üzerine zihnini yoğunlaştırmış bir kişi olarak betimlendiği zaman, şunu söylemek yasal olur ki o, fiilin belirli bir anlamında, yaptığı ya da deneyimlediği şeyi düşünüyor, ona dikkat ediyor ya da ona zihnini yoğunlaştırmıştır. Bu, yaptığı ya da deneyimlediği şey üzerine kendi kendine konuşuyor demek değildir. Belki olabilir ama eleştirileri, kınamaları, dersleri, yüreklendirmeleri ve tanıları kendi kendine mırıldanmaya gereksinimi yoktur. Bunu yapmış olsa bile, bu kez de mırıldandığı şeyi düşünüp düşünmediğini sormak tekrar uygun bir soru olacaktır. Bazen Hamlet gibi bir konuşma meraklısı, zihnini kendisine verilen göreve yoğunlaştırmıyor, ama sadece bu görev ile ilgili olarak kendi kendisiyle tartışmak gibi, ikincil bir göreve dikkatini yöneltiyor olarak görünür. Ve bazen Fransızca konuşmaya çalışmak zorunda olan bir kişi, onu nasıl yönlendireceği ile ilgili olarak, İngilizce kendi kendine konuşmak suretiyle zihnini asıl görevinden uzaklaştırmış olur. Birisinin yaptığı şeyi düşünmesi ya da ona dikkat etmesi, sürekli olarak ya da yeniden, yeniden zekice düzyazı devinimleri yapmasını gerektirmez. Tersine zekice düzyazı devinimleri yapmak, birinin yaptığı şeyi düşündüğü

ya da ona dikkat ettiği şeyler arasında sadece bir örnektir. Çünkü şeyleri söylemek, söylenen şeyi düşünmektir. O, dikkatli performansın bir türüdür, nedensel koşulu değildir. Ama elbette zekice verilen ve zekice alınan didaktik anlatım, iş yapmak için kaçınılamaz bir rehberdir. Uygun ve süreli derslere dikkatimizi vermediğimiz sürece, yapamayacağımız ya da iyi yapamadığımız pek çok şey vardır ve hatta böyle derslerin sahibi biz kendimiz de olsak durum değişmez. Böyle durumlarda söz konusu şeyi yapmaya çalışmak, hem kendi kendisine doğru olan dersler vermeye çalışmayı, hem de onları doğru zamanda izlemeye çalışmayı içerir.

İçgüdüsel, salt alışkanlıksal ya da refleks türünden eylemler, hiç dikkat içermezken, şimdi oldukça az yaratıcı olmakla birlikte bir dereceye dek dikkati gerektiren bir eylem türünü ele alalım. Bir emre itaat olarak süngüsünü takan bir asker, bir başka amaçla süngü takan birisi gibi aynı devinimleri yapıyor olarak görülebilir. 'Emre uyarak' terimi, işlem yapmanın kassal olarak özel bir tarzına işaret etmez. Kendi kendine konuşmaları ve kendi kendine ders vermeleri de ne gösterir ne de düşündürür. Çünkü bu şeyleri yapması emredilmemiştir ve eğer onları yaparsa, onlar onun süngü takmasından daha fazlasını açıklamazlar. Aksi takdirde kendi kendine verdiği emirleri izlemesi, basit tarafında, emre uyarak eylemde bulunmanın bir diğer örneği olması gerekirdi, Oysa emre uyarak süngüsünü takarken bir anlama, kendisine yapması söylenen şeyin bu olduğu düşüncesiyle süngüsünü takıyor. Emir farklı olduğu için ya da yanlış duyduğu için bunu yapamayabilirdi ve eğer niçin yaptığı sorulmuş olsa, hiç kuşkuya düşmeksizin, emre uyduğunu söyleme yoluna giderdi.

Ve yine burada, süngüsünü takma ve emre uyma gibi iki şeyi birden yapmıyor; aynı şekilde göç eden kuşun, hem güneye uçmak hem de bir başka şeyi yapmak ya da yaşamak tarzında iki şeyi birden yapmasının söz konusu olmaması gibidir. O, süngüsünü takmakla emre uyar. "O, emre dikkat etti mi?" so-

rusu, "evet emir verildiği anda süngüsünü taktı" tümcesiyle oldukça doyurucu bir biçimde yanıtlanmış olur. Ama kuşkusuz emri duymamış olabilirdi ve doğru an olarak ortaya çıkan anda, salt eğlence olsun diye süngüsünü takmış olabilirdi. Bu durumda onun bir emre uyarak süngü taktığını söylemek yanlış olur.

Diyebiliriz ki onun birincil görevi komutanı tarafından her ne emir verilirse verilsin, verilen emre itaat etmektir. Eğer biz, "zihnini-dikkatini neye veriyordun?" diye sorarsak, yanıt "komutanın emirlerine" şeklindedir. Eğer süngüsünü takmak, komutanın ona yapmasını söylediği şey idiyse, o, sadece süngüsünü takmaya ayarlıdır. Onun zihin durumunun betimlenişi komutanın emirlerine doğrudan bir referans içerir ve koşullu olduğu için, süngüsünü takma da dolaylı bir referansı içerir. Onun süngüsünü takma eylemi, eğer deyim yerinde ise tırnak içinde icra edilmiştir. Süngü takmayı, olgusal olarak emredilmiş, özel bir şey olarak yapar. Emir farklı olsaydı, başka bir şey yapmış olacaktı. O, süngüyü takmak da dâhil her ne emredilirse edilsin, emredileni yapacak bir zihinsel durum içindedir. Onun süngüyü takması, koşullu olarak geriye doğru öndeyilenebilir ve değişken bir koşulun bir değeri olarak ortaya çıkar.

Aynı biçimde bir taklitçi bazı sözcükleri söylemekten ve bazı jestleri yapmaktan başka bir şey yapmaz, ama o, kesinlikle bu sözcükleri ve jestleri, onların özgün sahibinin kesin sözcüklerini ve jestlerini sadece göstermek olarak ortaya koyar. Eğer bunların özgün sahibi, başka bir biçimde konuşsa ve eylemde bulunsa, taklitçi de bu biçimde yapmış olacaktı. O aynı anda kendi kendisine ve arkadaşlarına, "bu, asıl kişinin nasıl konuştuğu ve jestleri nasıl yaptığıdır" biçiminde bir söz söyleme yolu tutmaz. Onun nasıl konuştuğunu ve jestler yaptığını göstermek bir ön açıklama yapmayı ya da aynı anda herhangi bir betimleyici açıklama vermeyi gerektirmez. Ara sıra da olsa böyle bir ön açıklama ya da zamandaş betimleme olamaz, çünkü betimleyici ustalık, sahneye ait ustalıktan daha aşağıdadır.

Taklitçi sözcüklerini ve omuz silkmelerini, taklit edilen kişininkilerin kopyaları olarak üretir, ama aynı anda onların kopyalar olduğunu ifade eden olarak ele alınmamalıdır.

Ama biz bir kişinin bir şeyi emredilen eylem olarak, bir kopya olarak ya da pratik olarak, bir amaç için bir araç olarak,ya da bir oyun olarak yaptığını; ya da genelde özel bir programın icrası olarak yaptığını söylediğimiz zaman bu 'olarak' sözcüğünün gücü nedir? Ya da bir emirle bağlantılı olarak süngüyü takmakla, dövüşmek için süngüyü takmak arasındaki ayrım nedir?

Askerin amaç için, yani kendisine söyleneni yapmak amacı için süngüsünü taktığını söylemek, doğru olmakla birlikte, yeterli değildir, çünkü bizim şu an sorduğumuz soru şunu gerektirir. "Kuş göç ediyor" ve "asker emre itaat olarak süngüsünü takıyor" önermelerinin her ikisi de melez-kategorik önermelerdir; bunlar arasında, askerin amaç için dikkatini yönelttiğini ama kuşun böyle yapmadığını söylemekle sinyalini verdiğimiz ayrım nedir?

Yanıtın en azından çok küçük bir parçası şudur. Bir şeker parçasının çözülüyor olduğunu, bir kuşun göç ettiğini ya da bir adamın göz kırptığını söylemek, şekerin sıvı olmayı öğrenmiş olduğunu, kuşun sonbaharda güneye doğru uçmayı öğrenmiş olduğunu ya da adamın ürkütüldüğünde göz kırpıştırmayı öğrenmiş olduğunu ima etmez. Ama bir askerin emre uygun olarak ya da kendisini savunmak için süngüsünü taktığını söylemek, onun bazı dersleri öğrenmiş ve unutmamış olduğunu ima eder. Askere yeni gelen acemi er, süngüsünü takma emrini işitince ya da bir düşman askerinin yaklaştığını görünce, tüfeği ile ne yapacağını bilmiyor. Onu nasıl kullanacağını ve ne zaman kullanmayacağını bilmiyor. Emirleri nasıl anlayacağını ve onlara nasıl uyacağını bile bilmeyebilir.

Edinilmiş kapasitelerin ve eğilimlerin tümü zihnin nitelikleri olarak sınıflanamaz. Birisinin sağ yanı üzerinde uyumaya başlama alışkanlığı usun ya da kişiliğin bir niteliği değildir. Bi-

risinin 'Tweedledum' [birbirinin] sözcüğünü işitince yüksek sesle ya da kafasının içinde 'Tweedledee' [iki şey] sözcüğünü söyleme alışkanlığının öğrenilmiş bir şeytanlık olduğunu söylememizin oldukça güç olmasına karşın, yine de pratik yaşamdan kaptığımız bir şeytanlıktır. Yapışkan bir şeydir ama gelip bize yapışması için hiç çalışmadık ve genellikle onu kullanmayız ya da uygulamayız. Böyle yapmak için çalışmaksızın, mekanik olarak bazı şeyleri yapmayı öğrenmek, öğrenmenin kırılma noktasıdır. İlkel bir yol olmasına karşın uygulayarak yapıldığı zaman, şiirleri ezberden okumayı öğrenmek bile sadece böyle, şiirleri ezberden okumanın gösterişsiz ama değersiz bir kapasitesini oluşturmayı, ama aynı zamanda her çeşit şeyi ezberden öğrenmenin daha değerli bir kapasitesini meydana getiriyor ve ayrıca inceleme araştırma yoluyla tüm kapasite türlerini de oluşturmaya başlıyor. O, genellikle öğretilebilir olan içinde ilkel bir derstir.

Çocuklar, okur-yazar kişiler, eski moda askerler ve bazı pedagoglar, öğretilmiş ve eğitilmiş olmanın, öğretilen dersi tam şeklini sözlü olarak tekrarlayabilir olmaktan ibaret olduğunu kabul etme eğilimindedirler. Ama bu bir yanlışlıktır. Eğer yapabildiğinin tümü, onları başlangıcından sonuna dek doğru bir biçimde söylemek olsaydı, biz bir çocuğun çarpım tablosunu öğrenmeye başlamaktan daha fazlasını yapabildiğini söyleyemezdik. (12x13'den daha aşağı düzeyde olan) herhangi bir kolay çarpma problemine doğru yanıtı derhal veremedikçe ve içinde altı kişi bulunan bir odada kaç tane ayak parmağı bulunduğunu bize söylemek için çarpım tablosunu kullanmadıkça tabloyu tam olarak kullanmış sayılmaz. Ve yine sadece öğretilmiş olanlara benzer koşullarda, öğretilmiş olan aynı çocuksu tırmanışları tekrarlayabilen ve ona performe ettirilmiş olan devinimlerin dışına çıkmayan bir adam da yetişmiş eğitimci bir dağcı olamaz. Öğrenme belirli genel türden herhangi bir koşulda doğru ve uygun şeyi yapabilmeye başlamış olmaktır. O, belirli diziler içindeki değişken gereklilikler için hazırlanılmış olmaktır.

Dikkatin belirli bir türünün belirli bir derecesinde şimdi bir şeyi yapıyor olarak birisini betimlemek, sadece böyle bir hazırlanma yapmış olduğunu söylemek değildir. Ama somut bir gereksinimi olgusal olarak karşılıyor demektir ve onu bu biçimde karşılamak, daha başka tarzlar içinde her ne türden gereksinim birdenbire karşısına çıkacak ya da çıkabilecek olsa, bunu karşılayacaktır demek anlamına gelir. O, 'hazır' bir zihinsel durum içindedir; yani tam da bu durumda, yapmasını sağlayan hazırlığı ile yaptığı şeyi yapmak için hazırdır ve yine yapmaya gereksinim olabilecek bir başka şeyi yapmak için hazırdır. Bir sürücüyü dikkat ediyor olarak betimlemek, sokaktan bir eşeğin yola fırlayabilmesinin ona rastlamış olmasını gerektirmez. O, onları beklemiş olmaksızın böyle ani olasılıklar için hazır olabilmelidir. Gerçekten de onlar için hazır olmaksızın da onları sezinleyebilir.

Bu bölümde daha önce, birisinin bir göreve dikkatini vermesinin bir gözden geçirme ya da inceleme operasyonunu bu görevin performansıyla birleştirmek anlamına gelmesinin, dikkatini herhangi bir şeye veren bir kişinin araştırma yapmaksızın, ne ile meşgul olduğunu ya da uğraştığını söyleyebileceğini bekleyebileceğimizin nedenini açıklamaya çalıştım. Dikkat etme, kuramlaştırmanın ikinci bir etkinliği değildir. Çünkü o birisinin birincil görevi ile ilgili kuramsal sorulara yanıtlarının dilinin ucunda olmasını gerektirir görünüyor. Onunla ilgili zihnimde bir şey yapmasam ya da hissetmesem ya da en azından yaptığım ya da hissettiğim şeyin bir incelemesini onunla birleştirmesem, dalgınlık içinde olmaksızın yapıyor ya da hissediyor bulunduğum şeyin bilgisine nasıl sahip olabilirdim ki? Daha önce araştırmamış olduğum bir şeyi şimdi nasıl betimleyebilirdim ki?

Yanıtın bir kısmı şöyle görünüyor: Tüm konuşmalar, özellikle eksik [gelişmemiş] konuşmaların pek çoğu genel bilginin öğelerini karşılamayı içine almazlar. Örneğin çocuğun şu anda ilgi duymadığı şeylerin adlarını ona söylemekle işe başlamıyo-

rız. Biz, orada ve o sırada onun ilgi duyduğu şeylerin adlarını söyleyerek başlarız. Böylelikle nesnelerin adlarının kullanımı nesnelerden ilgi duymaya enjekte edilmiş oluyor. Kısmen benzer bir biçimde, bir çocuğa dersleri, öğütleri, uygulamaları, azarlamaları ve yüreklendirmeleri şu anda yaşadığı [deneyimlediği] şeyler için yapıyoruz; nesnelerle ne yapabileceğini ona öğretmeden önce, o, uğraşsız kalıncaya dek beklemiyoruz. Özel yetiştirmenin performansla uygunluğu olgusu, zorunlulukla şu performanstan bir ilgisizlik ve uzaklaştırma sağlayarak olur diyemeyiz. Öğretim sürecine uyum sağlamaya çalışmak, şeyleri yapmaya çalışmanın bir parçasıdır ve çocuk şeyleri yapmayı öğrenirken aynı zamanda şeyleri yapma işinde derslerini daha iyi anlamayı ve daha iyi uygulamayı da öğrenir. Buradan öğreticinin ve öğrencinin rollerini paylaşmayı da öğrenir; kendi kendisine özel ders vermeyi, kendi ders işleyişine dikkat etmeyi, yaptığı işleri kendi sözcüklerine uydurmayı da öğrenir.

İyi hakem oyunun her anında düdüğünü çalmadığı gibi, iyi yetişmiş oyuncu da hakemin her düdüğüne dikkat ederken oyuna yoğunlaşmaktan geri kalmaz; dahası, düdüğe dikkat etmedikçe oyuna da dikkat etmediğini gösterir. Biz tümümüz bir dereceye dek, kendi kendimizin hakemi olarak yetiştirilmişizdir; ve zamanın tümünde ya da büyük bir bölümünde düdüklerimizi çalmamış olmamıza karşın, eğer durum onu gerektirirse ve çalındıklarında onlara uyacaksak, bu düdükleri zamanın büyük bir bölümünde çalmaya hazır ya da yarı yarıya hazırızdır.

Hakemin oyundaki müdahaleleri açıklayıcı ya da bilgi verici olmaktan çok, genelde mutlak bir kesinlik taşır. Ne olup bittiği üzerine gazetecileri tatmin etmekten daha çok, normal olarak oyunun devamını sağlamak için oradadır. Rapordan çok kuralları ve cezaları verir. Ama oyunun durumu gerektirdiği zaman uygun bir kuralı da vermeye hazırdır. Ve eğer gazetecilerin yaygaraları artarsa bir rapor vermeye de hazırdır. Hangi

kararların verileceğini bilir; böylece hangi olguların rapor edileceğini de bilir. Ama bazı olguları sabırla seçip ayırmak için kararlarların üzerinde inceleme yapmak zorunda olmamıştır. Kabaca, diktatörce kükreyerek söyleyebileceği bir şeyi ya da katı bir dille kurallaştıracağı bir şeyi düz bir anlatımla söyleyebilmek için ses tonunu ayarlamaya gereksinim vardır. Bildiri kipinde nesnelerden söz etmek onlardan en sofistike biçimde söz etmektir. Çünkü bu duygudan en fazla arınmış olan yoldur.

Aynı biçimde biz, eğer kabaca eğitilmiş isek, zamanın büyük bir bölümünü, o anda meşgul olduğumuz şey her ne ise az ya da çok onunla ilgili ve ona yardımcı olan emirleri, önerileri ve kararları kendi kendimiz için sağlamakla ilgilenebiliriz. İlgili öğüt biçiminde ve yargılayıcı şeyleri kendi kendimize söylemekten soru soranlara (bunlar da yine kendimiz olabiliriz), doğru betimleyici şeyler söylemeye geçiş yaptığımız zaman, yaptığımız şey, yeni bir araştırma değil ama yeniden sözcüğe dökme işidir. Bazı gereksinimlere uygun olarak neyin söyleneceğini bilmek, aynı zamanda öteki şeylere uygun olarak da ne söyleneceğini bilmektir. Şakaları icat etmede, karakterleri okumada ya da şiirleri oluşturmada, çalıştırıcılar ve yargıçlar olarak, kendi kendimize öyle çok anlatamayacağımız gibi, aynı zamanda araştırmacılara da ne yapmakta olduğumuzla ilgili çok şey anlatamayız. O halde biz 'esin' ve 'sezgi' ile konuşuruz ve bu da bizi sorulara yanıt vermekten uzak tutar.

5. BAŞARILAR

Olgu gösteren sözcüklerin, amacımız için özel dikkat yöneltmemizi gerektiren bir başka sınıfı daha vardır. Bunlar daha önce bir yerde 'başarma' sözcükleri, 'başarı' sözcükleri ya da 'elde etme sözcükleri' diye adlandırdığım bir olgu sözcükleri sınıfıdır. Onların karşıtlarına da 'başarısızlık' ya da 'elden kaçırma' sözcükleri demiştik. Bunlar katıksız olgusal sözcüklerdir; çünkü elbette birisinin özel bir anda bir gol attığını, sürekli olarak

anagramları çözdüğünü, yapılan bir şakayı anlamada hızlı olduğunu ve dikiş yüksüğünü bulduğunu söylemek uygun olur. Bu sınıfın bazı sözcükleri az ya da çok ani olan başarı zirvelerine ya da noktalarına işaret ederler. Bir kısmı az ya da çok uzatmalı işlemleri dile getirirler. Belirlenebilir bir anda yüksük bulunmuştur, hasım mat edilmiştir ya da yarış kazanılmıştır. Ama uzun bir süre boyunca sır gizlenebilir, düşman körfezde kuşatma altında tutulabilir. Şahini uzaktan görüp ayırt etmeyi içeren başarı türü, onu görüş açışı içinde tutmaya devam etme başarısından bu şekilde ayrılır.

Normal olarak bu kazanımları ve elde tutmaları anlatan fiiller 'kazanmak', 'toprağı eşip çıkarmak', 'bulmak', 'iyileştirmek', 'ikna etmek', ' kanıtlamak', ' dolandırmak', ' kilidi açmak', ' korumak', 'saklamak' gibi etkin fiillerdir ve bu gramatik olgu, Aristoteles örneğini bir yana bırakırsak, insanların bu sınıfta yer alan fiilleri, öteki etkinlik ya da süreç fiilleri arasındaki mantıksal davranım farklarına ilgisiz kalmalarına yol açmıştır. Örneğin topa iyi vurmak ile sayı yapmak, tedavi etmek ile iyileştirmek, avlamak ile avlanmak, tutmak ile yakalamak, dinlemek ile işitmek, bakmak ile görmek, yolculuk yapmak ve ulaşmak fiilleri arasındaki farklar, eğer onlara dikkat edilmiş olsa, oldukça farklı türden ayrımlar olmasına karşın, etkinlik ya da sürecin eşit türleri arasındaki ayrımlar olarak yorumlanmışlardır. Bu ayrımları gözden kaçırmak, başarı umudunun yüksek olduğu durumlarda, denk gelen görev etkinliklerinin performansını imlemek için çok sık başarı fiillerini ödünç aldığımızdan, çok kolay olmuştur. Bir koşucu sonunda kazanmayabilme olasılığına karşın başlangıçtan itibaren yarışı kazanan biri olarak betimlenebilir; ve bir doktor hastasının zatüresini iyileştirdiği ile övünebilir, oysa onun tedavisi sonuç olarak beklenen iyileşmeyi ortaya koymamış olabilir. 'İşitmek' bazen dinlemenin ve 'tamir etmek' de 'tamir etmeye çalışma'nın eşanlamlısı olarak kullanılır.

Görev fiilleri ile bunlara yanıt veren başarı fiillerinin mantıksal güçleri arasındaki büyük bir fark şudur; bir başarı fiilinin uygulanışıyla eğer varsa, ona boyun eğen görev etkinliğinin performansında içerilenin üstünde ve ötesinde bir özel durumun elde edileceğini iddia ediyoruz. Çünkü bir yarışçı kazanmak için, sadece koşmamalı ama aynı zamanda onun rakipleri ondan daha sonra ipi göğüslemiş olmalıdır. Bir doktorun tedavisinin etkili olması için hastası hem tedavi edilmiş olmalı hem de yeniden iyileşmiş olmalıdır; arayanın yüksüğü bulmuş olması için onun ifade ettiği anda ifade ettiği yerde bir yüksük bulmuş olması gerekir. Bir kişinin çabalarının ve duygularının otobiyografik bir açıklaması başarılı olmaya çalıştığı şeyde başarılı olup olmadığını tek başına söyleyemez. O, umulan başarıyı düşünmeden iddia edebilir. Ama yapılabilecek olanın iyisini yapmış olmasına karşın, bir şeyin hâlâ yanlış gittiğini keşfederse iddiasını geri alacaktır. Eğer baskı hatası olmadığını ya da seçmenin oyunu benim rakibime vermiş olduğunu keşfedersem, bir baskı hatası görmüş bulunduğum ya da seçmenin ikna edilmiş olduğu ile ilgili iddiamı geri alırım.

Bu genel noktanın bir sonucu olarak, doğaldır ki, daima doğru olmamakla birlikte, bir başarıyı kısmen ya da bütünüyle şansa bağlamak anlamlıdır. Saat rasgele bir sarsma ile tamir edilmiş olabilir ve hazine daha ilk kazma vuruşuyla ortaya çıkmış olabilir.

Şu da olasıdır ki görev performansları dışında karşı karşıya gelinen başarılar da olabilir. Bazen biz nesneleri aramaksızın-araştırmaksızın buluruz. Uğraşmadan güvenli atamalarla karşılaşırız ve kanıt üzerinde çalışmaksızın doğru sonuçlara ulaşırız. Çalışmaksızın kazanılan şeyler, çoğunlukla 'verilenler' olarak adlandırılır. Kolay bir kazanç verilendir, biraz daha zor kazanç 'önerilen'dir, zor bir kazanç 'yapılan'dır.

Bir kişi dövüşen ve kazanan olarak, ya da yolculuk yapan ve yerine ulaşan olarak betimlendiği zaman iki iş yapmış olduğu söylenmiyor, belirli bir sonucu olan bir tek şeyin yapılmış ol-

duğu söyleniyor. Aynı biçimde bir amaç edinmiş olan ve bu amacı yitirmiş olan kişi de bu işleri biri ötekini izleyerek peş peşe yapmış olmuyor. Sonu başarısızlık olan bir tek şey yapmış oluyor. Böylece bir şeyi başarmaya çalışan bir kişinin neyle uğraşmakta olduğunu araştırmaksızın söyleyebileceğini umduğumuz halde, onun, onu başarıp başarmadığını araştırma yapmaksızın zorunlulukla söyleyebileceğini ummayız. Başarılar ve başarısızlıklar yanıltıcı olsa bile sık sık 'anında farkına varma' diye adlandırılan şeyin objeleri olarak doğru tipten olgular değildir. Onlar eylemler, çabalar, operasyonlar ve performanslar değildirler, ama tümüyle şansa dayalı başarıları bir yana bırakırsak, belirli edimler, operasyonlar, çabalar ve performansların belirli sonuçları oldukları da bir gerçektir.

İşte, bu nedenle birisinin boş yere ya da başarılı bir biçimde bir amaç gütmüş olduğunu söylemek anlamlı olur, ama hedefin gözünü çaresizce ya da başarı dolu olarak vurduğunu söyleyemeyiz; yine bir doktorun hastasını gayretle ya da gayretsiz olarak tedavi ettiğini söyleyemeyiz; yine birisinin çiti yavaşça ya da hızlı bir biçimde, sistematik olarak ya da gelişi güzel olarak gördüğünü söyleyemeyiz. Zarflar görev fiillerine uygundur, ama genel olarak başarı fiillerine uygun değildir; özellikle, 'dikkatlice', 'dikkatli', 'gayretli', 'ihtiyatla', 'çalışarak', 'azimle' gibi zarflar, 'keşfetmek', 'kanıtlamak', 'çözümlemek', 'ortaya çıkarmak' ya da 'görmek' gibi bilişsel fiilleri nitelemek için kullanılamazlar ve yine 'ulaşmak', 'onarmak', 'satın almak' ve 'ele geçirmek' gibi fiilleri de aynı biçimde niteleyemezler.

İnsanların merak uyandıran yaşamlarındaki olup-bitenleri betimlemek için kullanılan pek çok olgusal fiil vardır ve bu fiillerin bazılarının görev fiili olduğu halde bazılarının da başarı fiili olduklarına dikkat etmedeki başarısızlık, bazı keyfi bilmecelerin ve ek olarak bazı gizem üreten kuramların kaynağını oluşturmuştur. 'Görmek', 'işitmek', 'tatmak', 'sonuç çıkarmak' ve anımsamak gibi fiillere yanıt veren özel bilişsel edim ve işlemler postülalaştırılmıştır, tıpkı 'tekme atmak', 'koşmak',

'bakmak', 'dinlemek', 'kavga etmek' ve 'anlatmak' fiillerine yanıt veren birtakım edim ve işlemlerin de kabul edilmiş olması gibi; bir kişiyi bakan ve gören olarak betimlemek, sanki onu yürüyen ve mırıldanan olarak betimlemeye benzermiş gibi betimlemek olurdu. Oysa burada doğru olan, onu balık tutan ve yakalayan ya da arayan ve bulan olarak betimlemektir. Ama algı fiilleri, araştırma fiilleri gibi, 'başarıyla', 'boşu boşuna', 'yöntemli olarak', 'etkisiz bir biçimde', 'zahmetlice', 'tembelce', 'hızlı bir biçimde', 'dikkatlice', 'sürüklenircesine', 'çabayla', 'emre itaat ederek', 'kasıtlı olarak' ya da 'güvenerek' gibi zarflarla nitelenemezler. Onlar performansları ya da meşgul olma yollarını temsil etmezler; *a fortiori* [haydi haydi] gizli performansların ya da gizlice meşgul olma yollarının yerine hiç geçemezler. Daha açıkçası, onlar oyuncunun sözlüğüne değil, yargıcın sözlüğüne aittirler. Onlar çalışmalar değil ama çalışarak ya da şans eseri elde edilmiş şeylerdir.

Bilgibilimciler, bazen şu bilişsel kabul edilen, görme, işitme ve çıkarım yapma gibi etkinliklerin garip bir biçimde anlaşılması zor olduğunu itiraf etmişlerdir. Eğer bir şahini uzaktan görüp seçersem, şahini bulurum ama benim şahini görüşümü bulamam. Benim şahini görüşüm, tuhaf bir şekilde şeffaf bir süreç olarak görünüyor; şu anlamda şeffaf, şahinin keşfedildiği esnada 'bir şahini görmek' fiiline yanıt veren hiçbir şey keşfedilmiyor. Ama biz 'görmek', 'uzaktan seçmek' ve 'bulmak' fiillerinin olay sözcükleri, deneyim sözcükleri ya da etkinlik sözcükleri olmadığını anladığımız zaman gizem çözülmüş olur. Onlar şaşırtıcı bir biçimde keşfedilmez eylem ve tepkileri temsil etmezler. Nasıl ki kazanmak, koşmanın şaşırtıcı bir biçimde keşfedilmez bir parçasını ve yine kapıyı açmak, anahtar çevirmenin rapor edilemez bir parçasını temsil etmez. Kendimi görürken ya da sonuç çıkarırken yakalayamayışımın nedeni, bu fiillerin 'kendi kendimi... iken yakaladım' ifadesini tamamlamak için yanlış tip oluşturmalarıdır. "Ne yapıyorsun?",

"Neye katlanıyordu?" gibi sorular, 'görmek', 'sonuç çıkarmak' ve 'mat etmek' gibi fiillerle yanıtlanamazdı.

Görev fiilleriyle başarı fiilleri ya da çalışmak fiilleriyle kazanmak fiilleri arasındaki ayrım, bizi bir başka kuramsal sıkıntıdan uzak tutar. Uzun süreden beri anlaşılmıştır ki, 'bilmek', 'keşfetmek', 'çözmek', 'kanıtlamak', 'algılamak', 'görmek' ve 'gözlemlemek' (en azından gözlemlemek'in belirli ortalama kullanımlarında) gibi fiiller 'hatalı olarak' ve 'yanlış olarak' zarflarıyla önemli bir yolda nitelenebilir olmaya uygun değildirler. Otomatik olarak bunlar ve bunlarla akraba fiilleri özel türden işlem ve deneyimleri temsil etmektedir şeklinde yorumlamakla, bazı bilgibilimciler, insanların uygularken hiçbir risk ve yanılgıya konu olmadıkları bazı özel araştırma prosedürlerine sahip olduklarını postülalaştırmaya kendilerini zorunlu hissetmişlerdir. Onların o şeyleri dikkatle yapmaya gereksinimi yoktur, gerçekten de olamaz, çünkü dikkat için hiçbir açık kapı yoktur. Ürünü olmayan keşfin ya da geçersiz olan bir kanıtın mantıksal olanaksızlığı, yanlış yere gitmenin bir sözde-nedensel olanaksızlığı gibi yanlış yorumlanmış olur. Eğer sadece gerçek yol izlenseydi ya da eğer sadece daha baştan gerçek yeti verilmiş olsaydı, düzeltilemez gözlemler ya da kendiliğinden açık sezgiler sonuç olarak ortaya çıkmamazlık edemezdi. Böylece insanlar zaman zaman yanılmazlar; benzer olarak eğer hedef tahtasının gözüne vurmak nişan almanın özel bir türü olarak ya da iyileştirmek tedavi etmenin özel bir türü olarak anlaşılsayd , o zaman mantıksal olarak hiçbir kabahatli olamayacağı için, bundan şu sonuç çıkar ki, atış yapmanın ve doktorluk yapmanın özel kusur kaldırmaz yolları olmalıydı. O zaman bazı geçici olarak yanılmaz nişancılar ve bazı ara sıra yanılmaz doktorlar olmalıydı.

İnsan bireylerine geçici yanılmazlığı bile atfetmekten gerçekten hoşlanmayan bir diğer grup bilgibilimci, eşit derecede olanaksız bir konum almışlardır. Yine otomatik olarak, bu başarı fiillerini özel türden işlem ve deneyimleri temsil ediyor

olarak yorumladıkları için, onlar bu işlem ve deneyimlerin sonul anlamda hata kaldırmaz olmadığını öne sürdüler. Biz neyin yolunda gitmediğini biliriz, biz şeyleri yanlış olarak kanıtlayabiliriz, problemleri hatalı bir biçimde çözümleyebiliriz ve karavana olduğu halde nişangâhın gözünü vurduğumuzu söyleyebilmek gibi, görülmek üzere orada olmayan şeyi gördüğümüzü söyleyebiliriz; hastaların şikâyetlerini ağırlaştırarak onları tedavi edebiliriz ya da ipi ilk göğüsleyen olmaksızın bir yarışı kazanabiliriz. Kuşkusuz bir yarışı kaybetmek ile onu kazanmış olmayı geçici olarak açıklamak arasında ya da bir yakınmayı ağırlaştırmakla onu iyileştirmiş olmakla öğünmek arasında hiçbir uyuşmazlık yoktur. Salt olarak "bir şahin görüyorum" demek orada bir şahin olmasını gerektirmez ama "bir şahin görüyorum" doğrulukla söyleniyorsa bunu gerektirir.

Bazı bilişsel diye bilinen fiillerin, başarı fiillerinin genel sınıfı içinde bu eritilme çabasının her şeyi aydınlattığı sanılmamalıdır. 'Sonuç elde etmek' fiilinin mantıksal davranımının bazı durumlarda 'sayı yapmak', 'mat etmek' ya da 'kilidi açmak' fiillerine benzemesi bu fiilin her durumda onlara benzemesini gerektirmez; ne de bir sonuca ulaşmak, her durumda Paris'e ulaşmaya benzer. Benim uslamlamam, hem bunun niçin yanlış olduğunu, hem de bazı bilinen biyografik olgusal sözcüklere karşılık gelen gizemli eylem tepkilerini postülalaştırmak için, niçin eğilim gösterildiğini olumsuz bir noktadan sergilemiş olma amaçlılığı içinde olmuştur.

VI

ÖZBİLGİSİ

1. ÖNSÖZ

Zihinler 'fiziksel dünya'dan daha başka bir dünya oluştururlar kuramının doğal uzantısı, fiziksel dünyanın içeriklerini keşfetme yollarına paralel olarak, bu başka dünyanın içeriklerini keşfetme yollarının da var olması gerektiği kuramıdır. Duyu algısıyla uzayda yer alan ve meydana gelen şeyin farkına varırız. Böylece zihinde yer alan ve oluşan şeyin de yine algı yoluyla farkına varılmış olmalıdır. Ama büyük bedensel organların işlev yapmasını gerektirmeyen, farklı ve inceltilmiş türden bir algıdır bu.

Dahası, zihinlerin dışsal dünyanın olgularını algılamak için sahip olduklarından daha üstün bir biçimde, kendi durum ve süreçlerini kavrama güçlerine sahip olduklarını göstermenin zorunlu olduğu düşünülmüştür. Benim dışımda varolan oluşumlar ve şeyler hakkında bir şey biliyor, bir şeye inanıyor, tahminde bulunuyor ve hatta onları merak ediyorsam, varsayıldığı üzere, bu kendi kendisiyle aynı kalan bilişsel operasyonlarımın sürekli ve hata-kaldırmaz algısına sahip olmam gerektiği varsayılır.

Bundan dolayı sık sık ifade edilir ki (1) bir zihin kendi özel sahnesindeki varsayılan tüm sakinlerinden sürekli olarak haberdar olmamazlık edemez; (2) ve yine duyu organsız özel bir algı türü ile, en azından kendi durum ve işlemlerinin bazılarını isteyerek [niyet etmiş olarak] dikkatle inceleyerek gözden geçirebilir. Ayrıca hem bu sürekli farkında oluş (genellikle 'bilinç' olarak adlandırılır) ve bu duyu-organsız içsel algı (genellikle 'içebakış' olarak adlandırılır), her ikisi de yanılgıdan arınmış olarak varsayılmışlardır. Bir zihin kendi yapıp etmelerine iki kat Ayrıcalıklı Giriş'e sahiptir. Bu, öteki nesneleri kavrayışına göre, oluşum olarak önceliğe sahip olan ve nitelikçe de daha üstün olan özbilgisini oluşturur. Duyularımın tanıklığından kuşkulanabilirim ama bilincin ve içebakışın verilerinden kuşkulanamam.

Zihnin, zihinsel durum ve süreçleri keşfetme gücünün bir sınırı olduğu daima kabul edile gelmiştir; yani, kendi durum ve işlemlerimin doğrudan bir bilgisine sahip olabildiğim halde, seninkilerin bilgisine sahip olamam. Kendi, duygu, istenç, heyecan ve düşünmelerimin tümünün bilincindeyim ve içebakışsal olarak onların bazılarını dikkatle gözden geçirebiliyorum. Ama içebakışsal olarak, senin zihninin çalışmalarını gözlemleyemem ya da onların bilincinde olamam. Bedeninin yaptığından, hiç değilse, sadece karmaşık ve zayıf çıkarımlarla belki senin de bir zihne sahip olduğuna kendimi inandırabilirim.

Bu iki kat Ayrıcalıklı Giriş kuramı, filozof, psikolojist ve pek çok sıradan insanın düşünceleri üzerinde öylesine güçlü bir etki bıraktı ki, zihnin ikinci bir tiyatro sahnesi olduğu dogması namına ve onun bilinçlilik ve içebakış özelliğinin bu sahnede etkileşim içinde bulunanları keşfettiği kabulü üzerine, şimdi söz söylemenin gereksiz olduğu düşünülebilir. Kanıtlamaya çalıştığım görüş bakımından, bilinç ve içebakış, resmi görüş açısından betimlenen bu şey olamaz; çünkü onların varsayılan objeleri söylenceden ibarettir. Ama makinedeki hayalet dogmasının şampiyonları bilincin ve içebakışın varsayılan ob-

jelerinin bir söylence olmadığını kanıtlama eğilimindedirler, çünkü biz onların bilincindeyiz ve onları içebakışsal olarak gözlemleyebiliriz. Bu objelerin gerçekliği, onları keşfetmenin bu varsayılan yollarının saygıya layık güven belgesiyle garanti edilmiştir.

O halde, bu bölümde, bilinç ve içebakışın resmi kuramlarının mantıksal bataklıklar olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Ama kuşkusuz kendimiz üzerine bilmemiz gereken şeyi bilmediğimizi ya da bilemeyeceğimizi kabul ettirmeye çalışmıyorum. Tersine böyle bir bilgiye nasıl ulaşacağımızı göstermeye çalışıyorum. Ama bunu, kendileriyle şu varsayılan Ayrıcalıklı Girişlerin normal olarak betimlendiği bilinç ve içebakışla bu bilginin sağlanamayacağını kanıtladıktan sonra yapacağım. Varsayılan bu içsel benliğe bu iki katlı Ayrıcalıklı Girişten yoksun edilmiş olması düşüncesiyle, ola ki, herhangi bir okuyucu üzüntü hissederse, şu avutucu vaadi ekleyebilirim ki, benim vereceğim özbilgisi açıklamasında öteki insanlar üzerine bilinebilecek olanın bilgisi, özbilgisiyle yaklaşık bir eşitlik içinde yeniden inşa edilir. Benim kendimle ilgili olarak ortaya koyabileceğim türden şeyler, öteki insanlarla ilgili olarak ortaya koyabileceğim şeylerle aynı çeşittendir ve onları keşfetmek için kullanılan yöntemler de büyük ölçüde aynıdır. Zorunlu verilerin sağlanışlarındaki artakalan ayrım, benim kendim ile ilgili bilebileceğim şeyle, seninle ilgili bilebileceğim şey arasında bazı derece farklılıkları koyar ama bu farklılıklar hiçbir biçimde özbilgisinin lehinde değildir. Oldukça önemli bazı durumlarda, benim için, seninle ilgili bilmek istediğim şeyi ortaya çıkarmak, aynı türden şeyleri kendimle ilgili olarak bulgulamaya göre, çok daha kolay olur. Diğer bazı önemli görünümlerde ise daha zordur. Ama ilkece, pratikten belli olduğu üzere John Doe'nun John Doe ile ilgili birtakım şeyleri keşfetme yolları, John Doe'nun Richard Roe ile ilgili keşfetme yolları ile aynıdır. Ayrıcalıklı Giriş umudunun ortan kalkması, aynı zamanda bilgi-kuramsal tecrit korkusunun da ortadan kalkmasıdır. Tek-

benciliğin tatlı yönleri ile birlikte daha acı olan yönlerini de yitiririz.

2. BİLİNÇ

Filozofların bilinç kavramını ya da kavramlarını tartışmaya başlamadan önce, 'bilinçli' ve 'bilinç' sözcüklerinin, günlük yaşamda özel kuramlarla ilişkisi olmayan bazı kullanım yollarını dikkate almak uygun olur.

(a) İnsanlar sık sık şu biçimde konuşurlar: "Mobilyaların yeniden düzenlenmiş olduğunun bilincindeydim," ya da "her zamankinden daha az dostça davrandığının bilincindeydim." Böyle bağlamlarda, 'bilinçli' sözcüğü, 'farkına varmak,' 'anlamak' ve 'keşfetmek' sözcüklerinin yerine kullanılır ve kavrayışta dikkate değer bir bulanıklığa ve bunun sonucu olarak, anlatımın iyi ifade edilmeyişine işaret eder gibi görünür. Mobilya bir biçimde farklı görünmektedir ama gözlemci farklılıkların neler olduğunu söyleyememektedir; ya da adamın tutumu pek çok biçimlerde yardımcı olmaktan uzaktır ama konuşmacı onları adlandıramıyor ya da nitelendiremiyor. Tam bulanıklığın ifade edilmezliği üzerine olduğu kadar, bulanıklık üzerine de felsefi olarak ilginç sorunlar olmasına karşın, 'bilinçli'nin bu kullanımı herhangi özel yetilerin, yöntemlerin ve algı kanallarının varlığını gerektirmiyor. Bu anlamda bilincinde olduğumuz şey, fiziksel bir olgu ya da birisinin zihin durumu ile ilgili bir olgu olabilir.

(b) İnsanlar sık sık 'bilinçli' ve 'özbilinçli' özellikle genç bireyler tarafından sergilenen bir sıkıntıyı betimlemek için kullanırlar; bu kişiler kendi karakter ya da zihin nitelikleriyle ilgili olarak başkalarının taşıdığı fikirler üzerine endişelidirler. Çekingenlik ve nazlılık bu bağlamda 'özbilinç'in doğal olarak sergilendiği yollardır.

(c) 'Özbilinçli' bazen daha genel bir anlamda, birisinin kendi karakter ve zihin niteliklerine dikkat harcama aşamasına

ulaştığını göstermek için kullanılır. Birey öteki insanların bu niteliklerle ilgili düşünceleri konusunda aldırışsızdır. Bir çocuk kendisinin aritmetik meraklısı olduğuna ya da daha az memleket özlemi duymaya başladığına dikkat ettiği zaman bu sözcüğün en geniş anlamında özbilinç sahibi olmaya başlamıştır.

'Özbilinç' bu geniş anlamında, doğaldır ki yaşam bilgisi bakımından birincil öneme sahiptir. Bundan dolayı, bu kavram etik alanında önemlidir. Ama onun açık yüreklilikle kullanımı bir kişinin kendi karakter ve zihin nitelikleri ile ilgili düşüncelerini nasıl oluşturacağı ve gözden geçireceği ya da arkadaş ve yakınlarınınkilerle nasıl karşılaştıracağı konusunda hiçbir özel öğretiyi gerektirmez.

'Bilinçdışı' ve 'bilinçaltı' gibi Freudcü deyimler 'bilinçli'nin bu kullanımı ile yakından ilişkilidir. Çünkü kıskançlık, fobiler ve erotik sürüklenişleri 'bilinçdışı' olarak betimlemekle anlatılmak istenen şeyin en azından bir bölümü, kurbanın onların kendisindeki gücünü ve hatta varlığını bile fark edememekle kalmaması ama belirli bir tarz içinde onları tanıyamayacak olması olgusudur. O kendisinin nasıl bir kişi olduğu ile ilgili değer verme görevini yapmaktan isteyerek kaçınır, ya da değer vermeleri sistematik bir biçimde yan tutarak değiştirir. Bir kişinin kendi yatkınlıkları ile ilgili öngörüleri ve yanlış öngörüleri nasıl yaptığı ile ilgili bilgibilimsel sorunun etiyolojik tanı ve tedaviye ilişkin ve yine böyle öngörüleri görmezden gelme ya da çarpıtma yönelimlerinin iyileştirilmesi üzerine olan Freudcü açıklamalardan herhangi bir yardım istemeye gereksinimi yoktur.

(d) 'Bilinçli,' 'özbilinçli' ve 'bilinçsiz' terimlerinin bu ele alınan kullanımlarından oldukça farklı bir kullanımı da şudur; uyuşmuş ya da anestezi altında bir kişinin ayaklarından dizine dek bilincini yitirmiş olduğu söylenir. Bu kullanımda 'bilinçli', 'duyarlı' ya da 'bilinci yerinde', 'bilinçsiz' ise yarı baygın ya da duyarsız ile eşanlamlıdır. Bir insanın herhangi bir görme, işit-

me, tat ve koku duyarlılığı sona erdiği zaman, onun bu yönden bilincini yitirdiğini söyleriz.

(e) Bu son kullanımla yakından ilişkili olmakla birlikte, ondan farklı bir kullanım yolu daha vardır. Bir kişinin dikkatini vermediği zaman bir duyumun bilincinde olmadığı söylenebilir. Ateşli bir tartışmaya dalmış olan bir yürüyüşçü, su kabarcığı toplayan topuğundan gelen duyumların farkında olmayabilir ve bu satırların okuyucusu, kitabı okumaya başladığı zaman, olasılıkla boynunun arkasındaki ya da sol dizindeki deri ve kas duyumunun bilincinde olmayabilir. Bir kişi yine, kaşlarını çattığının, müziğe tempo tuttuğunun ya da mırıldandığının bilincinde ya da farkında olmayabilir.

Bu kullanımda 'bilinçli', 'dikkat etme' anlamına gelir; buna göre duyum ılımlı düzeyde olduğu, yani kişinin dikkati güçlü bir biçimde bir başka şey üzerinde toplandığı zaman, bir duyuma güçlükle dikkat edilir. Tersine, bir kişi tümüyle imgesel duyumlara çok aşırı biçimde dikkat edebilir. Örneğin, bir kişi apandisit ağrısı çektiği zaman çok keskin bir biçimde bunun bilincinde olacaktır; bu anlamda mide ağrıları hiçbir biçimde açık olmayacaktır ve yine bu anlamda kişi, kuşkudan doğan bulantı, endişeden doğan sancı gibi duyguların şiddetle bilincinde olabilir. Güçlükle bilincinde olabilir ya da bunlar üzerinde oldukça bilinçsiz olabilir.

Gerçek şu ki, bir kişinin organik duyumlarına ve duygularına dikkat etmesi onun, onlarla ilgili olarak hatadan arınmış olmasını gerektirmez. Onların nedenleri üzerine hata yapabilir ve yine onların yerleri hakkında da hata yapabilir. Dahası hastalık hastalarının yaptığı gibi, onların gerçek ya da hayali olup olmadıkları üzerine de hata yapabilir. 'Dikkat etme' bilişsel kesinliklerin özel bir kanalına işaret etmez.

Filozoflar esas olarak Descartes'den bu yana, bilgi ve etik kuramlarında yukarıda betimlenen kavramların, herhangi birisiyle göreceli anlamda az bir benzerliği bulunan bir bilinç kavramı ile işlem yapmışlardır. Onlar ikinci bir tiyatro olarak ka-

bul edilen bir zihin kavramı ile iş gördükleri için, bu tiyatroda temsil edilen olaylar 'zihinsel'in varsayılan durumu ile bağdaşık olan süreçlerdir ve koşut olarak 'fiziksel'in varsayılan durumda yoksunluğu ile ilişkili olan olaylardır. Pek çok düşünür bu olayların temel pozitif özelliği olarak, ortaya çıktıkları zaman, onların bilinci içererek ortaya çıktıklarını söylemişlerdir. Bu zihin durumları ve işlemleri, 'farkına varmanın bir anlamında' kendilerinin zorunlu olarak farkına varılan durumlar ve işlemlerdir ve bu farkına varma aldatıcı olmayı başaramaz. Bir zihnin yaptığı ya da deneyimlediği şeyler, kendi kendini bildiren türden şeylerdir. İşte bu yön, bu edimler ve duyguları, zaman zaman değil ama daima karakterize eden bir özellik olarak kabul edilmiştir. Bu özellik bu edimlerin zihinsel oluşumunu tanımlamanın bir parçasıdır. Onların ortaya çıkışı, onların kendi kendilerini bildirmesini gerektirir. Eğer düşünürsem, umut edersem, anımsarsam, üzülürsem, ipso facto [yapısı gereği] böyle yaptığımı bilmeliyim. Eğer bir dev gördüğümü rüyamda görsem ve çoğunlukla kabul edildiği gibi, rüya gördüğümü bilmesem bile, ben bu dev görmenin farkına vardırılmış olmalıyım.

Eğer birisi ikinci tiyatronun varlığını yadsıma yoluna giderse, kendi kendisini bildiren türden olarak, onun içinde yer aldığı varsayılan olayları betimlemenin ne anlama geldiğini aydınlatmak doğal olarak zor olacaktır. Ama bazı noktalar yeterince açıktır. Bir bilmece yanıtının ne olduğunu merak ettiğim ve *ipso facto* bilinçli olarak böyle yaptığım zaman, zamandaş olarak birisi bilmeceye, öteki de onunla ilgili merak duyuşuma yönelmiş olan iki dikkat edimi ortaya koyduğum sanılmamalıdır. Ve yine bu noktayı genelleştirerek, benim merak etme edimim ve onun bana kendi kendisini bildirmesinin ayrılmaz bir biçimde birbirine kaynak yapılmış iki farklı edim ya da süreç oldukları da sanılmamalıdır. Daha çok, istemeyerek yine benzetmeye başvurursak, zihinsel süreçlerin tropikal deniz suyu gibi fosforlu oldukları kabul edilir; bu deniz suyu kendi için-

den dışarıya verdiği bir ışıkla kendi kendisini görünür bir hale getirir. Ya da bir başka benzetme yaparsak, zihinsel süreçlere zihin tarafından 'kulak misafiri olunur.' Tıpkı bir spikerin kendisinin okuduğu sözcüklere kulak misafiri olması gibi.

Bilgibilimcilerin bilinç kavramı, ilk popüler olduğu zaman Protestanların vicdan kavramlarının kısmen dönüşüme uğratılmış bir uygulaması olmuş görünür. Protestanlar bir insanın kendi ruhunun ahlaksal durumunu ve Tanrı'nın isteklerini, rahip ve papaların yardımı olmaksızın bilebileceğine inanırlardı; bundan dolayı, onlar bu özel vicdanın Tanrı vergisi 'ışığı'ndan söz ederlerdi. Mekanik dünyanın Galileocu ve Descartesçı sunuluşları, ikinci nüsha bir dünyayı yapılandırarak sunmuş olmakla, zihinlerin mekanizmden kurtulmasını sağlar göründüğü zaman, yine duygu algısının yardımı olmaksızın, bu hayaletimsi dünyanın içeriklerinden nasıl emin olunacağının açıklanmasına gereksinim duyuldu. 'Işık' benzetmesi özellikle uygun göründü, çünkü Galileocu bilim geniş ölçüde dünyanın optik açıdan keşfi ile ilgili idi. Işık tarafından mekanik dünyada oynanan rol, zihinsel dünyada bilinçlilik tarafından oynanır hale geldi. Bu metaforik anlamda, zihinsel dünyanın içerikleri kendi kendisini aydınlatan ya da ışıltılı olarak düşünüldü.

Bu model, Locke, bir zihnin zaman zaman akıp giden süreçlerine dönebilmesi tarzında gözlemsel incelemeyi betimlediği zaman, onun tarafından yeniden uygulandı. O, bu varsayılan içsel algıya yansıma (bizim 'içebakış' dediğimiz şey) dedi ve bu yansıma sözcüğünü, şu çok bilinen, aynalarda insanların kendi yansımalarını görmeleri tarzındaki optik fenomenden ödünç aldı. Zihin kendi işlemlerini, onların kendileri tarafından verilen 'ışık' içinde 'görebilir' ya da onlara 'bakabilir.' Bu bilinç söylencesi para-optiğin bir parçasıdır.

'Kulak misafiri olma', 'fosforlu olma' ya da 'kendinden ışıklı olma' gibi benzetmeler başka bir ayrımın yapılması gerekliliğini gündeme getirir. Bir şeyi yaptığım, hissettiğim ya da gözlemlediğim zaman, genellikle ve sık sık, şu anda yapmış oldu-

ğum, hissetmiş olduğum ya da gözlemlemiş olduğum şeye, ani bir içebakışsal dikkat yöneltebileceğim kuşkusuz doğrudur. Öyle ki tam şu anda bana, neyi işittiğim, düşündüğüm ya da söylediğim sorulsaydı genellikle doğru bir yanıt verebilecek bir tarzda, beni meşgul eden şeyin zamanın büyük bir bölümü için bir tür hesabını tutabilirim ya da kütüğünü çıkarabilirim. Elbette, olgusal olarak daima şu andaki yakın geçmişimi geri çağıramazdım; ya da başka türlü anlatırsak, sabahleyin telefonla arandığım birkaç saniye içinde kapıya vurulduğunu işittiğimi tam şu anda anımsadığımı tam şu anda anımsayışımı, tam şu anda anımsıyor olabilirim. Bir olay kendisiyle ilişkili olarak anımsayışlarımın anımsanışlarının sonu gelmez bir serisini oluşturabilir ve herhangi bir olaya dikkat yöneltmeme hiçbir fırsat tanımayabilir. Bununla birlikte, bilincin, biraz önce dikkatimi ya da yarı dikkatimi meşgul eden şeyin ne olduğunu bildiğimin söylenebileceği bir anlamı daha vardır; yani eğer böyle yapmayı gerektiren bir durum varsa, onun belleğe dayalı raporunu verebilirdim. Bu durum benim, bazen yanlış bir rapor verebileceğim olasılığını dışta bırakmaz, hatta kısa süreli bellek bile dikkatsizlikten ve yanılgılardan arınmış değildir.

Gereksinim olduğunda, tam şu anda dikkatimizi meşgul eden şeyi genellikle rapor edebilmemiz tarzındaki bu olgudan söz açma nedenimiz, yaygın görüşün onu betimlediği biçimiyle, bilincin bir ya da iki önemli görünüm bakımından şu kötülüğe düşme işinde farklı durumu olduğudur. Birincisi, kurama göre, zihinsel süreçleri bilinçlidir; onları *post mortem* [ölümden sonra] rapor ederiz/edebilirdik anlamında değil, ancak onların kendi ortaya çıkışlarını haber vermelerinin, bu ortaya çıkışların özellikleri olduğu ve onlardan sonra gelen olmadıkları anlamında; bilinçliliğin varsayılan açıklanışı, eğer sözel olarak ifade edilebilir olsalar bile, bu geçmiş zaman kipinde değil, şimdiki zaman kipinde olabilirdi. İkinci olarak, şu andaki zihinsel durum ve edimlerimin bilincinde olmam demek, bilmenin yatkınlıksal olmayan bir anlamında, deneyimlediğim ya da

yaptığım şeyi biliyorum demektir; yani eğer koşullar gerektirirse, kendime ya da sana, deneyimlediğim ve yaptığım şeyi sadece söyleyebilmekle kalmıyorum, ama etkin bir biçimde zaten onlardan haberdar durumdayım demektir. İkili bir dikkat edimi ortaya çıkmamakla birlikte, yine de saatimin durmuş olduğunu keşfettiğim zaman, saatimin durmuş olduğunu keşfettiğimi eşzamanlı olarak keşfediyorum. Saatimle ilgili bir doğruluk benim tarafımdan anlaşıldığı anda kendimle ilgili bir doğruluk da benden şimşek gibi çıkıyor ve parlıyor.

Bu betimleniş biçimiyle, bilincin bir söylence olduğunu ve bundan dolayı büyük bir olasılıkla zihinsel süreçlerin, değer küçültücü bir anlamda, bilinçsiz olduğunu ve belki de kendi alışkanlık ve refleks devinimlerimizden nasıl öyle sık sık söz etmiyor isek, tıpkı onun gibi bilinçten yoksun olduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Bir yanlış anlamadan korunmak için, ilkin oldukça özet olarak söylüyorum; biz genellikle ne ile ilgili olduğumuzu biliriz. Ama onu nasıl değerlendirdiğimizi açıklamak için hiçbir fosforlu öyküye gerek yoktur. İkincisi ne ile ilgili olduğumuzu bilmek, yapıp etmelerimizin ve duygularımızın olgusal olarak hiç durmadan bir ekranda izlenişini ya da dikkatle incelenişini gerektirmez, ama sadece öyle yapmaya uygun bir ruhsal durum içinde olduğumuz zaman inter alia [ötekiler arasında] onları açıkça dile getirmek için bir eğilimi ifade eder. Ve üçüncüsü; genellikle ne ile ilgili olduğumuzu bilmemiz olgusu, hayaletimsi durumdaki birtakım olaylarla karşı karşıya kalmamızı gerektirmez.

"Zihinsel olaylar tanımı gereği bilinçli ya da kendiliğinden ışık saçıcı oldukları için zihinler ne ile ilgili olduklarını bilmelidirler" kuramına yapılabilecek kökten karşı çıkış böyle olayların olmadığı ikinci statüdeki bir dünyada yer alan hiçbir oluşumun olmadığıdır. Çünkü böyle bir statü ve böyle bir dünya yoktur ve sonuç olarak böyle bir dünyanın üyeleri ile kendi kendimizi tanımanın özel tarzlarına hiçbir gereksinim de yok-

tur. Ama kabul edilişleri makinedeki hayalet dogmasının yadsınmasına bağımlı olmayan öteki karşı çıkışlarımız da şunlardır.

Birincisi: felsefi bir kurama kapılanmamış olan hiçbir kimse, herhangi bir olgu ile ilgili iddialarını 'bilincinden' bulup çıkardığını ya da 'bilincin doğrudan bir bildirisi' ya da 'doğrudan farkına varırlığın bir bildirisi' olduğunu söyleyerek haklı çıkarma yoluna gitmez. O bizzat kendisinin gördüğünü, işittiğini, hissettiğini, kokladığını ya da tattığını v.b. söylemekle, olguyla ilgili bazı iddialarına geri gidecektir ve yine gördüğünü, işittiğini, hissettiğini, kokladığını ya da tattığını anımsadığını söylemekle, bir biçimde deney türünde birtakım önermelere geri gidecektir. Ama gerçekten bir şeyi bilip bilmediği, anımsayıp anımsamadığı, koklayıp koklamadığı, bir şeye inanıp inanmadığı, çıkarım yapıp yapmadığı ya da korkup korkmadığı sorulduğu zaman, asla şu biçimde yanıt vermeyecektir; "oh, evet, kesinlikle biliyorum (ya da anımsıyorum), çünkü bilinçliyim ve hatta böyle yaptığımın çok canlı olarak bilincindeyim." Oysa böyle bir yanıt öğretiye göre, onun son temyiz mahkemesi olurdu.

İkincisi: varsayılır ki, benim zihinsel durum ve işlemlerimin bilincinde olmam, ya benim onları bilmemdir ya da bilmem için zorunlu ve yeterli temeldir. Ama bunu söylemek 'bilmek' fiilinin mantığını ve hatta gramerini kötüye kullanmak olur. Şu gök gümbürdeyişini, şu ağrıdan kıvranışımı, şu renkli görüşümü, bir sonuç çıkarma eylemini ya da bir şakayı görmeyi bilmekten ya da bilmemekten söz etmek anlamsız olurdu. Bunlar 'bilmek' fiilini izlemek için yanlış türden nesnelerdir. Bilmek ya da bilgisinde olmamak, bir şeyin olgu olduğunu bilmektir ya da bilmemektir; örneğin şu gümbürtünün bir gök gürültüsü olduğunu ya da şu renkli yüzeyin bir peynir kabuğu olduğunu bilmek ya da bilmemektir. İşte ışık benzetmesinin yararsız olduğu nokta tam da buradadır. İyi aydınlatma bizim peynir kabuğunu görmemize yardım eder, ama "ışık peynir kabuklarını görmem için öyle kötü idi ki" diyemeyiz; çünkü bil-

mek bakmakla aynı türden bir şey değildir ve bilinen şey de aydınlatılan şeyle aynı türden değildir. Gerçi "karanlık yüzünden gördüğüm şeyin peynir kabuğu olduğunu anlayamadım" diyebiliriz, ama yine gördüğüm şeyi fark etme bir başka optik performans değildir. Biz görmemize yardım edecek bir meşaleyi ve gördüğümüz şeyi anlamamıza yardım edecek bir diğer meşaleyi istemiyoruz. Böylece, bir şeyin aydınlatılmış olması ile, bilinçli olan bir zihinsel süreç arasında bir benzetme olmuş olsa bile bu sürecin sahibinin, bu sürecin ne için olduğunu anlayacağı sonucu çıkmazdı. O usa uygun bir biçimde zihinsel süreçlerin nasıl ayırt edilebilir olduğunu açıklayabilir, ama olasıdır ki, doğrulukları nasıl ayırt edeceğimizi, onlarla ilgili yanlışlıklardan nasıl sakınacağımızı ya da bu yanlışlıkları nasıl düzelteceğimizi açıklayamazdı.

Üçüncü: birisinin zihin durumunun ne olduğunu anlatmakta hataya düşebileceğini öne sürmekte hiçbir çelişki yoktur; gerçekten insanların sürekli olarak bu duruma düştükleri iyi bilinir. Onlar hatalı bir biçimde olgusal olarak yanlış olan şeyleri doğru olarak bildiklerini sanırlar; kendi güdüleri üzerine kendilerini yanıltırlar; sanki farkında olmadıkları halde, öyle düşündükleri için, saatin vuruşunun farkında imişler gibi, saatin tiktaklarının sustuğunu fark edince şaşırırlar; rüya görürken rüya gördüklerinin farkında değiller ve bazen uyanık oldukları halde, rüya görmediklerinden emin değiller; ve büyük bir güven içinde kızgın olduklarını ya da heyecanlı olduklarını yadsırlar, oysa bu yollardan biri ya da öteki içinde bocaladıkları açıktır. Eğer bilinçlilik betimlenmiş olduğu gibi olsaydı, anlamanın yer aldığı yerde böyle hatalar ve yanlışlıklar mantıksal olarak olanaksız hale gelirdi.

Son olarak, herhangi bir zihinsel durum ya da süreçte kalıtımsal olduğu varsayılan kendini anlatma, ayrı bir dikkat eylemini gerektiriyor ya da ayrı bir bilişsel eylemi oluşturuyor olarak betimlenmemiş olsa bile, halen, bir çıkarım yapma süreci içinde kendisinin bilincinde olduğum şey, onun bir kavranışı

olan çıkarım yapmaktan ayrı bir şeydir. Benim bilincim bir çıkarım yapma süreci ile ilgilidir, ama benim çıkarım yapmam, belki de geometrik öncüllerden geometrik bir sonuç çıkarma ile ilgilidir. Benim çıkarımımın sözlü anlatımı, belki de "bu eşkenar bir üçgen olduğu için, buna bağlı olarak her bir açısı altmış derecedir" biçiminde olabilir, ama bilincinde olduğum şeyin sözlü anlatımı, "burada şundan ve şundan, şunu ve şunu çıkarımlıyorum" tarzında olabilir. Ama eğer böyle ise, o zaman şunu sormak anlamlı olurdu; öğretiye göre, çıkarım yapmamdan, bilinçli oluşumdan da bilinçli miyim yoksa değil miyim? Yani şimdi "şu şu öncüllerden şöyle ve şöyle bir sonuç çıkardığım olgusuna işaret ediyorum" diyecek miyim? Ama o zaman da hiçbir durma noktası olmayacaktır. O zaman herhangi bir zihinsel durum ya da süreci sarıp sarmalayan bilinç yapraklarının sonsuz bir serisi olmuş olacaktır. Eğer bu sonuç yadsınırsa, o zaman zihinsel süreçlerdeki bazı öğelerin kendilerinin bilincinde olabileceğimiz şeyler olmadıklarına izin verilmiş olacaktır, yani zihinsel süreçlerin varsayılan en dıştaki kendini anlatma kabuğunu oluşturan öğelerin bilinçsiz olabileceğine izin verilmiş olacaktır; ve o zaman da 'bilinçli,' zihinseli tanımlamanın bir parçası olarak artık daha fazla kullanılamaz.

O halde, bilincin verilerinin doğrudan olması ve onların varlığına yapılan tanıklığın suçlanamaz olması nedenine dayanarak, zihinsel olayların otantik olduğu ile ilgili argüman yadsınmış olmalıdır. Ve böylece içebakışın bulguları ile ilgili kısmen paralel argüman da aynı biçimde yadsınabilmelidir.

3. İÇEBAKIŞ

'İçebakış' bir sanat terimidir ve kuramsal-olmayan insanların kendi kendilerini betimlemelerinde çok az kullanılan bir terimdir. Daha fazla kullanılan 'içebakışsal' sıfatıdır; bu sıfat genellikle birisinin kendi karakteri, yetenekleri, eksiklikleri ve garip yönlerine ilişkin kuramsal ve pratik sorunlara normal-

den daha çok dikkat harcadığına işaret etmek için, zararsız bir anlamda kullanılır. Bireyin bu sorunlara karşı normalden daha çok endişesi olduğuna ilişkin fazladan bir kanı vardır.

Teknik bir terim olarak 'içebakış' algının varsayılan bir türünü göstermek için kullanılır. Çoğu kez bir kişinin, özel bir anda bir flüt dinlemekte olduğu, bir şarabın tadına baktığı ya da bir şelalenin akışını dikkatle izlediği varsayılır; tıpkı bunun gibi, optik olmayan anlamda kendisine ait akıp giden bazı durum ve süreçleri de dikkatle izliyor olabilir. Bu durum ya da süreç özel olarak ve dikkat harcanarak inceleniyor olabilir ve böylece onun gözleminin objeleri arasında listelenebilir. Öte yandan içebakış bazı önemli yollardan duyu algısına benzemeyen bir şey olarak betimlenir. Kendilerine bakılan şeyler ya da dinlediğimiz şeyler herkese açık olan objelerdir ve ilkece, gözlemcinin uygun olarak yerleştiği herhangi bir yerden gözlemlenebilir olan şeylerdir. Buna karşılık bir zihinsel durumu ya da süreci sadece onun sahibinin içebakışsal olarak gözden geçirebileceği varsayılır. Yine duyu algısı göz, kulak ve dil gibi bedensel organların işlevlerini gerektirir, oysaki içebakış hiçbir bedensel organın işlevini gerektirmez. Son olarak duyu algısı körelme ve hatta yanılsama olasılığından asla uzak değildir, oysaki daha atak kuramlara göre, her nasılsa, bir kişinin kendi zihinsel sürecini gözlemleme gücü daima yetkindir; gücünü nasıl ortaya koyacağını ya da nasıl düzenleyeceğini ya da onun bulgularını nasıl birbirinden ayırt edeceğini öğrenmemiş olabilir ama onun sağırlığın, astigmatlığın, renk körlüğünün, göz kamaşmasının ya da *muscae volitantes*'in [kas kasılması] herhangi bir ikinci nüshasına karşı bağışıklığı vardır. Bu öğretilerde içsel algı, doğru algının bir ortalamasını ortaya koyar, oysa duyu algısı onu asla geçemez.

İçebakışın bulgularının bilincin varsayılan verilerinden hiç olmazsa bir açıdan farklı olduğu kabul edilir; içebakış dikkate dayalı ve sadece ara sıra gerçekleştirilen bir işlemdir, oysaki bilinç tüm zihinsel süreçlerin sürgit bir öğesi olarak varsayılır ve

her açığa konuluşları dikkatin özel edimleri içinde imzalanmış olmayı gerektirmez. Ayrıca, biz özel sorunlara yanıt bulmak niyetiyle içebakış yaparız, oysaki böyle bir şeyi istesek de istemesek de bilinçliyizdir; uyanıklık süresince herkes sürekli olarak bilinçlidir ama sadece zaman zaman zihinlerde ne olup bittiği ile ilgilenen kimseler içebakış yapabilirler.

Sadece özel eğitim görmüş insanların şu tür deyimler içinde 'içebakış yapmaktan' konuşabilecekleri kabul edilir. "Kendisini nasıl böyle ve böyle yaptığına şaşırırken yakaladı" "kendimi şöyle ve şöyle yaparak bir panik içinde sürüklenirken yakaladım." Sıradan insan bu sözcükle anlatılmak istenen şeyin en az bir parçasını ifade ediyor.

Şimdi (yadsımak üzere bu kitabın olumsuz objesini oluşturan şey), postülalaştırılmış hayaletimsi statüdeki olayların var olduğunu varsaydığımızda, o zaman, onun kendi özel objeleri olduğu için böyle olaylara nüfuz edebilecek bir algı türü de olmalıdır tarzındaki başlangıçta mantığa uygun gibi görünen iddiaya, halen karşı çıkışlarda bulunulabilir. Bir kez içsel algının böyle bir ediminin ortaya çıkışı, gözlemcinin aynı anda iki şeye birden dikkat etmesini gerektirir. Örneğin, kişi, hem yataktan erken kalkmayı çözümleyecek, hem de eşzamanlı olarak bu çözümleme edimini de çözümleyecek; erkenden yataktan kalkma programına dikkat edişine de algısal olarak dikkat ediyor. Belki de bu karşı çıkış mantıksal açıdan öldürücü değildir, çünkü bazı insanların herhangi bir pratikten sonra arabanın kontrolüne dikkat etmekle konuşmaya dikkat etmeyi birleştirdikleri iddia edilebilir. Bölünmemiş dikkatten söz edebilmemiz olgusu, dikkatin bölünmemesinin bir olasılık olduğunu telkin etmektedir; bazı insanlar dikkat bölünmesinin, onun eşzamanlı bir yayılımından daha ziyade, dikkati hızlı bir biçimde öteye-beriye, aşağıya-yukarıya verebilme olarak betimlerler. Ama resmi olarak betimlendiği biçimiyle, içebakış yaptıklarından emin olarak işe başlayan birçok kişi, onu yapmak için öncelikle iki kez dikkat etmiş olmaları gerektiğine inandıkları za-

man, derhal böyle bir şey yaptıklarından kuşkulu hale geliyorlar. İçebakış yaptıklarından çok, aynı anda iki kez dikkat etmediklerinden emin oluyorlar.

Bununla birlikte, içebakış yaparken o anda iki şeye dikkat ettiğimiz öne sürülse bile, o zaman da olası eşzamanlı dikkat edimlerinin sayısının bir sınırı olması gerektiğine izin verilmiş olacaktır ve eğer bu içebakışlar mümkün maksimum sayıda eşzamanlı dikkat edimini içerebiliyorsa, bundan da, içebakış yapılamaz olan bazı zihinsel süreçlerin olması gerektiği sonucu çıkar. O halde burada öğretinin yandaşlarına sorulabilecek olan soru şudur; eğer bu bilgi içebakışsal olarak elde edilemiyorsa, böyle edimlerin ortaya çıkışı nasıl keşfedilebilir? Bu durumda da şu sonuç çıkar; bir kişinin kendi zihinsel süreçleri ile ilgili bilgisi daima içebakış üzerine kurulamamaktadır. Ama bu bilgi daima içebakışa dayanmıyorsa, neye dayandığı sorusu da gündeme gelir. Bu itiraza Ayrıcalıklı Girişin bir başka formuna başvurularak karşı konulabilir; biz içebakış yaptığımızı içebakışlarımız üzerine içebakış yaparak değil ama bilincin açık verilerinden biliyoruz. Charybdis ile Scylla arasında kalan yolculara Scylla daha konuksever gelir.

Psikolojistler şimdi olduklarından daha az ihtiyatlı oldukları zamanlarda, içebakışın zihnin çalışmaları ile ilgili ampirik bilginin ana kaynağı olduğunu iddia etmeyi sürdürdüler. Doğal olmadığı halde, bir psikolojist tarafından rapor edilen ampirik olguların, bazen bir başkası tarafından rapor edilenlerle çatışmış olduğunu keşfetmekten sıkıntı duymadılar. Sık sık ve haklı olarak daha önceden kabul edilmiş kuramlarının bulmayı ummak için kendilerine izin verdiği zihinsel fenomenleri içebakışla yeniden bulmayı başarmış olmakla birbirlerine suçlamalarda bulundular. Eğer içsel yaşam ve içsel algı ile ilgili birleşik kuramlar doğru olmuş olsaydı, sonunda içebakışla çözümlenebilir olması gereken tartışmalar halen sürüp gitmezdi. Örneğin kuramcılar, usumuzdakilerden ve yasaklara alışkanlık nedeniyle uymaktan ayrı olarak, vicdanın etkinlikleri bulunup

bulunmadığını tartışıyorlar. O halde neden bakmazlar ve görmezler? Ya da eğer bunu başarıyorlarsa neden onların bilgileri çeteleye geçmez? Yine insan davranışı üzerine kuram oluşturan pek çok insan, *sui generis* [doğası gereği] 'istençler'in betimlenişine yanıt veren belirli süreçlerin ortaya çıktığını ilan eder. Ben böyle süreçler olmadığını kanıtlamış bulunuyorum. Kilerde bir soğan kokusu olup olmadığı sorusu kadar kolayca karar verilebilir bir soru olması gerektiği halde niçin böyle süreçlerin varoluşu üzerine tartışıyoruz?

İçebakış için öne sürülenlere karşı yapılabilecek son bir karşı çıkış da Hume tarafından yapılmıştır. Sakin bir biçimde gözden geçirilemeyecek olan zihin durumları vardır; çünkü sakin olamayacağımız böyle durumların var olduğu bir olgudur ya da sakin olmamız olgusu böyle durumlar içinde olmadığımızı anlatır. Hiç kimse içebakışsal olarak bir panik ya da çılgınlık durumunu inceleyemezdi; çünkü bilimsel gözlemde ortaya konulan sakinlik, paniğin ve çılgınlığın tanımı gereği, bu tarzda altüst olmuş kurbanın zihinsel durumu olamazdı. Aynı biçimde, sevinç sarsıntıları ayık durumdaki bir deneycinin ruhsal durumu olamayacağı için, bir şakadan alınan haz da içebakışsal bir olay olamaz. Bunlar gibi az ya da çok şiddet ajitasyonları olarak karşımıza çıkan zihin durumları, sadece geriye-bakış içinde incelenebilir. Bu sınırlamadan felaket türünden hiçbir şey de çıkmaz. Biz panik ve sevinç çılgınlığı üzerine, öteki zihin durumları üzerine olduğundan daha az bilgiye sahip değiliz. Eğer geriye-bakış bazı zihin durumlarının bilgisi için gereksinim duyduğumuz verileri bize sağlıyorsa, her şey için böyle olmamasının hiçbir nedeni yoktur. Ve işte bu, birisinin kendisini "şöyle şöyle yaparken yakalaması" deyişiyle önerilmiş olan şeydir. Biz zaten önümüzden kaçıp giden şeyin arkasından kovalayarak onu yakalarız. Hayal kurmaya başladıktan sonra, belki uzun bir sürenin geçişinin ardından kendimi bir dağ yürüyüşü ile ilgili olarak hayal kurarken yakalarım ya da sadece birkaç notayı zaten mırıldanmış olduğum zaman,

kendi kendimi özel bir melodiyi mırıldanırken yakalarım. Ani ya da gecikmeli olsun, geriye-bakış gerçek bir süreçtir ve bölünmüş dikkatin arttırılması iddiasından doğan dertlerden ve yine şiddet içeren ajitasyonların sakin ama zamandaş incelemenin objeleri olabileceği iddiasından doğan dertlerden de uzak kalır.

Şu halde çok rahat bir biçimde içebakıştan konuşurken, insanların zihninde bulunan şeyin bir bölümü bu otantik geriye-bakış sürecidir. Ama geriye-bakışın objelerinde özsel olarak hayaletimsi bir yan yoktur. Kendimi hayal kurarken yakaladığım gibi bir şeyler çizip karalarken de yakalayabilirim; kendimi sessiz içten bir konuşma içinde yakaladığım gibi, herhangi bir şeyi yüksek sesle söylerken de yakalayabilirim.

Anımsadığım şeyin daima 'kendimi şöyle ve şöyle yaparken' kalıbı içinde anlatılan bir şey olması doğrudur ve önemlidir. Bir gök gürlemesini anımsamıyorum, gök gürlemesi işittiğimi anımsıyorum; ya da kendi kendimi yemin ederken yakalıyorum, ama aynı anlamda olarak seni yemin ederken yakalayamıyorum. Geriye bakışlarımın objeleri benim özyaşam öykümdeki maddelerdir. Onlar bireysel ve özyaşam öykümün özel ve sessiz maddeleri olmalarına karşın, böyle olmaları için bir gereklilik yoktur. Tıpkı imgelenen şeyleri anımsayabildiğim gibi, görülen şeyleri ve kendi duyumlarım kadar açık eylemlerimi de anımsayabilirim. Kafamın içinde yapmakta olduğum hesapları rapor edebilirim ama kâğıt üzerinde yapmakta olduğum hesaplamalarımı da rapor edebilirim.

Geriye-bakış, içebakışın hamallığını yapmak için aday olduğu yükün bir kısmını taşıyacaktır. Ama tümünü ve özellikle felsefi olarak değerli ya da kolay kırılabilir olan yüklerin pek çoğunu taşıyamayacaktır. Hızlı anımsamanın bile buharlaşmalara ve sulandırmalara konu olması bir yana bırakılırsa, net bir biçimde eylemi ya da duyguyu anımsayabilirim, ama yine de onun doğasını kavramada hata yapabilirim. Bugün anımsadığım dünkü ani üzüntümün gerçek bir acıma üzüntüsü mü,

yoksa bir suçluluk üzüntüsü mü olup olmadığı, onun bendeki anısının canlı gibi olduğu gerçeğini daha açık hale getirmeye yaramaz. Kayıt defterleri, kaydettikleri şeyin açıklayıcısı değildir.

Geriye bakışın özyaşamsal olduğu olgusu, onun bize özel statüdeki olgulara Ayrıcalıklı Giriş sağladığını ima etmez. Ama kuşkusuz, kendi davranışımızı ve zihin niteliklerimizi değerlendirmemize yardımcı olan büyük bir veri yığını sağlar. Bir anı defteri hayaletimsi olayların kayıt defteri değildir, ama günlükçünün karakteri, yeteneği ve kariyeri üzerine değerli bir bilgi kaynağıdır.

4. AYRICALIKLI GİRİŞ OLMAKSIZIN ÖZBİLGİSİ

Bir kişinin zihni üzerine konuştuğumuz zaman özel statüdeki olayların ikinci bir tiyatrosundan söz etmediğimiz, ama onun bir tek yaşamındaki olayların bazı düzenleniş yolları üzerine konuştuğumuz, çok sayıdaki açıklamalarımızdan anlaşılmış olmalıdır. Kişinin yaşamı iki farklı türden alan içinde ortaya çıkan olayların ikili bir serisini oluşturmaz; o olayların zincirleme birbirine bağlanışıdır; farklı sınıflar arasındaki ayrımlar onların mantıksal olarak farklı tiplerdeki yasa önermelerine ya da yasa-benzeri önermelere geniş ölçüde uygulanabilirliklerinden ve uygulanamazlıklarından ibarettir. Bir kimsenin zihni ile ilgili iddialar bundan dolayı, bu kişi ile ilgili özel türden iddialardır. Böylece bir kişi ve onun zihni arasındaki ilişkilere değgin sorular, tıpkı bir kişinin bedeni ve zihni arasındaki ilişkilere değgin olanlar gibi, uygun olmayan sorulardır. Avam Kamarası ile İngiliz Anayasası arasında ne türden ilişkiler devam etmektedir, sorusunda olduğu biçimde, uygunsuzdurlar.

Bundan şu sonuç çıkar: Kuramcıların sık sık yaptığı gibi, birisinin bunu bildiğini ya da şunu seçtiğini söylemek de mantıksal yönden yanlış bir anlatım olurdu. Onun böyle davranması olgusu, eğer istenilirse, bu kişi üzerine zihinsel bir olgu

olarak sınıflandırılabilmesine karşın, kişinin kendisi bunu bilir ve şunu seçer. Yine kısmen benzer bir biçimde gözlerimin bunu gördüğünden, burnumun şunu kokladığından söz etmek de uygun değildir; biz daha çok, bunu gördüğümü, şunu kokladığımı ve bu iddiaların kendileriyle birlikte, gözlerim ve burnum ile ilgili bazı olguları taşıdığını söylemeliyiz. Ama bu analoji tam değildir. Benim gözlerim ve burnum duyu organları olduğu halde, 'benim zihnim' bir başka duyu organını temsil etmez. O, belirli şeyleri yapma yeteneğime ve yönelimlerime işaret ediyor ve olmaksızın olanları yapamazdım tarzındaki kişisel aygıtın bir parçasını göstermiyor. Benzer biçimde, İngiliz Anayasası aynen, mülkiye amirliği, yargıçlar kurulu, resmi kilise, millet meclisi ve kraliyet ailesi gibi kuruluşların işlevlerine benzeyen bir işlevi olan bir başka politik İngiliz kuruluşu değildir. O, bu kurumların toplamı ya da onlar arasındaki bir bağlantı harcı da değildir. Biz Büyük Britanya'nın seçime gittiğini söyleyebiliriz ama Büyük Britanya'nın seçime gitmiş olması olgusunun, Büyük Britanya ile ilgili anayasal bir gerçek olarak betimlenmesine karşın, İngiliz Anayasasının seçime gitmiş olduğunu söyleyemeyiz.

Gerçekten pratikte sakınmanın daima uygun olmamasına karşın, 'zihin' ve hatta 'zihinler' adlarını kullanmakta dikkate değer bir mantıksal tehlike vardır. Bu anlatımlar, mantıksal olarak hiç de uygun olmayan, evetleme, ayrılık önermelerini ve "bedenimde değil ama zihnimde şunlar şunlar yer aldı," "zihnim yaptı, elim yazdı," "bir kişinin bedeni ve zihni karşılıklı etkileşim içindedirler" ve bunlar gibi ifade edilebilen neden-etki önermelerinin oluşumunu son derecede kolaylaştırırlar. Bizden mantıksal açık sözcülüğün istendiği yerde, romancıların, biyografi yazarlarının ve günlükçülerin oluşturduğu örneği izleyemeyiz, çünkü onlar salt bir şeyleri yapan ya da deneyimleyen kişiler üzerine konuşuyorlar.

"Bir kişi kendi zihninin çalışmalarına ilişkin ne tür bir bilgi elde edebilir?" ve "onu nasıl elde eder?" gibi sorular, tam da

bu tarzda ifade edilişleri bakımından saçma yanıtlar önerirler. Onlar tembel olduğunu ya da bir toplama işlemini dikkatle yapmış olduğunu bilen bir kişinin, son derece özel türden bir ışıkla aydınlatılmış olan ve kişinin sadece kendisinin giriş yapabildiği, penceresiz bir oda içine doğru bir gözetleme yapmış olması gerektiğini önermektedirler. Ve soru bu tarzda yorumlanınca, "bir kişi başka bir kişinin zihninin çalışmalarından ne tür bir bilgi elde edebilir?" ve "onu nasıl elde eder?" gibi paralel sorular, yine bu biçimde ifade edilişleri gereği herhangi bir yanıtı olanaksız kılar görünmektedirler; çünkü bu sorular bir kişinin, bir başka kişinin tembel olduğunu ya da bir toplama işlemini dikkatle yaptığını, *ex hypothesi* [varsayım gereği] hiçbir giriş yapamayacağı gizli bir odayı gözetlemesiyle, salt bilebileceğini önermektedirler.

Gerçekte sorun bu türden bir sorun değildir. O kişilerin açık ve kapalı davranışı ile ilgili, belirli türden yasa-benzeri önermeleri nasıl oluşturacağımız ve nasıl uygulayacağımız tarzında basit yöntemsel bir sorudur. Bir satranç oyuncusunun ustalığını ve taktiklerini onun ve ötekilerin satranç oynayışını izleyerek değerlendirebilecek bir duruma gelirim ve yine benim belirli bir öğrencimin, tembel, tutkulu, zeki olup olmadığını çalışmasını izleyerek, özürlerine dikkat ederek, konuşmasını dinleyerek ve performansını öteki öğrencilerinkilerle karşılaştırarak öğrenirim. Ve eğer, bu öğrenci kendim olmuş olsaydım bu da çok önemli bir fark yaratmazdı. O zaman onun konuşmalarını gerçekten daha fazla dinleyebilirdim, çünkü onun sessiz konuşmalarının dinleyicisi de yine ben kendim olmaktayım; o sırada asla bulunmamazlık edemeyeceğim için, özürlerine daha fazla dikkat veririm. Öte yandan, onun performanslarını diğerlerininkilerle karşılaştırmak daha zordur, çünkü sınav uygulayıcısı kendi kendini sınava çekmektedir. Bu durum sınav esnasında adayın davranışlarının korunmasını doğal olarak zorlaştırır ve iyi izlenmesini engeller.

Daha önce ortaya konan bir noktayı tekrarlarsak, "benim ya da senin zihne sahip olduğunu nasıl keşfederim?" sorusu çerçevelenmiş bir soru değildir. Ama özel yapıdaki soruların bir dizisini gerektirir. "Senden daha az bencil olduğumu nasıl keşfedebilirim?", "Bölme işlemleri yapmada iyi, ama diferansiyel denklemlerde daha kötü olduğumu, senin bazı fobilerden acı çektiğini ve belirli türden gerçeklerle yüz yüze gelmekten kaçınma yönelimi gösterdiğini; benim pek çok insana göre daha kolayca hiddetlendiğimi ama daha az paniğe kapıldığımı, daha çok başımın döndüğünü ya da marazi bir vicdanlılığa sahip olduğumu nasıl keşfedebilirim?" Böyle salt yatkınlıksal sorular yanında, yine belirli yapıda özel performans soruları ve olgu soruları dizisi de vardır. "Bir şakayı anladığımı ama senin anlamadığını; senin eğiliminin benimkinden daha yüreklice olduğunu; sana yaptığım yardımı şan şöhret beklentisinden değil de salt bir ödev duygusu ile yaptığımı; senin daha başlangıçta rahatça anlamana karşın, benim söylendiğinde anlayamadığım şeyi, daha sonra zihnimde üzerine gittiğim zaman tam olarak anladığımı; dün çok yoğun bir biçimde yurt özlemi duyduğumu nasıl keşfederim?" Bu türden sorular hiçbir gizem ortaya koymaz. Biz onların yanıtlarını bulup çıkarmak için, nasıl bir çalışma yapmamız gerektiğini oldukça iyi biliyoruz; ve sonuç olarak sık sık onları çözemememize ve salt tahmin düzeyinde onlara bir nokta koyabilmemize karşın, yine de, böyle bile olsa, elde edebilseydik ne tür bir bilginin gereksinmelerimizi karşılayacağından hiçbir kuşkumuz yoktur. Örneğin bir uslamlamayı dinledikten sonra, onu yetkin bir biçimde anladığını ifade edebilirsin; ama kendi kendini aldatmakta olabilirsin ya da beni de aldatmaya çalışabilirsin. Eğer bir ya da iki gün birbirimizden ayrılırsak, artık senin onu yetkin bir biçimde anlayıp anlayamadığını test edecek bir konumda olmaktan çıkarım. Ama halen, hangi testlerin konuya uygulanabileceğini biliyorum. Eğer uslamlamaları kendi sözcüklerinle ifade edersen ya da Fransızcaya çevirirsen; eğer uslamlamadaki genellemele-

rin ve soyutlamaların uygun soyut örneklerini keşfedebilirsen, eğer karşı sorular sorabilirsen; eğer uslamlamanın farklı aşamalarından daha yeni sonuçları doğru olarak üretebilirsen ve kuramın öteki kuramlarla uyuşmayan noktalarını gösterebilirsen; eğer uslamlamanın doğasından doğru bir biçimde onun sahibinin zihin ve karakter niteliklerini çıkarımlayabilirsen ve kuramın bundan sonra nasıl gelişme göstereceğini açık bir biçimde tahmin edebilirsen, o zaman senin onu yetkin bir biçimde anlamış olduğun konusunda daha fazla belgeye gereksinim duymazdım. Ve tam tamına aynı türden testler, benim de onu, yetkin bir biçimde anladığımı ortaya koyardı. Aradaki tek fark; çıkarımlarımın ve örneklemelerimin anlatımlarını olasılıkla yüksek sesle yapmazdım, ama onları kendi kendime sessiz bir konuşma içinde, daha az özen göstererek söylerdim. Ve olasılıkla, kendi anlamamın tamlığından senin anlamanınkinden olduğumdan daha kolayca tatmin olabilirdim.

Kısaca "onu anlamışsın," yargısının anlamının bir bölümü, eğer şöyle şöyle olsaydı, böyle böyle yapardın ve onu yapmış olurdun, demektir ve onu anlayıp anlamadığınla ilgili test, böyle genel koşullu önermelerin art-bileşenini gerçekleyen bir performanslar dizisidir. Öte yandan şuna dikkat etmelidir ki, uslamlamayı anlamış olduğunu belirleyecek olan açıkça ortada ya da kafanın içinde bulunan bir tek çekirdek performans yoktur. Bir kavrayış pırıltısı ya da sesi deneyimlemiş olduğunu açıklasan bile, ve gerçekten de böyle olmuş olsa, onu kendi sözlerinle anlatamadığın, uygun örneklerle açıklayamadığın, genişletemediğin ya da onu yeniden düşünemediğin anlaşılırsa; ve eğer onunla tüm sınav sorularını yanıtlayan ama herhangi bir kavrayış sezgisini rapor etmeyen bir başka kişinin onu anlamış olduğunu kabul ederek onaylıyorsan, o zaman uslamlamayı anlamış olduğunla ilgili öteki iddialarını geri çekmek zorundasın. Öte yandan şuna da dikkat edilmelidir ki bir kişinin uslamlamayı yetkin bir biçimde anlamış olduğunu nitelemek için ne sayıda ve ne tip test uygulanacağının özelleştiril-

miş hiçbir yolu olmamakla birlikte, bu sınırlı sayıda bir testler dizisinin hiçbir biçimde yeterli olamayacağı sonucunu getiremez. Bir çocuğun bölme işlemini başarıp başaramadığını kararlaştırmak için milyon, bin ve hatta yüz farklı bölme işlemi yapmış olmasına gereksinim duymayız. Bir tek başarıdan sonra yeterince ikna olmuş olamazdık, ama daha önce ele alamadıklarım ve akıllıca çeşitlendirilmiş işlemleri sağlayan yirmi başarıdan sonra da hâlâ doyurulamamış olarak kalamazdık. Sadece çocuğun doğru ve yanlış çözümlerini rapor etmekle kalmayan, ama aynı zamanda onlara ulaşma prosedürünü de gözlemleyen iyi bir öğretmen, çok daha kısa bir sürede ikna olabilirdi; ayrıca çocuğun geçekleştirdiği işlemleri betimleyebildiğini, sağlamasını yapabildiğini gören öğretmen, yine kısa bir süre içinde çocuğun bunları bildiği konusunda ikna olabilirdi. Oysaki bölme işlemini yapan pek çok çocuk, gerçekleştirdiği işlemleri, onları yaparken ne açıklayabilmekte ne de sağlamasını yapabilmektedir.

Benim ya da senin yetilerini keşfetme yolları tam benzemese de, benim ya da senin güdülerini de büyük ölçüde keşfederim. Buradaki büyük pratik ayrım şudur: eğilimlerine yönelik araştırmamda becerilerini sınayamam, [oysa] yeterliliğine/tamlığına yönelik araştırmamda sınayabilirim. Senin ne denli gururlu ya da yurtsever birisi olduğunu keşfetmem için, halen senin davranışlarını, görüşlerini, tavır ve tutumlarını ve ses tonunu gözlemlemeye devam etmeliyim. Ama seni, bu yönlerini ele alan sınav testlerine ve deneylere konu yapamazdım. Böyle deneylere özel bir biçimde yanıt vermek için özel bir güdüye sahip olabilirsin; belki de salt gururdan, test bozucu davranmaya çalışabilir ya da salt dürüstlükten gururlu bir biçimde davranmaya çalışabilirsin. Bununla birlikte gün be gün devam eden gözlem, böyle soruları karşılamak için normal olarak çabucak sonuç verir. Gururlu olmak, birisinin kendi üstünlükleri ile övünmesi, öteki insanların kusurlarıyla alay etmesi ya da bu yönden onlara acıması, imgesel yengilerle ilgili

hülyalara dalması, edimsel yengilerini sürekli hatırda tutması, iyi olmayan bir biçimde kendisine yansıtılan konuşmalardan çabucak sıkılması, seçkin kişilerle arkadaşlık ettiğinde bol bol para harcaması ve seçkin olmayanlarla arkadaşlıklarında ekonomik davranma eğilimi göstermesi demektir. Bir kişinin gururlu olup olmaması ile ilgili testler, böyle koşullarda onun takındığı tavırlar ve dışa yansıttığı tepkilerdir. Aday ve sınavcı özdeş olmadıkça, sıradan gözlemciyi ikna etmek için bu konudan öyle pek çok öykü, hakaret ya da dalkavukluk gerekmez.

Bir kişinin zihinsel kapasite ve yönelimlerini araştırma işi tümevarımsal bir süreçtir. Bu, gözlemlenmiş eylem ve tepkilerden yasa-benzeri önermeler çıkarımlamaktır. Biz uzun süreli nitelikleri anlayabilmek için böyle bir tümevarımın sonucunu yeni örneğe uygulamakla özel bir eylemi ya da tepkiyi açıklamış oluruz. Elbette araştırmaksızın açıklamasını bilebileceğimiz açık konuşmaları bir yana bırakıyoruz. Kuşkusuz bu tümevarımlar laboratuar koşulları altında ya da herhangi bir istatistiksel araçla gerçekleştirilmez; daha çok bir çiftçinin hava tahminine ya da pratisyen bir doktorun özel bir hastasının huyunu suyunu anlamasına benzer. Ama onlar genellikle yeteri kadar güvenilirdir. Söylemek bile gereksiz olur ki, eleştirel, önyargısız ve insancıl gözlemciler, pek çok deneyime sahip olarak ve büyük ölçüde ilgi duyarak gerçekleştirdikleri karakter değerlendirmeleri ve davranış açıklamaları bakımından hem hızlı hem de güvenilir olma eğilimi gösterirler. Aynı tarzda konularını iyi bilen adaylara karşı anlaşılır ölçülerde sempatik olan, deneyimli ve zeki sınav uygulayıcıları tarafından verilen notlar doğru olma özelliğindedir; oysaki daha düşük düzeydeki sınav uygulayıcıları, gerçek düzeyden daha geniş bir alana yayılma eğilimi göstermektedirler. Bu doğruluklar bize anımsatır ki, gerçek yaşamda insanlara değer biçme ve onların eylemlerinin açıklamasını yapabilme teknikleriyle oldukça tanışığızdır; oysaki standart öğretiye göre, böyle teknikler var olamazdı.

Niteliklerini ve zihin durumlarını değerlendirmenin özellikle zor olduğu bir insan grubu vardır; bunlar sahip olmadıkları nitelikleri taklit eden ve sahip oldukları nitelikleri de başka türlü gösteren insanlardır. İkiyüzlülerden ve şarlatanlardan söz ediyorum; bunlar güdü ve ruhsal durumları taklit eden; yetenekleri taklit eden insanlardır; yani yaşamımızın bazı anlarında çoğumuzdan ve yaşamımızın çoğu anında bazılarımızdan söz ediyorum. Birisinin kendisinde gerçekten olanlardan apayrı güdü ve yetenekleri taklit etmesi; ya da gerçek güç ve düzeylerine göre daha farklı bir güç ve düzeyde imiş gibi bu güdüleri ve yetenekleri taklit etmesi daima olasıdır. Böyle taklitleri yapmak ve hatta onları etkili bir biçimde yapmak olası olmasaydı, tiyatro var olamazdı. Üstüne üstlük bir kişinin kendisini ya da başkalarını rol yaparak aldatması daima olasıdır (tiyatrodaki izleyiciler aldatılmış olmuyorlar, çünkü kendilerini aktör olarak ilan etmiş olan insanların edimlerini görmek için para ödemiş bulunuyorlar). O halde ilk bakışta, hiç kimse kendi zihninin ya da başkalarının zihninin gerçek bilgisine sahip olmazmış gibi görünüyor, çünkü hiç kimsenin, olasılıkla, taklidinin yapılamayacağını söyleyebileceği herhangi bir gözlemlenebilir davranış türü yoktur. Kuşkusuz bizler bu olasılık nedeniyle, genellikle pratik açıdan bir sıkıntı hissetmeyiz. Ama bazı insanlar kuramsal açıdan bir sıkıntı hissederler, çünkü eğer özel bir eylem ya da karşı-eylem yapmacık yapmanın bir parçası olabiliyorsa, neden her eylem ya da karşı-eylem yapmacık yapmanın bir parçası olmasın? Bizim başkalarının ve kendimizin davranışı ile ilgili tüm değerlendirmelerimiz daima aynı tarzda aldatılmış olamaz mı? İnsanlar bazen benzer bir sıkıntıyı duyu algısı ile ilgili olarak hissederler. Çünkü herhangi özel duyulanabilir bir görünümü, bir yanılsama olmaktan hiçbir şey alıkoyamaz ise, yine bu görünümlerin tümünün bir yanılsama olmasını hiçbir şey önleyemez görünmektedir.

Bununla birlikte evrensel yapmacık yapma tehdidi boş bir tehdittir. Biz yapmacık yapmanın ne olduğunu biliyoruz. O,

yapmacık yapmayan öteki insanların davrandığı şekilde kasıtlı olarak davranmak demektir. Tövbe etmeyi taklit etmek demek, mimik, aksan, seçilen sözcükler ve eylemler yönünden, tıpkı tövbe eden insanlarınki gibi davranmaktır. Hem ikiyüzlü, hem de onun aldattığı insanlar, bundan dolayı birisi için tövbe etmenin neye benzediğini ve bunun yanı sıra tövbe etmeyi taklit etmenin neye benzediğini biliyor olmalıdırlar. Eğer biz tövbekâr insanları, tövbekâr olarak ölçmede doğru sonuca ulaşmasaydık, ikiyüzlünün gerçekten tövbe ettiğini düşünmede aldatılmış olamazdık. Ayrıca biz ikiyüzlü olmanın, yani birisinin gerçek güdüsünden daha başka bir güdü ile harekete geçmiş olarak görünmeye çalışmasının, nasıl bir şey olduğunu biliyoruz. Biz ikiyüzlünün kullanabileceği hile çeşitlerini biliyoruz. Daima uygulamamakla birlikte, kendileriyle, bu hilelerin kullanılmış olduğunu ya da olmadığını ve yine onların zekice mi yoksa aptalca mı kullanılmış olup olmadığını yargılayabileceğimiz ölçütlere sahibiz. Böylece bazen ikiyüzlülüklerini keşfedebiliyoruz; bazen de keşfedemiyoruz; ama keşfedemediğimiz zaman bile, eğer onları ele geçirebilseydik, ne türden ekstra ipuçlarının ikiyüzlüyü ele vereceğini biliyoruz. Örneğin bağlılığını itiraf ettiği bir neden için yaşamını ya da servetinin yarısını vermesine gereksinim olduğu söylenseydi, nasıl davrandığını görmek hoşumuza giderdi. Gereksinim duyduğumuz şeyin tümü, sık sık onu elde edemesek bile, *experimentum crucis* [sonuca götüren bir deney] bulgusudur. Tıpkı bir doktorun iki tanı arasında karar vermesi için sık sık gereksinim duyduğu ama elde edemediği bir *experimentum crucis* gibi. İkiyüzlülüğü ve şarlatanlığı saptamak tümevarımsal bir görevdir. Ancak bu görev sadece ikinci düzeyden bir tümevarım olmasıyla güdü ve kapasitelere değer biçen sıradan tümevarımsal görevlerden ayrılır. Bu yöntem, birisinin eylemlerini bir örneğe göre yapmaya çalışıp çalışmadığını, yani onun ve bizim yapmacık yapmayan insanların davranışı olarak tümevarım yoluyla keşfetmiş bulunduğumuz eylemleri kendisine model olarak alıp, bunla-

ra göre eylemlerini yapmaya çalışıp çalışmadığını keşfetmeye yönelmiştir. Biz ve ikiyüzlü, ikiyüzlülüğün nasıl açığa çıkacağını öğrenmiş olduğumuz zaman, ikinci düzeyden ikiyüzlüyle, yani nasıl birinci düzeyden ikiyüzlü gibi davranmamayı öğrenmiş bulunan iki kat blöfçü ile başa çıkabilirdik. Ustaca yapmacık yapmayı keşfetmenin zor olduğunu ve başarılı yapmacığın keşfedilemez olduğunu söylemek bir totoloji olur ama yine de yapmacık yapmanın gizemli olan hiçbir yönü yoktur.

Şu ana dek, kendimizi ve başkalarını bilmenin bu türden işaretlerini dikkate almış bulunuyoruz. Bunlar uzun süreli eğilimlerin ve kapasitelerin az ya da çok adil değerlendirilişleri ve böyle değerlendirmelerin özel olayların açıklanışına uygulanışları ile ilgilidir. Davranış yollarını nasıl anlayıp yorumlayabileceğimizi incelemeyi sürdürüyoruz. Ama geride 'bilme'nin bir diğer anlamı daha vardır; buna göre bir kişinin genellikle, şu anda ne yaptığını, ne düşündüğünü, ne hissettiğini vb bildiği söylenir; bilmenin bu anlamı betimlenmeye çalışılan ama başarısız olunan bilincin fosforlu-olma kuramına daha yakındır. Bilmenin bu anlamının gücünü açığa çıkarmak için, ilkin kişinin o anda ne yaptığını bilmediğini kabul ettiği belirli türden durumları dikkate almalıyız; oysa o anda yapılan şey bir otomatizm değil, zekice bir işlemdir. Çapraz bulmaca çözmeye çalışan bir kişi bir anagramla yüz yüzedir; kısa ya da uzun bir duraklamadan sonra yanıtı elde eder, ama onu elde etmek için birtakım özel adımlar attığının ayırtında olduğunu ya da özel bir yöntem izlediğini yadsır. Bulmacanın bir başka parçası ile ilgili düşündüğünü ve düşündüğünü bildiğini bile söyleyebilir. Anagrama yanıt elde ettiğini görmekten bir dereceye dek sürpriz içindedir. Çünkü herhangi bir karıştırarak yer değiştirme ve yeniden karıştırma operasyonu yaptığının ya da harflerin herhangi bir başarısız yeni düzenlemesini dikkate aldığının farkında olamamıştır. Oysa çözümü doğrudur ve başarısını muhtelif zamanlarda bulmacanın tümünü çözme denemelerinde tekrarlayabilir. Bizim hazırlıksız olarak yaptığımız

şakalar yine aynı biçimde bizim tarafımızdan sık sık sürpriz olarak karşılanır.

Oysa kendimizi ıslık çalarken, plan yaparken, bir şeyi imgelerken yakaladığımız zaman genellikle şaşırmayız ve eğer sorulursa, bu şeyleri yaptığımız esnada bunları yaptığımızı bildiğimiz için şaşırmadığımızı, çünkü bunları yaparken, bunları yaptığımızı biliyor olduğumuzu söyleriz. "Şöyle ve şöyle yaptım ve onu yaptığım sırada biliyordum" demekle konuya ne tür bir şey eklemiş oluyoruz? Çekici gelen yanıt şudur; "şey onu yaptığım esnada onu yapmakta olduğum bende birdenbire şimşek gibi çakmış olmalı ya da kafama dank etmiş olmalıdır" ya da eğer eylem uzatmalı bir şey idiyse, "o işi yaptığım bende sürekli olarak şimşek gibi çakıyordu ya da kafama dank ettirilmiş oluyordu." Oysa bu şimşek gibi çakma ve kafaya dank etme metaforları bizi çözümsüz bırakırlar; çünkü onu yaptığımız esnada ne yaptığımızdan oldukça emin olsak bile, genellikle böyle oluşumları anımsayamayız. Üstelik böyle herhangi bir şimşek gibi çakma ya da kafaya dank etme meydana gelmiş olsaydı, aynı soru bir kez daha ortaya çıkardı; onlar olup biterken böyle şimşek çakmalara sahip olduğunu ve onların olup bittiği anda onlara sahip olmadığını biliyor musun? Islık çaldığının sende şimşek gibi çakması, sende şimşek gibi mi çaktı? Ya da bir şeyin olduğunu bilmen, sende daima bir şimşek çakması değil midir?

Bir kişi, bir şey olup biterken şaşırmamış olarak betimlendiği zaman, aynı zamanda onu beklemekte olan ya da onun için hazırlanmış olan birisi olarak da betimlenebilir. Ama biz 'beklemek' fiilini en azından dikkate değer iki ayrı tarzda kullanırız. Bazen kişinin özel bir anda bir olayın yer alacağı ya da olasılıkla yer alacağına ilişkin önermeyi dikkate alıp kabul ettiği anlamında kullanırız; bu anlamda "bu tahmini tam olarak ne zaman yaptın?" sorusuna bir yanıt olmalıdır. Ama bazen böyle bir tahmin sürecine girmiş olsun ya da olmasın, kişi sürekli olarak olacak şey için kendisini hazırlamıştır ya da hazır

durumdadır. Bu anlamda, yağmur bekleyen bahçıvan dikkatini tekrar tekrar bahçecilik görevlerinden –sesli ya da sessiz– yağmur yağacak kehanetlerine çevirmek gereksiniminde değildir. O sulama teknesini araç-gereç barakasından çıkarmaktadır. Yağmurluğunu el altında tutar, daha çok fide diker ve bunun gibi şeyler yapar. O, yağmuru ara ara ya da sürekli olarak, önsezisini sözel bir biçimde dile getirmekle değil, ama bahçe işlerini uygun bir biçimde yaparak bekler. Tüm öğleden sonra boyunca yağmur için hazırdır ve yağmur için hazırlık yapmaktadır. Belki şöyle karşı çıkılabilir "ama o sürekli olarak yağmurun yağacağı önermesini göz önüne almaktadır ve bunun için yağmurluğunu çıkarmamakta ve sulama işini yapmamaktadır." Ama buna yanıt vermek kolaydır. "Bana onun kendisine ya da başkalarına hangi tikel anlarda yağmur yağacağını söylediğini; bu kehanetler arasındaki aralıklarda yağmur bekleyip beklemediğini söyle." Bu, şu ya da başka bir anda yağmur yağacağı kehanetinde bulundu çünkü tüm zaman boyunca yağmuru bekliyordu; yağmurluğunu el altında tuttu ve aynı nedenden ötürü sulama tenekesini yerinde tuttu. Bu anlamda 'beklemek,' bir olguyu değil ama varolan bir koşulu ya da bir zihinsel durumu imlemek üzere kullanılmaktadır. O, tüm öğleden sonra boyunca belirli tarzlarda bahçecilik işleri yapmak, yağmurluğunu el altında tutarak ve bunun gibi şeyler kadar belirli olabilirliklere de dayanarak, gelecek zaman kipi içinde belirli şeyleri söyleyecek bir zihinsel durum içindedir. Bu anlamda 'beklemek' hazırlanmış olmaktır ve özel ya da genel uyarılar vermek, tüm ötekiler arasında ihtiyat kabilinden ölçütün sadece bir türüdür. Böylece bahçıvanın yağmurun yağmasına şaşırmamış olduğunu ya da yağmurun yağacağından emin olduğunu ya da yağmur için hazır olduğunu söylediğimiz zaman *per accidens* [istisnalar bir yana] herhangi bir içkin önceden görme-ışığını ya da gelecek zaman kipinde dile gelen sessiz ya da sesli birtakım tümceleri imlemiyoruz. Bahçıvanlıkla ilgili ve

sözel tüm öğleden sonra etkinlikleri yağmur-bekleyen bir zihin çerçevesinde gerçekleşmişti.

Bu açıklama bizim sorunumuza da uygulanabilir. Öyle görev türleri vardır ki, biz zaman zaman onların sürekli uygulanışını gerektiren bir iş görme tarzı içinde bulunuruz. İkinci adımın atılması birinci adımın atılmış olmasını gerektirir. Bazen daha önceki adımlar amaçlara götüren araçlar olarak bir sonrakine yol açar; yemek yemek için masayı hazırlamamızda olduğu gibi. Bazen daha önceki adımlar daha sonraki ile daha başka bir ilişki içinde yer alır; biz ikinci lokmayı yemek için birinci lokmayı yemeyiz ya da onu mırıldanmayı bitirmek için bir melodiyi mırıldanmaya başlamamaktayız. Çoğu zaman da bir işte, iş birbirini izleyen bir uygulama gerektirmekle birlikte, sadece yapay olarak adımlara ya da aşamalara bölünme olabilir. Ama şunu söylemek halen anlamlıdır: bir şey sadece yarım saat ya da üç çeyrek saatte tamamlandığında kısa sürede bitirilmiş olabilir. Şimdi eğer kişi böyle seri halde giden bir işlemi belirli bir dikkat derecesinde gerçekleştiriyorsa, onun içindeki verilen herhangi bir aşamada, bir anlamda onun zihninde daha sonra neyin yapılmış olacağı ve zaten neyin yapılmış olduğu hazır bulunmuş olmalıdır. Nereye ulaşmış olduğunu dikkatle izlemelidir ve şu andaki aşamadan sonra hangi aşamalarda bulunması gerektiğini bekliyor ve hatta tasarlıyor olmalıdır. Bu bazen şunları söyleyerek ifade edilir; daha az ya da daha çok zekice gerçekleştirilen türden böyle seri işlemlerde, kişi daha işin başında ne yapacağını gösteren bir plan ya da programa sahip olmalıdır ve iş ilerlerken sürekli olarak bu planı gözden geçirmelidir; ve bu gerçekten sık sık olur, ama daima olmayabilir; olduğu zaman bile programın yapılandırılması ve gözden geçirilmesi işin bu ardışık ve yöntemli ileriye götürülüşünü açıklamaya yeterli olmaz. Çünkü yapılandırılan ve gözden geçirilen planların kendileri de zekice ve peş peşe olarak ileriye götürülen bir seri işlemlerdir; bu durumda şunu önermek saçma olurdu: ardışık işlemlerin sonsuz bir serisi,

herhangi bir ardışık işlemin zekice kotarılmasını öncelemek zorundadır. Yine de planın aralıklı olarak yapılan gözden geçirilmeleri bu konsültasyonlar arasında neyin yapılmakta olduğunu nasıl bildiğimizi, görevin farklı aşamalarında planın hangi maddelerini gözden geçireceğimizi nasıl bildiğimizi, ya da şimdi yaptığımız şeyin son olarak başvurulan planla uyum içinde olduğunu nasıl bildiğimizi açıklayamaz.

Ani-olmayan bir görevle uğraşan insanın daha sonraki aşamalarda ne yapılacağını zihninde taşıması anlatımındaki birincil anlam, ikinci adım tamamlandığında ve durum gerektirdiğinde, üçüncü adımı icraya hazır olduğu anlamındadır ve bununla birlikte, eğer engellenmezse yapmaya devam etmekte olacağı şeyi kendisine ve tüm dünyaya söylemeye hazır olduğudur. Verilen herhangi bir aşamada meşgul olduğu sırada, neyin izlemesi gerektiğine ya da izleyebileceğine hazırdır ve izlediği zaman ona sürpriz olmaz. Bu anlamda, onu yaptığı tüm zamanlar boyunca, yaptığı şeye karşı uyanık durumdadır; ve hatta dikkati görevine yoğunlaşmış ve onun ileriye götürülüşünün öykülenmesi ya da gözden geçirilmesi gibi durumlarda da dikkati bölünmemiştir.

Öteki durumlarda, ani olarak üzerinde önceden düşünülmemiş bir espri yaptığı zaman, yaptığı şeyi fark edince, kendisine sürpriz olur ve onu yaptığı esnada ya da bir şaka yapmaya çalışıyor olduğu esnada bile, yaptığı şeyi biliyor olarak kendisini betimlemez. Aynı şey, o anda kotarılan öteki ani eylemler için de doğrudur. Eylem pekâlâ icra edilmesi gereken doğru eylem olabilir, ama kişi onun için hazırlanmamış olduğundan, onu nasıl icra ettiğini bilmez. Onun için hazırlanmamış olmak, ne yapmış olduğunu bilmeyişin nedeni ya da sonucu değildir; o, aynı şeyin farklı olarak ifade edilmiş olmasıdır.

Kendisinin doğaçlama olarak iyi bir şaka yaptığını görerek şaşkınlığa düşen kişiye hiç benzemeksizin, yeni bir uslamlamayı kanıtlamaya çalışan bir insan doğal olarak yaptığı şeye yoğunlaşmıştır. O da ulaştığı sonuçtan sürprize düşebilir, ama

kendisini bir sonuca ulaşmış olarak bulmak onu asla şaşırmaz. Onun adım adım ilerleyen usavurma işlemi bir noktaya doğru ulaşma çabasının sergilenişidir. Böylece, o, ne yapmakta olduğunu biliyordu, ama öncüllerini düşünüşünü, onları düşünen öteki düşünce edimleriyle sulandırıyor anlamında değil. Onun şimşek gibi çakan ya da kafasına dank eden böyle birtakım yan ürünlere hiç de gereksinimi yoktur. Ancak şu anlamda ki, sadece usavuruluşunda atmış olduğu adımlar için hazırlanmamış ama aynı zamanda belki de pek çoğu hiçbir biçimde ortaya çıkmayacak olan öteki olasılıkların tam bir çeşitliliği için de hazırlanmıştır. Öyle ki yaptığı şeyin ne olduğu, şu yoldan daha çok bunu sürdürmesi ile ilgili olarak doğrulamamasının ne olduğu gibi ve buna benzer şeyler sorulduğunda yanıtlamaya hazırlıklıdır. Bilincin fosforlu kuramı bir bakıma 'hazırlıklı olma,' 'hazır,' 'uyanık halde,' 'zihinde taşıma,' 'şaşırtıcı olmazdı,' 'beklemek,' 'anlamak,' 'farkına varmak' gibi zihinsel durum kavramlarını özel, içkin oluşumların kavramları olarak yorumlama denemesinden başka bir şey değildir.

Aynı açıklama türü unutmamış-olma için de geçerlidir. Konuşmakta olan birisi, tümcenin ortasına ulaştığı zaman, tümcesinin nasıl başladığını unutmamış durumdadır. Bir anlama zaten söylemiş olduğu şeyin sürüp giden yolunu izler. Bu durumda onun söylediği her bir sözcüğe tüm daha önce söylenenlerin içkin bir tekrarıyla eşlik ettiğini öne sürmek anlamsız olurdu. Daha önce söylenmiş, sözgelimi, on yedi sözcüğün ezberden söylenişinin fiziksel olanaksızlığı bir yana, on sekizinci sözcüğün tam da yerini on dokuzuncuya bıraktığı zamandaki tekrarlama sürecinin kendisi seri bir işlemdir; daha sonraki parçalarının icrası, sahibinin daha önceki parçaların yolunu izlemiş olmasını yeniden gerektirirdi. Unutulmuş-olmama, edimsel anımsama icrası terimleri içinde betimlenemez; tersine anımsamalar unutmamış olma koşulunun ortaya konuşunun sadece bir türüdür. Zihinde taşıma, anımsama değildir; o, öteki şeyler arasında, anımsamayı olanaklı kılan şeydir.

Böylece seri işlemlerin zekice eylemi, kişinin hem tamamlamış olduğu şeyle hem de yapılmak için geriye kalan şeyle, her ikisine de *au fait* [güvenerek] işlemi ileriye doğru götürmesini gerektirir, ama birinci düzeyden performansı monitörden izleyen ikinci düzeyden bir performans ya da süreçle geriye gidilmiş olan birtakım işlemlerin kotarılmasını gerektirmez. Kuşkusuz, kişi zaman zaman, eğer böyle yapmak bir anda içinden geliyorsa, kendi kendisine ya da tüm dünyaya "Merhaba, şimdi 'Home Sweet Home'u ıslıkla çalıyorum" diyebilir. Onun böyle yapabilme yeteneği, 'yaptığı şeyden haberdar olma' diye adlandırılan zihinsel durumla anlatmak istediğimiz şeyin bir parçasıdır. Ama sadece edimsel biçimde bir açıklama yapmak, onun ıslıkla çaldığı melodiye yoğunlaştığını göstermediği gibi böyle bir açıklama yaptığı her bir anda onun dikkati dağılabilir de.

Bir melodiyi ıslıkla çalmak, bir tümce söylemek gibi, göreli anlamda kısa işlemler olarak karşımıza çıkan böyle seri bir performansla ne demek istediğimi yeterince örneklendirmiş bulunuyorum. Ama hafifçe daha gevşek ve daha elastik bir anlamda bütün bir konuşma, belki seri bir performans [kotarma] olabilir; ve böylece birisinin bir gün ya da bir yıl boyunca devam eden işindeki ve onu yeniden yaratmadaki davranışı da böyledir. Lapa yemek ani bir performans değildir ama kahvaltı yapmak da öyle; bir konferans vermek seri bir performanstır ama bir konferanslar dizisi de böyledir.

Şimdi hemen hemen aynı biçimde, bu anlamda yaptığı şeyin farkında olduğu gibi, başka bir kişinin yaptığı şeyin farkında da olabilir. Birisi tarafından verilen bir konferansı ya da konuşmayı dinleme ile ilgili bir seri işlemde, dinleyici, tıpkı konuşmacı gibi bütün bütün unutmaz, oysa konuşmanın daha önceki bölümlerini sürekli olarak anımsamak zorunda değildir; konuşmanın ya da konferansın nasıl devam edeceği ile ilgili beklentisini kendi kendisine söylememekle birlikte, o halen arkadan gelecek kısımlar için de bir dereceye kadar hazır-

lıklıdır. Kuşkusuz onun zihinsel durumu konuşmacınınkinden dikkate değer biçimde farklıdır. Çünkü konuşmacı bazen yaratıcı ya da keşfedici, oysaki dinleyici edilgin ve alıcıdır. Dinleyici belki sık sık konuşmacının söylediği şeyi şaşırtıcı bulmaktadır. Oysaki konuşmacı çok nadiren sürprize düşebilir; dinleyici ortaya konan tümceler, argümanlar dizisini izlemeyi zor bulabilir, oysa konuşmacı bunu oldukça kolay bir biçimde yapabilir. Konuşmacı oldukça özel şeyler söyleme niyetinde olduğu halde, dinleyicinin ne tür konular tartışacağı ile ilgili sadece kabaca bir beklentisi olabilir.

Ama farklılıklar tür değil, derece farklılıklarıdır. Konuşmacının ne yaptığı ile ilgili bilgisinin dinleyicinin bilgisine olan üstünlüğü, dinleyici için kaçınılmaz bir biçimde giriş yapılamaz tipteki olgulara onun, Ayrıcalıklı Giriş yapmış olduğunu göstermiyor, ama sadece dinleyicinin bilmek için kötü konumda olduğu şeyi, onun bilmek için çok iyi bir konumda olmasına dayanıyor. Bir adamın konuşmasından çıkan sürpriz sonuçlar, onun kız arkadaşını şaşırtıp, şok ettiği kadar eşini ürkütmez ya da şaşırtmaz. Ve yine yakın iş arkadaşları kendilerini birbirlerine, yeni öğrencilerine açıkladıkları kadar açıklamak durumunda değildir.

Açıklayıcı amaçlar nedeniyle, sıradan bir insanın özel bir anda yaptığı şeyin farkında olarak bunu yapma tarzı ile, tarafsız zihniyetli kişilerin başkalarının ve kendilerinin eylemlerini açıklama ve karakterlerini değerlendirme yollarını birbirinden ayrı olarak ele alıp işlem yaptım. Kuşkusuz çok büyük farklılıklar vardır. Değer biçmek ya da sınava çekmek, özel yeti, ilgi, eğitim, deneyim, karşılaştırma, genelleştirme güçleri ve tarafsızlık gerektirir; oysa birisinin ıslıkla çaldığı şeyin ne olduğuna ya da nerede yürüdüğüne dikkatini yoğunlaştırması sıradan bir çocuğun kapasiteleri içindedir. Bununla birlikte birisinin yaptığı şeyin ne olduğu ile ilgili en çocuksu bilgisi, özel performansların en sofistike değerlendirilişlerine gölge düşürür; tıpkı bir çocuğun kuşların bulunduğu masadaki ardıç ku-

şuna gösterdiği ilginin, ornitoloji bilimine gölge düşürmesi gibi. Bir aritmetik problemini çözmeye çalışan bir çocuk, en ilkel biçimiyle yaptığı şeyin ne olduğundan haberdardır, çünkü o sırada sayılar üzerine düşünmektedir (sayılar üzerine düşünmesine ilişkin olarak düşünmemektedir); hesaplamasının daha önceki aşamalarını unutmaz, çarpma kurallarını zihninde taşımaktadır ve kendisini sonuca ulaşmış bulunca şaşırmaz. Ama sonuçlarını kontrol eden çocuktan, nerede yanlış yaptığını bulmaya çalışan çocuktan ve bir başkasının hatalarını bulan ve açıklamaya çalışan çocuktan, sadece, uyanıklık, dikkat ve karmaşıklık derecesiyle ayrılır. Yine bu sonuncu çocuk da, ebeveyni, öğretmeni, sınav uygulayıcıdan salt bir derece farkı ile ayrılır. Henüz basit bir toplamayı ancak başarabilen bir çocuk, olasılıkla yaptığı şeyin ne olduğunu ya da niçin adım adım ilerlediğini açıkça belirtemeyebilir. Sınav uygulayıcısı, adayların edimsel performansını oldukça kesin ve oldukça yüksek düzeyde biçimlenmiş bir not sistemi içinde değerlendirebilir. Ama burada yine, yeni başlayanın yaptığı şeyle ilgili bilgisinin özünü anlatamayışı, derecelendirmeler serisi ile sınav uygulayıcının sayısal değerlendirme kodu üzerine gölge düşürür.

Bir kişinin kendisi ve başkalarına ilişkin bilgisi, 'bilgi'nin çok sayıda kabaca ayrımlaşmış anlamlarına karşılık olmak üzere, kabul edilen ve yine kabaca ayrımlaştırılabilen dereceleri hissetmek arasında dağıtılabilir. O, 'Tipperary'i ıslıkla çaldığının farkında olabilir ve kendisine soğukkanlı bir görünüm vermek için ıslık çaldığının farkında olmayabilir. Ya da kişi yine bir suçluluk duygusunun ajitasyonundan türediğini gizlemeye çalışan ürpertileri bilmeksizin, soğukkanlı davrandığının farkında olabilir. O, suçluluk duygusuna sahip olduğunu bilebilir ama bunun özel bir baskılamadan doğduğunu bilmeyebilir. Ama bir kişinin kendisi ile ilgili bir şeyi bilip bilmediğini ele aldığımız anlamların hiçbirinde, bu bilgiye nasıl ulaşmış olduğu ya da ulaşması gerektiği ile ilgili açıklama için bir Ayrıcalıklı Giriş'in zorunlu ya da yararlı olduğu postülalaştırılamıyor.

Kişinin kendisi üzerine böyle bir bilgiyi, bir başkası ile ilgili olarak onu elde etmekten daha kolay elde edebileceği görünümler vardır. Bu işin daha zor olduğu daha başka görünümler de vardır. Ama bu kolaylık sağlayıcı farklılaşmalar, bir kişinin kendisi ile ilgili bilgisi ve öteki insanlarla ilgili bilgisi arasındaki tür olarak bir farklılıktan gelmez. Ya da böyle bir farklılığa yol açmaz. Ussal bir uzaklığın korunmasını bir yana bırakırsak, doğal koşullar ve bazı kasıtlı uygulamalar, aramızda anlaşılır bir uzaklık bulunmasını sağlamakla birlikte, hiçbir metafiziksel Demir Perde, bizi birbirimize karşı ilelebet mutlak yabancılar olarak kalmaya zorlamak için var olmaz. Benzer olarak, toplumsal ve toplumsal olmayan yaşamlarımızın günlük davranışlarından, birbirimize karşı anlaşılır bir düzeyde ketum olmayı öğrenmiş olmamızla birlikte, hiçbir metafiziksel ayna, bizi birbirimize karşı sürekli olarak ve bütün bütüne kapalı ve açıklanamaz olmaya zorlamak için var olmaz.

5. HAZIRLIKSIZ KONUŞMA İLE AÇIKLAMA

Bizim öteki insanlarla ve kendi kendimizle ilgili bilgimiz, onların ve kendimizin nasıl davranışta bulunduğumuza dikkat etmemize bağlıdır. Ama insan davranışının bir yolu vardır ki buna her şeyden çok güveniriz. İncelenen bir kişi, konuşmayı öğrendiği ve bizce iyi bilnen bir dili konuştuğu zaman, onun konuşmasının bir bölümünü onunla ilgili bilgimizin birincil kaynağı olarak kullanırız, yani bu bölüm kendiliğinden, hazırlıksız ve açık sözlü olan konuşmasıdır. Kuşkusuz şu nokta çok iyi bilinir; insanlar çoğunlukla ketumdurlar ve bazı şeyleri açığa vurmak yerine onları kendilerine saklarlar. Ve yine şu da çok iyi bilinir ki insanlar çoğu zaman içtenlikli değildirler ve yanlış izlenim verecek tarzda ölçülüp biçilmiş bir tutum içinde konuşurlar. Ama tam da sözcelemlerin [utterance] yönlendirilebilir ve üzerinde çalışılabilir olması olgusu, yönlendirilmemiş, üzerinde çalışılmamış sözcelemlerin de olanaklı oldu-

ğunu imlemektedir. Ketum olmak, açık sözlü olmaktan kasıtlı olarak kendini alıkoymaktır, ikiyüzlü olmak ise isteyerek birisinin dudaklarının ucuna gelen şeyi söylemekten kendisini alıkoymasıdır ve bu arada düşünmediği şeyleri açık sözlülükle söylüyormuş gibi görünmektedir. 'Doğal' teriminin belirli bir anlamında, doğal bir şey yapmak birisinin düşündüğünü söylemesidir ve sofistike bir şey yapmak da böyle yapmaktan kendisini alıkoymasıdır ve hatta böyle yapıyor gibi görünmesidir. Ek olarak üzerinde çalışılmamış sözcelem hem doğal ya da sofistike olmayandır, hem de söz söylemenin normal yoludur. Söylenecekleri kendimize saklamaktan özel acılar duymalıyız, çünkü sadece onları açığa koymak bizim normal yanıtımızdır ve sadece taklit edilebilir olan doğal konuşma tarzlarıyla aşinalığımızla içtensizliğin tekniklerini keşfederiz. Bunu söylemek insan doğasının etik şöhretiyle uyumlu olmuyor. Üzerinde çalışılmamış sözcelem dürüstlük ya da içtenlilik değildir. Dürüstlük oldukça yüksek düzeyden sofistike bir yatkınlıktır. Çünkü o, içtensizlikten kaçınma yatkınlığıdır, tıpkı açık sözlülüğün de ketumiyetten kaçınma yatkınlığı olması gibi. İçtenliksizliği ve ketumiyeti hiç bilmeyen birisi, dürüst ve içtenlikli olamazdı; aynı şekilde içtenlikliliği, açık söylemi hiç bilmeyen birisi de içtenliksiz ve ketum olamazdı.

Üzerinde çalışılmış sözcelemin başka türleri de vardır; bunlardan bazıları, daha sonraki bir aşamada tartışma konusu yapılacaktır; bunlar normal toplumsal konuşmalara değil, ama daha ciddi etkinliklere aittirler. Fizikçi, yargıç, politikacı, astronom ve geometrici, görüşlerini, hükümlerini, öğütlerini, kuramlarını ve formüllerini sözlü olarak ortaya koyabilirler ama bu durumda onlar 'gevezelik etme' anlamında değil de 'bildiride bulunma' ya da 'açıklama yapma' anlamında konuşuyorduz. Belki onlar konuşmaya hazırlanıyorlar ama en azından sözcüklerini tartarak dile getiriyorlar; dudaklarının ucuna gelen ilk sözcüğü söylemiyorlar çünkü onların konuşması disip-

line edilmiştir. Kendiliğinden gevezeliğe benzemeksizin, onların söyleyeceği şey, genellikle yazılmış olanı ve hatta basılmış olanı taşımaktadır; o doğaçlanan ya da kendiliğinden olan bir şey değildir, ağızdan kaçırılmaz ya da pat diye söylenmez, konuşma haline getirilmiştir. Konuşmacı kesin olarak doğru etkiyi yaratmak için, söyleyeceği şeyi ve onu nasıl söyleyeceğini düşünmektedir. Bu konuşma türü sözcük anlamında düz anlatımdır.

Hem üzerinde çalışılmış söyleşi biçiminde olan konuşmayla hem de üzerinde çalışılmış söyleşisel olmayan konuşmayı, normal hazırlıksız konuşmadan ayırmaya gereksinim vardır, çünkü bu onlar için esastır. Sadece yönlendirilmiş ve içtenlikli olmayan bir biçimde konuşmayı ve yine ağırlıklı olarak sözlü konu işlemeyi öğrenmeden önce, hazırlıksız karşılıklı konuşmayı öğreniriz ve yine günlük konuşma süremizin büyük bir bölümünde dudaklarımızın ucuna gelen ilk şeyi söylemekle meşgul olmaya devam ederiz. Kamuflaj ve ciddiyet salt aralıklı olarak ortaya çıkan zorunluluklardır.

Biz sadece öteki insanlarla yaptığımız utangaç olmayan ve hesaplanılmamış söyleşilerde dudaklarımızın ucuna gelen ilk şeyleri söylemiyoruz; bunu aynı zamanda, genellikle sessizlik içinde kendi kendimizle yaptığımız rahat ve bastırılmamış söyleşilerde de yapıyoruz.

Üzerinde çalışılmamış gevezelikte, o anda başlıca ilgilendiğimiz her ne varsa, onun üzerine konuşuruz. O ilgi dışı bir şey olamaz. Bizi bahçeyi yoklamak, orada ufak tefek işler yapmak için harekete geçiren güdüden dolayı, bir başka deyişle bahçeye duyduğumuz ilgiden dolayı, bir bahçe üzerine konuşuruz. Bir akşam yemeği ile ilgilenmediğimiz için değil, tersine ilgilendiğimiz için, akşam yemeği üzerine konuşuruz. Acıktığımız için akşam yemeği yediğimiz gibi, acıktığımız için akşam yemeği üzerine konuşabiliriz; oraya tırmandığımız zaman bitkinleşen adımlarımıza söz geçiremediğimiz için, tepenin sarplığı üzerine konuşmamıza da söz geçiremeyiz. Kendiliğinden ko-

nuşma karşılıklı, rekabetçi bir konuşma değildir. O, herhangi bir konudaki herhangi bir ilginin gerçekleşimine yardımcı bir egzersizdir.

Düğüm olmuş ayakkabı bağından canı sıkılmış bir kişi, eğer konuşmayı öğrenmiş bulunuyorsa, aynı zamanda, onunla canı sıkılmış bir sözel anlatımı kullanma ruhsal durumu içinde olur. Sinirli bir ses tonu içinde ondan söz eder. Söylediği şey, söyleyiş tarzıyla birlikte, onun zihinsel durumunu açığa koyar ya da bilmemize izin verir, yine aynen bu anlatımı hazırlıksız kullanımı bu zihinsel çerçeve içinde onun yapacağı şeylerden birisidir. Sinirli bir biçimde ayakkabı bağını çekelemek ise bir diğeri olabilir. O, düğüm tarafından, üzerinde kızgın bir biçimde konuşacak denli kızdırılmıştır.

Öte yandan hazırlıksız konuşmalar, kullanılmalarına yol açan zihinsel durumların etkileri değildir, çünkü zihinsel durumlar olaylar değildir ama öte yandan bu zihin durumlarıyla ilgili rapor da değildirler. Eğer kamyon şoförü "hangi yol Londra'ya gider" diye aceleyle sorarsa, o, yolu bulmakla ilgili endişesini açığa vurmuş olur, ama bu durum onun üzerine otobiyografik ya da psikolojik bir bildiri olmaz. O, bize ya da kendisine, kendisi ile ilgili bilgi verme isteğinden dolayı söylediği şeyi söylemiyor; ama Londra'ya giden doğru yol üzerinde yoluna devam etmiş olma isteğinden dolayı söylüyor. Kısaca göreceğimiz gibi, onları yapmakla ilgilenmeye başladığımız zaman, öz-açıklamalar [self-comment] yapmak için bizim birincil tanıtı oluşturmalarına karşın, hazırlıksız konuşmalar, öz-açıklamalar değildir.

Şimdi pek çok hazırlıksız konuşma, açık ilgi duyumlarını ya da başka yerde 'itiraflar' diye adlandırdığım deyimleri ortaya koyarlar. Bunlar 'isterim,' 'umarım,' 'niyetindeyim,' 'hoşuma gidiyor,' 'üzüntülüyüm,' 'merak ediyorum,' 'sanırım' ve 'açlık hissediyorum' gibi deyimlerdir; onların grameri 'öz-betimleme' olarak ortaya çıkan tüm tümceleri yanlış yorumlama yönelimine yol açmaktadır. Ama onun birincil uygulanışında '....istiyo-

rum' tümcesi bilgi aktarmak için kullanılmaz ama bir istem ya da dilek dile getirir. Genel bilgiye bir katkı olarak hoşnut etmek'ten daha fazla bir anlam taşımaz. Ona yanıt olarak, 'biliyor musun?' ya da 'nasıl biliyorsun?' denseydi, müthiş bir uygunsuzluk ortaya çıkardı. Yine, '....den nefret ediyorum,' '....niyetindeyim' deyimlerinin birincil kullanımında, dinleyiciye konuşmacı ile ilgili olguları söyleme amacı güdülmez. Yoksa onların sakin, bilgilendirici bir ses tonuyla '... nefret eder' ve '.... niyetindeler' biçiminde söylediğini duymamız bizi hiç şaşırtmazdı. Ama tersine, biz bunların, doğrusu isyankâr ve azimkâr bir ses tonu içinde ifade edilmiş olmalarını bekleriz. Onlar, isyankâr ve azimkâr ruh durumları içindeki insanların konuşmalarıdır. Nefret ve kararlılık içinde söylenmiş şeylerdir; nefretler ve kararlılıklar ile ilgili biyografik bilgiyi ilerletmek için söylenmiş şeyler değil.

Bir konuşmacının hazırlıksız konuşmalarına dikkat eden bir kişi, eğer konuşmacıya olan ilgisi uygun bir doğrultuda ise ve eğer konuşmanın yapıldığı dili biliyorsa, konuşmacının zihin durumu ve nitelikleri üzerine görüş bildirmek için iyi konumdadır. Öznenin öteki davranışlarının dikkatli bir gözlemi, yani duraksamaları, gözyaşları ve gülüşü gibi öteki açık eylemleri ile ilgili dikkatli bir gözlem ona çok şey söyleyebilir. Bu davranış kolay bir gözlem, kolay bir yorum olsun diye *ex officio* [memuriyetinden dolayı] yapılmamıştır. Ama konuşma işitilmiş olmak ya da anlam verilmiş olmak üzere *ex officio* yapılıyor. Konuşmayı öğrenmek, kendi kendisini anlaşılır yapmayı öğrenmektir. Hazırlıksız konuşmandaki ses tonundan ve sözcüklerinden ve hatta benim hazırlıksız konuşmamdan, zihinsel durumunu keşfedebilmem için, birtakım hafiyece güçlere sahip olmak gerekmiyor.

Konuşma ihtiyatlı iken –ve kendi kendimize yaptığımız itiraflarda bile böyle olup olmadığını sıklıkla bilmeyiz– hafiyece nitelikler ortaya konulmuş olmalıdır. Eğer ihtiyatlılığın güdü-

leri kadar, ihtiyatlılık ortaya konulmamış olsaydı, biz şimdi söylenir ve yapılır olandan, neyin söylenecek olması gerektiğine doğru çıkarım yapmak zorundayız. Açık bir kitabın sayfalarında ne olduğunu anlamak basit bir okuma konusudur; ama mühürlü bir kitabın içinde ne olduğunu anlamak için belge ve hipotezler gereklidir. Ama gizemliliklerin içine işlenebilir olması olgusu, gizemli olmayanların da içine işlenebilir olmasını imlemez.

'Kendi kendisinin bilincinde' ile sık sık işaret edilmiş olan şeylerden birisi, yüksek sesle konuşulsun, mırıldanılsın ya da kafalarımızın içinde söylenilsin ya da söylenilmesin, açıkça yapılan itiraflarımız da dâhil, bizim kendi hazırlıksız sözcelemlerimize gösterdiğimiz dikkattir. Biz kendi sesli sözcelemlerimize ve sessiz monologlarımıza kulak misafiri oluruz. Bunlara dikkat etmekle kendimizi yeni şeyler yapmaya hazırlıyoruz, yani bu sözcelemlerin açımladığı düşünüş biçimlerini betimliyoruz. Ama bu etkinlikle ilgili olarak özü bakımından kişiye özel olan hiçbir şey yoktur. Gerçi kendi kendine yaptığın sessiz konuşmalarına kulak misafiri olamam ama benim kendi söylediklerimde kulak misafiri olduğum şey kadar, senin söylediklerinde işittiğim şeye de dikkat gösterebilirim. Ama tuttuğun günlüğü şifreli olarak yazmış isen ya da kilitli bir yerde tutuyorsan elbette onu okuyamam. Gerçekten kendi kendine çalışmanın bu türü, başkalarının önce dikkat edilmemiş ama sonra dikkate alınmış konuşmaları ile sadece türce aynı olmakla kalmıyor, ayrıca biz bu çalışmayı romancıların karakterlerinin konuşmasının tamamlayıcı açılımını ve yine onların yaptığı açıklayıcı betimlemeleri okumak kadar, herhangi birisinin konuşmasının kamuya açık tartışmasına ilk katıldığımız andan itibaren bizim kendi konuşmamız üzerine bu çalışmayı yapmayı öğreniyoruz.

Eleştirel okuyucular 'konuşmak,' 'gevezelik etmek,' 'karşılıklı konuşmak,' 'ağzından kaçırmak' gibi şu sıradan fiiller yerine, neden 'düşünmek' fiilini kullanmaktan kaçınmış olduğu-

mu sorabilirler. Çünkü açıktır ki, benim sözünü etmiş olduğum sözcelemler söyleyenin söylediği şey anlamında olan sözcelemlerdir. Anlamlı ve ussal konuşmadan söz etmekteyim. Yoksa kaba saba gülüşler, eveleme gevelemeler ve saçmalamalardan söz etmiyorum. Sıkı sıkıya birbiriyle ilintili iki nedenim var. Birincisi burada dikkate aldığım sözcelemler, konuşanlar ve dinleyenler arasındaki karşılıklı konuşmanın toplumsal alışverişine aittir. Onların bulunduğu yer bir karşılıklı konuşma noktasıdır. Çünkü bir karşılıklı konuşmayı oluşturan sözcelemlerin pek çoğu, bildiri kipinde değildir; ama sorular, emirler, yakınmalar, espriler, kınama ve kutlamalar v.b. biçimindedir. Bu durumda biz, onlar tarafından ifade edilenleri 'düşünceler,' 'yargılar,' 'önermeler' gibi bilgibilimsel tercihlerle ifade etmeyiz. İkincisi, biz, 'düşünmek' sözcüğünü kuramları ve politikaları oluşturmaya yarayan, üzerinde çalışılmış, kesinlikle egzersiz yapılmış sözcelemlerin kullanımları için alıkoymaya eğilimliyizdir. Daha çocuklukla gevezelik etmeyi öğreniriz ama kuram oluşturmanın ilk adımlarını öğrenmek için bile okula gitmek zorundayız. Kuram oluşturmanın teknikleri ders dizileri içinde öğrenilir. Oysa karşılıklı konuşma hemen hemen bütünüyle bu tür konuşmalarla öğrenilir. Böylece tümcelerin ve özellikle bildiri kipindeki tümcelerin bazı türlerinin özel açıklama amaçları için kullanımı, gecikmiş ve sofistike bir kullanımdır ve zorunlulukla tümce ve deyimlerin karşılıklı konuşmadaki kullanımlarından daha sonra gelir. Bir kuram ya da onun bir bölümü, basılı formu içinde aktarılmak yerine, sözlü olarak aktarıldığı zaman, bu seslendirilişi 'konuşma' adı ile adlandırmakta duraksarız ve açıkçası onun bir gevezelik ya da 'karşılıklı konuşma' olarak adlandırılmasını yadsırız. Çünkü toplumsallık amaçlı değil, öğretici amaçlı olarak kabul edilir. O, bir çalışma türüdür, oysaki üzerinde hazırlanılmamış gevezelik türünden konuşma, bir çalışma türü değildir; kolay ya da kabul edilebilir bir çalışma türü bile değildir.

6. ÖZ

Sadece kuramcılar değil ama çocuklar da dâhil, oldukça az sofistike insanlar, 'Ben' kavramında büyük bir şaşırtıcılık bulurlar. Çocuklar bazen şu tür sorularla kafalarını yorarlar. "Eğer ben sen olsaydım, sen de ben olsaydın, acaba neye benzerdi?"; "Ben başlamadan Ben neredeydi?". Teologlar da şu tür sorularla uğraşmışlardır: "Kurtarılmış ya da lanetlenmiş olan bir bireyde bulunan nedir?". Ve filozoflar 'Ben'in özel ve ayrı bir tözü gösterip göstermediği ve bölünmeyen ve sürüp giden özdeşliğimizin neden oluştuğu üzerine spekülasyonlarda bulunmuşlardır. Böyle bilmecelerin tümü, para-mekanik hipotezlere aptalca bir uyarlamadan doğmazlar. Bu kısımda böyle bilmecelerin özel bir ailesini yargılamaya çalışmayı öneriyorum; onların açımlanması ve çözümlenmesi genel kuramsal bir ilgiden olabilir.

Zihnimin içindeki bilmecelerin tümünü 'Ben' kavramının 'sistematik ele geçmezliği' diye adlandırdığımı şeye dayandırıyorum. Herhangi bir çocuk, hiçbir kuramsal yargıya ya da donanıma sahip değil iken, kendisine ilk önce "Ben kimim ya da neyim?" diye sorar. O, bu soruyu kendi soyadını, yaşını, cinsiyetini, milliyetini ya da içinde bulunduğu konumunu öğrenme isteğinden dolayı sormaz. O, bu sıradan kişilik özelliklerinin tümünü bilir. O, arka planda 'Ben'inin temsil ettiği başka bir şeyin var olduğunu ve tüm kişilik özelliklerinin listelenmesinden sonra bunun halen betimlenmesi gereken bir şey olduğunu hisseder. Yine çok bulanık bir biçimde şunu da hisseder: 'Ben' ile temsil edilen şey her ne ise, çok önemli, oldukça yekpare ve biricik bir şeydir. Şu anlamda biriciktir ki ne o ne de ona benzeyen herhangi bir şey, bir başka şeye ait olabilir. Sadece o, bir tek olabilirdi. 'Sen,' 'O' ve 'Biz' gibi zamirler, oldukça gizemlilik dışı görünürken, 'Ben' bu şekliyle büyük ölçüde gizemli görünmektedir. Bu gizemlilik biraz da şundan ileri gelir: Çocuk, 'Ben'in temsil ettiği şey üzerine, parmağını ne denli fazla koymaya çalışırsa, bu işi yapmakla o denli az başarılı ol-

maktadır. Çünkü sadece ceketinin ucunu yakalayabilmiştir. O kendisi olarak daima ve ısrarla (!) ceketinin bir adım önündedir. Tıpkı birisinin kendi gölgesinin onun önünde olması gibi. O, kendi üzerine atlanmasına izin vermiyor. Oysa asla çok ötede değildir. Gerçekten, bazen onu izleyenin hiç önünde görünmez. İzleyicinin kaslarının içine kendisini yerleştirmekle, yakalanmaktan paçayı kurtarır. Kollarının içinde olacak kadar da yakındır.

Kuramcılar da benzer olarak, 'Ben' kavramı tarafından kendileriyle alay edildiğini hissederler. Hume bile deneyiminin tüm maddelerinin taslağını yapmaya çalıştığı zaman, orada, 'Ben' sözcüğüne yanıt verecek hiçbir şey bulamadığını itiraf etmiştir. Oysa geriye daha fazla ve daha önemli bir şey kalmayışından tatmin olmamıştır. Çünkü o olmaksızın deneyimini betimleme taslağı başarısızdır.

Öteki bilgi kuramcılar da aynı sıkıntıyı hissetmişlerdir. Bilgisine sahip olabileceğim türden şeylerin listesine ben bilgisini koymalı mıyım, koymamalı mıyım? Eğer 'hayır' diyorsam, benim kendi kendimi bilişim çorak bir gizemliliğe geri götürülüyor görünmektedir; ama eğer 'evet' dersem o zaman da balık ağma, kendi kendisini yakalayan bir balık düşüyor demektir. Yargıcın sanık kürsüsüne oturmasına izin vermek ya da bunu yadsınmak; her ikisi de tehlikeli görünüyor.

Ben kavramının bu sistematik ele geçmezliğini, 'ben' kavramıyla 'sen' ve 'o' kavramları arasında gözle görülür bir paralelolmayış bulunduğunu daha sonra açıklayacağım. Ama ilkin tüm benzer kişi zamirleriyle ilgili olarak bazı noktaları dikkate almak uygun olacaktır.

Filozoflar da dâhil insanlar 'ben' ve 'sen' sözcüklerinin nelerin adları olduğunu sormakla bir özü oluşturan şeyin ne olduğu ile ilgili sorularını ortaya koyma eğilimindedirler. Adı 'Thames' olan nehirle ve adı 'Fido' olan köpekle tanışıktırlar. Ve yine tanıdık oldukları kişilerin soyadlarının onların soyadları olduğunu da biliyorlar. O halde onlar bulanık bir biçimde

'Ben' ve 'Sen'in sıradan soyadlar olmadığını hissettiklerine göre, o halde, bir başka ve acayip türün ve sonuç olarak, sıradan ad ve soyadları ile kayıtlı olarak bilinen kişilerin içinde ya da arkasında gizlenmiş fazladan birtakım bireylerin adları olmalıdır. Zamirler nüfus dairesinde kayıtlı olmadıklarına göre, onların sahipleri orada adları ve soyadları kayıtlı olan sahiplerinden her nasılsa farklı olmalıdır. Ama sorunu bu biçimde ortaya atma yolu daha başından hatalı olmaktadır. Kuşkusuz 'Ben' ve 'Sen,' 'Fido' ve 'Thames' gibi sıradan özel adlar değildirler, ama onlar sıradan-olmayan özel adlar da değildirler. Onlar özel ad değildir ve hatta onlar 'bugün' sözcüğünün akıp giden günün geçici bir adı olmasından daha fazla olarak, bir ad değildir. Çevremizde zamirlerle adlandırılmış olan şeyleri gözlemlemeye başladığımız andan itibaren, keyfi bir gizemleştirme de başlamış olur. Zamirleri içeren tümceler, doğal olarak bu zamirlerle özdeşleştirerek insanlardan söz etmenin bu yolu, onların özel adlarla özdeşleştirilme yolundan oldukça farklıdır.

Bu ayrım geçici olarak aşağıdaki tarzda belirtilebilir. İşitene ya da okuyana kendilerinden söz edilen özel bir şeyi, zamanı, kişiyi, yeri ya da anı gösteren sözcükler sınıfı vardır. (Anlatım kolaylığı uğruna bunlara 'gösterge [index]' sözcükleri denebilir). O halde 'şimdi,' "tren şimdi köprünün üzerinden geçiyor" tümcesini işitene, geçişin özel bir anını gösteren bir gösterge sözcüğüdür. Elbette 'şimdi' sözcüğü günün ya da gecenin herhangi bir anında kullanılabilir ama 'günün ya da gecenin herhangi bir anı' ifadesiyle anlatılanı anlatmaz. O, işitenin 'şimdi' diye seslendirilmiş olan sözcüğü işitme beklentisi olduğu özel anı gösterir. Trenin köprüyü geçtiği an, 'şimdi' sözcüğünün seslendirildiği an olarak gösterilir. 'Şimdi'nin ağızdan çıktığı an, işaret edilen andır. Kısmen benzer bir tarzda 'şu' sözcüğü, konuşmacının, 'şu' sözcüğünü söylediği anda işaret parmağı ile işaret ettiği özel bir nesneyi göstermek için kullanılır. 'Burada' bazen konuşmacının 'burada' gürültüsünü çevreye yaydığı özel yeri göstermek için kullanılır ve 'bu sayfa' deyimiyle, işaret edi-

len sayfa, üzerine basılmış bu sözcüğün bir yer kapladığı sayfadır. Öteki gösterge sözcükleri dolaylı olarak gösterirler. 'Dün' söylenilenden ya da gazetede basılı olandan bir gün öncesini gösterir. 'O zaman,' belirli kullanımlarda, işitilen ya da okunanla özel bir ilişki içinde olan bir anı ya da zaman dilimini gösterir.

Şimdi 'ben' ve 'sen' gibi zamirler her nasılsa bazen doğrudan gösterge sözcükleridir. Oysaki 'o' ve 'onlar' ve bazı kullanımlarda 'biz' dolaylı gösterge sözcükleridir. 'Ben,' ben gürültüsünü ya da yazılı olan ben işaretini yayan özel kişiyi gösterebilir. 'Sen,' benim sen dediğimi işiten bir kişiyi gösterebilir ya da basılmış olan ya da benim yazdığım 'sen' sözcüğünü okuyan her kim olursa olsun bir (ya da birkaç – İngilizcede sen ve siz aynı sözcükle karşılanır) kişiyi gösterebilir. Tüm bu durumlarda bir gösterge sözcüğünün fiziksel varlığı sözcüğün gösterdiği şeye fiziksel olarak eklenmektedir. Böylece 'sen' ben ve başkalarının bazen sana verdiği acayip bir ad değildir. O, özel karşılıklı-konuşma kullanımında, görüşlerimi yönelttiğim kişi olarak, tam da karşımda duran sana işaret eden bir gösterge sözcüğüdür. 'Ben' fazladan bir varlık için fazladan bir ad değildir; o, ben onu söylerken ya da yazarken özel ad 'Gilbert Ryle' ile ifade edilen aynı bireyi gösterir. 'Ben,' Gilbert Ryle'ın diğer adı değildir. Gilbert Ryle, 'ben'i kullanırken, 'Gilbert Ryle' adını taşıyan kişiyi gösterir.

Ama bu da öykünün tamamı olmaktan uzaktır. Biz şimdi gerçek adlar kadar, zamirlerimizi de çok sayıda farklı şekilde kullandığımıza dikkat etmeliyiz. 'Ben'in ve daha dar bir kapsamda olmak üzere, 'sen' ve 'o'nun böyle farklı kullanımları arasındaki zıtlıkların kavranışını ortaya koymayan bir araştırmadan daha da gizemleştirme doğmuş olacaktır.

"Ateş yanmadan önce kendimi ısıtıyordum" tümcesinde, 'kendimi' sözcüğü, anlamı bozmaksızın 'vücudum'la değiştirilebilir; ama 'ben' anlamlılığını kaybetmeden 'bedenim'le yer değiştiremezdi. Aynı biçimde "ben öldükten sonra beni yakın"

tümcesi de kendi kendisiyle çelişen hiçbir şey söylemez, çünkü 'beni' ve 'ben' ayrı anlamlarda kullanılmışlardır. Böylece birinci şahıs zamirini benim bedenimle eşanlamlı olarak kullanabiliriz, bazen de kullanamayız. Eğer saçım ateşte yanarsa, "ben yanmadım, sadece saçım yandı" diyebilirim, ama şunu asla söyleyemem "ben yanmadım sadece yüzüm ve ellerim yandı." Vücudun duyarsız olan ve hareket ettirilemeyen bir parçası, canım istediği zaman benimdir, ama o, benim bir parçam değildir. Tersine bedene mekanik destek sağlayan şeylerden; motosiklet ve baston gibi, 'ben'e ve 'bana' bitişik olarak söz edilebilir. Tıpkı "posta kutusuna çarptım" tümcesinde olduğu gibi, bu tümce şunu söylemekle aynı anlama gelir "sürmekte olduğum araba (ya da sahibi olduğum ve şu anda benim tarafımdan kullanılan araba) posta kutusu ile çarpıştı."

Şimdi de içinde 'ben' ve 'beni' sözcüklerinin kuşkusuz vücudumla ya da bacağımla hiçbir biçimde yer değiştiremeyeceği bazı bağlamları ele alalım. Eğer "çarpışmada yaralandığım için canım sıkkın" dersem burada, "ben yaralandım" yerine "bacağım yaralandı" anlatımını onaylayabilmeme karşın, hiçbir biçimde "canım sıkkın" böyle bir yolla yeniden oluşturulmasına izin vermezdim. Aynı şekilde başımın hatırlamasından, beynimin bölme işlemi yapmasından, bedenimin yorgunlukla savaşmasından söz etmek anlamsız olmaktadır. Belki de böyle sözdizimlerinin anlamsızlığından dolayıdır ki, pek çok insan bir kişiyi bir beden ve bir beden-olmayan arasındaki bir birlik olarak betimleme yoluna gitmiştir.

Bununla birlikte, henüz 'ben' ve 'beni' terimlerinin kullanımlarındaki esneklikle ilgili listemizin sonuna gelmedik, çünkü birinci kişi zamirinin kullanımları arasında ortaya çıkan yeni zıtlıklar keşfediyoruz; bunların hiçbiri sadece beden referans gösterilerek açıklanamaz. "Kendimi tam rüya görmeye başlamışken yakaladım" demek, anlamlı olurken, "bedenimi rüya görmeye başlamışken yakaladım" demek ya da "bedenim beni rüya görmeye başlamışken yakaladı" demek anlamlı ol-

mazdı; yine bir çocuğun kendi kendisine peri masalı anlattığını söylemek anlamlı olurken, vücudunun ya anlatan ya da dinleyen olduğunu söylemek hiç de anlamlı olmazdı.

Bu tiplerdeki zıtlıklar, belki de hepsinden daha çok kendi kendini denetleme uygulamalarının betimlemelerinde ortaya konan zıtlıklar, pek çok vaiz ve bazı düşünürlerin, sıradan bir kişi, sanki tümü de deri altında bir araya toplanmış kişilerin gerçekten bir tür topluluğu ya da takımı imiş gibi konuşmalarına indirgenebilir. Sanki düşünen ve veto eden 'ben' bir kişidir, obur ya da tembel 'ben' bir başka kişi. Ama bu tür betimlemenin açıktır ki kullanımı yoktur. Bizim kişiden anladığımız şeyin bir parçası, kendini rüya görmeye başlamışken yakalayabilen, kendi kendisine öyküler anlatan, kendi oburluğuna hâkim olan bir kişidir. Böylece bir kişiyi, bir kişiler takımına indirgeme önerisi, bir ve aynı kişinin nasıl aynı zamanda hem anlatan hem de dinleyen olduğunu, hem uyanık hem hülyalı, hem yanan hem de yanmış olmasına şaşıran olduğunu açıklayamıyorsa, o zaman salt kişilerin sayısını çoğaltmış olurdu. Gereksinimimiz olan açıklamanın başlangıcı şudur. "Kendi kendimi hülyalara dalmaya başlamışken yakaladım," gibi bir önermedeki iki zamir farklı kişilerin adları değildir, çünkü onlar ad değildir, ama farklı bağlamlarda farklı anlamlarda kullanılan gösterge sözcükleridir. Tıpkı "ateşin başında kendimi ısıtıyordum" önerme örneğinde gördüğümüz gibi (Burada ötekilerden farklı bir anlam ayrımı olmakla birlikte). Bir tümce içinde iki kez kullanılan birinci kişi zamirinin hem aynı kişiyi belirttiğini hem de iki farklı anlama sahip olabileceğini söylemek akla yatmaz görünüyorsa, aynı şeyin sıradan özel adlarla ve kişisel nitelemelerle ilişkili olarak gerçekleşebileceğini söylemek sanırım yeterli olur. "Düğünden sonra Miss Jones artık Miss Jones olmayacak" tümcesi, sadece özel bir kadının kendi kendisi olmasının duracağını ya da kişi olarak şu anda her ne ise onun duracağını söylemiyor, sadece adının ve statüsünün değişmiş olacağını söylüyor; ve yine "Napolyon, Fransa'ya dön-

dükten sonra artık Napolyon değildi" tümcesi, sadece onun generallik niteliklerinin değişmiş olduğu anlamındadır. Ve bu, ünlü "ben, ben değilim" anlatımına çok benzemektedir. "Tam hayal kurmaya başlıyordum" ve "kendimi hayal kurmaya başlamışken yakaladım" önermeleri mantıksal olarak farklı tipte önermelerdir ve onların farklı tipte olmalarından, 'ben' zamirinin iki önermede de farklı bir mantıksal güç içinde kullanılmış olduğu sonucu çıkar.

Özellikle insan davranışı dikkate alındığında, yani hayvanlar, bebekler ve geri ekâlılar tarafından başarılamayan davranışı düşünürsek, bazı türden eylemlerin, şu ya da bu biçimde öteki eylemlerle ilişkili olduklarına ya da onların üzerine oluşturulmuş olduklarına bazı nedenlerden dolayı dikkat etmek zorundayız. Bir kişi bir başkasına misilleme yaptığı, onunla alay ettiği, ona yanıt verdiği ya da onunla saklambaç oynadığı zaman, onun eylemleri şu ya da bu biçimde ötekinin bazı eylemleri ile ilişki içindedir, daha sonra açımlanacak olan bir anlamda, birincinin kotarımı ikinciyle ilgili düşünceyi içerir. Bir kişinin yaptığı bir eylem, öteki kişinin eylemleri üzerine düşünmemiş olsaydı, onu gözetleyen ya da onu alkışlayan bir eylem olamazdı. Ya da bir başkası satıcı olarak davranmamış olsaydı, ben de müşteri olarak davranamazdım. Bir adam, eğer bir diğeri onu sorguya çekiyorsa, ifade vermelidir. Eğer bazıları tiyatro eleştirmeni olarak ortada dolaşıyorsa, bazıları da sahne üzerinde olmalıdır. Öteki eylemlerden dolaylı anlatımı içeren betimlemelere işaret etmek için 'daha üst düzeyden eylemler' başlığını kullanmak bazen uygun olacaktır.

Tümü değil ama bazı daha üst düzeyden eylemler ilgili olduğu kişiyi etkiler. Eğer sadece senin arkandan senin eylemlerini yorumluyorsam, benim edimimin performansı, senin ediminin performansı düşüncesini içermesi anlamında, benim yorumum senin eylemlerinle ilişkili olmak zorundadır; ama senin eylemlerine değişiklik yapmaz. Bu özellikle, yorumcu ya da eleştirmenin bir kişinin geçmişte yapmış olduğu şeyleri

onun ölümünden sonra yergi konusu yaptıkları yerde açıkça görülür. Tarihçiler Napolyon'un Waterloo Savaşı ile ilgili davranışını değiştiremez. Öte yandan, benim hücumda bulunma yöntemlerim ve zamanım, senin savunma tekniklerini ve zamanlamanı etkileyecektir; benim sattığım şey, senin satın aldığın şeyle çok ilişkilidir.

Yine bir kişinin bir diğeriyle ilişkili olan eylemlerinden söz ettiğim zaman, bir kişinin gerçekten yapmadığı halde, bir şeyi yapıyormuş olarak yanlış izlenim yaratma altında kotardığı eylemleri dışta bırakmıyorum. Uyumuş taklidi yapmadaki ustalığımı alkışlayan bir çocuk, gerçekten uyuyakalmış olmama karşın, benim taklit yaptığımı varsayan bir anlamda bir şey yapıyor; ve Robinson Crusoe, eğer kuşun, söylediği şeyleri izlediğine inanıyor ya da yarı yarıya inanıyorsa, bu inanç yanlış bile olsa, gerçekten papağanı ile konuşmaya dayalı bir ilgi içinde olur.

Sonuç olarak, sonra gelen ya da –hatta– salt olanaklı yahut olası eylemlerle ilgili olan birçok türde ilişki vardır. Beni seçmen için sana rüşvet verdiğim zaman, senin beni seçim henüz gerçekleşmemiş bulunuyor ve hiçbir zaman gerçekleşmeyebilir. Senin seçimine bir referans, benim rüşvetimin betimlemesi içine girer; ancak referans 'beni seçecek olman' modeliyle ilgili olmalıdır, ama 'çünkü seçtin' ya da 'çünkü beni seçtiğini düşündüm' modeline göre olmamalıdır. Aynı biçimde, benim seninle konuşmam, beni anlaman ve benimle uyuşman alternatifini öngörür, yani beni anlayabileceğin ve benimle uyuşabileceğin için seninle konuşuyorum, demeye gelir.

Böylece, John Doe, Richard Roe tarafından yapılan bir şeye karşı koyduğu, onu araştırdığı, rapor ettiği, hicvettiği, sömürdüğü, alkışladığı, küçük gördüğü, desteklediği, taklit ettiği ya da yorumladığı zaman, eyleminin herhangi bir betimlenişi, Richard Roe tarafından yapılan ya da yapıldığı varsayılan şeyin dolaylı bir anlatımını ortaya koymuş olmalıdır; oysa ki John Doe'nin davranışının böyle bir betimlenişi hiçbir biçimde, Ric-

hard Roe'nin davranışının betimlenişine bir giriş yapmış olamazdı. John Due'nun araştırması ya da küçük görmesi üzerine konuşmak, araştırılmakta ya da küçük görülmekte olan üzerine konuşmayı içerirdi ama onun tarafından içerilemezdi. İşte bu John Doe'nun eyleminin, Richard Roe'nunkine göre daha üst düzeyden bir eylem olması ile anlatılan şeydir. 'Daha üst düzeyden' demekle 'daha yüce' demek istemiyorum. Bir kaçağa şantaj yapmak, onun kaçak oluşuna göre daha üst düzeyden bir eylemdir. Satmaya göre reklam yapmak daha üst düzeyden bir şeydir, bir iyilik yapma işini anımsamak, onu yapmaktan daha yüce değildir. Ama daha üst düzeyden bir eylemdir.

Şunu anımsatmak yararlı olabilir; birilerinin ardından onların eylemleri üzerine yorum yapma ya da onları rapor etme eylemleri, daha üst düzeyden eylemin bir türü olmasına karşın, bu eylemlerle ilgilenmenin öteki yolları üzerinde hiçbir özel önceliğe sahip değildir. Richard Roe'nun yaptığı şeyin akademik bir çetelesini tutmak, Richard Roe'nun adımları ile ilgili John Doe'nun attığı adımlar içindeki bir yoldur sadece. Bildirişsel kipteki tümcelerin oluşturulması ve özel ya da genel kullanımı entelektüellerin düşünmekten hoşlandıkları gibi ne John Doe'nun kaçınılmaz ilk adımı atışıdır ne de onun ütopyacılara göre son adımıdır. Ama bu husus, daha üst düzeyden eylem düzenlemenin buna karşılık olan daha aşağı düzeyden eylemin 'düşüncesini içermesi' noktasını biraz daha gözden geçirmemizin gerekliliğini ortaya koyar. Örneğin eğer senin jestlerini taklit edersem bu, iki şey yapmam gerektiği anlamına gelmez; yani hem kendime sözel olarak senin jestlerini betimliyorum, hem de bu betimlemede kullanılan terimlere uyan jestlerimi üretiyorum denemez. Kendime senin jestlerini anlatmam kendi içinde, daha üst düzeyden bir işlem olmalıdır ve eşit derecede senin jestlerinin düşüncesini içermelidir. 'Düşünceyi içerme deyimi' nedensel bir etkileşime ya da bir başka türden bir süreçle birlikte bulunan bir başka sürece işaret etmez. Senin jestlerini yorumlama olarak yorumluyor olmanın

kendisi, senin jestlerin üzerine belirli bir yolda düşünme olmalıdır; böylece onları taklit etme, taklit etme olarak salt bir ikinci nüsha değil, kendisi senin jestlerin üzerine belirli bir yolda düşünmedir denebilir. Ama doğal olarak, bu 'düşünme'nin zorlanmış bir anlamıdır; zihinde ölçüp biçmenin herhangi bir türünü ya da birtakım önermelerin bildirilişini gerektirmiyor. O, yaptığım şeyi bilmeliyim anlamındadır ve mademki yaptığım şey taklit ediyor olduğumdur, o halde senin yaptığın jestleri bilmeliyim ve rapor veren ya da yorumlayan bir tarz içinde değil de, taklit eden bir tarz içinde kullanmak suretiyle bu bilgiyi kullanıyor olmalıyımdır.

Daha üst düzeyden eylemler içgüdüsel değildir. Herhangi biri etkili ya da etkisizce, uygun olarak ya da uygun olmayarak, zekice ya da aptalca yapılabilir. Çocuklar onları nasıl uygulayacaklarını öğrenmek zorundadırlar. Onlar bir şeye nasıl karşı durulacağını, bir şeyin nasıl üstesinden gelineceğini ve nasıl misilleme yapılacağını ve yine bir şeyin nasıl erken davranılıp önleneceğini, ona izin verileceğini, birlikte işlem yapılacağını, nasıl değiş-tokuş edileceğini ve sıkı pazarlık yapılacağını, nasıl ödüllendirme ve cezalandırma yapılacağını öğrenmek zorundadırlar. Başkalarına şaka yapmayı, kendilerine yapılan şakaları anlamayı, buyruklara uymayı ve buyruk vermeyi, ricada bulunmayı ve ricayı yerine getirmeyi, not almayı ve insanlara ödül vermeyi öğrenmelidirler. Raporları, yorumları, betimlemeleri, oluşturmayı ve izlemeyi öğrenmelidirler ve yine, jüri heyeti raporlarını eleştirebilmeyi, onaylamayı, yadsımayı, düzeltmeyi, jüri heyetinin kararlarını kompoze etmeyi, sıkı sıkıya sorguya çekmeyi ve sorguya çekebilmeyi öğrenmelidirler. Özellikle de (ve çok kısa sürede değil) açığa vurma eğiliminde oldukları şeyleri kendilerine saklamayı öğrenmelidirler. Ağzı sıkılık, ağzı sıkı olmamaya göre daha üst düzeyden bir eylemdir.

Oyun odasının ve dersliklerin bu bilinen doğruluklarına dikkati çekmekteki amacım şimdi görülebilir. Belirli bir aşa-

mada çocuk, kendini, kendi daha düşük düzeydeki edimleri üzerine, daha üst düzeyden edimlere yöneltmenin hilesini keşfeder. Kendisiyle öteki insanlar arasındaki, kişiler arası konularda, şakaların, zorlamaların, sorgulamaların, eleştirilerin ve taklitçiliklerin ayrı ayrı hem kahramanı hem de kurbanı olmakla, rollerin nasıl derhal iki yönlü oynandığını keşfeder. Daha önce kendisine anlatılan öyküleri dinlemiştir; ama şimdi, kendi büyülenmiş kulağına öyküler anlatmaktadır. Kendi içtensizlikleri keşfedilmiştir, ama şimdi araştırma tekniklerini kendi içtensizliklerine uygulamaktadır. Kendi kendisine öyle bir otorite ile emirler verebilmektedir ki, bazen uymak için en isteksiz olduğu zamanlarda bile, bunlara uyduğunu görmektedir. Kendi kendini ikna etme ve kendi kendini caydırmada az ya da çok etkili duruma gelir. Yetişkinler tarafından gençlere düzenli olarak pratik ettirilen şeylerin, daha üst düzeyden yöntemlerinin pek çoğunu, kendi davranışına uygulamayı gençlik çağında öğrenir. O zaman onun yetişkin olduğu söylenir.

Dahası oldukça erken bir zamanda başkalarının edimleri üzerine daha üst düzeyden edimler yöneltmeye sadece yetenek değil, ama aynı zamanda eğilim de kazanmış olduğu gibi, şimdi de kendi davranışı üzerine aynı şeyi yapmada ustalık kadar eğilim de kazanır; ve tıpkı daha önce başkalarının sadece özel performansları ile başa çıkmayı değil, ama aynı zamanda bu özel performanslara yol açan yatkınlıklar ile de başa çıkmayı öğrenmiş olduğu tarzda, şimdi de bir dereceye kadar, kendi alışkanlık güdü ve yetileriyle ilgili, kuramsal ve pratik adımları atmayı hem becerebilir hem de bunlar için hazır duruma gelmiştir. Kendi daha üst düzeyden performansları ve onları gerçekleştirmeye yol açan yatkınlıkları, tam da aynı tür işlemden herhangi bir tarzda muaf tutulmuş değildir. Çünkü herhangi bir düzeydeki herhangi bir performans için, onunla ilgili daha üst düzeyden eylemlerin bir çeşitliliğinin icra edilmiş olması daima olasıdır. Senin ya da benim tarafımdan yapılmış olan bir şeyle eğer alay edersem, bu alay edişim üzerine sözel bir yo-

rum yapmaya devam edebilirim, ama genellikle yapmayabilirim, onun için özür dileyebilirim ya da başkalarının şakaya katılmasına izin verebilirim ve sonra böyle yaptığım için kendi kendimi kutlayabilirim ya da kınayabilirim ve bunu yaptığımı günlüğüme bir not olarak düşebilirim.

Görüldüğü gibi, burada tartışılan şey, hem 'özbilinçlilik' hem de 'özdenetim' dediğimiz şeyleri ve hatta bunlardan daha da fazlasını kapsamaktadır. Gerçekten bir kişi bazen yapıp etmeleri üzerine bir yazanakçı gibi ve bazen de kendi davranışını düzelten bir başkan olarak davranabilir ya da davranmalıdır. Ama daha üst düzeyden kendi kendisiyle ilgili bu uygulamalar, sayısız belirleyici işaretten sadece ikisidir; tıpkı kişilerarası işlere karşılık olanların da sayısız işaretlerinden sadece ikisi olması gibi.

Şu da sanılmamalıdır ki, birisinin kendi yapıp etmeleri üzerine kendi kendisine verdiği raporlar ya da kendi davranışı uzerine uyguladığı rejimler kaçınılmaz olarak yan tutma ve dikkatsizlikten bağımsızdır. Kendimle ilgili raporlarım, seninle ilgili raporlarım gibi aynı türden kusurların ya da hataların konusudur ve kendi üzerime uyguladığım öğütler, düzeltmeler ve emirler bana, benim öteki insanlarla ilgili düzenlemelerim kadar etkisiz ve isabetsiz olarak görünebilir. Özbilinçlilik, eğer sözcük yine de kullanılmış olacaksa, kendi içinde bulunan bir aynadan yansıyan ışık ışınlarıyla kendi kendisini aydınlatan bir meşale olarak, içi boş para-optik model içinde betimlenmemelidir. Tersine o, oldukça dürüst ve zeki tanıklığın yine oldukça etkili kullanımının sadece özel bir durumudur. Aynı tarzda özdenetim, yetkin akıl ve otoritenin üstünlüğü ile, kısmen disiplinle yöneltilen bir yönetim kuruluna benzetilemez. O, sadece sıradan bir insanın sıradan bir insanı yönetmesinin özel bir durumudur. Yani, sözgelimi, John Doe burada her iki görevi de üstlenmiş oluyor. Eleştirinin üzerinde olan bazı daha üst düzeyden edimlerin ortaya çıktığı herhangi bir

daha üst düzeyden edim, kendi kendisini eleştirebilir; burada düzeltilemeyen bir şey yer almaz, ama düzeltilmez olan hiçbir şey de yer almaz; en üst düzeyde olan herhangi bir işlem yoktur, ama herhangi düzeydeki herhangi bir işlem için daha üst düzeyden işlemler bulunabilir.

7. 'BEN'İN SİSTEMATİK ELE GEÇMEZLİĞİ

Şimdi 'ben' kavramının sistematik ele geçmezliği ve onunla 'sen' ya da 'o' kavramları arasında kısmen bulunan paralel-olmayış konusunda açıklama yapabilecek bir duruma gelmiş bulunuyoruz. Birisinin herhangi bir biçimde, kuramsal ya da pratik, kendisiyle ilgilenmesi daha üst düzeyden bir edim ortaya koymak olur. Bu tıpkı birisinin daha başka birisi ile ilgilenmesi gibidir. Örneğin, birisinin tam şu anda yapmış bulunduğu ya da şimdi yapmakta olduğu şeyi betimlemeye çalışmak, *per accidens* [istisnalar bir yana], kendisi yorumlamanın bir adımı olmayan bir adım üzerine yorum yapmak olur. Ama yorum yapan işlem, kendi üzerinde yorum yapılan bir adım değildir ve olamaz; nasıl ki alay etme edimi de kendi kendisinin alay konusu olamazdı. Daha üst düzeyden bir eylem, kendi üzerine kotarılan bir eylem olamaz. Böylece benim performanslarım üzerine yaptığım kendi yorumum, bir tek performans, yani kendi kendisi, hakkında daima sessiz kalmalıdır. Ve bu performans sadece bir başka yorumun hedefi olabilir. Kendisini yorumlama, kendisiyle alay etme ve kendi kendisine öğüt verme, sonsuza dek sondan bir önceki olmaya mahkûmdur. Oysa herhangi bir özel yorum ya da öğüt dışı bırakılan hiçbir ayrıcalıklı şey olamaz ve bundan dolayı sonsuza dek yorum ya da öğütten kaçamaz. Tersine, o birçok yeni yorumun ya da eleştirinin nişan tahtası olabilir.

Bu nokta şu şekilde örneklendirilebilir: Bir şarkı söylemeyi öğreten öğretmen, öğrencisinin söylediği her bir sözcüğü, abartarak yaptığı mimikleri, nota basmalarını ve vurgularını

eleştirebilir; eğer öğrenci yeterince yavaş bir biçimde şarkı söylüyorsa, öğretmen bir sonraki parça gelmeden önce, öğrenci tarafından söylenilen her bir sözcüğü gülünç bir biçimde taklit edebilirdi. Ama o zaman, bir alçak gönüllülük durumu içinde aynı tarzda kendi şarkı söyleyişini eleştirmeye çalışabilir ve kendi kendini-taklit içinde söyledikleri de dâhil, söylediği her bir sözcüğü abartarak taklit etmekten daha fazlasını yapmış olurdu. Birincisi, açıkça görülüyor ki, şarkısının en son söylediği sözcüğünün ötesine asla geçemeyecektir ve ikincisi, verilen herhangi bir anda henüz taklidini yapacak olduğu bir sözcüğü söylemiş oluyor – ve onların taklitleriyle birlikte notaları ne denli hızlı bir biçimde kovalamış olması hiçbir fark yaratmıyor. O, ilkece, asla kovaladığı objenin frak kuyruğundan daha fazlasını yakalayamayacak, çünkü bir sözcük kendisinin bir taklidi olamaz. Bununla birlikte şarkı olarak söylenip de taklit edilmeden kalan hiçbir sözcük yoktur; o, daima gideceği yere bir gün geç kalmaktadır ama her günü ulaşmadığı önceki günün yerine koymuş olur. Geride bıraktığı son sıçrayıştan daha iyisini asla yapamadığı için, o, kendi başının gölgesi üzerine sıçramada hiçbir zaman başarılı olamayacaktır.

Sıradan bir yorumcu bir kitabı yorumlayabilir, oysa ikinci düzeyden yorumcu kitabın yorumlarını eleştirir. Ama ikinci düzeyden yorum kendi kendisinin bir eleştirisi değildir. O da sadece bir üçüncü düzeydeki yorum içinde eleştirilebilir. Tam bir yayıncı sabrı gösterilerek herhangi düzeyden herhangi bir yorum yazısı yayımlanabilirdi ama tüm yorumların eleştirel bir bakıştan geçirilebileceği hiçbir aşama yoktur. Ve yine bir günlükçünün her eylemi onun günlüğündeki bir not düşmenin konusu olamazdı; çünkü günlüğüne yapılan son giriş, bu girişin yeniden kaydedilmiş olması gerekliliğinin istemini ortaya koyar.

Bu durum sanırım şu duyguyu açıklamaktadır, benim geçen yılki benim ya da dünkü benim tüketici bir biçimde betimlenip açıklanabilirken ve yine senin geçmişteki ve şu andaki

benin, benim tarafımdan tüketici bir biçimde betimlenip açıklanabilirken, benim, bugünkü benim ne denli başarmaya çalışsam da onu yakalayışımdan sürekli olarak kaçıp kurtuluyor. Ve yine bu durum 'ben' ve 'sen' kavramları arasındaki görülen paralel-olmayışı, herhangi türden sonul bir gizemliliğin herhangi bir türü olarak, ele geçmez bir tortuyu işin içine katmaksızın açıklamaktadır.

Açıklanması gereken bir başka şey daha var: İnsanlar istenç özgürlüğü sorunlarını düşündükleri ve kendi yaşam akışlarını saatler ya da yel değirmenlerine benzer olarak imgelemeye çalıştıkları zaman, yakın geleceklerinin zaten değiştirilemez bir biçimde belirlenmiş ve önceden düşünülmüş olduğu fikrinden kuşku duymaya yönelirler. Bu, tam şu anda düşünmekte, hissetmekte ve yapmakta olduğum şeyin, önceden belirlenmiş olmasını varsaymak saçma gelir, oysa insanlar öteki insanların geleceklerinin bu tarzda önceden belirlenmiş olduğu kanısında böyle bir saçmalık bulmama eğilimindedirler. 'İstençlik duygusu' diye adlandırılan şey, düşüneceğim ya da yapacağım şeyin, zaten önceden görülenmiş olabileceğini imgelemedeki bu yeteneksizlikle çok yakından ilişkilidir. Öte yandan dün yaptığım ve düşündüğüm şeyi ele aldığım zaman, onu yapmadan önce, bunun daha önceden belirlenmiş olabileceğini varsaymada hiçbir saçmalık yokmuş gibi görünüyor. Bu, sadece benim kendi bir sonraki devinimimi olgusal olarak öndeyilemeye çalıştığım esnada ortaya çıkar. Çünkü bu durumda kendisini açığa sürükleyen dalgaları alt etmeye çalışan bir yüzücüye benzemekteyim.

Çözüm daha önce olduğu gibidir. Bir eylem ya da düşüncenin bir öndeyisi, daha üst düzeyden bir işlemdir; onun kotarılması öndeyi yapmada düşünülen şeyler arasında olamaz. Oysa bir şeyi yapmadan biraz önce içinde bulunduğum ruhsal durum, yapacağım şeyde bir farklılık yaratabileceği için bundan şu sonuç çıkar ki, öndeyimle ilişkili verilerin en azından bir tanesini gözden kaçırmış olmalıyım. Aynı biçimde, senin ne ya-

pacağınla ilgili olası en eksiksiz öğüdü sana verebilirim, ama görüşümün bir parçasını yitirmiş olmalıyım, çünkü aynı ruhta olarak, bu öğüdü senin nasıl alacağınla ilgili sana bir fikir veremiyorum. Bundan dolayı, şunu söylemekte hiçbir paradoks yoktur; kendimi yaptığım şeyi yaparken ya da düşünürken bulmamdan hiçbir şaşkınlığa düşmediğim halde, ne yapacağımı ve düşüneceğimi en büyük dikkatle sezinlemeye çalıştığım zaman, ortaya çıkan sonuç, olasılıkla, benim beklentimi yalanlayacaktır. Benim önceden görme sürecim sonuç olarak ortaya çıkacak olan davranışımı, benim tahminimin açıklayamayacağı bir derece ve doğrultuda değiştirilebilir. Kendisi için kendimi hazırlayamayacağım tek şey, düşünecek olduğum bir sonraki düşüncedir.

Yakın geleceğimin bu tarzda, sistematik olarak benim için ele geçmez olduğu olgusu, doğal olarak benim kariyerimin ilkece kendimden daha başka kâhinler için kehanette bulunulamaz olduğunu ve hatta eylemin heyecanından hemen sonra kendim için açıklanamaz olduğunu kanıtlama eğilimine sahip değildir. İşaret parmağımla herhangi daha başka bir nesneye işaret edebilirim, öteki insanlar da bu parmağı işaret edebilirler. Ama o, kendi kendisini gösteren bir obje olamaz ve ne de bir füze, herhangi bir şeye atılabilmesine karşın kendi kendisinin hedefi olabilir.

Herhangi bir performans daha üst düzeyden bir performansın ilgi nesnesi olabilir ama kendi kendisinin ilgi nesnesi olamaz, tarzındaki bu genel sonuç, 'şimdi,' 'sen' ve 'ben' gibi gösterge sözcüklerinin özel işlevleri üzerine daha önce söylenenlerle ilişkilidir. Bir 'ben' tümcesi özellikle birisi tarafından kendi kendisi olarak söylenilen ve yazılanla özellikle ilgisi olanı gösterir. 'Ben' onu söyleyen kişiyi gösterir. Böylece bir kişi bir 'ben' tümcesi sözcelediği zaman, sözcelemi daha üst düzeyden bir performansın, yani belki bir kendini rapor etmenin, kendini yüreklendirmenin, kendi kendisine acımanın bir parçası olabilir ve bu performansın kendisi, kendi kendisi olan bir iş-

lemle ilişkili değildir. Özel spekülatif amaçlar için kişi anlık olarak Ben Sorununa yoğunlaşmış olsa bile, başarısız olmuştur ve izleyip durduğu frak kuyruğundan daha fazlasını yakalama işinde başarısız olduğunu bilir. Avı, avcının kendisiydi.

Sonuç olarak 'özbilinçlilik' şemsiyesi altında uygun olmayan bir tarzda kapsanılma eğilimi gösteren daha üst düzeyden edimlerin ve tutumların dizisi ile ilgili olarak gizemli ya da gizli olan hiçbir şey yoktur. Onlar insanların birbirleriyle ilişkili olan işlerinde sergilenen daha üst düzeyden edimler ve tutumlarla ilkece aynıdır. Gerçekten, birincisi sadece ikincinin özel bir uygulamasıdır ve onlardan önce öğrenilir. Eğer bir parça el becerikliliği yaptığım için, kendime gülmenin ikinci düzeyden bir edimi üzerine, eğer üçüncü düzeyden işlem kotarırsam, gerçekten birinci kişi zamirini iki ayrı yolda kullanmış olacağım. Kendime ya da arkadaşıma, "sakarlık yaptığım için kendime gülüyordum" diyorum. Ama bu, derimin altında iki tane 'Ben' bulunduğunu göstermekten öylesine uzaktır ki, onlar üzerine hemen yorum yapmaya devam eden bir üçüncü 'ben'-den söz etmeyi de bir tarafa bırakırsak, bu sadece benim bana gülmemden söz etmeyi sağlayan genel iki zamir deyimini uyguladığımı gösterir çünkü betimlemek için deyimin genellikle uygulandığı kişiler-arası karşılıklı etkileşim yöntemini uyguluyorum.

Bu bölümü sona erdirmeden önce, birinci kişi zamiri ve tüm geri kalanlar arasında etkili bir ayrım bulunduğundan söz etmek yararlı olacaktır. 'Ben,' benim onu kullanış tarzımda, daima beni ve yalnız beni gösterir. 'Sen,' 'o' ve 'onlar' farklı zamanlarda farklı kişileri gösterir. 'Ben' benim kendi gölgeme benzer, asla senin gölgenden kaçabildiğim gibi ondan kaçamam. Bu değişmezlik ile ilgili gizemli olan hiçbir şey yoktur, ama ondan söz ediyorum, çünkü 'Ben'in anlaşılmasını güçleştiren birinciliğe ve yapışkanlığa sahip olduğunu görüyoruz. 'Şimdi' de aynı yakayı bırakmama duygusunu yaratan bir özelliğe sahipmiş gibi görünüyor.

VII

DUYUM VE GÖZLEM

1. ÖNSÖZ

Bu kitabın temel olumsuz güdülerinden biri, 'zihinsel'in bir statüyü belirtmediğini göstermektir; öyle ki bir kişi usa uygun olarak verilen bir şeyin zihinsel mi yoksa fiziksel mi, 'zihnin içinde' mi yoksa 'dış dünyada' mı olduğunu, akla yatkın olarak sorabilir. Bir kişinin zihninden söz etmek, ev eşyalarının içinde bulunmasına izin verilen, ama 'fiziksel dünya' denilen şeyin içine girmesine izin verilmeyen bir ambardan söz etmek demek değildir. O belirli türden şeyleri yapmak ya da yaşamak için ve bunları sıradan dünyanın içinde yapmak ve yaşamak için, bir kişinin sahip olduğu yetenek, sorumluluk ve yönelimlerden konuşmak demektir. Gerçekten iki ya da daha fazla dünya olabilirmiş gibi konuşmak anlamsız olurdu. Özel hobilere bölünerek yaftalanan dünyalarla, bulanıklıktan başka bir şey başarılamaz. 'Fiziksel dünya' gibi resmi bir deyim bile, 'para dünyası,' 'şapkacılık dünyası' ya da 'botanik dünyası' gibi deyimlerde olduğu gibi, felsefi bakımdan anlamsızdır.

Ama duyumlar, duygular ve imgeler için özel bir taban sağlanması bakımından 'zihinsel'in bir statüye işaret ettiği öğretisini savunmak için sabırsızlananlar olabilir. Laboratuar bilim-

leri farklı türden şeylerin ve süreçlerin betimlenmelerini ve bağlılaşımlarını sağlar, ama bizim izlenimlerimiz ve fikirlerimiz bu betimlemelerde ele alınmamış olarak kalırlar. Bundan dolayı, onlar daha başka bir yere ait olmalılar. Ve örneğin, açıktır ki, bir duyumun ortaya çıkışı, bir ağrı hisseden ya da göz kamaşmasından rahatsız olan kişi ile ilgili bir olgudur; o halde duyum bu kişinin içinde olmalıdır. Ama bu 'içinde'nin özel bir anlamıdır. Çünkü operatör onu kişinin derisinin altında bulamayacaktır. Böylece, duyum kişinin zihninin içinde olmalıdır.

Dahası duyumlar, duygular ve imgeler, bunlara sahip olan kişinin onların bilincinde olması gereken şeylerdir. Onun bilinç ırmağında daha başka ne bulunursa bulunsun, ama en azından kişinin duyumları, duyguları ve imgeleri bu ırmağın parçalarıdır. Onlar, zihinlerin kendisinden oluştuğu ana maddeyi bütünüyle oluşturmasalar bile, oluşturmaya yardım ederler.

Bu uslamlamanın şampiyonları, imgelere yani 'zihnimin gözüyle gördüğüm' şeye ve 'zihnimin içinde akıp gittiğini' bildiğim şeye duyulan özel bir güvenle, bunu kabullenmeye eğilimlidirler. Onlar, duyumlar ve bedenin koşulları arasında temelli bir boşanma önermekten de belirli bir sıkıntı hissederler. Mide ağrıları, gıdıklanmalar ve kulak çınlamaları, zihinsel yaşantılar ırmağının temizliğini kirletmekle tehdit eden fizyolojik uzantılara sahiptir. Ama gözlerim kapalı iken bile gördüğüm manzaralar, her şey sessizlik içinde iken bile duyduğum sesler ve müzik, zihin krallığına üyelik için hayran bırakacak kertede hak kazandırırlar. Sınırları içinde onları istençli olarak çağırabiliriz, uzaklaştırabiliriz, değiştirebiliriz, ama yer, durum ve bedenimin koşulu onların meydana gelmeleri ve özellikleri ile ilişkili olarak herhangi bir bağışıklık içinde imiş gibi görünemez.

İmgelerin zihinsel durumu ile ilgili bu inanç, kendisiyle birlikte hoşa giden bir sonucu da ortaya koyar. Bir kimse kendi kendine düşünüyor iken, geriye bakış çoğu kez ona gösterir

ki, zihninde sürdürmekte olduğu şeyin en azından bir parçası, sanki kendi kendisiyle konuşuyormuş gibi, kafasının içinde işittiği sözcüklerin bir dizilimi olmuştur. Böylece kişinin, içinden kendi kendisine konuşmasının zihnin özel bir işi olduğu ile ilgili saygın öğreti, katıksız düşünme aracının, fiziksel görüntülerin şu iri yarı dünyasına ait olmadığı ama tersine rüyaların yapılmış olduğu daha ince bir kumaştan oluştuğu tezini destekler ve onun tarafından desteklenmiş olur.

Bununla birlikte imgeleri tartışmadan önce, duyumlar üzerine söylenmesi gereken pek çok şey vardır ve bu bölüm tümüyle duyum ve gözlem kavramlarıyla ilgilidir. İmgelemek kavramı bir sonraki bölümde tartışılacaktır.

Bir önceki bölümde geliştirilen nedenler bakımından bu bölümde tatmin olmuş değilim. Algılama duyumlara sahip olmayı içerir, diyen resmi öğretiyi kabul etmiş bulunuyorum. Ama bu, 'duyum' sözcüğünün sofistike bir kullanımıdır. Bu, bizim 'duyum' sözcüğünü ve 'hissetmek' fiilini çoğunlukla kullandığımız yol değildir. Biz genellikle bu sözcükleri özel bir algı ailesi için, yani dokunsal ve kinestetik algılar, ısı algıları ve ayrıca yeri belirlenebilir ağrılar ve rahatsızlıklar için kullanırız. Görme, işitme, tat alma ve koklama, görmenin, işitmeyi ya da bir soğuk algınlığını hissetmenin bir şeyin tadını almayı içermesinden daha fazla olarak, sözcüğün bu anlamında, duyumları içermezler. Sofistike kullanımı içinde 'duyum' yarı-fizyolojik, yarı-psikolojik bir terim olarak görünüyor ve onun bu kullanımı belirli sahte-bilimsel Kartezyen kuramlarla da birleştirilmiştir. Bu kavram, romancı, biyografi yazarı, günlükçü ve hastabakıcıların insanlar üzerine söyledikleri şeylerde ya da doktor, dişçi ve göz doktorlarının hastalarına söyledikleri şeylerde ortaya çıkmaz.

Sofistike olmayan beylik kullanımında 'duyum' algılarda bir kurucu öğeyi değil, ama bir duyum türünü gösterir. Ama sofistike kullanımında da algı kavramı içinde içerilmiş bir kavrama işaret etmez. İnsanlar psikolojik ve fizyolojik birtakım varsa-

yımlar üzerinde derinleşmeden önce ya da Zihinler ve onların Bedenleri arasındaki bildirişmeler üzerinde birtakım kuramsal güçlükleri işitmeden önce de görmek, işitmek ve hissetmek üzerine nasıl konuşulacağını biliyorlardı.

Kendileriyle bu konuları tartışabileceğim uygun deyimleri bilmiyorum, ama umarım ki resmi deyimler içinde onları tartışmam en azından bir içsel Beşinci Kol etkisine sahip olabilir.

2. DUYUMLAR

Belirli amaçlar için, duyumları *ex officio* [görev olarak] duyu algısı içine girenler ve girmeyenler olarak ikiye ayırmak uygun olacaktır; yani kabaca söylenirse, göz, kulak, burun, dil ve deri gibi özel duyu organlarıyla ilişkili olanlar ve bedenin başka duyarlı ama duysal olmayan organlarıyla ilişkili olanlar bölümlemesini yapıyoruz. Ama bu bölme bir biçimde keyfidir. Göz kamaştığı ve burun sızladığı zaman, bu duyumları ağrı ya da acı duyma gibi organik duyumlarla aynı kategoriye koyma eğilimindeyizdir ve tersine boğazımızdan ya da midemizden belirli duyumlar aldığımız zaman boğazımıza balık kılçığı saplanmış ya da iç yağlı bulamaç yemişiz gibi hissettiğimizi söylemeye eğilimliyizdir. Özel bir kassal duyum, çok farklı olarak, bir bitkinlik duyumu ya da sanki bir kütüğün ağırlığı taşınıyormuş gibi betimlenebilir. Ve bir dinleyici, arkadaşına çok yakından geçen bir tren sesi işittiğini bildirebilir ama bu bildirdiği esnada, bu gürültünün kulaklarındaki normal bir zonklamadan ya da vınlamadan mı geldiğini güçlükle fark edebilmiş olabilir.

Bilinen nedenlerden dolayı, biz sürekli olarak duyu organları ile ilişkili olan duyumlara işaret ediyoruz. Çünkü biz sürekli olarak gördüğümüz ve görmediğimiz şeylerden, işittiğimiz, kokladığımız, tadını aldığımız ve hissettiğimiz şeylerden söz ediyoruz. Ama bu duyumlardan 'katıksız' olarak söz etmiyoruz; onlardan çoğunlukla gözlemlediğimiz ya da gözlemle-

meye çalıştığımız ya da gözlemlediğimizi açıkladığımız nesnelere ya da olaylara gönderme yaparak söz ediyoruz. Biz 'göze ilişme'den söz ederiz ama salt 'kımıldayan bir şeyin' gözümüze ilişti̇ği bağlamında bundan söz ederiz. Ve yine bir şeyin nasıl göründüğü, nasıl bir ses verdiği ve tadının nasıl olduğu sorulduğu zaman da bu alışkanlığın dışına çıkılmaz; bu durumlarda biz, normal olarak, sanki ot yığınına benzer bir şeyi gördüğümüzü, vızıldayan bir şeyi işitir gibi olduğumuzu ya da sanki bir şeyin içinde biber varmış gibi bir tat aldığımızı söylüyoruz.

Böyle, ot yığını, vızıldayan bir şey ve biber gibi sıradan objeleri referans göstererek duyumları betimleme süreci büyük kuramsal önem taşımaktadır. Örneğin, bir tınaz, onunla ilgili yapılan betimlemeyi herkesin kabul edebileceği bir şeydir; onunla ilgili bir açıklamanın bir başkasınınki ile uyuşmasını ya da en azından uyuşma oluncaya dek düzeltme yapılabileceğini bekleriz. Onun durumu, biçimi, boyutu, ağırlığı, yapılma tarihi, kompozisyonu ve işlevi herhangi birisinin sıradan gözlem ve araştırma yöntemleriyle belirlenebilecek olgulardır. Ama buna ek olarak, bu yöntemler, normal gözlem koşullarında, normal gözlemcilere, ot yığınının nasıl görüneceğini, nasıl bir dokunma duyusu vereceğini ve nasıl bir kokusu olduğunu sağlamaktadır. Bir şeyin bir tınaza benzediğini söylediğim zaman (oysa edimsel olarak bir çamaşır ipi üzerindeki bir battaniye olabilir), ben bir tınaz uygun bir açıdan, uygun bir ışık altında ve uygun bir arka-plan içinde gözlemlendiğinde, birisinin bir tınazın nasıl görünebileceği beklentisine uygun terimler içinde, onun nasıl göründüğünü betimliyorum. Yani ben, burada ve şimdi bana bir battaniyenin nasıl göründüğünü, benim sahip olduğum bir başka özel 'göze ilişme' ile ya da özel bir durumda bir başka kişinin gözüne ilişmesi ile değil de sıradan gözlemcilerin, belirli türden durumlarda yani, onların gün ışığı altında tınaza yakınlık içinde oldukları durumlarda onlardan alabileceklerini umdukları tipten bir göze ilişme ile karşılaştırmış oluyorum.

Aynı biçimde, bir şeyin biber tadında olduğunu söylemek, onun herhangi bir biberli yemeğin normal damağa sahip herhangi birisine verdiği tadı şimdi bana verdiğini söylemektir. Biber tanelerinin, farklı insanlara aynı duyumları verdiğini asla bilemeyeceğim öne sürülmüştür, ama şu an için, duyumlarımızla ilgili bilgiyi aktarmaya değgin normal yollarımız, bizim düşündüğümüz şeyin, herhangi birisinin sıradan objelerle ilişkili gözlemlerimizde belirtilmiş olan şeye, belirli türden referanslar yapmaktan ibaret olduğuna işaret etmek yeterli olacaktır. Biz, bizler için kişisel olanı nötr ya da kişisellik-dışı terimler içinde betimleriz. Gerçekten böyle terimler içinde ifade edilmedikçe, bizim betimlemelerimiz hiçbir şey aktarmayacaktır. Ayrıca bunlar, başkaları tarafından öğretilerek öğrendiğimiz terimlerdir. Bu ya da şu duyumlar dizisinin terimleri içinde, biz ot yığınlarını betimleyemeyiz ve betimleyemiyoruz. Biz duyumlarımızı gözlemcilere ve ot yığınları gibi şeylere belirli türden referanslarda bulunarak betimliyoruz.

Organik duyumları betimlemek için de aynı pratiği izliyoruz. Ağrı çeken birisi, ağrısını bir bıçaklanma, bir ezilme ya da bir yanma ağrısı olarak betimlediği zaman, ağrısının bir hançer, bir matkap ya da bir köz tarafından verilmiş olduğunu kesinlikle düşünmemiş olmasına karşın, o, halen ne türden bir ağrı olduğunu, bu tür nesnelerin herhangi birisine verebileceği ağrı türlerine benzeterek anlatma yolunu tutuyor. Aynı açıklama biçimi, 'kulaklarımda bir şarkı sesi var,' 'kanım soğuk akıyor' ve 'yıldızları gördüm' gibi betimlemelerde de karşımıza çıkar. Birisinin görüşünün puslu olduğunu söylemek bile, bu kişinin görüşünü, herhangi bir gözlemcinin, puslu bir atmosfer ortamından sıradan objeleri nasıl gördüğüne benzetmektir.

Duyumlarımızı betimlemenin şu anda sözünü ettiğimiz bu yolları, duyum kavramlarının mantığını tartışmada nasıl ve niçin ortada dilsel bir güçlük var olduğunu göstermektedir. 'Katıksız' bir duyum dili uygulamıyoruz. Özel duyumları sıradan objelerin normal bir kişiye düzenli olarak nasıl göründüğünü,

nasıl ses verip, nasıl dokunma duyumları verdiğine işaret ederek betimliyoruz.

Bilgibilimciler, sancılar, kaşınmalar, yaralanmalar, ateşlenmeler ve göz kamaşmaları gibi sözcükleri, sanki onlar katıksız olarak duyum adlarıymış gibi kullanmaya düşkündürler. Ama bu uygulama kuşkusuz iki kez yanıltıcıdır. Bu sözcüklerin pek çoğu anlamlarını sadece pire yeniği, hançer, radyatör gibi sıradan objeleri içeren durumlardan almıyorlar ama aynı zamanda bunlar, duyumlara sahip kişinin bu durumdan hoşlanıp hoşlanmadığı ya da onlara sahip olmaktan pekâlâ hoşlanabilirdi ya da hoşlanmayabilirdi tarzındaki durumunu gösteriyorlar. Dizimdeki bir ağrı, sahip olduğumun farkında olduğum bir duyumdur; bu nedenle, 'fark edilmemiş ağrı' saçma bir anlatımdır. Oysa fark edilmemiş bir duyumda hiçbir saçmalık yoktur.

Bu nokta kavramsal bir ayırıma geçmemize hizmet edebilir; yani bir duyuma sahip olmak ve gözlemlemek arasında temelli bir ayrım olduğu gün ışığına çıkacaktır. Bir kişi bir şeyi izliyor, inceliyor ya da bir şeye bakıyor, onu dinliyor ya da onun tadına bakıyor olarak söylendiği zaman, söylenmek istenenin bir parçası, ama sadece bir parçası, o kişinin görsel, işitsel ya da tadımsal duyumlara sahip olduğudur. Ama bir şeyi gözlemliyor olmak denince, gözlemci aynı zamanda, hiç olmazsa bir şeyi ortaya çıkarmaya çalışıyor olmalıdır. Onun incelemesi, ek olarak, dikkatli ya da dikkatsiz, gelişigüzel ya da devamlı, yöntemli ya da rastgele, tam ya da eksik, uzmanca ya da amatörce olarak betimlenebilir. Gözlemleme çok çetin olabilen görevlerden birisidir ve onda az çok başarılı ya da az çok iyi olabiliriz. Ama kişinin gözlemleme güçlerinin sergilenişini niteleyen bu yolların hiçbirisi, görsel, işitsel ya da tadımsal duyumlar almaya uygulanamaz. Birisi dikkatli bir biçimde dinleyebilir ama kulaklarında, dikkatli bir biçimde bir çınlamaya sahip olamaz; birisi sistematik bir biçimde bakabilir, ama sistematik bir biçimde göz kamaşmasına sahip olamaz; birisi lezzet farklarını ayırt etmeye çalışabilir, ama tatma duyumlarına sahip olmaya

çalışamaz. Yine biz sık sık meraktan ya da görev gereği gözlemleriz, ama bu ya da daha başka bir güdüden dolayı gıdıklanışlara sahip olamayız. Biz amaç uğruna gözlem yaparız ama onları bir amaca götürebilmemize karşın, amaç için duyumlara sahip olamayız. Gözlem hataları yapabiliriz ama duyumda hata yapmak ya da hatalardan kaçınmaktan söz etmek anlamsız olur. Duyumlar doğru da yanlış olamazlar, gerçeğe sadık ya da yalancı da olamazlar; onlar ne kavrayış ne de yanlış kavrayıştır. Gözlemleme bir şeyi keşfetmek ya da keşfetmeye çalışmaktır, ama bir duyuma sahip olmak ne keşfetmek, ne keşfetmeye çalışmak ne de herhangi bir şeyi keşfetmekte başarısızlığa uğramaktır.

Bu zıtlıklar dizisi bizi şunu söylemeye götürür; bir kişinin objelere ve objeye ulaştıran yollara dikkat eder olması ya da dikkatsiz olmasının derecesinden söz etmek, onun zekâ ve karakter betimlemesinin bir parçasını oluşturmasına karşın, onun duyum kapasitelerinden ve edimsel duyumlarından söz etmek, bu betimlemelerin herhangi bir bölümünü oluşturmaz. Olumsuzlayıcı bir deyim olarak, duyumlarla ilişkili olarak 'zihinsel' olan hiçbir şey yoktur. Sağırlık aptallığın bir türü değildir ya da şaşılık alçaklığın. Av köpeklerinin koku duyarlılığındaki keskinlik zekâlarını kanıtlamaz ve renk körlüğünden dolayı çocukları eğitmeye ya da ayıplamaya çalışmayız ve onların zihinsel olarak kusurlu olduklarını düşünmeyiz. Bu ahlakçıların ya da akıl hastası uzmanlarının konusu değil, bozuk görüşe tanı koyan ve onu tedavi eden göz doktorunun işidir. Bir duyuma sahip olmak, us ya da kişiliğin bir niteliğinin sergilenişi değildir. Böylece alçaklara duyumlar ihsan etmekten gururlu da değiliz.

Zeki bir insanın sahip olabileceği duyum serileri her ne ise, yalın olarak duyusal bir yaratığın da tam olarak aynı serilere sahip olabileceği her zaman akla yatkındır ve eğer 'bilinç ırmağı' ile sadece 'duyum serileri' anlatılmış olsaydı, o zaman böyle bir ırmağın içeriklerini keşfetmiş olmakla, bu duyumlara sa-

hip olan yaratığın bir hayvan mı yoksa bir insan mı olup olmadığına karar verme olasılığı bulunmayacaktı; bir geri zekâlı mı, aklı hastası mı yoksa aklı başında biri mi olduğuna; hele ki tutkulu ve kanıtlayıcı bir filolojist ya da az-zeki ama çalışkan bir yönetici kâtibi olup olmadığına asla karar veremeyecektik.

Bununla birlikte, bu açıklamalar, bir kimsenin duyum, duygu ve imge ırmağını, onun zihninin kumaşı yapmak isteyen teorisyenleri tatmin etmeyecek ve bu nedenle onlar, zihinler özel bir kumaştan oluşmuş, özel statüde şeylerdir dogmasına geri gideceklerdir. Onlar oldukça doğru olarak şunu da öne süreceklerdir; göz doktorları ve dişçiler, hastalarının bedensel organlarına kimyasal ve mekanik tedaviler uygulayarak bununla duyumlarını değiştirebilmelerine karşın, yine de duyumların kendilerini gözlemlemekten alıkonulmuş oluyorlar. Onlar hastanın gözlerinde ya da diş etlerinde kusurlu olan şeyin ne olduğunu gözlemleyebilirler, ama hastanın gördüğü ve hissettiği şeyin bilgisi için hastanın kendi tanıklığına güvenmek zorundadırlar. Ayakkabı vurmasını, yalnızca onu giyen bilir. Bundan dolayı, mantıklı ama yanlış olarak, herhangi birisinin gözlemleyebileceği şeyler ve olaylar ile sadece onlara sahip olanın tanıklık edebileceği şeyler ve olayla arasındaki su kutsanmış antitezin gerçekten var olduğunda ısrar ederler. Gezegenler, mikroplar, sinirler ve kulak zarları dış dünyadaki açıkça gözlemlenebilen şeylerdir; duyumlar, duygular ve imgeler ise bizim ayrı ayrı zihinsel dünyalarımızın özel olarak gözlemlenebilir kurucu öğeleridir.

Bu antitezin düzmece olduğunu göstermek istiyorum. Ayakkabıcının, ayakkabı sıktığı zaman ayağımda hissettiğim vurma acısını gözlemleyemeyeceği doğrudur. Ama benim onu gözlemlediğim de yanlıştır. Vurma acımın onun tarafından gözlemlenememesinin nedeni, kendim hariç herhangi birisi tarafından gözlemleniyor olmasını, bir Demir Perdenin önlemiş olması değil, ama kendim tarafından bile gözlemlenebilir ya da gözlemlenemez türden [bir acı] olduğunu söylemenin olanak-

sız olmasıdır. Vurma acısını hissedebilirim ya da ona sahip olabilirim ama onu keşfedemem ya da dikkatle gözetleyemem. O, onu seyretmek, dinlemek ya da onun tadına bakmak suretiyle keşfedebileceğim bir şey değildir. Bu anlamda bir kişinin gözlem altında tuttuğu bir ardıçkuşundan söz edilebilir, oysa onun gözlem altında tuttuğu bir vurma acısından söz etmek anlamsız olur. Bir trafik kazasının bir ya da birkaç gözlemi olabilir, ama bir mide bulantısının birkaç değil bir tek gözlemi bile olamaz.

Gezegenlerin, kalp atışlarının, pulkanatlıların gözlemi için, teleskop, stetoskop ve asetilen lambası gibi gözlem araçlarına gereksinimimiz olmasının ya da bunlara sahip olmanın ne anlama geldiğini biliyoruz, ama böyle araçları duyumlarımıza uygulamanın neye benzeyebileceğini düşünemiyoruz. Aynı şekilde, sıradan objeleri gözlememizi önleyen ya da zayıflatan engellerin yani, sis, titreyen parmaklar ve kulak çınlaması gibi şeylerin ne türden şeyler olduklarını oldukça iyi bilmemize karşın, titreme, kulaklardaki çınlama gibi duyumlarla kendimiz arasında benzer engellerin bulunduğunu düşünemiyoruz.

Duyumların gözlenebilir türden şeyler olmadığını söylerken, infra-mikroskobik bakterilerin, uçan mermilerin ya da ayın öbür yüzündeki dağların gözlemlenemez olduklarını ya da onların, kör bir adam için gezegenlerin gözlemlenemez oldukları anlamda gözlemlenemez olduklarını söylemek istemiyorum. Anlatmak istediğim şuna benzer bir şey: bir harflik sözcükler hariç, yazılabilen her sözcük hecelenebilir. Bazı sözcükler ötekilere göre daha zor hecelenir. Ve bazı sözcüklerin de farklı hecelenme yolları vardır. Ama bize alfabenin harflerinin nasıl hecelendiği sorulduğu zaman, yanıt onlar hiçbir biçimde hecelenemezler tarzında olacaktır. Ama bu 'hecelenemezler' yanıtı, bu işin başa çıkılamaz bir şekilde güç olduğu anlamında değildir, ele alınan bir harf, harflerin ne tarzda bir düzenlenişini istiyor sorusunun, uygun olmayan bir soru olduğu anlamındadır. Şu halde, harfler hecelemek için ne kolay

ne de son derece zordurlar. Aynı şekilde duyumlar ne gözlemlenebilir ne de gözlemlenemezdirler. Bununla birlikte, buna koşut olarak, biz bir harfin nasıl hecelendiğini sormayabiliriz. Bu bizi harflerin nasıl yazılacağını yetkin bir biçimde bilmekten alıkoymadığı gibi, duyuların gözleminden söz edemeyebileceğimiz olgusu bizi, insanların duyularını fark edebileceği ve onları önemseyebileceğinden söz etmekten ya da fark etmiş oldukları duyumlar hakkında beyanlar ya da rapor bildirimlerinden söz etmekten alıkoymaz. Baş ağrıları gözlemlenemez ama fark edilebilirler ve birisine kaşıntısını gözlememesini öğütlemek uygunsuz bir anlatım olduğu halde, ona aldırmamasını öğütlemek oldukça uygundur.

Gözlemlemenin duyumlara sahip olmayı gerektirdiğini görmüş bulunuyoruz. Onunla ilgili bir tek anlık bakışa bile sahip olmayan bir adam, bir ardıç kuşunu gözlemliyor olarak betimlenemez; ya da bir koku esintisi almamış olan bir adamı, peynir kokluyor olarak betimleyemeyiz. ('Anlık bakış', 'koku esintisi' gibi sözcükler duyumlara işaret edermiş gibi yapıyorum ki bu doğru değil. Bir anlık bakışın 'açık' ya da 'bulanık' olarak karakterize edilebilmesi olgusu, onun bir gözlem sözcüğü olduğunu ve 'katışıksız' bir duyum sözcüğü olmadığını gösterir). Ardıç kuşu gibi ya da peynir gibi bir gözlem nesnesi bundan dolayı, gözlemcinin bir anlık bir bakış yakalayabildiği ya da koku esintileri alabildiği türden şeyler olmalıdır. Ama pek çok kuramcı bizden, bakışlarımızı ardıç kuşları ya da peynirler gibi sıradan nesnelerden, anlık bakışlar ya da koku esintileri gibi şeylere çevirmemizi ister. Ve yine başkasının değil, benim yakaladığım anlık bakışları ve koku esintilerini gözlemleyebildiğimi ve onları herhangi birisinin ardıç kuşunu ya da peyniri gözlemleyebildiği anlamdaki 'gözlem' sözcüğüne uygun gözlemlediğimi açıklamamızı isterler. Ama bunu kabul etmek için şunu da kabul etmek gerekmektedir: bir ardıç kuşundan anlık bir bakış yakaladığım zaman, bu bakışı gözlemlemeliyim ve böyle yapmakla da kuşun anlık bakışının bir anlık bakışı ya da

koku esintisi gibi bir şey yakalamalıyım. Eğer duyumlar gözlemin doğru objeleri ise, o zaman gözlemlemek bu duyumların duyumlarını almayı gerektirir; tıpkı ardıç kuşunu seyretmeksizin, ardıç kuşuna anlık bakışlar atmaya benzer bir biçimde. Bu da açıkça saçmadır. 'Bir anlık bakışın bir anlık bakışı,' 'bir ağrı esintisi,' 'bir çimdik sesi,' 'bir sızlamanın sızlaması' gibi deyimler hiçbir yanıt sunmaz ve eğer onlara karşılık herhangi bir şey olsaydı, bu kez de seriler sonsuza dek sürüp gidecekti.

Yine bir kişi bir at yarışını seyrederken, onun iyi ya da kötü bir bakış açısı içinde olup olmadığını, dikkatlice mi yoksa dikkatsizce mi izlediğini ve elinden geldiğince iyi görmeye çalışıp çalışmadığını sormak uygun olur. Böylece eğer bir kişinin duyumlarını gözlemlediğini söylemek doğru olsaydı, o zaman onun bir kaşıntıyı araştırmasının engellenip engellenemediğini, gizli ya da bir nedene dayalı olup olmadığını ve eğer elinden gelseydi, onu daha fazla ayırt etmeye çalışıp çalışmayacağını sormak uygun olurdu. Nasıl ki hiç kimse Londra sözcüğündeki ilk harf nasıl hecelenir diye sormuyorsa, işte hiç kimse bu tür soruları da sormaz. Bu nokta kısmen şu olgudan doğmaktadır: 'gözlem' sözcüğü genellikle 'uzaktan görüp ayırt etme' ve 'araştırıp bulma' gibi başarılar da dâhil, seyretme, dinleme, tadına bakma gibi süreçleri de kapsayacak biçimde kullanılmasına karşın, bazen de 'dikkat harcamak' ya da 'dikkat etmek' gibi fiillerin eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır ve bu da bir belirsizliğe yol açmaktadır. İzlemek ve uzaktan görüp seçmek dikkat harcamayı içerir ama dikkat harcamak seyretmeyi içermez.

Bundan şu sonuç çıkar ki, birisinin gözleminin ardıçkuşu ve peynir gibi sıradan nesneleri ile, benim ayrıcalıklı gözlemimin varsayılan özel nesneleri, yani duyumlarım arasında yaratılan karşıtlık daha başından yanlış idi, çünkü duyumlar hiçbir biçimde gözlemin nesneleri değildirler. Sonuç olarak 'dış dünya' diye adlandırılan tiyatroyu, herhangi birisinin gözleminin sıradan nesneleri ile ve 'zihin' diye adlandırılan tiyatroyu da

bazı tekelci gözlemlerin nesneleri ile donatmamalıyız. Bu 'kamusal' ile 'özel' arasındaki antitez, bir yandan baktığımız, elimize aldığımız, tadına baktığımız nesnelerle, öte yandan, sahip olduğumuz ama bakmadığımız, elimize almadığımız ve tatmadığımız nesneler arasındaki antitezin kısmen yanlış bir yapılaştırılması altında olmuştur. Şu nokta doğrudur ve hatta totolojidir ki, ayakkabı satıcısı ben olmadıkça, ayakkabının ayağıma verdiği vurma acısını hissedemez, ama sadece bana açık olan bir gözetleme şovundan dışlanmış olmasının sebebi bu değil, onun benim vurma acımı taşıdığını söylemenin ve bundan dolayı benim sahip olduğum vurma acısına dikkat etmekte olduğunu söylemenin hiçbir anlam ifade etmeyeceği olgusudur.

Bundan şu sonuçlar da çıkar: herhangi birisinin gözleminin sıradan nesnelerini nitelendirmek için, gözlem yoluyla ya da gözlem dışı olmayarak emin olduğumuz özellikler, anlamlı olarak duyumlara verilemez ya da onlar için yadsınamaz. Duyumların boyut, biçim, konum, ısı, renk ve kokuları yoktur. Bu anlamda, ardıçkuşu 'nerededir' ya da 'nerede idi?' Bu soruya daima bir yanıt vardır. Oysa "ardıçkuşuna anlık bakışın nerededir ya da neredeydi?" sorusuna ise verilecek hiçbir yanıt yoktur. Gerçekten bir kaşıntının oldukça uygun olarak ayağımda olduğunu söylemek bir anlam taşır ya da burnumun içinde bir karıncalanma olduğunu söylemek bir anlama sahiptir, ama ayaklarımda kemiklerin bulunduğunu ya da burnumun içinde biber taneleri bulunduğunu söylemek oldukça farklı bir anlam taşımaktadır. Böylece 'dünya' teriminin kafa karıştırıcı bir anlamında insanlar, 'dışsal dünya'nın ya da 'kamusal dünya'nın ardıçkuşları ya da peynirleri içerdiğini söylerler ve onların bu dünya içindeki yerlerinin ve birbirleriyle ilişkilerinin ortaya konulabileceği şekilde, duyumların yerlerinin ve bağlantılarının bulunabileceği bir başka dünya ya da dünyalar dizisi yoktur. Böylece kamusal dünyanın sakinleri ile herhangi bir özel dünyanın sakinleri arasındaki ilişkilerin nasıl ortaya konulabileceği ile ilişkili kötü şöhretli sorun da var ol-

mayacaktır. Ayrıca iğne gibi sıradan bir nesne içeride ve tınaz gibi bir diğeri dışarıda olabildiği halde, buna koşut olarak duyumlara uygulanabilecek 'içeride' ya da 'dışarıda' antitezi yoktur. Benim vurma acım benim içimde ya da sözcük anlamında benim derimin içinde ya da metaforik olarak ayakkabı satıcısının giriş yapamadığı bir yerde olduğu için, ondan gizlenmemiştir. Tersine, benim gibi sıradan bir nesnenin ya içinde ya da dışında olarak betimlenebilen iğneler gibi, o ya gizli ya da gizli-olmayan olarak betimlenemediği içindir. Nasıl ki harfler de isim, fiil ya da sıfat olarak ya da İngilizce yazım kurallarına uygun ya da uygun-olmayan olarak betimlenemezler. Doğal olarak şurası doğrudur ve önemlidir: sıkan pabucumun bana verdiği vurma acısının ilk elden hesabını verebilecek olan tek kişi benden başkası değildir ve benim dilimi konuşmayan bir doktor, benim görsel duyumlarım üzerine en iyi bilgi kaynağından yoksundur. Ama benim duyumlarımın ilk elden açıklamasını sadece benim kendimin verebileceğim olgusu, başkalarının değil ama benim bu duyumları gözlemleme fırsatına sahip olduğumu anlatmaz.

Bu alanda birbirleriyle bağlantılı iki nokta daha ele alınabilir. Birincisi 'özel' teriminin önemli olmakla birlikte, felsefi açıdan heyecanlı olmayan bir anlamı vardır: buna göre kuşkusuz benim duyumlarım bana özeldir ya da bana aittir. Yani mantıksal olarak, benim yakaladıklarımı yakalayamazsın, yemeğimi yiyemezsin, kaş çatmalarımı çatamazsın ya da benim rüyalarımı göremezsin. Aynı şekilde benim vurma acıma ya da imgesel ağrılarıma da sahip olamazsın. Ne de Venüs, Neptün'ün uydularına ya da Polonya, Bulgaristan'ın tarihine sahip olabilir. Bu, içindeki geçişli bir fiilin nesne tümlecinin kökteş bir nesne tümleç olduğu tümcelerin mantıksal gücünün bir anlatımıdır. Şu tür geçişli fiiller ilişkilere işaret etmez: "avımı yakaladım," benimle bir av arasındaki bir ilişkiye işaret etmez. Öyle ki benim yerime seninle ilişkisi daha mantıklı olabilirdi. O,

"bisikletimi durdurdum," deyişine benzemez. Benim bisikletimi durduracağımı sen pekâlâ önceden tahmin edebilirdin.

İkincisi, "sancım vardı," demek, "bir şapkam var" demek gibi bir ilişkiyi açıklamıyor; 'sancım' deyimi herhangi türden bir nesneyi ya da 'terimi' temsil etmiyor; "sancım vardı" yer alan bir olayı dile getirmesine karşın, bir olayın bile yerine geçmiş olmuyor. Bu duyumları gözlemlemekten, araştırmaktan, dikkatle incelemekten söz etmenin neden anlamsız olduğunu göstermektedir. Çünkü bu fiillerin gerçek nesneleri somut varlıklar ve olaylardır.

Oysa duyumlar üzerine, kuramsal düşünmeye başladığımız zaman, biz güçlü bir biçimde, sanki onlar ele geçmez nesneler ya da olaylarmış gibi, onlardan konuşmaya eğilim gösteririz. Biz kasıtsız olarak çadırı içinde ışık huzmelerini ve noktalarını gören ve bunları çadırın içindeki ayak izleri olarak hisseden yalnız bir adam gibi modeller üzerinde çalışırız. O, bunun üzerine, belki de, bu ışık lekelerini yapan meşaleleri ve çadır bezi üzerindeki pabuç izlerini yapan botları görmek isterdi, ama ne yazık ki asla bu meşaleleri göremeyecek ve asla bu botları hissedemeyecek. Çadırın aydınlatılmış ve çentiklenmiş parçaları var olan şeylerdir; ve çadır bezinin anlık aydınlanmaları ve çentiklenmeleri olaylardır. Böylece onlar, çadırı içinde oturan adam tarafından izlenilen, dikkatle incelenen ve araştırılan olarak betimlenmeye uygun olan obje türleridir; ve yine seyredilmeksizin ve araştırılmaksızın onların orada bulunduğundan söz etmek uygun olur. Ayrıca aydınlatılmış ya da çentiklenmiş çadır bezini seyreden ya da inceleyen bir adam, eğer ondan gizlenmemiş olsalardı, meşaleleri ve botları da seyredip inceleyebilirdi. Bundan dolayı, duyumlar alan bir adamın durumu da çadır içindeki adamla oldukça benzerlik göstermektedir. Duyumlara sahip olmak objeleri seyretmek ya da incelemek demek değildir; ve şeyleri ve olayları seyretmek ve incelemek, birisinin duyumlara sahip olduğu anlamında onlara sahip olmak demek değildir.

3. DUYU VERİSİ KURAMI

Bu aşamada, genellikle 'Duyu Verisi Kuramı' olarak bilinen bir kuram üzerine yorum yapmak uygun olacaktır. Bu kuram birincil olarak, duyu verisi kavramlarını aydınlatma yönünde bir girişimdir. Kuramın görevinin bir bölümü görme, dokunma, işitme, koklama, tat alma kavramlarını aydınlatmaktır.

Bizim günlük kullanımdaki 'görmek,' 'işitmek,' 'tatmak,' gibi fiillerimiz 'katışıksız olarak' duyumlarımızı belirtmek üzere kullanılmazlar. Çünkü biz, at yarışlarını görmekten, trenleri duymaktan ve yıllanmış şarapları tatmaktan söz ediyoruz; ve at yarışları, trenler ya da şaraplar duyumlar değildir. At yarışları ben gözlerimi kapadığım zaman durmaz ve ben nezle olduğumda yıllanmış şaraplar bozulmaz. Bundan dolayı bizim, ben gözlerimi kapadığım zaman duran şeyin ne olduğu, nezle olduğum zaman bozulan şeyin ne olduğu üzerine, sıradan bir olay ya da sıvıdan söz etmeye bağımlı olmayacak tarzda konuşma yollarımızı değiştirmeye gereksinimimiz var gibi görünmüştür. Bu durumda görünüş olarak en uygun adlar dizisi kolayca bulunur; çünkü gözlerimi kapattığım zaman, benim at yarışını görüşümün kesildiğini, gözlerime yaşlar dolduğu zaman atların görünümünün değiştiğini ve nezle nedeniyle şarabın çeşnisinin bozulduğunu ve kulaklarımı kapadığım zaman trenin gürültüsünün sağırlaştığını söylemek oldukça deyimsel olmaktadır. Böylece 'görüş,' 'görünüş,' 'ses,' 'çeşni,' 'koku esintisi,' 'sızlanma,' 'anlık bakış' terimlerini kullanmakla duyumlardan 'katıksız olarak' konuşabileceğimiz önerilir. Ve yine sıradan objelerle ilgili gözlemimize duyumlar tarafından yapılan katkılar, onlara öğretim, çıkarın, bellek, tahmin, alışkanlık, imgelem ve çağrışım yoluyla yapılanlardan ayırt edebilmek için böyle deyimlere uyum sağlamamızın zorunlu olduğu da önerilir.

O halde, bu kurama göre, görsel bir duyum sahibi olmak, herhangi bir şeyin bir anlık bir bakışla, görsel bir görünümünü elde etmek olarak ve kokusal bir duyum sahibi olmak da

bir şeyin anlık bir koku esintisini almak olarak betimlenebilir. Peki, ama bir anlık bir bakış ya da bir anlık bir koku esintisi almak ne demektir? Ve elde edilen bakış ya da koku ne türden bir objedir? Her şeyden önce, bir at yarışına bakış, yarış pisti üzerindeki sportif bir olay değildir. Yani herkesin at yarışına tanıklık edebileceği tarzda, bu yarıştan aldığım anlık bakışa herkesin tanıklık etmesi olanaksızdır. Benim sahip olduğum bakışa sen sahip olamazsın ve yine benim acısını çektiğim vurma acısından sen acı çekemezsin. Bir duyu verisi, yani anlık bir bakış, bir koku esintisi, bir anlık karıncalanma ya da bir ses, algı gücü olan birisine özgüdürler. Yine bir at yarışına anlık bir bakış, birisinin görüş alanındaki renk uzamlarının yama bohçasının, sadece özel bir anlamda olduğu açıklamasını hemen yapmış olalım. Çünkü genellikle insanlar, renkli yamalı bohçalarından söz ettikleri zaman, renk renk örtüler, renkli kilimler, yağlıboya tablolar ve sahne dekorları gibi, herkesin gözlemine açık sıradan nesnelere işaret etmektedirler; yani gözlerinin önünde düz yüzeyler halinde bulunan şeylerden söz ediyorlar. Ama özel görüş alanlarını anlık olarak dolduran ve renk yamaları olarak betimlenen şeylerin görsel görünümleri ya da görülüşleri sıradan nesnelerin dümdüz yüzeyleri olarak düşünülmezler; onlar sadece renk uzamlarıdır, renkli çadır bezlerinin ya da duvar sıvalarının uzamları değildir. Onların sahibinin, sıradan uzay içindeki nesnelerin yüzeylerine onları yeniden iliştirme konusunda sürekli bir yönelim göstermesine karşın, onlar kendi sahiplerinin özel görsel uzayını doldururlar.

Nihayet, Duyu Verisi Kuramının yandaşları, sahip olduğumuz bakışlara, kokulara ve sızılara başka hiç kimsenin giriş yapamayacağını kabul etmelerine karşın, bundan çıkan şu sonucu; onların statü bakımından zihinsel olduğu ya da onların 'zihnimin içinde' var oldukları sonucunu kabul etmezler. Onlar ortaya çıkışlarını ve fizyolojik koşullara ve zorunlu olmamakla birlikte, aynı zamanda sahibinin psikolojik koşullarına da bağlı olarak kazanır görünüyorlar.

Onların düşündüğü şekilde, böyle anlık bakış, anlık koku ve sesler gibi sahibine özel nesnelerin var olduğunun gösterilmesi kuramın yandaşlarını hemen arkasından şu soru ile yüz yüze getirir. Onların sahibi için onları almak ya da onlara sahip olmak ne demektir? Ve onların bu soruya yanıtı basittir. Kuramın bazı önermelerinde onları algılamaktan ya da gözlemlemekten söz edilir. Burada 'algılama' ve 'gözlemleme' tam da bireyin renkli yamalı bohçalarını gördüğü, sesleri işittiği, koku esintilerini kokladığı, tatların tadına baktığı ve ağrıları hissettiği anlamındadır. Gerçekten insanların aslında at yarışlarını görmediğini ve şarapları tatmadığını söylemenin sadece uygun değil, aynı zamanda aydınlatıcı da olduğu söylenir; onlar gerçekten sadece renk parçalarını görüyorlar, tat zerreciklerini tadıyorlar; ya da günlük konuşma alışkanlıklarına bir öncelik olarak başka türlü ifade edilirse, insanların yarışları gördüklerinden, şarapları tattıklarından söz edebildikleri 'görme' ve 'tatma' terimlerinin gerçekten bayağı bir anlamı olduğu, ama kuramsal amaçlar nedeniyle bizim bu fiilleri renk parçalarını gördüğümüzü, tat ayrımlarını tattığımızı söyleyerek, daha farklı ve inceltilmiş bir anlamda kullanmamız gerektiği kabul edilir.

Bununla birlikte, son zamanlarda yeni bir fiiller dizisini kullanma modası gelişmiş bulunuyor. Kuramın bazı yandaşları şimdi renk parçalarını sezinlediğimizi, kokuların aracısız yaşantısına sahip olduğumuzu, gürültülerle ani tanışıklık kurduğumuzu, acılarla aracısız bilişsel ilişki içine girdiğimizi ya da genel olarak duyu verilerini duyulmadığımızı söylemeyi yeğliyorlar. Ama bu görkemli belirlemelerin nakit değeri nedir? Onların nakit değeri şudur: 'sanmak,' 'keşfetmek,' 'sonuç çıkarmak,' 'bilmek,' ' inanmak' ve 'merak etmek' gibi fiiller vardır; bunlar 'yarının pazar olduğunu....' ya da 'bunun kırmızı mürekkep olup olmadığını...' tarzındaki dolaylı tümleç olan tümce kalıplarında kullanılırlar. Yine 'gözetlemek,' 'dinlemek,' gözlemlemek,' 'gözüne çarpmak,' 'karşılaşmak' gibi fiiller gru-

bu da 'şu ardıç kuşunu.....' ya da 'davulların çalınışını....' ya da 'John Doe'u....' gibi nesne-tümleç olan tümce kalıplarında kullanılırlar. Duyu Verisi Kuramına göre, bakışlar, koku esintileri ve bunun gibi şeyler, özel objeler ya da olaylardır; bundan dolayı ikinci türden geçişli fiiller; yani 'almak,' 'sahip olmak' gibi fiiller, 'bir bakış (görüş) almak,' 'bir ağrı duyumuna sahip olmak' gibi anlatımları oluşturmak için kullanılırlar. 'Gözlemlemek,' 'gözden geçirmek' ve tadına bakmak gibi fiillerin gücü, 'sezinlemek,' 'tanışıklık kurmak' ve 'duyulamak' gibi fiillere resmi ayinle ödünç verilmişti. Buradaki fark, sıradan bir kişinin ardıç kuşunu gözlemlemekten ve tarih çizelgesini gözden geçirmekten söz etmesine karşın, bu öğreti renk parçalarını sezinlemekten, kokularla ani tanışıklığa sahip olmaktan söz etmektedir.

Söz gelimi, görsel bir duyuma sahip olmanın ne anlama geldiğinin bu yolla açıklanışı, yani kişinin özel renklerin yamalı bohçasını sezinlemesi ya da ayırtına varması, tek başına sıradan nesnelerle ilgili bazı bilgilerimizin tüm sorununu çözümlediği söylenmemiştir. 'Tam anlamıyla' ya da 'doğrudan' gördüğümüz ama onlara yarış pistleri üzerinde bulunmayan bakışlarımız arasındaki geçerli olan ilişkiler üzerine tartışmalar sürüp gitmektedir. Ama öğretinin yandaşları onların, duyulanan şeyin ne olduğunu aydınlatmalarının bir at yarışını seyretmenin ne olduğunu aydınlatmaya yol açacağına inanmaktadırlar.

Özellikle, kuramın algı yanılmalarının betimlenişindeki paradoksları çözümlediği ilan edilmiştir. Şaşı bir kimse, sadece bir tane olduğu halde, iki mum gördüğünü ve bir alkolik yılan olmadığı halde bir yılan gördüğünü bildirdiği zaman, onların bildirimleri bu yeni deyiş tarzı içinde yeniden temellendirilebilir. Şaşı kimse şimdi gerçekten iki tane mum görünümü görmekte olduğunu ve alkolik de gerçekten bir yılan görünümü gördüğünü söyleyebilir. Onların tek hatası, o da eğer varsa, iki fiziksel mumun var olduğunu ya da bir fiziksel yılanın var olduğunu varsaymalarıdır. Yine bir kişi, ona doğru eğilmiş yu-

varlak bir tabakla karşı karşıya olduğunda o, oval bir obje gördüğünü söyleyecektir. Böylece mutfakta oval bir tabak bulunduğunu varsayarsa hataya düşmüş olabilir. Oysaki o, bir şeyi oval olarak gördüğünü söylerse oldukça haklıdır; çünkü gerçekten görüş alanı içinde oval, beyaz bir yüzey parçası vardır ve o, gerçekten onun orada olduğunu görüp ayırt etmekte ya da 'sezinlemektedir.' Görüş alanında bulduğu şeyden, mutfakta var olan şeyi çıkarımlamak daima tehlikelidir ve bu örnekte yanlıştır. Ama görüş alanında bulduğu şey gerçekten oradadır ve gerçekten oval biçimdedir.

Bu kuramın tümünün mantıksal bir yanlışlık üzerine oturtulduğunu kanıtlamaya çalışacağım. Burada duyum kavramını, gözlem kavramı içinde eritmeye çalışan bir yanlışlık söz konusudur; ve bu eritmenin, hem duyum kavramını hem de gözlem kavramını aynı anda ve birlikte anlamsız hale getirdiğini göstermeye çalışacağım. Bu kurama göre, bir kişi görsel bir duyum aldığı zaman, örneğin, bir at yarışında anlık bir bakış yakaladığı zaman, onun bu duyuma sahip oluşu, onun bu duyumu yani renklerin bir yamalı bohçasını elde ettiğini ya da sezinlediğini içerir. Bu demektir ki, bir at yarışının anlık bir bakışına sahip olmak, bir başka şeyin yani renklerin yamalı bohçasının anlık bir bakışına sahip olmak terimleri içinde açıklanabilir. Ama eğer bir at yarışının anlık bir bakışına sahip olmak, en azından bir duyuma sahip olmayı gerektirirse, o zaman renkli yüzeylerin anlık bir bakışına sahip olmak, yeniden, en azından uygun bir duyuma sahip olmayı içermelidir ve o da henüz en yeni duyumu duyulama terimleri içinde çözümlenebilmiş olmalıdır ve bu da böyle sonsuza dek sürer gider. Her devinimde bir duyuma sahip olmak, özel bir şeyin, genelde en ağırbaşlı anlatımıyla, duyulanabilir bir nesnenin görülüp ayırt edilişinin bir türü olarak kabul edilmektedir ve her devinimde bu ayırt etme bir duyuma sahip olmayı içermelidir. 'Sezinlemek' gibi saygı uyandıran sözcüklerin kullanımı, bir kişinin duyusal olarak etkilendiği bir şey seyrettiğini, dinlediğini, gö-

zetlediğini, bir şeyin tadına baktığını söylemiş olmaktan bizi uzak tutamaz ve duyusal olarak etkilenmiş olmak da en azından bir duyuma sahip olmaktır. Böylece genellikle düşündüğümüz gibi, biz at yarışlarını görsek de görmesek de ya da düşünmeye alıştırıldığımız üzere, renk parçalarını sezinlesek de sezinlemesek de, görüp ayırt ettiğimiz her ne ise, onun ayırt edilmesi, bizim duyumlara sahip olmamızı içerir. Ve duyumlara sahip olma kendiliğinden ayırt etme değildir; nasıl ki tuğlalar da kendiliğinden ev değildir ya da harfler sözcük değildir.

Daha önce gösterildiği gibi, duyum kavramı ile gözlemleme ya da algılama arasında önemli bir mantıksal bağlantı vardır, bu öyle bir bağlantı ki kendiliğinden (özü bakımından) onların farklı türden kavramlar olmalarını içerir. Birisinin bir şeyi seyrettiğini ya da gözetlediğini söyleyip de, ondan bir tek bakış bile yakalamadığını söylemekte bir çelişki vardır. Ya da birisinin bir şeyi dinlediğini söyleyip de ondan hiçbir işitsel duyum almadığını söylemek çelişik olur. En azından bir duyuma sahip olmak, algılamanın, işitmenin, tat almanın ve bunlara benzer olanların mantıksal gücünün bir parçasıdır. Bundan şu sonuç çıkar ki, bir duyuma sahip olmak, kendisi algılamanın, bulmanın ya da görüp ayırt etmenin bir türü olamaz. Eğer tüm kumaşlar, iplik ilmeklerinin sıralı bir art ardalığı ise, tüm ilmeklerin kendilerinin çok ince kumaşlar olduğunu söylemek anlamsız bir vargı olurdu.

Bu bölüm içinde zaten daha önce işaret edildiği gibi, duyum kavramları ile incelemek, araştırmak gibi gözlem kavramları arasında dikkati çeken farklılıklar vardır; bu durum, farklı nesneleri betimlemeye yarayan sıfatların, kendi aralarında değiştirilemezlik özelliği göstermeleri ile açıklanabilir. Böylece biz bir kişinin bir şeyi dinlemesinin güdülerinden söz edebiliriz ama hangi güdüden dolayı onun işitsel bir duyum sahibi olduğunu söyleyemeyiz; o, gözetlemede ustalık, sabır ve yöntem sergileyebilir ama görsel duyumlara sahip olmada bunları sergileyemez. Tersine kaşıntılar ve tatlar göreceli olarak keskin

olabilirler, ama kişinin gözden geçirme ve inceleme edimleri bu şekilde betimlenemezdi. Birisinin bir at yarışını izlemekten kendisini alıkoymasından ya da bir sürüngenin gözlemini ertelemesinden söz etmek anlamlı olur; ama birisinin bir ağrıyı hissetmekten kendisini alıkoymasından ya da burnundaki uyuşmayı ertelemesinden söz etmek anlamsız olur; yine eğer bir sızıya sahip olma, öğretinin iddia ettiği gibi, özel bir nesneyi sezinlemek olsaydı, o zaman bu ya da herhangi bir rahatsızlığın onun sezinlenişini ertelemekle neden ortadan kaldırılamıyor olduğu noktası hiç de açık değildir.

Şu halde duyumlar, algılamalar, gözlemlemeler ve keşfetmeler değildir; araştırmak, gözden geçirmek ve inceleme yapmak da değildir. Onlar, anlamalar, kavramalar, sezmeler ve bilmeler de değildir. Bir duyuma sahip olmak, duyulanabilir bir nesne ile bilişsel bir ilişki içinde olmak değildir. Böyle nesneler yoktur. Daha önce kanıtlandığı gibi duyumların gözlemin nesnesi olabileceği sadece yanlış değil, ama onların kendilerinin nesnelerin gözlemlenişleri olduğu da yanlıştır.

Duyu Verisi Kuramının bir şampiyonu şunu öne sürebilir. Kişi bir trenin sesini dinleyen olarak betimlenebilmek için, en azından bir ses yakalamalı, en azından bir işitsel duyuma sahip olmalıdır ve halen yadsınabilir ki, bu noktayı kabul etmekle o, ayağını kaygan ve eğimli yüzeye zorunlulukla koymuş olur; kişinin 'bir sesi işiten' olarak betimlenebilmesi için bir duyu verisini duyulaması olgusunda, daha önceki bir duyuma sahip olması gerektiğini kabul etmeye hiçbir gereksinim yoktur. 'Bir duyuma sahip olma' özel duyulanabilir bir nesnenin basit bir sezinlenişini rapor etmenin sadece sıradan bir yoludur ve kişinin böyle bir nesneyi sezinlediğini söylemek, onun herhangi bir biçimde duyusal olarak etkilenmiş olmasını gerektirmez. O seslerin ve renklerin melekvari, edilgin olmayan bir gözlemcisi olabilirdi; tüm bunları herhangi bir yoğunluk derecesinde alabilir ve onda az ya da çok keskin diye betimlenebilir herhangi bir şey olmayabilir. Kendisi kaşıntılı olmaksızın kaşıntı-

larla yüz yüze gelebilir, koku ve ağrılarla tanışıklık kurduğu yollar onun böyle şeyleri, basit bir araştırmayı başarabilmesinden daha başka bir yol içinde etkilenebilir olmasını gerektirmeyebilir.

Böyle bir savunma herhangi bir duyum almayan olarak duyumlar almayı öne sürer. Bu açıklama, duyum almak bilişsel bir süreçtir ve duyum alan kişinin nesnelerden etkilenebilir olmasını yahut yüksek ya da hafif düzeyde duyarlı olarak betimlenebilir olmasını gerektirmez tarzındaki kahramanca öneri aracılığıyla imlenen geri-çekilişten sakınmış olur. Ama duyumu özel nesnelerin basit bir gözlemi olarak yorumlamakla, ilkin o, aydınlatmanın kendisi için görev olduğu kavramından uzaklaşır ve ikinci aşamada da gözlem kavramının kendisini anlamsız hale getirir, çünkü bu kavram, kendileri gözlemlemeler olmayan bir duyumlar kavramını gerektirir.

Alternatif olarak, Duyu Verisi Kuramı farklı bir alanda savunulabilir. Duyum ve gözlem kavramlarını yöneten mantıksal kurallar ne olursa olsun, daima geriye şu karşı konulamaz olgu kalır: görmede, anlık olarak görüş alanını dolduran renk parçaları ile doğrudan doğruya karşılaşırım, işitmede, gürültülerle doğrudan doğruya tanışırım, koklamada, kokularla tanışırım ve böylece sürer gider. Duyu verilerinin duyumlanışı sorunun ötesinde kalır ve kuramdan bağımsızdır. İki boyutlu renk parçaları, 'görmek' sözcüğünün tam anlamında, gördüğüm şeylerdir ve bunlar atlar ve jokeyler değildir; ama en iyisinden, atların ve jokeylerin görsel görünümleri ya da onlardan aldığım görüşlerdir. Eğer iki tane mum yoksa o zaman şaşı gerçekten iki mum görmez, ama o, elbette iki parlak şey görür ve bunlar kendine özgü iki mum görünümünden ya da duyu verisinden başka bir şey olmayabilir. Duyu Verisi Kuramı, uyduruk varlıklar icat etmiyor, o sadece, sıradan nesnelerle sıradan ilgilenişimizden konuşmak için, yüz vermeme alışkanlığında olduğumuz ani, dolaysız duyu nesnelerine dikkatimizi çekiyor. Eğer mantıksal kabuller, bir duyum almanın şahinle-

ri uzaktan görüp seçmekle ya da at yarışlarına gözünü dikip bakmakla, dört ayak üzerinde olunamayacağını talep eder görünüyorsa, bu durum bu kabuller için daha da kötüsü olur, çünkü görsel bir duyum almak, elbette özel duyulanabilir bir nesnenin çıkarımsal olmayan bir ayırt edilişidir.

O halde, yuvarlak bir tabağı kendinden uzakta eğilmiş olarak durduğu için, oval görünüyor tarzında betimleyen bir kişi örneğimizi ele alalım. Bundan dolayı eliptik olarak gördüğünü söyleyebilir ve eğer söyleyebileceği şey varsa, gerçekten oval bir şey gördüğünü söylemesini gerektiren şeyin ne olduğunu görmeye çalışalım. Kabul edilir ki, tabak oval değil ama yuvarlaktır ve uslamlamanın hatırı için, gözlemcinin onu dürüstlükle oval görünüyor olarak rapor ettiğini kabul edebiliriz (gerçi yuvarlak tabaklar dikine eğildiği zaman oval görünmezler). Buradaki sorun, onun tabağın oval göründüğü raporunun doğru olup olmadığıdır. Onun doğruluğu tabağın kendisi olmayan oval bir duyu nesnesini seyrediyor ya da görüyor olmasıdır; bu duyu nesnesi bir görünüş ya da 'tabağın görsel bir görünümü' olarak adlandırılan şeydir. Ve yine kabul edebiliriz ki, tabağın görsel bir görünümü olan ve gerçekten oval olan bir duyu nesnesi ile karşı karşıya kaldığını eğer söylemek zorunda isek, o zaman bu oval nesne, iki boyutlu bir renk parçasıdır; bir anlık var olan ve bir duyum gücü olan varlığa özgü bir duyu verisidir ve bundan dolayı duyu verileri vardır.

Şimdi bir kurama bağlı olmayan bir kişi, yuvarlak bir tabağın oval görünebileceğini söylemekten hiçbir rahatsızlık hissetmez ve yine yuvarlak bir tabağın sanki oval imiş gibi göründüğünü söylemekten de herhangi bir sıkıntı duymaz. Ama şu aşağıdaki yuvarlak tabağın oval bir görünümünü gördüğünü söyleme önerisinden rahatsızlık duyabilir. Belli şeylerin bir görünümü bağlamında ve şeyleri görmenin öteki bağlamlarında da yeterince kolay konuşmasına karşın, şeylerin görünümünü görme ya da gözden geçirme, yarışların görünümüne bir göz atma, şahinin anlık görünümünün anlık görünüşünü yakala-

ma ya da ağaç tepelerinin görsel görünümünü görüp seçme tarzındaki bir konuşmaya genellikle yönelmez. Şunu hisseder ki, eğer konuşmasının kurucu öğelerini bu modalara göre belirlerse, şu anlamsız türden konuşmayı, yani bisküvileri ya da bisküvi parçalarını yemekten söz etmek yerine bisküvi ısırıklarını yemekten söz eden bir konuşma tarzını, benimsemek zorunda kalacaktır. Ve oldukça da haklı olacaktır. O anlamlı olarak 'ısırıkları yemekten' konuşamaz, çünkü ısırık zaten yemek yemenin bir 'ad'ıdır ve bakışlar görmekten de konuşamaz çünkü 'bakış' zaten görmek fiilinin bir adıdır.

Örneğimizdeki kişi tabağın oval bir görünüme sahip olduğunu ya da onun ovalmiş gibi göründüğünü söylediği zaman, o, oval ama eğik olmayan bir tabağın görünebileceği gibi görünür demek istemektedir. Eğik yuvarlak şeyler bazen büyük ölçüde ya da tam tamına eğik olmayan oval şeyler gibi görünür; yarı bükülmüş gibi görünen düz sopalar ara sıra, su içinde daha çok bükülmemiş eğri sopalar gibi görünür; üç boyutlu uzak dağlar bazen, birisine oldukça yakın olan düz duvar dekorasyonu gibi görünür. Tabağın oval göründüğünü söylerken, kişi fazladan bir objeyi, yani, oval olmak gibi 'bir görünüş'ü nitelendirmiyor. O, eğik, yuvarlak tabağın nasıl görüneceğini, eğik olmayan yuvarlak tabaklar nasıl görünürse ya da görünebilecekse ona benzetiyor. O, 'düz oval bir beyaz parça görüyorum' demiyor, ama 'oval ve eğilmemiş beyaz bir porselen görüyor olabilirim' diyor. Biz daha yakındaki uçağın daha uzaktaki uçaktan daha hızlı göründüğünü söyleyebiliriz, ama onun 'daha hızlı bir görünüm'e sahip olduğunu söyleyeyiz. 'Daha hızlı görünmek,' 'havada sanki daha hızlı uçuyor gibi görünüyor' anlamındadır. Uçakların görünen hızları üzerine konuşmak, uçakların görünümlerinin hızları üzerine konuşmak değildir.

Bir başka deyişle, gramer yönünden sofistike olmayan, 'tabak oval bir görünüme sahiptir' tümcesi, kuramın öne sürdüğü gibi, kuram içinde büyük ölçüde yüceltilmiş olan ve günlük yaşamda öylesine seyrek kullanılan şu temel ilişkisel doğru-

luklardan birisini anlatmaz. O, bir yönüyle hem genel hem de koşullu olan, oldukça karmaşık bir önermeyi ifade eder. O, tabağın olgusal görünümüne, eğik-olmayan oval tabakların tipik görünümü ile ilgili bir kuralı ya da reçeteyi uyguluyor. Böyle bir porselenin var olup olmaması hiç önemli değil. O başka bir yerde melez-kategorik bir önerme diye adlandırdığını şeydir. O, birisinin yargıç gibi davrandığını ya da pedagog gibi konuştuğunu söylemeye benzer. Şaşılığının farkında olan ve masanın üzerinde sanki iki mum varmış gibi göründüğünü ya da iki mum görüyormuş gibi olduğunu bildiren bir şaşı, şaşı olmayan gözlemcilere bir çift mumun düzenli olarak nasıl göründüğünü kaynak göstererek, tek mumun nasıl göründüğünü betimliyor; ve eğer o, şaşılığının farkında olmasa, masa üzerinde iki tane mum bulunduğunu söyler, bu durumda o, aynı genel reçeteyi yanlış uygulamış oluyor! '.....görünüyor' ve 'sanki.....imiş gibi görünüyor,' 'o,....nın görünümüne sahiptir,' '.....görüyor gibi oluyorum' ve bu aileden daha pek çok anlatım, önümüzde olan bir duruma uygulanan belirli türden açık-koşullu bir reçetenin gücünü ortaya koyar. Birisinin bilgiççe bir görünüme sahip olduğunu söylediğimiz zaman, bazı adamlar ve bazı adamların görünümü olmak üzere iki tür bilgiççe var olan olduğunu telkin ettiğimizi anlatmak istemiyoruz. Bazı insanların, bazı bilgiç insanların göründüğü gibi göründüğünü söylemek istiyoruz. Aynı tarzda, bazı tabaklar ve bazı görünümler olmak üzere iki tür oval nesne yoktur; sadece oval olan bazı tabaklar ve sanki ovalmiş gibi görünen başkaları vardır.

Günlük yaşamda, bizim boya lekelerinden ve parçalarından söz etmeye oldukça hazır olduğumuz belirli bir konuşma tarzı vardır. Bir ev kadını, özellikle kırmızı kâğıt, kırmızı çiçekler, kırmızı halı ya da kırmızı perdeler biçiminde özelleştirmeksizin oturma odasının bir parça kırmızı şeye gereksinimi olduğunu söyleyebilir. O, eşinin dışarıya çıkmasını ve 'bir parça kırmızı.....' almasını söyler; burada sardunya çiçeği ile, bir çeşit duvar süsleme boyası ile ya da kreton gibi kumaşla ya da

onun gereksinimlerini karşılayacak her ne olursa olsun, yukarıdaki tümcedeki boşluğu doldurmasını eşine bırakmıştır. Benzer bir biçimde bir bahçe duvarının yarığından içerisini gözetleyen bir gözlemci, 'sarı bir.....alanı' gördüğünü söyleyebilir. Ama görmüş olduğu şeyin aslında sarı nergisler mi, sarı hardallar mı, sarı çadır bezi mi ya da sıradan bir nesne ya da materyalin herhangi bir özel türü mü olup olmadığını betimlemeyi beceremeyebilir. Tümcesini tamamlayabilmek için sadece, 'sarı bir şey gördüm' diyebilirdi.

'Sarı bir .....parçası,' 'bir kırmızı leke ya da başka bir şey' gibi boşluklu-anlatımların bu sıradan kullanımı ile karşıtlık içinde olarak, Duyu Verisi Kuramı, 'bir beyaz parçası gördüm' ('beyaz.....ın bir parçasını gördüm' değil) ya da 'iki boyutlu oval bir mavi uzam gördü' ('düz-görünümlü, oval-görünümlü mavi bir nesne ya da bir başka nesne' değil) tarzlarında ifade ettiğimiz bir diğer söylem biçimini öneriyor.

Şimdi görsel bir duyum almanın, renk parçalarını sezinlemek ya da duyulmamak olarak betimlenebilen bir gözlem türü olduğunu yadsıyorum. Ama bir kadının kocasından 'kırmızı.....dan bir parça' satın almasını istemesini ya da duvardaki delikten öbür tarafı gözetleyen adamın sarı bir şeyin bir uzanımını görüyorum söylemesini yadsımıyorum. Duyu Verisi Kuramının yaptığı şey sıradan nesnelerin böyle sıradan boşluklu betimlemelerinin ince kremasını sıyırıp almaya çalışmaktır; ve sanki yeni bir nesne sınıfı bulmuş gibi konuşmaktır, sanki sadece burada, adı belirtilmeyen sıradan nesnelerin nasıl göründüklerinden söz eden önermelerin bilinen dizisi yanlış yorumlanmıştır.

Sanki perspektifler, sis ve puslar, odak noktaları ve alacakaranlıklardan konuşuyormuş gibi, görünüm, ses ve koku, yine uzamlar, biçimler ve renkler üzerine konuşmak zaten sıradan nesneler üzerine konuşmak olur. Çünkü burada kişi, sıradan nesnelerin tipik görünümleri ile ilgili öğrenilmiş algı reçetelerini, o anda keşfetmeye çalıştığı şeye uygulamaktadır. Birisinin

anlık bir bakış yakaladığını ya da ses işittiğini söylemek, onun görsel ve işitsel duyumlarını yalın olarak betimlemekte içerilenden daha fazlasını söylemektir. Çünkü dikkat ettiği şey, genel algı reçeteleri altında zaten düzenlenmiş oluyor.

Bu nokta İkinci Niteliklerin tarihsel kuramına başvurmakla örneklendirilebilir. Sıradan bir nesne yeşil, acı, serin, keskin kokulu, tiz sesli olarak betimlendiği zaman, onun bakan, tadan, hisseden, koklayan, ses çıkaran, şöyle ve şöyle olan bir gözlemci için karakterize edilmiş olduğu yarı-doğru olarak gözlemlenmiş idi; yine doğru olarak şuna dikkat edilmişti ki, gözlemcinin duyarlılığını etkileyen koşullar nesnenin ona nasıl görüneceğinde, nasıl tat, dokunma duyusu ve ses vereceğinde bir fark yaratıyordu. Gürültülü bir trenin nasıl ses vereceği, kısmen gözlemcinin trenden uzaklığına bağlıdır ve yine işitme gücünün derecesine, başını çevirdiği yöne, kulaklarının kapalı olup olmadığına ve daha bunun gibi şeylere bağlıdır. Belirli bir termometre ısısındaki suyu serin ya da ılık hissedip hissetmemek kişinin ellerinin daha önce bulunduğu termometre ısısına bağlıdır. İşte böyle olgulardan, 'bir nesnenin yeşil olduğunu söylemek, onun yeşil olduğunu rapor eden özel bir gözlemcinin görsel duyumları ile ilgili bir şey söylemektir' tarzındaki kurama teorik bir atlayış yapılmış oldu. Ve buna göre 'yeşil,' 'acı,' 'serin' ve buna benzer olanların duyumlara tam olarak uygulanan, ama sıradan nesnelere sadece uygun olmayan bir biçimde uygulanan, sıfatlar oldukları varsayıldı. Ve o zaman, bir duyumun yeşil bir şey olduğunu ya da oval bir şey olduğunu ya da serin bir şey olduğunu söylemek açıkça saçma olacağına göre, duyumlara kendi özel nesnelerini ayırmak zorunlu göründü. Böylece, şu 'yeşil' bir duyuma değil ama bu duyumla içsel olarak beslenen özel bir nesneye en uygun olarak uygulanabilirdi. Herhangi birisinin gözleminin sıradan nesnelerini İkinci Nitelik sıfatlarıyla karakterize etme bildirisi, böyle sıfatları taşıyacak ikinci-nüsha özel nesnelerin icat edilmesine izin

verir. Çünkü İkinci Nitelik sıfatlar gözlem raporlarında yüklem olmanın dışında başka bir görev alamayacakları için, duyumlar, özel nesnelerin gözlemlerinin kendileri olarak ele alındılar.

Ama sıradan bir nesneyi yeşil ya da acı olarak betimlediğim zaman, onun nasıl göründüğü ve tat verdiği ile ilgili bir şey söylememe karşın, benim şu andaki duyumum üzerine bir olgu rapor etmiyorum. Tam olarak görecek ve tadacak olan bir konumda ve koşulda bulunan bir kişiye şöyle ve şöyle görünüp, tat vermiş olacağını söylüyorum. Böylece şu anda bana yeşilimsi mavi görünmesine karşın, eğer çayır yeşildir dersem kendi kendimle çelişmemiş olurum; ya da bana oldukça tatsız görünmesine karşın, meyve gerçekten ekşidir dersem, bunda herhangi bir çelişki yoktur. Ve gerçekten yeşil olmamasına karşın yoncanın bana grimsi mavi göründüğünü söylediğim zaman bile halen o anki duyumumu betimliyorum. Sadece onu, gerçekten grimsi-mavi olan sıradan nesneler, herhangi birisine normal olarak nasıl görünürlerse işte onunla asimile ederek betimliyorum. İkinci Nitelik sıfatlar ancak ve ancak sıradan nesnelerle ilgili, kamusal olarak anlaşılabilir olguları rapor etmek için kullanılırlar; çünkü bir çayır üzerine, onun yeşil olması, ortak olarak soruşturulabilir bir olgudur, yani 'onu tam olarak görebilecek konumdaki herhangi birisine şöyle ve şöyle görünürdü' demektir. Öteki insanlara konuşmayı öğreten kişiler, sıfatların kullanımı üzerine onlara daha başka ne öğretebilirdi? Dikkat edilmelidir ki, 'herhangi birisine şöyle ve şöyle görünürdü' formülü, 'o herhangi birisine yeşil görünürdü' ile açıklanmış olamaz. Çünkü bir şeyin yeşil göründüğünü söylemek, eğer yeşil olsaydı ve koşullar normal olsaydı, o, o şekilde görünecekti demektir. Biz bir şeyin nasıl göründüğünü ya da görüneceğini, ortak nesnelerin anlaşılabilir özelliklerini anmak ve ardından bu, şimdi, görünmesi umulduğu biçimde görünüyor demek dışında, söyleyemeyiz.

Böylece 'çayır yeşildir' diyebilmenin, belirli optik donanım ve koşullara sahip olan gözlemciler ile ilgili önermeleri gerektirdiğini söylemek doğru olmakla birlikte, bu yargının onu ortaya koyan üzerine bir öykü anlattığı doğru değildir. O, herhangi bir olgusal ya da olası müşteri üzerine koşullu önermeleri gerektiren "bu bisiklet 12 pound değerindedir" önermesine benzerlik gösterir, ama bu önerme onun sahibi üzerine herhangi bir kategorik önerme bildirmez ya da gerektirmez. Bir malın fiyatı olması, söz konusu mal ve müşterilere ilişkin bir olgudur. Ama herhangi bir mal ve ele alınan bir müşteri ile ilgili bir olgu değildir; yine de verilen bir müşteri ile ilgili olarak daha küçük bir olgudur.

'Işıldak göz kamaştırıyor' diyen bir kişinin herhangi bir göz kamaşması rahatsızlığına sahip olmasına gereksinim yoktur. Ama o ışıldak üzerine konuşmayı içermesine karşın yine de bir başka biçimde göz kamaşması-rahatsızlığı üzerine konuşuyor. Konuşanın gözü kamaşmış olmadıkça, bir ışıldağın göz kamaştırıcı olduğunun söylenemeyeceğini öne sürmek ve bundan dolayı göz kamaştırıcılığın ışıldağın bir niteliği olmadığını, ama şu bireyin duyu verilerinin bir niteliği olduğunu söylemek hatalı olurdu. Işıldağın göz kamaştırıcı olduğunu söylemek, şimdi herhangi birisinin gözünü kamaştırdığını imlemez; bu sadece, herhangi bir koruması olmayan, belirli bir uzaklıktan ona bakan, normal bakışlı birisinin gözü kamaşabilirdi diye söylemektir. Benim 'ışıldak göz kamaştırıyor' önermem, benim sahip olduğum duyumu, 'bisiklet 12 pound değerindedir' önermesinin elimde tuttuğum parayı rapor etmesinden daha fazla olarak rapor etmez. 'Öznel' genellikle zihinde tasarlanmış anlamında alınırsa, kör bir kişinin dünyasında renk sıfatlarının bir kullanımı olmadığı, buna karşılık, biçim, boyut, uzaklık, yön ve devinim sıfatlarının İngiltere'de sahip oldukları gibi kullanımlara sahip oldukları doğru olmasına karşın, İkinci Nitelikler öznel değildir.

İkinci Niteliklerin özelliğine ilişkin uslamlamalar, ilginç bir konuşma hilesi olgusuna dayanma eğilimi gösterirler. 'Yeşil,' 'tatlı' ve 'soğuk' gibi sıfatlar ve onların karşıtı olan 'göz kamaştırıcı,' 'lezzetli,' 'haşlayıcı' ve 'serin' sıfatları rahatsızlık sıfatlarında eritilmişlerdir. Böyle bile olsa, gördüğümüz gibi, bundan bu sonuç çıkmaz. 'Su acı verecek kadar sıcak' demek, önermenin sahibinin ya da herhangi birisinin acı içinde olduğunu söylemek demek değildir. Bununla birlikte o acı içinde olan insanlara daha kolay bir biçimde göndermede bulunur ve acı içinde olmak bir ruh durumudur, yani ıstırap içinde olmadır. 'Istırap verecek denli sıcak' yargısının dolaylı olarak ve inter alia (ötekiler arasında) bir ruhsal durumu imlediğini söyleyebiliriz. Ama bundan kuşkusuz 'su ılıktır' ve 'gökyüzü mavidir' tümcelerinin de bu dolaylı yolda ruhsal durumlara işaret ettikleri sonucu çıkmaz. 'Ilık' ve 'mavi' rahatsızlık ya da hoşnutsuzluk sıfatları değildir. Bir yol ikinci yoldan daha sıkıcı, üçüncüden daha uzun olarak betimlenebilir, ama birinci betimleme tarzında yolcuların can sıkıntısı duygusuna göndermede bulunulmakta, ikincide yolcuların ruhsal durumuna hiçbir biçimde göndermede bulunulmamaktadır.

Tüm bu uslamlamadan çıkan dilbilimsel sonuç şudur; 'duyu nesneleri,' 'duyulanabilir nesne,' 'duyum,' 'duyu verisi,' 'duyu içeriği,' 'duyu alanı' ve 'duyulanabilirler' gibi anlatımları uygulama olanağımız yoktur. Bilgibilimcilerin şu geçişli fiili olan 'duyulamak' ve şu göz korkutan 'aracısız farkında oluş' ve 'tanışıklık kurma' terimleri depoya gönderilebilir. Onlar duyum kavramlarını gözlem kavramlarının görevleri olarak verme girişiminden daha fazla olarak hiçbir şeyden söz etmediler; bu girişimleri ise acımasız bir biçimde gözlemin sıradan nesnelerine bitişik olarak giden iki durum ya da süreci –yürümek ve mırıldanmanın birbiriyle birleşebilmelerinde olduğu gibi– içerdiğini telkin etmektedir.

Bundan şu çıkar ki, böyle postülalaştırılmış fazladan nesnelere sahneler sağlamak için özel tiyatrolar dikmemize hiçbir

gereksinim yoktur ve yine günlük şeylerle bu postülalaştırılmış nesneler arasındaki betimlenemez ilişkileri betimlemek için kafalarımızı bilmecelerle yormamız da gereksizdir.

4. DUYUM VE GÖZLEM

Genelde bilgi kuramlarını, özelde algı kuramları dizilerini genişletmek, bu kitabın konusu içinde yer almıyor. Onun güdülerinden bir tanesi daha çok, var olan kuramların pek çoğunun adlarının şu istenmeyen, para-mekanik varsayımlarla birlikte gittiğini ya da onları ortaya koyduğunu göstermektir. Kuramcılar "geçmiş deneyimler zihinde nasıl depolanır," "dışımızdaki fiziksel gerçeklikleri kavramak için duyumlarımızın geçmişteki sahnesinden nasıl yararlanılır," "duyu verilerini kavram ve kategoriler altında nasıl sınıflandırırız," gibi 'teller ve makaralar' türünden soruları sordukları zaman, onlar bu soruları hayaletimsi bir aygıtın gizli parçalarının varoluşu ile ve onlar arasındaki ilişkilerle ilgili sorularmış gibi sormaya eğilim gösteriyorlar. Onlar, sanki spekülatif anatomi ya da hatta karşı-casusluk gibi bir şey yapıyorlarmış gibi konuşuyorlar.

Bununla birlikte, bir kişinin zihni ile ilgili bir olgu olarak, bir duyuma sahip olduğu gerçeğini dikkate almıyoruz; oysaki onun bir şeyi gözlemlediği ve belirli türden şeyleri gözlemlemek yönünde eğilim gösterme olgusu, onun zihinsel işlemlerinin ve güçlerinin alanına girer. Bu ayrım üzerine biraz daha konuşmak uygun olacaktır.

Biz 'gözlemlemek' fiilini iki şekilde kullanıyoruz. Birinci kullanımda, birisinin bir şeyi gözlemlediğini söylemek, onun o şey ile ilgili olarak, en azından görmek, dinlemek, tadına bakmak, koklamak ya da hissetmek yoluyla bir şeyi başarıyla ya da başarısız bir biçimde keşfetmeye çalıştığını söylemektir. Öteki kullanımda, bir kişinin bir araştırması başarı ile sonuçlandığı zaman, onun bir şeyi gözlemlemiş olduğu söylenir. Yani o, birtakım gözlemlerle bir şeyi bulup ortaya çıkarmıştır. 'Görmek,'

'işitmek,' 'araştırmak,' 'ayırt etmek' ve daha bunlar gibi pek çoğu gözlemsel başarıları kaydetmek için kullanılırlar. Oysaki 'seyretmek,' 'dinlemek,' 'incelemek,' 'gözden geçirmek' ve 'tadına bakmak' fiilleri gözlemsel teşebbüsleri kaydetmek için kullanılırlar; bu nedenle bunların başarıları halen soru konusu olabilir. Onun için, birisinin dikkatle ve başarıyla seyrettiğinden söz etmek uygun olur, ama onun görme işinin dikkatli ve başarılı olmadığından söz etmek uygun olmaz, yine inceleme işinin sistematik olduğundan söz etmek uygun olurken, keşfinin sistematik olmayışından söz etmek uygun olmaz ve bu böyle gider. "Bir ardıç kuşu görüyorum" gibi basit bir görme iddiası, bir başarıyı ilan eder, oysaki "hareket eden şeyin ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışıyorum" deyişi sadece bir araştırmayı rapor eder.

Bizim şu anki araştırmamızda, bazen şu iki anlamlı 'gözlemlemek' sözcüğünü kullanmamız uygun olacaktır; yani bu sözcük gerçekleşen keşfe işaret ettiği gibi, keşif için araştırma sürecine de işaret etmektedir. Oysaki bu tür araştırmalarda sık sık ve başat olarak kullanılan 'algı' ve 'algılamak' sözcükleri çok dar kalmaktadır, çünkü bunlar sadece başarıları kapsamaktadır; özel algı fiilleri olan 'görmek,' 'işitmek,' 'tadını almak,' ' koklamak' ve bir anlamda 'hissetmek' fiilleri bu amaca hizmet ederler.

Daha önce de işaret edildiği gibi, gözlemlemek en azından bir duyum almayı gerektirir, oysa duyumlar almak gözlemlemeyi gerektirmez. O halde şunu sormalıyız: "En azından bir duyum almış olmaktan daha fazla olarak gözlemlemede ne vardır?" Ama sorunun bu düzenlenişi yanıltıcıdır, çünkü bir ardıç kuşunu görsel olarak gözlemleme, en azından bir görsel duyum almayı hem de bir başka şeyi yapmayı ya da ona sahip olmayı içerir; yani iki zihinsel durum ya da süreç bir çift olarak iş başındadırlar; tıpkı mırıldanmanın ve yürümenin birlikte, aynı anda yapılabilmeleri gibi. Oysa bu söz konusu değildir. V. Bölümde (Kısım 4) kanıtlandığı gibi, bir şeyi dikkatle yap-

makla, dikkat işbaşında olmaksızın onu yapmak arasında can alıcı bir ayrım vardır, ama bu ayrım, dikkat etmenin bir başka 'yerde' eşlik edici bir edim olmasını içermez. Böylece biz, "bir gözlemci duyumlar almanın yanı sıra başka ne yapar?" diye soramayız. Ama "bir gözlemcinin betimlemesi, birtakım duyumlar alması olarak onun betimlenişinin üstünde ve ötesinde neyi ortaya koyar?" tarzında sormalıyız. Bu nokta yakında önemli olacak.

Çeşitli formlarında algı üzerine pek çok spekülasyonların hâkim olduğu bir modele yol vermekle işe başlayabiliriz. "Bir kişi duyumlarının ötesinde dışsal gerçekliklerin kavranışını nasıl elde edebilir?" Bu sevilen ama düzmece soru sık sık, sanki şöyle bir durum varmış gibi ortaya konuluyor. Penceresiz bir hücre içine hapsedilmiş bir mahkûm vardır; doğumundan beri hücre hapsinde, orada yaşamaktadır. Dış dünyadan ona gelenlerin tümü hücre duvarlarının üstüne düşen ışık titreşimleri ve taşlar boyunca kulağına gelen ayak sesleridir. Ama o, bu gözlemlenen ışık ışınları ve ayak seslerinden hareketle gözlemlenmemiş futbol maçlarından, çiçek bahçelerinden, güneş tutulmalarından haberdar olmuştur ya da olmuş olarak görünür. O, halde içinde onun sahip olduğu işaretleri düzenlediği şifreleri nasıl öğreniyor ya da bu tür şifrelerin bulunduğunu nasıl keşfediyor? Yani, bu iletilerin ayak seslerinin değil de futbol oyununun ve titrek, parlak ışıkların değil de astronominin şifreleri olduğunu nasıl deşifre ediyor?

Bu model doğal olarak bir makine içinde bir hayalet olarak görülen zihnin bilinen resmidir; onun genel kusurları üzerine daha fazla bir şey söylemeye gerek yoktur. Ama belirli özel kusurlar dikkat edilmeye gereksinim gösteriyor. Bu türden bir modelin kullanımı, üstü açık ya da kapalı, mahkûmun ışık ışınlarını görebildiği, ayak seslerini işitebildiği denli ne yazık ki futbol maçlarını göremediği, işitemediği iddiasını içermektedir, böylece biz kendi görsel ve öteki duyumlarımızı gözlemleyebiliriz, ama ne yazık ki ardıç kuşlarını gözlemleyemeyiz –

ama bu, kuşkusuz gözlem kavramını kötüye kullanmaktır. Gösterildiği üzere, bir yandan, bir kişinin bir duyumu gözlemlediğinden söz etmek anlamsızdır, ve öte yandan, 'gözlemlemek,' 'uzaktan görüp seçmek,' 'gözetlemek' gibi fiillerin sıradan kullanımı aynen 'bir ardıç kuşunu gözlemlemek,' 'bir hamam böceğini gözetlemek,' 'bir kitaba göz atmak' bağlamlarında olduğu gibidir. Futbol maçları bir an için görmeye uygun türden şeylerdir; ama duyumlar birisinin bir an için gördüğünü söylemenin saçma olacağı türden şeylerdir. Bir başka deyişle, mahkûm modeli, ardıç kuşları ve futbol maçları üzerine öğrenmede, gözlemlediğimiz duyumlardan hiçbir biçimde gözlemlemediğimiz kuşlara ve oyunlara çıkarım yapmak gibi bir şey yapmamız gerektiğini önermektedir. Oysaki gerçekte bizim gözlemlediklerimiz ardıç kuşları ve oyunlar, asla gözlemleyemediğimiz ise duyumlardır. "Duyumları gözetlemekten ya da gözlemlemekten ardıç kuşlarını ve futbol maçlarını değerlendirir olmaya nasıl sıçrıyoruz?" sorusu düzmece bir sorudur.

Şu halde biricik ve merkezsel bir algı sorunu yoktur. Kısmen birbirine geçiş yapan sorular dizisi vardır; onlardan birkaçı açık hale getirildiği zaman, bu soruların pek çoğunun ilgi çekiciliği sona erecektir. Bu şekilde bu diziye ait olan problemleri belli bir şekilde anlatabiliriz. Birisini bir dikiş yüzüğünü bulan olarak betimlemek, onun görsel, dokunsal ve işitsel duyumlara sahip olması üzerine bir şey söylemektir, ama bundan daha fazlasını da söylemektir. Aynı şekilde birisini gördüğü şeyin bir ispinoz mu yoksa bir ardıç kuşu mu ve yine bir sopa mı yoksa bir gölge mi, pencerede bir sinek mi yoksa gözünün önünde uçuşan bir benek mi olup olmadığını keşfetmeye çalışan birisi olarak betimlemek, onun görsel duyumları üzerine bir şey söylemektir, ama bundan da daha fazla bir şey söylemektir. Nihayet, birisini, orada olmadığı halde bir yılan 'gören' ya da ortalık tümüyle sessiz olduğu halde sesler 'işiten' birisi olarak betimlemek, eğer duyumları üzerine değilse bile imgeleri üzerine bir şey söylemek olarak görünüyor; ama o, bundan

daha fazlasını da söylemektir. Daha fazla söylenmiş olan nedir? Ya da onların hem duyumların 'katıksız' betimlemelerinden hem biri ötekinden farklı olmak anlamında, bu tür betimlemeleri ortaya koyduğumuzu var sayarsak, böyle betimlemelerin özel gücü nedir? Bu sorular "biz ardıç kuşlarını nasıl görürüz" şeklindeki para-mekanik formun soruları değildir, ama " 'o bir ardıç kuşu gördü' gibi betimlemeleri nasıl kullanırız?" formundaki sorulardır.

Biz birisini odada bir sivrisinek keşfetmiş olan olarak betimlediğimiz zaman, kulaklarında belli türden bir vınlayışın varoluşundan daha fazla olarak ne söylüyoruz? Onun sadece kulaklarında bir vınlama bulunmadığı ama aynı zamanda tam da bir sivrisinek ile ilişkilendirilen bir gürültü işitmiş olduğunu fark etmiş olduğu yanıtını vermekle başlayabiliriz ve daha genel terimlerle şunu söylemeye eğilimliyiz; o sadece kulaklarında bir vınlamaya sahip olmuyor, ama aynı zamanda belirli düşünceler de düşünüyor; belki de vınlama sesini bir kavram altında topladığını ya da ussal bir süreci duyarlı durumu ile bağlamaya çalıştığını söylemek istiyoruz. Ama bu türden şeyleri söylemekle, bir ayağımızın doğru iz üzerinde bulunmasına karşın, öteki ayağımızda yanlış iz üzerinde bulunmaktadır. Şöyle ve şöyle kavramsal ya da birinden diğerine atlayan süreçlerin yer alması gerektiğini söylediğimiz zaman yanlış iz üzerinde ilerlemeye başlıyoruz. Çünkü bu niyet olarak olmasa bile sonuç olarak bazı özel ama gözlemlenemeyen hayaletimsi tekerlekler dönmeye başlamadıkça, bir sivrisineğin keşfinin gerçekleşemeyeceğini söylemektir; bu tekerleklerin varoluşu ve işlevleri üzerine tanı koymak için sadece bilgibilimciler yeteri kadar zekidir. Öte yandan bu türden bir şeyi söylemekle biz aynı zamanda doğru iz üzerindeyiz. Bir adam eğer o, bir sivrisineğin ne olduğunu ve nasıl ses çıkardığını bilmeseydi ya da eğer dalgınlık, panik ve aptallık nedeniyle bu bilgiyi yeni duruma uygulamakta başarısız olsaydı, onun bir sivrisineği

keşfedemeyecek olduğu kesinlikle doğru olurdu. Çünkü bu 'keşfetme'nin ne anlama geldiğinin bir bölümüdür.

Sesi duyan kişinin özel olarak yapmış ya da yaşamış olabileceği daha başka şeyler üzerine bildirim ya da varsayımlar istemiyoruz. Böyle entr'actes (içsel edimler) yer almış olsaydı bile onlarla ilgili bildirimler kulaklarında keskin bir vınlamaya sahip olmuş olmasından, bir sivrisineği nasıl keşfetmiş olmasından ayrı olarak açıklayamazdı. Bilmek istediğimiz şey, 'o bir sivrisineği keşfetti'nin mantıksal davranımının 'kulaklarında bir vınlama vardı'dan ve 'gürültüyü yapanın ne olduğunu ortaya çıkarmak için boşu boşuna çabaladı'dan ve yine 'o, onu telefon tellerindeki rüzgârın gürültüsü sanmakla hata etti'den nasıl ayrıldığıdır.

Şimdi bir parça farklı bir durumu ele alalım; bu durumda bir kişi bir şeyi sadece işiten ve dinleyen, işittiği şeyin ne olduğunu ortaya çıkarmaya çalışan olarak değil, ama aynı zamanda işittiği şeyin ne olduğunu tanıyan ve belirleyen olarak betimlenebilir; yani burada bir melodiyi tanıyan bir kişinin durumu söz konusudur. Bu duruma ulaşmak için çalınan notalar onun işitme alanı içinde olmalıdır, sağır ya da anestezi altında ya da derin uyku halinde olmamalıdır. İşittiği şeyin ne olduğunu tanıması işitmeyi gerektirir. O da dikkat etmeyi gerektirir; dalgın ya da zihni dağılmış kişi melodiyi izleyemez. Ama ayrıca, bu melodi ile daha önce karşılaşmış olmalıdır, aynı zamanda onu öğrenmiş ve unutmamış olmalıdır. Eğer bu anlamda melodiyi zaten bilmiyor idiyse, şimdi dinlerken tanıdığını söyleyemezdi.

O halde bir kişi için bir melodiyi bilmesi, yani onu öğrenmiş ve unutmamış olması ne demektir? Bu, kuşkusuz onun adını söyleyebilmesini gerektirmez, çünkü bir adı olmayabilir ve eğer yanlış bir ad bile verse, onun halen melodiyi bildiği söylenebilir. Ayrıca melodiyi sözcüklerle betimleyebilmesi ya da müzikal notasyon içinde yazabilmesi de gerekmez, çünkü pek çoğumuz melodileri tanıyabilmemize karşın, içimizden pek azı bunu yapabilirdi. Hatta onun melodiyi mırıldanabilme-

sine ya da ıslıkla çalabilmesine de gerek yoktur, ama eğer böyle yapabiliyorsa, o kuşkusuz melodiyi bilir; ancak eğer o daha başka pek çok melodiyi mırıldanabilir ya da ıslıkla çalabilir de, sadece bunu mırıldanamaz ya da ıslıkla çalamazsa, hatta doğaçlama olarak bile bu şekilde yapamazsa, o zaman onun bu melodiyi bildiğinden kuşkuya düşeriz. Onu melodiyi biliyor olarak betimlemek, en azından işittiği zaman onu tanıyabildiğini söylemektir; ve eğer onu duyduğu zaman şu aşağıdaki şeylerin tümünü ya da bazılarını yaparsa onu tanıdığı söylenebilecektir. Eğer bir ya da iki ölçü işittikten sonra çalınan ölçüyü hangi ölçülerin izleyebileceğini söyleyebilirse, eğer yanlışlıkla daha önceki ölçülerin tekrarlanacağını beklemezse, eğer performanstaki atlamaları ve yanlışlıkları keşfederse; eğer müzik birkaç dakika için kesintiye uğradıktan sonra, onun nereden başlayacağını bilirse, birkaç kişi farklı melodileri ıslıkla çaldığı sırada bu melodiyi hangisinin çaldığını ayırt edebilirse, eğer doğru bir biçimde tempo tutabiliyorsa; eğer ona ıslıkla ya da mırıldanarak, zamanında ve aynı melodi ile eşlik edebiliyorsa, onu tanıyor demektir. Ayrıca bu şekilde daha sonsuz sayıda şey de söylenebilir. Ve izlemesi gereken notaları beklediğini, izlememesi gereken nota ya da ölçüleri beklemediğini söylediğimiz zaman, biz onun öncesinde olgusal olarak düşünüyor olmasını talep etmiyoruz. Eğer gerekli nota ve ölçüler, onların gelmesi gereken zamanlarında gelmezlerse şaşırması, küçük görmesi ya da eğlenmesi gibi durumlar da varsa, o zaman onları beklediğini söylemek doğru olur; gerçi beklemenin tüm süreçlerini tükettiğini söylemek yanlış bile olsa.

Kısaca, eğer onun nasıl devam edeceğini biliyorsa, o şimdi melodiyi tanıyor ya da izliyor, şimdi böyle bir bilgiyi kullanıyor; şimdi bu bilgiyi sadece melodiyi işitmekle değil, ama özel bir zihinsel çerçeve içinde işitmekle; yani hem şimdi ne işittiğine, hem de ne işiteceğine ya da işitmek üzere olduğuna hazır olduğu bir zihin durumu içinde işitmekle bu bilgiyi kullanıyor ve tabii eğer piyanist onu çalmayı sürdürüyorsa ve onu

doğru olarak çalıyorsa, onun nasıl devam ettiğini ve bu melodinin ilerleyişi olarak notaları bilir. O, onları, işittiği şey dinlemeye hazır olduğu şeydir anlamında melodinin besteleniş düzenine göre işitir. Oysa hem gelen notaları işiten hem de dinleyen ve çalınan notaları ve çalınacak olanları dinlemek için hazır olan bir kişi olarak onun bu tarzda betimlenişinin karmaşıklığı, karmaşık işlemlere katlandığını göstermez. Örneğin, işittiği notaları herhangi bir sessiz ya da mırıldanılan anlatımla birleştirmeye ya da işittiği şeyi 'melodinin kavramı altında' toplamaya gereksinimi yoktur. Gerçekten, eğer çalmaksızın, imgelemeksizin ya da melodinin kendisini olgusal olarak dinlemeksizin 'Lillibullero'nun düşüncesini düşünmesi ona söylenmiş olsaydı, düşüneceği hiçbir şeyin olmadığını söyleyebilirdi; ve eğer çeşitli durumlarda, çeşitli biçimlerde onu tanıyabildiği olgusunun melodinin bir Soyut fikrine ya da Kavramına sahip olduğu anlamına geldiği söylenmiş olsaydı, 'Lillibullero'nun Soyut İdeası'nı düşünmüş ya da uygulamış olmanın nasıl bir şey olduğunu, bunun sadece onu işittiği zaman melodiyi tanıyabilir, ondaki hataları ve boşlukları keşfedebilir, ondan parçalar mırıldanabilir ve bunun gibi şeyler anlamına gelmedikçe hiç düşünmediğini söyleyerek, buna bütünüyle karşı çıkabilirdi.

Bu bizim daha önce söylenen bir şeyi yeniden düşünmemizi sağlıyor; bu da işittiği şeyi tanıyan bir kişinin, sadece işitsel duyumlara sahip olmadığı, ama aynı zamanda düşünüyor olduğu tezidir. Buna göre "O hangi düşünceleri düşünüyordu?" ve hatta "O hangi genel kavramları uyguluyordu?" sorularına verilecek bir yanıt olmalıdır düşüncesiyle tanıdığı bir melodiyi izleyen bir kişinin, birtakım düşünceleri düşünmeye gereksinimi olduğu doğru değildir. Düşünüp taşınmakta olduğu, kendisine ya da arkadaşına önermeleri İngilizce ya da Fransızca bildirdiği doğru değildir; ve herhangi görsel ya da işitsel imgeleri sıraya koyup düzenlediği de doğru değildir. Doğru olan şey, belirli bir derecede uyanık olması gerektiğidir ve işittiği

notalar, onların gelmelerini umduğu tarzda gelmiş olmalıdırlar, eğer böyle olmazsa onun şok olmuş olacağıdır. O ne sadece hiç bilinmeyen bir şarkıyı dinlemek tarzında dinliyor, ne de dinlediği şeyi daha başka süreçlerle zorunlulukla birleştiriyor; o sadece reçeteye göre dinliyor.

Tanınan bir melodiyi izlemenin ne anlama geldiği ve onu 'düşünmek' olmadığı hususunu biraz daha aydınlatabilmek için ilk kez bir valsı işiten bir kişinin durumunu ele alalım. O melodinin nasıl devam edeceğini bilmez ama diğer bazı vals melodilerinin nasıl devam ettiğini bildiğine göre, o ne tür ritim bekleneceğini bilir. Tam olarak olmasa da kısmi olarak, izleyen ölçüler için hazırdır ve yine kısmen işitmiş olduğu ve işitecek olduğu notaları yerlerine yerleştirebilir. O melodinin nasıl devam edeceğini merak ediyor ve bu merakı içinde notaların düzenlenişini parça parça birbirine ekleyerek düzenlemeye çalışıyor. Hiçbir anda, bir sonra gelmesi uygun olan nota için hazır değildir. Yani o, bilmeceyi çözmeye çalışmanın özel bir anlamında, düşünüyor.

Ama onunla zıtlık içinde, melodiyi zaten bilen kişi, herhangi bir bilmece çözme işinde olmaksızın ya da melodinin nasıl devam edeceğini anlamaya çalışmaksızın melodiyi izliyor. O, onun için tüm zaman boyunca bütünüyle açıktır. Belirsizlikleri çözmeye çalışmak gibi bir etkinliğe, bu etkinlik çok hızlı ve çok kolay bile olsa, hiçbir biçimde gereksinim yoktur çünkü belirsizlikler yoktur. O endişeli bir biçimde dinlemiyor; sadece dinliyor. Oysa sadece notaları işitmiyor, çünkü 'Lillibullero'yu işitiyor. Sadece notalar onun için açıkça işitilebilir değildir (belki de değildir), ama melodi de onun için oldukça açıktır; ve melodinin açıklığı onun işitsel duyum gücü ile ilgili bir olgu değildir, öğrenmiş ve unutmamış olmasıyla ve bu dersleri şu anda uygulamasıyla ilgili bir şeydir.

Nihayet, tanıdık bir melodiyi izlemek, onunla tanışmış olmayı içermesine karşın o, birtakım anımsama işlemlerine katlanmayı gerektirmez. Melodiyi geçmişteki dinleyişlerin anıları-

nı anımsamış olmaya da gerek yoktur. Tanıdık bir melodiyi izleyen bir kişinin işittiği şeyi düşünüyor olduğu söylenebilir, anlamındaki 'düşünme,' geçmiş dinlemelerin düşüncelerinin onda ortaya çıkması demek değildir. O, melodinin nasıl devam edeceğini unutmamıştır, ama geçmişte nasıl devam ettiğini de anımsamıyor.

Kabaca, bir melodinin nasıl devam edeceğini bilmek, işitsel beklenti yönelimlerinin bir serisini edinmiş olmaktır ve bir melodiyi tanımak ya da izlemek beklenen bir notadan sonra beklenen bir notayı işitiyor olmaktır. Ve bu işitilir olanı ve işitilmesi uygun olanı dinlemekten daha başka birtakım beklenti işlemlerinin ortaya çıkmasını gerektirmez. Beklenen notaları işiten bir kişinin betimlenişi, gerçekten, beklenmeyen notaları işiten bir kişiden ve hiçbir biçimde herhangi bir beklentisi olmayan (işiten ama dinlemeyen birisi gibi) bir kişiden ayrılır; ama bu, birinci kişide, ikinci ve üçüncüde olmayan daha fazladan bir şeyler olup-bitiyor demek değildir. Bu, işitmenin daha farklı bir tarzda devam ettiği anlamındadır; onun ayrımı fazladan oluşumların raporunu içermez, ama özellikle eğitilmiş işitme olarak işitmesinin nitelenmesini içerir. Bir kişinin bir melodiyi izlemesi, eğer isterseniz, hem kulakları hem de zihni ile ilgili bir olgudur; ama o, birisi kulaklarıyla ilgili bir olgu, ötekisi zihni ile ilgili bir diğer olgu olan iki olgunun bir araya getirilmesi değildir, ya da onun duyusal yaşamındaki bir olayın rapor edilmesi ile ussal yaşamındaki bir olayın rapor edilişinin birleştirilmesi değildir. O, 'yarı-koşullu' ya da 'melez-kategorik' diye adlandırdığım bir önermedir.

Şimdi algısal kavrayışın genellikle standart modelleri olarak ele alınan bazı algısal süreç türlerini gözden geçirmeye geri dönebiliriz. Göreceğiz ki onlar, bir melodinin tanınması ile ilgili bir parçanın pek çok önemli görünümlerinde vardır. Tanıdık bir melodiyi izleyen birisinin örneği ile başlamayı seçtim, çünkü bu uzatmalı bir uğraştır. Bir ışık parlaması içinde bir kapı tokmağını görebiliriz. Ama 'Lillibulero'yu bir ışık çakması için-

de işitemeyiz. Sonuç olarak burada aydınlatıcı entelektüel süreçlerin ortaya çıkışını postülalaştırmak için yolumuzu şaşırmaya neden yoktur; bu süreçler dikkat etmeye olanak tanımayacak denli hızlı, ama bilgibilimciler tarafından istemde bulunulan Herkülvari ağır işlerin üstesinden gelmek için yeterince ussal olarak görünen süreçlerdir.

Bir kişi bir dikiş yüksüğünü gören bir kişi olarak betimlendiği zaman, söylenenin bir bölümü en azından bir görsel duyum sahibi olmuş olduğudur. Ama bundan daha fazlası söz konusudur. Kuramcılar çoğu kez, bir yüksüğü görmüş olan bir kişinin betimlenişinin, onun en azından bir görsel duyum sahibi olduğunu ve ayrıca bir başka şeyi yapmak ya da deneyimlemek olduğunu söylemek anlamına gelir şeklinde bir yorum yaparlar; ve ek olarak sorarlar: "Yüksüğü bulanın yaptığı ya da deneyimlediği bu başka şey nedir?" Aksi takdirde bu fazladan şeyleri yapmamış ya da deneyimlememiş olsa yüksüğü bulmamış olacaktı. O halde onların soruları, bazı çok hızlı ve dikkat edilemeyen çıkarımlarla ya da bazı ani ve anımsanamayan ussal sıçrayışlarla ya da bazı kavramları sağlamakla ve bunları kavramsal verilerin tepeleri üzerine oturtmakla ilgili öyküler tarafından yanıtlanabilir. Onlar şunu da iddia ederler "O, yüksüğü gördü" önermesi dikkate değer bir mantıksal karışıklığa sahip olduğu için, bu önerme süreçlerin dikkate değer bir karmaşıklığını rapor eder ve bu süreçler devam ederken onlara tanıklık yapılamadığına göre, varsayılır ki onlar tanıklık yapılamayan bir yerde devam etmekte olmalıdır, yani yüksüğü bulanın bilinç ırmağında yer almalıdırlar.

Bizim zihnimizde bulunan şeyle ilgili çözümlememiz, birisinin melodiyi tanıdığını söylediğimiz zaman, yeni duruma uygulanabilir. Kuşkusuz yüksüğü gören bir kişi gördüğü şeyi tanıyor ve bu sadece onun bir görsel duyuma sahip olduğunu değil, ama aynı zamanda yüksüğün neye benzediğini zaten öğrenmiş ve unutmamış olduğunu içerir. O, normal ışık altında belirli bir uzaklık ve açıdan gördüğü zaman yüksükleri tanıya-

bilmek için onların görünümü ile ilgili reçeteyi yeterince öğrenmiştir. Bu koşullarda yüksüğü gördüğü zaman, dersini uyguluyor; o, yapmak için öğrenmiş olduğu şeyi edimsel olarak uyguluyor. Yüksüklerin nasıl göründüğünü bilmek derken, o, önceden tahmin etmeye gereksinimi olmamakla birlikte, eğer ona yaklaşırsa ya da ondan uzaklaşırsa nasıl görüneceğini tahmin etmeye hazırdır; ve böyle herhangi bir tahmin gerçekleştirmeksizin ona yaklaşıp ya da ondan uzaklaştığı zaman, yüksüğün nasıl görüneceğine kişinin hazırlanmış olduğu gibi görünür. Yüksüğün reçetesine göre, edinmiş olduğu şeyden edimsel olarak sağladığı anlık bakışlar, onun kazanılmış beklenti yönelimlerini doyurduğu zaman, bu, onun yüksüğü görmesidir.

Melodide olduğu gibi dikiş yüksüğü ile de ilgili olarak, tanıma hiçbir güçlükle engellenmiyorsa, yani yüksük daha ilk bakışta gözlemci için açık ise, o zaman hiçbir fazladan düşünme ya da zihinde ölçüp-biçmeye, bilmece çözmeye ya da anımsamaya gereksinim yoktur. Onun kendisine ya da başkalarına, İngilizce ya da Fransızca herhangi bir şey söylemesine gereksinim yoktur; onun bellek imgelerini ya da imgelem imgelerini sıraya koymaya gereksinimi yoktur; merak etmeye, tahminlerde bulunmaya ya da önlem almaya gereksinim yoktur; eğer dilsel olarak donanımlı ise, üstelik böyle bir talepte bulunulursa, bu şeylerden bazılarını yapmak için hazır olduğu umulabilmesine karşın, düşünceleri düşünmek olarak betimlenebilecek olan hiçbir şeyi yapmasına gerek yoktur. Sadece bir görsel duyum almıyor ama düşünüyor dediğimizde bunun anlamı, bir yüksük-görme zihinselliği içinde görsel bir duyum alıyor demektir. Daha ilk birkaç ölçüden bir melodiyi tanıyan kişinin, hem geriye bakışsal olarak zaten işitmiş olduğu ve şimdi işitmekte olduğu kısımlar için, daha başka hiçbir fazladan işleme girişmesine de gerek kalmaksızın hazır olduğunun söylenmesi gibi, aynı tarzda gösterildiğinde bir ineği tanıyan kişi de çok

çeşitli görünümler, ses ve kokular için hazırlıklıdır ve onların hiçbirinin şu anda, onda edimsel olarak ortaya çıkacak bir düşünceye gereksinimi yoktur.

Yüksük gibi şeylerle ilgili görsel açıklık, melodi gibi şeylerle ilgili işitsel açıklık üzerine bu tarz bir açıklama doğru bile olsa, gerçek sorunun yanıtsız kaldığı ile ilgili güçlük olasılıkla hissedilecektir. İlk olarak, yüksüklerin var olduğunu biz nasıl öğreniyoruz? Salt duyumlarla işe başlayan bir kişi fiziksel nesnelerin bulunduğunu öğrenmek aşamasına nasıl ulaşır? Ama bu oldukça yadırganan bir nasıl sorusudur. Çünkü onu bu tarzda oluşturduğumuz zaman biz hepimiz yanıtı çok iyi biliyoruz. Küçük çocukların bazı seslerin melodilere ait olduğunu, bazılarının olmadığını nasıl öğrenmeye başladıklarını biliyoruz; bazı söz gelimi, bebek ağlaması gibi melodisiz olarak birbirini izleyen gürültülerin anlaşılabilir bir ritme sahip olduğunu, ama kaynanazırıltısı gibi olanların da rastgele ve düzensiz sesler çıkardığını öğrenmeye başlar. Biz oyunların, anne ve bakıcıların uygulamalarının bu türden dersleri bebeklere öğrettiğini de biliyoruz. Çocukların bisiklete binmeyi nasıl öğrendiğini betimleme işinde olduğundan daha fazla olarak, bebeklerin algı reçetelerini nasıl öğrendiklerini betimleme işinde içerilmiş bulunan daha fazla bilgibilimsel bilmece yoktur. Onlar pratik yapmak suretiyle öğrenirler ve biz bu öğrenmeyi hızlandıran pratik türlerini belirleyebiliriz.

Şimdi açıkçası, pratik yoluyla öğrenme üzerine bu söylenenler, yukarıda sözü edilen nasıl-sorusunun çözümünü vermeye yeterli olmayacaktır. Bu soru kapasitelerin, ilgilerin gelişme aşamalarıyla ya da onların gelişmesine yapılabilecek olan yardımlar ve engellemelerle ilişkili olarak düşünülmüş değildir. O halde düşünülen nedir? Belki onu öne süren şunun gibi bir şey söyleyebilir: Olasılıkla çocukların melodileri nasıl öğrendikleri ve onları bir kez öğrenince nasıl tanıdıkları konusunda hiçbir felsefi bilmece yoktur. Ve belki de şu benzer görünümler, tatlar ve kokular bağlamında reçeteleri öğrenme ile

ilgili olarak da herhangi bir bilmece yoktur. Ama bir melodiyi öğrenmekle keman, dikiş yüksüğü, inek ve kapı tokmağı gibi şeyler bulunduğunu öğrenmek arasında büyük bir ayrım vardır. Maddesel nesnelerin var olduğunu keşfetmek bizim kişisel duyumlarımızdan bağımsız olmanın da daha ötesinde, melodileri öğrenmekten farklı olarak, gürültüleri almanın ötesinde ortak yapı taşlarından görmeler, tatlar ve duyumlar almayı gerektirir. Ve şu metaforik anlatım, 'ötesinde olma', böyle nesnelerin var olduğunu köksel olarak sadece böyle duyumların var olduğunu bilme temelinde bilmeyi sağlamak anlamındadır. Bundan dolayı bizim bilmecemiz şudur: Hangi ilkelere göre, hangi öncüllerden bir kişi geçerli bir biçimde ineklerin ve kapı tokmaklarının var olduğu sonucunu çıkarabilir? Yani, nasıl sorusu, bir Sherlock Holmes sorusu olarak şu tipte yorumlanabilir: "Hangi belge dedektifin, koru bekçisinin katil olduğu ile ilgili kuşkusunu pekiştirebilmesi yönünden emin olmasını sağladı?" Ve soruyu bu şekilde oluşturmakla biz, onun uygun olmayan bir soru olduğunu derhal görebiliriz. Dedektif tarafından doğruluğu anlaşılan belgeden konuştuğumuz zaman, biz onun ya da tanıklık ettiği bardak üzerinde bulunan parmak izleri ve yine kulak misafiri olanlar tarafından dinlenen konuşmaları ve bunlar gibi şeyleri düşünürüz. Ama bir duyum sahibinin gözlemlediği ya da tanıklık ettiği bir şey değildir. O bir ipucu değildir. Bir konuşmayı dinlemek, görsel duyumlara sahip olmayı gerektirir, çünkü dinlemek dikkat içeren bir işitmedir ve işitme işitsel duyumlar almayı gerektirir. Ama duyumlar almak ipuçlarını keşfetmek değildir. Biz konuşmaları dinlemekle ve parmak izlerine bakmakla ipuçlarını keşfederiz. Eğer bazı şeyleri gözlemlemeseydik, öteki şeyler için ipuçları elde edemezdik, parmak izleri ve kapı tokmaklarının kendilerine bakacağımız türden şeyler olmaları gibi konuşmalar da dinleyebileceğimiz türden şeylerdir.

Bu uygun olmayan nasıl-sorusu, kısmen, tüm öğrenmenin daha önce doğruluğu anlaşılan belgeden çıkarım yoluyla yapı-

lan bir keşif olduğunu varsaymaya yanlış olarak bir eğilim bulunduğu için kandırıcı olmaktadır ve o zaman duyu verilerini duyulamanın bir süreci, başlangıç belgesinin doğruluğunu anlama rolü için bir oyuncular listesidir. Gerçekte, tabi ki, daha önce doğruluğu anlaşılmış olgulardan nasıl çıkarım yapacağımızı, tıpkı, nasıl satranç oynanacağını, bisiklete binileceğini, kapı sövelerini tanıyacağımızı öğrendiğimiz gibi, yani pratik yoluyla, belki bazı öğretilenleri pekiştirmekle öğreniyoruz. Çıkarım kurallarını uygulama pratik yoluyla öğrenmenin bir koşulu değildir; o sadece pratik yoluyla öğrenilen sayısız şeylerden birisidir.

Görüldüğü gibi, dinleme ve bakma sadece duyumlara sahip olmak değildir; ve yine bununla birlikte, duyumları gözlemleme ve sıradan nesneleri çıkarılma süreçlerinin birleştirilmesi de değildir. Bakan ve dinleyen bir kişi, eğer kör ya da sağır olsaydı yahut oldukça farklı olarak dalgın, zihni dağılmış ya da ilgisiz olsaydı yapamayacağı bir şeyi yapıyor ve yine oldukça farklı bir şey olarak eğer gözlerini ve kulaklarını kullanmayı öğrenmemiş olsaydı yapamayacak olduğu bir şeyi yapıyor. Gözlemlemek birisinin kulaklarını ve gözlerini kullanmasıdır. Ama birisinin gözlerini ve kulaklarını kullanması ayrı bir anlamda, birisinin görsel ve işitsel duyumlarını ipucu olarak kullanmasını gerektirmez. Duyumları 'kullanmak'tan konuşmak anlamsız olur. Hatta bir ineği seyrederken görsel duyumları kullanmakla ineği öğreniyorum demek de uygun olmayacaktır, çünkü bu anlatım duyumların aletler, görülen ve işitilen şeylerin kullanılabilmesi gibi, aynı yollar içinde kullanılabilecek objeler olduğunu telkin etmektedir. Bu ise bir çekici kullanmak öncelikle parmaklarını kullanmayı içerir ya da parmaklarını kontrol etmek aracılığıyla çekici kontrol ettiğini içerir demiş olmaktan daha da yanıltıcı olurdu.

Duyumların betimlenmesiyle ilgili bir diğer favori model şudur. Un, şeker, süt, yumurta ve kuşüzümünün pastacının, pasta yapmak üzere birbirine karıştırdığı hammadde arasında

yer aldıkları; tuğla ve kerestenin inşaatçının kullandığı hammadde arasında yer alması gibi, duyumlardan da kendileriyle bildiğimiz dünyayı oluşturduğumuz hammadde olarak sık sık konuşulur. Daha yanıltıcı öykülere şiddetli yanıtlar olarak, bu öykü bazı önemli yararlılıklara sahiptir. Ama toplamak, biriktirmek, sınıflamak, açmak, işlemden geçirmek, birleştirmek ve düzenlemek gibi pastaların içeriklerine ve binaların yapı malzemelerine uygulanabilen bu terimler duyumlara uygulanamaz. Biz bir pastanın neden yapıldığını sorabiliriz ama bilginin neden yapıldığını soramayız; biz bu kurucu öğelerden neyin yapılacak olduğunu sorabiliriz ama çocuğun en son aldığı görsel ve işitsel duyumlardan neyin birbirine karıştırılarak hazırlanacağını ya da inşa edileceğini soramayız.

O halde, melodileri tanımakla, kapı sövelerini tanımak arasında ayrıntıda pek çok farklılıklar olmasına karşın ilkece hiçbir ayrım olmadığı sonucunu çıkarabiliriz. Konuyu bitirmeden önce belki bir ayrımdan söz edilebilir: çocukluğun oldukça erken bir aşamasında çocuk, çıngıraklar ve kedi yavruları gibi şeylerden aldığı, örneğin, görme reçetelerini, ses reçetelerini ve dokunma reçetelerini birbirleriyle düzenli bir biçimde birleştirmeyi öğrenir. Ve belirli türden şeylerin nasıl görünecek, nasıl ses ve dokunma duyusu vereceklerinin beklenebileceğini öğrenmeye başlayınca, o zaman, onların nasıl davranacağını da öğrenmeye başlar; örneğin çıngırakların ve kedi yavrularının ne zaman gürültü yapacağını ne zaman yapmayacağını öğrenmeye başlar. O, şimdi nesneleri deneysel bir yolla gözlemlemektedir. Ama melodileri öğrenmek göreceli olarak, özü bakımından öyle çok fazla görme ve işitme düzenlemeleri içermez ya da deneylemeye çok fazla yer vermez. Ama bu bir tür ayrımdır, derece ayrımı değildir.

Geri kalan bir iki noktaya daha dikkatimizi kısaca yöneltebiliriz. Birincisi, bir kişinin bir olgu reçetesi öğrenmesinden söz ettiğimde, onun birtakım nedensel yasaları, yani, fizyoloji, optik ya da mekanik yasaları keşfetmesinden söz etmiyorum.

Sıradan nesnelerin gözlemi, bu nesnelerin özel türleri arasındaki genel bağlılaşımları keşfetmekten önce gelir. İkincisi, örneğin, nasıl görünmesi, ses çıkarması ve dokunma duyusu vermesi gerektiğini bilmek gibi, birisinin bir algı reçetesini bildiğinden söz etmekle, onun bu reçeteyi formüle etme ya da ifade etme yeteneğinde olduğuna güvenmiyorum. Her nasılsa pek çok kişinin, birkaç farklı türde gemici düğümünün nasıl bağlanacağını bilmeleri ama bunları betimlemede oldukça beceriksiz olmaları gibi, biz, hepimiz, onu tanımamıza yarayan görsel işaretler ile ilgili olarak başkalarına herhangi bir şey anlatmayı beceremeden çok uzun süre önce ve hatta inek resimlerini çizmeden, boyamadan önce onları gördüğümüzde nasıl belirleyeceğimizi biliriz. Gerçekten onlar üzerine konuşmayı öğrenmeden önce, gördüğümüz ya da işittiğimiz nesneleri eğer tanımayı öğrenmemiş olsaydık hiçbir biçimde, asla bir başlangıç yapamazdık. Konuşma ve anlama, sözcükler söylendiğinde ve işitildiğinde onları anlamış olmayı içerir.

Bir kapı sövesi olan yerde bu kapı sövesinin göze ilişmesi gibi hata götürmez gözlem durumlarından edinilen algı reçetelerine benzer görme örneklerini seçmiş olmama karşın, aynı genel açıklama, gerçekten bir posta kutusu olan yerde uzaktan bir avcıyı görme, gerçekten bir gölge olan yerde bir sopayı seçer gibi olma, gerçekten hiçbir şey olmadığı halde yorgan üzerinde bir yılan görme gibi yanlış gözlemlere de götürür. Bir şeyi yanlış elde etme onun doğru elde edilmesini gerektiren şeyi, yani, bir tekniğin kullanımını gerektirir. Bir kişi eğer bir yöntemi öğrenmemiş ise dikkatsiz değildir ama eğer onu öğrenmiş ve tam olarak uygulamıyorsa dikkatsizdir. Sadece denge sağlayabilen bir kişi dengesini kaybedebilir; sadece akıl yürütebilen bir kişi yanlış sonuç çıkarabilir; sadece avcıları posta kutularından ayırt edebilen bir kişi, posta kutusunu avcı sanma hatasını yapabilir; yılanların neye benzediğini bilen bir kişi, sadece hayal gördüğünü anlamaksızın yılan gördüğünü sanabilir.

5. FENOMENALİZM

'Fenomenalizm' adıyla bilinen kuram üzerine birkaç söz söylemek konumuzla ilgili görünmektedir. Bu öğreti bir dereceye kadar bir kriket takımı üzerine konuşmanın, onu oluşturan on bir birey üzerine belirli şekillerde konuşmak olduğunu iddia eder; böylece kapı sövesi gibi sıradan bir obje üzerine konuşmak, çeşitli şekillerde gözlemcinin onu, görmek, işitmek ve ona dokunmakla elde ettiği ya da etmesi gereken duyu verileri üzerine konuşmaktır. Takım halinde oynayan, yolculuk yapan, yemek yiyen ve konuşan üyelerin eylem ve deneyimlerinin belirli bir toplamı bir yana, bir kriket takımının tarihinde rapor edecek hiçbir şey olmaması gibi, aynı şekilde, bir kapı sövesi üzerine onun nasıl göründüğü, ses çıkardığı ve dokunma duyusu verdiği ya da vermesi gerektiğinden daha fazla söylenebilecek hiçbir şey olmadığı öne sürülür. Gerçekten onun nasıl görünebileceği üzerine konuşmak bile yanıltıcıdır; çünkü 'o' bir takım oluşturmak için uygun olan bu görünüş ve seslerden topluca söz etmenin kısa ve öz yoludur. Gerçekte bu programın tamamlanmayacağı kabul edilir. Oysaki uzun bir sözün bitmezliği pahasına, onun çeşitli üyelerinin takım etkinlikleri, alışkanlıkları ve duyarlılıklarının birbiriyle uyuşan açıklamalarıyla bir takımın kaderini söyleyebilirdik, ama gözlemcilerin aldığı ya da almış olabileceği ilişkili duyumları betimlemekle kapı söveleri ile ilgili tüm bildiğimizi edimsel olarak söylemiş olmazdık. 'Katışıksız' bir duyum sözlüğüne sahip değiliz. Gerçekte insanlar dâhil sadece sıradan nesnelerden söz etmekle duyumlarımızı belirtebiliriz. Ama bunun ilineksel bir dil kusuru olduğu, tüm mantıksal tarafsızlık gereksinimlerini karşılamak üzere planlanmış bir dil içinde bu durumun önlenebileceği önerilmektedir.

Bu öğretinin sözü edilmeye değer güdülerinden birisi, gizli güçlere ve ilkelere yol verme arzusudur. Onun yandaşları iş başındaki algı öğretilerinin, kapı söveleri gibi şeylere duyumlarda açığa vurmaktan alıkonan özellikleri bahşedebilmek için

gözlemlenemeyen varlıkları ya da etkenleri postülalaştırdıklarını gördüler. Duyumlar uçup-gidici olduğu halde bir kapı sövesi kalıcıdır; duyumlar kişiye özel olduğu halde, ona herkes ulaşabilir; duyumlar düzensizlik gösterirken o yasal düzenlilikler gösterir; duyumlar sayıca çokluk gösterirken o yekparedir. Böylece duyulara kendini açan şeyin ardında kapı sövesinin bazı daha yüksek ve çok önemli özelliklerinin yattığını yani kalıcı bir tözün, bir Kendinde Varlık'ın, bir Nedensellik Merkezi'nin, bir Nesnel Birlik'in ya da öteki kuramcılar tarafından çok çeşitli olarak adlandırılan bir Varlık'ın bulunduğunu söyleme eğilimi ortaya çıktı. Ek olarak, fenomenalizm, kuramcıların bu yararsız kocakarı ilaçlarına yol vermeye teşebbüs eder ama göstermeyi umduğum gibi onların boşu boşuna çare bulmaya çalıştıkları hastalıkları iyileştirmeksizin ya da tanı koymaksızın bu ilaçları kaldırıp atmaya çalışır.

Yine fonomenalizm bir başka güdüden türer, ama bu övgüye değer bir güdü değildir; bu güdüden fenomenalizmin bir başkaldırı olarak karşılarına çıktığı kuramlar da türemiştir. Yani bir duyum almanın kendisinin bir şey bulmak olduğu ya da duyumda bir şeyin 'açığa vurulduğu' sanıldı. O, Duyu Verisi Kuramının, bir duyum almanın kendisi gözlem yapmanın bir parçasıdır şeklindeki ilkesine varlık tanımış oldu; ve gerçekten, gözlemin sadece bu türü, gözlem yapmanın hatalara karşı bir silahı olarak 'gözlem' adıyla onurlandırılmış oldu. Biz sadece gerçekten gözlem yoluyla, duyulara doğrudan verilen nesnelerle ilgili renk parçaları, gürültüler, iğnelenmeler ve koku esintileri gibi şeylerle ilgili olguları öğrenebiliriz. Bundan bizim gerçekten kapı sövelerini gözlemleyemeyeceğimiz ve böylece kapı söveleri üzerine hepimizin oldukça iyi bildiğimiz şeyleri, gözlem yoluyla öğrenemeyeceğimiz sonucu çıkar göründü.

Şimdi, hem fenomenalizmin, hem de onun karşı çıktığı öğretilerin daha işin başından yanılgı içinde olduklarını görebiliriz. Karşı çıktığı öğretilere göre mademki sadece duyulanabilir nesneleri gözlemleyebiliyoruz, o zaman kapı söveleri kısmen

gözlem yoluyla öğrenemediğimiz öğelerden oluşmuş olmalıdır. Fenomenalizm ise şunu dedi; mademki sadece duyulanabilir nesneleri gözlemleyebiliyoruz, kapı söveleri ile ilgili önermeler duyulanabilir nesnelerle ilgi önermelere çevrilebilmelidir. Şurası bir gerçek ki 'duyulanabilir nesne' anlamsız bir deyiştir; böylece 'duyulanabilir nesnelerle ilgili önermeler' deyişi de anlamsızdır ve böylece kapı sövelerini gözlemleyemeyeceğimiz doğru olmaktan uzak olursa 'kapı sövesi,' 'John Doe şöyle ve şöyle bir şeye bakıyor' gibi ifadelere anlamlı bir biçimde verilebilen tümleç türlerinin bir örneğidir. Duman demetlerine benzemeksizin, özellikle iyi katranlanmışsa kapı sövelerinin uzun süre kalıcı olması, onların yine gölgelere benzemeksizin katı ve dayanıklı olmaları gibi olguları herhangi birisi görebilir ama söve ateşle yanıp yok olabilir; gözlemle ya da deneyle böyle olduğu anlaşılabilir. Ve yine aynı şekilde anlaşılabilir ki kapı söveleri ağaçlara ya da insanlara çok fazla benzetilebilir; ve bazı koşullarda onların boyutları ve uzaklıkları üzerine hata yapmak çok kolaydır. Kuşkusuz kapı söveleri ile ilgili böyle olgular doğrudan doğruya duyulara verilmezler ya da duyularda açığa çıkmazlar, ama verilen ya da açığa çıkan bir şey yoktur, çünkü duyum almak [bir şey] bulmak değildir.

Bu da fenomenalizme göre kapı söveleri ile önermelerin, kendilerine çevrilebilmesi gereken önermeleri bizim formüle etmemize dilin niçin yeterli olmadığını gösterir. Sözlüğümüz tamamlanmamış olduğu için değil, ama kendileri için fazladan söylemlerin özlenildiği böyle nesneler olmadığı için; sıradan nesneler için bir sözlüğe sahip olduğumuz ve duyulanabilir nesneler için bir sözlükten yoksun olduğumuza için değildir ama duyulur nesne kavramı saçma olduğu için. İdeal olarak, kapı söveleri sözlüğü içinde değil ve yine duyumlar sözlüğü içinde konuşmamız gerektiği bakımından değil, sadece duyumların kendilerini sıradan nesnelerin sözlüğünü uygulamaksızın betimleyemeyeceğimiz için yanlıştır.

Bizim ve astronomların genellikle ardıç kuşları ve spiral nebulalar ile ilgili olarak kendi kendimizi ikna ettiğimiz işlemlere onurlandırıcı 'gözlem' başlığını vermenin uygun olmadığı tarzında belki itirazda bulunulabilir. Biz sık sık sadece başka şeyler adına hatalı işler yapmıyoruz, aynı zamanda biz asla böyle bir hata yapmadığımızı garanti eden bir sertifikaya sahip değiliz. 'Gözlem' hatadan-muaf bir süreç için saklanılmalıdır.

Ama niçin? Eğer bir adamı dikkatli, bir diğerini dikkatsiz gözlemci diye nitelemek anlamlı oluyorsa, o zaman niçin sözümüzü geri almayalım ve hiçbirisinin de gerçekten gözlem yapmadığını söylemeyelim? Çünkü ihtiyatlılığın hiçbir derecesi mutlak olamaz. Hiç kimsenin yanlışa düşmediğini garanti eden bir sertifikaya sahip olmaması gibi, hiç kimsenin uslamlama yaptığını bile söyleyemeyiz, o halde hatadan-muaf bir işlem türü olduğu ve sadece ona 'gözlemlemek' fiilinin ayrıldığı neden varsayılmış olmasın ki? Gerçekten 'gözlemlemek' onun görev-anlamında dikkatlice, dikkatsizce, başarılıca, isteksizce gibi zarfların uygulandığı fiillerden birisidir; bu da gösteriyor ki, hatalara karşı ihtiyatlılık için ne yer ne de gerek vardır anlamında bir gözlemleme türü olamazdı.

Gözlemin garantili biçimde hatadan-muaf bir türünü talep etmek için bir güdü de şu olarak görünmektedir. İlkece gözlemle farkına varılmayacak deneysel olgu konularının var olduğunu ya da var olabileceğini söylemek saçma olurdu; böylece, herhangi bir sıradan gözlem, olgusal olarak hatalı yapılabileceği için, hatadan-muaf özel bir gözlem türü olmalıdır ki, 'deneysel' onun terimleri içinde tanımlanabilir olsun. Böylece duyum almak bu rolü oynamak üzere icat edildi, çünkü hatalı bir duyumdan konuşmak kuşkusuz uygun değildi. Ama duyumun neden hatalı olmayacağının nedeni, onun hatadan-muaf bir gözlemleme olduğu değildir, ama onun hiçbir biçimde bir gözlemleme olmayışıdır. Bir duyumu 'yanlış' diye nitelemek kadar, 'gerçeğe uygun' olarak nitelemek de saçmadır. Duyular ne dürüst ne de hilekârdır. Ne de bir argüman otomatik olarak

gerçeğe uygun gözlemin herhangi bir türünü postülalaştırmakta bizi haklı çıkarır. Gereksinim duyulanın tümü bilinen olguların sağladığı şeydir, yani gözlemsel hataların tıpkı ötekiler gibi araştırılabilir ve düzeltilebilir olduğudur; böylece gerçekte bir yanılma ile elden kaçırılmış hiçbir ampirik olgu, yanılmaların sonsuz bir serisi ile ele geçirilmeyecek demek değildir. İstenilen şey herhangi bir özel sertifika verilmiş süreç değildir, ama sıradan dikkatli süreçlerdir; düzeltilemez gözlemler değil, ama sıradan düzeltilebilir gözlemlerdir; hatalara karşı aşılama yapmak değil, ama onlara karşı sıradan önlemler almaktır, onlar için sıradan testler ve sıradan düzeltmeler sağlamaktır. Doğruluğunu anlamak, tahminlerin kusursuz olduğu kesinliklerin deposu üzerine kurulmuş olan bir süreç değildir; bir emin olma sürecidir. Kesinlikler doğruluğunu anlamada başarılı olduğumuz şeylerdir, onlar rastlantısal olarak ya da ihsanla elde ettiğimiz şeyler değildir. Onlar çalışmanın ücretidir, kendini açığa koymanın ödülleri değildir. 'Bahşedilen şey'in bir yıl izin yapma kavramı, 'doğrusunu bulup çıkarma'nın haftalık-izin kavramına yerini bırakmış olduğu zaman, hem Fenomenalizme hem de Duyu Verisi Kuramına veda etmiş olacağız.

Gözlemde hatadan-muaf markasına duyulan özlemin bir başka güdüsü daha vardır; yani 'algılamak,' 'görmek,' 'keşfetmek,' 'işitmek' ve 'gözlemlemek' ('bulmak' anlamında) gibi bazı gözlem sözcüklerinin, benim başarı filleri diye adlandırdığım şeyler oldukları kısmen anlaşıldı. Tıpkı birisinin yarış kazanmasının başarısızlıkla olamayacağı, bir bulmaca çözmenin yanlış olamayacağı gibi; çünkü 'yarış kazanmak,' 'zafer dolu olarak yarışmak' ve 'çözmek' de doğru bir biçimde yeniden düzenlemek anlamındadır. Böylece birisi yanlışlıkla doğrusunu ortaya koyamaz ya da gördüğü şeyi yanlışlıkla görmüş olamaz. Birisinin doğrusunu bulup ortaya çıkardığını söylemek onun hatalı olmadığı anlamındadır ve başat anlamında, onun gördüğünü söylemek, o, yanılmış değildir anlamındadır. Algılayanın onu yanlışa gitmekten alıkoyan bir prosedür uygulamış oldu-

ğu ya da yanılmazlığa bağlanmış olarak çalışan bir yeti sergilediği söylenmiyor, ama kullanılan algı fiilinin kendisinin onun yanlışa sapmadığını gösterdiği ifade ediliyor. Ama 'gözden geçirmek,' 'dinlemek,' 'araştırma yapmak' gibi görev fiilleri kullanıldığı zaman onların gösterdiği işlemlerin yanlış olabileceğini ya da sonuçsuz kalabileceğini söylemek daima anlamlı olur. Bir araştırmayı yüzüne gözüne bulaştırılmış ve etkisiz olmaktan alıkoyacak hiçbir şey yoktur. Yalın mantık, iyileştirmeyi, bulmayı, çözmeyi ve hedefin gözünü vurmayı, yüzüne gözüne bulaştırılmış ve etkisiz olmaktan 'önler.' Doktorların başarısız bir biçimde iyileştiremeyecekleri olgusu, onların yanılmaz doktorlar oldukları anlamında değildir; sadece şu anlamda ki, başarılı olmuş bir tedavinin, başarılı olmadığını söylemede bir çelişki bulunur.

Bir kişinin bir linet kuşu gördüğünü ya da bir bülbül sesi işittiğini söylemesinin nedeni işte budur; ve eğer hiçbir linet kuşu ya da bülbül olmadığına ikna edilirse, bir linet kuşu görmüş olduğu ya da bir bülbül sesi işitmiş olduğu iddiasını derhal geri alır. O, olmayan yerde bir linet gördüğünü ya da gerçek-olmayan bir bülbülü işittiğini söylemez. Aynı şekilde bir anagram çözmüş olduğunu söyleyen bir kişi, eğer çözümün bu olmadığına ikna edilirse, derhal onu çözmüş olduğu ile ilgili iddiasını geri alır. O, fiilin 'kesin' ve 'rafine' anlamında, anagram içinde gizlenmiş olan sözcükle uyuşum içinde olmadan çözüm-objesini çözmüş olduğunu söyleyemez.

Bu bölümde eleştirilen görüşlerin tümünün olmasa da büyük bir bölümünün altında yatan genel bir iddia var gibi görünüyor; bu iddia, bilinen ne varsa, bunun ya öncüllerden bir çıkarım ile ya da en yüksek öncüllerin ışığında bir tür çıkarımsal olmayan bir yüz yüze gelme ile öğrenildiğidir. Bu yüz yüze gelme geleneksel olarak 'bilinç', 'doğrudan farkına varma,' 'tanışıklık kurma', 'aracısız gözetleme' ve 'sezgi' gibi sözcüklerle adlandırılmıştır. Bilgibilimsel bir kuramı desteklemeksizin hiç

kimse günlük yaşamının özel olaylarını kaydetmek için bunları kullanmaz.

'Ya çıkarım yoluyla ya da sezgiyle' şeklindeki bu çok sevilen dikotomi bilgibilimcilerin Öklid geometrisine bağlamalarıyla tarihsel bir köken kazanmış olarak görünüyor. Geometrinin doğrulukları ya kuramlar ya da aksiyomlardır ve geometri bir süre için bilimsel bilginin örneğini oluşturduğundan doğrulukları bulup keşfetmekle ya da onları kurmakla ilgili tüm öteki yöntemler inançlı bir biçimde bu tek özel yöntemle yanlış olarak kaynaştırıldı.

Ama benzerlik iddiası yanlıştır. Nesneleri tanıyıp bilmek için, pek çok farklı yollar vardır. Aşağıdaki 'nasıl-biliyorsun?' tarzındaki soruları ve onlara verileceğini umduğumuz yanıtları dikkate alalım: 'Odada on iki iskemle olduğunu nasıl biliyorsun?' 'Onları saymak suretiyle.' '9x17'nin 153 yaptığını nasıl biliyorsun?' 'Onları birbiriyle çarparak; 10x17'yi çarpıp toplamdan 17'yi düşerek ve ardından yanıtı gözden geçirmek suretiyle." "Fuchsia" sözcüğünü hecelemeyi nasıl biliyorsun?' 'Sözlüğe başvurmak suretiyle,' 'İngiltere krallarının hükümranlık dönemlerini nasıl biliyorsun?' 'Onları okul öğretmenimin anlattıklarını ezberlemiş olmak suretiyle biliyorum.' 'Ağrının omzunda değil de bacağında olduğunu nasıl biliyorsun?' 'Onlar benim bacağım ve omuzum öyle değil mi?' 'Ateşin söndüğünü nasıl biliyorsun?' 'İki kez baktım ve elimle dokundum.'

Bu durumların hiçbirinde, herhangi bir çıkarımın adımlarını ya da birtakım aksiyomların ikinci nüsha kopyalarını söylemeye zorlanmadık; ne de keşfetmenin bu farlı tekniklerine uyum sağlamaktan şikayet ettik, ama sadece onları gerçekleştirmede dikkatsiz olunduğundan kuşkulandığımız durumlarda söylenebilirdik. Ne de tenisin nihayette sanki Halma'nın (çok kareli, dama benzeri bir oyun) bir türü imiş gibi oynanmasını istiyoruz.

6. DÜŞÜNCELER

Önsöz bölümünde de söylediğim gibi, bu bölümde yer alan tartışmalarda ciddi biçimde gözden kaçan bir şey var. Duyum kavramını ya da kavramlarını nasıl kullanacağımızı sanki biliyormuşuz gibi konuştum; ve yine 'katıksız' duyum sözcüklerimizin yokluğundan göstermelik bir esef duyuyormuşum gibi ve yine sıkça olmak üzere işitsel ve görsel duyumlardan söz etmiş oldum. Ama bunların hiçbirinin olmayacağından eminim.

Bazen 'duyum' sözcüğünü sofistike bir ses tonu içinde fizyolojik, nörolojik ve psikolojik varsayımlarla aşına olduğumuzu göstermek için kullanırız. Bu tonda onu 'uyarıcı,' 'sinir uçları,' 'rodlar' ve 'koniler' gibi bilimsel sözcüklerle aynı ruh içerisinde kullanıyoruz; ve bir ışık parlamasının görsel bir duyuma neden olduğunu söylediğimiz zaman, deney yapan bilim insanlarının, böyle bir görsel duyumun ne türden bir şey olduğunu, bize söyleyebileceğini ya da bir gün söylemeyi başarabileceklerini düşünüyoruz. Ama bundan oldukça farklı olarak 'duyum' ve 'duygu'nun sofistike olmayan bir kullanımı vardır. Sözünü ettiğim bu anlamda kuramları düşünmeksizin, elektrik şokunun bana kolumda bir karıncalanma duygusu verdiğinden ve bu duyumun şimdi uyuşmuş olan bacağıma geldiğinden söz ederiz. Bu kullanımda biz bir kum tanesinin ya da göz kamaştıran bir ışığın gözlerimizden bize istenmeyen duyumlar verdiğini söylemeye oldukça hazırızdır; ama bu durumda, normal olarak baktığımız nesnelerin gözlerimizden bize herhangi bir duyumlar verdiğinden asla söz etmeyiz. Kum tanesi çıkarıldığı zaman, 'şimdi gözünü nasıl hissediyorsun?' gibi bir soruya yanıt vermemiz gerekebilir. Ama bakışımızı çayırdan gökyüzüne çevirdiğimiz zaman 'bu çevirme gözlerindeki duyumları nasıl değiştirmiş oldu?' sorusuna hiçbir yanıt veremeyiz. Görüşün ne tarzda değişmiş olduğunu kendi bilgimize dayanarak söyleyebiliriz; ve özel kuramlarla ilgili kulaktan dolma bilgilerimizle söyleyebiliriz; tahminen uyarıcılarda ve gözümüzdeki rod ve konilerin tepkilerinde bir değişiklik olmuş olabilir.

Ama gözümüzde hangi aşamada olursa olsun, genellikle 'duygu' diye adlandırabileceğimiz hiçbir şey olmamıştır.

Aynı şekilde keskin ve acı kokular, bizim burnumuzda ve boğazımızda özel ve betimlenebilir duyumlara neden olurlar, ama kokuların pek çoğu bize, burnumuzun içinden böyle duyumlar vermezler. Gül kokusunu ekmek kokusundan ayırt edebilirim ama gülün bana verdiği şudur, ekmeğinki budur diyerek bu farkı basit bir biçimde betimleyemem; elektrik şoku ve sıcak suyun verdiği duyum ya da hissetme türü benim elime farklı türden duyumlar verir.

Bizim onları sıradan kullanımımızda, 'duyum,' 'hissetme' ve 'duygu' sözcükleri köken biçimde algıları gösterirler. Bir duyum bir şeyin duyumudur ve biz geminin titreşimini ya da sallantısını hissederiz, tıpkı üzerindeki bayrağın dalgalanışını ya da sirenin sesini işittiğimiz gibi. Bu anlamda biz, nesneleri belirgin bir biçimde ya da belirgin olmaksızın hissedebiliriz; yine tıpkı belirgin bir biçimde ya da az belirgin olarak kokularını alabildiğimiz gibi. Gözlerimizle gördüğümüz ve kulaklarımızla işittiğimiz gibi, nesneleri ellerimizle, dudaklarımızla, dilimizle ve dizlerimizle hissederiz. Sıradan bir nesnenin yapışkan, ılık, hareketli, katı, kumlu olup olmadığını anlamak için bakmak, dinlemek, koklamak ya da tadına bakmak zorunda olmayız, sadece bu nesneye dokunarak tüm bunları hissederiz. Bu sıradan, sofistike olmayan kullanımında, bir duyumu rapor etmek, dokunsal ve kinestetik gözlemle ortaya koyduğumuz bir şeyi rapor etmektir.

Bizim sık sık 'hissetme' ve 'duyum,' sözcüklerini, türetilmiş tarzları da dâhil, farklı şekillerde kullandığımız doğrudur. Gözleri duyarlı bir kişi, göz kapaklarının önünde kum taneleri varmış gibi hissettiğini söylediği zaman ya da ateşi olan sıtmalı bir kişi başını sıcak ayağını soğuk hissettiğini söylediği zaman, bu kişiler gözlerinin önünde kum tanelerinin olmadığı, ya da başı ile ayaklarının ısısının aynı olduğu güvencesi verildiği zaman, önermelerini geri almıyorlar. Çünkü burada on-

ların 'hissetmesi,' 'sanki hissediyor gibi olma,' 'görünmesi' ise 'sanki görünüyor gibi olma' ve 'ses çıkması' da 'sanki ses çıkıyor gibi olma' anlamındadır. Ama burada 'sanki' ile başlayan yan tümceciği tamamlamak için gereksinim duyulan şey bazı olgu durumlarına referans almaktır, yani eğer o gerçekten geçerli olsaydı, sözcüğün ilk anlamındaki bir duyumla keşfedilebilecekti; 'göz kapaklarımın önünde kum tanecikleri varmış gibi hissediyorum,' tümcesindeki anlam, konuşmacı orada hiçbir kum tanesi olmadığından emin olduğu zaman geri alınabilirdi. Biz bunu, 'hissetmek,' 'görünmek,' 'ses çıkarmak' ve geri kalan fiillerin 'algı-sonrası' kullanımı diye adlandırabiliriz.

Bununla birlikte 'hissetme' bir yanda, 'görmek,' 'işitmek,' 'tatmak' ve 'koklamak' öte yanda olmak üzere, bu fiiller arasında önemli bir eşitsizlik vardır. Ayağı uyuşuk olan bir kişi, sadece ayağı ile nesneleri hissetmediğini, ama aynı zamanda ayağını da hissetmediğini söyleyebilir. Oysaki anlık bir körlük ya da sağırlık yaşayan bir kişi, sağ gözüyle ya da sağ kulağı ile şeyleri göremediğini ya da işitemediğini söyleyebilir ama gözünü göremediğini ya da kulağını işitemediğini söylemez. Duyum uyuşuk ayağa geri döndüğü zaman, onun sahibi hem ayak-izi hem de ayağı ile ilgili şeyleri rapor etmek için bu yeteneğini yeniden kullanmaya başlıyor.

Açıktır ki duyumun bu birincil kavramı algının genel kavramının yapıtaşı değildir, çünkü o sadece cinsin bir türüdür. Herhangi bir şey hissetmeksizin bir şeyi görebilirim; herhangi bir şey görmeksizin de bir şeyi hissedebilirim.

O halde 'duyum'un öteki yani sofistike anlamı olan 'görmek görsel duyumlar ya da izlenimler almayı içerir', ne demektir? Bu anlamda duyumlar ya da izlenimler, en azından fizyolojik, psikolojik ya da bilgibilimsel kuramların kulaktan dolma bilgisine sahip oluncaya dek insanların üzerinde konuşabilecekleri nesneler değildir. Oysa onlar uzun süre önce bu gelişim ve eğitim düzeyine ulaşırlar; 'görmek,' 'işitmek,' 'tatmak,' 'koklamak' ve 'hissetmek' gibi algı fiillerini nasıl kullanacaklarını bi-

lirler ve eğitim ve gelişim sonrası onları kullanmaya devam ettikleri gibi, onları kullanırlar. Böylece duyum ya da izlenimlerin sofistike kavramı onların algı kavramlarının bir kurucu öğesi değildir. Biz Platon ile algı kavramını iyice bir tartışabilirdik ya da tartışmalıydık, eğer bunu yapsaydık, onun görme, işitme, dokunma kavramlarının kullanımından henüz diploma alamamış olmasından şikâyet etmeye hakkımız olmazdı, çünkü duyusal uyarıcılar ile ilgili günümüz kuramları henüz anlatılmamıştı.

Fizyolojist ve psikolojistler, bazen, izlenimleri, onlara neden olan sinirsel uyarılmalardan ayıran kanal üzerinde bir köprü bulamamaktan yakınırlar ya da övünürler. Onlar bu izlenimlerin varlığına kesin gözüyle bakarlar; ama doğal olmayan bir biçimde onları şaşırtan şey sadece bu izlenimlerin nedenlerindeki mekanizmdir. Duyu izlenimlerinin varlığını birisi nasıl soru konusu yapabilirdi ki? Bunların, bilincin sürekli içerikleri olduğu, özgün ve temel teşkil edici oldukları, en azından Descartes'ın zamanından beri çok bilinen bir şey değil miydi?

Şimdi biz, bir kişinin bir şeyin bilincinde olduğunu söylediğimiz zaman, bizim normal olarak söylemek istediğimizin bir bölümü, araştırma yapmaksızın ya da özel bir eğitim almaksızın, onu açıkça söylemeye ya da rapor etmeye hazır oluşudur. Oysa tam da bu, hiç kimsenin kanıt gösterilen izlenimleriyle yapmadığı şeydir. İnsanlar genellikle gördükleri, işittikleri, tadına baktıkları, kokladıkları ya da dokundukları şeyleri söylemeye hazırdırlar, ayrıca onun sanki şöyle ve şöyle göründüğünü ve sanki şöyle ve şöyle bir his verdiğini ya da ses çıkardığını söylemeye de hazırdırlar. Ama izlenimlerin ne olduğunu ya da hangi özellikleri taşıdıklarını söylemeye gerçekten hazır değil ve ayrıca dilbilimsel olarak da donanımlı değildirler. Böylece bu tür olayların ortaya çıktığı düşüncesi sıradan, duyarlı insanların söyledikleri şeyleri incelemekten türememiştir. Onlar 'bilincin' öğretilmemiş kazanımlarından söz et-

memektedirler. Bu fikir daha çok özel bir nedensel varsayımdan türer; bu varsayıma göre, benim zihnim, ancak ve ancak bir kapı sövesi benim vücudumda bir şeylerin oluşmasına neden olduğu ve bunlar da zihnimde bir şeylere neden olduğu zaman bir kapı sövesi ile ilişki kurmuş olur. İzlenimler, paramekanik bir kuramın amaçları için varsayılmış hayaletimsi uyarımlardır. Balmumunda yapılmış girinti çıkıntıları betimlemekten ödünç alınan 'izlenim' sözcüğü, öğretinin güdülerini ele verir. Öğretinin dokunma duyusu yoluyla öğrendiğimiz şeyleri anlattığımız sözlükten yararlanması ve onları saptırması felsefece bir şanssızlıktır. O, uzmanın kuramı değildir, ama şeylerin ılık, yapışkan, titrek ve sert olduğunu duyum yoluyla öğrendiğimiz ortak bilginin bir parçasıdır. Ek olarak; o, görüp işittiğimiz, kokladığımız zaman duyumlara sahip olduğumuz sıradan bilginin sanki daha genel bir parçası görünümüne sokulmuştur Duyu izleniminin bu sofistike hale getirilmiş kavramı, dokunma ile algının sıradan kavramının şemsiyesi altında kaçakçılık yapmıştır.

'Duyum' ve 'dokunma duyusu' gibi sözcüklerin başka bir sofistile olmayan kullanımından söz etmeyi atlamamalıyım. Bazen, bir kişi gözkapağının altında bir kum taneciği hissetmediğini ve gözünden kum taneciği varmış gibi duyum almadığını ama gözünde bir ağrı hissettiğini ya da gözünden ağrılı bir duyum aldığını söyleyecektir. 'Ağrı,' 'kaşıntı' ve 'bulantı' gibi rahatsızlık sözcükleri, bazı kuramcılar tarafından özel duyumların adları olarak işlem görür hale geldiler; burada 'duyum' sofistike bir anlamda, bir başka sofistike sözcük olan 'izlenim' sözcüğünün eşanlamlısı olarak kullanıldı. Ama acı çeken birine, ne hissettiği sorulduğu zaman soru soran 'bir ağrı' ya da 'bir rahatsızlık' yanıtıyla tatmin olmayacaktır, 'bıçak batıyormuş gibi bir duygu,' 'kum tanesi varmış gibi bir duygu' ya da 'yanıyormuş gibi bir duygu' şeklindeki anlatımlar kısmen yeterli olacaktır. O, bu etki için algı-sonrası deyimini kullanmalıdır; sanki ona sivri, keskin bir şey batıyormuş gibi, kum tanesi gö-

zünü tahriş ediyormuş gibi, ya da akkor halinde bir şey onu yakıyormuş gibi bir duygudan söz edecektir. Onun hafif, büyük ya da yoğun bir rahatsızlık içinde olduğu farklı türden bir soruya yanıt olarak verilen farklı türden bir bilgi ortaya koyar. Böylece 'ağrı,' 'kaşıntı' ve 'bulantı' gibi sözcüklerde, yine de izlenimleri betimlediğimiz ya da rapor ettiğimiz bir sözlüğün başlangıçlarını sağladığımız önerisi yanlıştır. Bununla birlikte, bir parça kum tanesinin beni incitmesi ile uyumsuz seslerin, birbiriyle çarpışan uyumsuz renklerin görülmesinin beni incitmesi arasında ilginç ve belki de önemli bir ayrım geriye kalmaktadır. Kum tanesi sözcük anlamında benim gözümü incitir, oysaki uyumsuz sesler sadece benzetme olarak benim kulaklarımı incitir. Bir eczacıdan uyumsuz bir renk cümbüşünün bana verdiği rahatsızlığı ortadan kaldırmak için görsel bir yatıştırıcı istememeliyim; üstelik bu uyumsuzluğun sol gözümden daha çok sağ gözümü acıtıp acıtmadığı sorulduğunda, kum tanesinin ve göz kamaştırıcı ışığın benim gözlerimi sözcük anlamında acıttığı gibi, onun hiçbir biçimde sözcük anlamıyla acıtmadığını söylemek suretiyle bu yanıtı geri çevirmeliyim.

'Rahatsızlık,' 'hoşnutsuzluk,' 'keder' ve 'sıkıntı' gibi sözcükler ise sözcük anlamında kullanıldıkları zaman ruhsal durumların adları değildirler. Biz acımaları ve kaşıntıları kum tanesinin ve saman çöpünün bulunduğunu hissettiğimiz ya da hissettiğimizi imgelediğimiz yerde konumlarız. Oysa acıma ve kaşıntı duyum adları da değildir. Acıma ve kaşıntılar, söz gelimi, seçik ya da bulanık, açık ya da karanlık olamazlar. Oysaki görerek ya da dokunarak bir şeyi öğrenmek bir başarıdır; 'korkunç kaşınıyorum' bir başarıyı rapor etmez ya da doğrusu anlaşılmış bir şeyi betimlemez. Kuşkusuz söylenebilecek çok daha fazla şeyler vardır ama ben bu tür sözcüklerin mantıksal grameri üzerine daha fazla ne söylenebilir bilemiyorum, söylenebilecek olandan çok daha fazla söylendiği de bir gerçektir.

VIII

İMGELEM

1. ÖNSÖZ

'Zihinsel'in zaman zaman 'imgesel'le eşanlamlı olarak kullanıldığı terminolojik olgudan söz etmiş bulunuyorum. Bir hastalık hastasının belirtileri bazen salt 'zihinsel' olarak nitelendirilmektedir. Ama bu dilsel tuhaflıktan daha da önemli olan şudur ki, kuramcılar ve sıradan insanlar arasında, imgesel olana öteki dünyaca gerçekliğin bir benzerinin atfedilmesi konusunda genel bir eğilim vardır. Bu nedenle zihinler böyle etsiz-kansız var olanların adeta öte-dünyalı sakinleri olarak kabul edilirler. Doğal olarak imgelemin işlemleri zihinsel güçlerin uygulamaları arasında yer alır. Ama ben bu bölümde, insanların var olduklarını imgelediği şeyler ve olaylar nerede var olurlar, sorusunu yanıtlamaya çalışmanın, sahte bir soruyu yanıtlamaya çalışmak olduğunu göstermeye çalışacağım. İster bu odada ister Juan Fernandez'in kafasında, onlar var oluyor olarak imgelenmelerine karşın, hiçbir yerde var olmazlar.

Zihnin gözüyle görülen'in ve 'birisinin kafasının içinde işitilen'in ne olduğunu betimlemek çapraşık bir sorundur. 'Görsel imgeler,' 'zihinsel resimler' ve 'işitsel imgeler' ve bir anlamda 'düşünceler' deyince akla gelen şey, bunların gerçekten var

olan ve dış dünyadan daha başka bir yerde var oldukları kabul edilen varlıklar olduğudur. Böylece, zihinler kendi tiyatroları için atanmışlardır. Ama göstermeye çalışacağım gibi, insanların nesneleri sürekli olarak zihinlerinin gözleriyle gördükleri, kafalarının içinde işittikleri şu beylik doğruluk savı, onların gördükleri ve işittikleri şeylerin ya da insanların görüyor ve işitiyor oldukları şeylerin var olduklarına dair hiçbir kanıt oluşturmaz. Sahnedeki-katillerin kurbanları olmadığı ve kendileri de katil olmadıkları gibi, birisinin zihninin gözüyle nesneleri görmesi hem görülen şeylerin varoluşunu hem de onları görme edimlerinin oluşumunu içermez. Böylece onların içinde var olabilmek ve oluşabilmek için hiçbir barınağa gereksinimleri yoktur.

Geçen bölümün sonunda ifade edilen düşünceler, bu bölümde duyumlara ilişkin söylenen bazı şeyleri de içermektedir.

2. HAYAL ETMEK / RESMETMEK VE GÖRMEK

Görmek bir şeydir, hayal etmek ya da gözünde canlandırmak bir başka şeydir. Bir kişi sadece gözleri açık olduğu ve çevresi aydınlık olduğu zaman nesneleri görebilir. Ama gözleri kapalı olduğu ve ortalık karanlık olduğu zaman da zihninin gözünde resimlere sahip olabilir. Aynı şekilde, o, bir müzik sesini sadece öteki insanların da işitebileceği koşullarda duyabilir; ama yakınındaki kişinin hiçbir biçimde müzik sesi işitmediği zaman da bir melodi onun kafasının içinde akıp gidebilir. Ayrıca, salt görülen olarak burada var olan şeyi görebilir; ve işitilen olarak burada bulunan şeyi işitebilir; ama bazı durumlarda zihninin gözü önündeki resimleri ve kafasının içinde söyleyebileceği sözleri ve melodileri seçebilir.

İnsanların buradaki ayrımı ifade etme yönelimlerine ilişkin bir yol yazıda mümkündür; ağaçları görüp, bir müziği işitmelerine karşın onlar imgelemin ve belleğin nesnelerini sadece tırnak işaretleri içinde 'görürler' ve 'işitirler.' Titremeli hezeyan

kurbanı ötekilerden yılanları gören olarak değil, ama yılanları 'gören' olarak ayrılır. Buradaki kullanım farkı bir başka örnekle de gösterilebilir. Çocukluğunu geçirdiği evi 'gördüğünü' söyleyen bir kişi, çoğunlukla gördüğü şeyi 'çok canlı gibi' 'aslı gibi' ya da 'yaşıyor gibi' gibi anlatımlarla betimlemeye hazırdır. Oysa bu sıfatları gözünün önünde gördüğü şeylere kesinlikle uygulama yolu tutmaz. Söz gelimi bir taş bebek 'canlı gibi' diye nitelenirken, bir çocuk asla böyle nitelenmez ya da bir insan portresi 'aslı gibi' görünüyor diye nitelenirken, bir insanın yüzü böyle nitelenmez. Bir başka deyişle, görmediği şeyi 'gördüğünü' söyleyen bir kişi, bu gerçekleştirdiği şeyin, gördüğü şeyden bütünüyle farklı bir şey olduğunu bilir ve işte bu nedenden dolayı, tırnak içine alınmış olan fiille anlatılan görünüm az ya da çok aslı gibi ya da canlı gibi şeklinde betimlenebilir. Kişi 'şimdi orada bulunuyor gibiyim' diyebilir ama 'bulunuyor gibiyim' ifadesi şimdi orada bulunmadığını anlatmaya uygundur. Bazı koşullarda, rüyalarda, delilik durumunda, hipnoz ve illüzyon durumunda olduğu gibi, kişinin görmediğini ama sadece 'gördüğünü' ayırt etmede başarısız olduğu olgusu, görmek ve 'görmek' kavramları arasındaki ayrımı hiçbir şekilde yok etmeye neden olamaz; tıpkı sahte bir imzayı gerçek olandan ayırt etmeyi çoğunlukla söylemenin çok güç olduğu olgusunun, kendi imzasını atan bir kişi ve onu taklit eden bir kişi arasındaki ayrımı yok etmeye yetişmeyeceği gibi. Sahtecilik gerçek bir şeyin iyi ya da kötü bir taklidi olarak betimlenir. Sahici bir imza hiçbir biçimde bir taklit olarak nitelendirilemez. O, sahtekârın taklit etmek için bir şey yapmış olamayacağı denli gerçek bir şeydir.

Görsel gözlemin öteki duyularla yapılan gözleme üstün oluşu gibi, pek çok insan için, görsel imgelem işitsel, dokunsal, kinestetik ve tat alma ile ilgili imgelem türlerinden daha güçlüdür ve sonuç olarak bu konuları tartıştığımız dil, geniş ölçüde görmeye ilişkin dilden türetilmiştir. Örneğin, insanlar, 'hayal etmek' ya da gözünde 'canlandırmak'tan söz ederler ama

öteki türlerin imgeselliğine ilişkin durumlara yanıt veren böyle genel fiiller yoktur.

Bunu talihsiz bir sonuç izler: Görsel gözlemin sıradan objeleri arasında hem görülebilir şeyler, hem de onların görülebilir suretleri, hem çehreler hem bunların portreleri, hem imzalar, hem bunların taklitleri, hem dağlar, hem dağların fotoğrafları, hem bebekler, hem taş bebekler yer alır. Bu da imgelenen şeyleri betimlediğimiz dili analojik bir yolda oluşturmayı doğal hale getirir.

Eğer bir kişi çocukluk odasını hayal ettiğini söylerse, biz onun çocukluk odasını değil, bir başka görsel objeyi, yani çocukluk odasının bir benzerini, yalnız bir fotoğraf ya da yağlı boya bir resim olarak değil, ama farklı bir kumaştan yapılmış fotoğraf benzeri bir şeyi, her nasılsa seyrettiği anlamına gelmek üzere onun bu görüşünü oluşturduğunu kabul etme eğilimindeyizdir. Ayrıca onun seyretmekte olduğunu düşündüğümüz bu kağıtsız resim bizim kendisine göz atabileceğimiz şeylerden birisi değildir; bir başka yerde, sadece kişinin kendisinin ziyaret edebileceği bir galeri içinde bulunmaktadır. Bundan dolayı seyretmekte olduğu çocukluk odasının imgesinin onun zihninin içinde olması gerektiğini söyleme ve kendisiyle bu imgeye baktığı 'gözler'in ise onun bedensel gözleri olmadığını ve bu bedensel gözleri kapalı olduğunda bile görmesini sağlayan zihinsel gözleri olduğunu söylemeye eğilimliyizdir. Bu durumda biz her şeyden sonra, 'görmek' görmektir, kuramına farkında olmaksızın imzamızı atıyoruz ve onun tarafından 'görülen' şeyin, herkes tarafından görülen yağlı boya bir tablonun gerçekten görülmesi gibi onun gerçek bir benzeri olduğunu düşünüyoruz. Doğru o, kısa-ömürlü bir resimdir, tıpkı sinematografik resimler gibi. Şu da doğrudur ki o ve onun içinde bulunduğu galeriye sahip olan bir tek izleyici vardır; ama tekeller alışılmadık değildir.

Hayal görmek, gözünde canlandırmak ya da 'görmek' kavramının gerçek ve yararlı bir kavram olduğunu göstermeye ça-

lışacağım, ancak onun kullanımı tasarımladığımız imgelerin varoluşunu ya da böyle imgelerin içine geçici olarak yerleştirildiği galerinin varoluşunu gerektirmez. Kabaca söylemek gerekirse imgeleme oluşur ama imgeler görülmez. Kafamın içinde akıp giden melodilere sahip olabilirim ama bu melodilerin hiçbiri onlar zihnimizin içinde akıp giderken, işitilmiş olan değildir. Doğru, çocukluk odasını hayal eden bir kişi, belirli bir biçimde çocukluk odasını gören kişiye benzer, ancak bu benzerlik, onun çocukluk odasının kendisini görüyor gibi görünmeyi içerir. O, çocukluk odasının bir benzerinin bir gözlemcisi olmamaktadır, ama çocukluk odasının bir gözlemcisine benzemektedir.

3. ÖZEL DURUM RESİMLERİ KURAMI

Öncelikle diğer bir öğretinin bazı düşüncelerini izleyelim. Buna göre gözümüzde bir şeyi canlandırmak fiilin hemen hemen olağan bir anlamında, özel bir durum içinde olan bir imgeyi görmektir. Bu kuramın bir parçasına göre, gördüğüm imge, enstantane fotoğraflarda olduğu gibi, benim karşımda değildir, tersine o fiziksel uzay içinde olması gereken bir şey değildir, ama başka türden bir uzay içindedir. O halde taş bebeğini gülerken imgeleyen bir çocuk, sadece bir gülüşün imgesini görüyor. Ancak bu gülüşün imgesi taş bebeğin dudaklarının bulunduğu yerde değildir, çünkü bu dudaklar bebeğin zaten gözünün önündedirler, böylece imgelenen gülüş hiçbir biçimde taş bebeğin dudaklarının üzerinde değildir. Oysa bu saçmadır. Hiç kimse bir yere iliştirilmemiş bir gülümsemeyi imgeleyemez ve hiçbir taş bebek sahibi de, gülümsemeyen bir taş bebekten hoşnut kalamaz. Ayrıca, bir gülümsemenin daha başka bir yere iliştirilmiş, kopuk, olanaksız bir imgesinden de memnun kalamaz. Gerçekte o, taş bebeğin dudaklarından daha başka bir yerde olan şeytani, sırıtkan bir gülümsemeyi gerçekten görmüyor. O, gözünün önündeki taş bebeğin dudaklarındaki bir

gülümsemeyi gördüğünü imgeliyor, aslında, bu dudaklarda bir gülümseme görmemesine karşın. Ama eğer görseydi, belki de büyük ölçüde korkabilirdi. Aynı biçimde, illüzyonist burnumuzun dibindeki bir sahne üzerinde, elinde tuttuğu şapkadan çıkan tavşanları (gördürmez) ama 'gördürür.' O, bizim elinin içinde olmayan ikinci bir imgesel şapkadan çıkan gölge tavşanları görmemizi ('görmemizi' değil) sağlayamaz, ama bir başka türden uzay içindeki tavşanları görmemizi sağlar.

Şu halde, imgelenmiş gülümseme fiziksel bir fenomen yani taş bebeğin yüzündeki bir bükülme değildir ve yine bir çocuk tarafından gözlemlenen kendi odasından ve çocuk arabasından oldukça ayrılmış, koparılmış bir yerde oluşan, fiziksel-olmayan bir olay da değildir. Hiçbir biçimde bir gülümseme ve gülümsemenin sureti de yoktur. Sadece taş bebeğini gülümserken gördüğünü imgeleyen bir çocuk vardır. Böylece, o, gerçekten taş bebeğini gülümserken imgelemesine karşın, o, bir gülümseyişin imgesine bakmıyor; ve bir şapkadan çıkıp gelen tavşanları gördüğümü imgelememe karşın, şapkaların gerçek imgelerinden çıkıp gelen tavşanların gerçek imgelerini görmüyorum. İçeride kansız benzerleri tarafından hayaletimsi bir biçimde taklit edilen dışarıdaki bir gerçek yaşam yoktur; sadece nesneler ve olaylar vardır ve gözlemedikleri bu nesne ve olayları gözlemlediklerini imgeleyen insanlar vardır.

Bir başka durumu ele alalım: uzun ve tanımadığım bir sözcüğü yazmaya başlıyorum ve bir ya da iki hecelemeden sonra, sözcüğün nasıl devam edeceğinden emin olmadığımı anlıyorum. O zaman belki de kendimi, bir sözlüğü incelerken imgelerim ve bazı durumlarda son üç hecenin nasıl yazılmış olduğunu 'görebilirim.' Bu türden bir durumda, basılmış bir sözcüğün bir imgesini gerçekten görüyor olduğumu söylemeye eğilimliyimdir, sadece imge 'kafamın içinde' ya da 'zihnimin içinde'dir, çünkü 'gördüğüm' sözcüğün harflerini okumak, onu bir sözlük maddesindeki harflerinden ya da gerçekten gördüğüm böyle bir maddenin fotoğrafından okumaya benzer. Ama bir

başka durumda sözcüğü yazmaya başlarım ve yazdığım sayfa üzerinde ve yazmam gereken yerde bir sonraki heceyi ya da heceleri 'görürüm.' Sanki sayfa boyunca uzanan gölge sözcükler halinde onları yazmışım gibi hissederim. Oysa burada fiziksel bir uzaydan daha ilginç bir uzaydaki bir sözcüğün bir hayaletine ya da bir imgesine bakış attığımı söylemek olanaksızdır. Çünkü gördüğüm şey, sayfa üzerinde sağa doğru hareket eden kalemimin ucudur. Yine söylemeliyiz ki, belirli bir yerde ve belirli bir tipte basılmış ya da belirli bir el yazısıyla yazılmış olan bir sözcüğü imgelememe karşın ve yine basıldığı ve yazıldığı biçimiyle onu imgelediğim tarzda sözcüğü heceleyip okuyabilmeme karşın, gerçekte orada sözcüğün hiçbir imgesi, gölgesi ya da hayaleti yoktur ve ben de onun hiçbir imgesini, gölgesini ya da hayaletini görmem. Sayfa üstünde sözcüğün kendisini görüyor görünmekteyim, daha canlı gibi ve daha güçlü olarak onu görüyor görünmekteyim, daha kolayca, kâğıt üzerine kalemimle bu görüyor göründüğüm şeyin bir kopyasını yazabilirim.

Hume, iyi bilindiği üzere, hem izlenimlerin hem de idelerin, yani hem duyumların hem de imgelerin var olduklarını düşündü. Ve bu iki algı türü arasında kesin bir sınırı gereksiz gördü. O, idelerin izlenimlere göre daha donuk-silik olma niteliğinde olduklarını ve ilk meydana gelişleri bakımından izlenimlerden sonra oluştuklarını düşündü; çünkü onlar izlenimlerin izleri, kopyaları ya da yeniden-üretimleridirler. Her idenin bir kopya olmasına karşın, izlenimlerin herhangi bir donukluk derecesinde olabileceğini düşünerek, izlenimleri 'özgün' ya da 'asıl' olarak niteleme noktasına geldiği gibi, ideleri 'kopya' ya da 'benzer' olarak niteleme noktasına gelmedi. Böylece Hume'un bu tezi üzerine yapılan yalın bir inceleme, bir algının bir izlenim mi yoksa bir fikir mi olduğuna karar veremez. Bu şekilde, bir konuşmada işitilen şey ile bir hayal kurma esnasında işitilen şey arasındaki ya da hayvanat bahçesinde görülen yılanlar ile alkolik tarafından 'görülen' yılanlar ve yine şu

anda içinde çalışma yaptığım oda ile, orada 'şimdi olabilirdim' dediğim çocukluğumun odası arasındaki ayrımın çapraşıklığı yerli yerinde kalmış oldu. Onun hatası 'görme'nin bir görme türü olduğunu ya da 'algı'nın içinde izlenimler ve onların hayaletleri ya da yankıları diyebileceğimiz iki türü bulunan bir üst-cins olduğunu varsaymasından kaynaklanmıştır. Böyle hayaletler yoktur ve eğer olsaydı sadece fazladan izlenimler olacaktı ve onlar 'görme' değil, sadece görmeye ait olacaklardı.

Hume'un fikirler ve izlenimler arasında ayrım yaparak, izlenimlerin fikirlere göre daha yaşam-dolu olmaya eğilimli olduğunu ifade etmesi yaptığı iki kötü yanlışlıktan birisi olmaktadır. Birincisi varsayalım ki 'yaşam-dolu', 'çok-canlı' anlamındadır. Bir insan çok canlı gibi imgeleyebilir ama çok canlı gibi göremez. Bir ide başka bir ideden daha çok canlı olabilir ama izlenimler hiçbir biçimde çok canlı olarak betimlenemezler. Yine bir taş bebek ötekinden daha yaşam-dolu olamaz. Bebeklerle taş bebekler arasındaki ayrım olarak, taş bebeklerden daha yaşam dolu imiş gibi olduklarını söylemek açık bir saçmalıktır. Bir aktör bir diğer aktörden daha inandırıcı olabilir ama rol yapmayan bir kişi, rol yapma konusunda ne daha inandırıcı ne de daha inandırıcı değil biçiminde betimlenebilir ve bundan dolayı bir aktörden daha iyi rol yapıyor biçiminde hiç betimlenemez. Alternatif olarak, Hume, 'çok canlı' terimini eğer 'yaşıyormuş gibi' anlamında değil de 'yoğun,' 'keskin' ya da 'güçlü' anlamlarında kullanıyorsa, o zaman da bir başka yönde hata yapıyor demektir. Çünkü duyumlar, öteki duyumlarla göreceli anlamda yoğun, keskin ve güçlü biçiminde karşılaştırılabildikleri halde, onlar imgelerle bu tarzda karşılaştırılamazlar. Çok yüksek bir gürültü işittiğimi imgelediğim zaman, gerçekten yüksek ya da zayıf bir ses işitmiyorum; yüksek bir ses duyduğumu imgelememe karşın, hafif bir işitsel duyum almadığım gibi, hiçbir biçimde bir işitsel duyum da almıyorum. İmgelenmiş bir çığlık kulak zarını patlatmadığı gibi, o, ayrıca çok hafif bir mırıltı da değildir. İmgelenmiş bir çığlık, işitilen bir

mırıltıdan ne daha yüksek sesli ne de daha hafiftir, o ne onu bastırır, ne de onun tarafından bastırılır.

Aynı şekilde birisi insanları öldürür, ötekisi de sahne üzerinde, katil insanların rollerini oynar diyebileceğimiz iki tür katil de yoktur, çünkü sonuncusu hiçbir biçimde katil değildir. O, kendisini yüz kızartıcı olma niteliğine sahip olan cinayet işleme işine vakfetmiş değildir. O, doğal olarak bir cinayet işliyormuş gibi rol yapar ve cinayet işliyormuş gibi rol yapmak, cinayeti içermez ama cinayet işliyormuş gibi görünmeyi içerir. Taklit cinayetlerin cinayet olmaması gibi, imgelenmiş görünümler ve sesler de hiçbir biçimde görünümler ya da sesler değildir. Onlar donuk görünümler ya da zayıf sesler de değildir, onlar özel görünümler ve sesler de değildir. Taklit cinayetinin kurbanını nereye saklamıştın? Hiçbir kurban olmadığından dolayı bu sahte soruya verilecek herhangi bir yanıt yoktur. Kendimizi 'görüyor' olarak imgelediğimiz nesnelerin mekânı neresidir? Böyle nesneler olmadığından dolayı bu sahte soruya da verilecek bir yanıt yoktur.

"İşitecek herhangi bir melodi olmadıkça bir kişi kafasının içinde akıp giden bir melodiyi nasıl işitiyor görülebilir?" sorusu sorulacaktır. Yanıt bir bakıma kolaydır. Eğer gerçekten birisini öldürüyor olsaydı, aktörün cinayeti taklit ediyor olmasından daha fazla olarak, eğer o gerçekten bir melodiyi işitiyor olsaydı, işittiğini imgeliyor ya da sahte olarak işitiyor olamazdı. Ama söylenecek olan bu kadarla da bitmiyor. "İşitecek hiçbir melodi yok iken, nasıl olur da bir kişi bir melodiyi işitir görünebilir?" sorusu 'teller ve makaralar' soru formuna sahiptir. O, ortada mekanik ya da para-mekanik bir sorunun var olduğunu telkin eder (tıpkı büyücülük hileleri ve otomatik telefonlar üzerine tam olarak sorulduğu gibi) ve kendisinin bir melodiyi dinlediğini imgelediği zaman, bir kişi de ne olduğunu ortaya koyan gizli çalışmaları bizim betimlemiş olmaya gereksinimimiz olduğunu telkin eder. Birisinin bir melodiyi işittiğini imgelediğini söylemenin ne anlama geldiğini anlamak, böyle

yaptığında ortaya çıkan birtakım gizli süreçlerle ilgili bilgiyi gerektirmez. Gördüğü, işittiği yaptığı şeyleri imgeleyen insanların hangi koşullarda betimlenebileceğini çocukluğumuzdan beri zaten biliriz. Buradaki sorun, bir dereceye kadar, kendileriyle at yarışlarını görmekten, konserleri izlemekten, cinayet işlemekten söz ettiğimiz deyimlere geri dönmeksizin bu betimlemeleri oluşturabilmektir. Bu deyimlerle karşımıza çıkan konuşma tarzına göre, birisinin bir ejderha gördüğünü imgelemesi gerçek bir ejderha imgesi görmesi demektir ya da bir cinayet işliyormuş gibi rol yapması gerçekten, bir hayali cinayet işlemektir ya da bir melodiyi dinliyormuş gibi olmak gerçek bir zihinsel melodi işitmektir. Böyle bir dinsel pratiğe adapte olmak, tam da iddiadan vazgeçen kimseler olarak eylemde bulunmak için kısmen bir biçimde belirlenmiş kavramları tür kavramlarına çevirmeye çalışmak olacaktır. Bir eylemin taklit-cinayet olduğunu söylemek, belirli türden donuk ya da sönük bir cinayet işlenmediğini söylemektir. Ve birisinin bir ejderha imgelediğini söylemek, bulanık olarak bir tür bir ejderha ya da ejderhaya benzer bir şey gördüğünü söylemek değildir, ama hiçbir biçimde bir ejderha ya da bir ejderha-benzeri bir şey görmediğini söylemektir. Aynı şekilde 'zihninin gözüyle baktığında Helvellyn'i gören' kişi bir dağ ya da bir dağ benzeri görmüyor, onun ne olgusal gözlerinin önünde bir dağ var, ne de olgusal-olmayan başka herhangi bir gözünün önünde bir hayal-dağ var. Ama şu halen doğrudur ki, o, 'Helvellyn'i şimdi görmekte olabilir' ve böyle olmadığını fark etmekte başarısız bile olabilir.

Şimdi de imgelemin bir başka türünü ele alalım. Bazen, birisi bir nalbant dükkânından söz ettiği zaman, kendimi ani olarak çocukluğuma geri dönmüş ve oturduğumuz yerin nalbandını ziyaret ederken bulurum. Örs üzerinde kor halinde kırmızı at nalını çok canlı olarak görebilirim; yine oldukça canlı olarak nalı döven çekiç seslerini 'işitebilirim,' daha az canlı bir biçimde hafifçe yanmış at tırnağının kokusunu duyabilirim. Zih-

nin burnu ile gerçekleşen bir koklamayı nasıl betimleyebilirdik? Günlük dil hafif yanmış at tırnağının bir benzerini kokladığını söylemenin hiçbir aracını bize sağlamamaktadır. Daha önce söylenmiş olduğu üzere, günışığı içindeki dünyada görülebilir olan şeyler dağlar, insanlar ve yine öteki görülebilir objeler, yani dağların resimleridir, görülebilir insanlar ve yine insanların görülebilir resimleri vardır; ağaçlar vardır ve ağaçların gölgelerinin fotoğrafları çekilebilir, ya da aynalarda yansımaları görülebilir. Görülen şeylerle bu şeylerin görülen benzerlerinin görece karşılaştırılması bilinen bir şeydir ve kolaydır. Seslerle ilişkili olarak böyle iyi bir durumda değiliz. Ama işitilen gürültülerin yankıları vardır. Söylenilen şarkılar ve yine kaydedilerek çalınan şarkılar vardır, sesler ve onların taklidi olan sesler vardır. Böylece görsel imgelemeyi, sanki orijinaline bakmak yerine bir benzerine bakma durumu olarak betimlemek kolay ve yapılan bir şeydir; ve yine sesin kendisini işitmek yerine bir tür yankısını ya da kaydını işitme durumu olarak işitsel imgelemi betimlemek kabul olunabilir. Ama bizim koklama, tatma ve dokunma için böyle analojilerimiz yoktur. Böylece hafif yanmış tırnağın 'kokusunu aldığımı' söylediğim zaman, "yanmış bir tırnağın bir kopyasını kokluyorum" demeye gelecek biçimde önermemi yeni bir sözcükler dizisi içinde düzenleme yollarına sahip değiliz. Orijinallerin ve kopyaların dili kokulara uygulanamıyor.

Bununla birlikte, yanık tırnağın çok canlı olarak 'kokusunu aldığım' ya da onun kokusunun bana çok canlı olarak geldiğini kuşkusuz söyleyebilirim ve bu zarfın kullanımı, kendiliğinden, koklamadığımı bildiğimi ama sadece 'kokusunu aldığımı' gösterir. Kokular canlı gibi, aslına sadık ya da yaşıyormuş gibi olamazlar. Onlar sadece daha az, daha çok güçlü olurlar. Bununla birlikte, canlı bir biçimde, nalbant dükkânının 'kokusunu alıyor' olabilirim. Odamdaki lavanta kokusunu alıyor olabilirim, çünkü imge hiçbir biçimde yok olmamıştır. Bir koku ile bir 'koku' arasında herhangi bir rekabet yoktur oysa bir soğan

kokusu ile bir lavanta kokusu arasında böyle bir rekabet olabilir.

Çok kısa bir süre önce yanan bir evde bulunan bir kişi, halen dumanın kokusunu aldığını söyleyebilir. O, böyle söylemekle halen evin yanmakta olduğunu rapor ettiğini düşünmüyor. Bununla birlikte canlı bir biçimde dumanın kokusunu 'alıyor.' O, hiçbir kokuyu koklamadığını biliyor, en azından, eğer aklı başında ise bunu algılıyor, eğer bunu algılamazsa, kokunun canlı gibi olmadığını ama hatalı olarak kokunun güçlü olduğunu söyleyecektir. Ama 'dumanın kokusunu alma'nın gerçekten dumanın bir benzerini koklamak olduğu kuramı doğru olsaydı koklamakla 'koklamak' arasında bir ayrım yapmanın hiçbir yoluna sahip olamazdı, yani şu bilinen yola karşılık olarak, yüzlere bakmakla, onların benzerlerine bakmak, sesleri işitmekle onların kaydedilmiş şekillerini işitmek arasındaki gibi, şu artık çok iyi bildiğimiz ayrıma benzer bir biçimde koku alanında da bu ayrım olmalıdır.

Nesnelerle onların resimleri ya da fotoğrafları arasında ayrım yapmanın yolları genellikle görseldir. Bir resim düzdür, kenarları vardır ve belki bir çerçevesi vardır, tersine ya da aşağıdan yukarıya çevrilebilir, buruşturulabilir ve yırtılabilir. Bir sesin işitmek suretiyle olmasa bile, en azından sesin kendisindeki mekanik ölçü aracılığıyla kendisinden bir kaydı ya da bir yankısı bile ayrılabilir. Ama böyle araştırmalar, bir koku ve onun kopyası, bir tat ve onun bir benzeri, bir gıdıklanma ve sahta-gıdıklanma arasında yapılamaz; gerçekten, kokulara, tatlara ve duyulara böyle 'kopya,' 'benzer,' 'sahte' gibi sözcükleri uygulamak hiçbir anlam taşımamaktadır. Sonuç olarak nalbant dükkânını koklayan bir kişinin, gerçek olarak herhangi bir şeyin bir benzerini ya da bir kopyasını kokladığını söylemek için hiçbir kötü eğilimimiz yoktur. O, koku alıyor görünür ya da bir şeyin kokusunu aldığını imgeler ama sanki içsel bir koku nüshası ya da koku kopyası ya da koku yankısı var oluyormuş gibi konuşmanın hiçbir yolu yoktur. Bu durumda 'kokla-

ma'nın koklamayı gerektirmediği ve bundan dolayı, imgelemenin bir benzeri algılamayı gerektirmediği açıktır, çünkü hiçbir biçimde ortada algılama diye bir şey yoktur.

O halde niçin 'nesneleri görme'yi nesnelerin resimlerini görmek olarak yanlış-betimleme yapmak doğaldır ve akıl-çelicidir? 'Resimler,' enstantane fotoğraflar onun bir türü, zihinsel resimler bir başka türü olmak üzere bir cinsi göstermedikleri içindir. Çünkü 'zihinsel resimler', taklit cinayetlerin, cinayetleri göstermesinden daha fazla olarak resimleri göstermezler. Tersine 'görme'den, resimleri görme imiş gibi söz ederiz, çünkü nesnelerin ve insanların fotoğraflarını görmenin şu bilinen deneyimi, nesneleri ve insanları 'görme'ye indirgenir. Fotoğrafların oluş nedeni de budur. Bir insanın görülür bir benzeri gözümün önünde olduğu zaman, çoğunlukla kişinin kendisini, orada belki de uzun süre önce olmuş olmasına karşın, gözümün önünde görüyor gibi olurum. Eğer bu işlevi yerine getirmiyorsa, bir portreyi korumama ne gerek var ki? Ya da bir arkadaşımın sesini banttan işitiyorsam, kilometrelerce uzakta olmasına karşın, onu odanın içinde şarkı söylüyormuş ya da konuşuyormuş gibi imgelerim. Burada bir cins terimi algılanıyor gibi görünüyor. Ve bu cinsin çok bilinen bir türü bir şeyin sıradan bir fotoğrafına bakarken, o bir şeyi görmek gibi görünüyor. Gözünün önünde fiziksel bir benzeri yokken görüyor, görünmek ise bir diğer türü oluşturuyor. İmgelemek 'zihin gözü' diye adlandırılan bir gölge organ önünde gölgemsi resimlere sahip olmak değildir, ama birisinin gözlerinin önünde kâğıt resimlere sahip olması, imgelemek için bilinen bir uyarıcıdır.

Bir arkadaşımın yağlı boya bir portresi, eğer, o, benim büyük bir açıklık içinde ve ayrıntılı olarak arkadaşımı görüyor gibi görünmemi sağlıyorsa, 'canlı gibi' olarak betimlenir. Salt karton bir resim de aynı kişinin canlı gibi yağlı boya portresine benzemeksizin, 'canlı imiş gibi' olabilir. Çünkü bir resmin 'canlı gibi' olması için, süjenin yüz renginin ve konturlarının tam bir kopyası olması zorunlu ya da gerekli değildir. Böylece

bir yüzü canlı gibi olarak 'gördüğüm' zaman, bu benim net bir kopya görmemi gerektirmez, çünkü yüzü canlı gibi ya da tersi olarak 'görmemi' sağlamaksızın da tam bir kopya görebilirim. Ama bir kişinin bir resmini canlı gibi ya da 'konuşuyormuş' gibi bulmak resmin kişiyi görüyor görünmemi sağlamasını gerektirir, çünkü burada 'canlı gibi'nin ve 'konuşuyormuş gibi'nin anlamı budur.

İnsanlar, 'görme'yi gerçek ama hayaletimsi bir benzeri görmek olarak betimlemeye eğilim göstermişlerdir, çünkü 'canlı gibi-olmak' ve 'yaşıyor gibi-olmak' terimlerini benzerlik terimleri içinde açıklamak istediler, sanki benim Helvellyn Dağı'nı canlı gibi bir biçimde 'görmem' için Helvellyn Dağı'na çok benzeyen bir başka şeyi olgusal olarak görüyor olmam gerekir. Ama bu yanlıştır. Sahici kopyaları görmek, canlı gibi bir biçimde 'görmek' sonucunu gerektirmez ve bir fiziksel benzerden konuşabilirlik, benzerlik terimleri içinde değil, onun indirgenilebileceği 'görme'nin canlılık terimleri içinde betimlenebilir olmalıdır.

Kısaca zihinsel resimler diyebileceğimiz böyle objeler yoktur, eğer böyle objeler olsaydı bile, onları görme, yüzleri ya da dağları görüyor görünmekle aynı şey olmazdı. Biz yüzleri ya da dağları imgeleriz ya da gözümüzde canlandırırız ve yine çok nadir de olsa yanık tırnakları koklarız; ama bir yüzü ya da dağı imgelemek, yüzün ya da dağın resminin bizim önümüzde olmasını gerektirmez. Gözümüzün önünde fiziksel bir benzere sahip olmak, genellikle bizim imgelememize yardım eden bir şeydir; gerçi böyle harekete geçiriciler olmaksızın da biz bunu sık sık yapıyoruz ve yapabiliriz. Ve yine rüya görmek özel bir sinema gösterisinde olmak değildir; tersine genel bir sinema gösterisi izlemek, belirli türden bir rüya görmenin bir yoludur. Gözlemci orada çeşitli şekillerde aydınlatılmış bir keten bezi yüzeyi görüyor ama o, akıp giden geniş çayırları 'görüyor.' Böylece, onun, çeşitli şekillerde aydınlatılmış 'zihinsel' keten bezi yüzeyine baktığını söylemek, gerçek olayları tersine

çevirmek olurdu; çünkü zihinsel keten bezi yoktur ve eğer olsaydı, çeşitli şekillerde aydınlatılmış olarak onu görmek, birisinin kırlar üzerinde dörtnala sağa sola gittiğinin rüyasını görmek olamazdı.

Halis ama içsel benzerleri görme olarak gözünün önünde canlandırmayı betimleme eğilimi, Duyu Verileri Kuramını güçlendirir. Bu kuramın pek çok yandaşı hatalı olarak, 'görme'de, garip bir biçimde aşağıya yukarıya çevrilememekle birlikte, özel kâğıtsız bir fotoğraf gördüklerini varsayarak, a fortiori (nedeni daha güçlü olarak) gerçek görmede özel fiziksel-olmayan renk uzamı gördüğümüzü düşündüler. Ve yine yanlış bir biçimde varsayıldı ki görsel bir duyum sahibi olmak, 'özel bir uzayda' yayılmış bulunan düzgün renkli bir yamalı bohçayı seyrediyor olmaktır ve yine onlar, orijinal renkli yamalı bohçalarla aynı galeriye asılmış bulunan, daha hayaletimsi renkli yamalı bohçaları imgeleme olayını da seyrettiğimizi söylemeyi tümüyle daha kolay buldular. Benim stüdyomda hem bir kişi, hem de bu kişinin bir portresi ya da 'gölgesi' olabilir. Böylece benim görsel galerimde hem duyu verileri hem de duyu verilerinin yeniden-üretimleri bulunabilir. 'Resim görme' olarak, imgelemek yorumuna karşı çıkışlarım, kendi içinde duyumların Duyu Verileri Kuramını yıkmaz, ama umarım ki imgelemek duyu verilerinin tıpkı-basımlarına bakmaktır şeklindeki türedi kuramı yıkar. Ve eğer görsel bir duyum sahibi olmanın, renklerin yamalı bohçasını bir tür gözlemleme olduğunu öne sürmenin yanlış bir betimleme olduğunu söylemekte haklı isem –çünkü duyum kavramı gözlem kavramından farklıdır– bundan şu sonuç çıkar ki; bir başka temelde yapılandırılabileceği gibi, imgelemek herhangi bir şeyin herhangi türden bir gözlemi olmadığı gibi, o, aynı zamanda özel türden bir duyum sahibi olmak da değildir. Çok şiddetli bir gürültü işitiyor görünmek, herhangi bir derecede sağır edici olmuyor ve yine, çok parlak bir ışık görüyor gibi görünmek, herhangi bir derecede göz kamaştırıcı olmuyor. İdealar özel tür-

den izlenimler olmaktan uzak olduklarına göre, bu anlamda, bir şeyi bir idea olarak betimlemek, onun daha önce izlenim olduğunu yadsımak olur.

4. İMGELEMEK

Olasılıkla şu sorulacaktır; "O halde bir kişinin bir şeyi gördüğünü ya da kokladığını imgelemesi ne demektir? O, gerçekten işitmediği bir melodiyi nasıl işitiyor gibi görünebilir? Ve özellikle bir kişi, alkoliğin kesinlikle başarısızlığa düştüğü gibi, sadece işitiyor ya da görüyor göründüğünü fark etmekte nasıl başarısız olabilir? Hangi kesin durumlarda 'görmek', görmeye bu kadar benziyor ki kurban en iyi istenç ve beceri ile bile sıklıkla ne yapmakta olduğunu söyleyemiyor?" Şimdi eğer biz bu soruları 'teller ve makaralar' türünden sorularla olan benzerliklerinden soyarsak, onların imgelemek ya da yapar gibi görünmek kavramları ile ilgili basit sorular olduğunu görebiliriz; bu kavramla ilgili olarak, şimdiye dek olumlu hiçbir şey söylememiş bulunuyorum. Şimdiye dek onunla ilgili olarak hiçbir şey söylemedim, çünkü sık sık üstü kapalı olarak öne sürülen kurama karşı kendimizi aşı yaparak korumakla başlamak zorunlu göründü; bu kurama göre imgelemek özel bir statüdeki resimleri seyrediyor olarak betimlenilmektir.

Ama umarım, insanların genellikle Helvellyn'in zihinsel resmine sahip olmak ya da zihin gözüyle Helvellyn'i görmek deyince genellikle betimledikleri şeyin, olgusal olarak imgelemenin özel bir durumu olduğunu şimdi göstermiş olurum. Buna göre, gözümüzün önünde Helvellyn'i gördüğümüzü imgeliyoruz ya da birisinin zihninde akıp giden bir melodiye sahip olması, belki de bir konser salonunda çalınıyor gibi işittiğini imgelemesi anlamına geliyor. Eğer başarılı olabilirsem, o zaman, bir zihin, görülen zihinsel resimlerin ve işitilen ses ve melodilerin tıpkıbasımlarının 'yer'idir düşüncesinin yanlış olduğunu da göstermiş olacağım.

Genellikle ve doğru olarak, imgesel olarak betimleyebileceğimiz son derece geniş bir çeşitlilik alanına sahip davranış vardır. Tanık kürsüsündeki yalancı tanık, yeni bir makine keşfetmeye çalışan bir mucit, bir roman yazarı, ayılarla oynayan çocuk ve Henri Irving; bunların tümü de imgelemlerini kullanıyorlar. Ama tanığın yalanlarını dinleyen yargıç, yeni icat üzerine görüş bildiren dost, roman okuru, ayıların olağanüstü gürültülerinden dolayı, azarlamak için kendini zor tutan bakıcı kadın, yazın eleştirmeni ve tiyatro izleyicileri var. Biz bunların tümünün de imgelemlerini kullandıklarını söyleyemeyiz, çünkü biz iki kişinin ikisini de çiftçi yapan, her ikisinin de tam olarak aynı biçimde yaptıkları çekirdek bir işlem olduğunu varsayamayacağımızı düşünmemizden daha fazla olarak, tüm benzer olanların performe ettiği, ortak çekirdek bir işlemin çok geniş bir çeşitlilik gösteren operasyonların içinde sarıp sarmalanmış olarak bulunduğunu düşünmüyoruz. Tıpkı saban sürmenin bir çiftçilik işi, ağaçları ilaçlamanın bir başka çiftçilik işi olması gibi, yeni bir makine icat etmek imgesel olmanın bir yolu, ayılarla oynamak bir başka yoludur. Çekirdek bir çiftçilik işlemi var olduğunu ve sadece onu yapmakla birisinin 'çiftçi' diye adlandırılmak üzere etiketlendiğini hiç kimse düşünmez. Ama bilgi kuramlarında kullanılan kavramlar genel olarak işlem yapmaya daha az uygundur. Bunlarda içinde imgelemin tam olarak içerildiği çekirdek bir işlemin var olduğu sık sık iddia edilir; yani tanığın yalancılıklarını izleyen yargıcın ve ayılarla oynayan çocuğun, eğer sadece her ikisi de, özel olarak özdeş temel bir işlevi gerçekleştiriyorlarsa, işte o zaman imgelemlerini kullanmakta oldukları öne sürülür. Bu varsayılan çekirdek işlem çoğunlukla, zihin gözüyle nesneleri görmek, zihnin içinde şeyleri işitmek olarak varsayılır, yani fantezileştirilmiş algılamanın bir parçası söz konusudur. Kuşkusuz çocuğun daha başka pek çok şeyi yapmakta olduğu da yadsınmıyor. Kükrer, döşeme üzerinde emekleyerek yürür, dişlerini gıcırdatır ve bir mağara içinde uyuyormuş gibi yapar. Ama bu

görüşe göre, eğer sadece zihin gözüyle ayının kürklü pençelerini, ininde kardan mahsur kaldığının imgelerini görüyorsa, o, herhangi bir şeyi imgeliyor demektir. Çıkardığı gürültüler ve yaptığı gülünç davranışlar, imgelemesine bir katkı olabilir ya da onun imgelemesinin özel etkileri olabilir. Ama bu gürültüleri ve gülünçlükleri yapmakla imgelemini kullanmış olmuyor, ama sadece algılanmak üzere orada olmayan şeyleri 'görmekle,' 'işitmekle,' 'koklamakla,' 'tadına bakmakla' ve 'dokunmakla' imgelemini kullanmış oluyor. Ve eğer kuşkucu ise, dikkatli yargıç için bunlara karşılık olan şeyler doğru olacaktır.

Bu şekilde dobra dobra ele alırsak bu öğreti, saçmalık patentine sahiptir. Çünkü özellikle de, göreceli anlamda daha az hareketli çocuklar tarafından yapılan, ortaya çıkışı ve niteliklerinin ne olduğunu anlamanın güç olduğu sınırlı sayıda eylemin lehine olarak, bizim kendilerini hayal gücü yüksek olarak nitelediğimiz çocukların yaptığı pek çok şeyi dışta bırakmış oluyor. Biz onların oynadıklarını görür ve işitiriz. Ama onların şeyleri 'gördüğünü' ya da 'işittiğini görüp işitemeyiz. Conan Doyle'ın ne yazdığını okuruz, ama onun zihin gözüyle neyi gördüğü ile ilgili bir görüşümüz olamaz. Böylece 'imgelem' sözcüğü bilgi öğretilerinde kullanılagelmesine ve bizim, çocuklar, aktörler ve yazarlar ile ilgili günlük betimlemelerimizde tümümüzün onun nasıl kullanılacağını bilmemize karşın, çocuk aktör ve yazarların imgelemce güçlü olup olmadıklarını bu kurama göre kolayca söyleyemeyiz.

Bir tek şeye yönelmiş yani, imgelenmiş görmelerle ve işitmelerle meşgul olan özel bir İmgelem Yetisi yoktur. Tersine, şeyleri 'görme'nin bir imgelem kullanımı, her nasılsa bir ayı gibi kükremek, bir diğer kullanımıdır. Zihin burnuyla şeyleri koklamak, fantezinin alışılmamış bir eylemidir. Yalandan kendini hasta göstermek ise çok beylik bir yoldur ve böylece devam eder. Belki de pek çok kuramcının, imgelemin çalışmalarını imgelenmiş algıların özel sınıfına sınırlandırmalarının ana güdüsü, onların resmi olarak zihnin üç parçalı olduğunu var-

saymaları olmuştur; bunlar Bilme, İsteme ve Heyecan Dünyalarıdır ve imgelem, birincisi içinde doğduğuna göre, ötekilerin dışında kalmalıdır. Bilişsel yanlışlıklar çok iyi bilinir ki, disipline edilememiş imgelerin oyunlarına ve bazı bilişsel başarılar da onun önde giden etkinliklerine bağlanır. Böylece Usun (kararsız) bir Şövalyesi olarak o, öteki ustalıkları ortaya koyamaz. Ama bizim bu feodal alegoriyi tartışmak için duraklamamız gerekmiyor. Gerçekten, eğer bize imgelemin bilişsel mi, bilişsel olmayan bir etkinlik mi olup olmadığı sorulsaydı, bizim gerçek politikamız bu soruyu yanıtlamamak olurdu. 'Bilişsel,' sınav kâğıtları sözlüğüne aittir.

5. YAPAR GİBİ GÖRÜNMEK

'Yapar gibi görünmek' kavramını inceleyerek işe başlayalım. Bu öyle bir kavram ki aldatmak, sahnede rol yapmak, ayılarla oynamak, hasta gibi görünmek ve hastalık hastası olmak gibi kavramların kısmen kurucu öğesi durumundadır. Dikkat edilecektir ki, inandırmanın bazı türlerinde rol yapan kişi niyetli olarak taklit ediyor ya da mürailik yapıyor, bazı çeşitlerinde işin boyutundan pek emin görünmüyor, ama ne olursa olsun o, taklit ediyor ya da olduğundan farklı görünüyor; daha başka çeşitlerinde kendi eylemi aracılığıyla bütünüyle aldatılıyor. Küçük bir alanda ise çocuğun ayılarla oynaması örnek olarak gösterilebilir; iyi aydınlatılmış bir salonda eğlendirici bir oyun oynamakta olduğunu bilir, ama ıssız merdiven sahanlığında iken imgesel bir endişe hisseder ve yine karanlık bir koridorda iken artık güvenliği konusunda ikna edilemeyecek durumdadır. İnandırmak kuşkuculuğun ve safdilliğin tüm dereceleriyle uyuşur. Varsayılan sorunla ilişkili bir olgu: "Nasıl bir kişi onu görmediğini fark etmeksizin, bir şeyi gördüğünü imgeleyebilir?" Ama şu paralel soruları da ortaya koyabiliriz. "Nasıl bir çocuk onun sadece bir oyun olduğundan oldukça emin olmaksızın ayıcılık oynayabilir?" "Nasıl bir hastalık hastası, birtakım

hastalık belirtileri olduğunu, onların sadece kendi hayalleri olduğundan emin olmaksızın düşünebilir?" Bu sorular ve bunlara benzer daha pek çoğunun hiçbir şekilde gerçek nasıl-soruları olmadığını görürüz. İnsanların gerçek değil imge olduğunu anlamaksızın, nesneleri gördüklerini, ayılar tarafından izlendiklerini, bir apandisit ağrısı duyduklarını hayal edebilmeleri olgusu, hiç de şaşırtıcı olmayan, genel bir olgunun ancak bir parçasıdır; bu da insanların tüm zaman ve çağlarda, tüm koşullarda istenildiği ölçüde mantıklı ya da eleştirel olamamaları gerçeğidir.

Birisini bir şeyi yapar gibi görünüyor olarak betimlemek, onun bir rol yaptığını söylemektir; bir rol yapmak ise, normal olarak bir rol yapmayan ama dürüstçe ya da doğal olarak bir şey yapan ya da olan bir kimsenin, rolünü yapmaktır. Bir ceset hareketsizdir; böylece bir kişi bir ceset rolü oynayabilir. Ama bir ceset gibi görünerek rol yapan bir kişi, bir cesede benzemeksizin devinimsiz olmaya çalışıyor, bir cesede benzemeksizin, bir cesede benzeme isteği ile devinimsiz kalıyor. O, belki, niyetli olarak ustalıkla, inandırıcı bir biçimde devinimsizdir. Belki isteyerek, ustalıkla ve inandırıcı olarak devinimsizdir. Oysaki bir ceset tam da devinimsiz olandır. Cesetler ölmüş olmalı ama taklit-cesetler canlı olmalıdır. Gerçekten onlar sadece canlı olmamalı ama aynı zamanda uyanık olmalı, dalgın olmamalı ve zihinlerini oynadıkları role vermelidirler.

Bir ayı olarak ya da ceset olarak rol yapan bir kişiye değgin konuşmak, ayıların ve cesetlerin nasıl davranıp göründükleri üzerine dolaylı bir biçimde konuşmayı içerir. O, bu rolleri ayıların kükrediği gibi kükreyerek, cesetlerin sessiz uzandıkları gibi uzanarak, oynamaya çalışır. Birisi sahnede canlandıracağı şeyin gerçekten ne olduğunu ya da neye benzediğini bilmeksizin, nasıl rol yapacağını bilemez. Ve yine birisi, eğer özgün performansın kendisinin nasıl gerçekleştirileceğini bilmezse taklit performansının ikna edici mi, yoksa değil mi ya da ustaca mı, yoksa etkisiz mi olduğunu ayırt edemez. Bir ayı gibi

kükremeyi taklit etmek ya da bir ceset gibi sessiz yatmak, ayıların kükremesinin ve cesetlerin devinimsizliğinin doğal olduğu yerde, sofistike bir performanstır.

Buradaki ayrım bir iddiayı nakletmek ve onu öne sürmek arasındaki ayrıma paraleldir. Eğer öne sürdüğünüz iddiayı aktarıyorsam, o zaman benim söylediğim şey, sizin tam da söylemiş olduğunuz şeydir; hatta onu tam da sizin ses tonunuzla bile söyleyebilirim. Yine de benim eylemimin tam bir betimlenişi, hiçbir biçimde sizinkinin aynısı değildir. Sizinki belki de bir vaaz verenin ustalığının bir göstergesi olabilir, benimkisi ise bir gazetecinin ya da bir soytarınınki olabilir. Sen özgün olansın, ben bir yansıma olanım; sen inandığını söyledin, ben inanmadığım şeyi söylüyorum. Kısacası benim ağzımdan çıkan sözler, deyim yerindeyse, tırnak içinde yazılmış oldukları gibi söylenmişlerdir. Senin ağzından çıkan sözcükler ise böyle değildir. Sen *oratio recta* [doğrudan söylev çekme] tarzı içinde konuştun, ben ise söylediğim şeyi *oratio obliqua* [dolaylı söylev çekme] tarzı içinde ifade etme yolu seçtim. Aynı şekilde ayının gerçekten kükrediği esnada, çocuğun kükremesi eğer deyim yerinde ise tırnak içindedir. Onun doğrudan eylemi, ayınınkinden farklı olan bir sunuş yoludur ve bu kükremeyi dolaylı olarak somutlaştırır. Ama ben seni sözle aktardığımda, o anda nasıl iki şeyi birden söylemiyorsam, çocuk da o anda iki şeyi birden yapmıyor. Taklit bir performans, sahici olandan ayrılır. O, eylemlerinin karmaşık bir bütünü olmakla değil, ama belirli türden karmaşık betimlemeli bir performansı ortaya koymakla ayrılır. Özgün performanstan söz ediş, taklit performansın betimlenişinde bir kurucu öğedir. Çocuğun çıkardığı gürültüler söz gelimi ayının çıkardığı gürültülerle benzer olabilir, nasıl ki benim dudaklarımın arasından çıkan sözler de senin konuşmanda kullanılanlara benzeyebilir. Ama böyle bir taklit-performans sahici performanstan çok farklıdır. Onları gerçekleştirenleri betimlerken biz oldukça farklı yüklem dizileri kullanırız.

Taklit bir imza, gerçek bir imza ile aynı türden bir şey midir, yoksa farklı türden bir şey midir? Eğer taklit mükemmel ise, o zaman bir çek gerçekten diğerinden ayırt edilemez ve böylece bu anlamda onlar, tam olarak aynı türden bir şey olurlar. Ama bir imzayı taklit etmek, imza atmaktan oldukça farklı bir şeydir. Birinin gerektirmediği halde, ötekinin gerektirdiği şey, bir imzadan ayrımlaştırılamayan işaretleri imal etme isteği ve yeteneğidir. Bu anlamda onlar bütünüyle farklı türden şeylerdir. Taklitçinin tüm ustalığı, çekini, özgün çekin yetkin bir kopyası yapmaya çalışmada ortaya çıkabilir, oysa özgün çeke atılan imza hiçbir ustalık iddiası taşımaz. Onun peşinde olduğu şey yazılar arasındaki benzerliğin terimleri içinde betimlenebilir; tıpkı, çocuğun peşinde olduğu şeyin, kendi çıkardığı seslerle, ayının çıkardığı sesler arasındaki benzerlik terimleri içinde betimlenebilir olması gibi. Kasıtlı olarak gerçeğine benzetmek, kopya etme kavramının bir parçasıdır. Kopyalar ve onların orijinalleri arasındaki tam benzerlik, kopya etkinliklerini yapan şeyin, kopya edilen etkinliklerden tip bakımından farklı olmasıdır.

Rol yapmanın pek çok farklı türü vardır; bunlar farklı güdülerden kaynaklanırlar ve farklı ölçülerde ustaca ya da beceriksizce taklitler olarak değerlendirilirler. Çocuk eğlenmek için oyun oynar, ikiyüzlü kazanç için, hastalık hastası hasta bir egoizmden, casus bazen yurtseverlikten, aktör bazen salt bir sanat kaygısıyla ve yemek pişirme hocası da gösteri amaçlı olarak taklit eder. Çalıştırıcısı ile boks çalışması yapan bir boksörün durumunu ele alalım. Onlar çeşitli dövüş pozisyonlarına girerler, oysa ciddi olarak dövüşmemektedirler; hücum etmeyi, çekilmeyi, cezalandırmayı ve misillemeyi taklit ederler ve yine burada da hiçbir zafer amaçlanmamakta ya da kaybetme korkusu duyulmamaktadır. Öğrenci onları oynamak suretiyle manevraları öğreniyor, hoca da yine onları oynayarak, öğretiyor. Gerçi tüm bunlar taklit-dövüş olmakla birlikte, iki paralel etkinliği gerçekleştirme gereksinimi duymuyorlar; hem tuzağa

yatmaya, hem de yattıkları tuzağı ele vermeye, her ikisi de hem yumruklarını tekrar tekrar kullanmaya hem de bunları tekrar tekrar sözle ifade etmeye gerek görmüyorlar. Onlar devinimlerin sadece bir dizisi boyunca ilerleyebilirler, ancak bu devinimleri kategorik değil hipotetik bir tarzda yapıyorlar. Vuruş kavramı onların yapmaya çalıştıkları şeyin betimine sadece dolaylı olarak girmektedir. Onlar vuruş yapmaya ya da vuruştan sakınmaya çalışmıyorlar, ama sadece gerçek maça çıktıklarında nasıl vuracaklarının ve vuruştan nasıl kaçınacaklarının pratiğini yapmaktadırlar. Çalışmalarında temel nokta, gerçek dövüşte, birisinin ciddi vuruşlar yapabileceği pozisyonlarda, ötekinin elinden geldiğince böyle ciddi vuruşlar yapandan sakınabilmesidir. Sahte-dövüş onu kabaca belirtirsek, dövüşten ölçülü-biçili kaçınmaların bir dizisidir.

Bu durumlarda örneklendirilen temel nokta, taklit-performans, onun betimlenişinde asli bir ikilik var olmakla birlikte, bir eylem olarak bir birlik olabilir. Yapılan sadece bir tek şeydir, oysa yapılanı söylemek, en azından biri temel ötekisi yardımcı iki bölümü içeren bir tümceyi gerektirir. Bunu anlamak, geri zekâlı rolü yapan bir aktörün, oldukça yüksek zekice bir tarz içinde, geri zekâlı gibi surat buruşturduğunu söylemedeki bir çelişkinin sözel bir görünümden niçin daha fazla bir şey olmadığını görmektir. Ya da palyaçonun becerikli bir biçimde sarsaklık yapması ya da parlak bir biçimde ahmakça görünmesini söylemede ortaya çıkan bir çelişkinin sözel bir şey olduğunun görülmesi de aynı duruma örnektir. Küçültücü sıfat, betimlemenin yan tümceciğinde sözü edilen davranışa iliştirilir ve methedici sıfat ya da zarf da ana tümcecikte belirtilen etkinliğe verilir, oysa devinimlerin sadece bir tek dizisi ortaya konulur. Aynı şekilde, eğer önermeyi aktarırsam: Sen benim söylediğimi tamı-tamına hem 'doğru' hem 'doğru-değil' biçiminde nitelendirebilirsin, çünkü oldukça doğru olarak ifade edilen Ulusal Borcun boyutu ile ilgili olarak oldukça yüksek düzeyde yanlış bir önerme ortaya konabilir ya da tam tersi olarak ifade

edilebilir. Oysa ben sadece bir tek önerme söylemiş bulunuyorum.

Rol yapma edimleri, sadece doğrudan ve dolaylı arasındaki bu ikiliği birleştiren betimlemeler şeklinde olanlar değildir. Eğer bir emre uyarsam, bana yapmam söylenen şeyi yaparım ve emirle uyuşurum, ama emirle uyuşmuş olarak işi yapmakla, sadece bir eylem ortaya koyarım. Oysa yapmış olduğum şeyin betimlenmesi şu tarzda karmaşıktır; görünüş olarak birbiriyle çarpışan iki yüklemle benim davranışımı karakterize etmek doğru olabilir. Yapmam emredilen şey, yapma alışkanlığında olmadığım bir şey olduğu halde, alışkanlığın etkisiyle bana söylenen şeyi yaparım ya da yapmam emredilen şey, kötü bir askerin yapacağına işaret eden bir şey olduğu halde, iyi bir asker gibi ona uyarım. Aynı şekilde usa uymayan bir şey yapma öğüdünü, usa uygun olarak yapabilirim ve bir şeyin çözümünü güçlükle gerçekleştirebilirim. VI. Bölümün 6. Kısmında, daha yüksek düzeyden görevlerle daha aşağı düzeyden görevler ve daha yüksek düzeyden performanslar ile daha aşağı düzeyden performanslar arasında anlatımsal bakımdan ayrım yapmayı uygun bulduk; burada 'daha üst düzeyden görev' demekle bir betimlemenin daha az karmaşık bir betimleme gerektiren bir başka görevden söz etmeyi birleştirdiği anlatılmaktadır. Bir görevin gerçekleşmesinde yapılan devinimlerin, bir diğerinin gerçekleşiminde yapılanlarla bütünüyle aynı olduğu olgusu, sadece farklı olmayan ama işaret edilen tarzda tip olarak farklı olan görev betimlemelerine uygundur.

Yapar gibi görünmeye geri dönersek, huysuzmuş gibi görünen bir kişinin ruhsal durumu huysuz olan kişininkinden farklıdır ve fark sadece birincinin huysuz olmayışı olgusundan kaynaklanmaz. Sanki öyle imiş gibi eylemde bulunmakla birlikte o huysuz değildir ve bu taklit etme bir biçimde huysuzluk düşüncesini içerir. O, sadece birisi için huysuz olmanın ne demek olduğu bilgisine sahip olmakla kalmıyor, ama aynı zamanda onu kullanıyor. O, kasıtlı olarak huysuz bir insanın ey-

lemlerini kendi eylemleri için model alıyor. Ama biz, huysuz bir insanın davranışını sergilemenin, huysuz olma düşüncesini içerdiğini söylediğimiz zaman, belirli bir risk doğar; bu da huysuz gibi görünmenin, birisi huysuzluk üzerine düşünme olan ve ikinciye çobanlık eden, ikincisi ise huysuzca eylemler ortaya koyma işleminden ibaret olan, birbirine koşulmuş ikili bir süreci telkin etme tehlikesidir. Böyle bir telkin ediş yanlış olurdu. İnandırma parçaları, bunları betimleme ya da planlama parçalarından ister önce olarak, isterse de onlarla iç içe girmiş olarak meydana gelsin ya da gelmesin, inandırmanın taklit edilecek şey düşüncesini içermesi bu şekilde değildir. Huysuz bir insanın davrandığı yolda davranmaya çalışma işinin kendisi, bir bakıma onun nasıl davranabileceğini düşünmedir. Onun somurtmalarının ve ayağını yere vurmalarının az ya da çok inandırıcı sunuluşu, onun nasıl bu yolda davranabileceği bilgisinin etkin kullanımıdır. Bir meyhanecinin mizacının nasıl olabileceğini bilen bir kişinin, kendisine ya da bize, onun anlatımsal bir betimlemesini yapamasa bile, onun bu alanda henüz yaşamdan bir kesit canlandırabileceğini kabul ederiz; ve eğer bunu yaparsa, sonuç olarak sıkıştırıldığı zaman, meyhanecinin nasıl davrandığını düşünmediğini söyleyemez. Onu taklit etmek, onun nasıl davrandığını düşünmektir. Eğer biz, meyhanecinin eylemde bulunuşunu nasıl düşündüğünü sorarsak, sözlü anlatımla verilecek bir yanıt yerine, taklit etme yoluyla verilecek bir yanıtı geri çevirmeyeceğiz. Huysuz gibi davranmak işlemlerine yol gösteren planlayıcı işlemlere ilişkin nedensel bir öyküyü aydınlatma gereksinimi, huysuz olmayı taklit etme kavramından öylesine uzaktır ki, söz konusu olan tam tersidir. Bir davranış çizgisini planlamanın anlamını açıklamak, bu davranış çizgisini uygulamaya yol gösterici olması demektir; planlanmış bir görevin iki şeyi değil, bir şeyi yapmak olduğunu göstermek zorunludur. Ama yapılan şey daha üst düzeyden bir eylemdir; çünkü onun betimlenişi rol yapma ve taklit etmenin betimlemelerini karakterize eden bir mantıksal

karmaşıklığa sahiptir. Birisinin yapmayı planladığı şeyi yapması ve bir ayı gibi kükremek, her ikisi de göreceli anlamda sofistike işlemlerdir. Onları betimlemek için, biz dolaylı olarak, yapılanlardan söz etmeliyiz, onun betimlenişi hiçbir karşılık gelen dolaylı söz söylemeleri dışlaştırmaz. Birisinin yaptığı şeyden pişman olması, bir kararda direnmek, birisinin davranışıyla eğlenmek ve kuralları kabul etmek, aynı türden eylemlerdir. Tüm bu durumlarda, daha başka pek çoğunda olduğu gibi, daha üst düzeyden eylemlerin yapılışı, daha aşağı düzeyden eylemlerin düşüncesini içerir; oysa 'bir şeyin düşüncesini içerir' deyimi bir diğer paralel oluşuma yani bilişsel eyleme işaret etmez.

Bu noktada yapar gibi görünmenin bir başka çeşidinden söz etmek yararlı olacaktır. Bir planlama ya da kuram oluşturma göreviyle meşgul olan bir kişi, içtenlikli olarak düşünmeye eğilimli olduğu, var olmayan ya da henüz var olmayan düşünceleri ortaya koyma devinimlerini kullanmayı yararlı ya da eğlenceli bulabilir. Varlığını kabul etmek, tahmin etmek, göz önüne almak, fikirlerle oynamak ve telkinleri dikkate almak, şemalara ya da kuramlara adapte olmak için 'yapar gibi görünmenin' yollarıdır. Göz önüne alınan önermelerin ifade edildiği tümceler içtenlikli olarak kullanılmış olmuyorlar; onlar imgesel kullanılmış oluyorlar. Benzetmeli olarak konuşulursa, onlar tırnak işareti içindedirler. Onların uygulayıcısı, onları entelektüel bir mürailikle kullanmaktadır. Onları kategorik bir düşünüş tarzı içinde değil, koşullu bir tarz içinde ifade eder. Büyük olasılıkla 'eğer,' 'varsayalım ki,' 'kabul edelim ki,' 'diyelim ki' gibi özel simgeleri kullanmakta tümcelerini basitçe değil, sofistike bir biçimde kullandığını da açıklamış olur. Ya yüksek sesle ya da içinden, ses tonuyla boğuşmak yerine, atışmadaki ses tonuyla konuşabilir. Ama yine de söylediği şeyin anlamının ne olduğu konusunda yanlış anlaşılabilir ve ciddi bir biçimde suçlanabilir ve bunun üzerine böyle savunuyormuş gibi göründüğü şeyi, bir karara varıp ilan etmediğini açıklamak durumundadır. O düşünme konusunda yeteneğini denemektedir,

belki onu uygulamayı da denemelidir. Uzun lafın kısası, varsayımsal düşünmek, doğal düşünmekten daha sofistike bir şeydir; ertelenmiş yargılarla işlem yapmayı öğrenmeden önce, hükümler verebilmeyi öğrenmeliyiz.

Bu nokta kısmen, imgelemek kavramıyla onun içsel bağıntısı nedeniyle, kısmen de mantıkçı ve bilgi kuramcılarının zaman zaman ve benim de uzun süre varsaydığımı husus olarak, bir önermeyi göz önünde bulundurmak, onun olgu olduğunu iddia etmekten daha temel ve doğaldır ve bunun sonucu olarak, örneğin, 'bundan dolayı'nın nasıl kullanılacağını öğrenmek, ilkin,'eğer'in nasıl kullanılacağını öğrenmiş olmayı gerektirir düşüncesinden dolayı önem taşımaktadır. Oysa bu hatalı bir yaklaşımdır. İnandırma kavramı, inanmaya göre daha üst düzeyden bir kavramdır.

6. YAPAR GİBİ GÖRÜNMEK, FANTEZİ ÜRETMEK VE İMGELEMEK

Bir korsan olarak oyun oynayan çocukla, birisinin kendisini bir korsan olarak hayal etmesi arasında çok fark yoktur. Bir ayrım olduğu ölçüde durum şunu gösterir ki, biz 'oynamak,' 'yalandan yapmak' ve 'rol yapmak' gibi sözcükleri gözlemcilerin performansı az çok inandırıcı bulduğunu düşündüğümüz zaman kullanırız. Oysaki, fantezi üretmek ve imgelemek terimlerini eyleyicinin kendisini kısmen inandırıcı bulduğunu düşündüğümüz zaman kullanırız; 'oyun oynamak' ve 'rol yapmak' gibi sözcükleri isteyerek tertip edilen ve provalı performanslar için kullanırken, 'fantezi üretmek' ve 'imgelemek' gibi sözcükleri, insanların bir nedene bağlı olarak ve hatta istenç dışı olarak sürüklendikleri inandırma etkinlikleri için kullanmaya daha çok hazırızdır. Bu iki ayrımın altında yatan ve belki de daha radikal olan bir ayrım da şudur; 'yapar gibi görünmek' ve 'rol yapmak' sözcüklerini açık ve kasların kullanımına dayanan bir gösteri sunulduğu zaman kullanırız. Oysaki pek çok istisna ile birlikte, 'imgelemek' ve 'fantezi üretmek' fiillerini insan-

ların görülmeden ve işitilmeden kafalarının içinde yaptıkları bazı şeyler için ve onların hayal ürünü olan algıları için kullanma eğilimi gösteririz; ama onların sahte eylemleri için kullanmayız.

Burada başlıca ilgilendiğimiz inandırmanın bu özel dizisidir; yani 'imgelemek,' 'zihinde canlandırmak,' 'zihin gözüyle görmek' ve 'kafanın içinde akıp gitmek' gibi fillerdir. Boks yapmanın, varsayımsal bir durumda dövüşmenin bazı devinimlerini yapmayı içerdiğini kabul eden insanlar bile, aynı açıklamayı birisinin zihin gözüyle Helvellyn'i görmek durumu için kolayca kabul edemeyeceklerdir. Alkoliğin yılanları nasıl 'gördüğünü' betimlerken bile, tırnak işareti kullanıyoruz. Çocuğun bakıcısını nasıl 'tıraşladığını,' boksörün, boksta arkadaşını nasıl 'cezalandırdığını' betimlerken yaptığımız gibi, bu tırnak işaretlerinin gücünün bu iki durumda da aynı olmadığı kabul edilecektir. Boksun sahte-dövüşme olduğu şekilde, imgeleme sahte görme değildir.

Umarım, Helvellyn'i zihinde canlandırmanın, Helvellyn'in bir resmini görmek olduğu fikrinden kurtuluruz, ya da birisinin kafasının içinde Lilibulero'nun çalınışını dinlemesinin, melodinin içsel bir yankısını ya da özel bir seslendirilişini dinlemek olduğu fikrinden kurtuluruz. Şimdi de daha incelikli bir kör-inanıştan kurtulmamızın zamanıdır. Bilgibilimciler bizi uzun bir süre boyunca, zihinsel bir resmin ya da görsel bir imgenin görsel bir duyumu anlattığını varsayma konusunda yüreklendirdiler. Tıpkı bir ses ve onun yankısı, bir vuruş ve onun yol açtığı bere, bir yüz ve onun aynadaki yansıması arasındaki ilişkide olduğu gibi, 'gördüğüm,' 'işittiğim' ve 'kokladığım' zaman, yer alan şeyin tümüyle duyumsal olarak algılanan bir öğeye karşılık olduğu ve kavramayı ve keşfetmeyi oluşturan öğeye karşılık olmadığı varsayılmıştır; yani imgelemek zekânın değil, duygululuğa yakın bir şeyin işlevidir. Çünkü o, gerçek bir duyum değil gölge bir duyum sahibi olmaktan ibarettir.

Ama bu düşünce bütünüyle yanlıştır. Çünkü bilinmeyen

bir melodi kişinin işitme alanında çalınabilir, öyle ki o, onun nasıl devam edeceğini bilmeksizin melodiyi işitir. Oysaki biz bir kişinin kafasının içinde çalınan bir melodinin nasıl devam edeceğini bilmediğini söyleyemeyiz. Birisinin kafasının içinde çalınan bir melodiye sahip olması, melodiyi nasıl kullanacağı bilgisinin bilinen bir yoludur. Böylece birisinin kafasının içinde çalınan bir melodiye sahip olması, salt işitsel duyumlara sahip olmaya benzemez; o, daha ziyade bilinen bir melodiyi izleme sürecine benzetilebilir ve işitilen bir melodiyi izlemek duyarlılığın bir işlevi değildir.

Aynı şekilde, puslu bir günde, bir bahçe duvarındaki delikten dışarıya doğru bakarsam, gördüğümü bir dağ yamacından aşağıya doğru sel gibi akan bir dere olarak belirleyemeyebilirim. Ama bir kişinin, "zihnimin gözü önünde bir şeyi canlı gibi görüyorum, ancak onun ne olduğunu keşfedemiyorum" demesi saçma olurdu. Zihnimin gözü önünde bir yüz görebileceğim ama onun sahibinin adını bulup yerleştirmekte başarısız olabileceğim doğrudur, tıpkı adını unuttuğum bir melodinin kafamın içinde çalınması gibi. Ama melodinin nasıl devam edeceğini ve ne tür bir yüzü canlandırdığımı da biliyorum. Zihin gözüyle bir yüzü görmek, sahip olduğum yüz bilgisinin bana yapmamı sağladığı şeylerden birisidir. Onu sözcüklerle betimlemek başka ama daha az rastlanan bir yetenektir; aydınlıkta onu dünya gözüyle görüp tanımak ise hepsi içindeki en beylik yoldur.

Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, algılamak hem duyumlara sahip olmayı hem de belirgin bir anlamda 'düşünme' diye adlandırılabilecek başka bir şeye sahip olmayı gerektirir. Şimdi söyleyebiliriz ki, birisinin gördüğü ya da işittiği resim, imge ve fantezi de bu belirgin anlamdaki düşünmeyi icap ettirir. Gerçekten eğer bir şeyi imgelememizin daha az ya da daha çok canlı gibi, açık, aslına sadık ve doğru gibi sıfatlarla karakterize edilebilir bir şey olduğunu dikkate alırsak, bu sıfatların sadece sahip olmaya işaret etmeyip, aynı zamanda imgelenen

objelerin nasıl olduğunu ya da gerçekten nasıl olabileceği bilgisini kullanmayı gösteren sıfatlar olduğu noktası açık hale gelebilir. Eğer kömür benim önümde yanıyorsa, yanan bir kömürün kokusunun bana 'çok canlı gibi geldiğini' ama kokuyu tanıyamadığımı söylemek benim için saçma olurdu. Bundan dolayı, imgelemek salt duyarlılığın bir işlevi değildir, ve duyumlar alan ama öğrenemeyen bir yaratık hecelemekten daha fazla olarak, şeyleri 'göremezdi' ya da gözünün önünde canlandıramazdı.

Zihninin içinde akıp giden bir melodi bulunan bir kişi, melodinin nasıl devam edeceği bilgisini kullanıyor. Eğer melodi çalarken onu dinlemiş olsaydı, işitecek olduğu şeyi, belirli bir tarzda gerçekleştiriyor. Nasıl ki bir boksör de boks provası yaparken, varsayımsal bir şekilde yumruklarını kullanmakta ve ona gelenleri savuşturmaktadır. Böylece, zihninin içinde bir melodi dinleyen kişi, melodiyi varsayımsal bir tarzda dinliyor olarak betimlenebilir. Yine bir aktörün herhangi birisini gerçekten öldürmediği gibi, Helvellyn'i imgeleyen bir kişi de gerçekten Helvellyn'i görmüyor. Bildiğimiz gibi, gerçekten de dağı imgelediği esnada gözleri kapalı olabilir. Helvellyn'i imgelemenin görsel duyumlara sahip olmaktan ya da sahip olmaya benzer olmaktan öylesine uzak olması, böyle duyumlara ya da onlara benzeyen şeylere sahip olmamakla uyuşum içindedir. Ortada duyumlara benzer olan hiçbir şey yoktur. Helvellyn'in nasıl görüneceğini bu şekilde fark etmek, Helvellyn'i görme ile aynı ilişki içinde olan bir şey yapmaktır; tıpkı sofistikeleştirilmiş performansların, daha çocuksu performanslarla ilişkisinde olduğu gibidir; burada naif performanslardan söz etme daha üst düzeyden performansların betimlenişi içinde dolaylı olarak içerilirler.

Ama bu şekilde açıklanabilecek olan önemli bir nokta halen vardır ya da var gibi görünüyor. Belirli türden bir gemici düğümünün nasıl bağlandığını göstermesi istenen bir gemici, göstermek için bir sicimi olmadığını söyleyebilir. Bununla bir-

likte, sicimle gemici düğümü atma devinimlerini boş elleriyle, elinden geldiğince sahici bir düğüm atıyormuş gibi yapmaya çalışır. Onun gözlemcileri elinde herhangi bir sicim olmaksızın nasıl el ve parmak manevraları yaptığını gözlemleyerek, gemici düğümünü nasıl bağladığını görmeye çalışırlar. İmdi deyim yerinde ise, gemici düğümünü varsayımsal olarak bağlamasına karşın, halen gerçekten el ve parmak devinimleri yapıyor. Ama gözleri kapalı olarak Helvellyn'i hayalinde canlandıran bir kişi, deyim yerinde ise dağın sadece imgesel bir görünümünden, kuşkusuz zevk aldığı esnada, gerçekten herhangi bir şey yapıyor olarak görünmüyor. Belki onun var olmayan görsel duyumları gemicinin var olmayan sicim parçasına karşılık olabilir. Ama onun el ve parmak devinimlerine karşılık olan nedir? Gemici gözlemcilere nasıl düğüm atılması gerektiğini gösterebiliyor; ama Helvellyn'i zihninde canlandıran kişi, aynı şekilde onun konturlarını ve renklerini arkadaşına gösteremez. Hatta onları kendi kendisine bile gösterebilir mi?

Bununla birlikte inandırmanın bu iki türü arasındaki ayrım, bir şeyi algılamakla, bir şeyi meydana getirmek arasındaki ayrımın bir sonucundan başka bir şey değildir. Bu ayrım, bir şeyi gizli-içsel bir şekilde meydana getirmek ve bir şeyi açıkça ortada olarak meydana getirmek arasındaki ayrım değildir, çünkü algılamak herhangi bir şeyi meydana getirmek değildir. Görme ve işitme ne gözlemlenebilir ne de gözlemlenemez yapıp etmelerdir, çünkü onlar yapıp-etmeler değildir. "Seni güneşin batışını görürken gördüm," "müziği dinleyen kendime dikkat etmekte başarısız oldum" anlatımları hiçbir anlam taşımazlar. Ve eğer bir şeyi işitmeyi ve görmeyi gözlemlemekte başarısız olmaktan söz etmek hiçbir anlam taşımıyorsa, benim imgelenmiş işitmemi ya da imgelenmiş görmemi gözlemlemekten ya da gözlemlemekte başarısız olmaktan söz etmek a fortiori (nedeni daha güçlü olarak; haydi, haydi) anlamsız olurdu. Hiçbir işitme ya da görme meydana gelmiyor.

Konser salonunda bir adamın yanında oturan kişi onu, belki de müziğe tempo tutarken ya da ıslık çalarken görebilir. Ama komşusunun, onun müziğe eşlik ettiğini gördüğü ya da işittiği gibi, onun müziği işitmesini gözlemlemekte başarısız olduğunu da söylemekten uzak dururuz. 'Gizlice' ve 'açıkça' sıfatları, 'beddua etmek' ve 'entrika çevirmek' fiillerine bağlanabildikleri gibi 'işitmek' fiiline iliştirilemezler. A fortiori, bir kişinin trende yanında oturan kişi, onun kafasının içinde akıp giden bir melodiye tempo tuttuğunu keşfettiği sırada, o, zihninde çalınan melodiyi 'işitmesini' keşfettiğini ya da keşfetmekte başarısız olduğunu iddia edemez.

Yine geçen bölümde gördüğümüz gibi, bilinen bir melodiyi izlemek, sadece notaları işitmeyi değil, ama ondan çok daha fazlasını içerir. Deyim yerinde ise o, gelmesi gereken her bir nota için tam yerinde hazır olmayı içerir. Her biri gelmesi beklenildiği zamanda ve tarzda gelir, işitilen şey dinlenmesi gereken şeydir. Notalara bağlı bu dinleme, melodiyi öğrenmiş olmayı ve unutmamış olmayı gerektirir ve bundan dolayı eğitim görmenin bir ürünüdür ve sadece işitsel duyarlılığın bir işlevi değildir. Sağır bir kişi bir melodiyi onu normal işitenden daha iyi izleyebilir.

Az çok tanıdık bir melodiyi dinleyen bir kişi bazı durumlarda kendisini yanlış notayı vurguluyor olarak betimleyebilir. Bununla anlatmak istenen, notayı kendisinin çalmamasına ya da mırıldanmamasına karşın, yalnızca dinleyerek, gerçekte gelmek üzere olan notalardan başka notalar beklemiştir. Ve notalar çalındığında, özel bir hareketin başladığını işiterek ayrıca şaşırmanın kendi hatası olduğunu da fark etmesine karşın, şaşırmıştır. Burada dikkat edilmelidir ki, melodinin akışı ile ilgili onun hatasının özel ya da genel yanlış bir tümce içinde düzenlenilmiş olmaya genellikle gereksinim olmamıştır ya da olmamalıdır. 'Yaptığının' tümü, gelmesi gerekenin yerine gelmesi gerekmeyeni dinliyor olmasıdır ve notaları bu dinleyiş tarzı, yapılan bir iş ya da yapılan işlerin bir serisi değildir.

Bu nokta bizi imgelenen bir melodiyi izleyen kişinin durumuna götürür. Olgusal olarak bir melodinin bir yönde ilerlerken, bir başka yönde devam edeceğini beklemek, zaten varsaymak, tasavvur etmek ya da imgelemektir. İşitilen şey daha önce dinlenilmiş olmadığı zaman, dinlenilmiş olan şey, sadece işitilmiş olması gereken notalar olarak betimlenebilir ve bu dinleniliş şeklini yansıtan zihin durumu bundan dolayı bir hatalı beklentinin bir türü olmuş olur. Dinleyici olgusal olarak işittiği şeyden hayal kırıklığı duymuştur ya da zihni karışmıştır. Kafasının içinde bir melodiyi baştan sona dinleyen bir kişi, kısmen benzer bir durum içindedir. Tüm zaman boyunca onu ele geçiremeyeceğinin pekâlâ farkında olmakla birlikte, o da ele geçiremeyeceği bir şeyi dinliyor. O da yine yanlış bir melodiye sahip olabilir ve böyle olduğunu ya anlar ya da anlamakta başarısız olur. Kendiliğinden görünen bir olgu ki imgelemek sadece duyumlara ya da duyum-yankılarına sahip olmak değildir, çünkü bu bir melodinin ya yanlış ya da doğru bir versiyonunun kabulü olarak karakterize edilemez.

Birisinin kafasının içindeki bir melodiyi gözden geçirmesi, işitilmiş bir melodiyi izlemeye benzer ve gerçekten onun bir tür provasıdır. Ama imgesel işlemi ötekine benzer yapan şey, sık sık sanıldığı gibi, bütününde benzer notaların, işitilen hayaletlerini birbirine birleştirmek değildir, ama gerçek melodinin işitilen notalarının sesine bağlamaktır. Ama şu da bir olgu ki, her ikisi de melodinin nasıl devam edeceği ile ilgili bilginin kullanımlarıdır. Bu bilgi olgusal olarak işitildiği zaman, melodiyi tanımada ve izlemede uygulanmış olur; onu mırıldanmada ya da çalmada kullanılır, onun yanlış kotarımında hatalara dikkat etmede kendini dışlaştırır; ve yine birisinin onu mırıldandığını ya da çaldığını imgelemesinde ve yine birisinin onu sadece dinlediğini imgelemesinde ortaya konur. Bir melodiyi bilmek, onu tanımak ve izlemek, onu çalmak, çalındığı esnada hataları keşfetmek ve kafanın içinde onu gözden geçirmek gibi şeyleri yapmayı başarabilmektir. Onu ıslıkla doğru olarak

çalabilen ya da kafasının içinde baştan sona geçebilen bir kişinin melodinin nasıl devam edeceğini düşünmediğini onaylayamazdık. Bu türden şeyleri yapmak, melodinin nasıl devam ettiğini düşünmektir.

Ama salt imgesel uygulama, işitildiği zaman, onu izlemekten ya da onu mırıldanmaktan daha sofistikedir; çünkü o, melodiyi izleme ve imal etme düşüncesini içerir, tıpkı boks provası yapmanın gerçekten dövüşme düşüncesini içermesi ya da ikinci elden bir şey söylemenin, birinci elden konuşma düşüncesini içermesi gibidir. Birisinin bilinen bir melodiyi dinlediğini hayal etmesi, eğer melodi gerçekten çalınmış olsaydı, işitmesi gereken notaları 'dinlemesini' içerir. Bu notalar varsayımsal bir biçimde dinlenmektedir. Aynı şekilde birisinin bilinen bir melodiyi mırıldandığını imgelemesi, melodiyi olgusal olarak mırıldansaydı, mırıldanılması gereken notaları 'hazırlamasını' içerir. Bu notalar varsayımsal bir tarzda hazır olmaktadır. Bu çok sessiz bir şekilde mırıldanmak değildir, daha çok eğer birisi sessizliği korumaya çalışmasaydı, olması gereken mırıldanma parçalarını isteyerek mırıldanmamaktır. Diyebiliriz ki, birisinin kendi kendine konuştuğunu ve mırıldandığını imgelemesi, eğer birisi yüksek sesle konuşsaydı ya da mırıldansaydı, üretmesi gereken sözcük ve notaların seslerini üretmekten kendini alıkoymalarının bir serisidir. Böyle işlemlerin nüfuz edilemez bir biçimde gizli oluşlarının nedeni işte budur; sözcük ve notaların büyülü bir hücre içinde üretiliyor olmaları bir yana, bu işlemler onları üretmekten kendini alıkoymalardan oluşur. Birisinin konuşmayı ve mırıldanmayı öğrenmesinden daha sonra, konuşma ve mırıldanmayı imgelemeyi öğrenmesinin nedeni de işte budur. Sessiz, içten konuşma doğurgan susuşların bir akışıdır. Doğal bir biçimde bir şey söylemekten kendini alıkoymak, birisinin hem ne söylemiş olduğunu hem de onu nasıl söylemiş olduğunu bilmesini gerektirir.

Kuşkusuz kimi insanlar, melodileri imgelemenin bazı durumlarında, kendilerini sadece edilgen bir tarzda dinlerken de-

ğil ama aynı zamanda etkin bir biçimde notaları üretirken imgelerler; tıpkı pek çok imgesel konuşmanın, sadece imgelenmiş işitmeyi değil ama aynı zamanda imgelenmiş söz söylemeyi de içermesi gibi. Çok olası ki, kendilerini sesleri imal ederken imgeleyen insanlar, eğer sesli olarak şarkı söyleseler ya da konuşmuş olsalardı, tam olarak etkin hale gelebilecek olan kaslarına hafifçe aktivite verme eğilimi gösterirdiler, çünkü bütünüyle kendini alıkoyma, kısmen alıkoymadan daha zordur. Ama bunlar, bizim şu anda ilgili olmadığımız sorunlardır. Bizim ilgimiz söz gelimi, birisinin işitmediği bir şeyi 'işittiğini' söylemesinin ne anlama geldiğini anlamakla ilişkilidir.

Bu açıklamanın görsel ve öteki imgesel olanlara uygulanması zor değildir. Birisinin Helvellyn'i 'zihin gözüyle görmesi,' Helvellyn'i görmenin ya da Helvellyn'in fotoğraflarını görmenin gerektirdiği görsel duyumlara sahip olmayı icap ettirmez. O Helvellyn'in bir görünüşüne sahip olma düşüncesini içerir ve bundan dolayı, Helvellyn'in görüşüne sahip olmaktan daha sofistike bir işlemdir. O, öteki bilgiler arasında, Helvellyn'in nasıl görüneceği bilgisinin bir kullanımıdır ya da sözcüğün bir anlamında, onun nasıl görünmesi gerektiğini düşünmedir. Dağların görünümünü tanıma işinde gerçekleştirilen beklentiler gerçekten onu imgelemede gerçekleştirilemez ama onu zihinde canlandırma, onu gerçek hale getirmenin bir provası gibidir. Zihinde canlandırma, sönük duyumlara ya da duyumların hayaletlerine sahip olmayı içermekten çok uzak olarak, eğer birisi dağı görmüş olsaydı elde edilmesi gerekli olan şeyi tam da elden kaçırmayı içerir.

Kuşkusuz imgelemin tümü, gerçek yüzleri ve dağları zihinde canlandırmak, ya da tanıdık melodileri ve bilinen sesleri 'işitmek' değildir, biz kendimizi masallardaki dağlara bakarken de imgeleyebiliriz. Kompozitörler, kendilerini cesaretle henüz hiçbir biçimde çalınmamış melodileri dinlerken hayal ederler. Ek olarak, böyle durumlarda, imgesel sahnenin doğru canlandırılmış olmasının ya da 'işitilmiş' olan ve halen kompozisyon

aşamasındaki melodinin gerçekten gitmesi gereken yönden başka bir yönde gitmesinin, Hans Andersen'in ya karakterlerinin kariyerini yanlış rapor etmekten dolayı suçlanabilmesinden ya da öykülerinin olgusal güvenilirliğinden dolayı övülebilmesinden daha fazla olarak, hiçbir sorun oluşturmadığı varsayılabilir.

Rol yapmak ve sözleri aktarmak arasındaki paralelliği dikkate alalım. Bir aktör, bir gün Fransız adam rolünü oynayabilir, bir başka gün Mars'tan gelen bir ziyaretçi rolünü oynaması gerekebilir. Birincinin sunuluşunun nasıl inandırıcı ya da tersi olabileceğini biliriz; ama ikinciyi nasıl bileceğiz? Ya da senin söylediğin şeyi tekrarlayarak konuşmaya başlayabilir ve senin ne söyleyeceğinle ilgili bir konuşma yaparak devam edebilirim. Biz bir anlatının doğru olmasının ne demek olduğunu biliyoruz. Ama bir sözde anlatı ne doğru ne de yanlış olabilir; ama söylenecek olması gereken şeyi söylemeyi başarmakla, o, sadece oldukça az rastlanan bir anlamda karaktere uygun ya da karakter dışı olabilir. Bununla birlikte aktör Mars'tan gelen adam rolünde inandırıcı olmaya çalışarak rol yapıyor ve ben de senin gerçek sözlerini aktararak rol yapıyorum. Bu tam bir çifte sunulu gösterinin provası olmaktadır. Boks provası yapan bir aktörü taklit eden bir çocuk aynı durumdadır, çünkü boks yapmıyor, boks provası da yapmıyor; o, boks provası yapan bir kişinin bazı devinimlerini yansıtıyor. O, sahtenin sahtesi olarak, boks yapıyor. Kendileriyle boks üzerine yorum yaptığımız yüklemlerin boks provası yapmaya iliştirilememesi gibi, kendileriyle boks provası üzerine yorum yaptığımız yüklemler de boks provası yapmayı taklit etmelere iliştirilemezler. Buna paralel olarak, sadece Helvellyn'i görüşümüz üzerine kendileriyle yorum yaptığımız yüklemlerin, Helvellyn'i imgelediğimiz duruma iliştirilemedikleri gibi, aynı zamanda kendileriyle Helvellyn'i zihnimizde canlandırmamız üzerine yorum yaptığımız yüklemleri de Atlantis'i ya da Jack's Beanstalk'u zihnimizde canlandırmalarımıza iliştiremeyiz. Bununla birlikte, biz Atlan-

tis'in ve Beanstalk'un nasıl görülebileceğini taklit ederiz. Böylece bir çifte imgeleme örneği ortaya koyuyoruz.

Şimdi biz Hume tarafından yapılan bir yanlışın yerini saptayacak ve yanlışı düzeltecek bir durumdayız. Yanlış biçimde varsayarak, 'görme' ve 'işitme'nin gölge-duyum sahibi olmak olduğunu iddia eden (gölge duyumlar olabileceğini varsaymak gibi daha fazladan bir yanılgı da içeren) nedensel bir kuram öne sürdü. Buna göre birisi kendisine karşılık olarak daha önceden alınmış duyuma sahip olmaksızın özel bir 'ideye' sahip olamazdı; bir biçimde köşeli bir bere almış olmak, daha önceden köşeli bir obje ile vurulmuş olmayı gerektirir. Zihnimin gözüyle gördüğüm renklerin daha önceden gözlerim açık iken gördüğüm renklerin bir biçimde bende bıraktığı izlerden başkası olmadığını düşünmüş görünüyor. Bu açıklamada doğru olan tek şey, zihnimin gözüyle gördüğüm şey ve kafamın içinde işittiğim şeyin, daha önce gördüğüm ve işittiğim şeye belirli yollarla bağlanmış olmasıdır. Ama bu bağın doğası hiç de Hume'un varsaydığı biçimde değildir.

Biz taklit eylemlerin doğal eylemleri önceden varsaydığını gördük: şu anlamda ki birincilerin kotarılması, özel bir anlamda ikinciler üzerinde düşünmeyi içerir. Ayıların nasıl kükrediğini, canilerin cinayetleri nasıl işlediğini öğrenmemiş olan bir kişi ayıları oynayamaz ya da cinayetleri sahnede canlandıramazdı. Üstelik rol yapanların eleştirilerini de yapamazdı. Aynı şekilde, mavi nesnelerin nasıl göründüğünü, postacının kapıyı nasıl çaldığını öğrenmemiş olan bir kişi de, zihnin gözüyle mavi nesneleri göremez, kafasının içinde postacının kapı çalışını duyamazdı; üstelik mavi nesneleri ve postacının kapı çalışını da tanıyamazdı. İmdi biz nesnelerin nasıl göründüğünü ve nasıl ses çıkardığını başlıca ve kaynak olarak, onları görmekle ve işitmekle öğreniriz. Bilgiyi kullanmanın pek çok yolu arasında bir tanesi olarak imgelemekle ilgili bilginin kazanılmış ve yitirilmemiş olması gerekir. Bizim nesneleri zihnimizin gözüyle görmek için sahip olduğumuz sınırlı yetiyi açıklamak bakı-

mından para-mekanik izler kuramına, Fransızcadan İngilizceye çeviri yapmak için sahip olduğumuz sınırlı yetimizi açıklamak için ona gereksinimimiz olmasından daha fazla gereksinimimiz yoktur. Gerekenin tümü algı ile ilgili dersleri öğrenmenin bazı algılamaları gerektirdiğini, bu dersleri uygulamanın onları öğrenmiş olmayı gerektirdiğini ve imgelemenin de bu dersleri uygulama yollarından biri olduğunu görmektir. İzler kuramının yandaşları, kuramlarını birisinin zihninde akıp giden bir melodi örneğine uydurmalıdırlar. Bu işitsel duyumun yeniden canlandırılmış bir izi midir? Ya da işitsel duyumların bir serisinin yeniden canlandırılmış izlerinin bir serisi midir?

7. BELLEK

İmgelemin bu tartışmasına, anımsama üzerine kısa bir arasöz eklemek uygun olacaktır. Öncelikle 'anımsamak' fiilinin çok yaygın bir biçimde karşımıza çıkan iki farklı kullanımına dikkat etmeliyiz.

(a) Fiilin en önemli, en az tartışılarak kullanılan biçimi, öğrenilmiş bir şeye sahip olmak ve onu unutmamış olmak anlamında kullanılmasıdır. Bu anlamda biz, Grek alfabesini, çakıl taşı yatağından plaja giden yolu, bir kuramın kanıtını ya da nasıl bisiklete bineceğini ya da yönetim kurulunun gelecek toplantısının temmuzun son haftasında yapılacağını anımsamaktan söz ederiz. Bir kişinin bir şeyi unutmamış olduğunu söylemek şu anda herhangi bir şeyi yapıyor ya da deneyimliyor olduğunu ya da düzenli olarak veya zaman zaman herhangi bir şeyi yapar ya da deneyimliyor olduğunu söylemek değildir. Bu, eğer Grek alfabesi ile uğraşırsa, bir yabancının plajdan çakıl yatağı üzerinden geri dönmesi söz konusu olursa belirli şeyleri yapabilir ve yönetim kurulunun gelecek toplantısının temmuzun ikinci haftasında olduğunu söyleyen kişinin yanlışını düzeltebilir demektir.

Bu kullanımda anımsanıldığı söylenen şey, herhangi bir öğrenilen derstir ve öğrenilmiş ve unutulmamış olan şeyin onu

öğrenmenin kuşkusuz, onun unutulmamış olması koşulunu öngörmesine karşın, geçmiş ile hiçbir ilişkisi yoktur. Bu kullanımda 'anımsama,' sık sık, daima olmamakla birlikte, 'bilmek' fiilin uygun görülebilir bir eşanlamlısı olarak ortaya çıkar.

(b) Anımsamak fiilinin bundan oldukça farklı bir kullanımı da şudur: Bir kişinin özel bir andaki bir şeyi anımsamış olduğu ya da gözünün önünde canlandırdığı söylenir; ya da kendi geçmişinin belirli bir dönemini gözünün önüne getirdiği, gözünün önünde canlandırdığı ya da yeniden yaşadığı söylenir. Bu kullanımda anımsama bir olgudur; birisinin başarılı bir biçimde ya da umarsızca yapmaya çalıştığı bir şeydir. Bu olgu onun dikkatini bir süre için meşgul eder ve onu kolayca ya da çaba harcayarak hazla ya da üzüntü duyarak yapabilir. Öğretmen öğrencilerine öğrettiği şeyleri unutmamaları için baskıda bulunurken, avukat tanığa olanları anımsaması için baskıda bulunur.

Bu ikinci anlamda anımsamak (gözünde canlandırmak) imgelemekle ortak bazı özelliklere sahiptir. Tıpkı benim gördüğüm, işittiğim, yaptığım ve dikkat ettiğim şeyleri anımsamam gibi, sadece benim görmüş, işitmiş, yapmış ve hissetmiş olduğum şeyleri gözümün önüne getiririm, tıpkı imgelemde olduğu gibi, göreceli anlamda canlı bir biçimde, göreceli anlamda kolay bir biçimde ve göreceli anlamda bağlantılı bir biçimde anımsarım. Üstelik imgelediğim şeylerin çoğunu bazen isteyerek bazen istençdışı olarak anımsarım.

Unutmama ve anımsama kavramları arasında önemli bir bağlantı vardır. Bir kişinin edimsel olarak bir şeyi anımsadığını, anımsayabildiğini ya da ona anımsatıldığını söylemek o şeyi unutmamış olduğunu içerir; oysaki onun bir şeyi unutmamış olduğunu söylemek, onu tekrar anımsayacağını ya da anımsayabileceğini gerektirmez. Şunu söylemekte bir çelişki olabilir; artık orada daha fazla ne olup bittiğini bilmiyor olmama karşın, piknikte yer aldığına tanık olduğum olayları anımsarım ya da anımsayabilirim. Ama şunu söylemekte bir çelişki

yoktur; olayları anımsayamamakla birlikte, ne zaman doğduğumu ve ne zaman apandisit ameliyatı olduğumu biliyorum. Şöyle bir şey söylemek de saçma olurdu; bu şeyleri unutmamış olmakla birlikte İngilizceden Grekçeye nasıl çeviri yapılacağını, Napolyon'un Waterloo Savaşı'nı nasıl kaybettiğini yeniden gözümün önünde canlandırırım ya da canlandırabilirim. Oysa bunlar fiilin bu anlamında göz önünde canlandırılacak şeyler değildir; çünkü fiilin bu anlamda anımsadığım şeyler, benim bizzat tanıklık ettiğim, yaptığım ya da deneyimlediğim şeyler olmalıdır.

Kuramcılar, bazen bellek-bilgisinden, bellek inancından ve belleğin tanıklığından söz ederler ve bilginin 'kaynakları' ve bilme yolları üzerine tartışılırken, onlar bazen belleğin böyle bir 'kaynak' olduğunu ve anımsamanın da nesneleri bilme yollarından birisi olduğunu ifade ederler. Bunun sonucunda bellek, bazen bilişsel bir yeti ya da güç olarak algının ve çıkarımın yanında yerini alır ve anımsama da bilişsel bir edim ya da süreç olarak, algılama ve çıkarım yapmanın yanında yer alır.

Bu bir hatadır. Eğer bir tanığa olmuş olan bir şeyi nasıl bildiği sorulursa, ona tanık olduğu, ona öyle söylendiği ya da tanık olduğu şeyden ya da ona söylenen şeyden çıkarım yaptığı yanıtını verebilir. Oysa keşfetmiş olduğu şeyi ya unutmamış olmakla ya da yeniden anımsamakla vuku bulan şeyi keşfetmiş olduğu yanıtını veremezdi. Yeniden-anımsama ve unutmama ne bilgi kaynaklarıdır ne de, eğer bu farklı bir şey ise, bilme yollarından birisidir. Birincisi öğrenmiş olmayı ve unutmamayı icap ettirir. İkincisi öğrenmiş olma ve unutmama halidir. Her ikisi de bir öğrenme, keşfetme ve yapılaştırma türü değildir. Tanığın anlattıklarından jürinin çıkarım yapabilmesi anlamı bir yana, yer alan şey anımsamayı, yer alan şeyle ilgili olası çıkarımlar yapabilmek için bulgu olarak kullanmak daha düşük düzeydedir. Tanığın kendisi "gök gürlemesinin tam ardından çatışmanın meydana geldiğini anımsıyorum, o halde olasıdır ki, çatışma tam gök gürlemesinden sonra meydana geldi"

tarzında bir çıkarım yapamaz. Böyle bir çıkarım olamaz; eğer olsaydı bile, iyi bir tanık çıkarım yapmakta iyi olan biri değil, anımsamakta iyi olan birisidir.

Kuşkusuz, tanık, kendisi de şaşırarak imgelemiinden çıkarmak zorunda olduğu şeyi kabul etmeye zorlanabilir, çünkü anımsıyor olarak iddia ettiği şeyi şu ya da bu nedenle anımsayamıyor olabilirdi; başka koşullarda anımsayıp anımsamadığı ya da olayları uydurup uydurmadığı konusunda kuşkuları olduğunu kendisi gönüllü olarak ortaya koyabilir. Ama kanıt gösterilen anımsamaların uydurmalar olabileceği olgusundan, gerçeğe uygun anımsamaların keşifler ya da başarılı araştırmalar oldukları sonucu çıkmaz. Samanyolu ile ilgili olarak bildiğini söylemesi istenen bir kişi ya da Berkshire'ın nehirlerinin ve demiryollarının haritasını çizmesi istenen bir kişi, olguları gösterdiğini bilmediği şeyleri söyleyebilir ve çizebilir ve bunu yapmış olmaktan dolayı şaşkınlığa düşebilir ve bir şeyi yapıp yapmadığından da emin olmayabilir. Ama hiç kimse söylemenin ve çizmenin bilgi 'kaynakları' olduğunu, şeyleri tanıma yolları olduğunu ya da kendilerinden çıkarım yoluyla keşifler yapılan belgeler olduklarını düşünmez. Birtakım şeyleri söyleme ve çizme, en iyisinden zaten öğrenilmiş olan dersleri taşıma, aktarma yollarıdır. Zaten öğrenilmiş bir şeyin okunmasını anımsamak böyledir. O, bir şeyi elde etmiyor, bir şeyi tekrar ediyor; bu, araştırma yapmaya değil, bulunanın tekrar tekrar gözden geçirilişine benzer. Bir kişi özel bir olayı bir gün içinde yirmi kez gözünün önüne getirebilir; bu durumda hiç kimse olmuş olan şeyi yirmi kez keşfettiğini söyleyemezdi. Eğer on dokuz tanesi keşif değil idiyse, birincisi de hiç değildir.

Belleğin bir depo gibi olduğu açıklamaları şu izlenimi verir; bir kişi onun kendi geçmiş tarihine ait olan bir olayı gözünün önüne getirdiği zaman olayın ayrıntıları ona imgesel olarak geri gelmelidir. Ayrıntıları 'zihin gözüyle' 'görmüş' olmalı ya da 'kafasının içinde' 'işitmiş' olmalıdır. Ama bu konuda, 'meli-malı' yoktur. Eğer bir konser izleyicisi, belirli bir parçayı keman-

cının nasıl yanlış çaldığını yeniden anımsamak isterse, yanlış melodiyi ıslıkla çalabilir ya da onu kendi kemanıyla tıpkı sanatçının çaldığı gibi çalabilir ve eğer hatayı aslına uygun bir biçimde tekrar ederse, kuşkusuz sanatçının yanlışını yeniden anımsamış olur. Bu onun sanatçının nasıl yanlış çaldığını tek anımsama yolu olabilir, çünkü kafasının içinde melodileri tekrarlamada zayıf olabilir. Aynı şekilde iyi bir taklitçi rahibin elkol devinimlerini ve yüz ifadelerini sadece onları kendi elleri ve yüz ifadesiyle yaptığında belki tam başarılı olabilir, çünkü o da bunları zihnin gözüyle görme işinde yetersiz olabilir. Ya da iyi bir grafikçi, bir kâğıt üzerine çizmek üzere, eline kâğıt kalem verilene dek, yatın genel çizgilerini ve donanımını anımsamakta başarısız olabilir. Eğer yapılan taklit ve çizilen çizim iyi ise ve eğer yanlış yaptıkları zaman onlara suflörlük yapılmaksızın tam zamanında düzeltiyorlarsa, bu kişilerin arkadaşları, onların görmüş oldukları şeyi anımsamış oldukları konusunda, görsel imgelerinin canlı-gibiliği, çok verimli oluşu ve bağlantılılığı üzerine ve hatta onların varlığı üzerine daha başka ek bilgi istemeksizin tatmin olurlar.

Hiç kimse konser izleyicisinin, taklitçinin ve teknik ressamın, yanlış çalınan melodiyi, rahibin jestlerini ve yatın krokisini yeniden üretmekle bilinecek herhangi bir şeyi ortaya koyduklarını söyleyemezdi. Ama onlar, sadece yanlış çalınmış olan melodinin nasıl işitilmiş olacağını, rahibin jest ve mimiklerinin nasıl görünmüş olabileceğini ve yatın çizilmiş ve donatılmış olduğunda nasıl görünmüş olacağını göstermiş oluyorlar. İmgelerle anımsama, hız olarak daha üstün olma eğilimi göstermesine karşın, tersine etki olarak büyük ölçüde daha düşük olmakla birlikte ilkece farklı değildir; ve doğal olarak doğrudan kamusal bir yararlılığı yoktur.

İnsanlar, kendi görsel imgelerinin fotoğrafik güvenilirliğini abartmaya büyük ölçüde eğilimlidirler. Bu abartmanın temel nedeni, sık sık özellikle uygun bir biçimde anımsatılıp, sorgulandıkları zaman, içinde yer aldıkları olayların çok kapsamlı

ayrıntılandırılmış ve iyi düzenlenmiş sözel betimlemelerini verebildiklerini keşfetmiş olmaları olarak görünmektedir. O nedenle onlar, mademki onların ortaya çıkışları esnasında yapabildikleri gibi, böyle geçmişte kalan olayları şimdi de çok büyük bir ölçüde betimleyebiliyorlar, boşaltılmış sahnenin şu andaki bazı kopyalarına ve hediyelerine karşı öykülerini gözden geçirmekte olduklarını varsayma eğilimindedirler. Eğer bir insan yüzünün betimlemesi, yüzün karşımızda hazır oluşundaki gibi yokluğunda da iyi ise, bu yüzün bir fotoğrafı gibi bir şeyin şu anda hazır oluşuna bağlı olmalıdır. Ama bu da keyfi bir nedensel varsayımdır. "Bir kez tanık olduğum bir şeyi nasıl aslına uygun olarak betimleyebilirim?" Bu soru, şu sorudan daha fazla bilmecemsi değildir. "Bir kez tanık olduğum bir şeyi nasıl aslına uygun olarak zihnimde canlandırabilirim?" Kişisel deneyimle öğrenilmiş şeyleri betimleme yeteneği, dilsel olarak ustalaşmış insanlardan beklediğimiz hünerlerden birisidir. Onun parçalarını zihnimizde canlandırma yetisi bir dereceye kadar pek çok insandan ve yüksek derecede, çocuklardan, tasarımcılardan, polislerden ve karikatüristlerden beklediğimiz bir başka şeydir.

O halde anılarını tekrarlamak, aslında sadık sözel anlatım formuna girebilir. Böyle olduğu zaman, benzetme yoluyla anımsamaktan ve temsil etme yoluyla anımsamaktan ayrılır; çünkü yer alan şey portreleştirilmeyip anlatılır (gerçi anlatma da sık sık dramatik bir portreleştirmeyi dışlaştırır). Açıktır ki burada da hiç kimse "sözel anlatım ya bir bilgi 'kaynağı'dır ya da bir bilgi edinme yoludur tarzında konuşmak istemeyecektir. O, üretim ve tanıtma aşamalarına ait değildir, ihraç etme aşamasına aittir. O, dersleri öğrenmeye değil, onları ezberlemeye benzer.

Bununla birlikte, insanlar canlı gibi olan görsel anımsama, bir görme türü ve bundan dolayı da bir keşfetme türü olmalıdır, tarzında düşünmeye güçlü bir şekilde eğilim gösterirler. Bu yanlışlığın bir güdüsü belki aşağıdaki gibi göz önüne seri-

lebilir. Eğer bir kişi, kendisi tanık olmaksızın denizde bir muharebe olduğunu öğrenirse, o, isteyerek ya da istençdışı olarak sahneyi görsel imgelemde imgeleyebilir. Çok olasıdır ki, kısa bir süre sonra, her ne zaman muharebeyi düşünse, onu oldukça sabitleşmiş bir tarzda betimlemeye geçmiş olur. Ve yine her ne zaman öyküyü anlatması istenilse olasılıkla, oldukça yerleşik sözcüklü bir anlatım içinde olayı betimleme yoluna gidecektir. Ama sahneyi şu an ki rutin tarzda imgelemekten kendisini kolayca alıkoyamamakla birlikte, halen tanık olmadığı sahneleri bu alıştığı yolu ile kendisinin tanık olduğu unutulmayan olayların görsel imgelemde ona 'geri gelmesi' yolu arasında bir ayrım olduğunun farkındadır. Bunları da sabitleşmiş bir yolda zihninde canlandırmaktan kendini alıkoyamıyor, ama onların tekdüzeliği ona zorunlu ve sadece tekrarlamakla yerleşmiş görünüyor. Şimdi olayı orijinal olarak istediği gibi görmüş olabileceğinden daha fazla olarak, istediği gibi 'göremez.' Dikiş yüksüğünü aslında şöminenin köşesinden başka bir yerde görmüş olamazdı, çünkü orası onun bulunduğu yerdi, bunun için ne denli çalışırsa çalışsın, şimdi onu bir başka yerde gördüğünü anımsayamaz. Yapabileceğinin tümü, eğer isterse onu kömür kovasının içinde dururken gördüğünü imgelemektir. Gerçekten, başka birisinin, "onun bulunduğu yer burasıdır," şeklindeki iddiasını kabul etmediği halde, onu kömür kovasının içinde gördüğünü pekâlâ imgeleyebilir.

Bir yarış raporunun okuyucusu, raporun içeriği tarafından dayatılan belirli sınırlamalara bağlı kalarak, yarışı ilkin bir şekilde imgeleyebilir ve sonra isteyerek ya da istençdışı olarak onu farklı ve belki de çatışan bir yolda imgeleyebilir. Ama yarışın tanığı, yarışın daha başka ve daha çok görünümlerini zihninde canlandırabildiği esnada yine de alternatif görünümlerin kesinlikle kural dışına çıktığını hisseder. İmgeleme yoluyla anımsama bünyesinde bir fotoğrafı incelemeye ya da bir gramofon kaydını dinlemeye benzer bir şeye sahiptir demeye yol açan şey işte budur. "Bir yol hariç olayı başka türlü göremem,"

tümcesindeki, '.....emem (yapamam)' eki, "kamera yalan söylemez" ya da "plak melodiyi değiştiremez," tümcelerindeki mekanik olan, '....emez (yapamaz)' ekine ima yollu benzetilmektedir. Ama gerçekte, "bir yol hariç olayı başka türlü göremem" tümcesindeki, '....emem (yapamam)' eki, "Edinburgh'u istediğim gibi heceleyemem" tümcesindeki, '...emem (yapamam)' ekine benzemektedir. Harflerin daha başka bir düzenleniş içinde yazılmış olduğu bir anda, harfleri doğru düzeni içinde yazamam. Ve keza hecelenmesi gerektiğini bildiğim şekilde hecelemiş olduğum anda, Edinburgh'u ve keza daha başka bir şekilde hecelemiş olamazdım. Onu bir başka şekilde değil de bir şekilde hecelemekten beni hiçbir güç alıkoyamazdı; ama basit mantık bir ve aynı işlem içinde, hem bildiğim gerekli olan hecelemeyi ortaya koyma hem de keyfi bir hecelemeyi ortaya koyma olasılığını dışta bırakır. Aynı şekilde hiçbir şey, hiçbir şekilde beni herhangi bir imgeleme gerçekleştirmeye ya da imgelememi şundan daha çok bu şekilde gerçekleştirmeye zorlamıyor, ama eğer ona tanık olduğum zaman sahnenin nasıl göründüğünü anımsıyorsam, o zaman benim imgelemem keyfi değildir. Ve yine çakıl taşlı alandan plaja doğru yolumu belirlerken daha başka bir yoldan ziyade bunu seçmeye zorlanıyorum. Ama eğer bunun doğru yol olduğunu biliyorsam, o zaman, mantıksal olarak, hem doğru olarak bilinen yolu hem de bir başka yolu seçemezdim.

Kemancının hatasını, notaları ıslık çalmak suretiyle ve tıpkı kemancının onları yanlış çaldığı şekilde yeniden üreten konser izleyicisi örneğini tekrar dikkate alalım. Eğer başka türlü ıslık çalarsa, kemancının hatasını ortaya koyamayacağı tek anlam vardır. O da şu anda ıslık çaldığı gibi çalmak 'zorunda' olduğudur. O, ıslıkla çaldığı şeyi, ıslıkla çalar, çünkü o, viyolonistin yaptığını işitmiş olduğu şeyi unutmamıştır. Ama buradaki 'çünkü' bir neden-etki bağı göstermemektedir. Onun ıslıkla çalışı ya viyolonistin yanlış performansı tarafından ya da onu kendi özgün işitmesi tarafından nedensel olarak yönetil-

memekte ya da kontrol edilmemektedir. Daha ziyade işitmiş olduğu şeyi unutmamış olduğunu söylemek, hatayı aslına sadık bir biçimde ıslıkla çalarak yeniden üretmek gibi bazı şeyleri yapabileceğini söylemektir. Viyolonistin hatasını aklında tutmaya devam ettiği sürece, onu aslına sadık bir biçimde yeniden icra etmek suretiyle, hatanın ne olduğunu göstermek, bizim bazı türden şeyleri yapabilmeye ya da yapmaya hazır olmaya devam etmemiz demektir. Usunda tutmakla anlatılmak istenen şey işte budur.

Eğer bir çocuk bir şiiri ezberlemeye koyulursa, ama onu tümüyle ya da kısmen yanlış olarak öğrenirse, biz onun şiiri ezberlemiş olduğunu ve yanlış aktarmanın bir tür aktarma olduğunu da söyleyemeyiz. Eğer bize birisinin bir sözcüğü hecelediği ya da oluşturduğu söylenirse, "ama onu doğru olarak mı yaptı?" diye sormayız. Çünkü yanlış hecelemek ve yanlış oluşturmak, hecelemek ve oluşturmak olamazdı. Ama doğal olarak bu fiillerin, 'hecelemeye çalışmak' ve 'oluşturmaya çalışmak' deyimleriyle aynı güce sahip olan kullanımları da vardır. Bu kullanımlarda onlar, anlamlı olarak 'başarısız bir biçimde' zarfı ile nitelenebilirler.

'Anımsamak', 'anımsamaya çalışmak' anlamını bir yana bırakırsak, aynı şekilde bir 'sahip olma' fiilidir. 'Başarısız bir biçimde anımsamak' ve 'yanlış bir biçimde anımsamak' kuraldışı terimlerdir. Ama bu demek değildir ki, dikkatli olmak zorunda olmaksızın bizi hedefimize doğru taşıyan daha baştan ayrıcalıklı bir yetiye sahibiz. O, sadece şu anlama gelir; eğer olayları, onları bize göründüğünü bildiğimizden daha farklı imgelersek ve eğer, söylediğini bildiklerimizden daha başka sözcükleri konuşmacıya atfedersek, o zaman biz aktarma işinin dışında bir anımsama yapmıyoruz demektir. Anımsama bazen çok çalışmamız gereken ve sık sık ortaya çıkarma başarısı gösteremediğimiz bir şeydir; ve çok sıklıkla da onu başarıp başaramadığımızı da bilmiyoruz. Böylece bir şeyi anımsamış olduğumuzu iddia edebiliriz, ve sonra iddiamızı geri almaya ikna edile-

biliriz. Ama 'anımsama' bir sahip olma fiili olmakla birlikte, bir keşfetme, çözme ya da kanıtlama fiili değildir. Daha çok, 'ezberleme,' 'betimleme,' 'aktarma' ve 'taklit etme' gibi bir gösterme fiilidir ya da en azından böyle fiillerle çok sıkı bir ilişki içindedir. Anımsamada iyi olmak, araştırıp-keşfetmede iyi olmak değil, ama, sunuş yapmakta iyi olmaktır. Eğer 'anlatma' düzyazısal sunuşlar kadar düzyazısal olmayanları da kapsıyorsa, o, anlatma-öyküleme kabilinden bir ustalıktır. Anıları göreceli anlamda 'aslına sadık,' 'canlı gibi' ve 'doğru' olarak betimlememizin ve özgün, parlak ya da keskin şeklinde betimleyişimizin nedeni işte budur. Ve yine salt birtakım şeyleri, çok iyi anımsayan insanlara 'zeki' ya da 'gözlemci demiyoruz. Bir öykücü bir tür dedektif değildir.

IX

US

1. ÖNSÖZ

Şimdiye dek Us, Anlama Yetisi ya da düşünce, yargı, çıkarım ya da kavram üzerine çok az olumlu bir şey söylemiş bulunuyorum. Bu az miktarda söylemiş olduğum şey de geniş ölçüde değer düşürücü bir yönelim içinde olmuştur. Çünkü 'amaçlı,' 'maharetli,' 'dikkatli,' 'tutkulu' ve 'istençli' gibi sıfatların kullanımı, nedensel bir önkoşul olarak, bilişsel ya da kavram oluşturucu işlemlerin oluşumunu gerektirir biçimindeki genel iddiaya tekrar tekrar karşı-kanıt göstermeye çalıştım. Olasılıkla, planlayıcı ve kuramlaştırıcı işlemlerin kendilerinin de amaçlı, maharetli, dikkatli, tutkulu, istençli ve bunlara benzer olanlar gibi nitelenebilecekleri ve bu işlemleri de sadece gemici düğümü bağlama, melodileri izleme ya da saklambaç oynama gibi uğraşlarla benzerlik içinde olan özel uğraşlar olarak kabul ettiğim izlenimini bırakmış oldum.

Eski aristokratın ofisindeki böyle bir demokratikleştirme her şeyden daha fazla şok edici görünecektir. Çünkü 'Us' ve 'Ussal'ın eşanlamlısı olarak 'zihin' ve 'zihinsel'in kullanımı çok yaygın bir alışkanlık biçiminde süregelmektedir. Sınava çekilen birisine, belirli türden akademik görevleri nasıl en iyi bi-

çimde başarabileceğini söylemesi istendiği sırada, ne türden bir zihne sahip olduğunun sorulması oldukça deyimseldir. Adayın hayvan sever, utangaç, müziğe düşkün ve esprili olduğunu söyleyerek yanıt vermesi sorguya çekeni şaşırtacaktır.

Şimdi, özellikle ussal güçler, yönelimler ve performanslar ile ilgili kavramların belirli özelliklerini tartışmanın zamanı gelmiştir. Gerçekten, yaygın olarak postüla edildikleri gibi nedensel bir öncelikleri olmaksızın bu kavramların belirli türden bir önceliğe sahip oldukları gösterilmeye çalışılacaktır.

2. USUN SINIR ÇİZGİSİ

İnsan yaşamında usun yeri, bilinç eğretilemesiyle ya da bilinç eğretilemesi olmaksızın, belirli modelleri izleverek betimlenmeye çalışılır. Bazen Ustan özel bir organmış gibi söz edilir; güçlü ya da zayıf uslar, güçlü ya da zayıf gözlere ve kaslara benzetilir. Bazen Anlama Yetisinden, ürünlerini müşterilerine, bankalar ya da perakende satıcılar aracılığıyla yayan bir tür basım kurumu ya da darphane imiş gibi söz edilir. Ve bazen Ustan konuşmasının tam ortasında, dileyicilerine buyruk ve öğütlerini yönelten bilge söylevci ya da yargıçmış gibi söz edilir. Şimdi bizim, tartışmamızı dayandıracağımız terimleri sağlamak için bu ve bunlara benzer modellerin uygun olmadığını kanıtlamak bakımından herhangi bir zorunluluğumuz yoktur. Kaldı ki bu modellerde altta yatan bir vaat, daha işin başında, tüm bu modellerden kuşku duymamızı gerektiriyor. Biz güçlü ya da zayıf gözlerin ve kasların bizim yapabilmemizi sağladığı ya da bizi yapmaktan alıkoyduğu şeylerin ne olduğunu, oldukça tam bir şekilde söyleyebiliriz; yine özel bir söylevci tarafından, söylevinde bildirilen şeylerin ne olduğu ve ne olmadığını da söyleyebiliriz. Ama ussal olarak sınıflanması gereken insan eylemleri ve tepkileri sorulduğu zaman benzer ölçütlere sahip bulunmuyoruz. Matematiksel hesaplama kuşkusuz bu kategoride sınıflandırılabilir, ama eğer hata dolu ise ya da şans eseri

yapılmış ise ya da papağan gibi ezbere söylenmişse ne olacak? Münazaracı kanıtlama mı; ama eğer onun güdüsü, daha kötü olanın daha iyi neden olduğunu göstermeyi başarma isteği ise, o zaman ne olacak? Felsefe yapmak mı? Ama eğer düşünme tutku dolu ise ne olacak? Olguları toplamak ve birbirine bağlamak mı? Ama eğer onun koleksiyonu kargacık burgacık ise ve bir araya getirilişi imge dolu ise, o zaman ne olacak?

Bazı açıklamalarda doğruluğu keşfetme amacı tarafından yönlendirilmiş olmak ussal işlemlerin belirleyici bir özelliği olarak gösterilir. Ama briç ve satranç, ussal oyunlar olmakla birlikte, onlarda gereksinim duyulan ussal işlemlerin icra edilmesinin amacı, doğruluğu keşfetmek değil, zafer kazanmaktır. Mühendisler kafalarında birtakım planlar yaparlar, ama onlar bilgiye katkı yapma amacı gütmezler. Yasa-koyucu soyut terimlerle ve sistematik bir şekilde düşünmelidir ama onun çabaları kuramlarda değil, yasa layihalarında dile gelir. Tersine, yaşlı adamın anıları doğruların heybetli, ürkütücü bir cisimleşmesi haline gelebilir, ama biz bu anılar yığınını asgari düzeyde bir ussal gücün kullanımından daha fazlasının bir göstergesi olarak sınıflamakta kuşkuya düşeriz. Yaşlı adam bir zamanlar ne oldu diye düşünüp keşfetmeye çalışmamaktadır; onları sadece anımsamaktadır. Yine aynı şekilde bebeğin, göz, kulak, burun, dil ve parmaklarıyla nesneleri tanımasına yol açan keşiflerini merak dolu ussal güçlerin sergilenişi olarak kabul etmeyiz. O, bunlarla ilim-irfan kazanmış olmuyor.

Ne de 'ussal'ın ne olduğu ve ne olmadığı ile ilgili sınırlar, düşünme kavramını referans göstermekle daha açık hale getirilebilir. Çünkü 'düşünme', sadece 'ussal' gibi bulanık, belirsiz olmakla kalmıyor, ama aynı zamanda kendi yapısında da çok anlamlılıklar taşıyor. Bir anlamında düşünmek fiili 'inanmak' ve 'varsaymak' fillerinin eşanlamlısı olarak kullanılmaktadır. Böylece bir anlamda bir kişi için çok sayıda aptalca şey düşünmek mümkündür, bir diğer anlamda çok az şey düşündüğü söylenebilir. Böyle bir insan hem safdil hem de ussal olarak ya-

vaştır. Oysa öteki anlamında bir kişi 'yaptığı şeyi hakkıyla düşünüyor' olarak söylenebilir; örneğin çok yoğun bir dikkatle kişinin piyano çalarken böyle düşündüğü söylenebilir; ama o, Zihninde ölçüp-biçiyor ya da herhangi bir biçimde kara kara düşünüyor demek değildir. Eğer hangi öncülleri dikkate aldığı, hangi sonuçları çıkarmış bulunduğu ya da tek kelimeyle, ne tür düşüncelere sahip olduğu sorulsa, olasılıkla, onun gerçek yanıtı şu olacaktır: "Hiçbir düşünceye sahip değilim, hiçbir şekilde herhangi bir önermeyi oluşturmaya ya da düzenlemeye ne zamanım var ne de ilgim var. Zihnimi çalmaya yöneltmişim, problemler kurgulamaya ve hatta nasıl çaldığımı kendi kendime açıklamaya da değil."

Bazen şu da söylenir; bir 'ussal süreç' ya da 'düşünme' ile özel bir anlamda *par excellence* [başlıca] sözcük ve tümce gibi simgelerde gerçekleşen bir işlem akla gelir. "Düşünmede ruh kendi kendisiyle konuşuyor." Ama bu hem çok geniş, hem de çok dar bir yaklaşım olmaktadır. Şiirini ya da çarpım cetvelini ezberden okuyan bir çocuk, belirli bir ifade etme süreci kullanmaktadır, ama sözcüklerin ve tümcelerin ne anlama geldiğine dikkat etmemektedir. O, anlatımları kullanmıyor ama onları bir papağan gibi tekrarlıyor. Yoksa bir düşünürün yaptığı gibi, söylediklerini dikkatli ve amaçlı olarak oluşturduğu asla söylenemez. Eğer ilk kez öğrendiği yabancı bir şiir, tahta parçalarından oluşturulmuş bir bulmaca şeklinde ise, çocuk bu kez, şiirin tümcelerinin ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikri olmamasına karşın, onların gerçek düzenlemelerini bulabilmek için dikkatle, etkili bir biçimde çalışmak zorundadır. Düşünme spesifik anlamların araçları olarak, karmaşık anlatımları oluşturmaktan ibarettir bile denemeyecektir, çünkü biz, salt bir başkasından devşirdiği ifadeleri izleyen birisinin de düşündüğünü kabul ediyoruz. O, kendi fikirlerini sözcüklere dökmüyor ama bir başkasının sözcüklerinden fikirlerini elde ediyor.

Öte yandan sözcük, kod-simgeleri diyagram ve resimler gibi, birtakım anlatımların kullanılmadığı bazı durumlarda, bir kişinin gerçek düşünsel bir çalışma yaptığını kabul etmeliyiz. Bir kişinin karmakarışık bir yün çilesini çözmeye çalışırken, satranç tahtası üzerindeki oyunun bir pozisyonu üzerinde inceleme yaparken, yap-boz parçalarını doğru olarak birleştirmeye çalışırken, genellikle içten sessiz bir konuşma da eşlik etmediği halde, düşünüp taşındığı kabul edilir.

Son olarak daha önce de değinildiği gibi, hazırlıksız ve hazırlıklı konuşma arasındaki ayrım burada önemli olmaktadır. Bizim günlük toplumsal nitelikli gevezeliklerimizin büyük bir bölümünde biz ne söyleyeceğimizi ya da onu nasıl söyleyeceğimizi tartmaksızın dilimizin ucuna ilk gelen şeyleri söyleriz; söylediklerimizi savunmak için hiçbir meydan okuma ile karşılaşmaksızın, söylediklerimiz arasındaki bağlantıları aydınlatmakla, sorularımızın amacını ya da dil dökmelerimizin gerçek nedenini açıklamakla karşı karşıyayızdır. Bizim konuşmamız sanatsız, kendiliğinden ve ağırlıksızdır. Anımsanılmak ya da kaydedilmek için düzenleme yapmaya çalışılmaz ya da böyle bir anlam taşımaz. Bununla birlikte bizim sözlerimiz kendi anlamlarını taşımakta ve dinleyen kişi onları anlayarak uygun bir biçimde yanıtlamaktadır.

Oysa bu konuşma biçimi, birisinin yargıda bulunduğunu, zihninde tarttığını, neden gösterdiğini ya da bir şeyi düşünüp sonuç olarak çıkardığını söylediğimiz zamanki konuşma biçimi değildir. Biz bir kişinin ussal güçlerini gevezelik şeklindeki konuşmalarıyla yargılamıyoruz. Biz onun ussal güçlerini daha çok yönlendirilmiş, disiplinli ve ciddi, görev başındaki ses tonu ile yaptığı konuşma tarzıyla yargılıyoruz ve görev başında olmayan ses tonu ile yaptığı konuşmaları dikkate almıyoruz. Bununla birlikte, bir kişinin entelektüel olanaklarını, bunlar onun öğretici konuşmalarının dışında bile kalsa, kısmen yaptığı ve duyarlık gösterdiği şakalarıyla ölçüyoruz. Kuramcılar hazırlanılmamış gevezeliklerle, içerikli söylevler arasında sa-

dece bir derece farkı görmeye eğilimlidirler; buna göre, dosdoğru dudaklarımızın ucuna gelerek söylenen şeyler, tıpkı ciddiyetle ortaya konan bildirilerin yansıttığı gibi, aynı türde ussal süreçleri yansıtırlar. Ama pratikte biz, bir kişinin mantıklılık, dirayet ve kavrayışına değer biçerken sadece ikinciyi dikkate alıyoruz. Böylece pratikte düşünme olarak, her türlü zekice-anlatım kullanmayı değil ama sadece ya da başlıca çalışma olarak yapılan şeyi dikkate alıyoruz. Hazırlıksız konuşmayı aşağı-düzeyde kuram oluşturma ya da plan yapma kabul edemeyiz ve kabul etmemekte de oldukça haklıyızdır. Herhangi birisinin kuram ve planlarında ilerleme kaydetmesi sıradan gevezeliğin konusu değildir. Nasıl ki ağır ağır gezinmeyi ve mırıldanmayı da ılımlı yorgunluk olarak kabul edemeyeceğimiz gibi. Ama her şeyden sonra 'ussal'ın ve 'düşünce'nin kesin sınırları çizilmiş bir tanımını verme ile ilgili tüm çabalar şurada ya da burada yıkılırsa, bu önemli midir? Biz kentsel alanların kırsal alanlardan, oyunların işlerden, ilkbaharın yazdan nasıl ayırt edileceğini ve marjinal durumların keşfiyle sıkıntı duymayacağımızı da oldukça iyi biliyoruz. Matematiksel bir problemi çözmenin ussal bir görev olduğunu, bir dikiş yüksüğünü aramanın ussal-olmayan bir görev olduğunu, oysa bir ritim aramanın orta yol olduğunu da biliyoruz. Briç ussal bir oyundur, mendil kapmaca ussal-olmayan bir oyundur. Komşuya-yalvarma oyunu ise ne o ne bu, ikisi ortası bir şeydir. Usun ve düşüncenin kavramlarını bizim günlük kullanımımız ılımlı sayıda sınır çizgisindeki durumların keşfiyle sıkıntıya girmiş olmaz.

Kuşkusuz bazı amaçlar için bu bir sorun değildir. Ama bizim için büyük ölçüde sorun oluşturur. Bu şu demektir ki aynı şey hem Us, Entelekt ya da Anlama Yetisinden özel bir yeti ya da gizli bir organmış gibi söz eden daha eski kuramlar için, hem de, yargılama, kavrama, öngörme ve usavurmadan ve bunlara benzer geri kalanlardan özel ussal süreçler olarak söz eden daha yeni kuramlar için de yanlıştır. Onlar gerçekte daima

belirleyemedikleri şeyler için belirleme işaretlerine sahipmiş gibi davranıyorlar. Bilgibilimin ticari adlarını ne zaman uygulayıp ne zaman uygulamayacağımızı her zaman bilemiyoruz.

Yeniden başlayalım. Ussal güçler ve performanslarla öteki öğrenilen ve alışılan performanslar arasındaki fark gösterilmek istenirken, pek çok insanın ön sırasında yer alan bir fikir vardır. Ussal güçler dersler dizisiyle gelişen ve sınavlar dizisiyle yoklanabilen güçlerdir. Ussal görevler ise bunların ya da bunların bazılarının sadece eğitimini alan kişilerin gerçekleştirebileceği görevlerdir. Entelektüeller ise piyasada varolan en yüksek eğitimden yararlanmış kişilerdir ve entelektüel konuşma eğitilmiştir ve konuşmayı eğitir. Doğuştan ya da eğitim yoluyla öğretilmemiş hünerler, entelektüel kazanılmışlıklar arasında sınıflanamazlar ve hatta başlıca salt bir taklitle öğrenilen sanatlar bile tıpkı atlayış yapmak, snap oynamak ve gevezelik etmek gibi ussal başarılar içinde ele alınamazlar. Bu sertifika, en azından bir kısmı, kitap ve konferanslar ve genelde öğretici anlatım aracılığıyla öğrenilen derslerden yararlananlar için kullanılır.

Açıktır ki (1) karşılıklı konuşmayı izlemeyi ve kullanmayı zaten öğrenmemiş olan hiç kimse öğretici / didaktik konuşmayı izleyemez ya da uygulayamazdı. (2) Didaktik konuşmanın kendisi hazırlanılmış konuşmanın bir türüdür. O kendisiyle öğretim verilen konuşma ve bir dereceye kadar öğretimin ürünüdür. Onun da kendine özgü alıştırmaları vardır; sosyal nitelikli ve karşılıklı konuşma içinde söylenip yazılmaz, tersine sosyal olmayan alıştırma biçiminde söylenir ve yazılır. O, hâkimane bir biçimde söylenir. Eğer parlak bir karşılıklı konuşma etkisi bırakıyorsa bile, sadece iyi bir karşılıklı konuşma olarak kabulü uygun olmayan bir tarz olarak bilinir, çünkü karşılıklı konuşmacı biçem aldatıcı olarak tanınır. Daha sonra göreceğiz ki ussal olanı olmayandan kendisiyle bazı şeylerin öğrenilir olarak süregeldiği akademik makine terimleriyle sınır çizerek ayırmanın bu, görünüşte önemsiz yolu arkasında çok önemli bir şey yatmaktadır.

Şimdi düşünme ve düşünce kavramlarının bazılarını tartışmak zorunlu olmaktadır. Birisinin bir şeyi sonuç olarak çıkarmak için düşünmekle meşgul olduğunu söylediğimiz zamanki anlam ile, düşündüğü şey şöyle şöyle bir şeydir, dediğimiz zaman beliren anlamı birbirinden açıkça ayırt etmemiz gerekir; yani düşüncenin zorlu, uzatmalı, kesintiye uğramış, dikkatsiz, başarılı ya da nafile olabileceği anlamındaki 'düşünce' ile bir kişinin doğru, yanlış, geçerli, yanıltıcı, soyut, yadsınmış, paylaşılmış, yayımlanmış ya da yayımlanmamış düşüncelerinden söz ettiğimiz anlamdaki 'düşünce'yi birbirinden ayırt etmek gerekmektedir. Birinci anlamda biz, bir kişinin bir zaman süresi içinde ya da zaman süreleri boyunca meşgul olduğu bir işten söz ediyoruz. İkinci anlamda ise böyle bir işin sonuçları üzerine konuşuyoruz. Bu ayrım çizgisini çizmenin önemi, ulaşılan sonuçların betimlemelerinden ödünç alınan terimlerle, bir şeyleri ortaya çıkarmak-bir sonuca varmak için düşünme işini betimlemenin halen etkili bir moda olmasından kaynaklanmaktadır. Biz yargılayan, soyutlayan, sınıflayan, sonuç çıkaran, indirgeyen, yüklem veren ve bunlar gibi şeyleri yapan insanların öykülerini işitiriz; sanki bunlar edimsel olarak özel insanlar tarafından, düşünüp taşınmalarının özel evrelerinde gerçekleştirilmiş, kaydedilebilir işlemlermiş gibi ele alınmaktadır. Ve mademki öteki insanları, bu şeyleri yapma edimleri içinde iken gözlemleyemiyoruz ve hatta kendimizi bile onları yapma edimleri içinde yakalayamıyoruz, o zaman biz, bu edimlerin çok gizli, saklı olaylar olduğunu ve onların ortaya çıkışını sadece konunun uzmanı bilgibilimcilerin kehanetleri ve çıkarımları aracılığıyla öğrenebileceğimizi kabul etmeye doğru sürüklendiğimizi hissediyoruz. Bu uzmanlar bizim bu işleri yaptığımızı, tıpkı anatomistlerin, içimizde olup biten ve bilgimiz dışında olan sindirimsel ve beyinsel süreçleri bize söyledikleri gibi söylüyor görünüyorlar. Böylece bizim uslarımız, onların gizli kapaklı işlevleri üzerine bu para-anatomistlerin

bize öğretecek çok şeyleri olduğuna göre, etsiz-kansız organlar olmalılar.

'Yargı', 'tümdengelim', 'soyutlama' gibi sözcüklerin, zihinde düşünüp-tartmanın ürünlerinin sınıflanışına ait olduklarını ve düşünüp-tartmanın içerdiği edimleri göstermek üzere ele alındıkları zaman yanlış-ödünç alınmış olduklarını göstermeyi umuyorum. Onlar biyografi sözlüğüne ait değildir, ama kitap, söylev, tartışma ve raporlar üzerine yazılan eleştiri yazıları sözlüğüne aittirler. Onlar bilirkişilerin sözcükleridir, biyografi yazarlarının sözcükleri değil.

3. KURAMLARIN OLUŞTURULMASI, KAZANILMASI VE KULLANILIŞI

Amaçlarının doğrulukları keşfetmek olduğunu imlemeksizin ussal olarak betimlenebilecek olan ve hem oyun hem de iş olarak karşımıza çıkan pek çok amatörce uğraş olmakla birlikte, amaçları hakikatleri keşfetmek olan amatörce uğraşların özel ailesini erken bir biçimde göz önüne almamızın önemli nedenleri vardır. 'Amatörce uğraşlar ailesi' diyorum çünkü Öklid, Thucydides, Adam Smith, Newton, Linnaeus, Porson ve Bishop Butler'ın tümünün de benzer olarak davrandıkları gibi davranmakla maddi hiçbir şey kazanılmış olmazdı.

Bu adamların her birinin yaptığı işten sağladıkları ad ve şöhret 'kuram oluşturma' olarak belirtilebilir; gerçi kuram sözcüğü oldukça farklı anlamlara sahiptir: Sherlock Holmes'un kuramları Marx'ın kullandığı yöntemlerle inşa edilmemiştir ve yine onların kullanımları ve uygulamaları da Marx'ınkilere benzemez. Ama onların her ikisi de kuramlarını öğretici düzyazı içinde vermeleri bakımından birbirine benziyordu.

Kuramlar inşa süreçleri ya da işlemleri üzerine daha özgül bir şeyler söylemeden önce birisinin bir kurama sahip olması ile ne denmek istendiği üzerinde duralım. Bir kuram oluşturmak, bir kuramı elde etmeye çaba harcamaktır ve bir kuram

sahibi olmak onu elinde tutmuş olmak ve unutmamış olmaktır. Bir kuram oluşturmak yolculuk yapmaktır; ama bir kurama sahip olmak gidilecek yerde olmaktır.

Bir kuram ya da plana sahip olmak, bir kaleme sahip olmanın onunla yazıyor olunmasından daha fazla olarak, herhangi bir şeyi yapıyor ya da söylüyor olmak değildir. Bir kaleme sahip olmak, eğer koşullar böyle yapmayı gerektirecek şekilde ortaya çıksaydı, onunla yazı yazıyor konumu içinde olmaktır; ve bir kuram ya da plana sahip olmak, onu ya söylemeye ya da uygulamaya hazırlanmış olmaktır. Bir kuram ya da plan inşa işi, kişinin kendisinin böylesi hazırlanmış olması işidir.

Diyebilirim ki, bir kurama sahip olan kişi onu anlatmaya ya da bunu yapmasa bile uygulamaya hazırlanmıştır. Buradaki fark nedir? Bir kuram anlatabilecek bir konum içinde olmak, kuramın ne olduğunu öğrenmek isteyen ya da öğrenme gereksinimi içinde olan birisine ya da belki de bir başka kuramcıya, sözel olarak ya da yazı ile kuramın sonuçlarının, kuramın çözümlediği problemlerin ve belki de bunları kabul etmenin ve rakip yanıtları yadsımanın nedenlerinin usa uygun bir açıklanışını verebilmeyi başarmaktır. Bir kurama sahip olmak, onunla ilgili dersleri ya da tazeleyici ve geliştirici dersleri yürütebilmeyi içerir. Böyle derslerin zeki izleyicisi de eğer uygulamaksızın onu kavrayacak kadar sofistike ise, kendisi de bu kurama ya da bir başkasına sahip olur hale gelir. Ama sadece ve öncelikle onları anlatmak için donanmış olmak gerekiyorsa, plan yapmaktan daha fazla olarak kuramları oluşturmalıyız. Kendi kendisine ya da öteki öğrencilere didaktik egzersizler vermenin temel noktası, onları bu dersleri daha yeni didaktik amaçlardan daha başka amaçları çıkarmak için kullanmaya hazırlamaktır. Columbus, sadece coğrafya derslerinde anlatılana ekleme yapmak için keşifte bulunmadı. Bir kuram ya da plana sahip olmak, sadece birisinin kuram ya da planının ne olduğunu söylemeyi başarabilmek değildir. Bir kuramı anlatmayı becerebilir olmak, gerçekten onun didaktik açılımını vermeyi başara-

bilmektir. Öklid kuramları üzerine ustalık, sadece onları aktarabilme yeteneğinden ibaret değildir; aynı zamanda onlara yapılan eklemeleri çözebilmek, onlara yapılan karşı-çıkışları karşılayabilmek, onların yardımıyla yüzeylerin boyutlarını anlama yeteneğidir.

"Bir kuram didaktik açıklamadan daha başka açıklamalara nasıl çevrilebilir?" sorusuna tek-yönlü bir yanıt yoktur. Sherlock Holmes'un kuramları öncelikle suçluların tevkif ve mahkûmiyetlerinde, planlanmış suçların gerçekleştirilmesini engellemekte ve suçsuz zanlıların temize çıkmasını sağlamakta kullanılmak üzere düşünülmüşlerdir. Onun kuramları ayrıca, dedektiflik tekniklerinin öğretici örnekleri olmak üzere düşünülmüşlerdir. Onun kuramları eğer onlardan edimsel olarak tümdengelimsel sonuçlar çıkarılabilir, eğer suçlular tutuklanabilir ve bunlarla ilgili olarak kuşkular ortadan kaldırılabilir ise işte o zaman uygulanmış sayılabilirlerdi. Newton'un kuramları onların temeli üzerinde doğru öndeyiler ve yeniden düzenlemeler yapılabildiği zaman, onlarla uyumlu olarak makineler planlandığı zaman, sürekli-devinim makinelerinin yapımından vazgeçildiği zaman, diğer bazı kuramlar yıkıldığı ya da diğer bazıları onun kuramlarıyla sistem halinde bütünleştiği zaman, kuramlarının bütününü ya da parçalarını kavrayan başarılı öğrenciler tarafından konferanslar verilip, kitaplar yazılabildiği zaman ve nihayet onun kuram oluşturma tekniklerinin tümü ya da bir bölümü öğrenilip, onun örneğine göre başarılı bir biçimde yeni araştırmalarda uygulandığı zaman kullanılmış sayılabilirdi. Bir Newtoncu olmak sadece Newton'un ne söylemiş olduğunu söylemek demek değildir, ama aynı zamanda Newton ne söyleyebilirdi, ne yapabilirdi, işte bunları da söylemek ve yapmaktır. Bir kurama sahip olmak çeşitli devinimleri yapmaya hazırlanmış olmaktır; bunlardan sadece bazıları öğretilebilen şeylerdir ve kendisine ya da bir başkasına, yani birisine bir şey öğretmek tersine onu bir görevler çokluğuna hazırlamaktır, bunların sadece bir kısmı daha ileri öğretmeler olacaktır.

Bundan dolayı, diyebiliriz ki, ruh, kuram oluşturma eyleminde *inter alia* kendisini didaktik olarak konuşmaya ya da yazmaya hazırlamaktadır; ve alıcı için düşünülen iyilikler, çeşitli ve yeni yollar içinde eylemde ve tepkide bulunmaya hazırlanılmışlığı edindirmekten ibarettir ve bunlardan sadece bazıları daha ileri öğretici bildiriler olacaktır. Bunlar us kavramını sadece didaktik konuşmalar yapan ya da bunları kavrayan bir güç olarak düşünmenin neden yanlış olduğunu bir parça olsun göstermiş olmaktadır. Ama öğrenilen işlemlerin bazıları muhakkak ki daha ileri didaktik konuşmalar olacaktır, çünkü didaktik konuşmayı dikkatle dinleyerek öğrenilen en azından bir şey, tam da bu aynı şeylerin ya da aynı etkiye sahip olan şeylerin nasıl söyleneceği ya da en azından bu tarzda nasıl konuşulacağıdır. Acemi er en azından komut sözcüklerini ve komutanların onları nasıl verdiğini öğrenir. Herhangi bir konudaki bir ders bu çeşitten dersleri verme ve alma konusundaki bir derstir. Galileo, yıldızların, sarkaçların ve teleskopların işleyişleri ile ilgili olarak ders verirken, aynı zamanda kendi örneği ile herhangi bir konu üzerine nasıl bilimsel olarak konuşulacağını da öğretmiş oluyordu.

Şimdi de kuram oluşturma (inşa etme) işine gelelim. İlkin bu deyimi matematik, hukuk, filoloji ve felsefe gibi bir koltukta ya da masada oturularak yapılan işlemlerle sınırlandırmıyorum. Columbus, Atlantik'in batı yakası ile ilgili açıklamalarını, o yöne yolculuk yapmasaydı ortaya koyamazdı ve yine Kepler de, güneş sistemi ile ilgili açıklamasını o ve Tycho Brahe, yıldızlarla ilgili gözlem çalışmalarına usandırıcı bir biçimde saatler harcamamış olsalardı ortaya koyamazlardı. Bununla birlikte biz, nihayet oluşturulmuş ve bunun sonucu olarak eğitimli dünyaya, ağızdan dökülen sözcüklerle ya da yayımlanmış olarak öğretilebilen kuramları, bu kuramların oluşturulmasına yarayan çabalardan ve gözlemlerden ayırt ediyoruz. Kuramların formülasyonları, raporları ya da yapılan gözlemleri ve işlem serilerini referans gösterir ama bu kuramlar gözlemlerin ken-

dilerini, çalışma süreçlerini dışlaştırmaz. Araştırmanın sonuçları düzyazı şeklinde açıklanabilir, ama araştırma genellikle kalemle işlem yapmanın dışında, aynı zamanda mikroskop ve teleskoplarla, terazi ve galvonometrelerle aynı zamanda, cetvel ve turnusol kâğıdı gibi araç gereçlerle de işlem yapmayı içerir.

Yine kuram oluşturmaktan söz ettiğim zaman, sadece ünlü keşiflerin klasik örneklerini referans göstermiyorum, ama belli bir eğitime sahip tüm insanların bazı durumlarda bir dereceye dek paylaştığı bir görevler sınıfına göndermede bulunuyorum. Bir halının döşemeye uyup uymadığını anlamaya çalışan bir ev hanımı, kuram oluşturmanın tutkudan uzak bir göreviyle meşgul olmaktadır. O bir şeyi araştırmaktadır ve araştırmalarının sonuçları ifade edilebilir olacaktır. Eşine rapor edeceği ve hah ile ilgili olarak yaptığı şey, ulaşmış olduğu şeyi gösterecektir, çünkü onun mezura, kalem ve kâğıtla olan sabah çalışması, onu hem halıyı orta yere şöyle böyle sermeye, hem de döşemenin ve halının biçimi ve boyutları şöyle ya da böyle olduğuna göre, halıyı orta yere nasıl sermesi gerektiğini eşine söylemeye hazırlıyordu. Yine, kuram sözcüğünü, herhangi türden sistematik bir araştırmanın sonuçlarını, bu sonuçlar tümdengelimsel bir sistemi oluştursun ya da oluşturmasın, kapsamak üzere kullanıyorum. Bir savaşın seyrine ilişkin olarak bir tarihçinin açıklaması onun kuramıdır.

Eğer bir çiftçi bir patika yapmış ise, orada kolayca aşağı yukarı yürüyüş yapabilir. Çünkü bu yolun yapılış nedenidir. Ama patikayı yapma işi kolayca yürüyüş yapma süreci değildir. Ama zemini çizme, kazma, çakıl yığını oluşturma, yayma ve düzeltme gibi işler idir. O, henüz patikanın bulunmadığı yere, sonunda bir patikaya sahip olsun ve artık daha fazla kazıp, düzeltmeksizin, keyfince yürüyüş yapabilsin diye, çakıl yığını yaydı ve düzeltti. Benzer şekilde, bir kurama sahip olan bir kişi, tüm ötekiler arasında, kuramın bütününü ya da bir parçasını kendisine ya da dünyaya açıklayabilir. Deyim yerinde ise, düzyazı içinde onun bir parçasından ötekine yürüyüş yapabi-

lir. Ama kuramı oluşturma işi, henüz hiçbirinin bulunmadığı yerde, patikalar yapma işi olurdu. Analojinin ruhu işte buradadır. Bilgibilimciler, çok sıklıkla, kuram oluşturma çalışmalarını, zaten birisinin sahip olduğu bir kuramı sadece öğretme ya da tekrarlama işine uygun terimlerle betimlemektedirler. Örneğin, sanki Öklid'in elementlerini oluşturan önermeler zinciri Öklid tarafından yapılan kuram oluşturma devinimlerinin paralel bir dizisini yansıtmaktadır ve bu devinimler, onun geometrideki keşiflerini ortaya koyduğu özgün çalışmalarıdır. Yani sanki kuramına sahip olduğu şey, onu oluştururken de zaten donanmış olduğu şeydir. Ama bu saçmadır. Öte yandan, bilgibilimciler, Öklid'in onlara sahip olduğu zaman, kuramlarını anlatmak için ne yaptığını betimlerken, tersine bir öykü anlatırlar. Sanki özgün kuram oluşturma işinin burada nüksedişi (geri gelişi) söz konusudur. Bu da saçmadır. Bu bilgibilimciler, bir patika kullanmayı sanki o, patika yapmanın bir parçası imiş gibi betimliyorlar, bir diğer grup ise, patika yapmayı, sanki o, patika kullanmanın bir parçası imiş gibi betimliyor.

Şimdi tıpkı çiftçinin yolu yaparken zahmet çekerek, zahmetsizce aşağı yukarı gezinmesinin temelini hazırlaması gibi, bir kuram inşa ederken zahmet çeken bir kişi de, tüm öteki işler arasında didaktik görevler için kendi kendisini hazırlar; oysa didaktik görevler artık daha fazla kendi kendisini bir hazırlama değildir, ama öteki öğrencilerin hazırlıklarıdır. Doğal olarak ara durumlar da vardır; bir düşünürün kuramına sahip olduğu ama ona henüz yetkin bir biçimde sahip olmadığı bir aşama vardır. O, henüz onda bütünüyle evinde değildir. Bazen kaydığı, sendelediği, kuşku duyduğu yerler vardır. Bu aşamada kuramının bütününü ya da bazı parçalarını zihninde ya da kâğıt üzerinde, ancak henüz pek çok pratikle vücuda getirilen bir zorlukla olmasa da ve yine özgün binayı yapmanın bedeli olan sıkıntıyı da artık pek duymaksızın, gözden geçirerek inceleyecektir. O, patikası halen yeter derecede kaba olan ve yüzeyin geri kalan tümsekliklerini düzeltmek için, bir şekilde

ağır adımlarla onun üzerinde aşağı yukarı giderek yürümesini sağlamaya çalışan çiftçiye benzemektedir. Çiftçinin halen hem yarı yarıya yürüyüş yapması, hem de daha zahmetsizce yürüyüş yapabilmek için yüzeyi hazırlamakta olması gibi, düşünür de hem kuram konusunda yarı yarıya ustalığını kullanmakta, hem de onda yetkin bir biçimde ustalaşabilmek için halen kendisini yetiştirmektedir. Kuramını kendi kendisine anlatması henüz bir biçimde zahmetlidir ve zahmetinin nesnelerinden birisi de onu zahmetsizce söylemek için kendi kendisini hazırlamaktır.

Şu halde, bize, bildiri kipindeki bir tümcenin tam bir kullanımının 'yargıda bulunma' ya da 'bir yargı ortaya koyma' edimini yansıttığı ve yine içinde 'eğer,' 'böylece' ve 'çünkü' gibi bağlaçların bulunduğu bildiri kipindeki bir tümcenin, 'usavurma,' 'çıkarım yapma' ya da 'öncüllerden sonuç çıkarma' edimini yansıttığı söylenildiği zaman, bizim böyle bildiri kipindeki tümcelerin tam kullanımının, onları kullananın kuramını inşa ederken ortaya çıktığının varsayılıp varsayılmadığını ya da onların, o, artık kuramına sahip olduğu zaman ve onu, uygun bir pratik sonucunda sağlanan bir kolaylıkla sözlü ya da yazılı didaktik düzyazı içinde anlatırken ortaya çıktıklarının varsayılıp varsayılmadığını sormamız gerekir. Onlar kavramlaştırmalar, yargılar ve çıkarımlar ya da özet olarak söylenirse, düşünceler, yol-yapma devinimleri ya da yolu-kullanma devinimlerinin özel bir sınıfı mı? Yani yolu-gösteren ya da yolu-öğreten devinimler midir? Onlar bir şeyi öğrenmedeki adımlar ve aşamalar mıdırlar? Ya da istemde bulunarak öğrendiğimiz dersin parçaları mıdırlar? Kuramını bütünüyle özümsemiş olan uzmanın tam bir kolaylıkla onun çeşitli öğelerini açıklayabildiğini söylemek totoloji olur. O şimdi söyleyeceği şey için çalışmak zorunda değildir, aksi takdirde, kuramını bütünüyle özümsemiş birisi olarak betimlenemezdi. O, eski zemin üzerinde hareket ediyor ve şimdi yeni bir inşaatın ilk kazısını yapmıyor. Ama

basit ve karmaşık bildiri tümcelerinin bu hazır ve düzenli verilişi, kuramının olasılıkla uzatmalı binasını inşa etmiş olan, karışık deneme kabilinden ve zahmetli boğuşma ve didişmelerden oldukça farklıdır. Bunlar kuramının öğelerinin, bu hazır sunuluşunu nihayette verebilmesi için kendisini yetiştirdiği ve hazırladığı şeylerdir. Böylece, kavrayışın kazanılmış edimlerinin, yargılarda bulunmanın, öncüllerden sonuç çıkarmanın kuramcının daha önceki keşfinde ya da sonuç olarak ortaya çıkan açıklayıcı edimlerinde, bilgiyi kazanımında ya da bildiği şeyi anlatımında aranılıp aranılmayacağına karar vermemiz gerekiyor. Yargılarını ve çıkarımlarını bulmayı zannettiğimiz yer, dedektifin raporları mı? Yoksa araştırmaları mıdır?

Bu soruyu sormamız gerektiğini söylüyorum, ama gerçekte, bilgibilimciler, böyle bir sorunun var olduğunu anlamama eğilimindedirler. Onların genellikle yaptıkları şey, kuramcılar tarafından zaten özümsenmiş olan ve didaktik olarak açıklanmış bulunan öğretilerin öğelerini sınıflamak ve bu kuramları yapılaştırma işinde, olay olarak ortaya çıkmış olması gereken ikinci nüsha öğeleri postülatlaştırmaktır. Yayımlanmış kuramların öğeleri arasında öncülleri ve sonuçları bulmak için onlar ayrı ve önce gelen yargıda bulunmanın 'bilişsel edimlerini' postülatlaştırdılar ve yayımlanmış kuramların öğeleri arasında uslamlamaları bulmak için öncülleri 'bilmek'den sonuçları 'bilmeye' doğru hareket eden bağımsız ve öncel birtakım süreçleri postülatlaştırdılar. Umarım bilgibilimciler tarafından potülatlaştırılan bu bağımsız ussal süreçlerin kazanılmış ve açıklanmış kuramların sınıflandırılmış öğelerinin para-mekanik dramatizasyonu olduğunu gösterebilirim.

Şu da yadsınamaz ki, bizim kuram oluşturan zahmetlerimiz, çok sayıda sessiz, kendi kendine ve yüksek sesle karşılıklı konuşmalarımızı, pek çok yanlış ve doğru hesap işlemleri yapmalarımızı ve yine kara tahta üzerinde ve zihnimizde pek çok diyagram çizme denemelerini, çizip bozmaları ve yine çok

sayıda soru sormaları, çapraz araştırmaları, tartışmaları ve deneyimsel araştırmaları içerir. Ve kuşkusuz, ifade kullanmanın bu parçalarının bazıları, zaten yapılaştırılmış ve öğrenilmiş ikincil kuramların kendi kendine hitap eden, geçici raporları olarak değil, ama henüz sahip olmadığımız kuramları kazanmak için, kendi kendimizi hazırladığımız egzersizlerin parçaları olarak işlem yaparlar. Örneğin deneme kabilinden pek çok şey söylerim; onları dilimin üzerinde yuvarlarım. Eğer onlarda herhangi bir vaat var gibi görünürse, onları prova yapan bir ruh durumu içinde, tekrar tekrar söylerim, böylece kendimi fikirleri kullanacak hale getiririm. Böylelikle eğer onlar iyi çıkarsa, daha sonra onlarla iş yapmak için pratik yoluyla kendi kendimi hazırlarım, tersine eğer onlar iyi çıkmazsa, iyiliğim için kendimi onlardan vazgeçiririm. Kendi kendime özel öğretmen edasıyla, emirler, kınamalar, öğütler ve cesaretler veririm, zor sorulardan ya da aptalca görünmekten kendi kendimi alıkoymak için hâkimane bir ses tonu içinde araştıran ve yönlendiren soruları kendi kendime ortaya koyarım. Ama bu tarzda kullanılan bu gibi anlatımlar, ulaşılan sonuçların ya da uzmanca argümanların didaktik açıklanışları olmaları anlamında çıkarımların yargılarını ifade ediyor olarak betimlenemezler.

Onlar, öğretmenin mavi ve kırmızı kalemle skor olarak verilmiş notlarından, çetelelerden, ünlem ve soru işaretlerinden daha fazla olarak, kuramın yayımlanmış biçiminde; bu aşamaya gelindiğinde ya da eğer gelinmişse, esas itibariyle görünmeyeceklerdir, ve öğrencilerin makalelerinin sayfa kenarlarındaki bu hatırlatmalar, öğrencilerin kuramla ilgili final raporlarında yeniden kullanılacaklardır. Onlar kuram oluşturmada kullanılan yapı iskelesinin parçalarıdır. Başarıyla kuramlaştırılan sonuçlardaki yapının parçaları değildirler. Ve yine onlar acemilerin emirleri bağırarak yüksek sesle tekrarlaması ya da savaş alanlarındaki eğitimli askerlerin akıllarından geçirerek söylemesi anlamına da gelmez.

4. BİLGİBİLİMSEL TERİMLERİN UYGULANIŞI VE YANLIŞ UYGULANIŞI

Ussal güçler ve işlemlere ilişkin terimlerin sözlüğü, geleneksel olarak 'yargı,' 'usavurma,' 'kavramlaştırma,' 'fikir,' 'kavram,' 'hüküm verme,' 'çıkarım yapma,' 'öncüllerden sonuç çıkarma,' önermeleri düzenleme,' 'sınıflamak,' 'genellemek,' 'indirgemek,' 'biliş,' 'kavrayış,' 'seziş,' 'ussallaştırma' ve 'mantıksal düşünme' gibi terimleri içerir. Böyle ifadeler, sıradan insanlar tarafından değil ama kuramcılar tarafından uygulanır; sanki onların yardımıyla ve onlarsız hiç de kolay olmaksızın, özel bir anda, özel bir kişiyi meşgul etmekte olan şey ile ilgili olarak, doğru betimlemeler verilir. Yine bir önerme ile meşgul olmak için ya da bazı öncüllerden bir sonuç çıkarmak için üç dakikadan daha fazla zaman harcadığı şeklinde ve yine, ıslık çalmak mı yoksa sonuç çıkarmak mı konusunda oturduğu yerde bir an kararsız kaldığı ya da öksürmeden hemen önce bir şeyin sezgisine sahip olduğu şeklinde betimlenebilir ve betimlenmelidir.

Olasılıkla, pek çok insan, böyle varsayılmış biyografik anekdotlara ulaşmada bir gerçek dışılık rengi bulunduğunu hissetmektedir. John Doe'nun kendi kendisiyle ilgili bu türden öyküleri, böyle terimler içinde ya da onlara kolayca çevrilebilecek terimler içinde ifade edilemezler. Kahvaltıdan önce kaç tane bilişsel edim kotardı ve onları yaparken kendisini nasıl hissetti? Onlar yorucu muydu? Öncüllerden sonuca geçişi onu eğlendirdi mi? Bunu ihtiyatla mı yoksa umursamadan mı yaptı? Kahvaltı zili onu öncüller ve sonuç arasında kısa bir kesintiye mi uğrattı? Tam olarak ne zaman son bir yargıda bulundu ya da soyut bir kavram oluşturdu? Onu gerçekleştirdiği ya da oluşturduğu zaman ne oldu ve bunu nasıl yapacağını ona kim öğretti? Bilişsel edim tasarlamak hızlı ya da dereceli bir süreç midir? Kolay ya da zor bir şey midir? Onun üzerinde oyalanabilir mi ya da onu yapmaktan sıyrılınabilir mi? Önerme üze-

rinde düşünmek yaklaşık onun ne kadar zamanını aldı ve düşüncesinin daha sonraki aşamalarında, başlangıç aşamalarındakilere benzeyen ya da benzemeyen önemli bir şey var mıydı? Bu daha çok ifadesizce bir şeye gözünü dikip bakmak türünden bir şey miydi yoksa ayrıntılı inceleme türünden bir şey miydi? O, böyle sorulara yanıt vermeye nereden başlayacağını bilmez. Yaşamındaki rapor edebileceği olaylarla ilgili olarak güvenle ve kolayca yanıtlayabileceği bu sorular, bilgibilimcinin rapor etmesini istediği türden olaylara ilişkin olarak, onun asla yanıtlayabileceği türden sorular değildir.

Ayrıca bu varsayılmış bilişsel edim ve süreçlerin kapalı kapılar arkasında yer aldığı söylenilmektedir. Onların John Doe'nun yaşamında yer aldığını biz gözlemleyemeyiz. Ne yazık ki o, bu türden şeylerin herhangi birini asla açıkça söylememekle birlikte sadece kendisi, onların ortaya çıkışını rapor edebilirdi. Ayrıca çok iyi doktrine edilmesine karşın, böyle şeyleri biz kendi kendimize bile açıkça söyleyemeyiz. Ve böyle epizotların niçin asla açığa vurulmayışının nedeni açıktır. Bu deyimler içinde söylenen biyografik öyküler (anekdotlar) söylenceden ibarettir; şu anlamda ki, bu deyimler ya da onlardan bazıları, insanların özel bir anda yaptıkları ya da yaşadıkları şeylerle ilgili anekdotlar içinde kullanıldıkları zaman, tam bir uygulanıma, ama yanlış uygulanmış olarak karşımıza çıkan bir uygulanıma sahiptirler. Şu halde, onların gerçek uygulanımı nedir? Ve insanların yaptıkları ve yaşadıkları şeylerin betimlenişine uygulanımları ile ilgili olarak yanlış olan nedir?

Eğer bir bilim adamının basılmış yapıtını ya da bir dedektifin daktiloda yazılmış raporunu okursak ya da bir tarihçinin bir sefer üzerine olan konferansını dinlersek, biz gerçekten, 'çıkarımlar' ya da 'usavurmalar' denebilecek argümanlarla, 'hükümler,' 'bulgular' ya da 'yargılar' denebilecek olan sonuçlarla, 'soyut fikirler' ya da kavramlar denebilecek olan soyut terimlerle, 'sınıflamalar' denebilecek olan ya da o anlama gelecek olan sınıf üyeleri önermeleriyle ve bunlar gibi şeylerle yüz yü-

ze geliriz. Kollar-bacaklar, eklemler ve sinirlerle ilgili olan karşılaştırmalı anatomi, oluşturulmuş kuramların önermeleri ile ilgili olarak, tam ve zorunlu bir inceleme dalıdır ve kendileriyle bu öğelerin sınıflandığı terimler özel kuramların doğruluğu, tutarlılığı ve farklı bilim yöntemlerinin karşılaştırılması için zorunludur.

Ama o zaman sorulacaktır: "Eğer basılmış kuramları böyle deyimlerle karakterize etmek yasal ise, niçin onlara koşut olan terimler içinde, kuram oluşturmanın yine koşut olan parçalarını betimlemek yasal değildir? Eğer bir kuramın basılmış içeriği, basılmış bazı öncül ve sonuç önermelerini somutlaştırıyorsa, neden kuramı düşünüp ortaya çıkarmanın koşut olarak, öncülleri kavrama ve sonuçları kavrama edimlerini somutlaştırdığını söylemeyelim ki? Eğer bir kitapta bir argüman varsa, kitabın söylediği şeyleri keşfeden bir düşünürün özyaşam öyküsünde, neden bu imlenen kavrama ediminin yine koşut olan bir biçimi bulunmamış olsun ki? Eğer dedektifin raporu 'gerekçe' gibi soyut bir terimi içerirse, onun araştırmalarının akışı içinde 'gerekçe' soyut kavramına koşut olarak sahip olunan içsel bir süreç yer almalı mıdır? Kuşkusuz kitaplarda basılmış ya da konferans salonlarında anlatılmış kuramlar, ayak izlerine benzerler. Bir ayak izinin bazı yüklemlerini, onu bırakan ayağa doğrudan doğruya uygulamak ve yine ayak izinin diğer bazı yüklemlerinden ayağın bazı ayrı ama koşut olan yüklemlerine çıkarım yapmak, yasal olur. Şu halde, neden aynı şekilde, kuramcının kuram oluşturan işlemlerini, onun el yazması çalışmalarından transfer edilen ya da çıkarımlanan yüklemlerle nitelemeyelim ki? Daha başka hangi nedenlerden bu sonuçlar gelmiş olabilir acaba?"

Eleştirmekte olduğum geleneğin şampiyonlarının ağzına, o tarafı tutarmış gibi yerleştirdiğim bu son soru, sanırım söylencenin doğasını göstermektedir. O, zaten daha önce incelediğimiz ve yadsıdığımız eski nedensel söylencenin başka bir şeklidir. O, kuramların anlatımları içine giren didaktik düzyazının

özellikle birbirinden ayrılabilir dilimlerine uygulanan para-mekanik varsayımdır.

Argümanın ortaya koyduğu gibi, soyutlama, sınıflama ve yargılamanın özel içsel süreçleri oluşmuş olmalıdır. Çünkü yayımlanmış kuramların soyut terimlerini, sınıf-üyeliği deyimlerini ve sonuçlarını daha başka ne ortaya koyabilirdi ki? Mantıksal olarak sonuç çıkaran düşünmenin özel işlemleri ortaya çıkmış olmalıdır, çünkü daha başka ne, basılmış ya da sözlü konferanslarda beliren anlamlı düz yazının pasajlarına neden olabilir ki? Ya da bu para-mekanik noktayı şu favori fiil "anlatma"nın terimleri içine koyarsak, öncüllerden sonuçlara geçen zihinsel edimler olmalıdır. Çünkü kuramların anlatımında beliren 'çünkü' ve 'öyle ise' tümceleri anlamlıdır ve bundan dolayı, kuramcıların zihnindeki ikinci-nüsha işlemleri ifade eder. Her anlamlı ifade bir anlama sahiptir. Böylece bir ifade edimsel olarak kullanıldığı zaman, onun anlamı bir yerde ortaya konulmuş olmalıdır ve sadece, konuşmacının ya da yazarın gizli bilinç ırmağında yer alan bir düşünce formu içinde ortaya çıkmış olabilirdi. Tahminen, eğer bilgibilimciler, geometrik tanıtlamalara gösterdikleri kadar aritmetik ve cebir hesaplamalarına da dikkat harcamış olsalardı, tutarlılık gereği, bizim varsayılan Demir Perdelerimizin ardındaki toplama, çıkarma, çarpma ve bölme zihinsel süreçlerimizin ortaya çıkışını kanıtlamak için benzer argümanları kullanırlardı ve bize kavramlaştırma, hüküm verme ve çıkarım yapma gibi zihinsel edimlerin yanı sıra toplama, çıkarma ve eşitleme gibi bilişsel edimlerin de bulunduğu söylenilirdi. Ve hatta Bölme İşlemleri Yapma Yetimiz ve yine İki Basamaklı Denklemler Yapma Yetimiz bulunduğu bakımından bize güvence de verilebilirdi. Böylece bizim kâğıt kalemle yapılmış bölme işlemlerimiz ve deftere yazılmış ikinci dereceden denklemlerimiz, öteki zihinsel güçlerin kullanımlarının dışsal anlatımları olabilir miydi?

Para-mekanik varsayımın genel kusurları ile ilgili olarak kendimizi daha fazla meşgul etmeye gereksinim yoktur. Ama

onun ussal işlemlere uygulanışında ortaya çıkan bazı özel noktalara dikkat etmeliyiz. İlkin tam olarak kullanılan anlamlı ifadelerin kendi özel anlamlarına sahip olduklarını söylemek totoloji olduğu için, kuşkusuz doğru olmakla birlikte, bu durum "ne zaman ve nerede bu anlamlar ortaya çıkıyor?" şeklinde sormak için bize izin vermez. Bir ayı şimdi bir ayı yöneticisi tarafından yönetiliyor olabilir, bir ayak izi, özel bir ayak tarafından daha önce çıkarılmış olabilir, ama bir ifadenin bir anlama sahip olduğunu söylemek, ifadenin bir 'anlam' ya da bir 'düşünce' diye adlandırılabilecek olan hayaletimsi bir lider tarafından yönetiliyor olması demek değildir. Ya da bir ifadenin işitilmez ve görülmez bir adım tarafından geride bırakılan genel bir iz olduğunu söylemek demek değildir. Tam da bir ifadenin herhangi birisi tarafından anlaşılır olması olgusu, ifadenin anlamının en azından bir kişinin, hakkında bir şey bilebileceği bir olay olarak ya da olaya ait olan bir şey olarak betimlenemeyeceğini gösterir. 'Bir ifadenin şöyle ve şöyle bir anlam taşıması' deyimi hiçbir şekilde bir nesneyi ya da olayı betimlemez ve a fortiori gizli bir nesne ya da olayı hiç betimlemez.

İkinci olarak, bir kişi anlamlı bir sözcüğü, deyim ya da cümleyi bilerek kullandığı zaman, onun içinde biraz önce ya da aynı anda anlık bir şeyin ortaya çıkmış olması gerektiği telkin edilir. Bu anlık şey, bazen, sözcük, deyim ya da tümceye karşılık gelen 'düşünce' diye adlandırılır ve bu varsayılan içsel olgunun bizi betimleyebileceğini ummamıza yol açar. Ama betimlemeler sunulduğunda, sözcük, deyim ya da tümcelerin kendilerini ikinci nüsha, hayaletimsi betimlemeler olarak görünürler. Düşünce sanki öne sürülen ya da kanıtlanan şeyin daha gölgemsi bir başka adlandırılışı olarak betimlenir. "Bugün cumartesi olmadıkça yarın pazar olamaz," açık bildirisinin ön-taşıyıcısı olarak kabul edilen düşünce, "bugün cumartesi olmadıkça yarın pazar olamaz"ın mırıltı ile söylenmiş bir provasına dönüşür. Biz kuşkusuz, daha sonra dinleyicilere söyleyeceğimiz şeyi ya da kâğıt üzerine yazacağımız şeyi, kafamızın

içinde ya da *sotto voce* [yüksek sesle] prova edebiliriz ve bunu sık sık yaparız. Ama bu da aynı varsayılan sorunun tekrar sorulması bakımından kuramsal bir fark yaratmaz, yani 'böyle sessiz bir şekilde ya da mırıldanarak' söylenen ifadenin anlamı neden ibarettir? Oysa bir başka 'karşılık gelen düşünce'nin yine de daha alacakaranlık bir stüdyoda halen devam etmesi fark yaratmaz mı? Ve bu da bir başka provası yapılmış bildiriye dönüşmüş olmaz mıydı? Anlamından haberdar olarak, anlamlı bir şey söylemek, birisi yüksek sesle ya da kafasının içinde bir şey söylemek, ikincisi aynı zamanda ya da çok kısa bir süre önce bir başka gölgemsi devinimi gerçekleştirmek üzere iki şey birden yapmak değildir. O, belirli bir zihinsel çerçeve içinde, belirli bir yapış tarzı ile, yani ezbere, umursamazca, taşkınlıkla, dalgınlıkla, sayıklarcasına değil de tam tersine, amaçlı bir yöntemle, dikkatlice, ciddice ve *qui vive* [yaşarcasına] tek bir şeyi yapmaktır. Bu özel zihin durumu içinde bir şey söylemek, ister yüksek sesle, isterse de kafasının içinde olsun, düşünceyi düşünmektir. O, düşünceyi düşünmenin arkadan gelen sonucu değildir, öyle ki onun sahibi olasılıkla, düşünceyi düşünmüş olmaktadır, ama onu kendi kendine ya da dünyaya söylemekten hileli bir şekilde sıyrılmıştır. Ancak tabii ki, başka bir şey söyleyerek aynı düşünceyi düşünmüş olabilirdi. Bir çivi çakmak, birisi çekiçle öteki çekiçsiz iki iş yapmak değildir; sadece beceriksizce, dikkatsizce ve amaçsızca çekiç sallamak, çivilerin yerine çakılmasını sağlamaz ve ne olursa olsun marangoz şu elindekinin yerine bir diğer çekiçle çivisini çakmış olamazdı.

Böylece bir kişi bir kurama sahip olduğu ve bundan dolayı, pek çok öteki şey arasında, onun didaktik bir anlatımını kendi kendisine ya da başkalarına yapmaya hazırlanmış olduğu zaman o, *ipso facto* [doğası gereği] istemde bulunulan öncül tümcelerini, sonuç tümcelerini, öykülendirici tümceleri ve argümanları, gereksinim duyulan soyut adlar, denklemler, diyagramlar, imgesel benzetmeler ve bunlar gibi şeylerle birlikte

aktarmaya hazır olmuştur. Ve böyle bir sunuş yapmaya çağrıldığı zaman, özel anlarda o, edimsel olarak, bu ifadeleri kafasının içinde ya da *viva voce* yahut daktilosunda açımlama süreci içinde olacaktır. Ve o, bunu işine zihnini vererek, yani bir amaç doğrultusunda, yöntemli olarak, dikkatlice, ciddi bir şekilde ve *qui vive* yapıyor olabilir ve olmalıdır. Söylediği şeye dikkat ederken, konuşuyor ya da yazıyor olacaktır. Böylece eğer istersek, özel anlarda dikkatli bir biçimde, soyut terimlerini, öncül tümcelerini, sonuç tümcelerini, argümanlarını grafik ve denklemlerini açımladığı için, o zaman ve orada onların ne anlama geldiğini 'düşünüyor' diye rahatça söyleyebiliriz. Bunu söylemek gerçekten yasaldır, ama hafifçe tehlikelidir, çünkü şu şimdiki zamandaki 'düşünüyor' fiili, bizim iki sürecin sahibi olduğumuzu sanmak için ayartılmamızdan sorumludur; bunlardan birisi olasılıkla dikkat edilen deyim ya da tümceleri söylemek ya da yazmanın açıkça ortada olan sürecidir ve ötekisi de zorunlulukla, bu söyleme ve yazmaların bazı hayaletimsi müjdecilerini, yani 'fikirleri' ya da 'hükümleri' ya da 'çıkarımları,' ya da 'düşünceleri' üretmenin yahut bunlara sahip olmanın gizli gölge süreçleridir. Kişinin sözlü olarak söyleme ve elle yazma şeklindeki yazma eylemlerinin 'bilişsel edimleri' işte bu salt 'ifadeler' ya da ayak izleridir. Oysa bu tam bir günaha teşviktir ve kuram olmayan etkinlikleri kazanılmış olan bir kuramın didaktik anlatımında ortaya konan düzyazı devinimlerinin, içsel bir önceden imlenişleri olarak betimleyen kişiler tarafından gerçekleştirilir.

Bu bizi daha önceki sorumuza geri götürür: Kuramcıların keşfedici ya da açıklayıcı işlemlerinde 'yargılama,' 'soyut fikirlere sahip olma,' 'çıkarım yapma' gibi varsayılan edimleri aramamızın kabul edilip edilmeyeceği sorusudur bu. Onlar ne söylediğini bilerek, söylediği şeylerde açığa çıkmış olarak kabul edilebilirler mi? Ya da henüz ne söylediğini bilmediği zamanki çalışıp didinmelerinde açığa çıkmış olarak kabul edilebilirler. Çünkü bu bilgiyi elde etmek için halen çaba harca-

maktadır. Kazanılmış kolaylıkları ne zaman kullanıyor? Ya da ne zaman o halen güçlükler içindedir? Nasıl'ı ne zaman öğreniyor ya da ne zaman öğrendi? Sanırım daha fazla argümana gerek olmaksızın açıktır ki, öncül ve sonuçları, soyut fikirleri ve denklemleriyle argümanların didaktik açıklanışları, hedefe doğru yolculuğun evrelerinden herhangi birine değil, hedefe ulaştıktan sonraki evreye aittir. Kuramcı derslerini verebilir, çünkü onları öğrenmeyi bitirmiştir. Donanımını kullanabilir, çünkü artık donanımlıdır. Gezinti yapmak amacına ulaşmak için zahmete katlandığı patika yapımı tamamlandığından dolayı patika üzerinde aşağı yukarı gezinebilir ya da şu çetin silah kullanma eğitimi nihayet tamamlandığı için, şimdi herhangi bir güçlükle karşılaşmaksızın silahlarını kullanabilir. 'Onun düşünceleri' şu anda sahip olmuş olduklarıdır. Onlara sahip olduğu sürece onlar zahmetli işler değildir.

Eğer şu acayip 'bir yargıya varmak' ifadesini yine de kullanırsak, dedektifin, koru bekçisinin çiftlik sahibini öldürdüğü yargısına vardığını, sadece şu koşulda söylemeliyiz; kuramını kendisine, gazetecilere ve Scotland Yard'a her kime olursa olsun, anlatması için çağrıldığı sürece ve bu yargıya varmayı sürdürdüğü ya da sahip olduğu sürece, kuramının bu kısmını bildiri kipinde ifade etmesi gerekir. Böylece araştırmalarının bir parçası olarak bu yargıya varmanın bağımsız, öncel bir edimi ortaya çıkıyormuş gibi konuşmaktan kaçınacağız.

Böylece 'düşünme' sözcüğünü, eğer, kuramına sahip olmuş olmayı anlatmaksızın, hazırlık kabilinden, zihninde düşünüp taşınma sıkıntılarının bazıları için 'düşünüp sonuç çıkarma' anlamında kullanmayı istersek, o zaman düşünme herhangi bir yargıda bulunmayı içerme ya da bu yargıda bulunmaktan ibaret olma olarak betimlenemez; o ana dek ikinci dereceden bazı kuramların *en route* [iş başında olarak] ortaya koymuş olabilirliği hariç; çünkü o ek olarak kendisi, kendisine, gazetecilere ve Scotland Yard'a geçici raporlar içinde bunları vermek için hazırlamıştır. Londra'ya seyahat etmek, Londra'da yapılan

işlerden ibaret olmaz. Ya da orada yapılacak olan görüşmelerin provalarından ibaret olamaz.

Kuşkusuz araştırmalarının akışı içinde, dedektifin araştırmaları, kendisini, "çiftlik sahibini öldüren koru bekçisi miydi?" sorusuna doğru yönlendirmiş olabilir. Ama bu şekilde kullanılan bir soru tümcesi sonuç açıklayan bir tümce değil, sonuç elde etmeye çalışan bir tümcedir. Onu belirlemiş olduğu için söylemeye hazırlanmış olduğu bir şey vardır diyemediği için, soruyu sorar, çünkü henüz belirleyemediği bir şey vardır.

Kuşkusuz yine geçici olarak, kendisine ya da Scotland Yard'a, "o, koru bekçisi olmalı" şeklinde açıklayabilir ama bunu sadece bir yargıya varma edimine ya da çiftlik sahibini koru bekçisinin öldürdüğünü rapor etme edimine geçmemiş olduğu için değil ama, bir biçimde belirli bağlamlarda, zaten yapılaştırılmış ve elde tutulmuş olan, bundan dolayı artık yapılaştırılma aşamasında olmayan bir ikincil kuramın geçici bir raporu olarak alınmış olması gerektiği için yapar.

Belki, kuramlaştırmanın yargıda bulunma edimlerini içerdiği ya da onlardan ibaret olduğu tarzında betimlenmesi gerektiği düşüncesinde yanlış bir şey olduğu kabul edilebilir. Kuşkusuz bir kuramcı, söyleyebilecek hale gelmeden önce şeyler üzerine konuşmaz; henüz araştırma halindeyken bulgularını açığa vurmaz. Davaların görülmesi mahkeme kararlarında son bulur; gerçi bu davalar hükümlerden ibaret değildir. Ama çıkarım yapmaktan ne haber? Kuşkusuz o, düşünceleri bazen öncüllerden sonuçlara doğru geçişlerle ilerleyen bir ussal varlık olma kavramının tam da bir parçası mıdır? Bundan dolayı bazen, herhangi bir ussal varlık, sözgelimi John Doe ile ilgili olarak, onun özel bir anda bazı öncüllerden sonuca doğru hareket ettiğini söylemek doğru olmalıdır; gerçi böyle geçişleri yaptığı son üç defada yolculuklarından hoşlanıp hoşlanmadığı, onların ne kadar zaman aldığı, işini ağır bir şekilde yaparak vakit kaybedip kaybetmediği, hızla ya da gevşek bir şekilde çıkarım yapıp yapmadığı ve hatta öncüllerle sonuçlar arasında ya-

rı yolda durup durmadığı sorulduğunda, garip bir biçimde rahatsız olacaktır, ama yine de onun özel bir anda, bazı öncüllerden sonuca doğru hareket ettiğini söylemek doğru olmalıdır.

Kuşkusuz şu doğrudur ki, John Doe, belirli şeyleri bulduğunda ya da söyleyebildiğinde, o zaman bize ya da kendi kendisine, daha önce ortaya çıkmamış olan ama sonuç olarak çıkan doğrulukları söyleyebilir. Keşifler çoğu zaman çıkarım yoluyla yapılır. Ama kanıtlama bütünüyle keşfetme değildir. Aynı argüman, aynı kişi tarafından zaman zaman tekrar kullanılabilir ama biz tekrar tekrar onun aynı keşfi yaptığını söyleyemezdik. Belki de belirli ipuçları Salı günü ve yine aynı anda Çarşamba günü dedektifin zihninde belirebilir ve kendi kendine ilk kez olarak, "o, yasak avlanan kişi olamazdı, böylece çiftlik sahibini öldüren koru bekçisi olmalı," diyebilir. Ama bulduğu sonuçları amirlerine rapor ederken, "çarşamba günü öğleden sonra, çiftlik sahibini koru bekçisinin öldürdüğünü kanıtladım," şeklinde geçmiş zaman kipi içinde söylemeye gereksinim yoktur; oysa şöyle söyleyebilir: "bu ipuçlarından onun katil olduğu sonucu çıkar," ya da "yasak avlanan kişi yapmadı, böylece çiftlik sahibini koru bekçisi öldürdü." O, bunu çeşitli defalar, kafası ağır işleyen amirine çeşitli zamanlarda söyleyebilir ve sonra onu tekrar çeşitli zamanlarda mahkemede söyleyebilir. Her bir seferde o, argümanını kullanıyor, sonucunu çıkarıyor ya da çıkarımını yapıyor. Bu betimlemeler bir ışık doğduğu zamandaki bir durum için saklanılan betimlemeler değildir.

Üzerine ışığın doğduğu herhangi bir durumun var olmasına da gerek yoktur. Pekâlâ, olabilir ki, koru bekçisinin katil olabileceği fikri onda zaten oluşmuştur ve yeni ipuçları, ilk planda duruma sadece hafif bir uygunluk sağlamış görünmektedir. Belki dakikalar ya da günler boyunca bu ipuçlarını dikkate almış ve yeniden yeniden dikkate almış ve var olduğunu düşündüğü boşlukların ayırt edilemez bir hale gelinceye dek dereceli olarak küçüldüğünü görmüştür ve nihayet tümü de

ufalıp yok olmuştur. Böyle bir durum hepimizin Öklid'in ilk kuramını kanıtını çalışmaya başladığımız zamanki durumdur; argümanın gücü zihinde bir şimşek gibi çakmaz ama düşünür tarafından sadece ilk ışıkları alınır, tıpkı bilinmeyen çapraşık bir Latince parçanın anlamının çevirmenin birden usuna gelmemesi ama sezinlemesi gibi. Burada düşünürün 'şöyle ve şöyle bir anda' sonucu ilk kez çıkardığını söyleyemeyiz, ama sadece şöyle ve şöyle bir çiğneme ve özümseme periyodundan sonra o, nihayet böyle yapmaya hak kazandığı bilgisi dâhilinde sonucu çıkarmaya hazırdı. Pratik yoluyla öğrenmeyi gerektiren tüm ustalıklar gibi onun ustalığı da derece derece ortaya çıktı. Ama bu başarıldığında artık tereddüt ve sıkıntı duymaksızın tüm argümanı zorunluluk olduğu sürece ve alternatif anlatım biçimleri içinde ifade etmeye hazırdı.

Bir argümanı gönüllü olarak kullanmadan önce, az çok dereceli bir pratik yoluyla onun ustalığını edinmemiz gerektiği olgusu, mantıkçılar tarafından bulanıklaştırılmaya uygundur. Bir argüman, onunla ya da onun benzeriyle yapılan pratik bizi onu tereddütsüz ve sıkıntı duymaksızın kullanmaya hazırlamış olduğu süreden bu yana artık basmakalıp olmuştur. Basmakalıp bir argümanın yapısı, nasıl ki bir Latince tümcenin anlamı onu hem sözlük hem de gramer yapısı bakımından oldukça iyi kullandığımız zaman doğrudan doğruya açık hale gelirse, işte o da öylesine açıktır. Onlar şimdi gözümüzün önündedir ve usumuzdadır, ama bir zamanlar böyle değildi. Daha önce hiçbir biçimde kardeşleriyle ve kuzenleriyle bile karşılaşmadığımız argümanlarla ve Latince tümcelerle yüz yüze geldiğimiz zaman yine aynı durum olur.

'Çıkarımın' kendisiyle keşif yapılan bir işleme işaret ettiği ve bundan dolayı tekrarlanamaz olduğu inancı doğru olmaktan öylesine uzaktır ki, biz 'çıkarım'la düşünürün tekrarlayabilmesi gereken bir işlemi kastediyoruz. Düşünür, o ve onun kardeşlerini her çeşit durumda ve çeşitli formülasyonlar içinde kullanabilir olmadıkça bir argümanı elde bulunduruyor sayıl-

maz. Yeni ve doğru bir fikrin onda bir seferlik ortaya çıkması ve bir parça bilgiyi bir seferlik alması yeterli değildir. Eğer öncüllerden bir sonuç çıkarımlamış olma betimlemesi kazanacak ise, öncüllerin kabulünün ona sonucu kabul etme hakkını verdiğini bilmelidir ve bu ilkeyi *in abstracto* [soyut olarak] formüle etmesi ve adlandırması tabii ki ondan beklenememesine karşın, bunu bilip bilmediği ile ilgili testler, argüman ilkesinin öteki uygulamaları olmalıdır.

Bundan dolayı, özel bir argümanı kullanmayı ya da belirli aileden birtakım argümanları kullanmayı öğrenmekle, böyle bir argümanı kullanarak yeni doğruluklar öğrenmeyi birbirinden ayırt etmeliyiz. Daha çabuk olduğu için daha iyi olan sonuncusu bizim argümanla ilgili olarak ustalığımızı gösterir. Ama bizim bu ustalığı edinmemiz pekâlâ derece derece olabilir ve belki de daha da emin olduğumuz her şey derece derece sahip olduğumuzdur. Eğer bir kişi bir argümanı yeni doğruluğun keşfinde edimsel olarak ve eksiksiz bir biçimde kullanmakla onu kullanabildiğini gösteriyorsa, o yine aynı argümanı kendi anlık sorularının çözümünden daha başka çok çeşitli amaçlar için kullanabileceğini de göstermiş olur. Bir argümana sahip olmak tıpkı bir kaleme, bir kurama ve bir plana sahip olmak gibi, hem onu elde etmekten hem de kullanmaktan farklıdır. Onu kullanmak ona sahip olmayı gerektirir ve ona sahip olma onu elde tutmayı ve yitirmemiş olmayı içerir. Ama bazı kuram ve plan türlerine benzemeksizin, argümanlarda sadece bilgiyi özümsemekle uzmanlaşılamaz ve yine onlarla ilgili uzmanlık, kısa süreli bellek aracılığıyla da yitirilmez. Onlar hünerlere daha çok benzer. Onlarda uzmanlaşmak için pratik zorunludur, hatta uzun süreli bir kullanılmayış, onlarla nasıl iş yapıldığını unutmak için nadiren yeterlidir. 'Pratik' terimiyle mantık alanında, hocalar tarafından verilen birkaç özel uygulamaya değil, ama her günkü tartışma ve okumalarda herkes tarafından yapılan sıradan egzersizlere ve yine dershanelerde

hemen hemen herkese verilen biraz daha akademik egzersizlere işaret ediyorum.

Bir kişi özel ya da genel bir kullanım için, 'bu,' 'o halde,' 'çünkü bu,' 'bundan dolayı şu,' ya da 'bu şunu içerir' şeklinde yazarak ya da söyleyerek bir argümanı kullanır ya da bir sonuç çıkarır. Bunu da böyle yapmaya yetkili olduğunu bilerek yazar ya da söyler. Bu zihinsel çerçeve içinde bu söyleyiş ya da yazış doğal olarak zihinsel ve gerçekten ussal bir edimdir, çünkü, tam anlamıyla 'entelektüel' diye sınıflanabilecek olan uzmanlıklardan birisinin egzersizidir. Ama bu, onun görünen sahnelerin arkasında kotarılan bir 'zihinsel edim' olduğunu söylemek de değildir. O, sessiz bir konuşma içinde yapılmış olabilir, ama pekâlâ yüksek sesle ya da yazı ile yazılmış olarak da yapılmış olabilir. Gerçekten biz, bir matematikçinin, arkadaşlarının eleştirileri için en iyi hesaplamalarını ve tanıtlamalarını basılmış olarak bulmayı umduğumuz gibi, bir düşünürün en ince ve en dikkatli argümanlarını bulmayı umarız. Eğer bir düşünür yayımlanmayacak ya da yayımlanamaz olan iyi bir argümana sahip olmakla övünürse, biz ortada kuşkulu bir durum olduğunu biliriz.

Bu bizi bir başka noktaya götürür. Biz birisinin belirli bir zamanda bir süre için öncüllerden sonuca geçmekle meşgul olduğunu söylemekte bir tür uygunsuzluk olduğunu daha önce görmüş idik. 'Çıkarım yapmak' yavaşça ya da hızlıca bir süreci göstermek için kullanılamaz. "Sonuç çıkarmaya başladım ama onu tamamlamaya zaman bulamadım" tümcesi anlamlı olarak söylenebilecek türden bir uygunsuzluğun kabulü nedeniyle bazı kuramcılar, çıkarım yapmayı bir an süren bir işlem olarak, yani bir bakış atma, zihinde bir şimşek çakma gibi başlar başlamaz sona eren bir işlem olarak betimlemekten hoşlanırlar. Ama bu da yanlış bir öyküdür. Bir sonuç çıkarmayı yavaşça ya da hızlıca bir geçiş olarak betimleyemeyeceğimizin nedeni, onun 'müthiş hızlı,' bir geçiş olması değildir, ama o zaten hiçbir biçimde bir geçiş değildir. Bir kişi Londra'ya hızlı ya da ya-

vaş ulaşabilir, bir anagramı hızlı ya da yavaş çözebilir ya da karşı tarafın şahını hızlı ya da yavaş mat edebilir. Ama bir sonuca ulaşmak, Londra'ya ulaşma, anagram çözme, şahı mat etme gibi, dereceli olarak hızlı ya da bir anlık türünden betimlenebilecek olan bir şey değildir. Biz bir yarışın ne kadar süre aldığını sorabiliriz, ama onu kazanmanın ne kadar uzun sürdüğünü sormayız. Belirli bir ana kadar yarış hâlâ ilerleyiş içindedir, yarışın sona erdiği andan itibaren birisi yenmiştir. Ama o, uzun ya da kısa bir an değildir; bir başka mal-mülk satın almak da aynı türden bir başka örnektir. Hazırlık kabilinden görüşmeler ve incelemeler uzun ya da kısa bir süre alabilir, ama malın henüz sahibi olamamaktan, onun sahibi olmayı sağlayan geçiş, ne şimşek çakması gibi hızlı ne de şafak sökmesi gibi uzatmalıdır. Buradaki geçiş yanıltıcı bir benzetmedir. Uzun ya da kısa bir müzakere dönemi aldığı için, bir doğruluğu elde ettiği zaman, bir kişide ortaya çıkan değişim betimlenmeye kalkışıldığında da eşit düzeyde bir yanıltıcılık olmaktadır.

Bir kişi bir argümana sahip olduğu zaman, sözle ya da yazı ile olsun, onun birinci ya da ellinci kullanımı kuşkusuz zaman alır. O, onu kendi kendine çok hızlı bir biçimde geveleyebilir ya da telefonda oldukça yavaş bir biçimde söyleyebilir. Bir argümanın sözle aktarımı saniyeler ya da saatler alabilir. Biz 'çıkarım yapmak,' 'sonuç çıkarmak,' 'vargıya varmak' fiillerini seyrek olmakla birlikte, 'kanıtlamak' fiilini bir argümanın sözle aktarılması süreci için kullanırız. Bu kullanım biçiminde, biz konuşmacının öncülleri söyleme ve sonuçları söyleme arasındaki yarı yolda kesintiye uğratıldığını söyleyebiliriz ya da düne göre, bugün öncüllerden sonuçlara çok daha hızlı geçtiğini söyleyebiliriz. Aynı şekilde bir kekemenin bir şakayı anlatması uzun bir süre alabilir. Ama biz onun şaka yapmasının ne kadar süre aldığını sormayız; ve yine biz bir düşünürün sonuca doğru yolculuğunda mesafe olarak, ne kadar uzunluk kat ettiğini sormayız. 'Vargıya varmak,' 'sonuç çıkarmak' ve 'kanıtlamak' terimleri, 'mat etmek,' sayı yapmak,' 'icat etmek' ve

'ulaşmak' gibi fiillere benzer olarak, onların birincil kullanımlarında benim anlatımımla, 'sahip olma-elde etme' fiilleridir ve bir kişinin sahip olduğu şeyleri yayımlamaları ya da öteki kullanımları çok ya da az zaman alabilir. Ama henüz sahip olmadığı durumdan, şimdi ona sahip olduğu duruma geçişi, hız sıfatları ile nitelenemez. Bir kişi bu fiilleri, 'sonuç çıkarırım,' 'vargıya varırım' ya da 'kanıtlarım' gibi zamansız olarak, yani geniş zaman boyutunda kullandığında, o, bunları, birincil anlamdan türetilmiş bir anlamda kullanıyor. Onlar doğrudan doğruya elde edilmiş olanları değil, ama sahip olmaya yakın bir şeyleri rapor ediyorlar.

Çıkarım fiillerinin süreçleri ya da işlemleri gösterdiği iddiası, onları kullananların, ilkin bu süreç ve operasyonların ışık hızında olduğunu ve ikinci olarak da onların ortaya çıkışının, onların sahibinin nüfuz edilemez bir sırrı olduğunu söylemeleri isteminde bulunur. Tartışmalarda ya da yazılı yayınlarda ortaya koyduğu kanıtlamalar salt onun özel kişisel işlemlerinin 'anlatımları'dır ve salt, onların alıcıları bakımından bu özel işlemlerle akraba olan uyarıcılardır. Bilirkişilerin fiillerini, biyografi yazarlarının fiilleri olarak, yanlış anlamlandırmak, kaçınılmaz olarak çifte-yaşam öyküleri istemeye yol açar.

Ussallaştırmanın bilgibilimi, bilgibilimin öteki dalları ile birlikte özel bir batıl inanca bağlılık tarafından elverişsiz hale getirilmiştir; bu batıl inanca göre, kuram oluşturucu işlemler, betimlemeye çalıştığı şeyi görme ile ilgili analojiler kurularak, betimlenmeye çalışmalıdır. O, güneş ışığı altında, garip ve beklenilmeyen şeyin aracısız, çabasız doğru görsel algısını standart model olarak alır ve ay ışığı altında, garip ve beklenilmeyen şeyin kuşkulu ve gecikmiş algısından ya da yanlış algısından hiç söz etmez. Dahası görsel başarı fiili olan 'görmek' ile gösterilen şeyi model olarak alır ve görsel görev sözcükleri olan 'gözetlemek,' 'dikkatle gözden geçirmek' ve 'seyretmek' fiilleri ile gösterilen şeyi model olarak almaz. Şeyler üzerinde düşünüp sonuç çıkarmak, imlenen şeylerin kısmen sonucunda

peş peşe görülmelerinden ibaret olarak betimlenir. Ama bu, kuram oluşturma işini, yapılan işle değil, başarı ile analoji kurularak betimlemektir; ya da olgusal olarak, az ya da çok zor olan ve kendi kendine öğretilen şeyleri, hiçbir çaba harcanılmayan başarı analojileri ile betimlemektir; çünkü daha önceki çabaların uzun bir süreci onları yapmada tam bir kolaylık sağlamıştır. Bu, bir yolculuğu, gidilen yere ulaşmalardan oluşuyormuş gibi betimlemeye benzemektedir. Ve yine araştırmanın bulgulardan oluşturulmuş olmasına, tek sözcükle çaba harcamanın da başarılarla oluşturulmuş olmasına benzemektedir.

Şakalar ve inekler açıkça ortadadırlar, deyişiyle anlatılan şey gibi, oldukça sıklıkla imlenen şeylerin açıkça ortada oldukları doğrudur. Yani sıradan koşullarda, çayırdaki yaratığın bir inek olduğunu anlamak için hiçbir şekilde inceleme yapmak zorunda değiliz; böylece uygun koşullarda, örneğin bugünün Noel olduğu anımsatılınca, "o halde yarın hediye günüdür" demeye hazır olmak için, hiçbir biçimde şimdi inceleme yapmak zorunda değiliz. Burada biz zaten ya özel bir argümanla ya da onun çok özel bir sayıdaki erkek ve kız kardeşleriyle tam bir tanışıklık içinde olmaktan memnunuz. Bir argümanın kendisi basmakalıp ya da basmakalıp türden bir şey olduğu zaman, şu anda inceleme yapmaya gerek yoktur. Çünkü onunla ya da benzerleriyle daha önceki karşı gelmeler, onu basmakalıp hale getiren bu hazırlığı bize sağlamıştır. Ve yine şimdi, mensa için İngilizce karşılığını vermek gerektiği zaman, zihnimizi yormak zorunda kalmıyoruz.

Aynı şey inekleri görmek bakımından da doğrudur. Bizim onları tanımamız şu anda çabasız ve birdenbiredir. Çünkü çocukluğumuzdan bu yana çok uzun bir süredir zorunlu hazırlayıcı çalışmalar, ineklerin sıradan görünümünü bizim için olağan hale getirmiştir. Böylece 'görme'nin zahmetsiz ve ani edimleri ile ilgili bu favori modeller, bir doğruluğu bir diğerinin izlemesi bakımından, argümanları nasıl izleyip kullanacağımızı öğrenme süreci üzerine bize hiçbir şey göstermez, çünkü on-

lar, onları yapma ustalığını pratik yapma yoluyla zaten elde etmiş bulunan insanların tam bir kolaylık içinde yaptıkları şeylerin daha yeni örneklerinden başka bir şey değildir.

Merak uyandıran bir konu ki, 'görmek' fiilinin bu metaforik kullanımı, bizim argümanların ani elde edilişini konuşmamızdan daha ziyade şakaların ani olarak kavranışından daha çoğunlukla konuşmamızı sağlamasına karşın, hiçbir bilgibilimci, şaka yapmanın, şakaların temel noktasını kavramak için önsöz niteliğindeki, 'zihinsel edimler'in ortaya çıkışını gerektirdiğini düşünmez; oysa onlar, çoğunlukla argümanları kullanmanın imlenenleri 'görme' ile ilgili önsöz niteliğindeki 'zihinsel edimleri' öngördüğünü varsayarlar. Belki bu sadece Öklid'in *Element*'lerinin hiçbir şakayı içermemesi yüzündendir. Ama belki de buradaki neden bir şakayı görmenin, şaka söylemenin nedensel bir önce-geleni olamayacağının patentinin alınmış olmasından dolayıdır; yani bir şakayı anlatmak, şakayı-görme ile ilgili önce gelen bir parçayı 'ifade etmiyor.'

Şimdi, bir argümanı kullanmanın, önce gelen ve 'içsel' olan bir imleneni görme olayını anlatmadığını göstermek istiyorum. Eğer birisi bir fıkra anlatırsa, bundan onun anlatabileceği bir fıkraya sahip olduğu anlaşılır; bu durumda o, onu sadece tekrar tekrar ortaya koymakla kalmaz, ama aynı zamanda başkası onu kullandığı zaman, onun mantıksal gücünü de onaylamış olur. Ama bir başkası ona argümanı sunduğu zaman, bir argümanı kullanma yeteneğinin onunla birlikte imleneni 'görme' yeteneğini de taşımış olması olgusu, kendisinin argümanı kullandığı anda ya da ondan az önce böyle bir 'görme' olayına nedensel olarak bağımlı olmasını gerektirmez. Belirli özel durumlara yeterince uygun olan imlenenleri ya da 'şakaları 'görme'nin bu düşünsel metaforu aynı nedenden ötürü öteki şeylere uygun değildir. Soytarının dinleyicisi gerçekten herhangi bir şaka yapmamıştır. O, sadece onun tarafından yapılan şakaları değerlendirmiş ya da değerlendirmede başarısız olmuştur. Dinleyiciler onu kavramada alıcı olmuş ya da olma-

mıştır, ayırt edici olmuş ya da olmamıştır, onu kavrama işinde hızlı ya da yavaş olmuştur. Ama o, özgün ya da özgün olmayan, icat eden ya da etmeyen şeklinde nitelenemezdi. O, bir şeyi eğlenceli bulmuş ya da bulmamış ya da onu eğlenceli bulmada başarısız olmuştur; ama herhangi bir şeyi gülünç ya da gülünç olmayan bir biçimde söylememiş ya da yapmamıştır. Şakaları görmek dinleyicinin görevidir, oysaki onları yapmak soytarının işidir. Dinleyiciler düşünsel metaforlarla betimlenebilir, ama soytarılar iş görme terimleri içinde betimlenmelidir. Eğer hiçbir şaka yapılmasaydı, görülebilecek olan hiçbir şaka var olmazdı. Hazır-cevap sözlerle dolu bir konuşmanın eğlenceli bulunabilmesi için, bir hazır-cevap ortaya konmuş olmalıdır. Soytarı, daha geniş bir dinleyici kitlesine onu söylemeden önce, onu 'görebilmesine' karşın, onu yapıncaya dek kendi hazır-cevaplarının esprisini 'göremez.' Şakaları görmek, şakaları yapmayı öngörür; nasıl ki sanat galerileri de ressamın sehpalarını öngörür, vergi memurları da üreticileri öngörür. Eğer yapılaştırma, iş yapma, icat ve üretim deyimleri soytarılara, ressamlara ve çiftçilere uygulanabilir olmasaydı, şakaları görme, resimlere paha biçme, çiftçinin ürününü vergilendirme deyimleri uygulanabilir olmaktan çıkarlardı.

Aynı şey kuram konuları ile ilgili olarak da geçerlidir. Eğer kanıtlar verilmemiş olsaydı, ortada kabul edilecek kanıt olmazdı; eğer sonuçlar çıkarılmasaydı, çıkarımların onaylanması ya da onaylanmaması diye bir şey söz konusu olamazdı; eğer önermeler ortaya konulmuş olmasaydı, bu önermeleri onaylama diye bir şey de olamazdı. Bir yargıcın bir yargı kararı için işbirliği yapması gerekiyorsa, en azından bir başka yargıcın bir hüküm vermesi gerekiyor. Sadece oluşturulmuş ve sunulmuş argümanlar incelenebilir ve sadece bir çıkarım en azından tartışmalı olduğu zaman bir imlem görülebilir ya da gözden kaçırılabilir. Biz sonuca doğru devam etmeden önce, ilkin bir imlem görmüyoruz; anagramların önce çözümünü kabul edip ve

daha sonra onları çözmeye devam etmiyoruz. Çarpma işlemleri 'doğru' diye işaretlenmeden önce yapılmış olmalıdır.

Entelektüel çalışmanın betimlenişinde, düşünsel ve iş yapıcı ya da oluşturucu deyimlerin kullanımları arasındaki bu zıtlık bir başka tarzda da örneklendirilebilir. Çocuklara geometrideki temel dersler verildiği zaman, kuramların kanıtları, onlara genellikle kitaplarda basılmış olarak ya da tahtaya yazılmış olarak sunulur. Öğrencilerin görevi çalışmak, izlemek ve bu kanıtları kabul etmek ve onaylamaktır. Onlar, onaylama yoluyla öğrenirler. Ama onlara aritmetikteki ve cebirdeki başlangıç dersleri verildiği zaman, onları oldukça farklı bir yolda çalışmaya hazırdırlar. Kendi toplama, çıkarma, çarpma ve bölme işlemlerini yapmak zorundadırlar. Artık denklemlerin klasik çözümlerini çalışmayı bırakıp, kendi denklemlerini çözümlemelidirler. İşlem yaparak öğrenirler. Sonuç olarak, düşünsel deyim doğallıkla geometri öğrencilerinin ders alışına ve betimlenişine aittir. Aritmetik ve cebir öğrencilerinin öğrenimine ve betimlenişine ait olanlar ise işlemsel deyimlerdir. Öğrenciler tanıtlamaları 'izleyemedikleri' ya da göremedikleri için eleştirilirler ve yine aynı öğrenciler çok basamaklı bölme işlemini 'yapmayı' beceremedikleri için ya da iki bilinmeyenli denklemleri çözümleyemedikleri için eleştirilirler. Aynı şekilde biz çevirilerle ilgili olarak kabul etmiş ve uymuş olmaktan daha çok yapmış ya da vermiş olmaktan söz ederiz.

Formel mantık ne yazık ki başından itibaren, bu değer verilen geometrik tavır içinde öğretilir ve bunun sonucunda genel olarak entelektüel iş görme ve usavurmanın bilgibilimi, başlıca düşünsel deyimler içinde kalarak anlatılmaya devam edilir, yani kara tahtası olmamakla birlikte kâğıt, kalem bulundurulan dershanelere uygun olan terimlerdir bunlar. Bize 'anlamamız' için verilen şey, bir şeyi yaparak bulmak değil, ama bir şeyin bize gösterilmiş olmasıdır. Aritmetik ve satranç, geometri ve formel mantıktan daha önce öğretim programlarına konulmuş olsaydı, kuram oluşturma işi karatahtanın açıkça

görülebileceği bir sıra için mücadele etmenin yerine, olasılık hesaplamaları ve satrançta daha iyi bir duruma gelmek için birkaç taş feda etmek işine benzetilebilirdi. Gösteriş için oynanan bir oyun alanı sözcüğü yerine, futbol olanı sözcüğü içinde kalarak çıkarımlardan söz etme alışkanlığı oluşturmamız gerekir. Ve yine mantık kurallarını çıkarımlarla uyum içinde olan lisans belgeleri yerine çıkarım yapmaya yarayan lisans belgeleri olarak düşünmeliyiz. O halde bir imlemi içsel olarak 'görme'nin bir edimi herhangi bir argümanı kullanmanın bir başlangıcı olmalıdır tarzında düşünmemiz gerekir. Bir kişinin 'eğer bu ise o halde şu' önermesini ya da 'bu o halde şu,' 'çünkü bu, bundan dolayı şu' tarzındaki resmen ilan edilmiş argümanı işittiği ya da okuduğu zaman, sadece bir doğruluğu diğerinin izlediğini gören biri olarak betimlenebileceği doğru olduğu kadar açık bir gerçektir.

Terminolojik kötüye kullanmanın bir örneğini daha kısaca tartışacağım: Hem kuramcılar hem de sıradan insanlar tarafından gündelik kullanımda tamı tamına ve uygun bir biçimde 'soyut' olarak sınıflandırılan belirli anlatım türleri vardır. Bir mil bir soyutlamadır. Devlet Borcu, Ekvator, Ortalama Vergi Yükümlüsü, 169'un Karekökü ve Kriket terimleri de yine soyut terimlerdir. Her ortalama eğitimli kişi, pek çok soyut terimin zekice kullanımını nasıl gerçekleştireceğini ve onların kullanımını ötekilerin nasıl izleyeceğini bilir; ve onların büyük bir bölümünü şaşırmadan, uyumlu ve duruma uygun olarak, genel önermelerde, söylevlerde, soru ve argümanlarda kullanır. Belirli bağlamlarda böyle terimleri 'soyut' olarak sınıflamanın kolaylığını fark eder. Ekvator'un, onu geçmek insanlar için görülebilir olmamakla birlikte, neden haritada işaretlendiğini ya da hiçbir kriket maçı üç dört günden daha az sürede sonuç alınamamasına karşın, şu kriketin uzun yıllardır İngiltere'de nasıl oynanmaya devam edildiğini, bir baba kendisine sorduğu zaman, 'Ekvator' ve Kriket'in sadece soyut kavramlar olduğu-

nu söyleyerek bu soruları yanıtlamaya ya da soruyu başka yöne çevirmeye hazırdır. Bunu söylemek şunu gösteriyor ki, gerçi sıradan insan kendine göre, onları bu şekilde kullanmakla birlikte, 'Ekvator,' 'Ortalama vergi yükümlüsü' ve 'Kriket' gibi soyut terimleri içinde taşıyan önermeler, sorular ve argümanlar, onların gramer yapılarını ortaya koyduğundan daha yüksek bir genellik düzeyindedirler. Gerçekte onlar bireysel olarak sözü edilmeyen şeylere, kişilere ve maçlara farklı tarzlarda atıfta bulunurken, sanki bireysel şey, kişi ve maçlardan söz edilişi içeriyorlarmış gibi okunuyorlar.

Eğer bir kişi özel bir anda soyut bir terimi, anlamlı olarak ve anlamını bilerek kullanıyorsa, onun soyut bir terimi kullanıyor olduğu ve hatta soyut bir düşünceyi, fikir ya da kavramı düşünüyor olduğu söylenebilir. Bu masumane ve bèceriksizce olan anlatımlardan hareketle, görünüşte daha derin ve tanı gerektiren önermelere doğru hareket etmek kolaylaşmış olur; öyle ki kişinin kullandığı soyut terim, onda bulunan ve bundan dolayı onun sahip olduğu soyut bir kavramı 'ifade etmektedir'. Ve böylece zihninde heyecanlı sorular uyanır. Ne zaman ve nasıl bu soyut kavrama biçim verdi? Onun son kullanışı ve o andaki kullanışı arasındaki süreçte, o nerede idi ve ne yapıyordu? O zihninin gözü önünde oldukça kötü şekilde bulanık bir resim gibi midir? Yoksa daha ziyade, her biri komşusununkilerden hafifçe farklı olan açık zihinsel resimlerin bir yığını mı söz konusudur? Zihinlerin sadece böyle değerli ama uçucu nesnelerin muhtemelen depolanabildikleri eşya deposu olmadıkları doğal olarak soru konusu yapılmıyordu.

Gerçek yaşamda hiç kimse bu türden bir öykü anlatmaz. Hiç kimse soyut bir fikre biçim vermekle meşgul olduğunu öne sürerek bir oyuna katılmayı geri çevirmez ya da kavramları kavramanın çok basamaklı bölme işlemi yapmaya göre daha zor ve daha uzun bir iş olduğunu söyleyemez. Hiç kimse soyut bir kavramı, onu birkaç hafta boyunca gözden yitirdikten son-

ra tam şu anda bulmuş olduğunu ya da sahip olduğu ortalama vergi yükümlüsü kavramının, işini yapmak için yeter derecede bulanık olmadığını ya da alternatif olarak yeterince fotoğraf gibi olmadığını söylemez. Hiçbir öğretmen öğrencilerine oturmalarını ve bazı soyutlamalar yapmalarını emretmez ya da onların böyle bir çalışmadaki uygulamalarına iyi ya da kötü notlar vermez. Hiçbir romancı, kahramanını, yüreklice, şevklice ya da yarı gönülsüzce soyutlamalar yapıyor şeklinde betimlenemez. 'Soyutlama yapmak' fiili, açıkça katıksız biyografik bir fiil değildir; bundan dolayı gölge biyografilere bile uygun bir fiil değildir.

Yeni bir örnek inceleyelim: Coğrafi sınırlar kuşkusuz soyutlamalardır. Asker tepede, haritadaki 300 fitlik sınır çizgisine karşılık olan hiçbir şey bulamaz; oysa nehir ve yollar için belirlenmiş bulunan harita-simgelerine yanıt veren nehirleri ve yolları bulabilmektedir. Ama sınır çizgileri, nehirleri gösteren sembollerin soyut olmadığı bir tarz içinde soyut semboller olmakla birlikte, asker onları nasıl okuyacağını ve kullanacağını oldukça iyi bilebilir. Şu koruluğu, haritada işaretlenmiş olan korulukla özdeşleştirerek deniz yüzeyinden ne kadar yükseklikte bulunduğunu, zirveye ulaşmak için ne kadar tırmanması gerektiğini ve sis çekildiği zaman demiryolu üzerindeki köprüyü görmeyi başarıp başaramayacağını söyleyebilir. O, sınır çizgileri kabaca belirlenmiş bir harita çizebilir ve bu çizgiler üzerindeki noktalarda buluşma yeri belirleyip burayı bulabilir ve sınır çizgileriyle ilgili olarak anlamlı bir şekilde konuşabilir. Böylece iddia etmekten ürkmüş bile olsa, o, soyut 'sınır çizgisi' kavramına sahiptir.

Ama bu kavrama sahip olduğunu söylemekle, eğer dikkatini ruhunun derinliklerine, içeriye doğru döndürürse, yalnız ve yalnız onun bulabileceği dokununca hissedilmez bir şeyin var olduğunu da söylemiyoruz. Yukarıda betimlenen türden görevlerin bazılarını ve onların benzeri olan sınırsız sayıda daha

başkalarını yapabileceğini, düzenli olarak yaptırdığını ya da şimdi yapmakta olduğunu söylüyoruz.

Böylece, "bu soyut kavramı nasıl oluşturdu?" sorusu "bu özel mahareti ya da uzmanlığı nasıl kazandı?" sorusuna dönüşür. Bu soruya kendisi yanıt verebilir. Ona harita okuma ve harita çizme dersleri verildi. Elinde bir pusula ve harita ile yabancı bir bölgeye gönderildi; son sel baskını ile geride kalan harabenin, yamaçla göl seviyesinden on iki fit yukarıya dek bir çizgi boyunca nasıl oluşmuş olduğuna dikkat etmesi söylendi; deniz yüzeyinden itibaren 300 fit yukarıya kadar eğer düz karınlı bulut inerse, nasıl karanlık olacağı ve görüşün kaybolacağına dikkat etmesi istendi. Sınır çizgileri birbirini kesen ya da kırık olan bir harita çizerse gülünç olacağı söylendi. İşi gerçekten iyi bilir hale gelmesi onun üç haftasını aldı. Biz bunu sınır çizgisinin soyut kavramını oluşturmasının üç haftasını aldığını söyleyerek açıklayabilirdik. Ama şunu söylemek daha güvenli ve daha doğal olur; harita sınır çizgilerinin nasıl okunacağını, kullanılacağını ve 'sınır çizgisi' sözcüğünün nasıl kullanılacağını öğrenmesi üç haftasını aldı. Bir başka betimleme birisini şunları varsaymaya yöneltebilir; üç haftalık bir süreç buyunca, metaforik anlamda içerisinde bir şey yavaş yavaş karışım oluyor, imbikten geçerek özü ortaya çıkıyor ya da kişinin kendisi futbolla, yemek yemekle ve uyumakla bile meşgul olsa, fotoğraf negatifli bir şey, yine metaforik anlamda, karanlık bir odada derece derece geliştirilmiş oluyor.

"Coğrafi sınırlar soyutlamalardır," ya da "sınır çizgileri soyut harita sembolleridir," tümceleri harita uzmanları için, haritaları okuyacak ve harita çizecek olanlara verebilecekleri yararlı derslerdir. "Sınır çizgileri, harita yapanların deniz yüzeyinden başlayarak yükseklikleri (fit olarak) kavrayıcı zihinsel edimlerin dışsal anlatımlarıdır," tümcesi ise, bir haritayı okumanın, isimsiz bir uzmanın nüfuz edilemez gölge-yaşamını anlamayı gerektirdiğini telkin etmektedir.

5. SÖYLEME VE ÖĞRETME

Bu kitabın daha başka bir yerinde olduğu gibi, bu bölümde farklı konuşma türlerini birbirinden ayırt etmeye özen göstereceğim. Burada sosyal nitelikli, çalışılmamış, dudakların ucuna gelenin söylendiği gevezelik türünden konuşma ile, sır saklayan, içtenliksiz, bir amaca yönelik muhaveresel konuşma ve yine bir öğretmenin çalışılmış, muhaveresel olmayan ve kılı kırk yaran konuşması arasındaki farklar gösterilmeye çalışılacaktır. Bu bölümde özellikle bu sonuncusuyla yani yazılı ya da sözlü, basılmış ya da ilk kez söylenen, bir kişinin öğretmesi gereken şeyi öğrettiği didaktik söylemle ilgileneceğiz. Buradaki yöntem ve amaçlar ve hatta ve hatta didaktik söylemdeki ses tonu üzerine ısrarla söz söylememizin ana nedeni, didaktik söylem terimleri içinde us kavramının aydınlatılacak olmasıdır. En azından 'ussal güçler' terimiyle belirtmek istediğimiz şeyin önemli bir bölümü, öncelikle didaktik konuşma ile öğretilen, geliştirilen ve aynı dersleri ya da daha ileri söylevlerde onların uyarlamalarını ve açılımlarını öğretirken *inter alia* [ötekiler içinde] kendilerini dışlaştıran özel kapasitelerdir. Didaktik söylem bilginin dönüştürülmesi için bir araçtır.

Ama farklı konuşma türlerini tartışmak için daha genel bir neden vardır. Bilgibilimciler düşünce ve konuşma arasında bazı sıkı bağlar olduğunun daima farkında olmuşlardır. Ama onların bu bağları aydınlatmaları, nesnelerden söz etmenin bir çekirdek ve homojen etkinliğinin var olduğu tarzındaki üstü kapalı varsayım tarafından geciktirilmiştir. Görünüşte bir sıkıntı olmaksızın 'belirtmek,' 'ileri sürmek,' 'arz etmek,' 'ilan etmek,' 'betimlemek,' 'iddia etmek,' 'ifade etmek,' 'anlatmak,' 'söylemek' ve 'ders anlatmak' gibi fiilleri sanki, bir kişi bunlardan birini ya da ötekini yaparken betimlendiği zaman kişinin ne ile ilgili olduğunun tam ve belirgin bir açıklamasını sağlıyorlarmış gibi kullanmışlardır. Ama nesnelerden söz etmenin tek yönlü çekirdek bir etkinliği yoktur. Söylenen şey ya bildirişsel olarak, ya yaltaklanarak, ya güven vererek, ya hükmede-

rek, ya eğlenerek, ya sitem ederek ya da bunlara benzer bir başka biçimde söylenmiştir. Pazarlık yapıcı bir tarz içinde konuşmak, günah çıkarıcı bir tarz içinde konuşmaktan farklıdır ve bu ikisi de öykü anlatıcı, tehdit edici, ya da tahrik edici tarzlarda konuşmaktan farklıdır. Yazdığımız şey, özel bir ses tonu içinde ve kafamızın içinde kendi kendimize söylediğimiz şey olarak bile monoton bir biçimde 'söylenmemiştir.'

Didaktik konuşma ve yazma bizim burada kendisiyle ilişkili olduğumuz türdür. O, ötekilerin pek çoğundan ayrı olarak, söylediğimiz şeyin usumuzda tutulmuş olarak tasarlandığı konuşmadır. Öteki türlerden pek çok konuşma usumuzda tutarak yönlendiriliyor değildir. Ama yanıtlamakla ya da dosdoğru eylemde bulunmakla ilişkilidir. Ötekilerden farklı olarak didaktik konuşma, alıcının (kişinin) zihnini daha iyi yapmakla, yani onun donanımını geliştirmekle ya da güçlerini arttırmakla ilişkilidir. Öğretmek birisinin söylenenin içerdiği şeyleri yapmasını öğretmektir ve bir öğrenciye yapması için öğretilen şey, en azından bundan sonra belirli bir süre için yapabilmeye devam edeceği umulan şeydir. Dersler öğretilmiş ve unutulmamış olmak anlamındadır. Kısacası, öğretme isteyerek donatmadır. Kuşkusuz tüm öğretmeler didaktik olarak konuşmakla yapılmaz. Bebekler taklit etmeleri için isteyerek düzenlenmiş ya da kendiliğinden olabilen örnekleri izleyerek öğrenirler. Bazı dersler isteyerek düzenlenen örnekler aracılığıyla ya da gösterme yoluyla öğretilirler. Bazıları katı bir alıştırma ile bazıları eğlenmek suretiyle ve bunlara benzer yollarla öğretilirler.

Şu halde didaktik söylem, öteki ders türleri gibi ama öteki konuşma türlerinin çoğuna benzemeksizin, anımsatılmış olma, taklit edilmiş olma ve alıcı tarafından tekrarlanılmış olma niyetiyle gerçekleştirilir. O, temel noktayı yitirmeksizin tekrarlanabilir ve sözle ya da yazı ile yeniden nakletmeye uygundur. Bu şekilde gösterilen dersler korunarak elde tutulabilirler ama gösterme ve örnekler aracılığıyla öğretilen dersler elde tutulamazlar; bundan dolayı, didaktik dersler biriktirilebilir, birleş-

tirilebilir, karşılaştırılabilir, elenebilir ve eleştirilebilirler. Böylelikle hem büyük babalarımızın babalarımıza öğrettikleri şeyleri, hem de babalarımızın derslerde onlara öğretilenlere yaptıkları ekleri ve düzeltmeleri öğrenebiliriz. Derslerini daha da iyileştiren özgün keşifler, oğullarını eğitme sürecinde dışlaşabilirler, çünkü icat etmek için deha olmayı gerektiren şeyi öğrenmek için deha olmaya gerek yoktur. Ussal ilerleme mümkündür, çünkü olgun olmayana sadece olgun olanın anlayabilmiş olduğu şey öğretilebilir. Öğrenciler, Öklid, Harvey ve Newton'un bıraktığı yerden başlamak için uygun bir eğitimle yetiştirilebildikleri için bilimler gelişiyor.

Ek olarak, didaktik söylem kişisellik dışı ve özel öyküsel olmayan bir özellik taşır. Şu anlamda ki, verilecek olan dersler, herhangi bir uygun şekilde yetişmiş öğretmen tarafından herhangi bir uygun şekilde hazırlanmış alıcıya verilebilir ve onu verme durumları tekrarlanmayan durumlar olma nedeniyle sabitleşen sohbetsel, pazarlık yapıcı, güven verici ve takibatta bulunucu görüşleri aktarma dorumlarında olduğu gibi, didaktik dersleri verme koşulları sabitleştirilmiştir. Eğer bir espri, bir trafik işareti ya da bir söz verme, özel bir kişi tarafından özel bir kişiye karşı özel bir bağlamda yapılmadıysa, onu yapma şansı bütünüyle kaçmıştır; ama eğer John Doe, Latin grameri ile ilgili dünkü dersi kaçırmış ise ya da ayın uzaklığı ve boyutları ile ilgili bölümü bitirmekte başarısız olmuşsa, burada aynı derslerin yarın ya da gelecek haftaki tekrarlarında da önceki gibi aynı şey söz konusu olabilir. 'Önermeler' diye adlandırılan şeylerin doğası ve konumu üzerine yapılan tartışmalara tanışık olanların gözünden şu husus kaçmayacaktır; kendileriyle önermelerin betimlendiği yüklemler *ex officio* [memuriyet olarak] didaktik söylem görevlerine ait olan şeylerdir ve hazır yanıtları esprili şiirlere, sorgulamalara, ünlemlere, başsağlığı dilemelere, suçlamalara, emirlere, şikâyetlere ya da didaktik olmayan söylemin sayılamayacak kadar çok olan öteki türlerinden herhangi birine ait değildirler. 'Ussal işlemler'i,

'önermeler'le ilgili işlemler olarak tanımlayan kuramcılar olduğu gibi, 'önermeler'i ussal işlemlerin ürünleri ya da araçları olarak tanımlamak isteyen kuramcılar da vardır. Her iki grup da üstü kapalı olarak, bizim ders verme, ders alma ve ders yapma etkinlik ve güçlerimize, kuşkusuz açıkça böyle banal konulardan söz etmeksizin göndermede bulunurlar.

Her türden konuşma özel bir etki ortaya koymak anlamındadır. Bir soru işitilmek, anlaşılmak ve yanıtlanmak anlamındadır; bir emir dikkate alınmak ve kabul edilmek anlamındadır, bir tehdit, niyetten geri çevirme demektir ve bir başsağlığı teselli vermek anlamındadır. Didaktik konuşma öğretmek anlamındadır. Yüzme öğretmeni öğrencilerine yapılacak şeyleri söyler, ama o, birincil olarak öğrencilerin aynı şeyleri söyler hale gelmesi amacını gütmez. O, öğrencinin şimdi kollarıyla ve bacaklarıyla gerekli olan devinimleri yapmasını ve daha sonra da sesli ya da sessiz derslerin eşliği olmaksızın, bunlara benzer hamleleri yapmasını düşünmektedir. Sonunda belki öğrenci öteki acemileri öğretecektir ya da en azından yeni vuruşlar yapmak için ve daha zor koşullarda eski vuruşları yapabilmek için kendi kendisine öğretecektir. Verilen dersleri sadece ya da öncelikle papağan gibi tekrarlayarak değil, ama öteki şeylerin sistematik bir çeşitliliğini yaparak uzmanlaşıyor. Aynı şey, telaffuz, coğrafya, gramer, stil, botanik, hesap, usavurma gibi daha akademik dersler için de geçerlidir. Biz bu derslerden, derslerdeki sözcüklerin bir yankısı olmayan birtakım şeylerin nasıl yapılacağını ya da söylenileceğini öğreniriz.

Didaktik etki, sadece bir kişinin, ötekisi üzerinde etkiyi kullanması şeklinde değil, ama bir kişinin kendi kendisi üzerinde etkili olması şeklinde de ortaya konabilir. O, kendi kendisine daha önce ona, ders olarak verilen şeylerin yankıları olmayan şeyleri yapmasını ve söylemesini öğretebilir. Kendisine daha sonra elle yapılanların geliştirilmesiyle uyuşan emirler verebildiği gibi, yeni didaktik devinimlerde açıklamaya dönüştürdüğü şeyleri de kendi kendisine söyleyebilir. Kendi kendi-

sine garajda her biri iki galon olan yedi teneke petrol bulunduğunu da söyleyebilir; böylece garajda toplam on dört galon petrol olduğunu kendi kendisine söyleyebilir. 'Nesneler üzerine düşünüp sonuç çıkarma,' 'zihinde tartma,' 'üzerine düşünme,' 'müzakere etme' ve 'düşünüp anlama' diye adlandırdığımız etkinliklerin ilerletilebilir-geliştirilebilir olmaları müthiş bir şekilde başarılabilir. Onlar yeni sonuçları ortaya koyabilirler. Tümüne değil ama bazı sorulara yanıtlar, eğer bu konuşma doğru türden konuşma ise ve belirli bir ustalık, ekonomi ve özenle ortaya konuyorsa, tümüne olmasa bile bazı sorulara yanıtlar sadece özel ya da kişiler arası konuşma ile keşfedilebilir. Şakacı konuşma cebir problemlerini çözmediği gibi, cebirsel anlatımların alelacele, rastgele bir aktarılışı da değildir.

Biz bir kişinin entelektüel yetileri ve sınırlılıkları üzerine konuştuğumuz zaman, göz önünde bulundurduğumuz temel şeyler, kişinin böyle ilerlemeleri yapmadaki yeterliliği ve istekliliğidir. Ussal çalışmada yeni sonuçların başarısına göndermede bulunurken, basit bir tümdengelimden ya da daha genel olarak çıkarımdan söz ettiğim düşünülebilir. Ama bu, önemli bir tür olmakla birlikte, ilerleyici düşünmenin tek türü değildir. Çarpmada ve bölmede, düşünme ile sorulara önceden bilinmeyen yanıtlar buluruz. Ama biz bu yanıtları 'vargılar' olarak adlandırmayız. Yine yanlış hesap etmeleri de 'yanılgılar' diye adlandırmayız. İlgili olguların yığınını bir araya getirmiş bulunan bir tarihçi seferberliğin tutarlı bir açıklamasını verebilmeden önce düşünmelidir, ama onun sonul açıklamasının tutarlılığı, teoremler zincirinden oldukça farklı türden bir birliktir. Onun açıklaması pek çok çıkarımı içerecektir ve uyuşmazlıklardan da uzak olmalıdır; ama iyi bir tarihçi olmak, aynı zamanda öteki ussal erdemlere de sahip olmayı gerektirir. Çeviri yapmadaki üstünlük aynı zamanda dikkatli düşünmeyi gerektirir, ama gözlemlenmiş olması gereken kurallar ve ilkeler sadece çıkarım kuralları değildir. Çeviri yapmadaki sarsaklık, mantık-hatalı düşünmeyi değil ama kusuru gösterir. Ölçü yö-

nünden doğru olmayan bir sonenin kompozisyonundaki sorunlar çözümlenmiş varsayılamaz ve yine orta terimler dağıtılmamış değildir.

Düşünüp sonuç çıkarma, öğretici bir niyetle, kendi kendisine ya da başkalarına bir şeyler söylemeyi içerir. Her bir önermenin öne sürülüşü, alıcıyı, kendisine söylenen şeyi, daha sonraki açıklamalarda, söz gelimi bir öncül ya da işlem kuralı olarak kullanmaya dönüştürmesi için hazırlamak ya da donatmaktır. Sınıfta olduğu gibi, kişiler arası tartışmada ve özel düşünüp icat etmede, ne öğretmen ne de öğrenci mutlak anlamda, usta, sabırlı, enerjik, uyanık ya da yoğunlaşmış sayılabilir. Ders tekrarlanmak, tümcelere ayrılmak, ertelenmek ya da geri alınmak durumunda olabilir; öğrencilerin yanıtları yanlış olabilir, konudan ayrılmış, duraksamalı ve baştan savma olabilir. Bir günde yapılan ilerleme, bütünüyle yitirilmiş görünebilir ve uzatmalı bir duraksama hali, dün düşünürün ne denli zor bir görev diyerek şaşırtıldığı şeyin bugün öylesine kolay geldiği ileri adımlara bir anda yer verebilir. Yarın, belki de, ortaya çıkan sonuçlarla hiçbir şey yapılmadığından şikâyet edecek ama önce henüz üstesinden gelmiş olduğu herhangi bir ödev gibi daha yeni görevler koyacaktır. Belki dünün önermesini, bugün bir öncül olarak kullanmanın bir yolunu bulacaktır; ama bugün elde edilen vargı, tersine olarak ileride öncül görevi gören bir açıklamaya dönüştürülebilmelidir. Elde edilen sonuçlar daima kendilerinden ustalıkla çalışmayla ya da şans eseri daha yeni sonuçların elde edilebileceği dersler olarak kullanılabilirler.

O halde, biz zihinde düşünüp taşınmanın ilerletici olabileceği olgusunun, görünürde devinimsiz tümcelerin sadece seri haldeki üretimini içermesine karşın, açıklanamaz olmadığını görürüz. Tam olarak verilmiş ve tam olarak alınmış belirli türden tümceler öğretici bir etkiye sahiptir. Onlar bize, verilişleri esnasında söylenilmemiş ya da yapılmamış şeyleri söylememizi ve yapmamızı öğretirler. Bazı düşünürler şu soruyu şaşırtıcı bulurlar: "Bir kişi daha önce bildiği şeyin salt kendisine söy-

lenmesi aracılığıyla, nasıl yeni şeyleri bilmeyi sağlayabilir?" Ama onlar şu sorudan şaşkınlığa düşmemişlerdir: "Nasıl bir acemi, öğretmenin oturduğu yerden söylediği sözcükleri dinlemekle yeni ve doğru yüzme hamleleri yapmayı öğrenebilir?" ya da "Nasıl bir acemi ona etki eden sözcükleri dinlemekle, yeni ve doğru yüzme tarzları oluşturmayı öğrenebilir?" sorusundan da şaşkınlığa düşmezler. "Bir kişi, öğretmeninden, arkadaşından ya da kendisinden, öğretme amaçlı olarak düşünülmüş açıklamaları dinlemekle, yeni öğretici hamleler yapmayı nasıl öğrenebilir?" sorusu da daha fazla bir gizem taşımaz.

6. USUN ÖNDERLİĞİ

Şimdi, ussal işlemlerin daha üst düzeyden olduğu ve öteki zihinsel kapasiteleri yönettiği düşüncesini, benim yadsımış bulunduğum ussal işlemlerin oluşumu zihinsel kavramları somutlaştıran insan eylem ve tepkilerinin yaptığımız tüm betimlemelerinde içerilirler düşüncesini birbirinden ayırt etmek kolaylaşmaktadır.

Ussal çalışma kültürel bir önceliğe sahiptir, çünkü öğretici dersler aracılığıyla daha yüksek bir eğitim almış bulunan ve bu eğitimi verebilen kişilerin işidir. Onu oluşturan ya da *sine quo non* olan şey kültürdür. Katı bir biçimde ifade edilirse, barbarlar ve bebekler ussal çalışma yapamazlar, eğer yapmış olsalardı bizim onları en azından yarı-uygar ve okul çağına yaklaşmış olarak betimlememiz gerekirdi. Oldukça eğitimsiz bir ustan konuşmakta, eğer birisinin böyle eğitilmeye uygun olan kapasitesine gönderimde bulunulmuyorsa, bir çelişki vardır, ama oldukça eğitimsiz bir zihinden söz etmekte hiçbir çelişki yoktur. Bir insanın eğitim alması böyle bir eğitim alma kapasitesini zaten kazanmış olmasını gerektirir. Henüz sanatsız konuşmayı kullanamayan ya da izleyemeyen kişiler tarafından konferanslar izlenemezdi ve hemen hemen hiç verilemezdi.

Bundan dolayı, dikkat etmek, çaba harcamak, istemek, korkmak, memnun olmak, algılamak, zihinde tutmak, anımsa-

mak, amaç edinmek, öğrenmek, yalandan yapmak, oynamak ve gevezelik etmek gibi şeyler, sanki içsel ya da dışsal bir konferansçı tarafından olsun ya da olmasın, ancak didaktik olarak verilen derslere uymakla ortaya çıkabilirmiş gibi konuşmak saçmadır. Bununla birlikte, ussal maharetin belirli bir derecesi örneğin, sine quo non olarak bir avukat olmayı istemeyi, Voltaire'in bir nüktesinden zevk alabilmeyi, Grekçe koşul tümcelerinin kurallarını zihinde tutmayı, bir manyetoyu ya da bir kâr hissesi makbuzunu tanımayı söylemekle oldukça uygunluk gösterir. Böyle ise, birisinin daha önceden belirli bir eğitim almaksızın yapamayacağı bir şeyi artık yaptığını söylemek, tam da eylemde bulunmadan önce, bu derslerin tümünü ya da bir bölümünü ezberden okumuş olması gerektiğini söylemeyi gerektirmez. Eğer daha önceden Grekçe grameri öğrenmemiş olsaydım, şimdi Grekçe bir tümce okuyamazdım, ama Grekçe bir tümce oluşturmadan önce, Grek gramerinin kurallarını zorunlu olarak kendime anımsatmam gerekmez. Grekçe kurallara göre tümce oluştururum ama onları her an düşünmem, onları zihnimde taşırım ancak güçlüklerle karşılaşmadıkça onlara başvurmam.

Bilgibilimciler ve moralistler arasında bir zihne sahip olmanın içeride potansiyel olarak değil ama olgusal olarak Us ve Vicdan gibi iki konferansçıya ya da bunlardan birine sahip olmak olduğunu söyler gibi görünme eğilimi vardır. Bazen Vicdan tam da Us gibi bir sebt günü vaizi tavrı içinde konuşuyormuş gibi düşünülür. Bu içsel konferansçılar dinleyicilerin henüz bilmedikleri şeyleri öğretmekte uzman oldukları için, onların bu şeyleri zaten bildikleri kabul edilir. Benim Usum, ben kendim henüz değilken, mükemmelen ussaldır ve benim Vicdanım, ben henüz değilken, o, mükemmelen vicdanlıdır. Onların öğrenecek herhangi bir şeyi yoktur ve eğer biz "Öğrenip de unutmamış oldukları şeyleri, Usuma ve Vicdanıma kim öğretti ?" diye sorsak, olasılıkla onların kendi bağırları içine yer-

leşmiş bulunan ve onlara koşut olan öğretmenlerdir yanıtını alabilirdik. Kuşkusuz bu çocuksu söylencenin arkasında ciddi bir niyet vardır, tıpkı benim onu küstahça açımlamamın arkasında da ciddi bir niyet olması gibi. Bir çocuğun yarı-öğrenerek bir şeye sahip olması gibi, anne babasının ve okul öğretmenlerinin didaktik anlatımlarından onu kısmen öğrendiği zaman kendi kendisine, bu dersleri büyüklerinin öğretici ders tonu içerisinde yeniden-vermek için belirli bir kapasite ve yönelim kazandığı oldukça doğrudur. O, bilinen durumlarda büyüklerinin ona ne söyleyeceklerinden ya da kendi kendisine ne söylemesi gerektiğinden kuşkuya düşmez. O, derslerinin basma-kalıp kısımlarını tereddüt etmeksizin uygun olarak ve doğru ağırlıkta verebilecek kadar iyi bilir. Ve bunu yaptığı zaman, deyim yerinde ise, büyüklerinin ve kendi söyleyişinin acayip bir alaşımı olarak ortaya çıkan bir aksanla, otoriter bir biçimde konuşan "Usunun" ya da "Vicdanının" sesini işitmektedir. Gözlemlemek için halen güç bulduğu dersleri artık kendisine kolayca verebilir. Onun öğüt vermesi, zorunlu olarak pratiğinin önündedir, çünkü ona didaktik konuşmalar yapmanın nedeni böyle yapmakla onları pratikte daha iyi tekrarlamasıdır. Böylece bu aşamada, bu şeyleri yapmayı kendi kendisine nasıl ve ne zaman söyleyeceğini oldukça iyi öğrenmiş olabilir. Oysa henüz onları ne zaman ve nasıl çok iyi yapacağını öğrenmemiştir. Buna koşut olan şey, Latin düzyazısından bir parça ile boğuştuğu zaman ortaya çıkabilir. Önündeki tümcenin gramer yapısındaki güçlüklerle uğraşırken kısmen kendisinin, kısmen öğretmeninin ses tonu içinde kendisine dikte ettirilen uygun sözdizim kuralını 'işitebilir' ya da 'dinleyebilir.' Ama bu durumda 'ses'in kaynağı gramatik kuşkuların asıl kaynağından ciddiyetle konuşan birisi için, melekvari içsel bir filolojistin buyrukları olarak öylesine açıkça ortadadır.

Vicdandan ve Latin gramerinin bilgisinden bu tarzda söz etmek, bizi daha önce ele alınan ve yeteri kadar tartışılmamış

olan bir noktaya geri götürüyor; bu da kuram oluşturmanın dışında kalan öteki etkinliklerdir. Örneğin, gramer bilgisi Latince tümcelerin nasıl oluşturulacağını ve yapılaştırılacağını bilmektir; ve ahlak bilgisi, eğer deyim zorlanarak bile kullanılsa, soruların ne salt kuramsal ne de salt teknik oldukları belirli türden durumlarda nasıl davranılacağını bilmektir. Satranç ya da briç bilgisi, oyunları kazanmaya çalışırken gerçekleştirilen bir ussal yetkinliktir, strateji savaşları ve şampiyonaları kazanmaya çalışırken gerçekleştirilen bir şeydir; mühendislik eğitimi ve atölye deneyimi, mühendise *per accidens* [istisnalar bir yana] kuramlar oluşturmayı ve açıklamayı değil, köprü planları çizmeyi öğretir.

Böyle oyunları ve işleri 'ussal' diye nitelendirmemizin nedeni de araştırmamızın alanı içinde kalır. Sanatlarda ustalaşmak için, zorunlu olan sadece eğitim-öğretim değildir, ama aynı zamanda onları uygularken zorunlu olan işlemlerin çoğu kuramları oluşturma, açıklama ve uygulama görevleriyle ve onlar için gerekli olanlarla aynı yapıdandırlar. Latince tümceleri oluşturmak ve anlamlarını açıklamak becerisi bir sanattır, buna karşılık, Latin dilinin filolojisi bir bilimdir; ama birini öğretme ve pratik ettirme ötekini öğretme ve uygulama ile bir yerde örtüşür. Mühendislik, fizik, kimya ve ekonomiyi ilerletmez; ama mühendislikteki ustalık bu kuram dallarındaki komple cehaletle uyuşmazlık içindedir. Hesap yapma değil ama en azından olasılık hesaplamaları daha entelektüel kart oyunlarının oynanmasının bütünleyici bir parçasıdır ve bu bizim onları 'ussal' olarak betimlememizin önemli bir nedenidir.

En ilkel uğraş ve ilgiler de dâhil ussal gelişmenin, tüm bunların varoluşunun bir koşulu olduğunu görmek kolaydır. Her geliştirilmiş zanaat, oyun, proje, eğlence organizasyon ya da endüstri, zorunlulukla eğitim görmemiş ilkellerin ve bebeklerin ya da 'gelişmiş' diyemeyeceğimiz ne varsa tümünün üzerinde yer alır. Anagramları çözmek ya da iskambil oynamak için

bilim insanı olmamız gerekmiyor ama okuryazar olmamız ve toplama, çıkarma yapabilmemiz gerekiyor.

7. BİLGİBİLİM

Bu bölümü sona erdirmeden önce akademik ve felsefe dalı ile ilgili bir konuyu dikkate almalıyız. Felsefenin bir bölümü geleneksel olarak 'bilgi kuramı' ya da 'bilgibilim' olarak adlandırılır. Bizim şu anki sorumuz; bilgibilimcilerin şimdiye dek önerdikleri kuramların önemli bölümlerinde köksel olarak yanlış bir şeyler olduğunu bulduğumuz kabul edilirse, bilgi üzerine ne türden kuramlar oluşturmaya çaba göstermelidirler? Eğer 'kavram,' 'kavramlaştırma,' 'yargı,' 'çıkarım' ve bunlar gibi tüm dayatılan terimler grubu, eğer basılmış kuramların öğelerinin görevsel betimlenişlerinden kuram oluşturma edim ve süreçlerinin betimlenişine yanlışlıkla geçirilmiş bulunuyorlarsa, o zaman bilgi kuramına kalan nedir? Eğer bu terimler kendileriyle ussal işlemlerin gerçekleştirildiği yanlışlıkla varsayılan görünmez teller ve makaraları göstermiyorlarsa, bilgi kuramının gerçek konusu nedir?

'Bilgi kuramı' deyimi şu iki şeyden birini temsil etmek üzere kullanılmış olmalıydı: (1) Bilim kuramını temsil etmek üzere kullanılmış; yani inşa edilmiş kuramların yapısı üzerine sistematik bir araştırma olmalıydı. (2) Ya da o, öğrenme, keşfetme ve icat kuramını temsil etmek üzere kullanılmış olmalıydı.

(1) Bilimlerin ya da daha genel ifade edilirse, oluşturulmuş bilim kuramlarının felsefi kuramı terimlerin, önermelerin ve uslamlamaların ve ayrıca kuramların formülasyonuna giren çok sayıda daha başka türden anlatımların işlevsel bir açıklamasını verir. O, Bilim Mantığı ya da benzetmeli olarak Bilim Grameri diye adlandırılabilirdi.(Ama bilim, resmi kurumlar tarafından sahiplenilmiş kuramları dışarıda bırakacak şekilde öyle dar fikirli bir tarzda kullanılmamalıdır.) Bu tür bir açıklama bireysel bilim adamlarının yaşamlarındaki olayları betimle-

mez ya da anlatmaz. Bundan dolayı, bunların yaşamlarındaki, varsayılan birtakım gizli olayları betimlemez ya da aktarmaz. O, özel bir tarzda basılmış kuramlarda bulunan ya da bulunması gereken şeyi betimler.

(2) Öğretme mesleğinin ve pratiğinin var olması gibi öğrenme, öğretme ve sınav yapma kavramlarıyla ilgilenmiş olan bir felsefi kuram alanı da var olmalıydı. Bu 'öğrenme felsefesi,' 'eğitim metodolojisi' ya da daha gösterişli bir tarzda 'Pedagoji Grameri' diye adlandırılabilirdi. Bu bilmeyi sağlamak kuramı, olma anlamında bir bilgi kuramı olabilirdi. Bu araştırma bireylerin yaşamlarındaki, öğretmenler ve sınav uygulayıcıları tarafından betimlenen ya da düzene sokulan belirli olayların anlatıldığı terimlerle ilişkili olabilirdi.

Şimdi, Locke, Hume ve Kant gibi büyük bilgibilimciler bilgiyi edinen kişilerin gizli yaşam öykülerinin parçalarını tartıştıklarını düşünmelerine karşın, Bilim gramerine temel gelişmeyi sağladılar. Onlar kuram türlerinin güvenilirliğini tartışıyorlardı, ama bunu para-fizyolojik benzetmelerle yapıyorlardı. İnşa edilen kuramların anatomisi içindeki gerçek yerlerine oturtmak üzere geleneksel bilgibilimin ticari-adları için önerilen restorasyon, zihinlerle ilgili kuramlarımız üzerinde pek hayırlı bir etki yapmış oluyordu. Bu 'zihin özel bir sahnedir' kuramına inanç yaratmanın en güçlü baskı kaynaklarından birisi, bu 'bilişsel edimler' ve 'bilişsel süreçlerin' yanlış anlamlandırılan bu ticari-adlara göndermede bulunmak üzere var olmaları gerektiğini öne sürmenin kökleşmiş alışkanlığıdır. Böylece, John Doe'yu yaparken gözlemleyebildiğimiz şeylerin hiçbiri, kavramlara sahip olma, soyutlama, yargılarda bulunma ya da öncüllerden bir sonuç çıkarmanın istemde bulunulan edimleri olmadıkları için, bu edimleri kişinin sadece kendisinin giriş yapabildiği bir sahnenin üzerine yerleştirilmek zorunlu görüldü. Bilgibilimcilerin alegorik anlatımlarında verilen inandırıcı biyografik ayrıntıların bolluğu en azından benim açımda,

makinedeki hayalet dogmasına yapışmak için en güçlü iki nedenden birisini sağlayan şey olmuştur. Bu düşünülen olaylar, içine işlenilemez bir biçimde 'içkin' olarak göründüler çünkü onlar, gerçekten 'gözlemlenemez' idi Ama onlar söylencesel oldukları için gerçekten gözlemlenemez idi. Onlar yayımlanmış kuramların sahip olduğu öğelerin işlevsel betimlenişlerinin yerine bedel olarak konmuş olan nedensel varsayımlardı.

X

PSİKOLOJİ

1. PSİKOLOJİNİN PROGRAMI

Bu kitabın akışı içinde, psikoloji bölümü üzerine çok az şey söylemiş bulunuyorum. Bu kaçınma kasıtlı imiş gibi görünebilir; çünkü kitabın bütünü gerçekten bilimsel psikoloji alanında değil, ama felsefi psikoloji alanında bir deneme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sakınımı açıklamanın bir bölümü işte budur. Şimdiye dek, herkes tarafından düzenli olarak uygulanan bir kavramsal dizinin mantıksal davranışını araştırdım. Öğrenme, pratik yapma, deneme, dikkat etme, taklit etme, isteme, düşünüp taşınma, kanıtlama, tartışma, izleme, görme ve alt üst olma kavramları teknik kavramlar değildir. Onları nasıl kullanacağını herkes öğrenmelidir ve öğrenir de. Onların psikolojistler tarafından kullanımı, romancılar, biyografi yazarları tarihçiler, öğrenciler, öğretmenler, politikacılar, dedektifler ya da sokaktaki insanların kullanımından farklı değildir. Ama tüm öykü bununla bitmez.

Psikoloji bilimini ya da bilimlerini düşündüğümüz zaman, genellikle büyük bir cesaretle, psikolojinin resmi programların psikolojistlerin edimsel olarak sürdürdükleri araştırmalarla, onların genel vaatlerini, ortaya koydukları laboratuar perfor-

mansları ile eşitlemeye eğilimliyizdir. Aslında, 'psikoloji' sözcüğü iki yüzyıl önce bulunduğu zaman, iki-dünya söylencesinin doğru olduğu sanılıyordu. Buna göre şu varsayılmıştı; Newtoncu bilim fiziksel dünyada varolan ve oluşan her şeyi açıkladığına göre, fiziksel-olmayan olarak kabul edilmiş bir dünyada varolan ve ortaya çıkan şeyleri açıklayan bir başka ikinci-nüsha bilim de olmalıdır. Newtoncu bilim adamları birinci alanın olaylarını incelediklerine göre, ikinci alanın olaylarını inceleyen bilim adamları da olmalıdır. 'Psikoloji,' böylece 'zihinsel fenomenler'in ampirik incelemesinin başlığı olarak kabul edildi. Ek olarak, Newtoncu bilim adamları verilerini görsel, işitsel ve dokunsal algı içinde bulup araştırdıklarına göre, psikolojistler de ikinci-nüsha, görsel-olmayan, işitsel-olmayan ve dokunsal-olmayan algı ile verilerini ortaya koyup araştırmalıydılar.

Kuşkusuz, davranışın daha başka sistematik pek çok inceleme alanının var olduğu ve var olabileceği yadsınmadı. Tarihçiler iki bin yıldan bu yana, insan ve insan gruplarının yapıp-etmelerini, dillerini, düşünce ve planlarını incelemektedirler. Filolojistler, yazın eleştirmenleri ve sosyal bilimciler, insanların konuşma, yazma, şiir, tiyatro, din ve felsefelerini inceleyip araştırmaktadırlar. Tiyatro yazarları ve romancılar bile, imgelerinin ürünü olan yaratıkların eylem ve tepkilerini betimleme yolları içinde, gerçek insanın nasıl düşünüp davranabileceğini öyküleştirerek göstermeye çalışıyorlar. Ekonomistler pazardaki insanın olgusal ve koşullu etkinliklerini ve beklentilerini inceliyorlar; stratejistler, generallerin edimsel ve olası şaşkınlıklarını ve kararlarını; öğretmenler, öğrencilerin performanslarını; dedektifler ve satranç oyuncuları, hasımlarının güçlü ve zayıf yönlerini, alışkanlıklarını ve manevralarını inceliyorlar. Ama para-Newtoncu programa göre, psikolojistler insan varlığını tümüyle farklı bir yolda inceleme konusu yapmışlardır. Onlar, öğretmen, dedektif, biyografi yazarı ya da öteki insanlar için ulaşılamaz olan verileri bulmuş ve araştırmışlardır; bu ve-

riler ayrıca, tiyatro sahnelerinde, roman sayfalarında da gösterilemezdi. İnsanla ilgili tüm bu farklı çalışmalar, içinde gerçek insanların oturduğu, evlerin ve çadırların incelenip araştırılmasıyla sınırlandırılmıştır. İnsanların psikolojik olarak incelenmesi ise sakinlerin kendi kendilerine doğrudan giriş yolunu kullanmaktadır. Gerçekten psikolojistler, anahtarı bulup kapıyı açana dek, insan düşüncesinin ve davranışının öteki öğrencileri kapalı kapıları boşu boşuna dövmekten daha iyisini umut edemezlerdi. İnsanların gözle görülebilir etkinlikleri ve işitilebilir sözleri, onların karakter ya da zihin niteliklerinin ortaya konuşları değildir, ama sadece bunların dışsal belirtileri ya da anlatımlarıdır; çünkü bunların aslı gizli ve içkindir.

İki-dünya söylencesinin terk edilmesi, halen anahtarı keşfedilecek olan bir kapı bulunduğu düşüncesinin de terk edilmesi anlamına geldi. İnsan eylemleri ve tepkileri, yüksek sesle söylenen ya da söylenmeyen sözler, ses tonları, yüz ifadeleri, mimikler, jestler yani tüm öteki öğrenciler için daima veri oluşturmuş olan şeyler, artık bilimsel inceleme için uygun ve tek oluşumlar haline gelmiş oldu. Onlar ve sadece onlar şu görkemli 'zihinsel fenomenler' adına layık idi, ama ne yazık ki bu adı alamamışlardı.

Ama psikolojinin resmi programı, araştırmaların ana konusunun, insanla ilgili öteki incelemelerde ulaşılabilir olan davranışların görünümlerinin 'arkasında' yatan ve tür olarak, onlardan farklı olan olaylardan oluştuğunu açıklamasına karşın, deneyci psikolojistler, günlük pratik içinde bu açıklamanın dışına çıkmak zorunda kaldılar. Bir araştırmacının günü varlığı olmayan şeyleri gözlemlemekle ve söylencesel olanı betimlemekle doyurucu bir biçimde değerlendirilmiş olamazdı. Uygulamacı psikolojistler, kendilerini, delilerin ve geri zekâlıların, alkolün, aşırı yorgunluğun, korku ve hipnozun etkisi altında bulunan kişilerin ve beyni zedelenmiş hastaların eylemlerini, yüz ifadelerini ve konuşmalarını incelerken buldular. Göz doktoru gibi duyu-algısını incelediler; örneğin, kısmen fizyo-

lojik deneyler yaparak ve uygulayarak ve kısmen de deney yaptıkları kişilerin tepkilerini ve sözel yanıtlarını çözümleyerek, duyu-algısını inceleme yolu tuttular. Çocukların zekâlarını, çeşitli standardize edilmiş testlerdeki başarı ve başarısızlıklarını toplayarak ve birbirleriyle karşılaştırarak incelediler. Günlük çalışmaların farklı evrelerinde, sekreterlerin daktilo yazılarında yaptıkları yanlışları saydılar; insanların farklı zaman sürelerinin geçişinden sonra, ezbere okunan parçadaki, başarı ve başarısızlıklarını kaydederek, akıllarında tuttukları hece ve deyimleri unutma eğilimlerinin farklılıklarını araştırdılar. Labirentlerdeki hayvanların ve kuluçka makinelerindeki tavukların davranışlarını incelediler; umut verici bir biçimde kimyasal olan konuşma güçlüğünde bile, İdelerin Çağrışım İlkesi, onun başlıca pratik uygulanışını deneyci tarafından söylenen test sözcüklerinin deney süjesi tarafından yüksek sesle söylenen doğaçlama sözcük-yanıtlarında buldu.

Program ile performans arasındaki böyle bir oransızlıkta özel olan hiçbir şey yoktur. Bilgeliği olayın arkasından gelen sorularla ve yöntemlerle ilgili olarak beklememeliyiz. Kendi nesnellikleri ve kendi prosedürleri ile ilgili, filozoflar tarafından verilen betimlemeler, çalışmada, onların edimsel durumları ve ortaya koydukları sonuçlarla çok nadiren uyuşur. Örneğin, onlar, bir 'Bütün olarak Dünya'nın açıklanışını vermeyi önermişler ve bu açıklamaya sinoptik bir derin düşünme süreciyle ulaşmaya çalışmışlardır. Gerçekte, tümüyle kendilerine özel olan bir marka ortaya koymuş oldular ve onların sonuçları, gerçi şu vaat edilen Darien-panorama'dan* çok daha değerli olmasına karşın, böyle bir panorama kadar açık bir görünüm içinde değildi.

(*) Darien-Panorama: Avrupalı bir maceraperest ve kâşif olan Nines de Balboa'nın Meksika körfezi dolaylarındaki 2. Dorien bölgesinde yüksek bir dağın tepesinden ilk kez Büyük Okyanusu görmesi ve aynı noktadan Atlas Okyanusunun da görülebilmesi olgusu.

Kimyacılar bir zamanlar, filojistonun özelliklerini keşfetmek için çok sıkı çalıştılar; ama herhangi bir filojistonu asla ele geçiremedikleri için, bunun yerine onun etkilerinin dışsal tezahürlerini inceleme işine yöneldiler. Gerçekte yanma olayını araştırmış oluyorlardı ve çok geçmeden gözlemlenemeyen bir ısı maddesi postülasını terk ettiler. Onun postülasyonu adeta bir bataklık yakamozu gibi olmuş idi; öyle bir tür yakamoz ki, maceracıyı, haritası yapılmamış ağaçlık yerleri keşfetmek ve sonra nankörce artık daha fazla böyle yanlış sinyallerden söz ettirmemek üzere, haritalarda bu ağaçlık yerleri belirlemek için cesaretlendiriyordu. Eğer özel bir zihin maddesi postülasyonu da aynı şekilde çeker giderse, psikolojik araştırma işi de boşa gitmemiş olacaktır.

Bununla birlikte, "Psikolojinin programı ne olmalıdır?" sorusu halen yanıt beklemektedir. Yanıt denemeleri, şimdi de şu güçlükle yüz yüze görünmektedir. İnsan zihninin çalışmaları uygulamacı psikolojistler ve ekonomistler, kriminolojistler, antropolojistler, politik bilimciler ve sosyolojistler tarafından ve öğretmenler, sınav uygulayıcılar, dedektifler, biyografı yazarları, tarihçiler ve briç gibi oyunları oynayanlar tarafından ve yine stratejistler, devlet adamları, işverenler, günah çıkaran papazlar ve itirafçıları, anne babalar, sevgililer ve yazarlar tarafından aynı verilerden hareketle araştırılır. O zaman, nasıl tüm bunlar içinde belirli araştırmalar 'psikolojik' olarak seçilecek ve diğerleri dışta bırakılacaktır? Hangi ölçülerle biz, Okul-Sınav Kurulunun ortaya koyduğu istatistiksel sonuçları değil ama zekâ testlerinin sonuçlarının psikoloji araştırmalarının ürünleri olduğunu söyleyeceğiz?

Yanıtın bir bölümü şu şekilde verilebilir. Bir postacı kendi bölgesini avucunun içi gibi bilir; yolların tümünü, sokak, ırmak, koruluk ve tepeleri iyi bilir; yine, tüm hava koşullarında, dört mevsim, gece ve gündüz yolunu bulabilir. Oysa bir coğrafyacı değildir: O, bölgenin bir haritasını yapamaz, komşu bölgelerle nasıl birleştiğini söyleyemez, bölgeler arasındaki sı-

nırları, uzaklıkları ya da bir başka biçimde çok iyi bildiği bu yerlerin deniz yüzeyinden yüksekliklerini bilemez. Bölgesinin içerdiği toprak tiplerinin sınıflamasını yapamaz ve oranın özelliklerinden komşu bölgenin özelliklerini çıkarımlayamaz. Bölgeyi tartışırken coğrafyacının sözünü ettiği tüm özelliklerden o da söz eder ama onlar üzerine aynı türden şeyleri söyleyemez. Hiçbir coğrafi genellemeyi uygulamaz, hiçbir coğrafi alan-ölçme yöntemini kullanmaz, hiçbir genel açıklayıcı ya da öndeyisel kuramdan yararlanmaz. Aynı şekilde, dedektif, günah çıkaran papaz, denetçi ve romancı, psikolojistin topladığı veri türleri konusunda, önemli bir açıdan bilgi sahibi olabilir ama onların bu verileri ele alışı bilimsel olmayabilir; oysa psikolojistin onları ele alışı tümüyle bilimsel olabilir. Bu kişilerin bilgisi, çiftçinin hava tahminine benzetilirken, psikolojistinki ise meteorolojistin gerçekleştirdiği bilime benzetilebilir.

Ama bu yanıt psikoloji ve insan davranışının öteki bilimsel ya da bilimsel olması gereken ekonomi, sosyoloji, antropoloji, kriminoloji ve filoloji gibi dalları arasındaki ayrımı tam olarak ortaya koyamaz. Genel kütüphaneciler bile, istatistik yöntemlerle genel beğenileri incelemektedirler ve kitaplara yansıyan bu beğeniler, kuşkusuz zihinlerin karakteristikleri olmasına karşın, onların bu türden incelemeleri psikoloji araştırması olarak görülemezdi.

Soruya doğru yanıt Newtoncu bilimin bir ikinci-nüshası olan psikoloji rüyasının terk edilmesinde görünüyor. Bu terk ediş, yine dindarca bir tutumla yorumlanmış olan yekpare bir araştırmanın ya da araştırmalar ağacının adı olan bir 'psikoloji' kavramının da terk edilmesini içerir. Gerçi, 'Tıp' sözcüğü de az ya da çok gevşek olarak birbirine bağlanmış araştırma ve tekniklerin bir aradalığının bir biçimde yapay bir adı durumundadır; bu öyle bir bir aradalık ki mantıksal olarak net bir sorumluluk programına ne sahiptir ne de gereksinimi vardır. Böylece 'psikoloji' de oldukça uygun bir biçimde, araştırma ve tekniklerin kısmen rastlantısal bir federasyonunu göstermek

için kullanılmış oldu. Sonunda sadece bir söylenceden türetilen para-Newtoncu bilim bir rüya olmakla kalmadı ama aynı zamanda 'dış dünya'nın Newtoncu bilimi olarak, yekpare bir bilimi olduğu ya da olabileceği inancı da hoş bir rüya idi. Zihinsel fenomenlerin kendine özgü bir alan olduğu ile ilgili yanılgılı kuram biyolojik bilimlere hiçbir yer olmadığını imleyen bir ilke üzerine yapılandırılmıştı. Newtoncu bilim, uzayda varolan her şeyi kapsayan bir bilim olarak ilan edilmiştir. Descartesci görünüm Mendel ve Darwin'e hiçbir yer bırakmıyordu. İki-dünya söylencesi aynı zamanda iki bilim söylencesi olmuştu; pek çok bilimin var olduğunu kabul ve onaylama, 'psikoloji' bir tek homojen kuramın adı değildir, önerisinden zehirli iğneyi uzaklaştırmalıdır. Bilim adlarının birkaçı böyle yekpare kuramları gösterir ya da böyle olmak için verilen herhangi bir sözü gösterir. Onlar ne tek bir oyunun adını ne de bir oyunlar 'ağacı'nın adını 'kart üzerine yazarlar.'

Yukarıda psikoloji ve tıp arasında öngörülen analoji önemli bir yönden yanıltıcı olmuştur. Yani en gelişmeye açık ve yararlı psikolojik araştırmalardan bazıları, tıbbi araştırmaların kendileri durumunda olmuşlardır. Diğerleri arasında ve tüm diğerlerinin üstünde psikolojinin bir dehasının yani Freud'un araştırmaları tıpsal araştırmalar ailesine paralel bir araştırmalar ailesine dâhilmiş gibi sınıflanmamalıdır. Onlar bu aileye (tıp araştırmaları ailesi) aittir. Gerçekten Freud'un öğretisinin etkisi öyle derin ve sahip olduğu benzetmeler öyle zarar verici bir biçimde popüler oldu ki, bugün 'psikolojistler' terimini, sanki sadece, zihinsel yetersizlikleri araştıran ve tedavi eden kişiler için kullanmaya doğru güçlü bir eğilim olduğu açıkça ortaya çıktı. 'Zihinsel' aynı güdülerden dolayı, genellikle 'zihinsel bakımdan bozuk' anlamında kullanılır. Belki psikoloji sözcüğünün orijin olarak bu sınırlandırılmış anlamda verilmiş olması terminolojik bir uygunluk olmuş olabilirdi; ama akademik dünya sözcüğün daha konuksever ve ayrım yapmayan bir kul-

lanımına öyle çok alışılmış ki, böyle olası ve istenilir bir reform yapmak zor görünüyor.

Olasıdır ki bazı insanlar psikolojik araştırmalarla, insanların zihin gücü ve karakterleri ile ilgilenen tüm öteki araştırmalar arasında genel ve formüle edilebilir bir ayrımın var olduğunu protesto etme eğiliminde olabilirler. Psikolojistler bile üzerinde kendi kuramlarını kurdukları hiçbir özel veri olmadığını söylemekten hoşlanabilir, ama yine de onların kuramları filolojistler, kamuflaj uzmanları, antropolojist ve dedektiflerinkinden tür olarak farklıdır. Psikolojik kuramlar insan davranışının nedensel açıklanışını sağlar ya da sağlayacaktır. İnsanların zihinlerinin çalışmalarının dışlaştırıldığı çok çeşitli yollar olduğu doğru ise, psikoloji, bu çalışmaların nedenlerini bulmaya çalışan tüm öteki inceleme alanlarından ayrılır.

'Neden' sözcüğü ve 'nedensel açıklama' deyişi kuşkusuz çok ciddi anlatımlardır. Bize derhal, şu küçük bilardo toplarının görülemeyen ve duyulamayan birbirlerine vuruşlarını anımsatırlar; biz bu olgunun dünyada olup biten her şeyin doğru bir bilimsel açıklamasını verdiğini imgelemeyi öğrendik. Böylece, söylediğimiz ve yaptığımız bir şeyin yeni bir bilimsel açıklamasının vaat edildiğini işittiğimiz zaman, bu çarpmaların ikinci nüshalarını ve bizim hiçbir biçimde rüyamızda bile göremeyeceğimiz ve elbette gizli çalışmalarını asla gözlemleyemeyeceğimiz bazı güçleri ya da etkenleri duymayı umarız. Ama daha az etkilenen bir ruh durumunda olduğumuz zaman, kendi eylemlerimizin ve tepkilerimizin gizli nedenlerinin açıklandığı keşiflerin beyanında akla yatkın olmayan bir şey buluruz. Çünkü biz, çiftçinin pazardan satılmamış domuzlarıyla geri gelişine neden olan şeyi oldukça iyi biliriz; fiyatları umduğundan daha düşük bulmuştur. John Doe'nun niye kaşlarını çatıp kapıyı yüzümüze çarptığını da oldukça iyi biliriz; çünkü hakarete uğramıştır. Romandaki kadın kahramanın sabah mektuplarından birini tek başına okumak için neden ayırdığını da çok iyi biliriz, çünkü yazar bize gerekli nedensel açıklamayı vermektedir.

Kadın kahraman zarfın üzerinde sevgilisinin el yazısını tanımıştır. Okullu çocuk 15'in karesi sorulduğunda, yanıtı neden '225' olarak yazdığının gerçekten farkındadır; yaptığı işlemlerden her birisi onu bu sonuca doğru götürmüştür.

Ama derhal görülebileceği gibi, yapanların niçin yaptıklarını kolay kolay söyleyemedikleri daha pek çok eylem, rahatsızlık ve konuşma türleri de vardır. Oysa onları yapanların açıklayabileceği eylem ve tepkilerin gizli ve gizemli türden farklı bir açıklamaya gereksinimi yoktur. Nedenlerin eylemi gerçekleştiren kişilerce iyi bilindiği durumlarda gerçek ama gizli nedenlerle ilgili sürpriz yaratan haberler duyma isteği sadece bir istek değil, doğal nedenleri sevimsiz olan mekanik olayların gizli nedenleri ile ilgili olarak bir şey öğrenme isteğinin özel bir durumudur. Bisikletçi bisikletinin arka tekerleğini döndüren şeyin ne olduğunu bilir; yani pedallardaki "zincir gerginliği ile iletilen basınçtır." "Ama zincir gerginliğini yapan pedallar üzerindeki basıncı yapan nedir?" sorusu ona gerçek olmayan sorularmış gibi gelebilir. Bu durumda asıl soru şudur: Pedallardaki basınçla arka tekerleği döndürmek için, kişiye çaba sarf ettiren nedir?

Hepimizin pek çok eylem ve tepkimiz için, 'nedensel açıklama' verebileceğimiz anlamına gelen bu günlük anlamda nedenlerden söz etme psikolojinin bir ayrıcalığı değildir. Ekonomist, fiyatları düşük bulduğu için çiftçinin domuzlarını satmadan çiftliğe geri getirmesi gibi olaylardan, 'satıcıların grevi' gibi deyişleri kullanarak genel terimler içinde konuşmuş oluyor. Yazın eleştirmeni, şairin, şiirin özel bir mısraında niçin yeni bir ritim kullandığını tartışırken, bu özel bağlamda şaire hangi kompozisyon kaygısının etki ettiğini dikkate almaktadır. Ve yine öğretmen, çocuğun çarpma problemine doğru yanıtı vermesine yol açan şeyin ne olduğunu anlamaya çalışırken, perde arkasındaki olayları duymak istemiyor; çünkü o, çocuğun sahne üstünde sergilemiş olduğu olayları bizzat gözlemlemiş bulunuyor.

Öte yandan bizim bu tarzda açıklamalarını veremediğimiz pek çok davranış türü vardır. Belirli bir tanıdıkla karşılaşınca neden dilimin böyle tutulduğunu bilmiyorum. Neden dün gece böyle bir rüya gördüm? Neden çok az tanıdığım bir kasabanın hiç de ilginç olmayan bir sokak köşesi, birdenbire gözlerimin önünde canlandı? Siren sesini duyduktan sonra neden hızlı hızlı konuşmaya başladım? Ya da ön adını yanlış bildiğim bir arkadaşın evini nasıl buldum? Biz bu türden soruların katıksız psikoloji soruları olduğunu anlıyoruz. Eğer psikolojiden bir şeyler öğrenmemiş olsaydım beni çalışmam içinde sevimsiz bir mektup yazma işi beklerken, neden bahçede çalışmanın alışılmamış bir biçimde çekici geldiğini asla bilemezdim. Çiftçinin niçin belirli bir fiyatın altında domuzlarını satmayacağı sorusu, psikoloji değil, ekonomi sorusudur. Ama gözlerinde garip bir bakış bulunan bir müşteriye niçin herhangi bir fiyata domuzlarını satmadığı sorusu psikolojik bir soru olabilir. Duyu-algısı ve bellek alanında bile aynı, benzer şey devam ediyor görünebilir. Paralel çapraz çizgilerle kesişen bir düz çizgi neden eğik görünüyor? Ya da kendi dilimizdeki konuşmalara göre, yabancı dillerdeki konuşmaların çok daha hızlı konuşuluyormuş gibi gelmesini nasıl açıklayabiliriz? Biz bu soruları psikoloji soruları olarak kabul ederiz. Ama biçim, boyut, ışık ve hız konularındaki doğru tahminlerimizin psikolojik karşılığı olarak, yapılan açıklamalarda yanlış türden olanları hemen hissederiz ve neden aldatıldığımızı bize psikolojist söylesin isteriz; ama neden aldatıldığımızı kendi kendimize ve ona söyleyebiliriz.

Zihinsel yetersizliklerimizin sergilenişlerinin tanı ve sınıflaması özelleştirilmiş araştırma yöntemlerini gerektirir. Zihinsel yetersizliklerimizin sergilenişinin açıklanması çoğu zaman güçlü bir sağduyudan başka hiçbir şeyi gerektirmez ya da ekonomistlerin, bilginlerin, stratejist ve denetçilerin özel yöntemlerini gerektirebilir. Ama onların açıklamaları bazı daha temel tanılardan bilgi çekip almaya yarayan çekler değildir. Böylece

insan eylem ve tepkilerinin nedensel açıklamalarının tümü bir yana, en büyük bir kısmı bile psikolojik olarak sınıflanamaz. Ama daha da fazlası, tüm psikolojik araştırmalar nedensel açıklamalar için yapılmaz. Pek çok psikolojist daha çok ya da daha az bir uygunlukla ölçme yöntemlerini tertip etmekle ve bu şekilde başarıları ölçmelerin sonuçlarını toplamakla meşgul olmaktadırlar. Kuşkusuz bu alandaki asıl umutlu ölçümlemelerin, bir gün kesin işlevsel bağlılaşımların ya da nedensel yasaların kuruluşuna hizmet edecek olmasıdır. Ama onların şu anki işi bu açığa vurulmamış göreve, sadece en iyisinden hazırlık çalışmasıdır. Böylece eğer 'psikolojik araştırma' diye bir şey olacaksa, 'psikolojik araştırma' nedensel açıklamaların araştırması olarak tanımlanmış olamaz.

Şimdi bu kitabın akışı içinde psikoloji üzerine neden böyle az konuşmuş olduğum anlaşılmış olacaktır. Kitabın amacının bir bölümü, psikolojinin, insanların zihinsel güçlerinin, eğilim ve performanslarının tek ampirik incelemesi olduğu ile ilgili yanlış düşünceye karşı çıkmış olmaktır; bunun yanı sıra 'zihin' salt psikolojik araştırmaya özgü teknik terimler içinde tam olarak betimlenebilir, tarzındaki yanlış çıkarıma da karşı çıkmak istemektedir. İngiltere bir tek sismoloji terimleri içinde kalarak betimlenemez.

2. DAVRANIŞÇILIK

Bu yapıtın genel eğilimi hiç kuşkusuz 'davranışçı' olarak damgalanacaktır. Bu nedenle davranışçılık üzerine birkaç söz söylemek uygun olur. Davranışçılık, başlangıçta bilimsel psikolojinin gerçek yöntemleri ile ilgili bir kuram idi. Öncesinde psikolojistler tarafından izlenmemiş olan bir yol olduğu için, öteki ilerleyen bilimlerin izlenmesi gerektiği düşünülüyordu. Bu bilimlerin kuramları tekrarlanabilir ve ortak olarak gözden geçirilebilir gözlemler ve deneyler üzerine kurulmuş olmalıydı. Oysa bilinçliliğin varsayılan verileri ve içebakış herkes tarafın-

dan gözden geçirilemez. Sadece insanların açıkça ortada olan davranışı çeşitli gözlemciler tarafından gözlemlenebilir, ölçülebilir ve mekanik olarak kaydedilebilir. Bu yöntemsel programın ilk yandaşları, bilinçliliğin ve içe bakışın verilerinin söylenceler olduğunu ya da onların sadece bilimsel incelemeye duyarsız olduğunu onaylamakla onaylamamak arasında kalmışlardır. Hobbes ve Gassendi'ninki gibi çok sofistike olmayan mekanistik bir kuramı benimseyip benimsemedikleri ya da halen Kartezyen para-mekanik kurama bağlı olup olmadıkları açık değildi. Ama kendi araştırma tekniklerini Galileo'dan miras almış bulunduğumuz şeylerle sınırlandırmış olarak göründüler. Örneğin düşünmenin salt belirli karmaşık gürültü ve devinimleri yapmaktan ibaret olup olmadığı ya da bu devinim ve gürültülerin 'içsel yaşam' süreçleriyle ilişkili olmakla birlikte, sadece devinim ve gürültülerin mi laboratuar olayları mı olduğu açık değildir.

Bununla birlikte ilk davranışçıların mekanist ya da paramekanist bir kuramı kabul edip etmedikleri de önemli değildir. Her iki durumda da yanılgı içinde idiler. Önemli olan şu ki, önerilen metodolojiye göre özellikle insan yapıp etmelerini betimleme pratiği, Davranışçıların başlangıçta, görmezden gelme ya da yadsıma yaklaşımı içine girdiği şu varsayılan 'içsel yaşam' olgularının ne denli karanlık olduğunu derhal psikolojistler için de açık hale getirdi. 'İçsel algı'nın verilerinden konuşturmayan psikolojik kuramlar, önce Danimarka prensi olmayan Hamlet'e benzetildi. Ama bu sanılarından soyunmuş kahraman, çok geçmeden öylesine kansız ve kemiksiz bir varlık olarak görünür hale geldi ki, bu kuramlara karşı çıkanlar bile, onun hayal gibi omuzlarına yüklenen ağır kuramsal yüklerinden ürküntü duymaya başladılar.

Romancılar, tiyatro yazarları ve biyografi yazarları, insanların yaptıklarını, söylediklerini ve imgelediklerini, mimik ve jestlerini ve ses tonlarını betimleyerek, onların güdü, düşünce, üzüntü ve alışkanlıklarını sergilemiş olmaktan daima tatmin

olmuşlardır. Jane Austen'in üzerinde yoğunlaştığı şeye dikkatlerini yöneltince, psikolojistler nihayette, bunların onların konularının salt bir süslemesi değil ama asıl maddesi olduğunu anlatmaya başladılar. Kuşkusuz onlar, gereksiz endişe bulantılarından acı çekmeye devam ettiler; çünkü psikolojinin hayaletimsi olanı betimleme görevinden bu saptırılışı onu salt mekanik olanı betimleme görevine de teslim etmemeliydi. Ama mekanizm canavarının etkisi bir yüzyıl kadardır yavaş yavaş azalmaya başlamıştır, çünkü öteki nedenler arasında bu süreç içinde biyolojik bilimlerin 'bilimler' adına layık olacak şekilde kurulması da bulunuyordu. Newtoncu sistem, artık doğal bilimin tek paradigması değildi. Makinedeki hayalet olmayı yadsımış olmakla insanın, bu kez de bir makineye indirgenerek statüsünü alçaltmasına hiçbir gerek yoktu. O, bundan böyle bir hayvan türü olabilirdi, yani daha üst düzeyden bir memeli hayvan. Yine de belki onun bir insan olduğu varsayımına tehlikeli bir sıçrama yapma yürekliliği gösterilmiş olabilir.

Davranışçıların yöntemsel programı, psikolojinin programında devrimsel bir programa sahip olmuştur. Ama daha da önemlisi, iki-dünya öyküsünün bir söylence olduğu ile ilgili felsefi kuşkunun ana kaynaklarından birisini oluşturmuştur. Göreceli olarak daha az önemde bir konu da şudur ki, bu yöntemsel ilkenin şampiyonları, sanki Hobbist kuramın bir türü olarak, mekanizmin doğruluğunun psikolojideki bilimsel araştırma yöntemi bakımından onların kuramının doğruluğu ile kanıtlanabileceğini benimseme ve hatta imgeleme eğiliminde olmuşlardır.

Uygulamacı psikolojistlerin somut araştırma süreçlerinin onların iki-dünya öyküsüne uzun süre bağlılıklarından ne ölçüde etkilenmiş olduğunu ya da davranışçı başkaldırının ne ölçüde onların yöntemlerinde düzeltmelere yol açtığını söylemek benim işim değildir. Bildiğim tek şey, söylencenin olumsuz yönlerinin terazinin kefesinde iyi yönlerine göre, daha ağır

çekmiş olabileceğidir ve ona karşı çıkan Davranışçı başkaldırının onda gerçek olmaktan aha çok sözde reformlara götürmüş olabileceğidir. Söylenceler her zaman kuramların gelişimine zararlı değildir. Aslında başlangıç aşamalarında çoğunlukla paha biçilmez bir değer taşırlar. Öncüler, işin başında, yabancı görünümlerin arkasındaki yeni dünyanın, eski dünyanın ikinci bir nüshası olduğu rüyasından cesaret alırlar; ve bir çocuk da yabancı bir eve girince, edimsel olarak nereye götürürse götürsün onun merdiven parmaklıkları, eline kendi evindekiler gibi bir his veriyorsa, öyle pek fazla şaşırmaz.

Ama psikoloji metodolojisini geliştirmek veya şu ya da bu bilimin özel varsayımlarını dokumak bu kitabın konusunu oluşturmuyordu. Onun konusu iki dünya öyküsünün bir masal olmamakla birlikte, bir filozofun söylencesi olduğunu göstermek idi; ve bunu göstermekle de, bu söylencenin felsefe içinde bir süreden beri yapmış bulunduğu zararı tamir etmeye başlamış olmaktı. Bu noktayı psikolojistlerin kaygılarından tanıt çıkarmakla değil, ama temel zihinsel kavramların, filozofların kendileri tarafından yanlış mantıksal davranım türleri içinde kullanılmış olduklarını kanıtlamakla belirlemeye çalıştım. Eğer benim kanıtlamalarımın herhangi bir gücü varsa, sonuç olarak bu kavramlar, birbirine karşıt özel yollar içinde de olsa yani hem mekanist hem de para-mekanistler, bir başka deyişle hem Hobbes hem de Descartes tarafından aynı bir genel yol içinde yanlış yerlere yerleştirilmiş bulunmaktadırlar.

Sonuç olarak, eğer biz zihnin Hobbes-Gassendi öyküsünün kuramsal verimliliği ile Kartezyen öykünün yaklaşımını karşılaştıracak olursak hiç kuşkusuz, Kartezyen öykünün daha verimli olduğunu teslim etmek zorundayız. Onların karşıtlığını, şu tablo içinde betimleyebiliriz. Bir memleketin savunucularından bir grup, onu savunmak için bir kale içinde konuşlanmıştır. İkinci grubun askerleri hendeğin kuru, kapıların zayıf, duvarların çökmek üzere olduğuna dikkat etmişlerdir. Böyle

sarsak bir kale korumasını küçümseyerek, ama halen, bir ülke sadece bunun gibi kalelerden savunulabilir fikrine saplanmış oldukları için, sadece onların görebildikleri kale-benzerinin içinde, yani eskimiş kalenin gölgesi içinde yerlerini alırlar. Her iki pozisyon da savunulabilir değildir; açıkçası gölge kale onun kendi fazladan yararlanabilirliği ile birlikte, taş kalenin tüm yararlanabilirliğine sahiptir. Ama bir yönden gölge kalenin sakinleri kendilerini daha iyi askerler olarak göstermiş olurlar. Çünkü onlar taş kalenin zayıflığını görmektedirler; gerçi hiçbir şekilde taşlardan yapılmamış bir kalenin içinde kendilerinin güvenlikte olduklarını imgeleyecek denli aptal olsalar bile. Onların zaferi bakımından kehanetler iyi değildir; ama onlara öğrenme yeteneğinin bir kanıtı verilmiştir. Onlar vekâleten stratejik bir duyguyu uygulamışlardır; duvarları yıkık olan taş bir kalenin bir kale olmadığını anlamışlardır. Böyle bir kalenin gölgesinin de bir kale olmadığı öğrenecek oldukları bir sonraki derstir.

Bu tabloyu bizim kendi merkezi konularımızdan birisine uygulayabiliriz. Bir görüşe göre, düşünmek söylemekle özdeştir. Rakip görüşün yandaşları, bu özdeşleştirmeyi, haklı olarak yadsırlar. Ama onlar bu yadsımayı, söylemek bir şey yapmaktır, düşünmek bir başka şeyi yapmaktır diyerek, doğal olarak ama yanlış bir şekilde yaparlar. Düşünme işlemleri nümerik olarak sözel işlemlerden farklıdır ve onlar bu sözel işlemlerin oluştuğu yer dışında daha başka bir yerden bu sözel işlemleri kontrol ederler. Bununla birlikte bu, aynı nedenlerden dolayı, düşünmenin söylemekle özdeşliğinin yararlanma olanağını gösterenler için de olmayacaktır. Nasıl disipline edilmemiş ve dikkatsiz söz söyleme düşünmek değil ama eveleyip-gevelemek ise, öteki alanda ortaya çıkan her ne gölge operasyon kabul edilirse edilsin, bunlar da orada disipline edilmemiş ve dikkatsiz bir şekilde devam edebilirler; ve böylece, tersine onlar da düşünme olmayacaklardır. Ama dikkatsiz ve disipline edil-

memiş gevezeliği, düşünmekten ayırt eden nedir konusunda yanlış bir betimleme sunmak bile belli başlı bir ayrımı kabul etmektir. Kartezyen söylence, Hobbescu söylencenin kusurlarını, sadece onun kopyasını çıkarmakla hakikaten tamir eder. Ama hastalığı benzeri ile tedavi etme kuramı da düzensizliklerin kabulünü içerir.

DİZİN

açık-koşullu, 216, 223, 350
ajitasyon, 169, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 198, 200, 201, 202, 204, 212, 281, 282
alışkanlık / alışkanlıklar, 76, 113, 115, 116, 121, 122, 144, 146, 164, 177, 179, 180, 189, 206, 207, 212, 213, 216, 236, 237, 238, 239, 245, 252, 274, 280, 318, 340, 435
amaçlılık, 161, 166
anagrama, 107, 292
anlama yetisi, 435
anımsamak, 244, 261, 298, 316, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 432, 437, 481
Aristoteles, 91, 99, 100, 123, 145, 209, 259
arzu, 202
Ayer, A. J., 27, 29, 34, 35, 39
ayrıcalıklı giriş, 266, 267, 283, 299, 300
Aziz Augustinus, 144

başarı fiilleri, 234, 259, 260, 261, 263, 264
belirlenimcilik, 92
bellek, 273, 340, 367, 424, 426, 463, 498
bellek-bilgisi, 426
benin-aynılığı, 86
benzetme, 76, 107, 112, 128, 160, 170, 223, 271, 272, 276, 385, 429, 465, 485, 495
bildiri kipi, 220
bildirim, 335, 343, 361
bilgi kaynakları, 426
bilişsel eylem, 276
bilimsel gözlem, 148, 281
bilinç, 76, 78, 145, 242, 266, 267, 268, 270, 272, 274, 277, 278, 378, 436
bilinç ırmağı, 79, 81, 125, 127, 136, 153, 169, 212, 326, 332, 366, 455
bilinçaltı, 269
bilinçdışı, 269
bilinçlilik, 80, 266, 272, 276, 319, 324
bilinçsiz, 125, 152, 269, 270, 274, 277
bilgibilim, 485
Boyle, Robert, 160
Bradley, F. H., 61

Carnap, Rudolf 30, 43

çalkantılar, 169
çıkarım, 80, 84, 119, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 132, 139, 142, 146, 163, 164, 179, 195, 212, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 229, 231, 235, 240, 243, 247, 248, 262, 266, 275, 276, 277, 286, 287, 289, 306, 340, 344, 348, 359, 366, 369, 370, 378, 379, 426, 427, 435, 442, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 458, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 469, 471, 479, 485

Darwin, Charles, 160, 495
davranışçılık, 499
Descartes, 72, 73, 75, 85, 86, 89, 91, 270, 272, 383, 495, 502
devinim, 77, 80, 85, 86, 87, 90, 102, 109, 112, 128, 130, 132, 139, 143, 146, 147, 163, 164, 165, 166, 167, 212, 240, 251, 252, 255, 274, 344, 354, 409, 410, 412, 414, 417, 422, 428, 445, 448, 449, 458, 478, 500
dikotomi, 247, 248, 379
doğa bilimi / bilimleri, 72, 94
doğal sistem, 167
doğru önerme, 95
doğruluk, 81, 94, 95, 137, 138, 153, 193, 209, 219, 221, 222, 264, 274, 276, 289, 317, 349, 379, 388, 443, 461, 463
duygu / duygular, 134, 142, 145, 161, 164, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 178, 181, 184, 189, 190, 192, 193, 194, 197, 198, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 212, 258, 266, 272, 282, 286, 300, 321, 322, 324, 325, 326, 333, 355, 380, 381, 384, 385, 503
duyu organı, 79, 284
duyu verisi kuramı, 340, 341, 343, 346, 347, 351, 374, 377
duyum, 110, 111, 112, 140, 170, 171, 196, 197, 199, 204, 205, 270, 282, 304, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 344, 345, 346, 347, 348, 351, 352, 353, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 373, 374, 375, 376, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 388, 393, 394, 401, 414, 415, 416
duyum serileri, 332
düzenleyici önermeler, 98

edimselleşme, 174
eğilimler, 156, 169, 182, 183, 184, 185, 186, 191, 198, 209, 219, 237
entelekt, 440
esin, 258
estetik beğeni, 99

fenomenalizm, 373
fiiller, 80, 215, 218, 234, 241, 259, 263, 306, 338, 342, 343, 376, 382, 390, 433
fiziksel, 76, 77, 78, 79, 86, 87, 90, 102, 126, 136, 142, 143, 160, 169, 181, 229, 240, 265, 268, 271, 297, 311, 325, 327, 343, 356, 368, 391, 392, 393, 399, *400*, *490*
fiziksel bilimler, 159, 160, 164, 216
fiziksel olgu, 128
fiziksel varoluş, 78
fiziksel-olmayan, 144, 392, 401, 490

Frege, G., 61
Freud, Sigmund, 79, 160, 269, 495

Galilei, Galileo, 85, 86, 91, 160, 272, 446, 500
Gassendi, Pierre, 500, 502
gerçek-dışı, 111
geriye-bakış, 281, 282
görev fülleri, 260, 261, 378
gözlem, 80, 87, 148, 167, 195, 223, 235, 245, 263, 281, 288, 305, 325, 327, 329, 332, 334, 335, 336, 337, 344, 345, 347, 351, 353, 355, 356, 359, 372, 374
gözlemci, 76, 88, 94, 103, 120, 127, 129, 131, 132, 138, 160, 161, 163, 179, 207, 245, 268, 278, 279, 289, 329, 330, 331, 335, 346, 348, 350, 351, 352, 354, 358, 367, 373, 376, 391, 400, 413, 417, 433, 500
gözlemlenebilir, 77, 104, 145, 223, 226, 227, 278, 290, 333, 335, 417, 500
gözlemlenemeyen / gözlemlenemez, 76, 103, 104, 128, 178, 205, 216, 223, 224, 227, 245, 333, 334, 335, 360, 374, 417, 487, 493
gözlemsel, 272, 357, 377
gramer, 164, 194, 222, 223, 349, 462, 472, 478, 483, 484
güdüler, 151, 169, 175, 177, 178, 180, 185, 186, 189, 191, 201, 205, 208, 209, 210, 213, 408, 495

Harvey, William, 477
hayaletimsi, 78, 87, 103, 106, 121, 125, 127, 135, 144, 146, 211, 217, 272, 274, 279, 282, 283, 356, 360, 384, 392, 400, 401, 456, 458, 501
Haz, 202, 204, 205
Hempel, Carl Gustav, 30
Hobbes, Thomas, 85, 500, 502, 504
Hume, David, 61, 164, 183, 184, 281, 309, 393, 394, 423, 486
Husserl, E., 61
Hutcheson, Francis, 183

içebakış, 76, 77, 79, 80, 81, 266, 267, 272, 278, 279, 280, 282, 499
içebakışsal, 79, 266, 267, 273, 277, 278, 280, 281
içsel algı, 79, 266, 272, 278, 279, 280
içsel yaşam, 88, 131, 280, 500
idealizm, 90
idelerin çağrışım ilkesi, 492
ikinci doğa, 114, 115, 116
ikinci nitelikleri, 352
ikinci-nüsha, 104, 119, 352, 455, 490, 494
illüzyon, 78, 112, 389
imgelem, 387, 389, 391, 393, 395, 397, 399, 401, 403, 404, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 417, 419, 421, 423, 425, 427, 429, 431, 433
imgesel, 78, 107, 109, 111, 112, 122, 134, 156, 170, 240, 270, 288, 338, 387, 390, 392, 403, 405, 412, 417, 419, 420, 421, 427
imgesel benzetmeler, 457
inançlar, 238
indirgenme, 90
isimler, 80
istenç, 91, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 154, 155, 156, 159, 193, 266, 281, 322, 402

istenç çabası, 155, 156
istenç dışı, 154, 413, 425, 430
istençli, 123, 142, 143, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 188, 190, 195, 198, 326, 435
istençsiz, 142, 148, 150, 151, 153, 155, 157, 158

kafamın içinde, 106, 107, 108, 109, 110, 112, 282, 391, 392, 415, 423
Kalvenist, 91
Kant, Immanuel, 486
kapasite, 94, 95, 97, 119, 123, 133, 140, 153, 154, 217, 218, 219, 221, 224, 232, 233, 234, 235, 237, 254, 255, 291, 292, 299, 368, 475, 481, 483
kapasite fiili, 238
karşı-eylem, 118, 226, 290
karşı-kanıt, 435
kategori, 73, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 89, 104, 141, 226, 328, 356, 436
kategori yanlışlığı, 82, 85, 91, 125
kategorik önermeler, 223, 248, 254
kendinde varlık, 374
koşul fiili, 230
Kopernicus, Nicolaus, 160

Linnaeus, Carl, 443
Locke, John, 272, 486

madde parçacıkları, 86
maharetler, 104, 238
makinedeki hayalet dogması, 81, 96, 102, 106, 125, 128, 134, 169, 266, 275, 487
maksim, 98
mantıksal kategori, 72, 84, 90, 103
materyalizm, 90
Meinong, A., 61
mekanik-olmayan, 85, 86, 87
mekanizm, 86, 88, 159, 160, 163, 166, 272, 383, 501
melez-kategorik, 248, 254, 350, 365
Mendel, Gregor Johann, 495
metafor, 108, 109, 112, 183, 293, 469
metaforik, 77, 109, 111, 112, 127, 158, 206, 213, 241, 242, 243, 272, 338, 369, 468, 474
Moore, G,E.,13, 61

nedensel bağ, 78, 223
nedensellik ilkesi, 89
nedensellik merkezi, 374
nesnel birlik, 374
Neurath, Otto, 30
Newton, Isaac, 160, 443, 445, 477, 490, 494, 495, 501
niyetlilik, 241

Öklid, 128, 129, 133, 443, 445, 448, 462, 468, 477
Öklid geometrisi, 379
ölçüt, 89, 99, 101, 122, 124, 131, 158, 199, 206, 291, 436
olgu durumları, 222, 227, 247, 382
önermesel, 124, 239, 240
öteki zihinler, 139
öz-açıklamalar, 304
özbilinç, 76, 268, 269, 319, 324
özbilinçli, 268, 269, 319, 324
özbilgisi, 265, 283
özdenetim, 319
özel süreçler, 125, 156

para-fizyolojik benzetmeler, 486
para-mekanik, 86, 92, 143, 148, 212, 216, 308, 356, 360, 384, 395, 424, 450, 455, 500
paradoks, 125, 323, 343
Pierce, C.S., 61

Platon, 91, 96, 131, 132, 134, 135, 145, 383
Porson, Richard, 443
pratik edim, 101
psikoloji, 489

refleks 121, 146, 177, 179, 212, 228, 252, 274
reformasyon, 91
resmi öğreti, 75
retorik, 126
ruhsal durum, 104, 169, 170, 182, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 202, 204, 205, 212, 213, 249, 274, 290, 322, 355, 385
Russell, B., 13, 43, 61

sembolik mantık, 174, 175, 182, 183, 185
sezgi, 258, 378
skolâstik, 91
Smith, Adam, 443
sonuç fiili, 230
soyutlama, 287, 443, 455, 471, 473, 474, 486
stoacılar, 144
süreçsel fiil, 218
sıfatlar, 80, 93, 94, 102, 127, 150, 238, 352, 353, 355, 415, 416

tasım, 231
tekbencilik, 139
Thucydides, 443
tinsel, 142, 159
tutkular, 237

uslamlama, 178, 264
ussal, 88, 94, 95, 98, 100, 101, 105, 106, 107, 118, 122, 124, 125, 156, 158, 228, 301, 307, 360, 365, 366, 435, 436, 437, 438, 440, 441, 443, 464, 479, 481, 482, 484
ussal alışkanlıklar, 73
ussal edim, 101
ussal güçler, 436, 437, 439, 441, 452, 475
ussal işlemler 94, 95, 105, 124, 437, 456, 477, 478, 481, 485
ussal ilerleme, 477
ussal kapasite, 124
ussal olmak, 95, 101
ussal planlama, 101
ussal süreçler, 107, 440, 450
ussal varlık, 460
ussal-olmayan, 88, 440
ussalcı, 85, 95, 98, 99, 100, 243
ussalcı söylence, 98, 100, 101

vicdan, 94, 170, 272, 286, 482, 483
Viyana çevresi, 29

yanlış-anlama, 138, 139
yanlış-yorumlama, 138, 139
yarı-koşullu, 121, 126, 216, 248, 365
yarı-koşullu önerme, 121, 126, 216
yarı-süreçsel, 123, 124
yasa-benzeri, 177, 178, 210, 283, 285, 289
yasa-koyucu, 437
yatkınlık, 103, 104, 115, 117, 118, 121, 133, 156, 209, 215, 216, 218, 269, 302, 318
yatkınlıksal, 116, 117, 118, 123, 124, 171, 172, 176, 186, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 224, 225, 227, 228, 229, 238, 245, 246, 249, 273, 286
yatkınlıksal fiil, 218, 238
yönelimler, 169, 186, 188, 201, 202, 208, 235, 237, 239, 325, 436
yöntembilim, 123

zekâ kapasiteleri, 116, 133
zekâ kapasitesi, 153
zeki edim, 98, 100
zihin öğretisi, 71, 86
zihinsel, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 86, 87, 88, 90, 93, 94, 95, 102, 104, 105, 106, 109, 112, 125, 126, 127, 130, 134, 135, 136, 142, 143, 144, 147, 148, 155, 166, 169, 190, 207, 217, 246, 247, 249, 253, 256, 266, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 280, 281, 283, 289, 294, 297, 298, 299, 304, 305, 325, 326, 332, 333, 341, 356, 357, 362, 367, 387, 390, 396, 399, 400, 401, 402, 414, 435, 455, 457, 464, 472, 481, 495, 498, 499, 502
zihinsel aritmetik, 104, 105, 106, 107, 109, 155
zihinsel davranış, 72, 81, 82, 85, 88, 89, 91, 94, 141, 148
zihinsel edimler. 240, 455, 468, 474
zihinsel fenomenler. 490, 491, 495
zihinsel kapasite, 289, 481
zihinsel nitelik, 93
zihinsel olgu, 79, 128
zihinsel resimler, 387, 399, 400
zihinsel varoluş, 78
zihinsel-davranış kavramları, 81, 93, 130
zihinsel olgular, 240

Wittgenstein, Ludwig, 11, 12, 13, 14, 37, 40, 43, 53, 62, 64, 65, 68, 69

DORUK YAYIMCILIK
Himaye-i Etfal Sokak No: 6/2 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 514 61 57 - (0212) 514 61 58
e-posta: izdusumyay@gmail.com
www.dorukyayinlari.com

ZİHİN KAVRAMI

Gilbert RYLE

Gilbert Ryle'ın, ilk basımı 1949'da yapılan *Zihin Kavramı* adlı eseri yirminci yüzyıl felsefesinin klasik yapıtlarından biridir. "Makinedeki hayalet dogması"nı derinlemesine irdeleyen Ryle şaşırtıcı vargıları ve argümanıyla, *Zihin Kavramı*'nda, felsefecileri verimli topraklara sürükler.

Prof. Dr. Sara Çelik'in yıllar süren sabırlı emeğiyle Türkçeye kazandırılan *Zihin Kavramı* her felsefecinin ve meraklı okurun kitaplığında yerini alması gereken bir yapıt.

"Ondan bilinçli bir igneleyicilikle sık sık 'Makinedeki Hayalet Dogması' olarak söz edeceğim. Onun salt ayrıntılarda değil, temeldeki ilkesi bakımından da, tümüyle yanlış olduğunu kanıtlayabileceğimi umuyorum. O, yalnızca özel yanlışlıkları bir araya getiriyor değildir; kendisi başlı başına özel türden büyük bir yanlışlıktır. Bu öğreti zihinsel yaşamın olgularını gerçekte olmaları gerekenin dışında, bir başka mantıksal tip ya da kategoride (ya da tipler ya da kategoriler dizisinde) yer alıyormuş gibi göstermektedir. Bu kuram bundan dolayı salt bir filozofun söylencesidir."

Gilbert Ryle, *Zihin Kavramı*

Doruk Felsefe
ISBN 978-975-553-548-7